

**ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ
«ҚАЗАҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫ» РБҚ
ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ**

**«ҚАЗІРГІ ЭТНОПСИХОЛОГИЯНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ:
ТАРИХЫ, ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ» тақырыбындағы
ҚазҰЖҒА академигі, психология ғылымдарының докторы, профессор
Жақынов Сатыбалды Мұқатайұлының
туған күніне орай ұйымдастырылған
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯ
материалдары**

15 мамыр 2019 жыл

Материалы
**МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ на тему «СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ
РАЗВИТИЯ ЭТНОПСИХОЛОГИИ: ИСТОРИЯ, СОСТОЯНИЕ И
ПЕРСПЕКТИВЫ» посвященной ко дню рождения доктора
психологических наук, академика КазНАЕН, профессора
Джакупова Сатыбалды Мукатаевича**

15 мая 2019 года

Materials
**of the INTERNATIONAL SCIENTIFIC-METHODICAL
CONFERENCE on the topic “MODERN TRENDS OF
ETHNOPSYCHOLOGY DEVELOPMENT: HISTORY, STATUS AND
PERSPECTIVES” devoted to the birthday of the doctor of psychological
sciences, academician KazNAEN, professor
Dzhakupov Satybaldy Mukatayevich**

15 may, 2019

Алматы, 2019

УДК 740
ББК 6/8. 88

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Перленбетов М.Ә., *психология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ психологиялық қоғамының президенті*

Көмекбаева Л.К. – *психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Қайнар академиясы, психология, педагогика және әлеуметтік пәндер кафедрасының меңгерушісі*

Омарова С.Б. – *педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қайнар академиясы, Халықаралық қатынастар және серіктестіктер жөніндегі проректоры*

Уақпаева У.А. - *психология ғылымдарының кандидаты, доцент*

Федорович О.В. - *психология ғылымдарының кандидаты, доцент*

Жауапты редактор:

Еркинбекова М.А. - *психология ғылымдарының кандидаты, доцент*

ТОО «Издательский дом Таймас»
город Алматы
ул. Шарипова 90
офис 206
тел.: 7 7771813996
Taimas_id@mail.ru

ISSN 2226-1052

«Қазіргі этнопсихологияның даму тенденциялары: тарихы, жағдайы және болашағы» тақырыбындағы ҚазҰЖҒА академигі, психология ғылымдарының докторы, профессор Жақыпов Сатыбалды Мұқатайұлының туған күніне орай ұйымдастырылған халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары//Материалы международной научно-методической конференции на тему «Современные тенденции развития этнопсихологии: история, состояние и перспективы» посвященной ко дню рождения доктора психологических наук, академика КазНАЕН, профессора Джакупова Сатыбалды Мукатаевича. – Алматы, 2019г. – 305 с.

МАЗМҰНЫ	
ТОҚСАНБАЕВА Н.Қ. - ҚАЗАҚ ПСИХОЛОГИЯСЫ ТАРИХЫНДАҒЫ - ҮЛКЕН МЕКТЕП	6
УАҚПАЕВА Ү.А. - ҒАЛЫМНЫҢ МАҒЫНАҒА ТОЛЫ СҰХБАТЫ	8
СЕЙІТНҮР Ж.С., ЖҮРШЫМАН Н.О. - «БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҒҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА С.М. ЖАҚЫПОВТЫҢ (1940-2014) ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫН ЗЕРТТЕУ	14
КУНАНБАЕВА М.Н. - СТАНОВЛЕНИЕ НРАВСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ В СВЕТЕ СОВМЕСТНО-ДИАЛОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ С.М. ДЖАКУПОВА	18
ЕРЖАН А., ДАВЛЕТОВА А.А. - ПРОФЕССОР С.М.ЖАҚЫПОВТЫҢ ҚАЗАҚ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ	22
TONY WHITE - A TRANSACTIONAL ANALYSIS PERSPECTIVE ON SUICIDE RISK ASSESSMENT	25
ЛЕОНОВ Н.И. - ЭТНОМЕДИАЦИЯ: ОБЩЕЕ И СПЕЦИФИЧЕСКОЕ В УРЕГУЛИРОВАНИИ КОНФЛИКТОВ	28
ИСАЕВА Н.В., СЕВАЛЬНЕВА З.В., БУЛГАКОВА Е.Г. - РАБОТА С ТЕЛЕСНЫМ СЦЕНАРИЕМ С ПОМОЩЬЮ ЛЮБИМОЙ ДЕТСКОЙ СКАЗКИ	31
АКАЖАНОВА А.Т. - ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДЕГІ ПСИХОТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	37
YERKINBEKOVA M.A., KOMEKBAYEVA L.K., TAIMANOVA A.K. - ETHNICITY AND NATIONAL CHARACTER	40
ЕРКИНБЕКОВА М.А., ДЕНЯКИНА А. - ЖАҢА ЭТНОСТЫҚ ОРТАДА БЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҒЫЗДЫ ФАКТОРЛАРЫ	47
МИРАЛИЕВА А.Ж., ЖАЛГАСБАЕВА Ж.К., БОЛАТОВА А.Б. - ЖҮСПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ЖАЛПЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ	52
САТЫБАЕВА Б.М. - ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ДАМУЫ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ҚОЛЖАЗБАСЫН ПСИХОДИАГНОСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГРАФОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДА ЗЕРТТЕУ	54
АЛПЫСБАЕВА К. - ФАКТОРЫ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ РАЗВИТИЮ ЗАВИСИМОГО ПОВЕДЕНИЯ	60
ШҰҒАЕВА Г.Қ., ТІЛЕКТЕСОВА Ә.Б. - АРТТЕРАПИЯНЫ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ МҰМКІНДІКТЕРІ	67
АБЕТОВА А. - ПОНЯТИЕ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ	70
РОТМАНОВА Е. - АЛКОГОЛЬНАЯ ЗАВИСИМОСТЬ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ЭТИОПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, КЛИНИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БОЛЬНЫХ	73
АДИЛОВА Э.Т. - ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАР МӘСЕЛЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	79
ЕРКИНБЕКОВА М.А., РОГАЧЕВА И.В., СМАИЛОВА З.О. - ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИЧИН ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ПЕДАГОГОВ	82
ЯРОВАЯ Т.А. - КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АГРЕССИИ И АГРЕССИВНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ	85
АЯЗБЕКОВА Р.А. - ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ И ЛИЧНОСТНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ УСПЕШНОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗА	87
YERKINBEKOVA M.A., SAMETOVA F.T., TAIMANOVA A.K. - STUDY ON THE CAUSES OF OCCUPATIONAL BURNOUT OF TEACHERS	92
КЕРНИЧАНСКАЯ Е.Е. - ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ В ПРОДАЖАХ С УРОВНЕМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА	95

СЕЙТҚАЛИ М. - ЖАРНАМАНЫҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ПСИХИКАЛЫҚ ӘСЕРІ	99
ОРАЛЫМБЕТОВА Г.У., АБУГАНИЕВА А.Н. - СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ПОЛОЖЕНИЯ	102
САБИРОВА Ж.Н. - М.ЖҰМАБАЕВТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ -ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫ	104
ЯРОВАЯ Т. - ИЗУЧЕНИЕ АГРЕССИВНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ	107
КОСМАМБЕТОВА С.С. - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ АДАПТАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО В АРМИИ	113
KURMANALIYEV M.Y. - EFFECTIVE METHODS OF TEACHING BIOLOGY IN SECONDARY SCHOOLS	115
ГУМАРОВА Г.Б. - ОТБАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖӘНЕ ОНЫҢ ОТБАСЫ АХУАЛЫНА ӘСЕРІ	119
КАДЫРЖАНОВА Ж.Е., ПЕРЛЕНБЕТОВ М.А. - ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ КРИЗИС ЗРЕЛОГО ВОЗРАСТА МУЖЧИН И ЖЕНЩИН	123
ДАВЛЕТОВА А.А., КУАНДЫКОВА Б.Ж. - АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ПРОГРАММ ПО ПРЕВЕНЦИИ СУИЦИДА, ПРОВОДИМЫХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	126
ДУАНАЕВА С.Е., БЕРДІБАЕВА С.К. - СТУДЕНТТІК КЕЗЕНДЕГІ СТРЕСТІҢ РОЛІ	129
САДУАХАСОВА А.Б. - СЫНИ ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫҢ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	133
ХРИСТОФОРОВА В.К. - ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С ЭМОЦИОНАЛЬНЫМИ НАРУШЕНИЯМИ	136
ХРИСТОФОРОВА В.К. - СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ КАК СРЕДСТВО ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДЕФОРМАЦИЙ ПЕДАГОГОВ	139
ШАЛХАРБЕКОВА Н.А., ЕРҒАШЕВА А.А., КОМОЛОВА К.Н. - РАСПОЗНАВАНИЕ ЭМОЦИЙ: ПРЕДУБЕЖДЕНИЯ И ИСКАЖЕНИЯ	141
БЕКПАУОВ Д. - Ж. АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ «ПСИХОЛОГИЯ» ОҚУ ҚҰРАЛЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ, ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҒЫНАСЫ МЕН МАЗМҰНЫ	144
ШАЛАБАЕВА Г. - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ И МОТИВЫ	151
ЕРДЕНОВА М.Б. - ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ВЫБОР В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОГЕНЕТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ	158
АЛИМБЕТОВ К.А. - ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМ КӨРІНІСІ	165
САПАБЕКОВА З.К. - РАБОТА С ГРУППАМИ	167
БАРОЯН О.Л. - СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ДЕЛОВОЙ КОММУНИКАЦИИ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ	171
БАЙМУХАНОВА Б.К., ПЕРЛЕНБЕТОВ М.А. - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ	174
ШЕРИМБЕТОВА З.Ш. - СЕМЬЯ КАК ВЕДУЩИЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ САМООЦЕНКИ ПОДРОСТКОВ	177
САГДИЕВА Ю.А. - БУДУЩЕЕ ЛОГОТЕРАПИИ. СВОБОДА БЫТЬ ЧЕЛОВЕКОМ	180
МУХАМЕТКАРИМОВА Ж.К. - НРАВСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ НАРОДА КАК СОЦИАЛЬНО – ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН	185

ПАЗЫЛОВА М.Е. - ОСНОВНЫЕ МОТИВЫ В ХОДЕ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ	188
БЕЗРУКОВА (МУСИЕНКО) Е.А. - АНДРОГАГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ СИМБИОЗА ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА НА ВОССТАНОВЛЕНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ	191
МАТАЕВ Б.А. - «Я» КОНЦЕПЦИЯ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ	194
БЕКПАУОВ Д. - ЖҮСПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ӨМІРБАЯНЫ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ	198
БЕКПАУОВ Д. - «ЖАН ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ӨНЕР ТАҢДАУ» МАМАНДЫҚ ТАҢДАУ МӘСЕЛЕСІНЕ АРНАЛҒАН ҒЫЛЫМИ ІЗДЕНІСТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ	202
ДАВЛЕТОВА А.А., ЦАЙ Ю. - ИССЛЕДОВАНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ УПРАВЛЯЮЩИМ И ПОДЧИНЕННЫМИ	207
KUREYEV A.R. - FEATURES OF COPING BEHAVIOR, STRESS TOLERANCE AND RESILIENCE IN HEMORRHLIA PATIENTS: BRIEF REVIEW OF THE SCIENTIFIC LITERATURE AND STUDY DESIGN	212
АБДУЛОВА С. - ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ В РК	214
ТУЛЕПОВА Г., АЛИЕВА С. - ЗАВИСИМОЕ ПОВЕДЕНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК СЕРЬЕЗНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА	216
АБИШЕВА Д.Б. - КОРРЕКЦИОННАЯ РАБОТА НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ЗАВИСИМОСТЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР	219
ДАНЕНОВА Ж.Н., ШУРАБЕКОВ К.С. - РЕЗУЛЬТАТЫ ЭМПИРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИЧИН ВОЗНИКНОВЕНИЯ СУИЦИДАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ У ВЗРОСЛЫХ И ДЕТЕЙ	221
ШЕЙГЕР Е.С. - ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЛИЯНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ ОТ СИНТАКСИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ	226
САБРАЛИЕВА Ж.Т., САТТЫБАЕВА А.Ж., САЙРАМБАЕВА Н., АҒАБЕК Л., НҰРМАНОВА Ж. - ТҰЛҒАНЫҢ ГЕНДЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	228
БАСАРОВА Г.И. - ПРОБЛЕМЫ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В РАННЕМ ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ	231
САБРАЛИЕВА Ж.Т., БҮЙЕМБАЕВА Ш.Б., АЛИМБЕКОВА С., МАНИБЕКОВА Б., ПЕРНЕБАЕВА М. - УЧЕБНАЯ МОТИВАЦИЯ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА	235
КУРМАНГАЛИЕВА Д.К. - ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: МҰҒАЛІМ БОЙЫНДА ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ОҢ ӘСЕРІ	236
ХУШКЕЛЬДИЕВА С.Б. - СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫН ДАМУЫДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ РӨЛІ	240
МУХАМЕТСЕЙТОВА А. - СОЦИОМЕТРИЯ - КОМПЛЕКС МЕТОДОВ ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СТРУКТУРУ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ	246
ОМАРОВА С.Б. - НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ШКОЛЬНОЙ НЕУСПЕВАЕМОСТИ	248
САҚТАҒАНОВ Б.К. - ОТБАСЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ҰЛТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОТБАСЫНЫҢ БҰЗЫЛУЫНА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ПСИХО-ӨЛЕУМЕТТІК ФАКТОРЛАР	254
ГУСЕЙНОВА Н.Н., КОМЕКБАЕВА Л.К. - ИССЛЕДОВАНИЕ КОГНИТИВНЫХ НАРУШЕНИЙ В СИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЕ	259
ҒАББАСОВ С. - АДАМ ТӘРБИЕСІНІҢ ЖАҢА ІЛІМІ НЕМЕСЕ "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ"ТЕХНОЛОГИЯСЫ	264
БАЛТАБАЕВА Г.С., ПЕРНЕБЕКОВА Н.О. - ҚАЗАҚ ӘҢГІМЕЛЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ	267

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯ ЖИНАҒЫ

АУТАЛИПОВА У.И. - РОЛЬ ЭТНИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ	271
ДУПЛЯКИН Е.Б. - ПСИХОЛОГИЯ СУИЦИДА И ПРЕДПОСЫЛКИ ДЕВИАЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ	274
ҒАББАСОВ С. - ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ЖАҒАШАЛАУ	278
АСУБАЙ Ж., ЕРКІНБЕКОВА М.А. - МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ МЕХАНИЗМДЕРІ МЕН ПЛАТФОРМАЛАРЫ	282
КАУАЗБЕКОВА Б.М. - ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕ ҚОЛДАНЫЛУЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ	287
БЕКТАСОВА Ж. - ПРОЦЕСС АДАПТАЦИИ, ЕГО СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ	291
МОЛДАХМЕТОВА Г. - МОДЕЛИ И СИМПТОМЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ	295
КАУАЗБЕКОВА Б.М. - БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ПСИХОЛОГТЫҢ ПЕДАГОГ ҰЖЫМЫМЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ	300

ҚАЗАҚ ПСИХОЛОГИЯСЫ ТАРИХЫНДАҒЫ - ҮЛКЕН МЕКТЕП

Н.Қ. Тоқсанбаева

психология ғылымдарының докторы, әл - Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Қазіргі әлемдегі азаматтық прогресс идеясы жалпы дүниежүзлік тұтастану мен интеграцияға алып келетін жаһандану ұстанымына тоғысып отыр. Сондықтан оның – ғаламдық мәселелерінің өзектілігі адамзаттың моралдық және гуманистік принциптерге орайласуы арқылы психологиялық құрылымын ашады. Адамзат қоғамның даму тарихындағы әлеуметтік тұрмысында материалдық және рухани екі негізгі жүйеге бөлінеді. Мұнда психолог мамандықтың өзіндік ерекшеліктері бар. Ол өте күрделі және сан қырлы. Психология мамандық иесі адамнан ең алдымен терең және жан-жақты ғылыми білімді болуын: мықты ерік қасиеттерді, адамгершілікпен ұстамдылықты талап етеді. Сондықтан психология өзінің ерекше табиғатында жаратылыстану және гуманитарлық пәндерді біріктіріп қарастырады.

«Психология» сөзімен біз психикалық құбылыстардың, адамның бойындағы қасиеттері мен күйлерін және кәсіби, жеке, шығармашылық тағы басқа жалпы қызығушылықтардың төңірегінде пайда болған қарапайым түсініктерді, яғни адамдардың бір-бірімен байланысын және қатынастарын; таныс немесе бейтаныс адамдармен кездесулерін; жеке қатынастарын түсіндіруге тырысамыз. Адам қоғамда, өзін қоршаған адамдар тобында өмір сүреді және дамиды, оның талаптарына сай өз пікірі мен мінез-құлқын өзгертеді, топтың өзге қатынасушыларымен бірлескен іс-әрекет ықпалымен түрлі сезімдерді бастан кешеді. Алайда бұның барлығы өзге адамдармен ақпарат және толғаныс алмасудан ғана болады, оларды жақсы тани отырып, біздің әрқайсысымыз қалай да болса қатынасқа түсеміз, бұл әлеуметтік-психологиялық құбылыс. Сондықтан осындай күрделі мақсаттар психология ғылымы арқылы зерттеледі.

Бүгінгі күні жоғары оқу орындарының өркениетке ұмтылып, дүниеге ел ретінде танылып, тәуелсіздіктің тұғырын берік орнатып отырған Қазақстан Республикасының болашағында білімді, білікті, саналы, азаматтарды тәрбиелеу міндеті қойылған. Міне осы арада, адам психикасының белсенділігін дамытуға қазіргі психология ғылымының әр саласындағы ақпараттық технологиялардың, ғылыми жаңалықтардың мазмұны мен көлеміне тікелей байланысты.

Дегенмен, бір қарағанда психология ұғымы баршаға танымал және қандай да мағыналы қиындықтармен байланысты емес көрінеді. Бірақ психологияны ғылыми тұрғыдан зерттеп қарағанда ол күрделі жан қуаттарының заңдылықтарын ашумен айналысатын, адамдар механизмінің қатынасын талдайтын білім саласы. Мұнай білімді анықтап ғылым ретінде дәлелдеуге және ұлттық психологияның ерекшеліктерін түсіндіруге - үлкен мектеп керек.

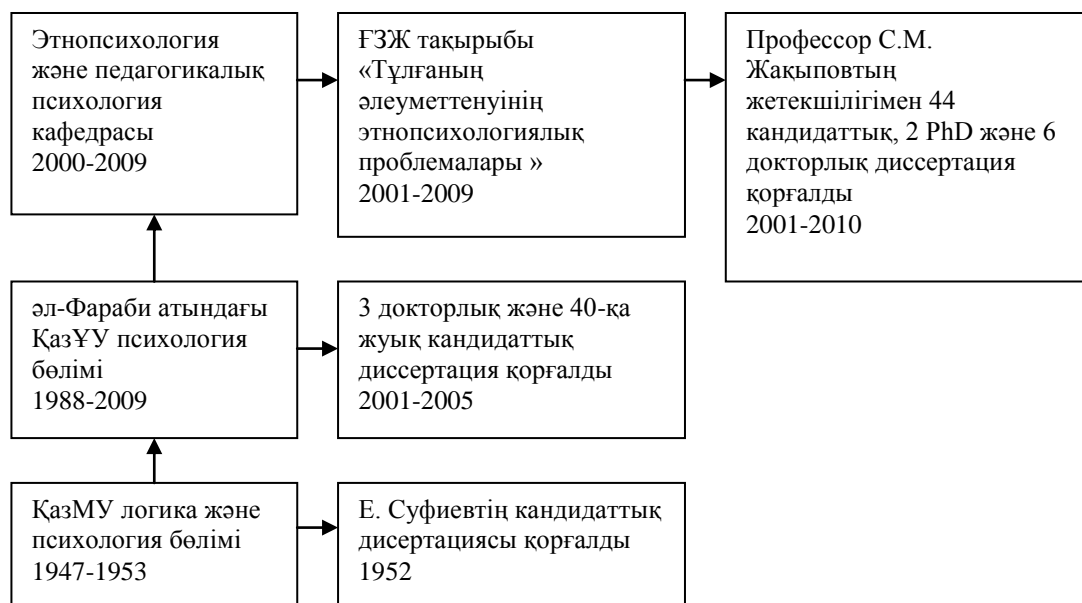
Кез келген ұжымның өз тарихы және оның дамуының басқа қатынастармен байланысты индивидтің орны мен қызметін анықтайтын объективті заңдылықтары бар.

Міне осы тұста біздің психологиялық мектептеріміздің маңызы зор. Менің әңгімем әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің психологиялық ғылыми мектебі өзінің бастауын 1947 жылы университет ректоры, академик Т. Тәжібаевтің бастамасымен Қазақ мемлекеттік университетінің филология факультеті жанындағы логика және психология бөлімінің ашылуынан алады. 1949 жылы психология бойынша аспирантура ашылды. 1952 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің Ғылыми кеңесінің мәжілісінде психология бойынша психология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алуда тұңғыш диссертация қорғалды. «Қазақ мектептерінің бастауыш класс оқушыларында орыс тілінде сөйлеуді қалыптастыру психологиясы туралы» атты тақырыптағы диссертацияны Елеш Суфиев жазған болатын.

1953 жылы психология және логика бөлімі жабылғаннан кейін, психологтарды даярлау 1988 жылы қайта жанданды. 2000 жылдың басында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де психологтарды дайындауда бір жалпы профилді кафедраның орнына екі мамандандырылған психологияның кафедрасын ашу туралы мәселе көтерілді. 2000 жылдың 14 сәуірінен бастап психология ғылымдарының докторы, профессор Н.А. Логинованың жетекшілігімен жалпы психология кафедрасымен бірге психология ғылымдарының докторы, профессор С.М. Жақыповтың жетекшілігімен этнопсихология және педагогикалық психология кафедрасы қызмет атқарды. Осы екі кафедраның негізінде 2001 жылы Қазақстан тарихында алғаш рет докторлық диссертацияны қорғау бойынша мамандандырылған диссертациялық кеңес құрылды.

Диссертациялық кеңестің төрағасы С.М. Жақыпов, ғылыми хатшы Н.А. Логинова тағайындалды. 4 жыл ішінде Диссертациялық кеңесте 3 докторлық диссертация (Ким А.М., Жарықбаев Қ.Б., Бердібаева С.Қ.) және 40-қа жуық кандидаттық диссертациялар қорғалды.

Психологиялық ғылыми мектептің құрылымы

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дегі психологиялық ғылыми мектептің қалыптасуын анықтайтын жүйе құрылымды факторы этнопсихология және педагогикалық психология кафедрасының «Тұлғаның әлеуметтенуінің этнопсихологиялық проблемалары» атты тақырыбынан білуге болады.

Бұл айтылған тарихи дәлелдемелерге сүйене отырып эл-Фараби атындағы ҚазҰУ психологиялық ғылыми мектебінің қалыптасуының бастамасын 3 негізгі фактпен көрсетуге болады: 1) мамандандырылған психологиялық кафедраның ашылуы; 2) психология бойынша диссертациялық кеңестің құрылуы; 3) аспирантурамен қатар психология бойынша докторантура ашылуы.

Қазақстандағы психология ғылымында мектептер өте аз, ал соның ішінде негізгісі психология ғылымдарының докторы, профессор Жақыпов Сатыбалды Мұқатайұлының құрған мектебі.

Пайғамбарымыздың Хадисінде: «... Әуелі өзің, одан кейін анаң, одан соң тағы Анаң. Содан кейін Әкең. Одан кейін Ұстаз...» - деген сөзі бар. Ұстаздық- халыққа қызмет ететін ұлағатты жұмыс. Қиын да, қызықты жұмысқа жауапкершілікпен қарасаң оның нәтижесін көріп, жемісін тересің дегендей, бізде Жақыповтың шәкірттеріміз деп мақтанамыз. С.М.Жақыпов 3 монография, 18 оқу құралы, отызға жуық оқу-әдістемелік құралы және 350 – ден астам ғылыми мақалалардың авторы. «Жоғары оқу орнындарының үздік оқытушысы» номинациясының жеңімпазы. Қазақстан психологтарының Ұлттық ассоциация Хабаршысының бас редакторы болған.

Ғылыми мектеп құрылымының өзегін құрайтын зерттеудің негізгі бағыттарын былай көрсетуге болады:

- әлеуметтік-психологиялық жағдайларды және оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекеттердің тиімділік механизмдерін зерттеу;
- полиэтностық орта жағдайындағы этностық нанымдардың, стереотиптер мен құндылық бағдарлардың қалыптасу және даму механизмдерін кеңенді зерттеу;
- адамдардың бірлескен іс-әрекетіндегі, соның ішіндегі моноэтностық және полиэтностық өзара әрекет пен қарым-қатынастағы мағына-, мотив- және мақсатқұрылым механизмдерін зерттеу;
- ойлау іс-әрекетіндегі (эмоциялы интеллект) эмоциялы-мағыналық реттеу мәселелерін зерттеу;

Осы бағыттардың негізінде топ және тұлға іс-әрекетін мағыналы реттеу концепциясына негізделген әртүрлі өмірлік жағдайдағы адамдардың бірлескен іс-әрекетінің

жүйелілік түсінігі бар. Концепцияның негізгі жүйеқұрылымды факторына адамдардың өзара әрекеті мен қарым-қатынасының барлық формаларын көрсететін «мағыналық құрылымның жалпы қоры» анықталады. Міне осы жинақталған қордан алынған жаңа докторлық жұмыстардың өзі үлкен бір арна болып тарап тұр: С.Қ. Бердібаева адамның творчестволық іс-әрекетін жүйелілік ықпал методологиясында зерттеуі, Әмірова Бибісара Әубәкірқызы ұлттық сана-сезім, ұлттық бағыт, таптаурындар және этностық жансақ нанымдарды зерттеуі, З.Б. Мадалиеваның педагогикалық психологияда бірлескен танымдық іс-әрекетті қарауы, Н.Қ. Тоқсанбаеваның қарым-қатынасты - бірлескен іс-әрекетті жүйелендіру факторы ретінде зерттеуі және т.б. жұмыстардың негізі С.М. Жақыповтың концепциясы болды.

Мұхтар Әуезов «...Ал, қазақ мешел болып қалам демесең, тағылымың мен бесігіңді түзе» - деген, сондықтан адамның жанын зерттейтін мұндай тамаша ғылымда академик С.М. Жақыповтың алар орны ерекше.

Ұстазымның ер тұлғалық қасиеті

Ақ сөйлеп, адал күлетін,

Шындықты жақтап жүретін,

Жаманға жағынбайтын,

Наданға табынбайтын,

Қайғы-мұңға жеңілмейтін,

Қайда жүрсе елім дейтін,

Өтірікке ермейтін,

Өсекке сенбейтін,

Ата-ана, досты сыйлайтын,

Ақылы аса жасты сыйлайтын,

Мұзбалақ ерді сыйлайтын,

Іргелі елді сыйлайтын

Ұлағатты ұстазсың!

Сонымен Қазақстандағы психология ғылымының дамуына өзіндік ерекше үлес қосқан ғалым-ұстаз, психология ғылымының докторы, профессор Жақыпов Сатыбалды Мұқатайұлы қалыптастырған ғылыми мектеп психологияның қарқынды өркендеуіне үлесін қоса береді деген сенімдеміз.

ҒАЛЫМНЫҢ МАҒЫНАҒА ТОЛЫ СҰХБАТЫ

Ү.А. Уақпаева

психология ғылымдарының кандидаты, Қайнар академиясының педагогика,
психология және әлеуметтік пәндер кафедрасы, Алматы қаласы

2008 жылы 7 наурызда «Қазақстанская правда» газетінде Психологтардың Қазақ ассоциациясының президенті, психология ғылымдарының докторы, профессор Сатыбалды Жақыповтың «Ноу-хау: природа феномена» деген атаумен тілшіге берілген сұхбаты жарияланды. сол сұхбаттың аудармасын жасауға өзі ұсыныс жасады. Қазақ тілінде шығатын газеттердің біріне жариялауға рұқсатын сұрағанымда, біраз кідіре тұруымды өтінді. Сонымен осы жолы сұхбаттағы ой-пікірлерді баяндаудың сәті түскен сияқты.

Еліміздің Президенті Н.А.Назарбаев өзінің жақында Қазақстан халқына жолдауында «қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз етудің моделін, ұлт аралық келісімді, қазақстандық тепе-теңдіктің қалыптасуын және жалпықазақстандық патриотизмді» тәуелсіздік уақыт ішінде құрылған қазақстандық «ноу-хау» деп атады.

Осы оқиғаға байланысты эксперименталдық психология саласының маманы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің этникалық және педагогикалық кафедрасының меңгерушісі, психологтардың Қазақ ассоциациясының президенті, психология ғылымдарының докторы, профессор Сатыбалды Жақыповтан түсіндіріп беруін өтінген едік.

- Мен сіздің қойған мәселені біршама кеңейтіп, сонан соң ең алдымен «Жаңа Қазақстан» түсінігін қарастырсам деп едім.

- Онда, философиялық тұрғыдағы бірінші сауал. «Жаңа» деген ұғымға Мән берудегі сіздің қосқан үлесіңіз қандай ?

- Сіздің қойған сауалыңыз, мен айтар едім, нағыз психологиялық сұрақ, қазіргі заман психологиясы мән-мағына мәселелерімен, соның ішінде өмірдің мәні жөнінде шындықта

шұғылдануда. Жауап беруге келсек, онда ол өзінен-өзі келіп тұр: «Жаңа-бұл көнерген жақсының ұмытылуы». Бірақ тап осы жағдайда, классикалық болып қалыптасып кеткен бұл сөздер, дәл келе қояр ма екен. Егер психологиялық айқындық керек болса, онда не адамзаттың тәжірибесінде, не нақтылы адамның тәжірибесінде әлдеқашан болғандар ұмытылуы мүмкін. Сондықтан, егер біз Жаңа Қазақстан туралы әңгімелеген кезде,

және де, әсіресе, Жаңа Қазақстанды қалыптастыруға және дамытуға, сол инновациялар, қазіргі қолданыстағы сәнге айналған үрдістер бағыттайтын тұста, осындай қалыптасқан сөздермен бүркемелеуге болар ма екен. Соңғы жылдарда Қазақстанда болып жатқан осындай қанатын кең жайған қайта құрылымдар, тіпті адамзат тарихында да бұрын-соңды еш уақытта болмаған.

- Сіз нені еске алғыңыз келіп отыр?

- Сіз бір сәт айналаңызға қараңызшы, бірақ көзіңізді «кеңірек ашып, жіті қарауды ұмытпаңыз! Мен жақында, әдеттегідей әр түрлі халықтар өкілдерінен жиналып, кездейсоқ бас қосқан адамдардың бір әңгімесінің куәгері болдым. Әңгіме арқауы, кез-келген қоғамның әлеуметтік-экономикалық қайта құруында қатарласа жүретін, әдеттегі тап сондай жағдайлардың күнгейі мен көлеңкелі тұстарының төңірегінде өрбіді. Үйреншікті дағдыдағыдай тақырыпты талқылаудың соңында, көлеңкелі тұсымыз күнгейліден көбірек болып шығып, әңгіме бірте-бірте жаңа арнаға, яғни кінәлілерді іздестіруге ауысты. Бір уақытта үнсіз ғана тыңдап отырған, самайына ақ кірген бір ақсақал, басын көтеріп, баршамызға көз тастап шолып өтіп, бірнеше сөздер тізбегін жәй ғана айтқан еді, сондағы айтылғандардың мәні мынаған саяды: «Ей, жігіттер, көздеріңді аша түсіндер, Сендер неге әлемге көздеріңді тарс жұмып алып қарайсыңдар?». Осы тұста таңқаларлық көрініс пайда болды. Алғашқыда мүлгіген тыныштық орнады... Сонан соң барлығы бір мезгілде үдере әлдебір жаққа асыға бастады, бір-бірінен жанарларын тайдырып, үн-түнсіз үйлеріне тарқасты. Ал мен болсам, сондай өте күшті әсерді бастан кешіріп, мұздай бассейіндегі шахтер моншасынан соң болатын, әлдебір жеңілдікті сезіндім.

- ?

- Мен Сіздің неліктен үнсіз қалғаныңызды түсіндім. Гәп мынада, тап осы жағдайды психологиялық тұрғыдан қарастырсақ, аяқ астынан пайда болған дау-дамай жағдайындағы іс және де қауіптің жақындап, шиеленісу мүмкіндігі жеткілікті жоғары болғандықтан, сол себепті мұның ақыры немен тынатындығын сәуегейлікпен алдын-ала болжап айту мүмкін емес еді. Бірақ сол көріністің немен аяқталғандығы көп нәрселер туралы сездіртеді.

Біріншіден, біздің адамдар, соның ішінде біздің жастарымыз да, қоғамдағы өзін және ондағы өзінің орнын, сондай-ақ тек басқаларды ғана емес, өзін де сыни көзбен бағалауға дайын екендіктерін саналы түрде ұғынып, айтарлықтай деңгейге көтерілген.

Екіншіден, олардың тыңдай алуды және де ең маңыздысы алдыңғы, аға ұрпақ өкілдерінің қандай мәселелер жөнінде айтқан толғаныстарын ести білуді үйрене бастауы, бұл жаңа ұрпақ үшін ерекше мақтаныш сезімін оятады. «Қазақтың қайта өркендеу дәуірінің» көрінісінің бірі осы емес пе, бұл туралы өте әдемі әрі нанымды түрде философ Ғарифолла Есім жазуда. Шынтуайтқа келгенде, тіпті жақын арада, «қолайсыз бір тоқсаныншы жылдары» осылайша күй кешу мүмкін емес еді-ау.

Үшіншіден, біздің ақсақалдарды даналар деп танып, олардың өмір бойғы астарлы, ауыспалы ой-пікірлерінің терең мағынасын біздің жастардың тез сезе қоюы, олардың бір мезгілде әрі зерек, әрі төзімді болып қалыптасып келе жатқандығын байқатады.

Сайып келгенде, Сіз бен біздің қазіргі айтып тұрғанымыз, соңғы жылдары елімізде пісіп жетілген барлық **жаңаның** айтарлықтай нәтижелерінің болуы және де осы ары қарай өрістеуін жалғастыруда. Ең бір көңіл аударарлық эмпирикалық индикатор, яғни өлшеу аспабы, психологтар айтқандай, осы жаңа **қазақстандық қол жеткен нәтиже** – дау-дамай жағдайды аяғын сандыраққа жеткізбей, әрдайым қарсы тұрып жеңудегі білгірлік немесе бұрынғыдан бетер, бақылауға дес бермейтін дүмпуді болдырмау. Жоғарыда біз талқылаған жағдайдан тап осыны көрдік.

Бұл ұжымдық субъект ретіндегі барша Қазақстанға, оның әрбір азаматына тән білгірлікті білдіріп, сол себепті біз Сізбен бірге үлкен мақтанышпен **Жаңа Қазақстан** деп айта аламыз.

Қазақстандық халықтардың бірегей қасиеті туралы айтқанда, дау-дамайсыз мінез-құлықтың тұрпаты тұрғысынан өзінің еркіндігін білдіріп, осындай адамның жаңа тұлғалық сапасының қалыптасуының негізін салған біздің арғы ата-бабаларымыз жөнінде ұмытпау. Мен қазақ этносының қашан пайда болғандығы туралы сол бір тарихи деректі, дау-дамай жағдайының қалжырап, тұйыққа тірелгенде, осындай кедергілерді жеңу мақсатымен, үздіксіз даму үрдісінде туған басты үш қазақ субэтностардың (жүздердің) сол заманғы қазақ халқының көшбасшылары қабылдаған шешімімен Ресейдің ірірек этникалық құрылуының құрамына енуін еске алып

отырмын. Мен бұл оқиғаға саяси баға беруді көздеп отырған жоқпын, өйткені бұл туралы онсыз да қазір жеткілікті мол айтылған. Бірақ психолог ретінде айтарым, психологиялық көзқарас тұрғысынан бұл мәселе кемеңгерлік шешімін тапқан. Бір таңқаларлығы, тек жүйелі тәсіл негізінде ғана адамзаттың рефлексиялануы, яғни ішкі жағдайын өзін-өзі танып бағалауы тек жиырмамыншы ғасырдың еншісіне тигендігі болып отыр.

- Психологтың көзімен қарағанда, бұрынғы Ресей құрамына Қазақстанның енуі, шын мәнінде, бұл нені білдіреді?

- Құралған жүйенің механизмдері, яғни тетіктері іске жарап, барлық кәдімгі, табиғи жүйенің пайда болуының негізінде қашанда бір болып кеткен әлдеқалай оқиға болып саналды. Қалыптастырушы ретіндегі жаңа этностың оның біріктіруші субэтностарымен бірге ірірек алпауыт этностың құрамына Қазақстанның енуі қазақ этносының біркелкі жүйеге келтіріліп, қалыптасу үрдісінің аяқталғандығын көрсетеді. Бұл соңынан жаңа системаның жұмыс істеуін қамтамасыз ететін, субэтностарды өзгеше тұрақтандырылған тетіктердің деңгейінде пісіп жетілуге дағдылы түрде апарып соқты. Сонымен, әлбетте, субэтностар әлеуметтік жүйенің өзінің бұрыннан болып келе жатқан мәртебесін сақтауды жалғастырып, дегенмен олардың рөлінің, нақтылы атқаратын қызметінің ең бастысы өзгерді. Егер ол бұрын қазақ халқын ыдыратуға алып келсе және әрбір субэтнос дербес этносқа қайта құрылуға ұмтылып, онда тегеурінді, алпауыт этностың құрамында субэтностар қазақ этносының мәртебесін сақтау мен нығаюы үшін өздеріне жүйені құру рөлінің факторын алған.

Сізше қалай, мүмкін, өзіңіз мәнісіне түсінген боларсыз, бұл тұста психологиялық факторсыз болып өтуі мүмкін емес, оны құрастыратын, менің пікірімше, белгілі оқиғаның себебінің өзегі, яғни Х-фактор, осы ұғымды ғылыми қолданысқа енгізген тамаша ғалым Лев Николаевич Гумилев, халықтардың шығу тегінің негізінде жатқан барлық табиғи үрдістерден жасалған белгісіз энергетикалықты белгілеу үшін алынған. Егер бұл осылай болса, онда қазақ халқының шығу тегін дәлелдеуші тарихи фактілер, қазақ этносының қалыптасуы мен дамуының негізінде болатын жүйе құратын басты қозғаушы күш, ой-пікірді растайтын, сол бір алыс уақыттарда психологиялық болған анығырақ айтқанда, ерекше түрде барынша психологияландырылған қазақ халқының мәдениеті. Менің ойымша, қазіргі уақытта «қазақстандық ноу-хаудың» негізінде психологиялық фактор жатыр, осының арқасында Жаңа Қазақстанның пайда болуына мүмкіндік туды.

- Өтінемін, түсіндіріңізші.

- Егер қысқаша айтар болсақ, онда біз қарастырған дау-дамай оқиғасының, ең дұрысы тағы да психологиялық талдауға сүйенетіндігіміз. Сіз, сөзсіз, ақсақалдың мінез-құлқына көңіл аударған боларсыз, сондағы оқиғада ол өзін кәсіби психолог ретінде ұстады. Сол сәтті көргеніңізде ғой, қалай ғана ол өзінің сықырлаған денесінің әрбір қимылымен; биязы, бірақ өзінің ақылды көздерімен қырағы көз тастауы; көлгірсуі, сөйте тұра қатқыл дауыс ырғағымен айналадағыларды мүлдем өзіне аударып әкетті. Оның айтқан сөздеріне келетін болсақ... Бұл жағдайда ол сөздер тақырыптық әрі психологиялық тұрғысынан соншалықты дәл болып тұр, сол сәтте беті ауған жаққа сенделген, әлі көзі ашылмаған жас төлдің бейнесі әрқайсымызда елестегендей. Айналадағы адамдардың содан кейінгі мінез-құлық қалыптары: еңсесі түскен бастар, ешбіріне көңіл тоқтатпай қарау және үнсіз ала ауыздық, оларға таңқаларлықтай бірдеме тап болғандығын білдіртті. Сондықтан, ең бастысы мынада, көпті көрген қарияның жұртқа шындықты естірте хабарлауы мына тұрғыда келді, қиыншылық кезенді бастан өткердік, соған қарамастан Қазақстанның өркендеуі баяу болса да, бірақ сенімді түрде алға қарай қадам басуда. Осыны көздері жабық тек соқыр адам ғана көре алмайды емес пе. Нақ осы шындық, метафоралық түрде берілсе де әркімге де түсінікті және баяғыдан қабылданған, әрі кейбір шиеленісті жағдайды ушықтырмай, оны бәсеңдетуге әйтеуір бір сыйқырлықтың ықпалы болатындығын да айтып кеткен жөн.

- Дегенмен мүмкін, сол оқиғада ертедегі үлкендерге құрмет дәстүрімен қазақ этносының негізгі өкілдері болып табылып, алдын-ала анықталып, нәтижесі осы тұрғыда болар.

- Сол бір болып өткен жағдайда төрт-бес этностардың өкілдері болды, олардың басым көпшілігі мемлекеттік тілде сөйлейтіндер де, ал қазақ тілін түсінетіндер аз шамада болды. Сіз шамалағандай, егер гәп осылай болса, онда бұл көп ретте менің топшылауымды нығайтар еді, әсіресе түйіні. Жағдайға психологиялық талдауды жасап, соған сүйене отырып, әңгіме не жөнінде болып отырғандығын пайымдай аламыз. Осыдан келіп шығады, кең мағынадағы қазақша дегеніміз, басқаларды ренжіту үшін айтылып отырған жоқ, бұл-шығыс мәдениеті, яғни ерекше тұрғыдағы барынша психологияландырылған мәдениет. Қоғамдағы адамдардың тұлға аралық

және топ аралық қарым-қатынас жүйесіндегі адам мінез-құлқының егжей-тегжейлі көріністерін заңдар жинағында айқын түрде баяндалғандығын басқа қай жерден сіз табар екенсіз.

Туғаннан дәстүрлі қазақ мәдениетінің тәрбиесінде өскен бала қилы-қилы оқиғалардағы мінез-құлық ережелерін өзінің бойына сіңіреді. Бұл оған есейген шағында тұлға аралық мінез-құлық пен қарым-қатынаста ең тиімді түрлері болып шығуына мүмкіндік туғызады. Мүмкін, дәстүрлі мәдениетке жақын жағдайларда өскен жас адамдардың мінез-құлқындағы айырмашылықты, ауылдық жерлердегі қазақ тілінде сөйлейтіндер, әсіресе оңтүстік аймақтарындағы, қала жағдайында өскендерден айырмасын байқаған боларсыз. Алдыңғылары еш уақытта жасы үлкен адамға:

«Ағай, сізбен темекі тартуға бола ма!»-деп айғайлап еркінсіп оғаш қылық жасамайды. Өзінде дәстүрлі мәдениеттің өшпестей қалдырған ізі бар мосқал қазаққа осындай тұрғыда өтініш білдіру немен тынатынын аңғару қиын емес. Европаландырылған мәдениеттегі жұрт аузына ілінген еселер мәселесі ше! Мен сізге осындай мысалдардың жүздеген түрлерін келтіре аламын.

- Сіздіңше айтқанда, басқа жағдайларда өскен балаларға қарағанда, дәстүрлі қазақ мәдениетінен тағлым алғандар аса мәдениетті тәртізді.

- Егер тәрбие беруді ескерсек, ең алдымен, адамдардың өзара қарым-қатынас жүйесіндегі адамның жоғары біліктілігін есепке алуымыз керек, осы тұрғыда Сіз мені дұрыс түсінгенсіз. Тұтас алғандағы шығыс мәдениеті, оның ішінде қазақ мәдениеті барынша психологияландырылған, мен ескертіп кеткім келеді, бұл тұста мәселе «Шығыс-нәзік іс» дегенде тұрған жоқ. Алғашқы ісімде мен бәрімізге белгілі деректерге сүйендім, шығыстың тұлғааралық өзара әрекеттесу және қарым-қатынас жүйесі шарттыланған әдет-ғұрып, дәстүрлердің және жарлықтардың орасан мөлшерімен ерекшеленеді (мемлекетаралық өзара қарым-қатынас жүйесіндегі өзіне тән үйлесімді хаттама), адамдардың бірлескен іс-әрекетінің тиімділігін арттыруға бағыттайтындығы, әрқайсысының бәсекеге төтеп бере алатын қабілеттілігін көтере отырып, соңғы нәтиженің бәрінің тілегеніндей болып шығуы.

Егер Қазақстанның ерекше геосаяси мәртебесін ескере отырып, онда ешкімді ренжітіп алмай айтар болсақ, осы жөнінде бұрын Л.Н.Гумилев та жазған болатын, қазақтың дәстүрлі мәдениеті ең жоғарғы деңгейде психологияландырылып, осындай хронотопиялық, яғни уақыт өлшемін бастан кешіруге душар болған. Басқаша айтқанда, географиялық және уақыттың қозғаушы күштері ең маңызды рөлді атқарды. Бір сәт тарихқа көз жүгіртейік. Қазақстан барлық халықтарға ашық, байтақ кеңістікте қалыптасты және де сол кезеңде оның территориясы арқылы шығысты батыспен және солтүстікті оңтүстікпен байланыстыратын ең басты сауда жолы басып өтті.

Психология тілімен айтар болсақ, ұлан байтақ жерімізде болашақ Қазақстанның халықтарын орналастыру тұлғааралық қарым-қатынастың дамуына жағдай жасады, ал мәдениаралық және этносаралық қарым-қатынастың жаңа өзара пайдалы түрлерін туғызу, ол басқа мәдени және конфессиялардың өкілдерімен өзара әрекеттестікте тұлғааралық қарым-қатынастың механизмдерін молайтты. Осының бәріне маңызды алғышарттар болып, қазіргі заманғы қазақстандық мәдениет адамдардың тұлғааралық және этникааралық әрекеттестігі мен қарым-қатынасының табыстылығын қамтамасыз ету тұрғысында ең нәтижелі болмақ. Осы туралы емес педұлттық мәдениеттің бай мұрасының арқасында егемендік алу кезінде қайта қалпына келтіруге сәті түсті, мұның айқын дәлелі Қазақстандағы ұлтаралық және әр түрлі конфессиядағы дінаралық келісімнің Қазақстанда орнығуын фактілер айғақтайды. Шынтуайтқа келгенде бұл енді бөлек әңгімеге арқау болатын этнопсихологиялық мәселе.

- Сіз бірнеше рет «бәсекеге қабілеттілік» атауын біраз бір тосын контекстерде қолдандыңыз. Әдетте оны кәсіби біліктілік жөнінде сөз болғанда пайдаланады.

- Сіздікі дұрыс. Шындығында, әдеттегідей жоғары оқу орнын бітірушінің бәсекеге қабілеттілігі, мысалы, немесе кәсіби біліктілігін көрсете білуі ретіндегі бәсекеге қабілеттілік туралы сөз етеді. Тап осы жағдайда біздің бұл ісімізге, мәселеге күнделікті нәрсеге ыңғайланғандай, өзінің мәнісі бойынша сыңар жақ келу. Егер де мәселеге, қазіргі айтылуда сәнге айналған, жүйелі түрде қарасақ, онда қазіргі заман жағдайларында бәсекеге қабілеттілік кәсібилік біліктіліксіз және де әрі адами аралық (тұлғааралық және этникааралық) жүйеде өзара қарым-қатынастағы бәсекеге қабілеттілікті ойлау мүмкін емес.

Жұмыс орындарын сақтап қалу үшін қазіргі заман жағдайларындағы өте қатты бәсекелестікте, әсіресе түрліше қызмет көрсетумен байланысты салалардағы: банкілерде, білім беруде, денсаулық саласында, құқық қорғаушыларында адамның жалпы психологиялық біліктілігі алдыңғы орында тұрады. Нақ осы балалық шақтан меңгерілген мінез-құлық мәдениетіндегі

дағдылар мен таптаурындарға негізделе отырып, басқа кісілермен тез ортақ тіл табысуда адамға, соның ішінде кәсіби өзара әрекеттестікте және қарым-қатынаста көмегі тиеді. Иә, ал егер бала кезден бойға сіңген мінез-құлық паттерндерінің, психология тілімен айтқанда, психологиялық пайдасы бар екен және кәсіби мінез-құлық аясында, онда, әлбетте, адамның кәсіби бәсекеге қабілетінің көрінуінің мүмкіндігін кеңейтеді.

- Сіз айтқандай, «психологияландырылмаған» мәдениетке қарағанда, «психологияландырылған» мәдениеттің адамға тигізер пайдасы мол болса, осы нені білдіреді?

- Бұны Сіз айттыңыз. Мен оны айтқан жоқпын! Біріншіден, өйткені, психологияландырылмаған мәдениетті тауып көріңізші. Кез келген мәдениет, оның ішінде адамдардың өзара қатынас жасау мәдениеті халық психологиясының терең ізін өзінде иеленеді. Осы контексте өзара қатынастағы мәдениеттің психологияландырылу дәрежесін, сол немесе басқа бір этностың ішіндегі өзара әрекеті мен қарым-қатынасының нақтылы түрлерінің әр қилы психологиялық толыққандылығының ескерілуін айта аламыз. Әдеттегідей, этностық топтың ішіндегі ұзақ уақыт бойында, яғни адамның жеке басының ерекшелігін және сол топтың адамдарына пайдалылығы ескеріліп, мінез-құлықтың ең тиімді түрлері баянды етіледі әрі қалыптасады.

Дәл сол себепті этникалық топтың өзінің мүшелерінің мінез-құлқының таптаурындары немесе мамандар айтатындай, өзінің таптаурындары ең түсінікті, дұрыс және сондықтан ұнамды болып саналады. Сіз аңғарғандай, мінез-құлықтың осы түрлері басқа этностың өкілдерімен өзара әрекеттестік және қарым-қатынас жағдайларында тиімді болмауы мүмкін. Сол бір мезгілде үнемі, кей уақыттағы амалсыз этникааралық қарым-қатынаста екі жаққа да қолайлы қажетті, демек, әр түрлі этномәдениеттің мінез-құлқының паттерндерінен тұратын жаңа жағдайдағы мінез-құлық формаларының тиімділігі қалыптасады және дамиды. Психологияландырылған мәдениеттің ең бір артықшылығы кәсіби біліктілік пен қабілетті кеңейте отырып, іс-әрекеттің жаңа түрлерін меңгеруде этностың ішінде көрінуі мүмкін.

Маған қаншалықты түсінікті болғандай, этникааралық өзара қатынас үрдісінде мінез-құлықтың жаңа жинақталған» пішіндері туындайды, олар адамның мінез-құлқының этникалық бірегей ерекшеліктерінің құрып кетуіне әкеліп соғады. Бұл жақсы ма, әлде жаман ба?

Мен Сіздің өткір мысқылыңызды сезіп тұрмын. Дегенмен, осы жағдайда дұрысы мінез-құлықтың жинақталған түрлері туралы айту, ол жүйелі құралған, сондай бір жинақталған, онша жасанды емес, оларды әр алуан этномәдени мазмұны бар бөлшектерден құралған жиынтыққа әкеліп соқтырмайды, ол, керісінше, мінез-құлықтың сапалы жаңа формасы болып есептеледі. Мінез-құлықтың жаңа көп/поли/ мәдениеттілік және көп этникалық түрлерінің қалыптасуы мен дамуының ең басты өлшемі болып мінез-құлықтың осындай бір /моно/ мәдениеттілік немесе төл мәдениеттілік пен бір этникалық түрлерін салыстырудағы оның бәсекеге қабілеттілігі саналады. Осы салада жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, бір түрден жинақталған мінез-құлықтың көп мәдениеттілік және көп этникалық түрлерінің бәсекеге қабілеттілігі түп нұсқадағы бәсекеге қабілеттіліктен анағұрлым жоғары болып шыққан. Ал бұл жаман болып па?

Әр басқа этностардың этномәдени ерекшеліктерін өзінде иеленгендердің мінез-құлқының жаңа түрлерінің көрініс беруі, әлдебір өзіндік ерен өзгеше этномәдени ерекшеліктерді адамның жоғалтуы дегенді ешқандай білдірмейді. Керісінше, жаңа мәдениеттің көптілігі және көпэтникалық жаңа мінез-құлықтың түрлерін иелену есебінен этностың нақтылы өкілінің мүмкіндігі өте көбейіп байытылады, осылайша этникааралық өзара қарым-қатынас жүйесінде оның біліктілігі арттырылады. Бірақ әлбетте бұл әрбір этностың өкілдерінде пайда болып, мінез-құлықтың көп түрліліктің дамуына қосқан өзіндік үлесі. Бұлардың әрқайсысының бәсекеге қабілеттілігін көтеруге мүмкіндік туғызуы, бұл этностардың бірімен-бірінің әрекеттестігінің өзара мәдени баюын білдіреді. Дей тұрғанмен, төл мәдениетіміз инвариант (өзгерілмейтін, көнеден қалған қалдық) қызметін атқарып, басқа этностардың мәдениетіне де негіз бола алып, бәсекеге төтеп бере алатындығын көрсете білуі міндет. Төл мәдениетіміз бастамашыл іс-әрекетте көзге түсе білуі керек, бұл өз кезегінде қосымша белсенділікті қажет етеді. Бұның несі жаман?

Осы жағдайда, өзімнің пікірлерімде, мен тек бірқатар қисынды ой қорытындыларына ғана емес, сонымен қоса соңғы он шақты жарым жыл бойы менің жетекшілігіммен жүргізілген ғылыми зерттеулердің нәтижелеріне де сүйендім. Мәдениеттердің өзара ықпалдасу үрдісінде этностың өзіне тән өзгеше ерекшеліктерінен айрылып қалу жөніндегі қорқынышына келетін болсақ, бұл талас тудыратын мәселе.

Мен осы қауіпті растайтын немесе жалғандығын әшкерелейтін күшті сенімді зерттеулерді кездестірмедім. Жағдайды айқындау үшін, мәселені кешенді тұрғыдан зерттеуде ауыр еңбекті

өзіне жүктей алатындай, ең кемінде, тұтас бір психология институты күш салып жұмыс істеуі қажет. Айтпақшы, бұл мәселені шешуде әлемде ешбір институттың сәті түспеді, оны ғылыми міндетке айналдыруда мәселе пісіп жетілуі үшін қажетті жағдайлардың әлі болмауы, мүмкін жай ғана осы себептен болар

- Сіздің мұнымен не айтқыңыз келеді?

- Менің еске алып отырғаным мынау, Ешбір елде, Қазақстанды қоспағанда, ешкімге этномәдени жүйенің бөліктерін шығармашылықпен топтап іске асыруға мүмкіндік беретіндей этникааралық және конфессияаралық өзара қатынастың осы тәріздес жүйесін құруда жолы болмады. Осы үрдістің нәтижесі, дәл сол жаңа, біздің Сізбен әңгімеміз осыдан басталған, бұл өздігінен көзге түспейді, бізді тек ТМД елдері арасынан ғана көзге айқын түсерлік етіп тұрған жоқ, біздің аман-есендігіміз жолында әрекеттенуде және қызмет етуде. Сондықтан бұл мүлдем жаңа этнопсихологиялық феномен, яғни құбылыс болу немесе жанын салып еңбек ету, әлем дүниесінде қанатын кең жайған, бұған ұқсас бұрын болған емес, сол себепті оны бір сөзбен белгілеп, көз алдына келтіру едәуір қиын. Әдетте осындай жағдайларда ғылымда феномен, оның пайда болуы мен қалыптасуына мүмкіндік туғызуға мұрындық болған адамның есімімен аталады. Тап осы жағдайда қалай болатындығын, мен білмедім, бірақ шындығында, Қазақстан халықтарының Ассамблеясының мүлдем жаңа әлеуметтік организмін құру негізінде, Қазақстан халықтарының орасан мол көпшіліктің жігерлілігінің нығаю идеясы, біздің Елбасының тәжірибе жүзінде іске асыруының арқасында этнопсихологиялық феноменнің көрінуіне мүмкін болды.

Нұрсұлтан Әбішұлының «технологиялық камсыздандыруды» қазақстандық «ноу-хау» жүйесі деп атауы, әбден әділетті ғана емес, осыған қоса дер кезінде жаңа этнопсихологиялық феноменді қалыптастыруға алып келді. Қазір біз енді айқын айта аламыз, қазақстандық «ноу-хаусыз» Жаңа Қазақстанның болуы мүмкін емес! Нақ осы жаңа мемлекеттің саяси мақсатының қойылуы үшін ең маңызды шарттардың бірі - Қазақстан азаматтарының әл-ауқатын жақсарту, жақсы тұрмыс халін көтеру.

Сіздің сұрағыңызға орала отырып айтарым, ғылыми слэнгте, «мәселенің пісіп-жетілуі» бәрінен де көбірек ол шарттардың пайда болуын, себептерін, қызмет істеуінің тетіктерін және т.с. болжап айқындайтын жаңа феноменнің табылуын көрсетеді. Дәлме-дәл айтқанда, тек бізде Қазақстанда, әлемде тұңғыш рет осындай жаңа, айрықша этнопсихологиялық феноменді зерттеу үшін бірден-бір мүмкіндер туып отыр. Егер мұндай өте сирек ұшырасатын тәжірибені жинақтап қорыту сәтті болып шығып жатса және оны бүкіл дүние жүзінің қоғамдастығының игілігі етіп орындап шықса, онда мемлекеттік саясаттың Қазақстандық моделі тиісті номинация бойынша Нобель сыйлығына үміткер ретінде ұсынуға болар еді. Осы феноменнің жұмыс істеуінің дәл жалпы түрдегі оң нәтижесі бізге енді мәлім. Бұл еліміздің Елбасының жолдауында атап көрсетілген: Сіз жанама нәтижелер туралы не айтар едіңіз?

Психологиялық ғылымда жанама нәтижелер туралы ең кемінде екі жағдайда айтылады. Біріншіден, сол кезде, нәтижесін алуда, зерттеудің мақсаты мен міндеттерінде алдын ала қарастырылмаған. Екіншіден, сол жағдайларда, қашанда, біреу табылған немесе мақсатталып қалыптасқан феноменді (психикалық құбылысты) іс-тәжірибелік міндеттерді шешуге пайдалана бастаса, әрі сонымен қатар тікелей бақылаудың ырқына көнбейтін, күтпеген нәтижелер тұтас бір шоқталған болып шыға келеді. Біздің жағдай ретінде, соңғыны, Қазақстанда шоғырланған әр түрлі этностар мен конфессиялардың өкілдерінің этнопсихологиялық феноменмен белсенділіктерінің артуын болжауға болады, ал басқа жағдайларда болжау мүмкін болмас.

Болжам ғылыми дәлелденген білімдер нақты бар болғанда ғана мүмкін. Біздің жағдайда, осындай білімдерге сүйене отырып, өз этносымен этномәдени теңдестірілуі тұлғаның жоғалтуы түріндегі Қазақстан халықтарының өзара этномәдени молаюының қосымша нәтижесінің болжамданғандығы мүмкін, айтпақшы, біз Сізбен тиісті сұрақтарды қоя отыра орындап шықтық. Дегенмен, осылайша үзілді-кесілді қорытынды жасауда, бұл жоғалту ненің салдарынан нақтылы келіп шыққандығын анықтау қажет.

Этникалық теңдестірілуді жоғалту фактісі өздігінен әзірге еш нәрсені білдірмейді. Мысал үшін, егер оның тұлғада құрылуы мәдениеттің көптілігінен және көпэтникалықтың теңдестірілуінің салдарынан туындаса, онда бұл әлдебір ұзақ уақыттық жағымсыз психологиялық зардап шегуге әкелмейді. Тап осы құбылыспен біз талдау барысында ұшырастық, жоғарыда қарастырылған дау-дамай оқиғасының сәтті шешілуі, енді тек психологиялық қана емес, сонымен қоса заңды дәлел, ол қазақстандық теңдестірілудің бар екендігін айғақтайды, себебі сол бір оқиғада барлық этностардың өкілдері қатынасқан еді. Ал бұл, егер қаласаңыз, соның тура дәлелі, «Қазақстандық ноу-хау» шындықтан құрастырылған ғана емес, тағы да, демек, әл - ауқатты,

Қазақстан азаматтарының жақсы тұрмысын дамыту ісіне қосымша дивидендтерді (пайданы) кіргізеді. Қазақстан азаматтарының әл-ауқатын жақсарту, жақсы тұрмыс халін көтеру.

Әдебиет:

1. Жақыпов С.М. «Казахстанская правда» газеті. «Ноу-хау: природа феномена», 7 наурыз, 2008ж.

**«БОЛАШАҚҚА БАҒДАР: РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА
С.М. ЖАҚЫПОВТЫҢ (1940-2014) ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫН ЗЕРТТЕУ**

Сейітнұр Ж.С., Журшыман Н.О.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қ.,3

Қазақстанның тұңғыш президенті, Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне шолу жасап және жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа жол бастау қажеттілігін арнайы қозғады. Бұл бағдарламалық мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, еліміздің игілігіне жарату жолындағы мақсат-міндеттер туралы маңызды мәселелер көтерілді. Елбасы жаңғыру ұғымының сипатына арнайы тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды». Ғылымның тарихын, соның ішінде психология ғылымының даму тарихын зерттеу осы міндеттер үдесінен шығады.

Қазақстанның психология ғылымы тарихында орны айырықша байқалып тұратын тұлғаларымыз бар. Соның бірі әрі бірегейі – профессор, психология ғылымдарының докторы Сатыбалды Мұқатайұлы Жақыпов (1950-2014). Ұлттық психология ғылымының деңгейін бір саты жоғары көтеріп кеткен, кез келген ғылыми ортада ұялмай бетке ұстанатын ғалымымыз, сирек кездесетін дарын иесі, психолог-ғалымымыз С.М. Жақыповтың ғылыми мұрасын кейінгі ұрпаққа жеткізу өте маңызды міндет. Қазақстандағы психология ғылымының дамуына зор үлес қосқан С.М. Жақыповтың ғылыми-психологиялық мұрасын және оның ғалым ретінде тұлғалық қалыптасуы мен дамуын зерттеуге арналған іргелі зерттеулер, ізденістер қолға алынуы тиіс. Бүгінгі таңда Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де С.М. Жақыповтың ғылыми мұрасы туралы бакалавр және магистрлік деңгейде дипломдық жұмыстар жазылды.

Жалпы тарихи-психологиялық зерттеулердің әдіснамалық аспектісі жайлы сөз қозғағанда отандық ғалымдарымыз тұжырымдаған «төлтумалық», «өзіндік ерекшелік», «эндогендік даму» принциптерін де ескеру қажет [1]. Отан, туған жер, патриотизм, эндогендік даму идеяларының тарихи-психологиялық зерттеулерде көрінуі ғылым дамуының халықтың рухани мәдениетімен ажырағысыз байланысы екендігін көрсетеді. Айтпақшы, қазіргі батыс психологиясында этномәдени факторларды ескеретін «индигендік психология», яғни автохтон халықтың жергілікті психология проблемаларына үлкен ғылыми қызығушылық бар. Қазақстанда бұл мәселелерді этнопедогогика, этнопсихология және кросс-мәдени психология сияқты пәндер аясында қарастыру орын алған.

XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғ. басында Қазақстанда өмір сүрген көрнекті ғалым С.М. Жақыповтың психологиялық мұрасы отандық психологияның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Оның еңбектері еліміздің тарихи- психологиялық білімнің жалпы қорына қосылуы тиіс. Кеңестік заманда психология ғылымы Қазақстанда онша дами алмады. Оның объективті әрі субъективті себептеріне тоқталып жатпайық. Тек Қазақстан өзінің тәуелсіздігін алған соң ғана психологияның дамуына жаңа мүмкіндіктер ашылды. Ана тілімізде жоғары білікті психолог кадрларды дайындауға жол ашылды. Соның бастауында профессор С.М. Жақыпов тұрды.

Біздің еліміз жоғары білікті мамандары, ғалымдарды даярлауда Батыстық жүйегі көпше де қазақстандық контент (мазмұн) назардан тыс қалмау керек. Әсіресе, отандық психологтардың мұрасын зерттеу ісі және өзіміздің ғылыми өнімдерді, әсіресе төлтума гуманитарлық интеллектуалдық өнімді өндірушілердің қызметі зерттелінуі тиіс. Психология тарихындағы

социоцентристер айтқандай локалды шындық ескерілуі керек. Өйткені, жергілікті ғалымдардың өмірбаяны, ғылыми қызметі өзімізден басқа ешкімге керек емес. Демек, өз тарихымызды өзіміз жазуға әрі насихаттауға тиіспіз. Отандық психология саласындағы ғалымдарды қалың жұртшылыққа таныту - ғылым тарихшыларының маңызды міндеті. Бұл өскелең ұрпақ бойында отансүйгіштікті, ұлттық игілікке айналған ғылыми еңбектерге деген заңды мақтаныш сезімін оятады.

С.М. Жақыпов өзінің ғылыми-педагогикалық қызметін 1977 ж. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде педагогика және психология кафедрасында оқытушылықтан бастады. Қазақстанның екінші университеті болған ҚарМУ-дің педагогика және психология кафедрасында Салкен Балаубаев, Теміртай Қамзабаев, Бахи Хамзин сияқты елімізге белгілі ғалымдар қызмет істеді. С.М. Жақыпов кафедраға жұмысқа келген кезде оның меңгерушісі Т.Қ. Қамзабаев (1929- 1984) болатын. Ол кездері аталмыш кафедра аймақтағы педагогикалық- психологиялық білім берудің ғылыми -әдістемелік орталығы еді. С.М. Жақыпов университет қабырғасында жүргенде әлеуметтік психология құбылыстардың негізінде жатқан психологиялық механизмдерді зерттеуге үлкен ден қояды.

1980 жылы С.М. Жақыпов Мәскеуге КСРО Педагогикалық ғылым академиясы жанындағы біліктілікті көтеру Институтына жіберіледі. Онда Профессор О.К. Тихомировтың ғылыми жетекшілігімен «Бірлескен іс- әрекеттегі мақсаттың құрылуы» («Целеобразование в совместной деятельности») тақырыбы бойынша жұмыс істеу мүмкіндігіне ие болады. 1985 жылы 18 қазанда аталмыш тақырыпта психология ғылымы бойынша кандидаттық диссертация қорғады.

С.М. Жақыпов 1990 жылы сәуірде Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің биология факультеті құрамында ашылған «жалпы психология» кафедрасына меңгерушісі болып тағайындалады. 1990-1993 жылдар аралығында осы кафедраның меңгерушісі қызметін табысты атқарды. Ол кездері кафедраның жұмысын жолға қою барысында ғалымды үлкен қиындықтар күтіп тұрды: арнайы білімі бар психолог мамандар, психология салалары бойынша оқулықтар, ғылыми әдебиеттер жоқтың қасы еді. Сол кездегі Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дің ректоры академик А.Б. Бегалиевтің қолдауымен «психология» мамандығы бірден екі тілде ашылды. Алматылық педагогтар мен психологтар психолог мамандығын қазақша даярлау мен оқыту жайлы мәселе де өзара келісе алмай айтысып-тартысып жүргенде (әсіресе, сол кездегі Киров атындағы ҚазМУ-дің жалпы психология кафедрасы 1988 - 91 жылдары орын алған жағдайлар) Қарағандыда С.М. Жақыпов бастаған ұжым тұңғыш рет қазақ тілінде психологтарды әзірлей бастайды. Мұның саяси-мәдени маңызы зор болды. Отаршылдық салдарынан ана тілінен айырыла бастаған қазақтар үшін өз тілінде сирек кездесетін мамандарды даярлау мүмкіндігінің пайда болуы ұлттың болашағына деген сенімді оятты.

С.М. Жақыпов 1994 жылы Алматы қаласына көшіп келеді. 1994-1997 жылдар аралығында ҚР ҰҚК институтының психология кафедрасында профессор болып жұмыс істейді. Ал 1997 жылы шілде айында Алматы қаласындағы қазіргі Абай атындағы Қазақтың Ұлттық педагогикалық университетінің «теориялық және қолданбалы психология» кафедрасының меңгерушісі қызметіне алынады. Ол жерде 2000 жылға дейін жұмыс істеді.

Еліміздің психология ғылымының институционалдық дамуындағы маңызды бір оқиға 2000-жылы орын алды. Сол жылдың 22 ақпанында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің Ғылыми Кеңесі бұрынғы психология кафедрасын екі дербес кафедраға – «этникалық және педагогикалық психология» кафедрасы мен «жалпы психология» кафедрасына бөлу жөнінде қаулы қабылдайды. Сөйтіп университетте психология бойынша екі кафедра жұмыс істей бастады. 2000 жылдың 14 сәуір айында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің ректоры К. Нәрібаевтың №3-512 Бұйрығына сәйкес құрылған этникалық және педагогикалық психология кафедрасының меңгерушісі болып психология ғылымдарының докторы, профессор С.М. Жақыпов тағайындалады. Кафедраның меңгерушісі ретінде профессор С.М. Жақыповтың ұйымдастырушылық қабілеті мен ғылыми беделі этнопсихология және педагогикалық психология кафедрасын философия және саясаттану факультетінде жетекші орынға шығарды.

Сонымен, профессор С.М. Жақыпов он жылдан астам уақыт (2000-2011 жылдар аралығында) әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жалпы және этникалық психология кафедрасын басқарды. Ал 2011 жылдан бастап өмірінің соңына дейін (2 қаңтар, 2014) жалпы және этникалық психология кафедрасының профессоры болды.

Қазақстандық психолог ғалымдар арасынан, әсіресе, отандық және таяу шетелдік зерттеушілер тарапынан жиі сілтеме жасалынатын С.М. Жақыповтың екі іргелі ғылыми шығармасын ерекше айтып кетуге болады. Мысалға, ғалымдар жиі дәйексөз келтірілетін

еңбектердің қатарына Жақыповтың «Бірлескен іс- әрекеттегі мақсаттың құрылуы» деп аталатын тақырыпта қорғалған психология ғылымы бойынша кандидаттық диссертациясы мен авторефератын [2;3] және «Оқыту процесінің психологиялық құрылымы» атты докторлық диссертациясын жатқызуға болады [4]. Бұл ізденістердің негізінде автордың бірқатар монографиялары жарық көрді: «Танымдық іс - әрекет психологиясы» [5], «Оқыту процесінің психологиялық құрылымы» [6] . Дәйексөздер индексі жоғары боп келетін бұл жұмыстар С.М. Жақыповтың зерттеулерінің құндылығын, оның Қазақстаннан тыс жерлерде де мойындалғанын көрсетеді.

С.М. Жақыпов субъектілерінің қарым- қатынасы процесінде қалыптасатын **«мағыналық құрылымның жалпы қоры»** ұғымы эксперименттік түрде негізделді. Психологиялық шынайылық ретіндегі бірлескен іс-әрекет диаданың қарым- қатынас барысында жүзеге асатын мағына құрылуы ортақ мақсат пен ортақ мотивті қалыптастыратын болса ғана мүмкін болады. Іс-әрекеттің бірлескендігінің белгісі боп қатысушылардың ортақ мотивтерінің болуы саналады. Бұл мотив бірден пайда болмайды, қайта бірте- бірте қалыптасады. Сондай- ақ мағыналық құрылымдар мақсат құрылу процесінің сапалы өзгерістеріне әкелетіні, қалыптасатын мақсаттардың тиімділігін арттыратыны дәлелденді. Ортақ мағыналық құрылым өзара түсіністікке, команда құруға мүмкіндік береді. Түсінбеген не жансақ түсінілген жерде ойдағыдай нәтиже шықпайды.

Жалпы психология ғылымында мақсаттың құрылуы адам ойлауындағы маңызды процесс ретінде қарастырылады. Тұлға іс- әрекетіндегі жаңа мақсаттардың пайда болуын зерттеуде бірқатар механизмдер бар. Олардың кейбіреуін атап өтсек: *талаптың жеке дара мақсатқа айналуы, бар талаптарың біреуін таңдау, мотивтің саналы ұғынғанда мотив- мақсатқа айналуы*, әрекеттің жанама нәтижелерінің мақсатқа айналуы, санасыз алдын ала сезудің мақсатқа айналуы, аралық мақсаттардың болуы, мақсаттың иерерхиясы мен уақыттық дәйектілігі. Мақсатқұрылудағы *эмоция мен мотивтердің рөлі*, нәтижеге жетуді бағалаудың әсерін бірлескен іс- әрекеттерде зерттеудің теориялық және практикалық маңызы үлкен.

М.В. Ломоносов атындағы МГУ -дің құрметті профессоры, психология ғылымдарының докторы С.М. Жақыповтың ғылыми жұршылыққа кеңінен танымал тағы бір еңбегі - *«Оқыту процесінің психологиялық құрылымы»* атты монографиясы мен диссертациясы [4; 6]. Бұл зерттеу оқыту процесінің тиімділік проблемасына арналады. С.М. Жақыповтың пікірінше, оқыту процесінің тиімділігі көрсеткіші оқытушы мен оқушының арасында қалыптасатын бірлескен диалогтық танымдық іс-әрекет болмақ.

Профессор С.М. Жақыповтың «Оқыту процесінің психологиялық құрылымы» атты зерттеу еңбегінің өзектілігі оқыту процесінің тиімділігін психологиялық қамтамасыз етумен байланысты еді. Зерттеуші алғаш рет оқыту процесін көп деңгейлі психологиялық жүйе ретінде қарастырады. Оның тиімділігінің негізі оқытушы мен оқушының бірлескен диалогтық танымдық іс-әрекетінің қалыптасуы және дамуы боп табылады екен.

С.М. Жақыповтың докторлық диссертациясы мазмұны 2004 жылы Алматы қаласындағы «Қазақ университеті» баспасында «Оқыту процесінің психологиялық құрылымы» деген атпен жарық көрді. Бұл кітап білім беру психологиясы саласындағы мамандар үшін өте қажетті құрал болды.

М.Жақыпов «Оқыту процесінде студенттердің танымдық іс-әрекетін басқару» деген келесі бір кітабында оқыту процесіндегі студенттердің танымдық іс -әрекетінің қалыптасуы мен дамуының психологиялық механизмдері ашып көрсетеді [7] . Профессор С.М.Жақыпов бұл еңбегінде студент тұлғасының қалыптасу мәселесіне ерекше тоқталып, оны оқушының танымдық іс-әрекетімен ұштастыра көрсетті. Оқу үрдісінде оқытушыға да, оқушыға да «жеке адам» деп қарау міндетті түрде қажет.

Кітапта оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекеттің тиімділігінің *әлеуметтік-психологиялық шарттары мен тетіктері* зерттелінген. Оқыту процесінің тиімділігін анықтайтын факторлардың бірі оқытушы мен оқушының арасындағы бірлескен диалогтық танымдық іс-әрекет екендігі негізделеді. Сондай-ақ бұл жұмыста белсенді оқыту әдістерінің де мазмұны толық ашылады.

С.М. Жақыпов есімі алыс және жақын шетелдік ғылыми ортада бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет концепциясының авторы, психолог- экспериментатор ретінде кеңінен танымал. Ол 2010 жылдан М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу университетінің құрметті профессоры атағына ие болды. С.М. Жақыпов ҚР білім саласында құрметті қызметкері. Ол 2007

ж. «ЖОО үздік оқытушысы» грантының иегері болды. С.М. Жақыпов 2008-2010 жж. ғылымдағы жетістіктері үшін мемлекеттік стипендияның иегері ретінде мойындалды.

С.М. Жақыпов 500-ден астам ғылыми еңбектің, соның ішінде 3 монография, 40 астам оқу және оқу әдістемелік құралдары мен оқулықтардың, 30 астам импакт-факторы бар ғылыми мақалалардың авторы. Ол кісінің жетекшілігімен 58-кандидаттық, 7 докторлық диссертациясы және 4 PhD диссертациясы қорғалды. Мұндай көрсеткішке жеткен психолог ғалым Қазақстан тарихында бұрын-соңды кездеспеген еді.

Қазақ психологы Сатыбалды Мұқатайұлы Жақыпов (1950-2014) Қазақстандағы психология ғылымының әр түрлі салалары дамуына елеулі үлес қосты деп санаймыз. С.М. Жақыповтың психологиялық мұралары оны жалпы психология, педагогикалық психология мен эксперименттік этнопсихология сияқты салаларға әдіснамалық және әдістемелік жаңалықтар енгізген автор ретінде сипаттауға негіз береді. С.М. Жақыпов Қазақстандағы психология ғылымының институционалдануы үшін де айтарлықтай еңбек сіңірді. Ол сондай-ақ қолданбалы психологияны елімізде кең қанат жаюына үлкен ықпал етті. С.М. Жақыпов ірі методолог- жүйелеуші, терең теорияшыл және практик - психолог, экспериментатор- ғалым. Ол отандық психологияның түрлі салалары бойынша көптеген еңбектердің авторы. Мәселен, С.М. Жақыпов - бірегей психологиялық концепцияның авторы, оны талдау және шынайы бағалау отандық психология тарихын толық сипаттауға, әзірлеуге өте қажет; оның психологиялық мұрасы отандық және әлемдік тарихи психологиялық білім қорына сөзсіз қосылуы тиіс.

С.М. Жақыповтың еліміздегі психология ғылымы үшін ерекше сіңірген тағы бір қызметі Қазақстан үшін жоғары білікті кадрлар даярлауға зор үлес қосқаны. Оның жетекшілігімен қорғаған психолог кадрлар қазір еліміздің әр түпкірінде жемісті қызмет етуде.

С.М. Жақыпов еліміздегі этнопсихология саласын эксперименттік деңгейге көтеруге өзіндік үлкен үлес қосты. Ол виртуалды тәуелсіз айналымы қолдану негізінде этнопсихологиялық эксперименттің жаңа технологиясын жасап шығарды. Этнопсихологиялық құбылыстарды зерттеуде виртуалды моноэтностық топтарды эксперименттік-диагностикалық модельдеу әдісі эксперименттік психология мен сипаттаушы этнопсихологияны қарсы қойған вундттік түсінікті жеңуге мүмкіндік берді. Этносаралық қарым- қатынаста көрінетін этностық жаңсақ наным ерекше мағыналық бөгеуілдің (барьер) нәтижесі екендігі эксперименттік түрде дәлелденді. С.М. Жақыпов эксперименттік этнопсихологияның ұғымдық қорына жаңа аталымды қосты. Ғылыми айналымға қазақша «этностық жаңсақ наным» деп аударылып жүрген орыс тіліндегі «этническое предубеждение» деген терминді енгізді. Бұл ұғым психологиялық мазмұны жағынан «құндылық бағдар» мен «этностық таптаурын» ұғымдары арқылы сипатталатын құбылыстар арасында жатыр.

С.М.Жақыпов еліміздегі іргелі академиялық психологияның дамуына ғана емес, сондай-ақ практикалық психологияның дамуына да өлшеусіз зор үлес қосты. Ол Қазақстандағы практикалық психологияны дамыту үшін Қазақ психологтар қауымдастығын (ҚПА) құрды. 2007 жылға дейін Қазақстан психологтарының Ұлттық ассоциациясы (ҚПҰА) болып аталып келген қоғамдық ұйымның алғашқы президенті ретінде үлкен жұмыстар атқарды. Қазақ психологтар қауымдастығының Астана, Шымкент, Ақтөбе, Тараз қалаларында бөлімшелері жұмыс істеді. Оның бес жүзден астам мүшелері болды.

Жалпы қазақ психологтар қауымдастығының негізгі мақсаты еліміздегі практикалық психологияны халықаралық деңгейге көтеру болатын. Ол үшін келесі міндеттері алдына қойды: халыққа білікті психологиялық және психотерапиялық көмек беру; әр түрлі әлеуметтік жобаларға психологиялық қолдау көрсету; мемлекеттік, қоғамдық, кәсіпкерлік, коммерциялық және т.б. құрылымдарға практикалық міндеттерді шешуде психологиялық факторларды тиімді қолдануға жәрдемдесу; мемлекеттік тапсырыстарды және әр түрлі психологиялық зерттеулерді орындау; психологтарды кәсіби оқыту, тренингтер, семинарлар мен дәрістер арқылы үйрету, мамандандыру; қазақстандық психологтардың озық тәжірибелерін кеңінен тарату, жинақтар, монографиялар шығару, баспагерлік қызметпен айналысу; әр түрлі институттар мен халықаралық психологиялық ұйымдармен ынтымақтастықта болу; Қазақстанда практикалық психология институтын құру; ұлттық ерекшеліктерді ескеретін психотерапия мен психотүзетудің қазақстандық үлгісін жасау.

Қазақ психологтар қауымдастығының дербес журналы болды: «ҚПҰА Хабаршысы» («Вестник НАПК») журналы. Оның бас редакторы профессор С.М. Жақыпов болды. Біз зерттеу барысында психология ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасының ҰҒА академигі, «Жоғары оқу орнындарының үздік оқытушысы» номинациясының жеңімпазы, М.В. Ломоносов атындағы МГУ дің құрметті профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың жалпы және этникалық

психология кафедрасының профессоры С.М. Жақыповтың еліміздің психология ғылымының дамуына өлшеуші зор үлес қосқанын анықтадық.

Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап берді. Оның ең негізгісі ұлттың терең тарихынан бастау алатын рухани ұстанымды сақтап қалу. Құндылықтарымыз бен озық дәстүрімізді табысты жаңғырудың алғышартына айналдыра білу. Бұл ретте, Елбасы «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек», - екенін атап көрсетті. Еліміздің ұлттық білім беру жүйесінде «қазақстандық патриотизм» ұғымы кеңінен қолданыс табуы тиіс. «Қазақстандық патриотизм» арқылы Отан, туған жер, ел, атамекен, отандық ғалымдар туралы түсініктер оқу- тәрбие процесіне кіруі қажет. Өткен тарихты, еліміздің ғылым саласындағы айтулы тұлғаларын құрметтеу, отансүйгіштік сияқты сезімдерді студенттер бойында қалыптастыру саналы түрде жүзеге асырылуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Орынбеков М.С. Предфилософия протоказахов. – Алматы: 1994. – С. 6 - 7.
- 2 Джакупов С.М. Целеобразование в совместной деятельности. Текст.: Дисс. канд. психол. наук / С.М. Джакупов. М., 1985. - 210 с.
- 3 Джакупов С.М. Целеобразование в совместной деятельности / Автореф. дис... канд. психол. наук. М., 1985. - 22 с.
- 4 Джакупов Сатыбалды Мукатаевич. Психологическая структура процесса обучения: Дис... д-ра психологических наук. - М., 1998. - 356 с.
- 5 Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. - Алма-Ата, 1992. - 193 с.
- 6 Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. - Алматы: Қазақ университеті, 2004. - 312 с.
- 7 Джакупов С.М. Управление познавательной деятельностью студентов в процессе обучения. Алматы: Қазақ университеті, 2002. - 117 с.

СТАНОВЛЕНИЕ НРАВСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ В СВЕТЕ СОВМЕСТНО-ДИАЛОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ С.М. ДЖАКУПОВА

М.Н. Кунанбаева

кандидат психологических наук, ЦРО и ПС «Астана дарыны», отдел психологической службы, г. Нұр-Сұлтан, Республика Казахстан

В статье рассматривается становление нравственного сознания в свете совместно-диалогической концепции С.М. Джакупова. Становление нравственного сознания как системной системы раскрывает механизмы развития личности в онтогенезе в сфере совместной жизнедеятельности человека, которая имеет на различных этапах свои особенности в моральном сознании личности.

Ключевые слова: нравственное сознание, личность, концепция С.М. Джакупова, совместно-диалогическая концепция, становление.

Составляющие нравственного сознания – это нравственные ценности и нормы, которые на уровне общественного сознания у всех народов имеют в целом одинаковое содержание (ценности добра, жизни, справедливости, честности и т.д.), но различаются на уровне индивидуального сознания. В нашей статье вопрос о детерминации психологических свойств и проявлений оказывается решающими в определении нравственного сознания. Какова роль внешних (накладываемых социумом и группами людей) и внутренних (личностных, связанных со смыслообразованием и сознательным принятием определенных систем ценностей) факторов, в соответствии с которыми идет становление человека, формируется его образ «Я» и его личность как субъекта общения, деятельности и самосознания?

В исследовании нравственного сознания, нужно подходить системно, т.е. начиная от уровня отдельного индивида до массовых социально-культурных и исторических взаимодействий людей. Системный анализ позволяет выявить различные (как благоприятные, так и неблагоприятные, психобиологические, психолого-педагогические, социально-психологические и этнопсихологические) факторы, превращающие индивида в личность. Зачастую среди основных

факторов превращения молодого человека в жертву неблагоприятных условий социализации эксперты выделяют социально-экономические факторы как размер среднемесячного дохода (зарплата, стипендия, пособие и др.). Таким же фактором социального неблагополучия выделяют отчуждение, как отход от нормального общества и, быть может, даже как вступления в контакт с асоциальными людьми и группами лиц. Именно с социальным отчуждением социологи связывают различные формы девиантной социализации, в которых молодые люди находят возможность разрешать общие для них проблемы.

В чем же причина девиантного поведения личности с психологической точки зрения? Психологи, прежде всего, исходят из особенностей психической организации личности, которые зарождаются во взаимодействии человека с окружающим его миром, социальной средой и самим собой.

Методологическим основанием для настоящего исследования явилось представление о формировании личностных новообразований как результатов совместно-диалогической деятельности из концепции С.М. Джакупова. Нравственное сознание формируется в результате взаимодействия между личностями «когда идет стыковка и связывание между собой целей, смыслов и мотивов индивидуальных деятельностей», как функциональная часть самосознания [1].

В теории советской психологии важным моментом стала разработка С.Л. Рубинштейном субъектно-деятельностного подхода, в котором человек как субъект, был представлен в новом свете: «...субъект в своих деяниях, в актах своей творческой самодеятельности не только обнаруживается и проявляется; он в них создается и определяется. Поэтому тем, что он делает, можно определять то, что он есть; направлением его деятельности можно определять и формировать его самого» [2]. Он также утверждал, что саму природу человеку определяют исторические события, человек - продукт истории [3]. Исходя из этого, многие психологи полагали, что психическое развитие осуществляется в процессе натурального взаимодействия ребенка с предметами. Речь идет, как отмечает С.М. Джакупов [4], о понимании человека, с позиции индивидуальной психологии, субъект-объектного анализа деятельности, что не позволяло раскрыть механизмы зарождения системных свойств личности.

Идею о системном и смысловом строении сознания выдвинул Л.С. Выготский. [5]. Под системами он понимал связи, отношения и психологические структуры, которые проходят три этапа становления: «интерпсихологический – я приказываю, вы выполняете; затем экстраспсихологический – я начинаю говорить сам себе, затем интрапсихический – два пункта мозга, которые извне возбуждаются, имеют тенденцию действовать в единой системе и превращаются в интракортикальный пункт» [6]. Также об этом пишет впоследствии А.Н. Леонтьев, «...внешние специфические человеческие психологические процессы могут родить только во взаимодействии человека с человеком, то есть как интрапсихические» [7].

В концепции Д.Б. Эльконина, развитие человека – это процесс, характеризующийся качественными изменениями системных процессов и возникновением новообразований. [5]. Источником развития ребенка является общественная среда, которая «содержит в себе «идеальные формы»» [там же; С. 496]. Ребенок развивается, усваивая все из общества «потребности, мотивы и даже эмоции» [там же; с. 496]. развитие всегда протекает в системе «ребенок – общество», откуда проистекает фундаментальное обстоятельство, что у одного человека всегда присутствует сознание другого человека. «Человек всегда два человека» [там же].

В своей совместно-диалогической концепции С.М. Джакупов указывает на существенный момент, который играет значительную роль в развитии – «здесь важно было обратить внимание на совместный, коллективный характер трудовой деятельности человека» [4], где и скрываются причины возникновения истинно человеческих качеств, то есть нравственное сознание человека.

С.М. Джакупов разрабатывает свою концепцию, подходя к изучению проблемы развития познавательных процессов в историческом аспекте, полагая, что одним из основных системообразующих признаков жизнедеятельности человека является ее совместный характер. Исходя из концепции С.М. Джакупова, развитие личности, при условии анатомо-физиологической нормы, происходит только при включении индивида в систему человеческих отношений. Ребенок включается в совместную деятельность с другим человеком, как представителем общественной жизни. Согласно концепции С.М. Джакупову, это первая встреча со взрослым называется псевдо-совместной деятельностью, так как здесь ребенок является носителем потребностно-мотивационных компонентов, а исполнительские функции сосредоточены во взрослом [4].

Лишь постепенно активность перемещается от полюса взрослого к полюсу ребенка. Происходит интерриоризация совместных форм деятельности в индивидуальную деятельность.

Таким образом, через включение индивида в совместную деятельность людей, формируется система отношений к другому человеку, что является фундаментом нравственного сознания личности.

Согласной концептуальной схеме совместно-диалогической теории, развитие нравственного сознания, может быть представлена следующим образом. На ранних периодах детского развития, задатки чувствительности и эмоциональной отзывчивости, при взаимодействии с другим человеком в псевдо-совместной деятельности, в которой большая часть активности принадлежит взрослому, преобразуются в первичные способности откликаться. Примером тому служит, например, комплекс оживления. Формирование последних знаменует собой качественный скачок в развитии ребенка. Дальше появляются возможности к совершению элементарных актов индивидуальной деятельности [4].

На следующем этапе первичные способности включаются в совместную деятельность, где исполнительская активность может быть распределена между ребенком и взрослым. Здесь происходит формирование вторичных способностей на основе синтеза первичных и преобразования в способности задатков, ранее не включенных в этот процесс. Появление вторичных способностей на основе усвоения нравственных чувств, как например базовое доверие к миру, означает возможность осуществления ребенком более сложных актов индивидуальной деятельности. Далее эти циклы повторяются и могут совпадать со сменой социальной позиции человека. Так в процессе совместно-диалогической деятельности ребенок через взрослого усваивает нравственные чувства, представления, понятия, принципы, законы, ценности и убеждения – все проявления нравственного сознания, которые формируются поэтапно. Исходя из этого, психологи практики знают, как трудно работать с уже сложившимися убеждениями как детей, так и взрослых [8]. А коррекцию девиантных форм поведения необходимо начинать с элементарных эмоций и чувств.

Если формирование и развитие способностей на начальных этапах зависит преимущественно от партнера по совместной деятельности (родителей, воспитателя, учителя, наставника и т.д.) и задатков ребенка, то на последующих этапах возрастает роль индивидуальной деятельности за счет включения личностных факторов и компенсаторных возможностей способностей [8]. Индивидуальные особенности в формировании нравственного сознания исходя из нашего исследования рассматриваются в рамках процессов нравственной саморегуляции личности.

Согласно С.М. Джакупова, это значит, «что в условиях заданности параметров и партнеров по словесной деятельности, которые зависят от множества факторов и носят вероятностный характер, формирование и развитие...» нравственного сознания «...будут преимущественно определяться содержанием и процессом функционирования совместной деятельности. Последнее, в свою очередь, зависит от уровня развития общего фонда смысловых образований, формирующегося в условиях совместной деятельности. [4]

Эти взгляды перекликаются с положениями С.Л. Рубинштейна, который в числе актуальных проблем психологии, также выдвигал вопросы о этической стороне активности субъекта. Для С.Л. Рубинштейна единицей измерения нравственности становится другой человек. Он писал: «Этический субъект самоопределяется, и, самоопределяясь, он впервые самоосуществляется в своих деяниях. Но этическое деяние человека предполагает другого человека как другой этический субъект. Потому что этическое деяние существует только в отношении к человеку как личности, в отношении к вещи есть лишь действие...Я не существую без другого; я и другой сопринадлежны...Я самоопределяюсь во всех своих отношениях к людям, в отношении своем ко всем людям - к человечеству как совокупности и единству всех людей... Вне человечества и до или помимо него не существует человека как нравственной личности" [9]. Этот подход предполагает понимание человека как субъекта психологической активности как носителя творческого начала, а личность – как субъекта нравственного сознания и поведения. Исходя из чего мы рассматриваем нравственные качества (как положительные так и негативные) как зависящие от активной, сознательной и саморегулируемой личности, которая формируется в субъект-субъектных отношениях.

Таким образом, нравственное сознание личности не появляется вместе с рождением, а формируются в процессе жизни. А базовые структуры психика ребенка, образцы поведения, такие как нравственные чувства, представления и понятия - формируются в раннем детстве семье. В овладении личностью нравственным опытом выделяют этапы, связанные с возрастными психологическими особенностями (дошкольный, младший школьный, средний и старший

школьный возраст), которые имеют множество специфических особенностей. Однако нравственное развитие осуществляется не только до школы и в школе. Оно продолжается при получении профессионального образования, в процессе профессиональной деятельности. Одну из первых периодизаций нравственного сознания составил в 1923 г. известный педагог и философ С.И. Гессен, который выделил три ступени нравственного образования (аномия, или беззаконие; гетерономия, или чужезаконность, и автономия - самозаконность), две из которых соотносятся с дошкольным и школьным возрастом, а третья - со свободным самообразованием.

Последовательное прохождение личностью стадий нравственного развития отметит позднее и Л. Кольберг, выделивший три уровня морального роста (доконвенциональный, конвенциональный и постконвенциональный). По мнению исследователя, моральное развитие инвариантно, а его уровень определяется посредством наблюдения: на первой стадии моральные размышления не выходят за пределы личного понимания; затем человек начинает учитывать интересы других людей в группе, ориентируясь на "закон и порядок", на третьем - постконвенциональном - уровне морального развития личность уважает права других, оставаясь верной тщательно изученным ценностям, и действует в соответствии с логично развитыми и универсальными, общепринятыми принципами. Л. Кольберг отмечает, что подавляющее большинство людей никогда не достигает третьего уровня и не является морально автономными. При этом продвинувшиеся на более высокий уровень морального развития люди предпочитают либеральные позиции консервативным. Этически компетентный специалист - автономная личность, соответствующая по типологии, предложенной Л. Кольбергом, второму и третьему уровням морального развития [11].

Таким образом, становление морального сознания проходит через три главных уровня по степени осознанности, обобщенности и интериоризованности норм: доморальный уровень, когда ребенок выполняет установленные правила исходя из эгоистических соображений; конвенциональную мораль, когда поведение ориентировано на внешние нормы и мнения окружающих; автономную мораль - ориентацию на определенную внутреннюю, автономную систему принципов [там же].

Теоретический обзор научных представлений о становлении нравственного сознания показывает, что это понятие следует рассматривать как интегративный процесс. Нравственное сознание является одной из важнейших частей целостной динамической системы - сознания. Изменения в нравственном сознании будут проявляться на эмоциональном, мотивационном и поведенческом уровнях, а также будет влиять на всю систему личности в целом.

Литература:

1. Джакупов С.М. Управление познавательной деятельностью студентов. - Алматы: Казак университеті. - 2002. - 117 с.
2. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности. // Ученые записки Высшей школы Одессы. - 1922, т. 2. - С. 148-154.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - в 2 т., Т.2. - М.: Педагогика, 1989. - 328 с.
4. Джакупов С.М. Развитие одаренности в онтогенезе. // Вестник КазНУ, Сер. Психологии и социологии, 2007. - №1. - С. 5-8.
5. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1989. - 560 с.
6. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.3. Проблемы развития психики. - М.: Педагогика. - 1982. - 483 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Просвещение, 1975. - 304 с.
8. Шакирова Г.М. Психологические особенности усвоения учащимися понятий о нравственности на уроках литературы. // Вопросы психологии, 1990. - №1. - С. 26
9. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. - Алматы: Казак университеті, 2004. - 320 с.
10. Рубинштейн С.Л. О философской системе Г. Когена. // Историко-философский ежегодник 92. - М.:Юнити, 1994. - С. 230-259.
11. Анцыферова Л.И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Лоуренса Колберга и его школы). // Психологический журнал. - Том 20. - № 3, 1999. - С. 5-17.

**ПРОФЕССОР С.М.ЖАҚЫПОВТЫҢ ҚАЗАҚ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ ДАМУЫНА
ҚОСҚАН ҮЛЕСІ**

А. Ержан

Қайнар академиясының 2-курс білімгері

А.А. Давлетова

Қайнар академиясы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Сатыбалды Мұқатайұлы Жақыпов (29.04.1950 – 02.01.2014 жж.) Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, психология ғылымдарының докторы, профессор. Қазақстандағы психология ғылымының дамуына ерекше үлес қосқан, өзінің ғылыми мектебін қалыптастырған ғалым.

Қайнар университетінің психология кафедрасының аяғына нық тұрып, Қазақстанда белгілі болуына үлкен үлес қосқан.

Біріншіден, Сатыбалды Мұқатайұлы Қайнар университетінің кафедра меңгерушісі болып он жылға жуық уақыт жұмыс істеген. Екіншіден, ол практикалық психологияның дамуына зор үлес қосты. Соның ішінде айта кететіні, оның арқасында Қайнар университетінде жаздық және қыстық интенсивтер жүргізілетін болды. Үшіншіден, ол оқу бағдарламаларын модернизациялап, оқу жоспарының заманға сай әрі ауадай қажет дисциплиналардың 40 %-ын енгізді. Мысалы, Қазақстанның көптеген жоғары оқу орындарында «Жарнама психологиясы» әлі таныла қоймаған кезде, Қайнар университетінде ол пән ретінде оқытылып жатты. Сонымен бірге, С.Жақыпов НЛБ дисциплиналарына кірген гештальт, эриксондық гипноз, денеге бағытталған терапия (ДБТ), арт-терапия сынды пәндерді оқу жоспарына енгізді.

Қайнар университетінің психология кафедрасын дамытуда ол аянбай еңбек етті. Біліктілікті арттырып, ең мықты деген практик психологтарды бірге жұмыс істеуге шақырып, оқытушылар құрамын әрдайым күшейтіп отырды. С.Жақыповтың арқасында Сергей Елисеев, Виктор Греббеников, Елена Логунова, Асия Аймағанбетова, Ким Елена сынды қазіргі таңда атақты практик психологтар Қайнар студенттеріне лекция оқыған.

С.Мұқатайұлының жетекшілігімен кандидаттық диссертацияларын Көмекбаева Ләззат Кеңесбаевна, Олеся Владимировна Федорович, Еркінбекова Мейірім Анарбековна және докторлық диссертацияларын Перленбетов Мұқан Атеневич пен Мадалиева Забира Бекешовна қорғаған болатын. Ұлағатты ұстаздың жетекшілігі мен берген білімінің арқасында аталып кеткен кандидаттар мен ғылым докторларына Қайнар университетінде жұмыс істеуге мүмкіндік туды.

С.М. Жақыпов өзінің ғылыми-педагогикалық қызметін 1977 ж. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде педагогика және психология кафедрасында оқытушылықтан бастады. Қазақстанның екінші университеті болған ҚарМУ-дің педагогика және психология кафедрасында Салкен Балаубаев, Теміртай Қамзабаев, Бахи Хамзин сияқты елімізге белгілі ғалымдар қызмет істеді. С.М. Жақыпов кафедраға жұмысқа келген кезде оның меңгерушісі Т.Қ. Қамзабаев (1929- 1984) болатын. Ол кездері аталмыш кафедра аймақтағы педагогикалық- психологиялық білім берудің ғылыми -әдістемелік орталығы еді. С.М. Жақыпов университет қабырғасында жүргенде әлеуметтік психология құбылыстардың негізінде жатқан психологиялық механизмдерді зерттеуге үлкен ден қояды.

1980 жылы С.М. Жақыпов Мәскеуге КСРО Педагогикалық ғылым академиясы жанындағы біліктілікті көтеру Институына жіберіледі. Онда Профессор О.К. Тихомировтың ғылыми жетекшілігімен «Бірлескен іс- әрекеттегі мақсаттың құрылуы» («Целеобразование в совместной деятельности») тақырыбы бойынша жұмыс істеу мүмкіндігіне ие болады. 1985 жылы 18 қазанда аталмыш тақырыпта психология ғылымы бойынша кандидаттық диссертация қорғады.

С.М. Жақыпов 1990 жылы сәуірде Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің биология факультеті құрамында ашылған «Жалпы психология» кафедрасына меңгерушісі болып тағайындалады. 1990-1993 жылдар аралығында осы кафедраның меңгерушісі қызметін табысты атқарды. Ол кездері кафедраның жұмысын жолға қою барысында ғалымды үлкен қиындықтар күтіп тұрды: арнайы білімі бар психолог мамандар, психология салалары бойынша оқулықтар, ғылыми әдебиеттер жоқтың қасы еді. Сол кездегі Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дің ректоры академик А.Б. Бегалиевтің қолдауымен «психология» мамандығы бірден екі тілде ашылды. Алматылық педагогтар мен психологтар психолог мамандығын қазақша даярлау мен оқыту жайлы мәселе де өзара келісе алмай айтысып-тартысып жүргенде (әсіресе, сол кездегі Киров атындағы ҚазМУ-дің жалпы психология кафедрасы 1988 - 1991 жылдары орын алған

жағдайлар) Қарағандыда С.М. Жақыпов бастаған ұжым тұңғыш рет қазақ тілінде психологтарды әзірлей бастайды. Мұның саяси-мәдени маңызы зор болды. Отаршылдық салдарынан ана тілінен айырыла бастаған қазақтар үшін өз тілінде сирек кездесетін мамандарды даярлау мүмкіндігінің пайда болуы ұлттың болашағына деген сенімді оятты.

С.М. Жақыпов 1994 жылы Алматы қаласына көшіп келеді. 1994-1997 жылдар аралығында ҚР ҰҚК институтының психология кафедрасында профессор болып жұмыс істейді. Ал 1997 жылы шілде айында Алматы қаласындағы қазіргі Абай атындағы Қазақтың Ұлттық педагогикалық университетінің «теориялық және қолданбалы психология» кафедрасының меңгерушісі қызметіне алынады. Ол жерде 2000 жылға дейін жұмыс істеді.

Еліміздің психология ғылымының институционалдық дамуындағы маңызды бір оқиға 2000-жылы орын алды. Сол жылдың 22 ақпанында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің Ғылыми Кеңесі бұрынғы психология кафедрасын екі дербес кафедраға – «этникалық және педагогикалық психология» кафедрасы мен «жалпы психология» кафедрасына бөлу жөнінде қаулы қабылдайды. Сөйтіп университетте психология бойынша екі кафедра жұмыс істей бастады. 2000 жылдың 14 сәуір айында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің ректоры К. Нәрібаевтың №3-512 Бұйрығына сәйкес құрылған этникалық және педагогикалық психология кафедрасының меңгерушісі болып психология ғылымдарының докторы, профессор С.М. Жақыпов тағайындалады. Кафедраның меңгерушісі ретінде профессор С.М. Жақыповтың ұйымдастырушылық қабілеті мен ғылыми беделі этнопсихология және педагогикалық психология кафедрасын философия және саясаттану факультетінде жетекші орынға шығарды.

Сонымен, профессор С.М. Жақыпов он жылдан астам уақыт (2000-2011 жылдар аралығында) әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жалпы және этникалық психология кафедрасын басқарды. Ал 2011 жылдан бастап өмірінің соңына дейін (2 қаңтар, 2014) жалпы және этникалық психология кафедрасының профессоры болды.

Қазақстандық психолог ғалымдар арасынан, әсіресе, отандық және таяу шетелдік зерттеушілер тарапынан жиі сілтеме жасалынатын С.М. Жақыповтың екі іргелі ғылыми шығармасын ерекше айтып кетуге болады. Мысалға, ғалымдар жиі дәйексөз келтіретін еңбектердің қатарына Жақыповтың «Бірлескен іс- әрекеттегі мақсаттың құрылуы» деп аталатын тақырыпта қорғалған психология ғылымы бойынша кандидаттық диссертациясы мен авторефератын және «Оқыту процесінің психологиялық құрылымы» атты докторлық диссертациясын жатқызуға болады. Бұл ізденістердің негізінде автордың бірқатар монографиялары жарық көрді: «Танымдық іс - әрекет психологиясы», «Оқыту процесінің психологиялық құрылымы». Дәйексөздер индексі жоғары боп келетін бұл жұмыстар С.М. Жақыповтың зерттеулерінің құндылығын, оның Қазақстаннан тыс жерлерде де мойындалғанын көрсетеді.

С.М. Жақыпов есімі алыс және жақын шетелдік ғылыми ортада бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет концепциясының авторы, психолог- экспериментатор ретінде кеңінен танымал. Ол 2010 жылдан М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу университетінің құрметті профессоры атағына ие болды. С.М. Жақыпов ҚР білім саласында құрметті қызметкері. Ол 2007 ж. «ЖОО үздік оқытушысы» грантының иегері болды. С.М. Жақыпов 2008-2010 жж. ғылымдағы жетістіктері үшін мемлекеттік стипендияның иегері ретінде мойындалды.

С.М. Жақыпов 500-ден астам ғылыми еңбектің, соның ішінде 3 монография, 40 астам оқу және оқу әдістемелік құралдары мен оқулықтардың, 30 астам импакт-факторы бар ғылыми мақалалардың авторы. Ол кісінің жетекшілігімен 58-кандидаттық, 7 докторлық диссертациясы және 4 PhD диссертациясы қорғалды. Мұндай көрсеткішке жеткен психолог ғалым Қазақстан тарихында бұрын-соңды кездеспеген еді.

Қазақ психологы Сатыбалды Мұқатайұлы Жақыпов (1950-2014) Қазақстандағы психология ғылымының әр түрлі салалары дамуына елеулі үлес қосты деп санаймыз. С.М. Жақыповтың психологиялық мұралары оны жалпы психология, педагогикалық психология мен эксперименттік этнопсихология сияқты салаларға әдіснамалық және әдістемелік жаңалықтар енгізген автор ретінде сипаттауға негіз береді. С.М. Жақыпов Қазақстандағы психология ғылымының институционалдануы үшін де айтарлықтай еңбек сіңірді. Ол сондай-ақ қолданбалы психологияны елімізде кең қанат жаюына үлкен ықпал етті. С.М. Жақыпов ірі методолог- жүйелеуші, терең теорияшыл және практик - психолог, экспериментатор- ғалым. Ол отандық психологияның түрлі салалары бойынша көптеген еңбектердің авторы. Мәселен, С.М. Жақыпов - бірегей психологиялық концепцияның авторы, оны талдау және шынайы бағалау отандық психология

тарихын толық сипаттауға, әзірлеуге өте қажет; оның психологиялық мұрасы отандық және әлемдік тарихи психологиялық білім қорына сөзсіз қосылуы тиіс.

С.М. Жақыповтың еліміздегі психология ғылымы үшін ерекше сіңірген тағы бір қызметі Қазақстан үшін жоғары білікті кадрлар даярлауға зор үлес қосқаны. Оның жетекшілігімен қорғаған психолог кадрлар қазір еліміздің әр түпкірінде жемісті қызмет етуде.

С.М. Жақыпов еліміздегі этнопсихология саласын эксперименттік деңгейге көтеруге өзіндік үлкен үлес қосты. Ол виртуалды тәуелсіз айнаымалыны қолдану негізінде этнопсихологиялық эксперименттің жаңа технологиясын жасап шығарды. Этнопсихологиялық құбылыстарды зерттеуде виртуалды моноэтностық топтарды эксперименттік-диагностикалық модельдеу әдісі эксперименттік психология мен сипаттаушы этнопсихологияны қарсы қойған вундттік түсінікті жеңуге мүмкіндік берді. Этносаралық қарым- қатынаста көрінетін этностық жаңсақ наным ерекше мағыналық бөгеуілдің (барьер) нәтижесі екендігі эксперименттік түрде дәлелденді. С.М. Жақыпов эксперименттік этнопсихологияның ұғымдық қорына жаңа аталымды қосты. Ғылыми айналымға қазақша «этностық жансақ наным» деп аударылып жүрген орыс тіліндегі «этническое предубеждение» деген терминді енгізді. Бұл ұғым психологиялық мазмұны жағынан «құндылық бағдар» мен «этностық таптаурын» ұғымдары арқылы сипатталатын құбылыстар арасында жатыр.

С.М.Жақыпов еліміздегі іргелі академиялық психологияның дамуына ғана емес, сондай-ақ практикалық психологияның дамуына да өлшеусіз зор үлес қосты. Ол Қазақстандағы практикалық психологияны дамыту үшін Қазақ психологтар қауымдастығын (ҚПА) құрды. 2007 жылға дейін Қазақстан психологтарының Ұлттық ассоциациясы (ҚПҰА) болып аталып келген қоғамдық ұйымның алғашқы президенті ретінде үлкен жұмыстар атқарды. Қазақ психологтар қауымдастығының Астана, Шымкент, Ақтөбе, Тараз қалаларында бөлімшелері жұмыс істеді. Оның бес жүзден астам мүшелері болды.

Жалпы қазақ психологтар қауымдастығының негізгі мақсаты еліміздегі практикалық психологияны халықаралық деңгейге көтеру болатын. Ол үшін келесі міндеттері алдына қойды: халыққа білікті психологиялық және психотерапиялық көмек беру; әр түрлі әлеуметтік жобаларға психологиялық қолдау көрсету; мемлекеттік, қоғамдық, кәсіпкерлік, коммерциялық және т.б. құрылымдарға практикалық міндеттерді шешуде психологиялық факторларды тиімді қолдануға жәрдемдесу; мемлекеттік тапсырыстарды және әр түрлі психологиялық зерттеулерді орындау; психологтарды кәсіби оқыту, тренингтер, семинарлар мен дәрістер арқылы үйрету, мамандандыру; қазақстандық психологтардың озық тәжірибелерін кеңінен тарату, жинақтар, монографиялар шығару, баспагерлік қызметпен айналысу; әр түрлі институттар мен халықаралық психологиялық ұйымдармен ынтымақтастықта болу; Қазақстанда практикалық психология институтын құру; ұлттық ерекшеліктерді ескеретін психотерапия мен психотүзетудің қазақстандық үлгісін жасау.

Қазақ психологтар қауымдастығының дербес журналы болды: «ҚПҰА Хабаршысы» («Вестник НАПК») журналы. Оның бас редакторы профессор С.М. Жақыпов болды. Біз зерттеу барысында психология ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасының ҰҒА академигі, «Жоғары оқу орнындарының үздік оқытушысы» номинациясының жеңімпазы, М.В. Ломоносов атындағы МГУ дін құрметті профессоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың жалпы және этникалық психология кафедрасының профессоры, Қайнар университетінің кафедра меңгерушісі С.М. Жақыповтың еліміздің психология ғылымының дамуына өлшеусіз зор үлес қосқанын анықтадық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 Орынбеков М.С. Предфилософия протоказахов. – Алматы: 1994. – С. 6 - 7.
- 2 Джакупов С.М. Целеобразование в совместной деятельности. Текст.: Дисс. канд. психол. наук / С.М. Джакупов. М., 1985. - 210 с.
- 3 Джакупов С.М. Целеобразование в совместной деятельности / Автореф. дис... канд. психол. наук. М., 1985. - 22 с.
- 4 Джакупов Сатыбалды Мукатаевич. Психологическая структура процесса обучения: Дис...д-ра. психологических наук.- М., 1998.- 356 с.
- 5 Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. - Алма-Ата, 1992. - 193 с.
- 6 Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. - Алматы: Казак университеті, 2004. - 312 с.
- 7 Джакупов С.М. Управление познавательной деятельностью студентов в процессе обучения. Алматы: Казак университеті, 2002. - 117 с.

A TRANSACTIONAL ANALYSIS PERSPECTIVE ON SUICIDE RISK ASSESSMENT

Tony White

MSc, is a Teaching and Supervising Transactional Analyst (psychotherapy), USA

The author discusses some of the difficulties in making suicide risk assessments. He focuses on Goulding and Goulding's (1978) theory of injunctions, particularly their notion of a Don't Exist injunction. He argues that this injunction in the mind of an individual can consciously or unconsciously lead to suicidality. Therefore, diagnosing the presence of a Don't Exist injunction is useful in the assessment of suicide risk. A client illustration is included as an example of how to diagnose this injunction.

Keywords: *suicide, suicide risk assessment, early decisions, Goulding, injunctions.*

Cooper and Kapur (2004) referred to suicide risk assessment as an inexact science. They argued that there is no definitive psychometric tool that can identify the current level of suicide risk in an individual. Many tools have been developed over the years, such as the Minnesota Multiphasic Personality Inventory (Butler, 1990), the Screening Tool for Assessing Risk of Suicide (Hawgood & De Leo, 2015), and the Scale for Suicide Ideation (Beck, Kovacs, & Weissman, 1979). All of these are usually accompanied by cautions, such as those from the Australian Psychological Society (2016), which noted that measurement tools only constitute an aid to assessment and that the process of assessment involves much more than psychometric instruments. For instance, an assessment must focus more on here-and-now factors in the client's life (Draper, 2012). Indeed, the Australian Psychological Society concluded that none of these tools constitute a reliable instrument for suicide prediction. In the final analysis, except in the most obvious of cases, suicide risk assessment comes down to the clinician's professional judgment.

In this article, I hope to demonstrate how the theory of injunctions proposed by Goulding and Goulding (1978) can add to the area of suicide risk assessment. I propose that determining if a person made an early decision to accept a Don't Exist injunction (p. 215) can assist considerably in such an assessment. An injunction is how transactional analysis explains the development of personality or life script. A young child will accept a number of different injunctions, usually from parents, and these then become part of his or her personality. For example, a Don't Be Important injunction may lead individuals to be unassertive in adulthood because they unconsciously believe they are not as important as others. Accepting the Don't Feel injunction can lead people to have trouble acknowledging and showing their feelings in adulthood. The Don't Exist injunction can lead individuals to feel and think that they can solve their problems by not existing. For them, suicide is seen as a possible solution to a problem, whereas those who have not accepted this injunction will not see suicide as a solution to problems (Goulding & Goulding, 1978). Little (2009), in his examination of depressed clients, asked what is going on in the mind of the person who thinks of killing himself or herself. My article asks this question plus one other: What is going on in the mind of the depressed person who is thinking of killing himself or herself, and what is going on in the mind of the depressed person who is not thinking of killing himself or herself? The Gouldings' early theory concerning injunctions and redecisions can add to answering these questions.

To demonstrate how the idea of injunctions contributes to the area of risk assessment, I present two types of assessment: qualitative and quantitative. The quantitative method seeks to quantify how many high-risk groups the client belongs to. For example, high-risk categories for suicide include the depressed, substance users, and those who are incarcerated. The more groups an individual belongs to, the higher the level of risk he or she is seen to be. Quantitative methods attempt to produce data that can be objectively measured.

The idea of injunctions allows for a qualitative type of risk assessment. In this case, the quantity of groups is not being assessed but, rather, the quality of each unique personality. In particular, the suicidal quality of the personality is determined by the presence or absence of a Don't Exist injunction. If that injunction is present, then the person is seen to be potentially at risk for suicide (Goulding & Goulding, 1979; Woollams, Brown, & Huige, 1977).

Definition of Suicide

As one would expect, there are many definitions of suicide. For instance, Bruno (1986) wrote that "suicide is the voluntary taking of one's own life" (p. 228). Other definitions highlight the idea of intent, such as the one from the American Psychiatric Association (2013): "A suicide attempt is a behavior that

the individual has undertaken with at least some intent to die” (p. 801). I (White, 2011) view suicide this way: “Killing self is the primary intention” (p. 15).

My definition excludes various behaviors that, on the surface, may appear to be suicidal. For example, command hallucinations are usually auditory hallucinations demanding that the individual take some action that may result in him or her dying. I (White, 2011) provided a case example of such hallucinations. A 35-year-old man cut an artery on his neck with a razor blade. Prior to this he had discontinued his antipsychotic medication, which resulted in an increase in auditory hallucinations and delusions. He believed God was telling him to come to him and to do that he had to go to heaven. To get to heaven, he attempted to kill himself. In that case, the primary intention was to be with God. Killing himself was a means to an end, so technically this was not a suicide.

In other instances, people can be ordered to engage in behavior that will likely result in their death. This can happen in war time, such as in World War II with kamikaze pilots (Ohnuki-Tierney, 2002). Those men killed themselves while following orders from superiors in the armed forces. In that sense, it was not voluntary, and it is assumed that for at least some of them, their primary intent was to kill others and not themselves. However, killing oneself by following orders is not limited to war time, as we all saw in the case of the followers of Jim Jones, the leader of the People’s Temple in Guyana. In 1978 he ordered them all to drink cyanide; 918 did and died (Layton, 1999). This has often been referred to as a mass suicide, but again, technically it is not because the People’s Temple members were following orders rather than having the primary intent to kill themselves by their own hand.

Finally, one must consider the area of suicide and accidents. I (White, 2011, 2016) have examined the relationship between these two concepts in some depth because they add to the idea of intentionality in the definition of suicide. An accident, by definition, is unintentional, and therefore the term accidental suicide is an oxymoron. It cannot exist because one has to have either an accident, which is unintentional, or a suicide, which is intentional.

Having said that, many in transactional analysis have presented these two ideas together in the nosuicide contract, which states, “No matter what happens, I will not kill myself accidentally, or on purpose, at any time” (Drye et al., 1973, p. 172; see also Boyd, 1986; Mellor, 1979). Technically, this is incorrect, because if one dies by accident then it is unintentional and therefore cannot be suicide. A more technically correct no-suicide contract would be, “No matter what happens, I will not kill myself consciously or unconsciously, at any time.” However, in clinical practice it would seem fine to use the original no-suicide contract because people will understand it for what it is.

The point I am making is that people can kill themselves with unconscious intent, such as by having an “accident.” As I (White, 2016) pointed out, people can put themselves voluntarily and repeatedly in high-risk circumstances such that the chances of them dying significantly increase (e.g., in cars, going into war zones, working with wild animals, participating in extreme sports, taking dangerous drugs, etc.). If they have good luck, they will not die, and if they have bad luck, they will die.

The Transactional Analysis Contribution

This article seeks to contribute to the area of suicide risk assessment by highlighting a system by which a therapist can assess the suicidality of a client. Instead of just viewing the person as belonging to a high-risk group, it seeks to diagnose the specific client in such a way that it is possible to have some idea of that individual’s current level of suicide risk. Also, it can provide an explanation as to why one specific depressed individual will be suicidal and another will not. The answer to this is provided by Goulding and Goulding (1978, 1979) and their work on early decisions.

The Child ego state (C2) has three other ego states inside: the P1 or Parent ego state in the Child ego state, the A1 or Adult ego state in the Child ego state, and the C1 or Child ego state in the Child ego state. A young child does not have a grown-up, mature Parent ego state (P2) and Adult ego state (A2) because these develop later. At that young age, the child has only the three immature ego states to operate with, and these are used to explain how the early decision process occurs.

Berne (1972) proposed that parents insert injunctions into the P1 of the Child ego state of the young daughter or son. Woollams and Brown (1978) followed this up by saying the P1 was the internalized recordings of conditioned decisions. Eventually, Goulding and Goulding (1976) produced a list of 12 injunctions: Don’t Exist, Don’t Be You, Don’t Be A Child, Don’t Grow, Don’t, Don’t Be Important, Don’t Belong, Don’t Be Close, Don’t Be Well, Don’t Make It, Don’t Think, and Don’t Feel. Of course, the injunction relevant to this article is the Don’t Exist injunction (sometimes also called the Don’t Be injunction).

The Gouldings questioned Berne’s proposal that the parents “inserted” the injunction in the child’s P1 ego state (Holtby, 1976). Instead, they said that the child had to decide to accept or reject the

injunction, which was done by the Little Professor ego state (the Adult in the Child or A1) (Goulding & Goulding, 1979; Holtby, 1976). Or, as Goulding and Goulding (1978) wrote, “[The child] may make an A1 decision in response to [an]...internalized injunction” (p. 214).

If the child decides to accept the injunction, then he or she can make a number of decisions based on that injunction. Allen and Allen (2005) provided a list of examples for the Don't Be injunction: “When things get bad enough, I'll kill myself, I'll get you to kill me, I'll get even, even if it kills me, I'll show you, even if it kills me” (p. 17). One could say these decisions personalize the injunction for the individual. The injunction, stored in P1, is personalized so it can be expressed in a way that is relevant to the decision. For example, the person can express the Don't Be injunction by either getting someone else to kill him or her or by killing himself or herself when things get bad enough.

The first step in the process as described by Holtby (1976) involves the parents delivering the injunction, such as parents telling a child their lives would have been better if he or she had not been born. This places the child under pressure and looking for a way to make sense of this painful information. The child must decide to accept or reject the injunction. He or she does this by the A1 listening to the raw data from the parent (the injunction being delivered) and the C1 needs and feelings. As Holtby wrote, “At the same time A1 is receiving raw Parent data it is also receiving needs data from C1. This data consists of both survival needs and stroke needs....It is only after this process that the injunction is incorporated as a part of P1's structure” (p. 373).

Once the child has decided to accept the injunction, he or she then personalizes it by making decisions about what specific form that injunction will take as indicated by Allen and Allen (2005) with the Don't Be injunction. Erskine and Zalzman (1979) also described this process when they articulated how script beliefs are formed: “They begin developing when a child is under pressure either from parental programming (injunctions, counterinjunctions, attributions) or environmental trauma and his/her expression of feelings does not result in needs being met” (p. 53).

I agree with various authors such as Woollams and Brown (1978), Goulding (1972), Allen and Allen (1978), Joines (2014), and Woollams et al. (1977) that the Don't Exist injunction or a don't exist script belief is seen as the basis of suicidality in the personality. In addition, Goulding and Goulding (1979) referred to the Don't Be injunction as part of a child's “suicidal script” (p. 217), and more recently this was supported by Drye (2006) when he wrote that the Don't Be injunction is linked to suicide attempts in later life.

If a person makes such a decision in early life, what does that mean in practical terms? In essence, he or she adds one extra behavior to his or her behavioral repertoire. When the child decides to accept the injunction, the person decides that suicide is a viable solution to a problem (Little, 2009), a viable way to solve difficult life circumstances. The person who does not make such a decision does not see suicide as a possible solution to difficult times and does not add this behavior to the list of behaviors he or she sees as options.

Consequently, when these individuals are under stress, suicide does not even occur to them. They do not have to resist the temptation of suicide as a solution; it is just not contemplated, at least in any significant way. Almost everyone at some point has wondered what would it be like to commit suicide, but for those who have not accepted the Don't Exist injunction, this only remains a fleeting thought and is never seriously considered (Steele & McLennan, 1995). As mentioned earlier, 50% of depressed people have no suicidal ideation. For those who have accepted the Don't Exist injunction, the option of suicidal behavior is very real, and hence, suicidal ideation can become quite influential in the person's decision making.

Conclusion

This article seeks to delineate two distinct types of suicide risk assessment. I (White, 2011) explained a qualitative type of assessment in some detail and presented four methods one can use to diagnose the presence of the Don't Exist injunction. These include the stopper analysis questionnaire, the Don't Exist interview, the “Bad day at black rock” exercise, and reactions to the nosuicide statement.

In this article, I have presented an updated statement about the Don't Exist injunction and its application to suicide risk assessment. I have also sought to elevate the importance of such a diagnosis in risk assessment systems because few contemporary systems use a qualitative method of risk assessment. I believe that in this way transactional analysis can make a significant contribution to the field of suicidology. Future research could examine the various types of decisions that can be made under the umbrella of the Don't Exist injunction. Articulating these may bring further clarity to risk assessment as one can then begin to specify those particular circumstances in which individuals may begin feeling suicidal.

References:

- Akechi, T., Okamura, H., Kugaya, A., Nakano, T., Nakanishi, T., Akizuki, N., ...Uchitomi, Y. (2000). Suicidal ideation in cancer patients with major depression. *Japanese Journal of Clinical Oncology*, 30, 221–224.
- Allen, J. R. (2010). Redecision therapy: Underappreciated developmental, relational, and neuroconstructive processes. *Transactional Analysis Journal*, 40, 149–158.
- Allen, J. R., & Allen, B. A. (1978). *Guide to psychiatry: A handbook on psychiatry for health professionals*. New York, NY: Medical Examination Publishing.
- Allen, J. R., & Allen, B. A. (2005). *Therapeutic journey: Practice and life*. Oakland, CA: TA Press. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*.
- Berne, E. (1957). *A layman's guide to psychiatry and psychoanalysis*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Berne, E. (1972). *What do you say after you say hello? The psychology of human destiny*. New York, NY: Bantam Books.
- Erskine, R. G., & Zalcman, M. J. (1979). The racket system: A model of racket analysis. *Transactional Analysis Journal*, 9, 51–59.
- Goulding, M. M., & Goulding, R. L. (1979). *Changing lives through rededecision therapy*. New York, NY: Brunner/Mazel.
- Mellor, K. (1979). Suicide: Being killed, killing and dying. *Australasian Journal of Transactional Analysis*, 1, 3–16.
- White, T. (2011). *Working with suicidal individuals: A guide to providing understanding, assessment and support*. London, England: Jessica Kingsley Publishers.
- White, T. (2016). Evolving theory and practice with the self-destructive individual. In R. G. Erskine (Ed.), *Transactional analysis in contemporary psychotherapy* (pp. 161–183). London, England: Karnac Books.

ЭТНОМЕДИАЦИЯ: ОБЩЕЕ И СПЕЦИФИЧЕСКОЕ В УРЕГУЛИРОВАНИИ КОНФЛИКТОВ

Н.И. Леонов

доктор психологических наук, профессор, зав.кафедрой социальной психологии и конфликтологии, Удмуртский государственный университет, Россия

В настоящее время этнические, религиозные конфликты весьма непредсказуемы в своей динамике, трудно поддаются прогнозу и урегулированию, поэтому основное внимание в социологических и психологических теориях межэтнических и межконфессиональных конфликтов уделяется проблеме их урегулирования. А с созданием и функционированием Евразийского экономического союза актуализируется проблема эффективного взаимодействия прежде всего сообществ по проблемам становления и развития гражданского сообщества.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, этномедиация, урегулирование конфликтов.

Процессы глобализации и международной кооперации привели к росту межкультурной категории конфликтов, что в свою очередь требует разработки подходов к их изучению и механизмов управления ими. К этому необходимо еще добавить миграционно-диаспоральный контекст конфликтов. Феномен миграции является одним из самых характерных и значительных явлений общественной жизни XX и XXI века. Такие исследования имеют уникальную особенность — сотни тысяч людей переместились в чужеродную среду, все элементы структуры человека как индивида, как личности, как субъекта деятельности, как индивидуальности проявились у людей различных возрастов, характеров по-новому. С решением данного противоречия существует сегодня научная проблема: изучение социально-психологических закономерностей и механизмов, обуславливающих возникновения конфликтов в полиэтническом регионе, и разработка теоретико-методологических позиций системного междисциплинарного учета этнокультурных, межконфессиональных и социально-психологических факторов предупреждения и урегулирования конфликтов в поликультурном мире. Использование междисциплинарных

методов и технологий, не противоречащих исходным методологическим основаниям в социально-гуманитарных науках, способствует совершенствованию средств анализа условий и разработки способов, технологий предупреждения, регулирования и преодоления конфликтов в поликультурном мире. Как отмечает Травина Е. М., что «для того, чтобы понять суть межэтнического или межконфессионального конфликта, необходимо не просто встать "над" конфликтом, анализируя поведение сторон, способы его разрешения. Следует обладать объемом знаний о природе человека, особенностях его психики, стереотипах поведения, связях с прошлым для того, чтобы делать квалифицированные выводы и давать прогнозы по поводу путей развития того или иного конфликта» [1. С. 3].

Евразийский экономический союз изначально создан в целях всесторонней модернизации, кооперации и повышения конкурентоспособности национальных экономик и создания условий для стабильного развития в интересах повышения жизненного уровня населения государств-членов. Стабильность и устойчивость государства во многом зависит от сохранения и укрепления в обществе гражданского мира, межнационального согласия и межрелигиозного уважения. Стратегии разрешения конфликтов, разработанные на основе многолетнего опыта США и Западной Европы, можно разделить на две группы: а) стратегии, основанные на применении институциональных механизмов; б) стратегии, основанные на применении норм. Обе группы стратегий возникли в результате длительного эволюционного развития и в существенной степени опираются на правовые, социально-экономические и культурные традиции своих стран. Под институциональными механизмами имеются в виду специально созданные или имеющиеся организации, призванные осуществлять арбитраж (торговые ассоциации, комитеты, собрания). В западных странах практика компетентного арбитража основана на многолетних традициях и длительном опыте развития гражданского общества.

В России практика урегулирования конфликтов в законодательном порядке начинается с 2010 года, когда издан Федеральный закон Российской Федерации от 27 июля 2010 г. № 193-ФЗ "Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)" [2]. Медиация - способ урегулирования споров при содействии медиатора на основе добровольного согласия сторон в целях достижения ими взаимоприемлемого решения. Медиация альтернативна любому директивному способу разрешения споров, когда спорящие стороны лишены возможности влиять на исход спора, а полномочия на принятие решений по спору делегированы третьему лицу.

В качестве одного из механизмов преодоления напряженности и снижения уровня межнациональной и межконфессиональной конфликтности можно рассматривать этномедиацию. Этномедиация — это несиловой метод разрешения споров, в котором третья, нейтральная сторона — медиатор, оказывает помощь сторонам, вовлеченным в межнациональный конфликт, в поиске конструктивного решения, отражающего их интересы. В основе несилового метода лежат коммуникативные техники решения сложного вопроса: сопричастность участников, свободное и лично окрашенное высказывание и обсуждение проблемы, совместный поиск решений. Медиация ориентирует на сотрудничество в конфликте и сохранение отношений конфликтующих сторон. Медиатор независим и нейтрален по отношению к участникам конфликта. Медиация — процедура конфиденциальная, в отличие от публичного разбирательства. Медиация гарантирует равноправие сторон, как в процессе урегулирования конфликта, так и процессе исполнения достигнутого соглашения.

Сейчас осуществляется процесс внедрения программы медиации на различных образовательных площадках, которые нацелены на повышения коммуникативной компетентности в этнических и конфессиональных сообществах участников образовательного процесса и профилактики конфликтов в молодежной среде. В настоящее время органы государственной власти и местного самоуправления не всегда своевременно и адекватно идентифицируют межэтнические конфликты на ранних стадиях, и их эскалация приводит к необходимости вмешательства силовых органов. Недостаточная подготовка работников на местах не позволяет, используя «мягкие методы», сбалансировать групповых отношений разрешать и трансформировать конфликты, перевести их в конструктивное русло.

В рамках евразийского пространства отмечаются те же тенденции становления и развития медиации. Так, Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» регулирует общественные отношения в сфере организации медиации, определяет ее принципы и процедуру проведения, а также статус медиатора. В законе отмечается, что целями медиации являются: 1) достижение варианта разрешения спора (конфликта), устраивающего обе стороны

медиации; 2) снижение уровня конфликтности сторон. В Законе представлены особенности медиации в сфере гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц; особенности медиации, проводимой в ходе уголовного судопроизводства, особенности медиации в сфере семейных отношений [3]. Медиаторы в Республике Казахстан, как и в России, могут заниматься деятельностью, как на профессиональной основе (профессиональный медиатор), так и на непрофессиональной основе. В России осуществлять деятельность медиатора на непрофессиональной основе могут лица, достигшие возраста восемнадцати лет, обладающие полной дееспособностью и не имеющие судимости, в Казахстане – 40 лет. Медиаторы вправе также осуществлять любую иную деятельность, не запрещенную законодательством Республики Казахстан. При этом профессиональные и непрофессиональные медиаторы должны обязательно состоять в реестрах своих Центров или Акиматов. У коллег Казахстана отмечается, что медиация – это независимый институт гражданского общества. Именно поэтому государственные служащие не могут совмещать свою работу с медиативной деятельностью, поскольку они являются представителями власти, выразителями интересов государства, имеют определенные ограничения в связи с таким статусом и не могут выступать в роли независимых медиаторов в спорах связанных с гражданскими правоотношениями. Возможность коррупции, конфликта интересов ставят под вопрос независимость и беспристрастность служащих – медиаторов.

Сегодня в разрешении конфликтов доминирует психотехнический подход, который реализуется порой без должного теоретического обоснования и в первую очередь без учета социокультурного контекста тех стран, где они разрабатывались и где они затем используются. Но при переносе на новую действительность технологии предупреждения и урегулирования конфликтов оказываются малоэффективными, а порой и неэффективными. Все это обуславливает необходимость разработки теоретической модели и адекватных социокультурным условиям технологий по предупреждению и регулированию конфликтов. В г. Ижевске осуществляется подготовка медиаторов в рамках функционирования Международного Института Мира, Конфликта и Медиации (МИМ КиМ). На сегодняшний день наш институт не имеет аналогов ни в Российской Федерации, ни за ее пределами. Он призван объединить усилия российских и зарубежных экспертов в области изучения и практического применения наработок в сфере урегулирования и разрешения конфликтов, в том числе, путем создания экспертной сети с привлечением специалистов со всего мира; разработки соответствующих обучающих программ по подготовке специалистов в области медиации; обобщения полученных данных в соответствующие научные труды с последующим их использованием при разработке курсов повышения квалификации для руководителей различных уровней, преподавателей учебных заведений и госслужащих. Осуществляется активное взаимодействие с Институтом Мира и Конфликта и медиаторами университета Гранады (Испания). Раз в два года проходят международные научно-практические конференции, где проблема урегулирования конфликтов является одной из приоритетных при обсуждении специалистами: психологов, конфликтологов, медиаторов. Проводятся мастер-классы по медиации и конфликтологическому консультированию. В 2018 году 5-7 апреля планируется очередная конференция на тему «Человек и мир: мирозидание, конфликт и медиация».

Обращение к психологическому посредничеству в разрешении конфликтов произошло под определенным влиянием западного опыта, где разнообразные формы посреднической деятельности, институционально оформленные, существуют уже много десятилетий. В Международном Институте Мира, Конфликта и Медиации (МИМ КиМ) разработана и научно обоснована программа формирования конфликтологической компетентности медиатора с учетом российского менталитета. В основе нашей работы при подготовке медиаторов лежит идея структурно-динамической модели конфликтологической компетентности [4,5]. Для медиатора знание законодательства в этой области условие необходимое, но не достаточное. В процессе подготовки медиаторов слушатели наших курсов овладевают технологиями, необходимыми для того, чтобы участники конфликтного противоборства или споров захотели говорить друг с другом, слушать друг друга и разрабатывать решение по существующей проблеме.

Таким образом, использование этномедиации предполагает эффективное взаимодействие социальных субъектов в поликультурном мире с учетом специфики менталитета и особенностей проживания.

Список литературы:

- 1.Травина Е.М. Этнокультурные и конфессиональные конфликты в современном мире: учеб. пособие. СПб., 2007.
- 2.ФЗ № 193-ФЗ — ФЗ № 193-ФЗ от 27.07.10 «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)». [Электронный ресурс.] — Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_103038/.
- 3.Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации».
- 4.Леонов Н.И. Модель компетентностного подхода в медиации. Медиация: теория, практика, перспективы развития. Сб. материалов научно-практической конференции (13-14 апреля 2017 г., Москва) / Отв. ред. О.П. Вечерина. М.: ФГБУ «ФИМ», 2017. 178 с. - С.90-95
- 5.Леонов Н.И. Методы изучения конфликтов и конфликтного поведения, М., 2013. – 288 с.

РАБОТА С ТЕЛЕСНЫМ СЦЕНАРИЕМ С ПОМОЩЬЮ ЛЮБИМОЙ ДЕТСКОЙ СКАЗКИ

Н.В. Исаева

создатель, руководитель и ведущий тренер Школы Эмоциональной грамотности, Украина (Киев)

З.В. Севальнева

практикующий психолог-психотерапевт, сертифицированный транзактный аналитик в области психотерапии (СТА-Р-ЕАТА), предварительный тренер-супервизор в психотерапии (PTSTA-Р-ЕАТА), Украина (Киев)

Е.Г. Булгакова

практический психолог, сертифицированный транзактный аналитик Европейского регистра (СТА), Украина (Киев)

Методика работы с телесным сценарием с помощью первой детской сказки позволяет прикоснуться к протоколу как сердцевине невербального, соматического опыта. Э. Берн предположил, что первичный протокол сценария закладывается в первые два года жизни, «когда люди представляются ребенку как огромные фигуры, имеющие магическую власть как великаны и великаниши, мифические людоеды и страшилища...» Он также добавил, что в возрасте от четырех до семи лет ребенок «переписывает первоначальный сценарий в соответствии с новым видением и восприятием окружающего мира.

Ключевые слова: сказки, анализ, телесный сценарий, методы работы.

Впервые о телесном сценарии начал говорить Эрик Берн. Его идея была в том, что первые отклики ребенка на окружающий мир происходят в большей степени телесно. И, если мир комфортен, мать откликается на потребности ребенка, посылает ему любовь и принятие - тело расслабляется, ребенок развивается нормальным, здоровым образом. Если же обстановка неблагоприятна, мать отстраняется или раздражается ребенком, тем самым посылая ему предписания не живи, не будь собой, не будь близким, не будь важным, то в теле образуются зажимы, блоки, напряжения или другие виды разбалансировки организма. Эти дисбалансы фиксируются и, как бы, запечатлевают ранние травмы, являясь одновременно младенческими защитными механизмами. Доунин выделил 10 видов телесных защит, которые «..удерживают нас от того, чтоб сказать «Хеллоу», чтоб узнать других, быть счастливым с другими и быть готовым, что другой будет счастлив с нами». (Доунин,1995).

Эти защиты можно наблюдать:

- ослабление и замирание дыхания;
- неразвитая аффекто-моторная схема, то есть ограниченные движения для выражения чувств, сдерживание чувств;
- защитно-деформированные аффекто-моторные схемы как гиперактивное выражение чувств через движения;
- контрмобилизация как напряжение определенной группы мышц для сдерживания конкретных чувств;

- деактивация как подавление конкретных чувств через снижение тонуса определенной группы мышц;
- хронический гипотонус, то есть мышечная вялость;
- хронический гипертонус, то есть хроническое напряжение мышц или телесный панцирь;
- кинестетическое избегание, то есть блокирование осознания телесных движений, чувств и эмоций;
- кинестетическая гиперконцентрация, то есть концентрация на определенной части тела или определенном чувстве;
- визуальная защита, когда человек видит свое тело как бы со стороны (Доунин, 1995).

Берн называл такие телесные ответы довербального периода протоколами. И именно совокупность протоколов лежит в основе телесного сценария. По Берну «Протокол – это довербальное суждение, образ реальности, который создается внутренним напряжением, связанным с существующими потребностями» (Берн, 1972). Временное напряжение и отстранение для самосохранения становится паттерном хронического мышечного сжатия в ответ на постоянное родительское программирование. Физиологически система управляется закрытием в ответ на боль и открытием в ответ на удовольствие. Таким образом, формирование сценария поддерживается безмолвным внутренним защитным диалогом в младенческом и детском возрасте между Адаптивным и Естественным Ребенком. Такой довербальный защитный диалог ведет к подавлению спонтанного выражения Свободного Ребенка и поддерживанию сценарной адаптации Адаптивного ребенка. Поддержание мышечных защит требует огромного количества энергии, что блокирует выражение чувств.

Подробным изучением протокола занимался Д. Стер. Он определял протокол, как «наблюдаемую схему телесных проявлений, которые выражаются в постоянной последовательности, подчеркивающей основные движения сценария человека» (Стер, 1985).

В отличие от сценария, протокол не может быть когнитивно изменен, перерешен или переписан. Его (протокол) можно только осознать, понять, прожить изнутри и изменить поведение как следствие действия протокола через новый жизненный опыт, который клиент может получить через новые ощущения в теле.

Корнелл писал: «Поведение, в основе которого лежит протокол, не похоже на игру (со скрытым уровнем коммуникации), а является глубокой довербальной памятью первичных отношенческих паттернов, запечатленных через телесный опыт» (Корнелл, 2008). О том, что протоколы и ранний телесный опыт влияют на всю последующую жизнь человека и особенно на его отношения с людьми, говорили и другие авторы. В частности, Лигабу считает, что «тело – это средство, с помощью которого отношения ощущаются и проживаются» (Лигабу, 2007).

А Эрскин писал: «Одна из ключевых концепций интегративного ТА состоит в том, что в человеческом поведении потребность в отношениях составляет основу мотивации, а контакт - это способ, через который эта потребность удовлетворяется. При хорошем контакте есть осознание своих ощущений, чувств, переживаний, потребностей. Во внутреннем и внешнем переживании постоянно интегрируются и направлены на развитие. Когда контакт прерван, потребности не удовлетворяются и нуждаются в искусственном удовлетворении.

Эти искусственные «закрытия» составляют содержимое реакций выживания и сценарных решений, которые могут фиксироваться. Они проявляются в отчуждении от аффекта, привычных поведенческих паттернов, неврологических нарушениях в теле, а также в когнитивных установках, которые ограничивают спонтанность и гибкость в разрешении проблем и в отношениях с людьми. Каждое защитное прерывание контакта препятствует осознанию. (Erskine, 1980; Erskine & Trautmann, 1993) Р. Эрскин считает, что сценарий формируется на психологическом уровне в очень раннем возрасте. Когда ребенок попадает в травматическую ситуацию, отвечая на запреты или, определенным образом удовлетворяя свои потребности, тело ребенка реагирует защитой и сценарный процесс происходит внутри телесной ткани как реакция выживания. И потом мышцы удерживают память об этой реакции.

Если в детстве был прерван контакт и прерывание явилось травматическим, может происходить определенный процесс. Такой процесс может выглядеть как укрепленная и закрытая система телесной реакции, которая далее проигрывается автоматически при стрессе, зачастую в близких отношениях, или в ситуациях, напоминающих ту, в которой это было заложено. Р.

Эрскин называет такой процесс «арест развития, когда важнейшие ранние потребности не были удовлетворены» (1988).

Подавление ребенком чувств и фрустрация при попытке удовлетворить потребность приводит к тому, что переживание ребенка остается незавершенным и энергия, которая не получила выхода, переходит в физиологическую попытку завершения, капсулируется и сохраняется в виде телесных блоков и зажимов. Чтобы жить многие люди могут держать такие блоки и зажимы вне области своего осознания.

Как результат - происходит фиксация – привычное сохранение в настоящем моделей адаптации и психологических защит, которые были необходимы в прошлом. Зафиксированные защиты мешают личности быть в контакте с самим собой внутренне и другими людьми внешне. Позднее эти фиксации переходят в сценарные убеждения и формируют сценарную рэкетную систему.

Э. Берн предположил, что первичный протокол сценария закладывается в первые два года жизни, «когда люди представляются ребенку как огромные фигуры, имеющие магическую власть как великаны и великаниши, мифические людоеды и страшилища...» Он также добавил, что в возрасте от четырех до семи лет ребенок «переписывает первоначальный сценарий в соответствии с новым видением и восприятием окружающего мира. В этом ему помогают сказки, истории о животных... Они дают ему новый набор характеров, с помощью которых он проигрывает все роли в своей фантазии» (Берн, 1972). Таким образом позже к протоколам добавляются ранние решения, принятые Маленьким Профессором, то есть Взрослым в Ребенке. В совокупности с родительскими посланиями (приказаниями, контрприказаниями, программами и разрешениями) это приводит к созданию сценария, как жизненной программы индивидуума: «Протоколы запускаются как постоянные бессознательные шаблоны принятых решений о значимых фигурах и первом опыте встреч с ними в нашей жизни... По существу, протокол – это скрытый уровень соматической и отношенческой организации, которая управляется вне осознания и предшествует образованию сценария. Протокол – это больше, чем имплицитная память. Это не только запись прошлого. Это результат активных усилий ребенка придать событиям значение и ощущение, как телесно, так и невербально» (Корнелл, 2008).

И с помощью сказки мы получаем возможность через образы и метафоры проникать в глубинные психические структуры и изменять их. Берн подчеркивал, что в терапевтическом процессе важно найти миф или сказку, в которых отражены паттерны жизненного сценария пациента.

Описание оригинальной методики работы с телесным сценарием.

Работа с телесным сценарием всегда сложна из-за того, что он формируется в очень раннем, довербальном периоде. Потому мы (Булгакова К., Исаева Н. и Севальнева З.) создали оригинальную методику, помогающую клиенту осознать элементы своего телесного сценария и даже изменить некоторые из них. Мы руководствовались идеей, что отождествление себя с неживым образом или символом из любимой детской сказки может содействовать регрессии в довербальный период.

Для исследования телесного сценария по этой методике, клиенту предлагается вспомнить свою любимую детскую сказку и выбрать из нее неодушевленные образы, символы или предмет. Затем среди этих образов клиенту предлагается выбрать тот образ, символ или предмет, к которому клиент испытывает негативные чувства или который ему больше всего не нравится. Затем клиенту предлагается представить себя этим предметом, и терапевт проводит интервью с ним в роли предмета строго в соответствии с определенной последовательностью вопросов. Сначала вопросы касаются усиления отождествления с предметом.

На следующем этапе клиенту предлагается принять позу, которая соответствует роли. Как правило, эта поза бывает напряженной и крайне некомфортной. Именно эта поза показывает скопление негативных чувств и эмоций, запечатленных в теле в виде телесных зажимов и мышечного напряжения. По телу можно различить какое эго-состояние постоянно используется, а какое исключено. Затем мы просим клиента из этой позы сформулировать послание "тому, кто тебя выбрал", т.е. самому себе. Это послание является вербальным отражением протоколов, которые живут непосредственно в теле.

Далее мы просим клиента сменить позу на максимально удобную и затем уже из этой позы передать еще одно сообщение. Это сообщение отличается от первого послания и является разрешением на изменения. Смена позы закрепляет это разрешение на уровне тела. Процесс сопровождается выбросом чувств, сильными телесными ощущениями. После этого клиент

растождествляется с предметом и происходит анализ во Взрослом эго состоянии полученных осознаний и изменений.

В процессе работы клиент предъявляет разные архаичные структурные эго-состояния: структуры второго, первого и нулевого порядков. Такую четкую смену эго-состояний можно наблюдать со стороны, и она также присутствует в ощущениях клиентов. Можно говорить, что эта методика позволяет разрешить тупики 1-й, 2-й и даже 3-й степени (Меллор, 1980). Если рассматривать интрапсихический тупик, то это потенциальный тупик между эго-состояниями клиента. По Меллору тупик 1-й степени между P_2 и D_2 звучит вербально внутри клиента как родительские контрприказания. Тупик 2-й степени между P_1 и D_1 закодирован в виде чувств и эмоций и проявляется как ответ, при сценарном программировании, на родительские запреты в раннем возрасте. Тупик 3-й степени связан с первичным протоколом и относится к очень раннему возрасту, иногда даже пренатальному. Корнелл, 2008 описывает протокол как тупик 3-го уровня, где тело «удерживает» запреты, предписания, родительские программы и адаптивные решения, которые можно видеть в позах, стиле и количестве движений, тембре голоса и его изменении (н-р, вздох), дыхании, движении глаз и направлении взгляда клиента на других и др. Корнелл, 2008 рассматривал основные способы перерешения тупиков 3-й степени через взаимоотношения клиента и терапевта, такие как перенос/контрперенос, параллельный процесс и анализ отношений в супервизии, проективную идентификацию. Представленная методика дает нам бесценный опыт разрешения тупика третьей степени между P_0 и D_0 . Тупик возникает между P_0 , представленным негативным посланием в ответ на напряжение и зажимы в позе у негативного героя и принятие этого послания клиентом на интуитивном уровне в D_0 . Изменение позы и использование ресурсов Взрослого через новое послание дают возможность клиенту перерешить этот тупик и принять, придать смысл, конструктивное значение и ассимилировать силу своей здоровой части при поддержке и защите потентного терапевта. Таким образом клиент катектирует все свои эго-состояния, давая себе разрешение, чувствуя свою силу и используя защиту терапевта (П. Кроссман, 1972). Сила клиента в том, что он из новой позы дает разрешения, необходимые для определенного психологического возраста клиента в данный момент терапии.

Клиентские случаи:

Случай клиентки М.

Предмет: полботинка, то есть дырявый, разрушенный ботинок из сказки «Муфта, полботинка, и моховая борода».

Первым эго состоянием, которое появилось, когда клиент был в роли полботинка, оказался Большой Свин, то есть Ребенок Родителя. Он дал запрет "Не чувствуй страх" (в вульгарной форме), от чего у клиента появилось большое напряжение. После изменения позы, катектировался Свободный Ребенок, и послание звучало как разрешение: "Ты можешь чувствовать любые чувства и быть свободным".

Завершающие ощущения - легкость, радость, расслабление в теле.

Случай клиентки О.

Предмет: ферма, на которой жили обидчики главного героя (лебеда) из сказки «Гадкий утенок».

Описание предмета от первого лица: «Я – большая, важная, главная, я не хочу чтоб у меня жил лебедь (образ Негативного Контролирующего Родителя)». Поза: стоит наклонившись вперед, руки скрючены и как бы нависает над кем-то. Чувства: гнев, чувствует себя мощной и нерушимой. Послание для О.: «Бойся меня!»

Смена позы на комфортную: обмякает, заворачивается в плед, другой плед сворачивает и прижимает к себе как ребенка, плачет, говорит себе уменьшительные ласкательные слова (т.е.. появляется Заботливый Родитель). Послание: «ты умница, спасибо что ты просто есть, ты можешь жить». Переключается в Свободного Ребенка, радуется. В теле расслабление, «ощущение маленького ребенка». Ложится на диван, начинает грызть печенье.

Случай клиентки С.

Выбранный образ из сказки «Три орешка для Золушки»: Картина в золотой рамке, на которой много растений, лес, горы, река (жизнь) висит на стене между первым и вторым этажом, где вокруг одни портреты (Родительские фигуры).

Послание картины герою С.: «Тебя здесь нет. Ты живешь не своей жизнью» (запреты не живи и не будь собой). Клиентка занимает позу на стуле, сидит опершись на одну ногу, руки подняты вверх. В этой позе С. чувствует, что ей тяжело дышать, давление в затылочной части. После изменения позы, когда С. походила и заняла новую позу, где она стоит на полу на прямых

ногах: «Я чувствую, что стою, чувствую землю, голова перестала болеть, стала нормально дышать, появилось чувство радости». Появляется Взрослое эго-состояние, послание из новой позы: «Живи!». После выхода из роли клиентка радуется, ей хочется взлететь. Происходит переключение в Свободного Ребенка.

Случай клиентки Ю.

Предмет: Некрасивая грязная тряпка, жирная на лице у красивой девушки из сказки «Морозко».

У Ю. подавлен голос, закрыты глаза, когда она описывает тряпку (влияние Свина): черная, чумазая, в саже, заброшенная, которую давно не вымывали. Цель у этой тряпки - прятать красоту. Послание грязной тряпки герою: «смех Свина, думала признаваться-не признаваться: Не живи!». Описание ощущений в теле: очень сильно сжимает (голос совсем тихий), тяжело дышать, потому что грудная клетка ограничивается руками, я чувствую невралгию в ребрах, боль в ребрах».

После изменения позы: «У меня ровная спина, у меня ничего не болит, у меня открыты ладони, в руках ощущение расслабления, открыты глаза». Послание из новой позы: «Живи! Жизнь прекрасна. Она твоя и ты имеешь право жить, ты имеешь право жить счастливой, ты имеешь право жить красивой..., ты имеешь право жить любимой, ты можешь дышать (голос усиливается, радостно смеется)».

Случай клиентки Л.

Сказка «Гранатовое ожерелье». Предмет: платье с ожерельем очень тяжелое, все усыпано драгоценными камнями от края до края, очень массивное, сплошь и везде увешанное драгоценностями (Л. вздыхает). Хоть оно тяжелое, но блистательно красивое (Л. плачет). Платье несет функцию панциря (скафандра) и без него главная героиня оголится и будет незащищенной. Оно защищает главную героиню, и в то же время не дает ей жить, это ноша, которая очень мешает. Без этого платья героиня была бы легче, более чувственной, настоящей, близкой к другим. Послание: Своим блеском я мешаю увидеть настоящую Л. (плачет) и все обращают внимание на блеск, они не видят Л. Послание: «Не чувствуй, не будь собой (плачет), не будь близкой, отгородись от всех, тогда ты не почувствуешь ничего и тебе не будет больно. (Запреты из Ребенка Родителя).

Поза: стоит ровно, напряжена спина, плечи, руки сжаты в кулаки. Л. чувствует большое напряжение во всем теле, чувствует себя скафандром (плачет), все очень сильно напряжено и расслабляться вообще нельзя никогда.

При изменении позы Л. хочет расслабиться, обмякнуть, чтоб не чувствовать напряжение. Л. расстилает плед, ложиться, скручивается клубочком. Терапевт укрывает (плачет). Успокаивается, чувствует расслабление и тепло. Послание из новой позы: «Ты можешь быть собой, ты можешь быть настоящей и чувствовать все свои чувства. Ты можешь чувствовать все свои чувства, ты можешь показывать свои чувства другим людям. Ты можешь быть собой, ты можешь иметь близкие отношения, ты можешь быть уязвимой, ты справишься с этим. Ты можешь жить своей жизнью и быть при этом настоящей». Опять происходит переключение через Взрослого в Свободного ребенка.

Случай клиентки Н.

Сказка О царе Салтане.

Предмет: бочка, в которую заточили принца и его мать.

Описание: мне все равно, я просто выполняю свою работу. Послание: мне все равно что с тобой будет, сиди тихо, ты меня разрушишь, поскорей бы от тебя избавиться. (Запрет не живи, не существуй)

Поза: напряженная, стоит во весь рост, ноги широко расставлены, руками старается охватить как можно больше пространства и застывает в неподвижности, иногда поднимается на цыпочки и немного покачивается, задерживает дыхание, закрывает глаза, неподвижная гримаса скорби на лице. Чувство: равнодушие, усталость, отсутствие интереса, раздражение.

При смене позы: выдыхает, расслабляется, садится в позу лотоса, обнимает саму себя, затем просит подушку и обнимает подушку, покачивается, видно расслабление мышц, улыбается, дыхание равномерное и спокойное, глаза открыты.

Послание: я вижу тебя, я тебя люблю, я буду защищать и оберегать тебя, я хочу немного отдохнуть, ты чудо, ты можешь отдохнуть, ты нужна.

Разрешение: жить, чувствуй, ты нужен.

Если рассматривать этот случай с точки зрения отношений - было прервано движение и потребность в принятии, на эмоциональном уровне. Если представить сценарное решение: я не

нужен. На наблюдаемом уровне руки тянутся и не получают ответа, тело напряжено. Для завершения движения необходимо было обнять и расслабиться, также восстановить дыхание, почувствовать все тело.

Из истории: ребенок находился в больнице на госпитализации отдельно от матери долгое время, то есть в довербальном периоде ребенок столкнулся с депривацией и отчуждением, что было вписано в телесный сценарий.

Анализируя все эти примеры, можно видеть, что практически у всех клиентов происходит принятие нового решения или перерешение (Гулдинги, 1979). По мнению Гулдингов, также, как и других транзактных аналитиков (Берн, Стайнер и др.) в раннем возрасте ребенок в своем Маленьком Профессоре принимает определенные решения, чтобы выжить в некомфортных или опасных для себя ситуациях. Решения раннего Взрослого основаны на интуиции и могут быть алогичными. Однако, они помогают ребенку справиться с ситуацией, когда он маленький и беспомощный, но, эти же решения могут значительно тормозить и осложнять жизнь взрослого человека. Гулдинги предлагают психотерапию нового решения, суть которой в том, что взрослый человек, находясь в состоянии “регрессии по контракту” принимает новое решение с использованием ресурсов своего Взрослого эго состояния. Гулдинги пишут: «в терапии новых решений клиент ощущает детскую часть себя, высвобождает свои детские качества и создает воображаемые сцены, в которых может избавиться от принятых в детстве ограничительных решений».

При использовании методики работы с неживым предметом из сказки как раз и происходит погружение в воображаемые сцены с входением в архаические эго-состояния и воспроизведение ранних решений и запретов. Затем, с помощью терапевта, катектируется эго-состояние Взрослого и у клиента появляется возможность принять новое, конструктивное решение, закрепляющееся на телесном уровне.

Интервьюирование клиентов через месяц после семинара показало, что они чувствуют реальные позитивные изменения в своем теле, эмоциональном состоянии и жизни в целом.

Заключение и выводы

По Берну первоначальный скелет сценария, называемый первичным протоколом, формируется в первые два года жизни. Методика работы с телесным сценарием при помощи первой детской сказки позволяет клиенту встретиться с ранними сценами жизни, с запретами и ранними решениями в тот момент, когда он принимает позу неодушевленного предмета или образа что создает напряжение и вызывает негативные состояния у клиента. При использовании данной методики создается безопасная зона для переживания довербального опыта и определения фрустрированной ранней потребности и способа защиты которую выбрал ребенок в том возрасте. Мы можем увидеть позу и, как следствие, движение и поведение которое было направлено на реализацию потребности. Наблюдая и изучая позу можно предположить в ответ на какую интервенцию ребенок выбрал такой способ защиты и, чего не хватило или, возможно, было слишком для этого ребенка. Таким образом мы видим элемент личной истории клиента, и можем исследовать ситуацию в которой произошел «арест развития». И на основе этой информации появляется возможность для осознания потребности, восстановления прерванного движения или завершения действия. Также знания про сценарную позу можно использовать для изменения внутренних элементов сценарной системы и для выбора ресурсной позы.

А изменение позы позволяет разрешить тупики 1-го, 2-го и, что особенно важно, 3-го рода, сформированного на телесном уровне. Разрешение тупиков высвобождает энергию для принятия новых конструктивных решений, которые помогают клиенту выйти из негативного сценария и в корне изменить свою жизнь.

Литература:

1. Berne E. Games people play. N.Y. 1964
2. Berne E. What do you say after you say Hello? N.Y., 1972
3. Cornell W. Wake up sleepy! TAJ # 5, 1975
4. Cornell W. Exploration in Transactional Analysis: the Meech Lake Papers. California, 2008
5. Erskine R. Script cure: behavioral, intrapsychic and physiological. TAJ # 10, 1980
6. Р.и М. Гулдинг Психотерапия нового решения. Москва, 1997
7. Gowell E.C. Transactional Analysis and the body. TAJ # 5, 1975
8. Ligabue S. The somatic component of the script in early development. TAJ #21, 1991

9. Ligabue S. Being in relationship: different languages to understand Ego States, Script and The Body. TAJ #37,2007
10. Mellor K. Impasses: a developmental and structural understanding. TAJ # 10,1980
11. Priya U.R. Transactional Analysis and the mind/body connections
12. Steere D. Bodily Expressions in Psychotherapy. New York, 1982

ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДЕГІ ПСИХОТҮЗЕТУ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.Т. Акажанова

психология ғ. докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ,
Қазақстан Республикасы

Мақалада пенитенциарлық мекемедегі тәрбиеленушілермен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстардың мазмұны ашылып, психологтардың атқаратын міндеттері, бағыттылығы, реабилитациялық-түзету шаралардың тиімділігі, жабық мекемелерде психологтың қолданатын әдіс-тәсілдері: аутогендік жаттығулар, психологиялық кеңес, кеңесшінің негізгі міндеттері қысқаша сипатталған.

Түйін сөздер: *пенитенциарлы мекеме, сотталушылар, коррекциялық жұмыс, психолог-маман, аутогендік жаттығулар, психологиялық кеңес.*

Ғылымның қазіргі заманауи даму барысы, бір жағынан, ғылыми білімдердің жіктелуімен, екінші жағынан, білімдердің кіріктірілуі, яғни, бір саланың екінші біріне тоғысуымен сипатталады. Осы тұрғыдан алғанда, психология және құқық ғылымдарын бір-бірімен байланыстырушы буын болып саналатын заң психологиясы сияқты ғылымның жеке бөлініп шығуы да заңды құбылыс болып табылады.

Қылмыстық жазалауды орындауда, қайта әлеуметтендіру үлгілерін жүзеге асыруда, психокоррекциялық ғылыми бағыттардың дамуына Америкалық және Батыс Еуропадағы философиялық, әлеуметтік, криминологиялық, қылмыстық -құқықтық, психологиялық тұжырымдамалар ерекше әсер етеді.

Шетелдік, ресейлік, отандық ғалымдардың алдында да үлкен мәселе туындап тұр: пенитенциарлық мекемеде қылмыскерді түзету негізгі мақсат болып саналуы дұрыс па? Халықаралық тәжірибе бұған нақты жауап берген емес. Бір жағынан, бас бостандығынан айыру жүйесі қылмыскерлерде қорқыныш сезімін қалыптастыруға, келешекте қылмыстық әрекеттерді қайталамауға бағытталған. Екінші жағынан, пенитенциарлық мекеме –айыпталушыларды бостандыққа шығудағы қайта әлеуметтендіру, бейімдеу, жалпы адами құндылықтарды қалыптастырудағы идеяны жүзеге асыруға, яғни сотталушыны дұрыс жолға салып, түзетуге арналған.

М.И.Еникеев түзету (пенитенциарлы) психологияның анықтамасына айыпталушының өкініп, опық жеу мен қайта әлеуметтенуін енгізді. Оны негіздеуде «түзету (латын тілінен алғанда – өкінген, түзетілетін) психологиясы тұлғаның бұрын бұзылған әлеуметтік сапаларын қайта әлеуметтендіруде психология ғылымының негіздеріне сүйенеді» – деген [1, 597].

Сотталушылардың жазасын өтеу уақыты – оларды қинауға, уайым-қайғы, үрей, агрессиялық күйдің шарықтауына, депрессияға ұшырауға ғана бағытталмаған. Басқаша айтқанда, сотталғандардың көбі психологиялық қысымға түсетіні сөзсіз. Осындай парпарсыз қоршаған ортада олар әдеттегі тәрбиелеу істеріне іштей қарсылық білдіреді, сотталғандардың тұйықталуы күшейеді, сондай-ақ, агрессиялық және аутоагрессиялық мінез-құлық көрсетуі орын алады. Мұндай жағдайда қандай әдістер, амал-тәсілдер қолданған жөн? Күштеп көндіру әдісі сотталғандарды одан әрі ызаландырады, түрлі заңсыз әрекеттерге баруға итермелейді.

Мұндай жағдайларда тек кеңес беру ғана емес, сондай-ақ, психологиялық сүйемелдеу (психологиялық көмек), психотерапевтік көмек, аутотренинг, әлеуметтік-психологиялық тренинг және с.с. заманауи шаралар тиімді нәтиже бере алады. Тәжірибелік психологтың маңызды атқаратын функциясы –сотталғандармен коррекциялық жұмыс жүргізу.

Шетелдік пенитенциарлық мекемелерде арнайы контингентке арналған психокоррекциялық бағдарламаларды қолдануда көптеген тәжірибе жинақталған. Құқық бұзушыларға арналған психокоррекциялық бағдарламалардың теориялық негізі түрлі бағыттағы

тұжырымдамаларға (психоанализ, трансакті талдау, бихевиоризм, гештальттерапия, ұтымды терапия т.б.) негізделген.

Ресейлік ғалымдар (М.Г. Дебольский, А.С. Новоселова, А.И. Ушатиков, Б.Б. Казак т.б.) әртүрлі түзету бағдарламаларды қарастыра келе, олардың негізгі бағыттылығын белгілейді:

– сотталған адамдарға өз қажеттіліктерін және мінез-құлықтарын, уәждемелерін нақты түсінуге көмек беру;

– қиын өмірлік жағдаяттарда парапар және тиімді әрекет қолдануға жәрдемдесу;

– тек қана өз-өзін түсініп, сезіну ғана емес, басқа адамдарды да түсінуге ынталандыру;

– жеке тұлғаның дамуына, өсуіне және бар мүмкіндіктерін бостандықта пайдалануға көңілін аударту;

– өзіне деген жағымсыз қарым-қатынаспен күрделі өмірлік жағдайларға қарамастан қиындықты жеңуге үйрету;

– сотталғандарға өзіндік әділ баға беру және өзінің таңдауына, іс-әрекетіне жауапкершілікпен қарауына басты назарын аудару [2, 3, 4].

Осы орайда, пенитенциарлық мекемедегі психолог-маманның алдына қойылатын заманауи талаптардың бірі – кәмелетке толмаған деликвентті мінез-құлықты тәрбиенушілерге реабилитациялық-түзету шараларын тиімді қолданып, келесі нәтижелерге қол жеткізу:

– әлеуметтік ортаға бейімделген мінез-құлқын қалыптастыру;

– тұлғааралық коммуникативті дағдылар мен біліктілікке үйрету;

– өзін-өзі бағалау мен өз қабілеттеріне деген сенімділікті арттыру;

– дау-дамайлы жағдайларында мінез-құлықтың конструктивті үлгілерін қолдануға үйрету;

– мінез-құлықтарын түзетуіне жауапкершілікпен қарауға дағдыландыру;

– бостандықта, әлеуметтік өмірге бейімделу кезеңдерінде қажетті ақпараттарды пайдалы қолдануға үйрету;

– әлеуметтік бейімделу мен қайта әлеуметтендіруде жағымды уәжділік қалыптастыру;

– тұлғалық өзгерістерге дем беру, қолдау, – деп түсіну қажет [5, 319].

Кәмелетке толмаған тәрбиеленушілерді бостандықтағы өмірге қайта бейімдеу және қайта әлеуметтендіру коррекциялық-дамытушылық жұмыстың арнайы негізгі бөлімінің бірі болып саналады.

Психолог жұмысының психокоррекциялық әдістерінің бірі: *аутогендік жаттығулар, психотерапия, психологиялық кеңес.*

Аутогендік жаттығулар – психопрофилактика, психогигиена, төтенше жағдайдағы адамның психикалық қалып-күйін басқарудың әрекеттік амалы.

Кейбір ғалымдар психокоррекция мен психотерапия терминдерін синоним ретінде қолданып жүр. Дегенмен, олардың арасында небір айырмашылықтардың бар екені көрсетіледі. Психотерапия – психопатологиялық бұзылуларды жоюға, емдеуге бағытталған, ал, психокоррекция әдістері – психикалық ауытқуларды түзетуге, яғни коррекциялауға, қазіргі кезде психологиялық көмек беруде бір-бірімен мазмұндас үш ұғым. Психологиялық әсер етудің әр түрлері психологиялық көмектің әр сатысында қолданылады. Тіпті психологиялық кеңес, психотерапия және психокоррекция бір үрдістің сатылары болуы да әбден мүмкін.

Психика мен невросоматикалық функцияларды қалыпты қызмет етуіне немесе жақсартуға бағытталған психологиялық әсер, психотерапия мен психокоррекцияның ортақ мақсаттары.

Психотерапия мен психокоррекцияның әдістеріне:

– аутогенді жаттығулар;

– психологиялық тренинг түрлері;

– психотехникалық тапсырмалар мен ойындар.

Психокоррекция адамның ішкі мүмкіндіктеріне, қуат-күшіне бағытталынып жүзеге асырылады. Бұрындары ауто тренинг психотерапиялық емдеу құралы ретінде қарастырылса, қазіргі кезде ол тәрбиелеу міндеттерін шешетін жүйе ретінде де кеңінен пайдаланылады. Пермск облысындағы тузеу мекемесінде А.С.Новоселованың жетекшілігімен ұйымдастырылған психологиялық зертханада көптеген маңызды зерттеу нәтижелері жинақталған. Ауто тренинг жаттығулар сотталғандарды психологиялық терең зерттеуден кейін жүргізіледі, сонымен қатар жүйке-жүйесінің жағдайына, өз-өзін сендіруіне, қылмысқа бейімділік деңгейі, лидерлікке қабілеттілігін анықтауға ерекше назар аударылады [3].

Аутогендік жаттығулар, ағзаның психофизиологиялық функциялары – бұлшық еттер мен демалу тонусының орталық жүйке жүйесіне, сезім бейнелері мен елестету үрдістеріне, сөздің

реттелуіне мен бағдарлауына ықпал етілуімен сипатталады. Мұндай жаттығуларды меңгеру үшін дененің бұлшық еттерін толық түрде босатуға машықтану қажет.

Аутогендік жаттығулар адамның бар мүмкіндіктерінің дамуына әсерін тигізіп қана қоймай, сонымен қоса ми қызметінің тұрақты әрекетте болуына көмегін тигізеді. Ресей ғалымдарының пікірінше, аутогендік жаттығулар сотталғандарды релаксацияға (босансуға) өз-өзін бақылай алуға, сендіруге үйретеді (В.И.Серов, А.И.Ушатиков, А.С.Новоселова т.б.).

Педагогикалық-психологиялық аутогендік жаттығулар екі негізгі міндеттерді шешуге бағытталған:

– психологиялық – сотталғандардың психикалық көңіл-күйін жақсартуға, үрейінің, мазасыздығын төмендетуге, торығу жағдайынан шығуына, сенімділіктің қалыптасуына;

– педагогикалық – тәрбиеленушілердің жүйке-жүйесінің (темперамент) белсенділігін дұрыс пайдалануға, ой белсенділігін өз тағдырына аударып, бар зейінін соған шоғырландыруға; тәрбиелеуге қатысты жағымды мағлұматты қабылдау ахуалын ұйымдастыруға; психологиялық кедергілерді жоюда жабық мекеме әкімшілігімен, қызметкерлермен жағымды қарым-қатынасқа түсуге; жеке тұлғаның еркіндік белсенділігін ынталандыру, өмірге деген құлшыныстың жоғарылануына; мінез-құлықты дұрыс бағытта тәрбиелеуге, ұстанымдық тәртіпті қалыптастыруға, тұрақтандыруға, жағымсыз қылықтарды жеңуге; қоғамдық шараларға белсенді қатысуға дағдыландырады.

Көп жағдайда педагогикалық-психологиялық аутогендік жаттығулар нәтижесінде: өмірге деген құлшыныс жоғарылайды; әкімшілікпен, тәрбиешілермен қарым-қатынас жақсартады, қылмыстың әрекетті қайталау саны төмендейді, жағымсыз қылықтарын жеңуге деген сенімділік пайда бола бастайды. Зерттеулердің қорытындысы, мұндай жаттығулардың жүргізілуі – бостандығынан айырылған әйелдермен және кәмелеттік жасқа толмағандармен ерекше тиімді деп көрсетеді.

Психологиялық қызмет көрсетудегі іс-әрекеттің дәстүрлі түрінің бірі – кеңес.

Психологиялық кеңес (консультация).

Тұлғамен психологиялық жұмыс істеудің ең танымал түрі – психотерапиямен үйлескен психологиялық кеңес беру. Олардың арасындағы айырмашылықты ажырату қиын. «Кеңес беру» латынның *consultare* – кеңесу, ақылдасу деген сөзінен шыққан. Психологиялық кеңес беру – кәсіби іс-әрекет ретіндегі психологиялық практиканың психотерапиядан бөлініп шыққан жаңа саласы – бұл психикасы қалыпты адамдардың әртүрлі мәселелерін шешудегі психологтың көмегі [6, 9 б.; 7, 9-11 бб.].

Кеңес барысында клиент өз мәселесін кең көлемде қарастыруға мүмкіндік алады, оны шешудегі өз рөлін аңғарып, бағалайды, осыған қатысты басқа адамдардың жағдайын және өзін өзгеше қабылдай алатыны туралы түсінік пайда болады.

Шетел ғалымдары (Ролло Мей, С.В. Петрушин, Ю.Е. Алешин т.б.) психологиялық кеңес беруде сақталынатын қажетті және аса мәнді этикалық ұстанымдарды бөліп көрсетеді:

- Кеңес алушымен тілектестік көңілмен, жағымды қатынасқа түсу.
- Кеңес алушының нормалары мен құндылықтарын бағдарға алу.
- Дайын кеңес, ақыл беруден аулақ болу.
- Құпиялылықты сақтау (конфиденциалдылықты қамтамасыз ету).
- Жеке тұлғалық және кәсіби қатынастардың шекарасын сақтау.
- Кеңес алушының кеңес кезінде белсенді болуына жәрдемдесу.

Кеңесшінің негізгі міндеттері:

- эмоционалды тұрғыдан қолдау көрсету, сотталушының психикалық қалпына көңіл бөлу;
- мәселеге қатысты көзқарасын өзгерту («тығырықтан» «шешім табуға») бағыттау;
- жауапкершілікті арттыру, шынайылықты дамыту, өмірге сенімділікпен қарау.

Психологиялық кеңес берудің негізгі кезеңдері:

- байланыс орнату;
- сотталушыға ішкі мазасыздандыратын жағдайларды сыртқа шығаруға мүмкіндік беру;
- эмоциялық тұрғыдағы қолдау көрсету;
- мәселені бірігіп отырып тұжырымдау;
- динамикалық келісімшарт құру;
- проблеманы шешу мақсатындағы мүмкін болатын тиімді нұсқауды таңдау, ұсыну;
- таңдалған шешімді іске асырудағы уәждеме мен жоспарларды бекіту (тіке қолдау не болмаса психологтың сын айту мен күмәндануі қарама-қайшылық тудырады);
- қажет болғанда қайта көмекке жүгінуге болатындығын ескертіп, кеңес беруді аяқтау.

Психологиялық кеңес берудің әдістері: жаңа шешім қабылдаудың психотерапиясы, психосинтез, НЛБ т.с.с.[5, 324].

Психолог үшін – психологиялық қызметтің нысанын, өзінің жеке даралық ерекшеліктерін, қабілеттілігін, мүмкіндіктерін, әлсіз және күшті жақтарын білу маңызды. Ол өзінің эмоционалдық деңгейін реттеп, қажетті психикалық танымдық үрдістерін (ес, зейін, ой), ақыл-парасаттылық (қызығушылық, логикалық ой, тәжірибелік ой-өрісі), әлеуметтілігін (эмпатия, әлеуметтік байланыс жасаудағы біліктілігі, коммуникативтілігі) дамыта білу керек. Мұндағы ең маңыздысы – «Мен» күшіне сену, өз-өзіне сыни көзбен қарау, эмоцияның, көңіл-күйінің тұрақтылығы.

Біліктілігі жоғары психолог өзінің зерттеуінің қиындығын және оның жеке адамға тигізетін әсерін жақсы сезінеді, түсінеді. Шиеленіскен жағдайларда бір ғана ережелерге сүйеніп мәселені шешуге болмайтындығын дәлелдеп, дәйектелген тексерілген әртүрлі тәсілдерді қолданады.

Қорыта келгенде, психологиялық көмек көрсету – психодиагностикалық, зертханалық зерттеулер, кеңес беру және психокоррекциялық жұмыстардың нәтижелерімен байланысты.

Әдебиеттер тізімі:

1. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии: Учебник для вузов. – М.: Юристъ, 1996. – 631 с.
2. Дебольский М.Г. Психологическая служба в уголовно-исполнительной системе // Преступление и наказание. – М., 1995. № 5. – С. 56-61.
3. Новоселова А. С. Социально-психологический тренинг в системе нравственного воспитания при подготовке их к выходу на свободу. – Пермь, 1997. – 220 с.
4. Ушатиков А.И., Казак Б.Б. Основы пенитенциарной психологии / Под ред. С.Н. Пономарева. – Рязань: Узорочье, 2002. – 554 с.
5. Акажанова А.Т. Заң психологиясы: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 336 б.
6. Ролло Мей. Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье/ Пер. М. Будыниной, С. Римского. – М.: Апрель Пресс, 2008. – 224 с.
7. Петрушин С.В. Мастерская психологического консультирования. 2-е изд., испр. и доп. – Спб.: Речь, 2006. – 184 с.

ETHNICITY AND NATIONAL CHARACTER

M.A. Yerkinbekova

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Social Sciences, Kaynar Academy, Almaty

L.K. Komekbayeva

Candidate of Psychology, Head of the Department of Psychology, Pedagogy and Social Sciences, Kaynar Academy, Almaty

A.K. Taimanova

Lecturer, Department of Psychology, Pedagogy and Social Sciences, Kaynar Academy, Almaty

National character as a subject of cultural research is among the most pressing problems of modern science. At the same time, it acts as a phenomenon and a key determinant that determines the future of civilization, its ability or inability of civilizational education, providing a high level of development, as well as making it possible to predict the probability of the collapse of its fundamental socio-cultural foundations in the future. Man, ethnos and nation are the subject and object of culture. Creating a culture, the world of objects that surround a person, the latter gives them a social and individual character, where the individuality of cultural objects are manifested features of human character. Because of this, the culture of each ethnic group bears the imprint of individual psychological stereotypes of the individual of this ethnic group, cultural archetype. Creating cultural areas, they make themselves felt in all spheres of human life, but most of all are manifested in his daily life.

Keywords: ethnic group, national character, formation of ethnic group, peculiarities of national character.

The term "ethnos" in modern science is widely understood and is considered as a social, biological and socio-cultural concept. Issues of ethnicity were engaged in the early and mid-twentieth century, Russian scientists S.M. Shirokogorov, L.N. Gumilev, Y.V. Bromley, and A.G. Zdravomyslov. It

is known that in Russian Ethnography the word "ethnos" was used to refer to both small nationalities and superethnoses. The modern understanding of the word "ethnos" is identical to the concept of "world Nations" and is perceived as a synonym for the concepts of "people" and "nation". In science, all research in this area fit into two directions the dominant in modern Ethnology. Thus, the first direction of the study of this phenomenon is represented by the understanding of the ethnos by L.N. Gumilev as a "biological unit", the second – the doctrine of Yu. V. Bromley about ethnic group as a "socio-cultural phenomenon".

Currently, the concept of the formation of the ethnic group can be divided into two types: 1) anthropo-biogenetic reality, which represents the ethnic groups as "a set of people United by a common origin, fate, language, culture, mentality"; 2) socio-cultural affinity, in which the ethnic groups – "some set, which is characterized by a common language, culture, tradition, ethnonym" regardless of their place of residence [1, p. 3].

The theory of ethnos in the writings of L. N. Gumilev is a continuation of the doctrine of S.M. Shirokogorov's ethnos and considers the ethnos as a "biological unit", "natural community": "ethnos is a stable, naturally formed group of people who oppose themselves to all other similar groups, which is determined by a sense of complementarity, and characterized by a peculiar stereotype of behavior that naturally changes in historical time" [2, p. 570]. The scientist attaches great importance to human interaction with nature, emphasizes the impact of the landscape on the human body, is convinced that the natural environment forms the character, behavior and contributes to his organization in the language community. Ethnos due to the interconnectedness of community life with the natural landscape and social relations is defined as a phenomenon related to geography, although its culture is considered as a social phenomenon. In the ethnos, the scientist notes the psychological beginning, as people are formed into communities based on such categories as "the spirit of the people", "the call of ancestors" related to the mental sphere of man. The main feature that determines the essence of the ethnic group is the opposition of representatives of one ethnic group to all other existing communities. As soon as the community distinguishes itself from similar societies, the awareness of itself begins as a separate ethnic group. The antithesis "we are not we" is an indicator of the separation of one linguistic community from another and contributes to the representation of itself as an independent society with a certain internal structure. The presence of the internal structure of the ethnic group "determines the norms of relations between the collective and the individual among themselves"; hence the stereotype of behavior, which forms the basis of the concept of "ethnic group" [2, p. 570].

It should be noted that in the Russian Ethnology the point of view of Yu. V. Bromley on ethnos is more widespread as on "historically developed in a certain territory set of the people possessing the General features of culture (language) and mentality, and also consciousness of the unity and difference from all other similar formations (self-consciousness) fixed in the self-name (ethnonym)" [3, p. 6]. As one of the system components of the ethnos, the scientist proposes to consider the idea of the common origin of the members of the ethnos. The presence of a certain territory inhabited by representatives of one linguistic community is one of the main conditions for the formation of the ethnic group. Ethnos is understood by the academician as a socio-cultural phenomenon, as an integral system associated with socio-economic factors. Thus, culture, self-consciousness, language are defined as ethnic characteristics, and a single territory, economic relations, statehood are distinguished as social factors of ethnic group formation. The functioning of the ethnos in time is provided by the diachronic type of information links that contribute to the strengthening of ethnic continuity, intergenerational communication.

It is believed that the self-name of the ethnic group is one of the factors of its unification. All hypotheses about the origin of the word "Rus" are divided into two groups: 1) the ethnonym originated in the native territory of the Slavs; 2) the ethnonym was borrowed from other languages. The supporter of the first, B. A. Rybakov in his research connects the etymology of the word with the hydronym Ros – the name of the tributary of the Dnieper and convincingly proves the Slavic origin of the name of his own Rus, citing phonetic changes in this word from the sixth to the eleventh century. In ancient times, this word sounded "ros" and was the name of one of the tribes of Slavs who lived on the banks of the river Ros. As stated in the annals, in the sixth century – people, "ros", in the ninth century – "Russian tribes", in the eleventh century – "the Truth Ros'kaya". Formed from different Slavic tribes of the Slavic nation has received the common name "tribe Ros" [4, p. 156]. As you can see, the origin of this word is closely linked with the idea of statehood of the Slavic tribes.

According to the expert of Russian history V. O. Klyuchevsky, the name Rus passed the following way: first, the name of a certain territory, then the name of the people living on the territory of the same name. Initially it was perceived as a geographical factor, i.e. as a certain territory inhabited by Slavs; then the name acquired a political meaning – Rus was perceived as a certain community having its

ruler and territory. Only then, the name has acquired an ethnic meaning, because this became all the land inhabited by the Slavs, already formed as an ethnic group.

Yu. S. Stepanov in his studies of the etymology of the word Rus, adheres to the point of view of academician V. O. Klyuchevsky, considering his evidence to be the most convincing and consistent with the results of his own research. The word "Rus" as the name of the Russian state was used as an ethnographic name: rus – a tribe; social: rus – a class; geographical – Rus - a certain part of the state; political: Rus – a state. In his opinion, the word is borrowed from the Finnish language and meant "natives of Scandinavia". In the Finnish language, it meant "squad", so that the scientist sees the kinship between the words Rus, friend, and squad already in the Russian language [5, p. 7].

The word "Russian" is a substantive adjective and means "those who belong to Russia". According to the research of A. A. Melnikova, in the grammatical category of each language lays the way of perception of the world. The original "Russian" meant "allegiance to Rosses", then acquired the meaning of "one who belongs to Rus". The case of such a unique consolidation in the language of the term scientist explains the uniqueness of the Russian ethnos, expressed in the fact that "the Russian nation is fundamentally different from all other Nations, because, if others – is a separate, certain kind, the "Russian" – is a certain character trait, not a national sign" [6, p. 6]. "Russian" is rather a definition of self-identity; "Russian" is not ethnicity, but certain features of mentality. In order to understand the specifics of the linguistic interpretation of the surrounding reality, you need to know the cultural attitudes of a particular ethnic group. The history of the Russian ethnos confirms the non-standard way of living space development in one territory, where several communities assimilated into one language community live. Certain features of the mentality inherent in the vast majority of representatives of this community, having a number of similar specific features, are united by the word "Russian" [6].

The term "ethnos" occupies the minds of modern Kazakh scientists, as an adequate assessment of ethnic and interethnic processes of modern society depends on the understanding of this term. If the concept of "nation", "people", "ethnicity" have a more definite explanation, in relation to the term "ethnos" opinions of scientists are different. Problems of ethnos and ethnicity in Kazakhstan science was engaged in H. Argybaev, D. Kshibekov, A.N. Nysanbayev, N.E. Masanov, M. Kozybaev, N. A. Alimbai, M.S. Mukanov, A. Seydimbek, A. Kodar, N. Baytenova, O. Kh. Aytmagambetov.

The concept of "ethnos" in D. Kshibekov's research is considered as a form of collective existence, it is formed in a natural way, its stability is provided by the mechanism of self-production, which is understood by scientists as the process of transferring to a new generation the social norms of their community, language and traditions as a result of creating a family and offspring. An important condition for self-production is the presence of a single language and a common territory. Ethnos as a certain community of people has elements of a single culture – religion, traditions, customs, and art. According to the scientist, ethnic identity is the main feature of the community: "ethnos is not only the integrity of the objective components, but only the set of people who are aware of themselves as such, distinguishing themselves from other similar communities" [7, p. 228].

According to N. Baitenova, "ethnos – a complex dynamic system that opposes itself to other similar communities, which has a myth of common origin and differs from others by the stereotype of behavior, self-consciousness, self-name (ethnonym) and self-identification" [8, p. 39]. The complexity of the term "ethnos" is explained by the intertwining in this concept of sociological, biological, geographical and psychological factors. Each ethnic group is a dynamic phenomenon, i.e. passes through certain stages of development. Naturally, the ethnic group is a community of people who are connected with each other and society. The defining feature of the ethnos, after other scientists, the researcher calls the principle of division into "their" and "strangers". Another marker of ethnicity is the myth of its common origin. Thus, the structure of the ethnic group consists of the following features: the opposition of "their" to "strangers", the presence of a myth about a common ancestor, stereotypes of the behavior of members of this community and self-consciousness.

Kazakh psychologist O. Kh. Aytmagambetova interprets the concept of ethnos as follows: "ethnos is not a biological or social phenomenon, but a marginal one, i.e. lying on the border of the biosphere and the sociosphere" [9, p. 15]. According to the researcher, the term "ethnos" in ethnopsychology should be explained taking into account the peculiarities of the psychology of ethnic community. This social psychology is conditioned by the presence of individual and group consciousness" determined by their ethnicity". Ethnos as a social organism arises based on common territory, language and a single psychological warehouse.

According to A. Seidimbek, Kazakhstan's science has fixed the understanding of ethnos as "...many people who grew up in a certain place, which is their historical homeland, and have a common

language, culture, psyche, aware of their community, unity, having their own name – ethnonym" [10, p. 93]. It is known that not every single community grows into an ethnic group. According to the theory of ethnization, the way of life of the group and the economic and cultural type of production are taken into account for the formation of the ethnos. These factors are endowed with ethno-differentiating property. During the development of the community, a specific dominant is produced, which makes the group similar to others and contributes to the allocation of this property of the ethnos. Thus, "ethnization is the separation of a social group from a conglomerate of others on some special grounds, determined politically, culturally, economically" [10, p. 122]. The core feature of ethnization is the opposition of "we" and "they", which contributes to the fact that society absorbs the features that cement the ethnic characteristics inherent in this group of people.

Among the numerous definitions of the term "ethnos" in the modern world and Kazakhstan science, we consider the following definition to be the most acceptable: "Ethnos is a natural and historically stable community of people. The main conditions for the emergence of the ethnic group are common language, territory, history, economy, spiritual and material culture, self-consciousness, mentality, religion, psychology, demography. In the structure of the ethnic group distinguish ethnic core, periphery and Diaspora" [11, p. 389]. This definition is characterized by the presence of all the main components of the concept of "ethnos". This understanding of the ethnos as a socio-cultural education, as a structural phenomenon corresponds to the modern ideas of Ethnology about this concept. The concept of "Kazakh ethnos" is synonymous with the concept of "Kazakh people" and has two meanings: ethnicos and ethnosocial organism. Kazakh Ethnikos we understand how the ethnic community of the Kazakhs living abroad, to ethno-social organism are all the Kazakhs living in his native state. We believe that in the Kazakh science the most complete definition is given by M. Absattarov: "the Kazakh ethnic group is historically formed, mainly on the territory of Kazakhstan, a stable group of people, which has the main features, common stable special features of culture and psyche, as well as the consciousness of its unity, its integrity and difference from other ethnic formations" [12, p. 11-23].

Ethnonym "Kazakh" has a rich and complex history, and still there is no version of its origin and meaning, which would suit all researchers. According to the classification of ethnonyms proposed by V. A. Nikonov, they are divided into several subgroups. Thus, the most ancient semantic type is an ethnonym-a self-name, which denoted its own, contrasting them with others; here we can also include ethnonyms, which basically meant all others ' language-free, mute; ethnonyms, which were based on the concept of "own". Next are the ethnonyms, meaning totem tribe; the name of the ancestor; ethnicity belonging to a certain territory; topographic, i.e. by the name of the area where the community lives. The next group of ethnonyms can mean features inherent in the community (external features, character traits, customs); ideological evaluation. According to the scientist, ethnonyms are words that obey the laws of language. History is manifested in ethnonyms by means of linguistic dimensions [13, p. 112]. Interesting works of the Kazakhstan scientists in ethnonymii. In contemporary Ethnology, it is commonly believed that the word is the external expression of identity of a particular ethnic group. R. S. Amrenova holds the opinion about the role of ethnonyms as an identifier of the ethnos: "Ethnonyms are seen as the center of ideas about the people, surrounded by an aura of quite real connotations, in which linguistic and ethnic identity is manifested" [14, p. 9].

The self-name of the Kazakh ethnic group in Russian sources is recorded as: kirghiz, kaysak, kirghiz-kaysak, natives, foreigners, i.e. the whole range of "administrative fabrications" of officials of tsarist Russia (G. F. Blagova) is clearly visible here. The term "Kirghiz" in relation to the Kazakhs was introduced deliberately in order to separate the name of the Russian Cossacks from the self-name of the colonized people. The need to distinguish between the understanding of the ethnonym "Kazakh" in relation to this people and the word "Cossack" as a designation of people of the military class of the Russian people, in our opinion, is beyond doubt. A. Levshin wrote more than once with bitterness that Kazakhs are given a foreign name (Kirghiz), which they neither themselves nor their neighbors call them. It is obvious that the word "Cossack" in Russian is a borrowing from the Turkic languages. Therefore, it is necessary to differentiate the meaning of the word "Kazakh" as the self-name of the people and "Cossack", which has its own understanding in the Russian language picture of the world.

In V. Radlov's dictionary the word "Kazakh" means "independent person", "adventurer", "wandering" [15, p. 21]. In G. F. Blagova's researches, it is noted that the word "Cossack" meets in I. I. Sreznevsky's dictionary in meaning "free-lance laborer". This name later in the Russian language began to be called all the "homeless Wanderers of the steppe of Russian origin". Until the XVII century, Cossacks were called "free people of the outskirts of the Russian state." The scientist notes another meaning of the word "Cossack" – "lightly armed free riders"; such people were called "Cossacks". "Unnatural gap" (G.F.

Blagova) between the self-name of the people and its designation in Russian sources was the result of an attempt to separate the name of the Russian Cossacks and the ethnonym of the Kazakh people, as well as the erroneous identification of the two peoples – Kazakhs and Kyrgyz as one. Many officials of the tsarist government unreasonably considered the Kazakhs and Kyrgyz as representatives of the same tribe, which was reflected in written sources. Only in 1925, Kazakhs were officially called their own ethnonym; it was fixed in the name of the Republic: Kazakh Soviet Socialist Republic, now the Republic of Kazakhstan. According to V.P. Yudin [16], decoding of sources on which data on history of the Kazakh people are based, are written by different languages – Arabic, Mongolian, Turkic, Persian and Slavic. This fact, undoubtedly, creates difficulties for their correct reading and processing.

In the process of historical development of ethnic groups changed moral values, attitudes, ideals that distinguish representatives of one ethnic group from another. But a certain feature of the character of the ethnic group, in our opinion, remains unique, specific at all times of its development and evolution, and it helps to identify and recognize the members of a certain community.

National character is a symbiosis of General and specific traits, its uniqueness is the "result of the totality of its specific forms of manifestation of universal mental properties" [4, p. 149]. The manifestation of national character can be observed in the system of motives – in value orientations, needs, and interests of community. This manifestation is reflected in the mentality of the ethnic group and the picture of the world of representatives of this ethnic group.

The national character is formed from the main psychological characteristics of the ethnos of the historical development of the ethnic community at a certain stage. M. O. Mnatsakan national character determines how "well-established features of psychological profile, characteristic of most members of the community, as a defining way of thinking and behaviour" [4, p. 192]. National character is understood as a community of conscious and unconscious; cultural and mental. Noting the commonality of the concepts of "national character" and "mentality" scientist at the same time separates them. Thus, in the national character, in contrast to the mentality dominated by mental components; national character contains an element of consciousness, contains cultural and spiritual principles. Special attention is paid to the relationship of character with history and culture, which is explained by the interaction of national character as a separate category with historical events: "national character contains history, serves the present, functions, serving existing structures" [4, p. 198]. However, along with this characteristic, the national character is defined as an established system of relations that encourages members of society to act in accordance with the basic provisions of their culture.

According to S.V. Lurie, modern ethnopsychologists consider the national character in the process of the dynamic development of the ethnic group, since only in the course of historical development it is possible to determine the permanent and transient features of the national character. The Association of people in common culturally based action occurs through "cultural scripts – multi-level and multi-factor behavioural patterns" [17, p. 86]. The main criterion in determining the national character of the scientist considers the concept of "ethnic constants". Based on the scheme of location of "ethnic constants" in the allocation of national character ("image of ourselves" or "image we"; "image of good"; "image of evil" or "image of the enemy"; etc.) in the analysis of the Russian ethnos, the scientist gives the following description: in the image of themselves Russian represent themselves as carriers of good; field of action – all the space surrounding the Russian, appears as a territory to be colonized, and over the peoples who lived and live there to this day, it is necessary to establish protection; condition actions assumes awareness Russians themselves as fair forces; mode of action – the fulfillment of moral duty in front of the highest good; the image of the enemy – a) from whom we must defend ourselves, b) from the enemy it is necessary to protect someone; the image of the patron – God [17].

A number of scholars consider the Orthodox religion, nature, cultural exchanges and their mutual influence to be important factors that formed the Russian national character. Such features affected the uniqueness of the Russian people, according to Z.V. Sikevich,: the warehouse of the land and the state; the state of the Russian culture; the polemic of Russian thought; truth-seeking; the limit of character. State border of the Russian culture brought to life such a property Russian how to reinterpret in their own way. This property is considered a property of Russian nature: "to master, changing in their own way." Another factor of the uniqueness of the Russian character called polemicist of Russian thought. Unlike the Western mindset, Russian love to argue about everything. At the same time, the "special way of Russia" comes to the fore: "Russia is not Europe or Asia, but something third" [18, p. 46]. Russian do not accept compromises, in the minds of the Russian compromise means to go against conscience. Another factor is truth seeking, which provides for a special moral attitude of a person. Morality is defined as part of the national consciousness, the formation of which was influenced by religion. The Church, being practically

a state institution, formed a symbiosis with the state, preaching the state interests. The core of the national psychology of the Russian people scientist considers such a factor as the limit of character. "Limit", i.e. radicalism – property of the free, but not free person. At fair approval Z.V. Sikevich, the freedom of the will differ. Freedom in the understanding of modern Russia is not cooperation and dialogue, but "willful imposition of one understands of freedom for the sake of crushing someone else's" [18, p. 48]. Thus, the Russian national character in the description of the scientist looks dualistic, it intertwined images of Europe and Asia: "fighting among themselves two images of the Russian people, relatively speaking, "Asian", with the features of inert conservatism, and at the same time and rebellion, and "European", recognizing the rights of the individual, when "my" freedom is impossible without freedom "neighbor in the house and a neighbor in multinational Russia" [18, p. 49].

K. Kasyanova defines national character as "the idea of the people about itself, an important element of its self-consciousness, its total ethnic" [19]. Describing the Russian national character of the term "accented personality of epileptoid type", the researcher hypothesizes the presence of certain features of the epileptoid genotype of the Russian character. Accordingly, a person with a number of contradictory signs: stubborn, not very flexible; if you do not interfere, it does the job well; quick-tempered, but at the same time can be calm and patient. A distinctive feature of this type of character is, first, his ability to do everything in his own way and in his own time, and not when it is necessary for the employer; secondly, the ability to organize himself and the group, the idea of which he took as his own. According to K. Kasyanov, in the Russian character there is much of the epileptoid, for example, "slowness and the ability to delay the reaction; the desire to work in his rhythm and according to his plan; some "viscosity" of thinking and action (the back mind); difficult switchability from one species to another" [19].

The national character of the Kazakh ethnic group is explored in the writings of N. Elikbaev, K. Jukesh, A. Gali, K.B. Zharikbaev, F. Jarmakina, J. Kadina. One of the first researchers of national psychology is N. Elikbaev. In his view, national character was an indicator of the living conditions of the people and their environment. The human character is influenced not by climatic conditions, not heredity, but by the totality of certain features of the character of the people. Character as a psychological category is explained by a combination of some human traits that affect his actions and deeds. For centuries formed the national character is understood by scientists as "a reflection of the psychology of members of particular nation the kind of socio-historical conditions of its existence, the totality of some features of the spiritual aspect of the people, which manifests itself in its peculiar representatives of the traditional forms of behaviour, perception of the environment" [20, p. 89]. The worldview of the ethnos is reflected in the national character in the way of perception of reality, a kind of understanding of the events taking place in the world in a specific, only his peculiar light. This specificity is reflected in the behavior of members of this society. According to the scientist, the national character is influenced by the will of community members, manifested not only in consciousness but also in the actions of people, the mood that the researcher characterizes as a certain force. This force (mood), on N. Elikbaev, firstly, is capable of inducing to commit some actions; secondly, "contributes to the unity of the nation, the development and approval of its character" [20, p. 89]. The researcher considers the presence of mind, knowledge that a person spends on good deeds, helps to live in harmony with society to be positive features of Kazakh's character. Negative are called betrayal, stinginess and talkativeness. "Tragic" in the life of the ethnos were considered loneliness and misunderstanding, i.e. the situation when the said does not reach the consciousness of a person. Loneliness can be caused by objective reasons, be a consequence of natural disasters or war. However, loneliness is a terrible phenomenon, when a person deliberately moves away from the people, as evidenced by the proverb "Jalğızdñ üni şıqpas" (a lone voice is not heard). For collective consciousness of the Kazakh, this phenomenon is commensurate only with a natural disaster. Also "tragic" in some blasphemy perceived in the minds of Kazakh people used to live by the axiom "Kazakh sözge toқтаған" (Kazakh always heard the word), the reluctance of a person to listen to common sense.

In a description of the nature of the Kazakh the researcher made ethnic group a significant contribution to K. Jukesh. The importance of his work on the national psychology of the Kazakh ethnic group, which has become a Handbook for many scientists, cannot be overestimated. In this thorough work on the psychology of the Kazakhs, the researcher considers the following traits to be peculiar only to the Kazakh people: militant nature; propensity for art; hospitality; love for children; over-tolerance. Therefore, the author notes that our militant ancestors, who inhabited the territory of present Kazakhstan, had very hot and ardent character – zhauyngerlik minez (militant character). Evidence of a well-known cry of the nomads: "erewil at pen egewli nayza" (a saddled horse and a sharpened arrow), which reflects

the continued readiness to defend their land. According to the scientist, this trait helped the nomads to preserve a huge territory. [21, p. 63]. Second, among the psychological characteristics of the Kazakhs K. Jukes include the ability to the arts (өнерсiлдiк): турмыс пен табиғат қазарты өнерге бейн етсе, дәстүр қазартқа өнердi мiндет еттi (if life and nature contributed to the introduction to art, the customs required it)" [21, p. 64]. Thirdly, Kazakh hospitality differs (қонақжайлық). Moreover, the researcher substantiates his conclusion: every nation is undoubtedly hospitable, but if the basis of hospitality of representatives of other cultures are the ideas of humanism, humanity (good attitude), then for the Kazakh hospitality is a special philosophy. It is based on such socio-economic and demographic reasons: the remoteness of the nomads from each other gave rise to information hunger, and the appearance of any person in the Yurt was perceived as the appearance of a messenger from the outside world. Fourth, there is a special love for children (Kazakh – balazhan halyk): over the centuries of its difficult historical path Kazakhs because of its relative small number have experienced many ordeals and know the price of children, to grow which, in the harsh conditions of nomadism, is considered happiness. Hence the reverent attitude to posterity, the desire to have more children. No wonder they say: "Shop bolsan da kop bol (even if the grass, let it be a lot)", proclaiming the idea of multiplicity, a large number of young shoots, for which the future. Fifth, the researcher notes such character traits as sensitivity, openness to new (elikteгіш, жуқтiргiш halyk), implying the ability to learn from other peoples certain qualities, skills. This character trait can be interpreted in two ways: both positive and negative. The ability to learn from other Nations those properties that help in everyday life, in life (say, learn agriculture) has a positive impact on the existence of community. But at the same time not to lose yourself, to preserve those traits that determine the uniqueness, singularity as a representative of the Kazakh ethnic group.

The famous historian A. Gali considers the idea of "reconstruction of the Kazakh" to be a Kazakh dream. To do this, according to the scientist, it is necessary to accelerate the processes of decolonization undertaken in society, to carry out the early rehabilitation of ethnic and religious consciousness. This should help to ensure that the lost qualities of the national character were recreated, and preserve the positive features that modern Kazakhs have now. Characteristic features of Kazakhs scientist considers the following: 1) Kazakhs are an ethnic group that has preserved its statehood: it is known that the whole history of the Kazakhs is a struggle for the preservation of independence; 2) Kazakhs have their national elite, which has created its own place in international politics; 3) Kazakhs – people, at the heart of their mentality having peaceful principles; 4) at the same time, the Kazakhs militant people, able to defend their land with arms (as we have seen above, this property character is noted by many researchers of the Kazakh character); 5) the Kazakhs have always been satisfied with the oral agreement, because the power of the word was stronger than all written documents; 6) the power of the Kazakhs considered sacred, but it was not an absolute force; 7) the Kazakh state has always been democratic and open, which is reflected or, rather, is a consequence of the same qualities of national character, in our opinion; 8) such a trait of the Kazakhs as sacrifice, has its own characteristics: "he is more free and individual, he is self-sufficient and even condescending for the government" [22, p. 99].; 9) complementarity of the Kazakh ethnic group is manifested in the unity and cohesion of the whole society.

The features of the national character of Professor S. Kaskabasov includes such traits as determination, hospitality, unassuming, tolerance. Kazakhs, according to the Professor, are difficult to be emotionally influenced. Therefore, to many processes taking place in life, the Kazakhs are as if aloof. In order for the Kazakh to get up and go to war, you need to try very hard, says the scientist engaged in the study of the Kazakh oral folk art (as you know, it is in folklore, mythology that the ideal of the national hero is expressed, the national character is embodied). The assertion that the Kazakhs have always followed the principle: "bas kespek bar, til kespek joq" (you can strip the head, but no right to deprive of speech), is consonant with marked A. Gali, democracy and openness as features of the national character. Speaking of the best character trait of the Kazakh, S. Kaskabasov notes қанағатсiлiк – the ability to be content with what we have. The most disgusting trait, noted scholar, jalqawлық (laziness) [23].

Thus, the concept of "national character" of the Kazakh ethnic group has its own history of development. Naturally, the nature of the ethnic group in the course of historical development is subject to change, adapting to existing conditions, is transformed. The modern idea of the national character of the Kazakh should comply with the principles of development of a sovereign and independent state. Kazakh has a number of positive and negative character properties. In addition, this phenomenon is universal, because it is peculiar to all people of the planet, and objectively, since it does not depend on the will and desire of individual personalities. Modern Kazakh, if he wants to survive in the market, should not lose their best qualities and acquire such character traits that will contribute to its dynamic development in the modern world.

In general, the concepts of "ethnos" and "national character" are in correlation: the conditions for the formation of the ethnos as a historically formed community of people United by territory, culture in the broad sense of the word, language, determine its specific psychological features, which are found as typical for this community in each individual representative.

Literature:

1. Eshitch, M. B. On the concept of "ethnicity" // Meeting of ethnic cultures in the mirror of language (comparative-linguistic-cultural aspect) / Scientific Council on history of world culture. – M.: Science, 2002. – 478 p.
2. Gumilev L. N. Ethnosphere: history of people and history of nature. – SPb.: LTD Ed. house "Crystal", 2002. – 576 p.
3. Bromley Yu. V. Essays on the theory of ethnos. – M.: "Science", 1983. – 404 p.
4. Mnatsakyan M. O. Nations and nationalism. Sociology and psychology of national life: Textbook for universities. – Moscow: YUNITI–DANA. 2004. – 367 p.
5. Stepanov Y. S. Constants: Dictionary of Russian culture: Ed.2-e, ed. and add. – M.: Academic Project, 2001. – 990 p.
6. Melnikova A. A. Language and national character. The relationship between the structure of language and mentality. – SPb.: ROS, 2003. – 320 p.
7. Kshibekov D. Mental nature of Kazakhs. – Almaty: scientific and research center "Gylym", 2005. – 256 p.
8. Baitenova N. Inter-ethnic integration (socio-economic analysis). Textbook. – Almaty: "Sanat", 1998. – 208 p.
9. Aymagambetova O. Kh. The Basics of ethnopsychology: textbook. – Almaty: Litera, 2003. – 178 p.
10. Seydimbek A. The World of the Kazakhs. Ethnoculturological redefining: the textbook. Translation from the Kazakh language. – Almaty: Rauan, 2001. – 576 p.
11. Nysanbayev A. N. Philosophy of mutual understanding. – Almaty: the Main edition of "Kazakh encyclopedias". 2001. – 544 p.
12. Absattarov M. Kazakh ethnos: at the crossroads of history // Eurasian community. Economy. Policy. Security. Concept "Russian": gender aspect. – № 11-12, 1995. – S. 11-23.
13. Nikonov V. A. Ethnonyms. – Moscow: Publishing House "Science", 1970. – 269 p.
14. Amrenova R. S. Connotative-cultural dominance of the ethnonym "Kazakh" and "Russian": the Dissertation on competition of a scientific degree of candidate of Sciences. – Almaty, 2004. – 287 p.
15. Radlov V. V. Experience of the dictionary of Turkic adverbs. In 4 t. – SPb, 1888-1909.
16. Yudin V. G. Central Asia in 11-18 centuries through the eyes of orientalist. – Almaty: Dyke Press, 2001. – 384 p.
17. Lurie S. V. Historical Ethnology: Textbook for universities. – M.: Aspect Press, 1997. – 448 p.
18. Sikevich Z. V. Russians: "image" of the people (sociological essay). – St. Petersburg: Ed. St. Petersburg University, 1996. 152 p.
19. Kasyanova K. Features of national character // <http://www.Hrono. Ru.|libris|lib.K.|kasyanO.Html>.
20. Elikbaev N. E. On the national psychology of the Kazakh nation. – Alma-ATA, 1991. – 184 p.
21. Jukesh K. The nature of national psychology: auxiliary equipment. - Almaty, Republic printing office, 1978. – 112 p.
22. Gali A. Contours of the Kazakh national idea. – Almaty: "Ush Kiyan", 2004. – 152b.
23. Kaskabasov S. A. Features of national character // Bayterek, May 7, 2009.

**ЖАҢА ЭТНОСТЫҚ ОРТАДА ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ
МАҢЫЗДЫ ФАКТОРЛАРЫ**

М.А. Еркинбекова

психология ғылымдарының кандидаты, доцент

А. Денякина

психология мамандығының 2-курс магистранты, Қайнар Академиясы

Әлемде болып жатқан өзгерістер, дәлірек айтсақ әлеуметтік-экономикалық, саяси, идеологиялық арақатынастардың, әскери шиеленістердің көбеюі профессионалды және ұлттық идеалдардың шеттетілуі, жалпыадамзаттық құндылықтардың бағаланбауы көбіне этностар арасындағы қарым-қатынаста шиеленістік жағдайларға соқтыратыны белгілі. Осы орайда, тұлға бойында нақты этнос өкілдерінің өзіндік ерекшеліктері, тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі, құндылық бағдары, ұлттық мәдени қағидалары және этносаралық қарым-қатынас мәдениет негіздерін қалыптастыру маңыздылығы артады.

Түйін сөздер: этнос, қауымдастық, ынтымақтастық, қарым-қатынас, ұлт, мәдениет, мінез-құлық, сана-сезім, менталитет, бірдейлік.

Қазақстан секілді полиэтностық мемлекетте этносаралық шиеленістік жағдайлардың алдын алудың бірден-бір жолы – ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін дамыту. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 1999 жылы 21 қаңтарда Қазақстан халықтары ассамблеясының бесінші сессиясында жасаған баяндамасында моноұлттық мемлекет құру елімізге үлкен кедергісін тигізіп, Қазақстан пайдасы үшін өз таңдауларын жасаған басқа этнос өкілдерін өзекке тепкенмен тең болатындығын тілге тиек ете отырып, халықтарды өзара бірлікке, ынтымақтастыққа, достыққа, толеранттылыққа шақырды. Олай болса, үстіміздегі жылдың Қазақстан халықтары Ассамблеясының жылы деп жариялануы - бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі – «ұлтаралық қарым-қатынас» мәдениетін қалыптастыру, дамыту болып табылады.

Әлеуметтік ғылымдардың өзекті мәселелерінің бірі – ұлтаралық қарым-қатынас процестерін зерттеу болып табылады. Еліміздің әр түрлі аумақтарында жүргізілген, кеңес этносоциологтарының зерттеулері көрсеткендей, түрлі ұлт өкілдері арасындағы қарым-қатынас процесі, олардың арасындағы қатынастардың қалыптасуы шешуші деңгейде кеңестік қоғам дамуының жалпы факторларының әсеріне байланысты. Осы тұста, нақты бір республика, елді мекендерге тән спецификалық ерекшеліктер әсерінің басымдығы да қатар тұрады [1, 49-б.].

Ұлтаралық қарым-қатынас мәселесі қазіргі кезеңде көптеген философия, әлеуметтану, педагогика, психология ғылымдары ғалымдарының қызығушылығын оятуда. Қарым-қатынас - әр бір политұлғаны дамыту үшін қажетті шарттардың бірі, өйткені қарым-қатынассыз адамзат қоғамының пайда болуы мен дамуы мүмкін емес. Ұлтаралық және жалпы қарым-қатынас мәселелерін зерттеуде Э.Бэрнс, Д.Карнеги, С.Дерябо, А.А.Леонтьев, С.А.Арутюнов, Э.А.Баграмова, Ю.В.Бромлей, Л.Н.Гумилев, М.И.Станкин, М.С.Каган, В.А.Кан-Калик, Х.Т.Шерьязданова, Қ.Жарықбаев, Ә.Алдамұратов, С.М.Жақыпов және т.б. көптеген ғалымдар елеулі табыстарға, жаңалықтарға қол жеткізді. Адамдардың бір-бірін түсінуде табыстарға қол жеткізу жолдарын, тұлғаралық қарым-қатынас процесін зерттеу қажеттілігіне байланысты ХХ ғасырдың 20 жылдарының бас кезінде ғылыми әдебиеттерде «коммуникация» ұғымы қолданыла бастады. Қазақшаға аударғанда «байланыс» ұғымын білдіреді, яғни адамдар арасындағы тікелей байланыстың барлық формаларында кеңінен қолданыла береді. Коммуникацияның іскерлік, педагогикалық, тұлғааралық, этносаралық және т.б. да түрлері бар. Мәдениаралық коммуникация түрлі мәдени түйісулер және мәдениет өкілдерінің тұлғааралық қарым-қатынасына тең ұғым. Себебі, тұлғааралық қарым-қатынас барысында түрлі мәдениет өкілдерінің төл ұлттық сана-сезімі жоғарылай түседі, өзара ақпарат, тәжірибе алмасу процестері жүзеге асады. Қоғамдық-тарихи әдебиеттерде «ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті», «мәдениаралық коммуникация» ұғымдары ХХ-ғасырдың 80-ж. басынан қолданысқа енгізіле бастады.

Осы тұста отандық зерттеуші С.С.Серікжанова айқын полиэтностық және поликонфессиялық құрамы бар мемлекет ретіндегі Қазақстан үшін әлеуметтік тұрақтылыққа қол жеткізу және оны нығайту, тұлғалар, жеке әлеуметтік топтар және қоғам мүдделерін үйлестіру міндеті этностық қауымдастықтардың өзара әрекеттесуінің ұтымды түрлерін этносаралық өзара қарым-қатынасқа түсу мәдениетін жоғарылату мақсатымен тығыз байланысты [2, 14-б.] деп пайымдайды, ал ресейлік бірқатар ғалымдар қазіргі өмірлік жағдайлар көрсеткендей, дамушы полимәдени қоғамда адами өзара қатынастардың ең әлсіз тұстары этностық және этностық бірдейлік болып табылады [3, 82-б.] деген қағидаға тоқталады.

Жалпы этникалық аумақтағы қарым-қатынас, ұлтаралық қатынас мәдениетінің көрсеткіштерін анықтау тұрғысында, сонымен қатар түрлі әлеуметтік-саяси жүйелердегі ұлтаралық қарым-қатынас мәселесі көптеген зерттеуші-ғалымдардың: А.В. Авксентьев, Т.Ю.Бурмистрова, Н.Н.Гасанов [4, 233-б.], Л.М.Дробичева және т.б. еңбектерінде көрініс береді.

Осы тұрғыда Л.М.Дробижева қарым-қатынас құрылымын толық қарастыра отырып, ұлтаралық қарым-қатынастың әлеуметтік-психологиялық астарларына талдау жасайды. Ал Т.Ю.Бурмистрова және О.А. Дмитриевтің еңбектерінде қоғамдық өмірдің түрлі аумақтарындағы ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің мәні, процестің қалыптасуы және қызметі туралы қарастырылды.

Аталмыш мәселелер аумағын терең зерттеумен ұлттық психология ғылымы айналысатыны баршаға мәлім. Яғни, ұлттық психология белгілі бір этностар, олардың шығу, қалыптасу, даму, өзгеріске ұшырау және т.б. құбылыстарын зерттей отырып, этникалық мәселердің шығу себептерін анықтау, түзету, алдын алумен айналысады. Ұлттық психология құбылыстарының қалыптасу факторларын ғалым В.Крысько өзінің «Социальная психология в схемах и комментариях» деген еңбегінде көрсетілгендей *саяси-әлеуметтік және экономикалық дамудың* әсерінен ұлттық психика мінездемесінің ерекшеліктері қалыптасады, себебі бұл ерекшеліктер қоғамдық және өндірістік қатынастарға тәуелді. Бұлардың ерекше көріністері әр мемлекеттегі этностық бірлік өкілдері санасының дамуына ерекше белгі қалдырады [5, 111-б.].

Этностық бірліктің тарихи дамуы – көптеген ғалымдардың пікірі бойынша, ұлттық психиканың көрінісі мен қызметі, оның ерекшеліктерінің туындауы сыртқы және ішкі атрибуттарымен анықталады, оның өкілдерінің психикасының ерекшеліктері, өмір сапасының тасымалдануы заңды құбылыс болып табылады.

Этностық бірліктің жасы – адамдардың ұлттық психикасының ұзақ қалыптасу куәгері, оның даму келешегінің болашағы немесе деградациясы.

Ұлтаралық қатынастардың сипаты және ондағы тарихи дәстүрлер ұлттық санаға және өзіндік санаға, басқа ұлтқа қатынасындағы сезім көріністірінің динамикасына әсер етеді.

Этностық бірліктің мәдени дамуы – адамдардың ұлттық психикасының негізгі сапалық мінездемесі, қоршаған ортаны арнайы эстетикалық, моралдық және адамгершілік тұрғыда қабылдауы.

Этностық бірліктің тілі мен жазуы – этнос өкілдерінің ойлау ерекшеліктерін және дүниетаным деңгейлерінің, көзқарас ерекшеліктерінің көрсеткіші.

Этностық бірлік өкілдері, әдетте, мына белгілермен:

- тарихи дамуы;
- территориясы;
- тілі;
- мәдениеті;

- психикалық ділі бар адамдар жиынтығы болып түсіндіріледі. Этностық бірлік өкілдерінің өзінің тұтастығын сезінудегі оның көрінісі - «біз» деген түсінік.

Р.Г. Абдудалипов өзінің «Адам. Ұлт. Қоғам» атты еңбегінде, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті кез-келген ұлтаралық қатынастар аумағының қажетті атрибуты бола тұрып, өз табиғатына сай қоғамның рухани өмірінің феномені, яғни ұлтаралық қатынастардың адамгершіліктік, моралды-саяси мәнінің арнайы көрінісі болып табылатынын көрсетеді [6, 143-б.].

Жалпы ұлтаралық қарым-қатынас мәселесі туралы тілге тиек еткенде, қарым-қатынас процесі міндетті түрде «топ», «ұжым» «политоп» деген ұғымдармен тікелей байланысып жатады. Ресейлік Ю. Данилевич өзінің ұлтаралық қатынастарды зерттеуге байланысты ғылыми жұмысында ұлтаралық қарым-қатынастардың пайда болуына байланысты өз ойын былайша білдіреді: «сауда-саттық және мемлекеттер арасындағы соғыстар нәтижесінде пайда болған ұлтаралық қатынастар, адамдардың өзіндік ұлттық психикалық ерекшеліктерінің бекуіне әсер етті. Капитализмнің дамуы, яғни ұлттың толық қалыптасуы барысында әр ұлт өкілдері психологиясы өздеріне тән спецификалық көрінісіне ие болды». [7, 6-б.]

Ал психолог-ғалым Л.К. Көмекбаеваның пікірінше, «көп ұлтты мемлекеттегі күнделікті қарым-қатынас процесінде этнопсихологиялық факторларды ескеріп, құру қажет. Бөтен халықтар мәдениетінің этнопсихологиялық тұрғысымен танысуы – олардың өзінің сол халыққа тиістілігін жете түйсінуі жақсы түсінуге алып келеді» деген ойын ортаға салады [8, 17-б.]. Осы тұрғыда, ұлтаралық қарым-қатынас мәселесін терең зерттеу үшін, алдымен «этнос» ұғымының мәнін ашу қажеттілігі туындайды.

Этнос және ұлтаралық қарым-қатынас мәселелерін зерттеуде С.А.Арутюновтың, Э.А.Баграмовтың, Ю.В.Бромлейдің, Л.Н.Гумилевтің және т.б. көптеген ғалымдардың этнологиялық теориялары этносаралық қатынас мәнін терең түсініп және аталмыш процестің ерекшеліктерін анықтауда маңызды орын алады.

Мәселен, Л.Н. Гумилев [9, 285-б.] этносты географиялық, табиғи құбылыс ретінде қарастырады. Оның пікірінше «этнос»: «қайталанбас мінез-құлық стереотипі мен ерекше ішкі құрылымы бар, басқа да сәйкес топтарға өзін қарсы қоятын динамикалық жүйе». Сонымен қатар, этностың негізгі белгілеріне ол өзіндік сана мен мінез-құлық стереотипін жатқызады және этностық ерекшеліктер индивидте туа емес, әлеуметтену процесінде қалыптасатынына тоқталады. Дегенмен кеңестік дәуірде А.Ю.Бромлейдің этностық теориясын жақтаушылар басымырақ болған. Ғалым этносты белгілі бір аумақта тарихи қалыптасқан, ортақ тілі, мәдени және психикалық ерекшеліктерімен айқындалатын адамдардың тұрақты бірлестігі ретінде қарастыра отырып, этносты – кең мағынада «әлеуметтік организм» терминімен байланыстырады [10, 58-б.].

Ал әлеуметтану ғылымында «этнос» ұғымына: «этнос – белгілі бір сыртқы түр-келбеттің ортақ белгілері, сондай-ақ біршама қалыпты мәдениет және тіл белгілері, мінез-құлық, қоғам және басқа ұлттар мен нәсілдерге ұқсайтын адамдар тобының тарихи қалыптасқан бірлестігі, одағы» деген анықтама беріледі [11, 107-б.]. Тарихи этнологиялық бағытта «этнос» ұғымы айрықша полиэтникалық және жалпы әлеуметтік заңдылықтарға тәуелді ерекше әлеуметтік жүйе туралы сөз қозғалғанда қолданылады. Аталмыш заңдылықтар этностың табандылығын қамтамасыз ететін ішкі механизмдері мен этнос мүшелерінің мәдени келбеті мен мінез бітістерінен көрініс береді.

Көрнекті тарихшы-этнограф Лев Гумилев: «этнос дегеніміз – жер бетіндегі белгілі бір тіршілік аймағы мен әлеуметтік аймақтың бірлігінде жатқан, салт-дәстүрі, тұрмыс-тіршілігі, шаруашылық кәсібі, мінез-құлқы, тілі мен мәдени мұрасы бір халықтар тобы» [9, 13-бет.] - деген анықтама береді.

Қазақстандық ғалым С.Қалиев өзінің «Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы» атты еңбегінде «этнос» ұғымы мен оның пайда болу заңдылықтарына тоқтала келіп, «әр ұлттың өзіне тән мінез-құлық құрылысы ұрпақтан-ұрпаққа көшкен сайын өзгеріп отырады. Ол – этностың үнемі әлеуметтік дамуда болатындығының айғағы» деген пікір білдіреді. [12, 13-б.]. Сонымен бірге, «этнос» гректің – *ethnos* – тайпа, халық деген сөзінен шыққан. Ғылымда «халық» терминінің орнына «этнос» термині орынды қолданыла бастады. Бұл термин этностың негізгі тарихи түрі – «тайпа», «ұлыс» («народность»), «ұлт» ұғымын түгел қамтиды. Сондықтан «этнос» терминін қолдану қолайлы екендігін айтады [13, 10-б.].

«Қазақстандық жалпыұлттық идея: мәні, мақсаты, қалыптастыру технологиясы» атты еңбектің авторлары «этнос» терминін екі мағынада түсіндіруге тырысады: біріншіден, этникос; екіншіден, этноәлеуметтік организм. Бір этникосқа өз елінің ауқымынан тысқары жерлерде тіршілік етуші сол этностың барлық топтары жатады. Ал этноәлеуметтік организм міндетті түрде ұлттық мемлекетпен үзілмес бірлікте. [13, 13-б.].

Ю.В.Бромлейдің қағидасы бойынша: «адамзат – ол халықтар». Осы қағидаға байланысты ХХ ғ. екінші жартысында басылым беттерінде «этнос» мәселесіне байланысты ғылыми жарияланымдар көптеп шыға бастады [14, 5-40-б.]. Бұл мәселе, кеңестік дәуір кезеңінде этникалық факторларға баса назар аударылмауына тікелей байланысты болды. Сондықтан, «этнос», «этникалық» терминдерін А.В.Сухарев, В.В.Тихомин, А.А.Шапорева сияқты ғалымдар жаңа ұғымдар қатарына жатқызады, ал негізінде аталмыш ұғымдар алғаш рет Оксфорд сөздігінде 1972 ж. тіркелді [15, 37-50 б.].

Жалпы алғанда, этнос – этникалық өзіндік сананың ықпалынан, алдымен, этникалық тиістіліктен, сананың констатациялау іс-әрекетінен құралады. Ұлттың пайда болуы – объективті тарихи дамудың нәтижесі емес, ұлттық, тілдік, территориялық, мәдениеттік қауымға индивидуумдардың психикалық (саналы не санасыз) іс-әрекет өнімі ретінде ұғынылады.

Аталмыш зерттеу жұмыстарында «этнос» және «этнос аралық қарым-қатынас» мәселесі жан-жақты зерттелінген. Мәселен шетелдік Краусс, Роттер, Хейдер және тағы басқа да көптеген зерттеуші-ғалымдар түрлі әлеуметтік-экономикалық және этникалық топтардағы балалардың коммуникативтік іскерліктерінің дамуын зерттей отырып, бақуатты топ тұрғындары балаларының нәтиже көрсеткіштеріне қарағанда, әлеуметтік-экономикалық жағдайлары әлдеқайда басым топтарда өте төмен болатынын анықтады [16]. Ал бірқатар ресейлік ғалымдар мәдени аралық айырмашылықтарды зерттеудің әдістемелік тәсілдері ХХ ғасырдың бас кезінен жүргізіліп келетіні белгілі. Ғалымдардың мәдени аралық кеңістігіне шығу әрекеттері әдістемелерді дамытудың магистралды бағытын анықтады [17].

Ғалым С.М. Жақыпов өз еңбегінде оқу процесін ұйымдастыру жағдайында тұлғаның этникалық ерекшеліктерін ескеру өзекті болып отыр, өйткені білім алушылардың бірлескен таным әрекеттерінің дамуымен қатар және басқа да қасиеттерінің қалыптасуына әсер етеді. Бірлескен

таным әрекеті жағдайындағы өзара әрекеттесуші және білім алушы тұлғалардың этникалық ерекшеліктерінің көрінісі – жалпы ақпарат қорының субъективті-мағыналы мазмұнының шарты болып саналады. Яғни аталмыш болжамды нақтылау үшін, моноэтникалық және полиэтникалық оқу топтарындағы бірлескен таным әрекетінің нәтижелері әр түрлі болатындығын айта кеткен жөн. Осыған орай, таным әрекетіне жүргізілген сарамандық зерттеу жұмыстарының нәтижелері бойынша, моноэтникалық топтарға қарағанда полиэтникалық топтардың нәтижелілігін байқауға болатындығын тілге тиек етеді [18, 250-б.]

Ойымызды қорытындылай отырып, қарым-қатынас адам өмірінде ауадай қажет әрі, өз бетінше белсенді әрекет ету формасы ретінде жүзеге асырылады. Бірақ көп жағдайларда тәжірибелік әрекеттерге кіріктіріледі, себебі белсенді, жан-жақты қарым-қатынассыз ол мүмкін болмас еді. Адам дамуы, оның тіршілік етуі, оның айналамен байланыс жасауы қарым-қатынассыз мүлде мүмкін емес. Сонымен қатар, «коммуникативтік кәсіп» субъектілерінің, яғни соның ішінде полимәдениетті ұжымдарда жұмыс атқаратын педагогтардың қарым-қатынас жасай білу құзыреттіліктерін дамыту мәселесіне баса назар аудару қажет. Қазақтың ұлы ақыны, философы Абай Құнанбаев: «адам өміріндегі ең ғажайып нәрсе – оның басқа адамдармен қарым-қатынасы» деген қағидасы қарым-қатынастың адам өміріне өте қажет екендігінің дәлелі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оганджаниян Р.С. Некоторые вопросы формирования этнических стереотипов в мононациональной среде.// Психологический журнал. Том 10. №1. 1989. с. 49-55.
2. Серікжанова С.С. Этносаралық қатынастарды нығайтудағы бұқаралық ақпарат құралдарының ролі.// Вестник НАПК, 2007, №2. 14-19 б.
3. Сухарев А.В., Бухарева С.Л. Особенности этнической идентичности подростков в этнически ориентированных учебных центрах.// Вопросы психологии. 2005. №6. с. 82-90.
4. Гасанов Н.Н. О культуре межнационального общения //Социально-политический журнал. 1997. № 3. С. 233; Он же. Особенности формирования культуры межнационального общения в многонациональном регионе //Педагогика. 1994. № 5. С. 12.
5. В.Крысько. Социальная психология в схемах и комментариях, СПб.: Питер,2003ж.,-286 с.:ил.
6. Абдугалипов Р.Г. Человек. Нация. Общество. –М.: Политиздат, 1991. -224 с.
7. Данилевич Ю. И. Влияние национальной психологии на поведение казахов в конфликтных ситуациях: Дисс.к.псих.н. по спец.:19.00.05./(МГСА).–Москва, 2001г. -179 с.
8. Көмекбаева Л. К. Мұғалімдірдің этникалық өзіндік санасының психологиялық ерекшеліктерінің көрінісі: 19.00.01 б/ша психол.ғ.к.дисс. –Алматы, 2002ж.-135 б.
9. Гумилев Л. «Как возникают и исчезают народы?». Л.,1984. 13-б.
- 10.Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. М.: Наука, 1983, с. 58.
- 11.Социология. Лекциялар курсы., жауапты ред. Басқарған Ә.Х.Тұрғынбаев., Алматы, «Білім», 2000ж., 107-б.
- 12.Қалиев С., Қазақ этнопедagogикасының теориялық негіздері мен тарихы. Алматы, «Рауан», 1998ж. 13-б.
- 13.Нарматов С.З., Мұсатаев С.Ш. Қазақстандық жалпыұлттық идея: мәні, мақсаты, қалыптастыру технологиясы. Астана, 2002ж. -112 б.
- 14.Бромлей Ю.В., Подольный Р.Г. Человечество – это народы.М.:Мысль,1990.
15. Сухарев А.В., Тихомин В.В., Шапорева А.А. Этнофункциональный подход в детской онкологии. //Вопросы психологии. №6. 2002г. С.37-50./
- 16.М.Коул, Скрибнер С. Культура и мышление: Психологический очерк./ Под ред.А.Р. Лурия. –Москва. Изд-во: «Прогресс». 1977. -260 с.
17. Солдатова Г.У. О Методологических проблемах этнопсихологического исследования.// Психологический журнал. 1992. Том 13. №4. с. 33-43.
- 18.Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения: -Алматы: Қазақ университеті, 2004.-312 с.

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ЖАЛПЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Миралиева А.Ж.,

Жалғасбаева Ж.К., Болатова А.Б.

Баишев университеті, Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы,

Бұл мақалада Ж.Аймауытұлының психологиялық-педагогикалық көзқарастары қарастырылады. Зерттеуде элеуметтік-психологиялық тұжырымдамалардың негіздері және білім беру мен тәрбие процесінің теориялық концепцияларының пайда болуы туралы шешілмеген мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: педагогикалық психология, психологиялық даму, оқыту, тәрбиелеу, білім беру субъектілері.

Ж.Аймауытұлының психологиялық мұрасында ерекше орын алатын саланың бірі – тәлім-тәрбиелік психология мәселелеріне арналған еңбектері. Психология ғылымының осы саласы XIX ғасырдың екінші жартысында алдымен Европа елдерінде, кейіннен АҚШ пен Ресейде дүниеге келді. Европа континентінде бұл мәселені алғаш қолына алған ағылшын, неміс, француз психологтар болды. Ал XIX ғасырдың аяқ кезінде психологияның осынау қолданбалық маңызын көре білген АҚШ ғалымдары педагогикалық психологиямен бастады. Өйткені жас ұрпақты тәрбиелеудің оны тиімді, нәтижелі етіп оқытудың, сондай-ақ, сол қоғамды билеп, төстеушілердің сойылын соғатын азаматтарды тәрбиелеу, оның жан-дүниесін танып, білу осы салалардың еншісіне тиетін мәселер еді [1].

Бала ана құрсағынан бастап есейгенге дейін қалай өсіп жетіледі? Сондай-ақ мұны мектепте, тіпті мектепке дейін қалай сапалы оқытып, жақсылап тәрбиелеуге болады? Мұның психологиялық сыры неде? Бұл мәселелер сол кездегі психологтарды да көп толғандырып, қызықтыратын еді. Әсіресе, Америка психологтары басы Стенли Холл (1846-1924) болып кейіннен Гезель, Термен тағы басқалар да осы мәселенің ғылыми астарларын қарастырып, бұларды колледждер мен университеттерде оқып жүрген келешек мұғалімдерді қаруландыру мәселесіне ерекше көңіл бөлген. Ал Ресейде жас және педагогикалық психологияны алғаш зерттеген ғалымдардың пікірінше «жеке адамның қылығын элеуметтен тыс қарастыру мүмкін емес» деп ойды тұжырымдаған.

Тәлім-тәрбиелі туралы Аймауытұлы жасаған тұжырымдар сүбелі де сындарлы. Бұл жөнінде алда толығырақ тоқталамыз. Өйткені жеке адамның тәрбиесі - элеумет қылығының айнасы. Заман озған сайын элеуметте өзгеріп отырады. Содан бастап адамның қылығы да өзгереді. Міне, осынау тұжырым Блонский мен Аймауытұлының бұл мәселеде бір арнадан тоғысатынын көрсетеді. Осы айтылғанға орай ол жеке адам қылығының қалайша өсіп жетілуі жолының, оның тарихын зерттеу керек дейді. Мұндай түсінік Блонский айтатын психологиядағы генетикалық принципмен орайласады, өйткені қай кезде де адамның жан-дүниесінің қалыптасу жолын, шығу тегін зерттеу психологияның негізгі көздеген мақсаттарының бірегейі. Табиғаттану ғылымдарында генетикалық принцип көптен қолданылып келеді. Сондықтан психологияның да бұл әдісті тұтынуы керек. Өйткені психология тірі заттың мінез-құлқын, рефлексстерін зерттейтін пән дегенде, Блонский мен Аймауытұлы орыс психологиясының сол кезлегі алыптарының бірі Б.М.Бехтеревтің рефлексологиясына, Джон Уотсонның бихевиоризміне жақын пікірлерін қуаттайды. Бұл жерде Аймауытұлы да, Блонский де адам - табиғаттағы тірі заттардың бір бөлігі деп тұжырымдаған. Бұл ғалымдар адамның қылығы уақытқа, ортаға, нақты әрекетке қарай өзгередінін айта келіп, адамды бір жағдайда элеуметтік тұлға ретінде қарастырады. Әрине, мұндай тұжырым, қазіргі ғылыми психологияға жат, теріс түсінік. Бірақ Блонский де Аймауытұлы да Уотсон сияқты сананы жоққа шығармайды, оның жасампаздық сипатына ерекше мән береді. Орыс топырағында педагогикалық психологиядан Катерев тұңғыш рет (1877 жылы) оқу құралын жазды. Ал Ушинский өзінің «Адам – тәрбиесінің санасы» деген кітабында бұл мәселенің анық ғылыми астарларын жан-жақты қарастырды. Ушинскийдің бұл мәселедегі кредосы «біз адамды жақсы тәрбиелегіміз келсе, оны жан-жақты зерттеп, білуіміз керек» деген қағиданы ұстанды. Ушинский мен Каптеревтен кейін психологияны егіздің сыңарындай екі саласын әрмен қарай дамытушы орыстың белгілі психологы А.П.Нечаев (1870-1948) елеулі еңбек сіңірген еді. Өзінің Семейде болған жылдарында, әсіресе ондағы педагогикалық институттың педагогика және психология кафедрасын басқарған кезде А.П.Нечаев осы мәселені қазақ жерінде өркендету

жолында біраз әрекет етті. Оның қаламынан «Психология» деген кітап туындады. Ал автордың өзінің жазған өмірбаянында Семейде жүрген кезінде осындай психологиялық оқу құралын, соның ішінде жас және педагогикалық психологияға арналған мәселелердің көтерілгендігін айтады. Әрине, дүниежүзілік психологияға елеулі үлес қосқан психологтың қазақ жерінде болуы да, оның осы еңбегін тауып, көпшіліктің назарына ұсыну да – алдағы жерде қазақ психологтарының парыздарының бірі. Кейіннен бұған орыс психологтарынан үлес қосқандар - аты шулы Л.С.Выготский мен П.П.Блонский, В.Г.Добрынин мен Д.Б. Эльконин, Е.В. Мухина мен А.Д. Лисина, Л.Ф.Обуховалар.

Енді осы мәселелердің қазақ топырағындағы жағдайын сөз ететін болсақ, психологияның осы екі саласына қатысты жәйіттерді алғаш бірінші көтерген де Жүсіпбек Аймауытұлы еді. Ж.Аймауытұлынан бұрын да сонау есте жоқ ерте замандардың өзінде атақты жерлесіміз Әбу Насыр әл-Фараби трактаттарында да жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктеріне, оларды оқытып, тәрбиелеудің мәселелеріне көңіл бөлінген. Оның «Ізгі қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат», «Азаматтық саясат», «Бақыт жолын сілтеу» деген еңбектерінде терең толғаныстар мен сындарлы пікір айтылған. Бұл мәселе қазақ топырағында одан кейінгі кезеңдерде Бұқар-жырау (XVIII ғ.) мен Шал-ақынның толғауларында, сондай-ақ, біздің ұлы ойшыл ақынымыз Абайдың өлеңдері мен кара сөздерінде, қазақтың тәлім-тәрбиелік психологиясының алғашқы іргетасы қалана бастады дер едік. Осы тақырыптың төңірегінде Шәкәрім Құдайбердіұлының өлеңдері мен философиялық еңбектерінде, сондай-ақ, Мағжан Жұмабаевтың «Педагогикасында» сөз болып отырған психология ғылымының салалары Ж.Аймауытұлынан сәл бұрынырақ көтерілген болатын. Мәселен, М.Жұмабаев өзінің «Педагогикасында» тәрбие мен оқу ісін өзара байланыста, біртұтас мәселе ретінде қарастырады. Бұл жөнінде: «Тәрбие жалаң ақылға емес, адамның қайратына, сезіміне де бағытталады, білімдендіру көбінесе – ақыл жұмысын күшейтуге арналады». Яғни, тәрбие тағылымы адамның өмірге келгеннен кейінгі кезеңдерінің бәріне де орын алып отырады. Бұл туралы автор: «Тәрбие сәулесі түспейтін адамның ешбір қалтарысы жоқ. Тәрбие берілмеген жерде шын ақылды, мәдениетті адам болмақ емес»-деп түйін жасайды [2].

Ж.Аймауытұлы «Әдет заңы» атты еңбегінде тәлім-тәрбие иірімдеріне, халықтық дәстүр-өнерлерге психологиялық астарларына үңілушілік байқалады. Мәселен, ол әдептің жақсы түрлері (батылдық, қанағатшылдық, шыдамдылық т.б.), жаман түрлері (арақ ішу, насыбай ату т.б.) аталады. Сонымен бірге «оқытушының міндеті – балаларға алдыңғы өмірінде пайдалы боларлық әдеттерді сіңірту. Адам бала тәрбиелеу керек. Істің табан тірейтін дерегі не десеніз – әдет», - деп жауап беріледі. Осы еңбектерінде де адамгершілік мәселелеріне, еңбек тәжірибе тағылымдарына ден қояды. Жас ұрпақ тәрбиесіне байланысты төмендегі кеңес беріледі: «...күнін босқа өткізбей, өз жемісін таза еңбекпен алған жас жігіт тәрбиесі берік болды. Ерінбей еңбек еткен адам күндердің күнінде замандастарының ішінде жетік кісі болуында сөз жоқ. Бұл шындықты жастар жасынан тоқығаны дұрыс». Бұл аталмыш мәселелер сол кезеңнің шындық сәулесі емес, бүгінгі күндегі ұлттық тәлім-тәрбиенің басты талаптарын да құрайды.

Авторы тәрбие тақырыбының мұрат-міндеттерін айқындау үшін, жануарлармен адамның өзінді артықшылықтарын сөз етеді. Нәтижесінде – автор «жануар мен адамның тұрмыс мақсаты екі басқа» деген қорытындыға келеді [3].

Бұл еңбек адам мен жаануардың жаратылысы, іс-әрекеттері туралы әртүрлі мысал-деректерін келтірген. Әсіресе, тәрбие мәселесіне өзіндік ой-пікірлерін білдірген. Тәрбие екі түрлі: дене тәрбиесі және жан (рух) тәрбиесі. Жануар көбінесе денесін тәрбиелесе, адам баласы жанын (рухын), ақлын, сезімін, жігерін, мінезін, тәрбие қылу керек. «Денесі мен жаны бірдей тәрбиеленген кісі саңыр жақтау бола береді. Мінездің, ақыл-қайраттың әр түрлі болмағы тәрбиенің түрлі-түрлі болмағанынан». Расында, дене және ой тәрбиесі, оның бірлігі мен пайдалы тұстарын, бүгінгі өмір де жоққа шығармайды. Керісінше, бірін-бірі толықтыратын біртұтас әлемді құрайды [4].

Ж.Аймауытұлы тәрбиенің шын мағынасы мен мақсатын – адам табиғатымен, тұрмысымен, өмірімен байланыстырады. Бұл ретте бес түрлі сипат айрықша аталады. Олар: дене сезімдері зат; жан қайраты бар затты; адамгершілік сапа; әлеуметтік – мемлекеттік зат; шеберлік, суретшілік зат.

Ж.Аймауытұлы аталмыш сипаттар адам тәрбиесінде, қоғам, мемлекет ісінде айрықша орынға ие. Автор оттан да ыстық Отанды адамшылықтың биік белесі,-деп оған құрмет пен сезім өзгеше болу керектігін айрықша айтады. «Адам тек адамдар арасында ғана адам бола алады» (И.Бехер) деген қағидалы ойлар қоғам, заман, уақыт бедерлерімен биіктей түседі. Ең негізгісі, тәрбие тәлімі белгілі бір ортада қалыптасып, дамитыны жан-жақты баяндалады [5].

Аталмыш еңбекте тәрбие мақсаты мен қуатына зор мән беріледі. Автор адамды бұзатын да, түзейтін де тәрбие екеніне мол мысал келтіре отырып, ғалымдардың ой-пікірлеріне ден қояды. Жеке адамның қоғамдағы орнын, Отанға деген сүйіспеншілігін, адамгершілік, әділдік жолындағы іс-әрекеттерін кең көлемде сөз етеді. Бұл бағыттағы ғылыми тәжірибе әсерінің мәні терең түсіндіріледі. Нәтижесінде: «...адамның өмір сүруіне бір мақсат бар болса, тәрбиеде де мақсат болуға тиіс. Ол мақсат жалпыға пайдалы болуы тиіс», - деген өз ойым тұжырымдады.[6].

Ғалымның ұстаздың тәрбие шарттары жөніндегі ой-пікірлері бүгін де мән-мағынасын жоймағанын байқаймыз. Автор әрбір адамның туу, қалыптасу, жетілуінде тәрбие шарттарына ерекше мән береді.

Негізінен алғанда, бұл еңбек бірнеше маңызды қырларымен назар аудартады. Олар: тәрбие мақсатын айқындаудан; тәрбие туралы ойшылдар пікірін назарда ұстаудан; тәрбие шарттарына көңіл бөлуден; тәрбие маңызын арттырудан тұрады.

Жалпы адам өмірінде, оның қалыптасуы мен дамуында, іс-әрекеттерінде тәрбие тәлімінің сан тарау әсері мол екені белгілі.

Ж.Аймауытұлының аталмыш еңбегінің түйінінде айтылғандай: «ақылды адам көбейсе, Отанның күзетшісі, қорғаны... тәрбиешіге Отанның келешек өмірі тапсырылады». Тәрбие жұмысы үзілмей жалғаса бергені абзал. Әлемдік мәдениет пен халықтың рухани байлықтарының қоғамға, оның іс-әрекеттеріне қажетті тұстарын танып, таразылау пайдалы болмақ. Тәрбие талғамы, өнегесі ретінде бабалар (би-шешендер т.б.) сөзін отбасында, өмірде үлгі ретіне көрсете білу қажет.

Ең негізгісі, әрбір отбасы шаңырақтағы жас буынды өмірдің жалғасы, қоғам тірегі, оларды ұлт болашағы деп танып, берік сенім мен дұрыс көзқарасты жоғалтпауға, төмендетпеуге тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аймауытұлы Ж. Психология. Жан жүйесі және өнер таңдау. - Алматы.-Рауан.-1995.-311б.
2. Аймауытұлы Ж. Тәрбиеге жетекші. – Орынбор.-1924.-183б.
3. Жарықбаев Қ.Б. Қазақ психологиясының тарихы. –Алматы. –Қазақстан.-1996. -159б.
4. Жарықбаев К.Б. Аймауытұлы Ж – Классик казахской советской психологии. //Психол. журнал. – 1990. –т. II. – №4. -137-139б.
5. Блонский П.П. Избранные психологические произведения. М.,Изд.АИН РСФСР. -1964.
6. Каптерев П.Ф. История русской педагогики. -2-е изд. – Пг: «Земля», 1915.- 746б.

ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ ДАМУЫ МЕН ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ҚОЛЖАЗБАСЫН ПСИХОДИАГНОСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГРАФОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДА ЗЕРТТЕУ

Б.М. Сатыбаева

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, 2 курс магистранты

Графология – бұл адамның мінез-құлқын анықтау, қабілеттері мен қарымдарын зерттеу мақсатында жүзеге асырылатын ғылым саласы бола отырып, тұлғаның өзін және өзгелерді танып білудегі қызықты да, құнды әдіс ретінде дамып келеді.

Түйін сөздер: графология, жеке тұлға, диагностика, қолжазба, зерттеу.

Ғылымда графология саласының дамуына байланысты қазіргі таңда адамның қолтаңбасына қарап отырып, оның тұлғалық ерекшеліктерімен байланыстылығын зерттеу өзекті тақырыптардың біріне айналып отыр [1, 2]. Алайда, қолтаңба арқылы адамның мінез-құлқын зерттеу қосымша зерттеу әдістеріне жатқызылып келді. Дегенмен, қазіргі күні аталмыш зерттеу жұмыстары көптеп қолданылып жүр. Осыған байланысты біз зерттеу жұмысымызда тұлғаның мінез-құлқы мен қолтаңба сипаттамасы арасындағы өзара байланысты эксперименттік зерттеу жұмыстарын жүзеге асырдық.

Зерттеу жұмыстарын жүргізудегі мақсатымыз - тұлғаның мінез-құлқы мен қолтаңба сипаттамасы арасындағы өзара байланысты анықтау.

Зерттеу болжамы: тұлғаның нақты мінез-құлқы мен қолтаңба сипаттамасы арасындағы өзара корреляциялық байланыс бар.

Зерттеу объектісі - қолтаңба ерекшеліктері; зерттеу пәні – қолтаңба мен тұлғалық ерекшеліктер арасындағы өзара байланыс.

Зерттеу жұмысына барлығы 100 сыналушы қатысты.

Тұлғаның қолжазбасын психологиялық диагностикалау әдісі тұлға мен оның жазуы арасындағы өзара байланысты анықтауға мүмкіндік береді [3, 4]. Зерттеу жұмысы екі кезеңнен тұрады:

1) «алғашқы кезең» - тұлғаның қолжазбасы арқылы оның мінез-құлық сипаттарының кейбір ерекшеліктері туралы ақпараттарды жинақтау үшін тұлғаны диагностикалау;

2) «нақты диагностика» - тұлға ерекшеліктері туралы нақты ақпараттарды жинақтай отырып, оның психологиялық портретін жасау.

Бұл әдістің мақсаты – жазу дағдыларын анықтауды зерттеу мақсатында, тұлғаның нақты психологиялық портретін жасау. Психологиялық портрет адамның мінез –құлық белгілерін және де ішкі, психологиясын айқындайды [5]. Оның ең негізгі функциясы – тұлғаның мінез-құлық ерекшеліктерін анықтау құралдары. Психологиялық портрет білімдер базасымен сипатталмайды, негізінде жеткілікті білімдердің белгілерімен бейнеленеді. Психологиялық портрет әдісі мынадай жағдайларға байланысты қолданылады, тұлға туралы қосымша ақпарат алу кезінде, оның эмоционалды жағдайы, психикасы, мінез–құлқы және т.б. жағдайлар.

Портрет бойынша келесі ақпараттар сипатталады:

- тұлға туралы жалпы сипаттама;
- тұлғаның индивидуалды белгілері дағдысы, әдеті;
- тұлғаның жас ерекшелігі;
- тұрғылықты жері (диалектісіне байланысты);
- оқитын, жұмыс орыны;
- білім деңгейі және кәсіби іс-әрекеті;
- өз өміріндегі жағдайлар;
- психологиялық ауытқулардың болуы;
- антропологиялық және функционалды сипаттамалары (сыртқы бейнесі, дене тұрпаты, пантомимикасы) және т.б.

Тұлғаның қолжазбасын психологиялық диагностикалау әдісінің «алғашқы кезеңінде» жалпы адамның жазуына жалпы талдау жасалады [6].

Тұлғаның келесі мінез бітістері зерттеуге алынды:

- Авторитарлық;
- Эгоистік қасиеті;
- Агрессивтілік;
- Сенімсіздік;
- Бағыныштылық;
- Тәуелділік;
- Достық;
- Альтруизм.

Зерттеу жүргізуге қажетті құрал-жабдықтар мен ережелер.

1. Жазуға қажетті құрал-жабдықтар, үстел.

Қолтаңба қалдыру үшін тап-таза ешқандай төкөз немесе жолы жоқ ақ қағаз керек (А4 форматтағы). Қағаздың астында бірнеше бет қағаз немесе дәптер қойылуы тиіс, себебі, тым қатты немесе тым жұмсақ жерде жазу қолтаңбаға кері әсер етеді. Үстелдің үсті тегіс болуы қажет. Қаламсап сиясының түсі – көк, шарикті болғаны дұрыс.

2. Отыру.

Орындыққа жайлы отыру, зерттелушінің көңіл-күйі – қалыпты болғаны дұрыс.

3. Не жаздыру және қалай жаздыру қажет?

Мәтін: көлемі және мазмұны еркін, оның еш мәні жоқ. Кез-келген еркін тақырыпты алуға болады. Қалыпты темпте жаздырған жөн. Жазбаның төмен жағына қол қойғызу қажет.

4. Қолтаңба тілі.

Өз ана тілінде, немесе қай тілді меңгерген болса сол тілде жазғаны дұрыс. Тек иероглифтерді қолдануға болмайды.

1. Қолтаңбаның үлкендігі

А) кең құлаштылық – ауқымды мәселелерді ғана ойлап, оларды талдағанды жақсы көреді;

Ә) шағын – деректі ұғымдардың аясында ғана ойлайды.

2. Қолтаңбасының ұзақтығы

А) барынша созылықы – мәселелерді тереңінен ойлайды. Жақын немесе бейтаныс адамдардың ісіне рұқсатсыз араласқанды жақсы көреді;

Ә) қысқа – мәселенің төркінін бірден анықтайды. Бір іспен ұзақ айналысқанды ұната бермейді.

3. Қолтаңбасының түрі

А) дөңгелек – жұмсақ, мінезі жібектей, аса мейірімді, салмақты;

Ә) әріптерінің бұрыштары үшкір – шыдамсыздық, қатандық, тәуелсіздік, қыңырлық.

4. Әріптерінің ара-қашықтығы

А) әріптер бір-бірінен алыс орналасса, ысырапшыл, бірақ қолда барын өзгеден аямайды;

Ә) әріптері бір-біріне тығыз орналасса – үнемшіл, сараң (әсіресе, әріптер кішкене болса).

5. Қолтаңбаны қоюдағы қосымша элементтер

А) дөңгелек – идеялар мен шешілмеген мәселелердің аясында қалып қою;

Ә) ирек сызықтар – қыңырлық пен байқағыштық;

Б) суреттер – шығармашылық қабілет.

6. Қолтаңбаның қағаз бетінде орналасуы

А) сол жаққа еңкейіңкі – өз-өзін өзгелерге таныта білетін және қоғамдағы пікірлермен келісе бермейтін адам;

Ә) оң жаққа еңкейіңкі – барлығына түсіністікпен қарау, мінездің тұрақтылығы;

Б) әріптер тік орналасса – ұстамдылық, ақыл, қайтпас қайсарлық;

В) Қолтаңбаны әр кез әр түрлі бағытта қоятындар – тұрақсыздық пен зымияндық;

Г) жатыңқы орналасқан әріптер – маңызды психологиялық ауытқуларды білдіреді.

7. Қолтаңбаның бағыты

А) жоғары – оптимизм;

Ә) төмен – пессимизм;

Б) біркелкі – тұрақты мінез.

8. Соңғы таңбаның ұзақтығы

А) соңғы таңбаның қысқалығы талғамсыздықты көрсетсе, керісінше ұзарта түсетін адамдар байқампаз, жан-жағын үнемі бақылап жүретін жандар.

9. Қолтаңбаның астын сызу

А) төменгі бөлігін – кекшілдік, өзін-өзі жақсы көру, өзгелердің пікіріне тәуелділік;

Ә) жоғарғы бөлігі – мақтаншақтық, атақ-абыройды сүю.

Б) қолтаңбаның өзін сызу – өз-өзіне көңілі толмаушылық.

10. Симметрия

А) симметриялы – адалдық;

Б) симметрияға мән бермеу – тұрақсыздық,

11. Күрделілігі мен қарапайымдылығы

А) қарапайым – бұл адам «менде қиыншылықтар жоқ» ұстанымымен өмір сүреді;

Ә) күрделі – түймедейді түйедей етуге құмар жандар;

Б) ерекше – шығармашылық белсенділігі зор.

12. Түсініктілігі

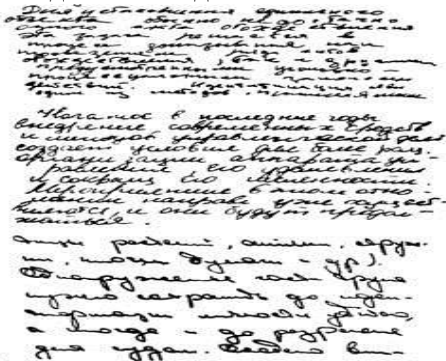
Қолтаңбасы түсініктірек болған сайын, ол адамның мінезі ашық жарқын келеді.

13. Қаламды ұстауы

А) тым қатты ұстап жазатындар – ашуланшақ;

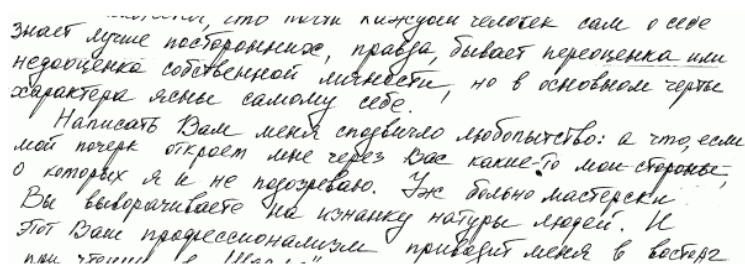
Ә) солғын – құпиялылық;

Б) қатты батырып жазу – өзіне деген сенімділік.

Сурет – 1. Қолтаңба үлгілері

Қолтаңбаның қандай болуы адамның темпераментіне де байланысты болуы мүмкін. Ғылымда әр темперамент өкілдерінің қолтаңбаларын зерттеген жұмыстар бар. Мысалы, сангвиник темпераментті адамның жазуы төмендегідей сипатта болады:

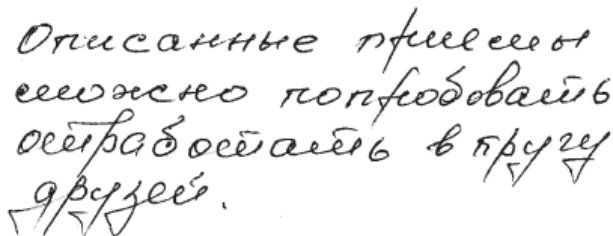

Знает лучше поздравлять, правда, бывает переопека или
нездоровая собственная милость, но в основном горячий
характера ясны самому себе.
Написав Вам меня специально любопытство: а что если
мой поздрав открывает мне дверь как какие-то мои стороны,
о которых я и не подозреваю. Уже довольно мастерски.
Вы выразились не только натурой людей. И
этот Ваш профессионализм привернул меня в субботу
или воскресенье.

Сурет -2. Сангвиник темпераментті адамның қолтаңбасы

Суретте көрсетілгендей, бұл типтегі адамдар жазбаны тез жазуға ұмтылады, өздерін іштей бақылауы күшті болғандықтан, мәтінді басып жазады.

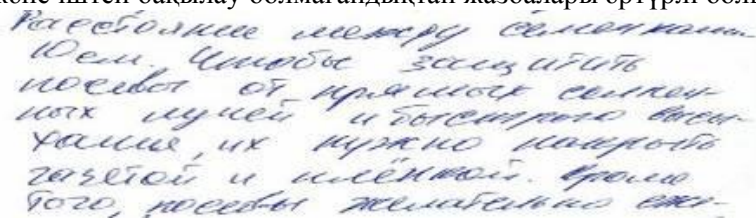
Келесі темперамент – флегматик. Бұл типтегілер өте салмақты болғандықтан жазуды асықпай, байыппен жазады. Жазбалары жүйелі, интервалдары бірдей, әріптерінің көлемдері де бірдей келеді.

Описанные процессы
ежедневно повторяются
обработкой в кругу
друзей.

Сурет – 3. Флегматиктің қолтаңбасы

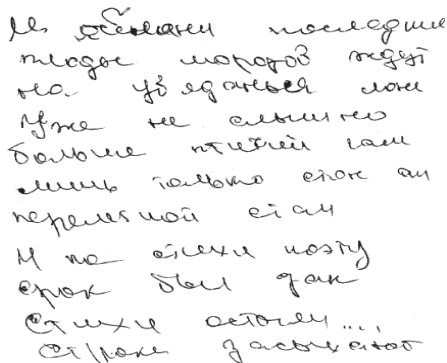
Холерик типіндегі адамның қолтаңбасын түсініп оқу қиынға соғуы мүмкін. Себебі, ол өте асығыс жазғандықтан және іштей бақылау болмағандықтан жазбалары әртүрлі болып түседі.

Корректировка материала
Вед. Чтобы заставить
показать откровенность
и их лучше и быстрее
хочу, их нужно написать
глубже и шире. Кроме
того, посылать желаемые

Сурет – 4. Холериктің қолтаңбасы

Меланхоликтер керісінше тапсырманы өте баяу орындайды. Асықтырған жағдайда жұмыс нәтижесіне тікелей әсер етеді.

Всё обещанное исполнилось
только морозов не было
но уже сегодня мои
руки не слышат
больше ничего как
лишь только если бы
переломной ей бы
И не слышишь пошу
есть был как
Случайно сегодня...
Случайно сегодня

Сурет – 5. Меланхоликтің қолтаңбасы

Жазу процесі – ерікті түрде жасалған әрекет, ұзақ уақыт жаттығу нәтижесінде қалыптасады. Жазу процесі тез, автоматты түрде жазылып жатқан қозғалыстар болғандықтан,

оларды жоспарлау орындаушы тарапынан еленбей жүзеге асырылады [7, 8]. Жазуды көп жазбайтын тұлғаларда да қолтаңба қою кезінде қимыл дағдыларының тұрақтылығы сақталады.

Сараптамалық тәжірибеде жиі кездесетін зерттеулерге келетін болсақ, олар:

- адамдар өз жазуын, қолтаңбасын әдейі өзгертумен жазатын жазулар мен қолтаңбаларды орындауы. Кейін осы әрекетінен бас тарту ниеті болған адамдар өз жазуын: басқа адамнан қарызға ақша алу кезінде қолхат жазу барысында, өзін басқа адамның атынан таныстырғанда, тағы басқа жағдайларда өзгертеді. Адам өз жазуы мен қолтаңбасын әдейі өзгерткенде – жазудың жалпы белгілері (қимылдың бағыты, қалыптасу дәрежесі, жалпы құрылысы, ұзақтығы) өзгеріске ұшырайды;

- басқа адамның қолтаңбасына еліктеп орындалған қолтаңбаларда аз емес. Қолтаңбаны еліктеп орындауда – жеке тұлғаның меншігіндегі мүлікке қатысты құқықтарды растайтын құжаттарды рәсімдеу (сату-сатып алу, сыйға тарту, банктік несиелік құжаттары т.б.) кезінде орын алады. Басқа адамның қолтаңбасына еліктегенде негізінен азаматтың жеке куәлігі, төлқұжаты, автокөлікті жүргізу куәлігіндегі қолтаңбаны орындауға тырысады. Адам қартайған кезде қолжазудың қозғалысы баяулап, әріптерді қысқартып жазады. Жазутану сараптамасы ғана қартайған жастағы адамдардың жазуындағы организмнің физиологиялық қартаюынан, ауруы салдарынан пайда болған белгілерді тауып, бағалап тиісті қорытынды бере алады [9].

Мінез-құлық сипаттарын анықтауда жазуға мұқият талдау жүргізе отырып, жауаптарды жүйелі түрде кестеге тіркеп отыру қажет. Әрбір бөлім бойынша сәйкес келген жағдайда «+», ал сәйкес болмаса «-» белгілерін қойып отырған жөн.

Сипаттамалары:

I. Жазудың сапасы

1. жоғары;
2. орташа;
3. төмен.

II. Жазудың құрылымы

1. әріптердің биіктігі;
2. әріптер мен сөздер арасындағы аралықтардың алшақтығы;
3. әріптердің биіктігі мен ені жазу барысында өзгермейді;
4. жазу жолдары интервалдары мен жолдардың биіктігі сақталған.

III. Жазу темпі

1. біркелкі жазу;
2. жазуды жазып отырғанда қаламды мүлде көтермей жазу;
3. әріптердің қарапайым құрылымы;
4. қаламды қағаздан қайта-қайта көтеруі;
5. штрихтардың үшкірлігі;
6. әріптердің қиындығы;
7. әріп штрихтарының бітеу болуы.

IV. Жазу координациясы

1. қисық, түсініксіз жазулар;
2. домалақтап, әдемілеп жазу;
3. әріп штрихтарының нақты жазылмауы.

V. Жазудың тұрақтылығы

1. формасы;
2. өлшемі;
3. жазу белгілері;
4. қағазда орналастыру ерекшеліктері.

VI. Жазудың сапасы

1. жазу қозғалысын түзеуге беталыс;
2. қысқартуға бейімділік;
3. ұсақ бөлшектерді жоқ қылып жіберуге бейімділік;
4. ұсақ және нақты жазу;
5. созылыңқы жазулар.

VII. Жазу құрылымы

1. тік жазбалар;
2. домалақтап жазу;
3. ілмекті жазу;

4. сүйір бұрышты жазу;
5. жазудың оңға қарай бағытталуы;
6. жазудың солға қарай бағытталуы;
7. әріптердің жеке осьтерінің позициясы тікелей қолды көрсетеді;
8. жазудың жеке осьтерінің позициясы оң жаққа бағытталған бейімділікті көрсетеді;
9. әріптердің жеке осьтерінің позициясы сол қолтаңбасы бар қолжазбаны көрсетеді;
10. тұрақсыз қолжазба;
11. кішігірім қолжазба байланысы;
12. орташа қолжазба жақындығы;
13. ірі қолжазба жақындығы;
14. әріптердің биіктігі төмен;
15. жазудың биіктігі орташа;
16. жазудың биіктігі үлкен;
17. сызықтар мен сөздер арасындағы аралықтардың болуы;
18. үзілістер үлкен;
19. орташа;
20. шағын;
21. жазбалардың өзгеру бағыттары мен формалары;
22. жолдың бағыты сол жақтан оң жаққа қарай жоғары;
23. жолдың бағыты сол жақтан оң жаққа қарай төмендейді;
24. қолжазба тікелей, тұрақты.

Кестені толтырғаннан кейін нәтижелерді жүйелеуіңіз керек, яғни алынған жауаптардың кодын жазыңыз. Кейін психологиялық түрлердің «үлгісін» енгізу керек және қорытынды жасайық. Тип кодын генерацияланған кодпен қаптаған кезде, көбірек сәйкестіктерді іздеу керек. Түрлер арасындағы ең көп сәйкессіздік (біреуінің және бірінің «+») санының арасындағы айырмашылық жеті бірлікті құрайды.

Жеке тұлғаның түрлерінің сипаттамалары зерттеушінің психологиялық портретінің сипаттамасына негіз болуы тиіс. Қорытынды жинақталып сараланады.

Тұлға типтерінің салыстырмалы-диагностикалық белгілері келесі кестеде берілген:

Іс-әрекет аумағы	Тұлға типі		
	I. Ішкі	II. Сыртқы	III. Практикалық
<i>Танымдық аумақ</i>			
<i>Ақпарат көзі</i>	Өзіңізді тауып, ойлар тудырады (міндетті түрде ақпараттық емес)	Басқа адамдармен қарым-қатынас жасауда	Практикалық әрекеттер мен нәтижелерді табады
<i>Қиындықтар туындаған мәселелерді шешу түрі</i>	Жазбаша дереккөздерде	Басқа адамдармен қарым-қатынас жасау	Сіздің мәселенізді шешуде өз ойларыңызды және сұхбаттарыңызды ұйымдастыруда
<i>Қиын логика мен дәлелдердің болмауы</i>	Қатаң логика	Көбінесе басқалардың пікіріне сенім артуы қатаң логика	Басқалардың пікірлеріне бағдарлау
<i>Шешімдерді қабылдау ерекшеліктері</i>	Өз ой-пікірін өзгерту идеясын немесе идеясын өзгерту өте қиын	Өз ойлау тұжырымдамасы топтың әл-ауқатының пайдасына өзгереді	Қабылданған шешім дұрыс емес болса да, ақыр аяғына дейін сақталады
<i>Эмоционалдық аумақ</i>			
<i>Эмоциялық қажеттілігі; динамизм және тәжірибенің прогрессивтілігі; ішкі немесе сыртқы тәжірибе</i>	Тәжірибедегі қиындықтар: күтпегендіктің, біркелкіліктің, қиын кезеңде құпиялылықты сақтау	Адамдармен қарым-қатынасы: тепе-теңдік және болжамдылық, мәнерлілік, ашықтық, ұстамау	Қиын кезеңде іс-әрекеттер: жазықтықтың орташа деңгейі және болжамдылық
<i>Мінез-құлықтық аумақ</i>			
<i>Жүрісі</i>	Бұрыштық, ыңғайсыздық, әлсіздік	Сергектік	Күшті
<i>Қимылы</i>	Бұрыштық, ыңғайсыздық,	Сергектік	Күшті

<i>Бім-ишара</i>	Болмауы, өзін ұстай білу	өзін еркін ұстау	Бойын сенімді ұстау
<i>Мимикасы</i>	Әлсіз, жоқ болуы, өзін қатты бақылау	Ішкі әлеміне сай	Әртістік қабілет
<i>Сөйлеуі</i>	Баяу, әлсіз шудан қашу	Жеңілдік, жай	Тез, нақты
<i>Жағымды</i>	Өз өмірін алдын ала жоспарлау	Міндеттемелерден аулақтық	Жағдайға қарай әрекет ету
<i>Зейін</i>	Мұқият, жинақы	Бір нәрсе туралы ойланып, не болып жатқанын көре алмау	Бір нәрсе туралы ойланып, не болып жатқанын көре алмау
<i>Табысты іс үшін қажет</i>	Өз жұмысын нақты ұйымдастыра алу	Тәжірибе	Жақсы қарым-қатынас, эмоционалдық тонус керек
<i>Жаңа жұмысқа кіріскенде</i>	Нұсқаулықпен танысады	Бірден жұмысқа кіріседі	Көп жұмысты бастап алып, әрең үлгеруі мүмкін
<i>Өзінде бағалайтын қасиеттері</i>	Мінез, ерік, табандылық	Интеллект	Қиял, қабілеттері
<i>Сезім мен ақылдың арақатынасы</i>	Ақылды бірінші орынға қояды	Екеуі бірдей орында	Сезімді бірінші қояды
<i>Жаңа компанияға</i>	Абайлап үйренеді	Бақылайды	Бірден араласып кетеді
<i>Қателіктерді түзеудегі қиыншылықтар</i>	Адамдармен қарым-қатынаста	Жұмыста	Техника және құжаттармен

Демек, жоғарыдағы талдаулар негізінде қолтаңбаның сипаты мен адамның жеке дара ерекшеліктері яғни, темпераменті және мінез-құлқы арасында өзара байланыс бар деген болжам жасалынды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алесковский С.Ю. О возможностях психолого-почерковедческой диагностики. Алма-Ата, 1993.
2. Алесковский С.Ю. Основы графологии: учеб.-метод. пособие. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 216 с. - (Б-ка криминалиста)
3. http://diplus.ru/statii/grafologiya_formirovanie-i-najim-pocherka
4. http://www.grafologia.perm.ru/publ/znachimye_imena_v_razvitii_grafologii_grafologija_ehto_nauka
5. Зуев-Инсаров Д.М. Почерк и личность. М., 1993.
6. Романова Е.С. Графические методы в практической психологии. СПб., 2004.
7. Справочник по графологии: Связь почерка с характером. - Тюмень, 1992. - 136 с.
8. Сара Д. Тайны почерка. М., 1996.
9. Обозов Н.Н. О чем расскажет почерк. СПб., 1993.

ФАКТОРЫ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ РАЗВИТИЮ ЗАВИСИМОГО ПОВЕДЕНИЯ

К. Алпысбаева

Магистрант Академии Кайнар

В последнее время проблема отклоняющегося поведения человека является весьма актуальной для общества и исследуется в широком контексте медицинского и психологического познания. Недовольство реальной жизнью и желание уйти от нее является одной из сложнейших проблем человеческой жизни. Формы и способы ухода чрезвычайно разнообразны и нередко носят патологический характер. Одной из таких форм является зависимое поведение, когда жизнь человека и его поведение начинают жестко зависеть от различных факторов.

Ключевые слова: зависимость, аддикция, аддиктивное поведение, виды зависимостей, психология зависимости.

Процессу появления и развития аддиктивного поведения могут способствовать биологические, психологические и социальные влияния. Совокупность факторов в каждой конкретной ситуации определяет степень риска формирования предрасположенности к зависимому поведению.

Под биологическими предпосылками подразумевается определенный, своеобразный для каждого способ реагирования на различные воздействия, например, на алкоголь. Замечено, что лица, изначально реагирующие на алкоголь, как на вещество, резко изменяющее психическое состояние, более предрасположены к развитию алкогольной аддикции [1]. Американские ученые также выделяют такой фактор как генетическая предрасположенность к различным формам аддиктивного поведения, передающаяся по наследству.

Под социальными факторами, влияющими на развитие аддиктивного поведения, понимаются дезинтеграция общества и нарастание изменений с невозможностью к ним своевременно адаптироваться. Большое значение в возникновении аддикций имеет такой фактор, как психологические травмы детского возраста и насилие над детьми, отсутствие заботы с предоставлением детей самим себе [2].

К психологическим факторам относятся личностные особенности, отражение в психике психологических травм в различных периодах жизни.

Ведущую роль в формировании аддиктивных расстройств играют определенные психологические особенности человека: снижение переносимости трудностей в повседневной жизни, наряду с хорошей переносимостью кризисных ситуаций; скрытый комплекс неполноценности, сочетающийся с внешне проявляемым превосходством; внешняя социальность, сочетающаяся со страхом перед стойкими эмоциональными контактами; стремление обвинять других; попытки уйти от ответственности в принятии решений; стереотипность поведения; зависимость, тревожность. Эти черты в различных сочетаниях встречаются в преморбидном периоде, что позволяет считать их фактором, предрасполагающим к развитию аддикции. Для аддиктов характерно стремление к контролю, эгоцентризм, дуализм мышления, желание произвести ложное впечатление отсутствия проблем и благополучия, ригидность, задержка духовного развития [3].

К макросоциальным факторам, влияющим на развитие аддиктивного поведения, относятся дезинтеграция общества и нарастание в нем изменений, к которым некоторые члены общества не способны адаптироваться. Среди микросоциальных факторов, способствующих возникновению аддиктивного поведения, выделяют семейные и внесемейные взаимодействия, которые определяют индивидуальные реакции, особенности общения, систему предпочтений индивида. Их влияние может быть как конструктивным (поддерживают развитие личности, способствуют продуктивному общению, взаимопониманию), так и деструктивным (способствуют фиксации на страхе, комплексе вины и неполноценности) [3, 489 с.].

Развитию аддикций способствует такой фактор, как отсутствие четких границ между членами семьи, что приводит к неопределенности круга обязанностей, уходу от ответственности и стремлению избавиться от чувства вины с помощью аддиктивного поведения. Человек в повседневной жизни в любой ситуации стремится к психологическому комфорту, а если это стремление не осуществляется, может появиться та или иная зависимость. В основе практически всех зависимостей лежит внутриличностный конфликт или противоречия, с которыми личность не может справиться, не прибегая к уходу от реальности. Поэтому зависимость представляет собой личностное нарушение.

Синдромы, относящиеся к аддиктивному поведению, еще называют компульсивным поведением [4, с.24]. Под компульсивным поведением понимается поведение или действие, совершаемое для интенсивного возбуждения или эмоциональной разрядки, трудно контролируемое личностью и в дальнейшем вызывающее дискомфорт. Такие паттерны поведения могут быть внутренними (мысли, образы, чувства) или внешними (работа, игра). Компульсивное поведение дает возможность имитации хорошего самочувствия на короткий период, не разрешая внутриличностных проблем. Такое поведение можно считать патологическим, если оно отражает единственный способ совладения со стрессом [5].

Таким образом, причин, по которым у людей возникают различные зависимости, множество. Сюда относятся личностные отклонения и психические заболевания человека, из-за которых он не может реализовать себя иным способом и ищет веселья и необычных ощущений в приеме спиртного или наркотиков [6].

Провоцирующими факторами отклоняющегося, аддиктивного поведения также считаются нервно-психическая неустойчивость, акцентуации характера, поведенческие реакции группирования, реакции эмансипации и другие особенности подросткового возраста [7].

Большинство авторов связывают предрасположенность индивида к аддиктивному поведению с определенными акцентуациями характера (гипертимный, неустойчивый, конформный, истероидный, эпилептоидный типы). Акцентуация характера, по А.Е. Личко, – это чрезмерное усиление отдельных черт характера, при котором наблюдаются не выходящие за пределы нормы отклонения в психологии и поведении человека [7, 19 с.]. Акцентуация не есть патология, «заостренные» особенности характера могут проявляться не везде и не всегда и, как правило, не оказывают существенного влияния на успешность социальной адаптации [8].

В.Шабалина разработала концепцию зависимого поведения, основные положения которой выглядят следующим образом [9]:

- Зависимое поведение можно определить как внешние действия человека, связанные с непреодолимым влечением к какому-либо объекту, т.е. оно обусловлено психологической зависимостью от него.
- Объект зависимости, с одной стороны, является средством удовлетворения потребности, лежащей в основе влечения, а, с другой стороны – ведущим мотивом деятельности.
- Источником формирования зависимого поведения является влечение к какому-либо объекту, обладающему особой привлекательностью для человека. По мере развития отношений с объектом, влечение возрастает и становится непреодолимым, что выражается в потере контроля над поведением.
- Корни зависимого поведения лежат в отношении человека к себе, другим и окружающему миру, т.е. в философии человека, которая влияет на выбор человека в определении способов удовлетворения базовых потребностей.
- Динамика формирования зависимого поведения определяется результатом разрешения конфликтов между стремлением человека к удовольствию и необходимостью учитывать интересы других людей или общества.

Анализируя особенности аддиктивной личности, В.Д. Менделевич ссылается на Э. Берна и через призму его теории раскрывает сущность аддиктивной личности. По мнению Э. Берна, у человека существует шесть видов голода: голод по сенсорной стимуляции, голод по признанию, голод по контакту и физическому поглаживанию, сексуальный голод, структурный голод, или голод по структурированию времени, голод по инициативе. У аддиктивной личности каждый вид голода обостряется. Она не находит удовлетворения чувству голода в реальной жизни и стремится снять дискомфорт и неудовлетворение реальностью стимуляцией тех или иных видов деятельности [10].

Межличностные отношения слишком непредсказуемы для аддикта, они требуют больших усилий, немалых эмоциональных затрат, напряжения мыслительной деятельности и отдачи. Взаимодействие же с неодушевленными веществами, предметами и видами деятельности всегда предсказуемо, эффект достижения комфорта тут почти всегда гарантирован. Неодушевленными предметами легко манипулировать, поэтому растет уверенность в способности контролировать ситуацию. Страшно то, что манипулятивный стиль переносится в сферу межличностных контактов. Таким образом, во взаимодействии аддиктивной личности с предметным миром происходит специфическая переориентация: “одушевляются” предметные отношения с агентами аддикции и “опредмечиваются” межличностные отношения [11].

В качестве базисной характеристики аддиктивной личности В.Д. Менделевич выделяет зависимость. Для оценки отнесения человека к зависимому типу выделяются признаки, пяти из которых достаточно для диагностики зависимости: неспособность принимать решения без советов других людей; готовность позволять другим принимать важные для него решения; готовность согласиться с другими, чтобы не быть отвергнутым; затруднения начать какое-то дело самостоятельно; готовность добровольно идти на выполнение униженных или неприятных работ с целью приобрести поддержку и любовь окружающих людей; плохая переносимость одиночества и готовность на значительные усилия, чтобы его избежать; ощущение опустошенности или беспомощности, когда обрывается близкая связь; страхом быть отвергнутым; легкая ранимость, податливость малейшей критике или неодобрения со стороны [12].

Аддиктивная личность проявляет склонность к поиску запредельных эмоциональных переживаний и неспособность нести ответственность за свои действия. Поведение аддиктивной

личности характеризуется стремлением к уходу от реальности из-за страха перед обыденной, наполненной обязательствами и регламентациями “скучной” жизнью.

Аддикция – это, прежде всего, личностная проблема. Зависимость есть форма рабства, ограничивающая возможности человека и умаляющая его способности к саморазвитию.

Ряд авторов выделяют такие свойства аддиктивной личности, как гедонистическая установка и сниженная способность переносить трудности, стремление постоянно говорить неправду, лгать, изворачиваться, необязательность и несдерживание своих обещаний, уход от ответственности, перекладывание принятия решений на других и поиск оправданий, подозрительность и обидчивость, тревожность, в основе которой лежат глубокие комплексы и страхи, и желание получить поддержку [13].

Психологический подход к проблеме зависимости от психоактивных веществ, более комплексный, чем в медицине и физиологии. В психологии не проводится четкая грань между изучением причин возникновения зависимости и изучением механизмов ее возникновения и формирования. Возможно, это обусловлено невозможностью для психологии объяснить одно без ссылки на другое. Однако, такой комплексный подход к наркотической зависимости вовсе не означает полного единства психологов в понимании и объяснении данного феномена. Наоборот, в отличие от медицины и физиологии, где существует единая концепция, в психологии огромное количество разных точек зрения. По всей видимости, это связано с тем, что в психологии нет единой школы и научной парадигмы. Каждая школа рассматривает проблему наркомании в рамках своих теоретических построений, поэтому и выводы, и предлагаемые решения очень сильно отличаются.

Говорить о полной изученности психологических механизмов формирования зависимости нельзя. Большой вклад в изучение этой проблемы внесли психоаналитически ориентированные исследователи. Основное внимание они уделяют бессознательному и его влиянию на личность, его роли в формировании зависимого, или аддиктивного, поведения. Важно обратить внимание на то, что все психоаналитики не делают глубоких различий между химическими (алкоголизм, наркомания и т. п.) и эмоциональными (трудоголизм, сексоголизм, анорексия и т. п.) зависимостями. Они предполагают, что глубинные механизмы их формирования одинаковы.

С точки зрения психоанализа зависимость — это латентный суицид, то есть это попытка покончить с собой, растянутая во времени. Психоактивное вещество используется как средство самоуничтожения. Сам же суицид — это попытка ухода от болезни, психоза или стремление преодолеть внутренние противоречия. Огромное внимание уделяется раннему развитию как основе выбора именно такого способа решения личностных проблем. При этом либо говорят о преобладании влечения к смерти в личности аддикта (неофрейдизм), либо о разрушенном, потерянном или несформированном объекте (школа объектных отношений). Однако в обоих случаях особый акцент делается на развитии индивида на первом году жизни и его фиксации на оральной стадии. Психоаналитически ориентированные исследователи причины возникновения зависимости видят в нарушении детского развития. В большинстве случаев они связывают наркоманию с фиксацией (сбои в развитии инстинктов) на оральной стадии психосексуального развития. Мать такого личности не в состоянии удовлетворить его потребности, и, следовательно, ребенок все время находится в состоянии фрустрации. В дальнейшем такой ребенок начинает прибегать к психоактивным веществам для защиты своего Ego, причем доступ к своим чувствам у него закрыт, а, следовательно, внутреннее напряжение очень высоко. Э. Эриксон большое внимание уделяет проблемам идентичности в юношеском возрасте. Он пишет, что причиной наркомании может стать неправильное формирование идентичности или же затруднения в этом: негативная идентичность, спутанность идентичности. Можно говорить о том, что практически все исследователи наркоманий (независимо от подхода, в рамках которого они работают) сходятся в том, что причины наркомании коренятся в неправильном развитии в детском возрасте. Важный аспект, которому уделяют внимание психоаналитики, — это идентичность. Сложности в формировании собственной идентичности, ее нарушения могут стать дополнительным фактором риска формирования аддикции. Исследования, сделанные в рамках этого подхода позволяют понять, почему в семьях зависимых дети часто сами начинают злоупотреблять психоактивными веществами. При формировании наркомании большое значение имеют личностные особенности человека. Одна из индивидуальных характеристик, имеющая большое значение по отношению к приему наркотиков, — это поиск ощущений или потребность в различных, новых, сложных ощущениях и переживаниях и способность подвергаться физическому и социальному риску ради поиска этих ощущений. Существует четыре разных аспекта поиска ощущений: поиск

возбуждения приключений, потребность в новом опыте, растормаживание и скука восприятия. Поиск ощущений является одним из источников различия в восприятии наркотика разными людьми, также он отражает высокую степень чувствительности человека к приятным эффектам наркотиков [14].

В процессе формирования наркомании важную роль играет подкрепление научения. Паттерн поведения наркомана не является аномальным, хотя он явно причиняет себе вред. Здесь работает схема с неподходящим способом подкрепления наркотическим веществом. Именно эффектом подкрепления объясняется, например, более частое внутривенное употребление героина, чем курение опиума, которое менее опасно, более приятно, но не так мгновенно действует. Подкрепление формирует целые паттерны поведения, необходимые для получения наркотика. При этом даже долго поддерживаемое социальное поведение может быть прервано. К тому же действия, ведущие к успеху, легче повторяются вследствие субъективного переживания успеха, чем действия, ведущие к неудаче. Награда мотивирует действие к повторению, наказание — к отказу. Данный механизм поведения формируется в онтогенезе во многом в результате современной системы обучения и воспитания. Наркотик помогает боязливым освободиться от страха и неуверенности. Это позитивное воздействие повышает потребность в наркотиках, стремление к их повторному приему, в то же время оно приводит к отказу от фрустрированных неудачных социальных действий. Надо отметить, что если в медицине гораздо лучше изучены механизмы формирования наркомании (на биохимическом уровне), а причины несколько хуже, то в психологии все ровно наоборот: достаточно хорошо изучены причины наркозависимости, но плохо изучены механизмы ее формирования.

По данным ряда авторов, к злоупотреблению алкоголем предрасположены недостаточно организованные личности, неспособные справляться с тревогой, напряжением социально приемлемыми путями. Высказывалось мнение, что внушаемость, ранимость, тревожность, неприспособленность к практической жизни, инфантильность предрасполагают к алкоголизму [цит. по Ю.П.Лисицын, П.И.Сидоров, 1990]. Изучение личности больных алкоголизмом с применением ММПИ (Minnesota Multiphasic Personality Inventory) показало, что группа больных отличается от контрольной группы по таким факторам, как "психопатия", "депрессивность", "шизоидия" и "ипохондричность" [W.Feuerlein, 1984].

Изучение лиц, которые позднее стали "проблемно пьющими", показало, что им свойственны неконтролируемая импульсивность, экстравертированность, подчеркивание своей мужественности, низкая продуктивность. Юноши характеризовались как беспокойные, повышено чувствительные и легко подверженные социальным влияниям. Эти данные согласуются с неоднократно отмеченным фактом наличия синдрома детской гиперактивности в анамнезе больных алкоголизмом. Синдром детской гиперактивности с плохой способностью к концентрации внимания, импульсивностью и возбудимостью, отвлекаемостью и низкой толерантностью к фрустрации — довольно часто отмечаемая рядом авторов особенность "преалкогольной" личности. Исследования личности больных алкоголизмом, проведенные в рамках психодинамического направления, можно резюмировать следующим образом. Для личности больных алкоголизмом типичны следующие особенности:

- Слабость Эго с недостаточной идентификацией собственной половой принадлежности, психопатические черты, враждебность, негативная концепция собственного Я, незрелая импульсивность, низкий уровень толерантности к фрустрациям,
- Усиление возбудимости, повышенная чувствительность, склонность к ипохондрии, страх смерти,
- Выраженная полезависимость, что увеличивает пассивность, общую эмоциональную зависимость.
- Невротические признаки с проявлением страха, депрессии, истерии и склонности к ипохондрии.

Неоднократно отмечалось, что больные алкоголизмом по сравнению со здоровыми более склонны к агрессии, обладают меньшим самоконтролем. Во время психотерапии больные склонны к развитию "сверх-Я". Констатировали также склонность больных алкоголизмом ко лжи. При уточнении этой последней особенности оказалось, что больные алкоголизмом по сравнению с другими больными терапевтического профиля лгут даже меньше во всем, за исключением области, связанной с их алкоголизмом [H.Kufner, цит. по W.Feuerlein, 1984]. Существенно меняется и структура «Я-концепции». По мнению ряда исследователей, для подростка, демонстрирующего зависимое поведение, гораздо большее значение имеет «Я-Идеальное», чем

«Я-Возможное». Лишая собственное «Я» промежуточных ступеней развития, подросток превращает «Я-Идеальное» в недостижимую абстракцию, к которой бесполезно стремиться, блокируя, таким образом, саморазвитие и самоактуализацию.

Психологические механизмы зависимости действуют на человека в течение более продолжительного периода времени, чем биологические. Это можно подтвердить тем, что человек, находящийся в состоянии ремиссии, попав в ситуацию, сходную с ситуацией приема наркотиков, может испытать все те чувства, которые у него были при употреблении психоактивного вещества.

Влияние типа акцентуации характера на риск формирования наркомании и алкоголизма констатировал и А. Личко. Он отмечает, что гипертимные подростки склонны к аддиктивному поведению. Для них характерна апробация разнообразных психоактивных веществ, не задерживаясь на одном и легко переходя от одного к другому. Наиболее привлекательны вещества, вызывающие эйфорию в сочетании с общительностью и активностью, — алкоголь, гашиш и стимуляторы. У людей с акцентуацией характера циклоидного типа особенности поведения зависят от фазы. В гипертимной фазе оно ничем не отличается от поведения гипертимных подростков. В субдепрессивной фазе возможно суицидальное поведение. Личко пишет, что у эмоционально-лабильных подростков наиболее значимы аффективные реакции интрапунитивного типа. Они используют психоактивные вещества как средство уйти от проблем. Зависимость может развиваться очень быстро, так как, обнаружив способ поднять настроение искусственным путем, подросток может начать прибегать к нему все чаще. Личко указывает, что для шизоидных подростков существует определенный риск формирования зависимости. Особенно привлекательны для них те вещества, которые способствуют аутистическому фантазированию или же облегчают контакты со сверстниками. Однако автор пишет, что шизоиды достаточно редко становятся зависимыми от психоактивных веществ. Эпилептоидная акцентуация сама по себе предопределяет риск самодеструктивного поведения. Аддиктивное поведение в этом случае будет одним из частных проявлений самодеструкции. От первых опьянений может пробудиться желание напиваться до «отключения». Наркотиков часто боятся, но если начинают их принимать, то патологическое влечение к ним проявляется быстро и сильно. Поэтому среди подростково-наркоманов и токсикоманов эпилептоиды составляют значительную часть. Истероидные подростки склонны к демонстративным акциям, поэтому, желая продемонстрировать умение много пить или употребление модных наркотических препаратов, могут стать зависимыми (при условии частого повторения такого поведения). При неустойчивом типе акцентуации характера главной жизненной установкой является поиск удовольствия всегда и везде. Именно эта гедонистическая установка создает высокий риск формирования наркомании и алкоголизма. Личко указывает на то, что подростки с сенситивной или психастенической акцентуацией характера вообще не склонны к аддиктивному поведению. Наряду с эпилептоидными чертами, в поведении проявляется и демонстративность. Выразительная жестикация, трагические интонации в голосе, превращение любого мелкого конфликта в «проблему жизни»стораживают окружающих, хотя общее поведение не вызывает особых подозрений. Существенно, что патохарактерологические расстройства носят парциальный характер: они проявляются в основном по отношению к родителям, в меньшей степени — к школе, работе и пр. В привычном окружении наркоманы ведут себя естественно, их эмоциональные реакции более сдержанны, например, драки между подростками, употребляющими психоактивные вещества, наблюдаются реже, чем в обычных группах.

Для людей с повышенным риском заболевания наркоманией характерны такие личностные черты, как эмоциональная холодность, эгоцентризм, низкий самоконтроль и враждебность. У них присутствует тревога, стресс, вызванные нежелательными ограничениями или запретами: индивид сопротивляется давлению извне, хочет свободно следовать своим желаниям и преодолеть ощущение пустоты и разрыва с другими людьми. У них выражена гедонистическая мотивация, склонность к увлечениям, успеху, насыщенной интересной жизни. Для первого употребления наркотика несовершеннолетними характерны следующие мотивы:

31% — желание быть, как все (комплекс подросткового конформизма), 19% — стремление испытать новые впечатления (любопытство), 12% — поиск фантастического, 10% — стремление забыться, отключиться от неприятностей.

Подростки, употреблявшие наркотики, но не ставшие наркоманами, все равно приобретают устойчивые психологические комплексы: противопоставление себя общественной морали, традициям, существующим в мире взрослых. Благоприятным фоном развития детского и

подросткового наркотизма является реакция формирования сексуального влечения. Некоторые подростки реализуют сексуальные впечатления путем галлюцинаций сексуального плана.

Соотношение стремления к удовольствию и самоконтроля у подростков таково, что подросток оказывается уязвимым. В этом — опасность наркотизма, и тем большая, чем моложе возраст. Самоконтроль — не только волевая функция, но и навык, приобретаемый усвоением социальных и нравственных норм, воспитанием. Способствует самоконтролю знание последствий злоупотребления наркотическими веществами, ценностные ориентиры, личные цели, перспектива достижения которых весомее (и соизмерение для индивидуума доступно), чем сиюминутное удовольствие. Наглядно эта закономерность проступает в случаях так называемой девиантной личности. Поведение в целом отклоняющееся: пренебрежение работой и учебой, эпизоды воровства, вандализма, мелкого хулиганства; употребления одурманивающих средств — лишь составляющая этого ряда. Попытка установить тип личности, некую постоянную совокупность черт, который вовлекается в злоупотребление с большей частотой, чем другие, трудно осуществима и потому, что потребление начинается в возрасте, когда личность оказывается в неравновесном, достаточно аморфном состоянии. В.В. Гульдман показывает, что опасность угрожает тем подросткам, которым свойственны зависимость от ситуации, пассивное поведение в ней.

Таким образом, основным в поведении аддиктивной личности является стремление к уходу от реальности, страх перед обыденной, наполненной обязательствами «скучной» жизнью, неспособность быть ответственным за свои поступки и склонность к поиску эмоциональных запредельных переживаний даже ценой риска для жизни.

Для аддиктов характерно стремление к контролю, эгоцентризм, дуализм мышления, желание произвести ложное впечатление отсутствия проблем и благополучия, ригидность, задержка духовного развития. Им свойственны подозрительность и обидчивость, тревожность, в основе которой лежат глубокие комплексы и страхи, и желание получить поддержку.

Список литературы:

1. Менделевич В.Д. Психология зависимой личности. — Казань, 2004. — 240 с.
2. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы. М., 1995
3. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. — М.: Эксмо, 2006. — 1008 с.
4. Кулаков С.А. Диагностика и психотерапия аддиктивного поведения у подростков. М.: Фолиум, 1996. — 70 с.
5. Заика Е.В., Крейдун Н.П., Якина А.С. Психологическая характеристика личности подростка с отклоняющимся поведением. // Вопросы психологии. 1990, № 4. С. 83-90.
6. Коркина М. В., Лакосина И. Д., Личко А. Е. Психиатрия. М.: Медицина, 1995. — 608 с.
7. Личко А.Е., Битенский В.С. Подростковая наркология: руководство. — Л. 1991.
8. Кузнецова Е.В. Методическое пособие по изучению курса «Экспериментальные исследования в психологии: личность». Ростов н/Д, 2000.
9. Шабалина В.В. Когнитивная структура психической зависимости. // Наркология. 2006, № 9.
10. Менделевич В.Д. Поведенческие расстройства или девиации поведения? // Психиатрия и психофармакотерапия. 2000, Т. 2, № 6.
11. Леонова Л.Г., Бочкарева Н.Л. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте. НГУ: Новосибирск, 1998.
12. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. — М.: Медпресс, 2001.
13. <http://mirznani.com/a/197493-3/individualnye-osobennosti-lichnosti-pri-zavisimom-povedenii>
14. Менделевич В.Д. Наркозависимость и коморбидные расстройства поведения (психологические и психопатологические аспекты). — М.: МЕДпресс-информ, 2003. — 328 с.

АРТТЕРАПИЯНЫ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Г.Қ. Шұғаева

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау қаласы, Қазақстан Республикасы

Ә.Б. Тілектесова

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау қаласы, Қазақстан Республикасы

Бүгінгі таңда жаңа озық технологияларды оқу үдерісінде пайдалану заман талабы, себебі ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Осы орайда арттерапияны пайдалану оқу үдерісіне мол мүмкіндіктер ашады. Бұл мақалада арттерапияны қолдану және оның тиімділігі қарастырылады.

Түйін сөздер: арттерапия, диагностика, профилактика, технология, тренинг.

Қазіргі таңда жеке тұлғаны шығармашылық деңгейде қалыптастыру заман талабы, осындай сұранысты қанағаттандыруда психотерапиялық бағыттың икемді түрлерін қолданудың маңызы зор. Қазіргі кезде білім беру саласында болып жатқан ауқымды өзгерістер түрлі ынталы бастамалар мен түрлендірулерге кеңінен жол ашуда. Осы тұрғыдан алғанда, ұрпақ тәрбиесімен айналысатын әлеуметтік, педагогикалық, психологиялық қызметтің тиімділігін арттыру, оны жаңа сапада ұйымдастыру қажеттігі туындайды. Бұл үшін әрбір оқытушының инновациялық іс-әрекеттің ғылыми-педагогикалық, психологиялық негіздерін меңгеруі мақсат етіледі. Ал жаңа технологияны пайдалану міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейге жеткізеді. Сондықтан әрбір оқытушының біліктілігін көтеру мен шығармашылық педагогикалық, психологиялық әрекетін ұйымдастыруда қазіргі педагогикалық технологияларды меңгерудің маңызы зор.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттың мәліметтер ағыны күшейген заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін, талантын дамыту білім беру мекемелерінің басты міндеті болып отыр. Ол бүгінгі білім кеңістігіндегі ауадай қажет жанару әрбір оқытушының қажымас ізденімпаздығы мен шығармашылығының жемісімен келмек. Сондықтанда әрбір білім алушының қабілетіне қарай білім беруді, оны дербестікке, ізденімпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеуді жүзеге асыратын жаңартылған педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуы қажет. Өйткені, мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу процесін ұйымдастыру жаңа инновациялық педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді.

Тәжірибе көрсеткендей-ақ, оқытудың интерактивті режимінде арттерапия элементтерін қолдану креативті жеке тұлғаны дамытудың тиімді жолдары мен шараларын жасаудың алғы шарты болады. Сонымен қатар, оқып, білім алушылардың шығармашылық ойлауын дамытуда негізгі рөл атқарады.

«Арт»-деген сөздің аудармасы «өнер дегенді білдіреді. Бір сөзбен қорытындыласақ өнер (сурет, саз балшық,құм, қырку-жапсыру, би, әуен, ертегі, түймелер, бейнеге түсіру, қуыршақ, майда ойыншықтар, грим бояуы...) арқылы адамдарды емдеу болып табылады.

Арт терапия алғаш ауруханаларда қолданысқа енгізілген. АРТ-дегеніміз ауру адам сурет салу барысында бір мезгіл сыртқы және ішкі өмірдің бәрін ұмытады, осы кезде ағзада тыныштық орнап, ауруды жеңуге ішкі күш іске қосылады, және оны салған суреті арқылы анықтауға мүмкіндік туындайды.

Шығармашылық терапиясы философиялық тұрғыда, сабақтарда терапияны енгізу, ол өмір мәнін іздеу, адамдар мен табиғатта өз орнын табумен байланысты болып табылады. Марк Аврелия (II ғ.б.э.), Августин, Григория Нарекаци кезеңдеріндегі ауыр және терең уайымға салынуға бейім адамдар, рухани сырқаттан іштей қауіптеніп, өздерін философияларда, психологиялық, діни жүйелерде, шығармашылықтың сан қилы түрлерімен айналысыдан іздеген.

Ежелгі медицина, философия, жаратылыстану, мифология, өнермен біртұтас келеді. Тарихи мәліметтер бойынша арт – терапия мамандарға психологтар мен психиатрларға науқастарды зерттеуде диагнозын нақтылауда суреттеріне талдау жасау негізін ескеріп, олардың емдеу тәсілін таңдауда көмек береді. Алғашында арт терапия З.Фрейд, К.Юнгтың теориялық

идеялары контекстінде пайда болды, одан әрі кенірек концептуалды негізгі ие болды, оған К.Роджерс пен А.Маслоудың тұлға дамуының гуманистік модельдері кірді. Америка Құрама штаттарында өнерді терапияда қолдануда алғшқы қадам жасаған Маргарет Наумбург болды.

Арттерапияның мақсаты барлық адамды суретші немесе мүсіншіге айналдыру емес, оның мақсаты оқушының шығармашылық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, ішкі көңіл-күйлерін ашып көрсетуге белсенділігін арттыру. Терапиядағы табандылық оқушының өз қабілеттілігіне сай жеке творчестволық белсенділігін арттыруына көмектеседі, өзінің бір туынды жасап шығаруына бағыт-бағдар беріп, оқушының бойында жасырынып жатқан мүмкіндіктерін ашып көрсету болып табылады[1].

Арт-терапия шектеусіз және психотерапияны барлық бағыттарында, педагогикада, әлеуметтік жұмыста және әр түрлі саладағы мамандар арасында кеңінен қолданыс тауып отыр. Себебі, арт-терапия технологиясын тәжірибеде қолдану өте тиімді. Біріншіден, әрбір адам өзін, өз сезімнен және өзінің жағдайын әуен, дыбыс, қимыл және сурет арқылы көрсете алады. Кейбір адамдар үшін бұл әлемге өзі туралы өзінің шығармашылық адам екенін танытудың жалғыз ғана әдісі болып табылады. Екіншіден, қол жетімді тәсіл. Арт-терапия көп қаржыны қажет етпейді, арт-терапиядан сабақ кез-келген кабинетте, топпен де, жеке де өткізіледі. Үшіншіден, арт-терапия өте қызықты. Балалар өздері жасаған дүниеден рахаттану сезіміне бөленеді, олар оны беріліп жасағандықтан, көбінесе қорқыныш сезімінен, психологиялық қиыншылықтардан қалай арылғандарын байқамайда қалады. Арт-терапия дегеніміз- адамның шығармашылық жағдайын дамытып қана қоймай, адамның бойындағы барлық мүмкіндікті түсініп ашуға да, жағдай жасайды деген сөз [8].

Осы әдісті бұрыннан қолданатын психолог М.В.Киселева ойын ойнағанда бала шындық пен қиялдық шегі қайда екенін ойланбастан барлығын шынайы қабылдайтынын және соңында не болатынын ойланбайтындығын, тек сол процестен көңіл көтеретіндігін, сол себепті бұл процесс ол үшін терапиялық болып табылатындығын атап көрсеткен [9]. Яғни, бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттілігін арттыруда арт-терапия технологияларын дамытушы-түзетуші тренингтер кешенімен бірге байланыстыра отырып, оқу-тәрбие үрдісінде жүйелі түрде ұйымдастырып қолданып отырса жеке тұлғаны дамытуда үлкен жетістікке жетуге болады. Мұндай сабақтардың тиімділігін атап өтсек: сабақ құрылымының ұйымдастырылуы, сыныптағы оқушылардың іс-әрекетін бақылауға қолайлылық, оқу-танымдық тапсырмаларды орындаудағы ұжымдық бірлескен әрекетін жүзеге асуы, оқу уақытының үнемделуі. Ғылыми зерттеулерге сүйенетін болсақ, оқушы шығармашылығын арттыруда «шығармашылық тапсырмалар» үлкен рөл атқарады. «Шығармашылық тапсырмалар» атауы педагогикада белгілі, екі құрамдас бөліктен тұрады. Шығармашылықты біріншіден, оқушылар дербес, өз бетімен ойдан жаңаны құрастырады; екіншіден, жағдай тудырушы материал даярлап, шығармашылыққа икемдейтін ересек адамның қатысуы қарастырылады.

Арттерапевт топпен болсын немесе жеке дара болсын жұмыс жүргізгенде өзін-өзі силау, өзін-өзі түсіну сезімдерінің даму деңгейін зерттеу мақсатында ешқандай зиянсыз және мәжбүрлеусіз жағдай туғызады.

- Білім-дағдылары мен танымдық процестерді дамыту мақсатында сабақтар, жаттығулар ұйымдастырады.
- Өзіндік құндылықтарын сезіну үшін, қарым-қатынасқа түсіп әлеуметтендіру мақсатында өзін-өзі көрсете білуге жағдай жасайды.
- Ішкі және сыртқы қарама-қайшылықтарды жеңу үшін, өзіне немесе өзге адамдарға деген қатынасын өзгерту мақсатында ішкі творчестволық қабілеттіліктеріне үңілуге мүмкіндік береді.
- Жеке творчестволық диапазонын кеңейтуге септігін тигізетін, өзін-өзі зерттеу мен өзін-өзі танып-білуге жағдай жасайды.

Қоғамды ізгілендірудің, яғни адамдар арасында бірін-бірі сыйлау, бір-біріне көмектесу, қоғамның талаптарын сыйластықпен қарау сияқты адамгершілік тәрбиесі негіздерін бүгінгі мектеп партасында отырған оқушылардың дүниетанымындағы басым құндылықтар ретінде қалыптастыру қажеттілігі айтылған.

Осы жерде арттерапияның маңызды жақтары ашылады. Яғни, арттерапия элементтерін дамытушы-түзетуші тренингтер кешенімен бірге байланыстыра отырып, оқу-тәрбие процесінде жүйелі түрде ұйымдастырып қолданып отырса жеке тұлғаны дамытуда үлкен жетістікке жетуге болады. Өйткені *арттерапия* – психодиагностикалық, психопрофилактикалық және психокоррекциялық қызмет атқарады.

Арттерапияның диагностикалық ерекшелігіне тоқталып кетер болсақ, ол адамның психикалық қасиеті мен күйін көптеген әдіс-тәсілдері арқылы сандық сипатта бағалайды және нақты сапалық тұрғыда талдайды. Соның нәтижесінде, адам психологиясының көрінісі туралы дұрыс болжамдық мәлімет беретін ізденіс аумағы болып табылады.

Арттерапияның психопрофилактикалық қызметі – адамның өмірінде кездесетін қиын-қыстау кезеңдердің салдарынан пайда болатын, адам психикасына кері әсерін тигізетін жағымсыз психикалық жағдайларды көптеген әдіс-тәсілдердің көмегімен анықтай отырып, алдын-алу болып табылады.

Ал, арттерапияның психокоррекциялық қызметі, ол арттерапия элементтері мен дамытушы-түзетуші жаттығуларды бірлікте пайдалана отырып, анықталған психикалық жағдайға түзету жүргізу болып табылады.

Жалпы, оқу-тәрбие процесін ізгілендіру мақсатында оқытудың креативті жақтарын дұрыс ұйымдастыра білсе, арттерапияның берері мол. Арттерапия оқыту процесін өзінің шынайы көрнекіліктерімен жандандырып, әрбір білім алушының білімге, ғылымға деген қызығушылығын оятады. Сонымен қатар шығармашылық ойлау қабілетін дамыта отырып, қоршаған ортаға байланысты көзқарасын жаңаша қалыптастырады. Жалпы арттерапияны интерактивті оқыту әдістемесінің қатарына жатқызса да болады. Өйткені, білім алушы мен арттерапевт немесе педагог та сабақ барысында белсенді позицияда болады. Тағы да айта кететін жағдай арттерапиямен тек арттерапевт, психолог немесе педагог қана айналыспайды. Арттерапиямен барлық маман иелері, үй жағдайында ата-аналар сауатты түрде айналысса, қоғамымыз шығармашыл, мәдениетті, эстетикалық талғамы жоғары дамыған жеке тұлғалармен толыққан болар еді.

Оқыту процесінде арттерапия элементтерін жүйелі әрі бірізді, сонымен қатар сауатты қолдана білу әрбір жеке тұлғаның өзін-өзі тануына жол ашады. Оның шығармашылық қабілеті мен қиялы байып, креативті ойлау қабілеті дамиды және өзін-өзі бағалауы жоғарылайды.

Арттерапия - ішкі кернеулер мен қатты эмоциялардан босатады. Арттерапия элементтерінің көмегімен топтың қалыптшылығын сақтап, өзара қарым-қатынасты жағымды әрі тиімді ұйымдастыруға болады. Шығармашылықтың көмегімен адам өз сезімдерін терең түсініп, жүгендей білуге үйренеді. Бұл оның әлеуметтік ортаға тез бейімделіп, еніп кетуіне бағыт-бағдар беріп отырады. Креативтілік адам бойында сенімділікті оятап, оның қалыптасуына негіз болады. Қоршаған ортаны, шындықтағы болмысты өз тұрғысынан қабылдауға үйретеді. Арттерапияның әрбір функциясы әрбір жеке адамның үйлесімді дамуына үлес қосады.

Өнер арқылы терапия жүргізудің көмегімен – жеке тұлғаны мазалайтын өзекті мәселелер айқындалады, эмоционалдық қысым төмендейді, агрессия, негативизм, демонстрация түрінде көрінетін психологиялық қорғаныс механизмдеріне коррекция жүргізіледі, әлеуметтік барьер, теріс әсерлі бағдарлардан арылтады. Сонымен қатар шығармашылық - өзара әрекетке түсудің тиімді жақтарын қалыптастырады. Атап айтсақ, өзара келісе алушылық, өзгеге жол беру, жалпы іске өз үлесін қоса білу, өз беделін бағдарлай алу секілді жекелік құндылықтар коррекцияланады.

Арттерапияның төмендегідей функциялары келесі нәтижелерге қол жеткізеді:

1. Арттерапияның катарсисті функциясы (негативті әсер етуші хал-жағдайлардан босату және тазартушы).

2. Арттерапияның реттеуші функциясы (жүйке жүйесін босаңсыту және жеңілдету, психикалық қысымдарды төмендету, психосоматикалық процестерді реттеу, позитивті хал-ахуалдарды модельдеуге көмек көрсетеді).

3. Арттерапияның коммуникативті - рефлекссті функциясы (қарым-қатынасқа түсудің бұзылысын коррекциялау, өзін-өзі бағалауын қалыпқа келтіру).

Жоғарыда аталған еңбектерге сүйене отырып жүргізілген зерттеу оқыту процесінде арттерапия элементтерін жүйелі әрі бірізді, сонымен қатар сауатты қолдана білу әрбір жеке тұлғаның өзін-өзі тануына жол ашады. Оның шығармашылық қабілеті мен қиялы байып, креативті ойлау қабілеті дамиды және өзін-өзі бағалауы жоғарылайтындығы анықталады.

Қорыта айтқанда, оқу-тәрбие үдерісінде арт-терапия технологиясын қолдану арқылы оқушылар бойындағы қабілеттерді көрсетіп, шығармашылығын шыңдайды. Ал шығармашылық қабілеттер қиялдың байлығымен, ойлаудың ерекшелігімен, заттарға деген сындарлы көзқараспен жаңа шешім және идеяларды ұсыну мүмкіндігімен, өз білімін, икемділігі мен дағдысын іске асыру барысында өмірлік белсенді ұстаным көрсете білумен сипатталады. Демек, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттыруда арт-терапия технологияларын қолдану маңызды деп тұжырымдауымызға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Астана, 2000.
2. Құрманалина Ш.Х., Мұқанова Б.Ж., Ғалымова Ә.У., Ильясова Р.К. Педагогика.-Астана, 2007.-651б.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в школьном возрасте. М, 'Просвещение', 1967.
4. Копытин А.И. Арт-терапия (хрестоматия) СПб.: Питер, 2007.
5. Теоретические и прикладные проблемы практической психологии. Часть 2/Под ред. С.М. Джакупова – Алматы, 2002-157с.
6. Киселева М.В. Арт-терапия В работе с детьми. СПб.: Речь, 2008.

ПОНЯТИЕ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ

А. Абетова

магистрант Академии Кайнар

Актуальность данной статьи обусловлена тем, что пристрастие к табакокурению у лиц подросткового возраста во всем мире и в Казахстане имеет тенденцию к росту. Становится все более очевидным, что наряду с социальными и медицинскими вопросами требуется изучение психологических закономерностей и особенностей личности людей, склонных к зависимому поведению. Одно из приоритетных направлений - изучение особенностей личности подростков, ее социально-психологических характеристик, и влияние на тип курительного поведения.

Ключевые слова: аддикция, поведение, аддиктивное поведение, табакокурение, типы личности.

Человек в значительной степени сам предопределяет свою судьбу, так как реализует свое повседневное поведение через хорошие или дурные привычки, вызывающие соответствующие последствия [1]. В этой связи уместно привести следующее замечание из «Психологии» Джемса: «Ожидающий нас в будущей жизни ад, о котором нас учат богословы, не хуже того ада, который мы сами создаем себе на этом свете, воспитывая свой характер в ложном направлении. Нет такого ничтожного добродетельного или порочного поступка, который не оставил бы в нас своего навеки неизгладимого следа...»

Автоматизируя наши действия, привычка делает движения более точными и свободными. Она уменьшает степень сознательного внимания, с которым совершаются действия. С. Л. Рубинштейн отмечал, что образование привычки означает появление не столько нового умения, сколько нового мотива или тенденции к автоматически выполняемым действиям [2]. Другими словами, привычка - это действие, выполнение которого становится потребностью. Учитывая важное свойство нервной системы легко формировать и закреплять привычки, даже если они являются ненужными или вредными (курение, увлечение спиртными напитками и т. п.), можно смело утверждать, что процесс рассудочного управления привычками есть, по существу, управление поведением. Ведь даже вредные привычки, явно наносящие ущерб здоровью организма, со временем начинают восприниматься как нормальное явление, как нечто необходимое и приятное. Это свидетельствует о сформировавшемся зависимом поведении [3].

Аддикция произошло от англ. Addiction, addictive - склонность, пагубная привычка, зависимость, захватывающее (поведение), лат. addictus - слепо преданный, полностью, пристрастившийся к чему-либо, обреченный, поработанный, целиком подчинившийся кому-либо [4].

Аддиктивное поведение рассматривается большинством авторов, стоявших у начала разработки этой проблематики (Короленко Ц.П., Тимофеева А.С., Акопов А.Ю., Chernin К.И д.р.) как одна из форм деструктивного (разрушительного) поведения, т. е. причиняющего вред человеку и обществу. Аддиктивное поведение выражается в стремлении к уходу от реальности посредством изменения своего психического состояния, что достигается различными способами - фармакологическими (прием веществ, воздействующих на психику) и не фармакологическими (сосредоточение на определенных предметах и активностях, что сопровождается развитием субъективно приятных эмоциональных состояний). Алкоголизм, например, как одна из форм аддиктивных реализаций рассматривается авторами (Короленко Ц.П., Тимофеева А.С. и др.) как

болезнь, к возникновению которой привели аддиктивные формы поведения [5].

Десятилетия назад зависимость была фармакологическим термином, который подразумевал использование препарата (лекарства, легального или нелегального наркотика) в достаточном количестве, чтобы избежать неприятных эффектов отмены. Сопряженное с состоянием такой зависимости аддиктивное поведение («наркотизм») расценивалось как девиантное и противопоставлялось аддикции как болезни. В настоящее время произошло смещение точки зрения на сущность такого рода аддиктивных расстройств. Девиантное, отклоняющееся, деструктивное поведение - это поведение индивида или группы, которое не соответствует общепринятым нормам, в результате чего эти нормы ими нарушаются [6].

Употребление человеком табака, алкоголя, наркотиков или иные формы зависимостей и связанные с этим изменения психики можно отнести к девиантным (отклоняющимся) видам поведения [7].

Аддикция - это несовершенный способ приспособления к невыносимым сложным условиям деятельности и общения [8].

Отсутствие зависимости предполагает, что индивид соответствует понятиям поведенческой нормы. Норма же (по мнению К. К. Платонова) - это явление группового сознания в виде разделяемых группой представлений и наиболее частых суждений членов группы о требованиях к поведению с учетом их социальных ролей, создающих оптимальные условия бытия, с которыми эти нормы взаимодействуют и, отражая, формируют его. То есть суть поведенческой нормы - соответствие человека разделяемым группой представлениям о норме [9].

В целом, аддикции условно можно разделить на «химические» (субстанциональные) - называемые также физической зависимостью и поведенческие зависимости (несубстанциональные, психологические). Поведенческая аддикция в психологии - состояние сознания человека, характеризующееся привязанностью к определенной деятельности, неспособность самостоятельно ее прекратить.

Желание изменить настроение по аддиктивному механизму достигается с помощью различных аддиктивных агентов (вещества, изменяющие психологическое состояние).

Зависимость с одной стороны является свободным добровольным личностным выбором, а с другой, его утратой и подчиненностью аддиктивному агенту. Мотивационной основой зависимости является гедонистическое желание испытывать удовольствие, т.е. стремление к немедленному получению удовольствия любой ценой [10].

Во всех случаях развитого аддиктивного поведения мысли заняты способами реализации аддиктивных стремлений, апперцепцией их удовлетворения. Само размышление на эти темы вызывает чувство эмоционального возбуждения, волнения, подъема или релаксации. Таким образом, достигается начало желаемого эмоционального изменения, возникает ощущение контроля над собой и ситуацией, чувство удовлетворенности жизнью. Аддиктивное поведение вначале создает иллюзию решения проблем, спасения от стрессовых ситуаций путем своеобразного бегства, избегания переживания последних. В этой особенности аддикции содержится большой соблазн, хочется идти по пути наименьшего сопротивления. Создается субъективное впечатление, что таким образом, обращаясь к фиксации на каких-то предметах или действиях, можно не думать о своих проблемах, забыть о тревогах, уйти от трудных ситуаций, используя разные варианты аддиктивных реализации [11].

Любая фиксация формируется на основе последовательного чередования специфических психологических состояний, при которых переживания напряжения, эмоциональной боли, чувства одиночества, сменяется сильным положительным ощущением и запоминается путь приобретения этого опыта устранения неприятностей. То есть фиксация - это желание снова и снова пережить состояние избавления от стресса и напряжения. В конце концов, эта фиксация вытесняет все вокруг. Человек уже знает, как быстро и просто устранить сложности жизни или ситуации. Включается эта память.

Фиксация необходима для запуска аддиктивного процесса, с помощью которого, будущий аддикт достигает желаемого психического состояния. Реализация аддиктивного желания приводит к постепенному развитию сверхценного отношения к этому агенту, навязчивости и насильственности, что изменяет всю жизнь аддикта. Фиксация всегда сковывает внимание аддикта, он лишен истинного переживания и сострадания.

Отвлечение необходимо каждому человеку. Однако в случае аддиктивного поведения последнее становится стилем жизни, Человек внешне нормален, но внутри него уже живет аддиктивная личность, со своими особенными взглядами, принципами, желаниями, он

оказывается в ловушке постоянного ухода от реальной действительности, от взаимодействия с окружающим.

Эмоциональные отношения с людьми при аддиктивном поведении постепенно все больше нарушаются. Это выражается в уменьшении общительности, в уходе от реальности, в нарастающей изоляции от других людей. Аддикция становится универсальным способом этого бегства от реальной жизни. Используемые в аддиктивном поведении предметы и активности заменяют экзистенциальное человеческое общение. Лица, окружающие аддикта, воспринимаются им как объекты, предметы для манипуляции, что в свою очередь приводит к нарастанию отрицательного отношения к аддиктам со стороны их знакомых и близких и способствует усилению их изоляции в обществе [12].

Образ жизни аддикта в целом может рассматриваться как прямая противоположность тому, что принято называть «здоровым образом жизни». Происходит игнорирование санитарно-гигиенических правил, забот о своем здоровье и здоровье своих близких. Короленко Ц.П., Донских Т.А. наблюдали, например, женщин с такой формой аддиктивного поведения, как курение. Эти женщины курили практически все время бодрствования лишь с небольшими перерывами, не обращая внимания на то, как к этому относятся сотрудники по работе, знакомые, члены их семей. Все они были хорошо осведомлены о вреде курения, располагали современной информацией о токсичности никотина, о том, что курение значительно повышает риск развития рака легких и др. Однако все это не изменяло их поведение. Всегда находились оправдания: «со мной ничего не произойдет, так как я уже к курению адаптировалась, а, если брошу, то тогда адаптация нарушится и я сразу же чем-нибудь серьезным заболею»; «жить в обстановке постоянного стресса и не снимать его невозможно»; «курение предохраняет меня от невроза, гипертонии, я это интуитивно чувствую». На вопрос к одной женщине, не беспокоит ли ее то, что в накуренной квартире постоянно находится и пассивно «курит» ее несовершеннолетний сын, она ответила: «Он много гуляет на улице, я часто проветриваю квартиру, и, вообще, нельзя ребенка держать под стеклянным колпаком». Эту женщину не останавливало даже то обстоятельство, что у нее в семье были случаи тяжелых заболеваний, связанных с курением, и что ей самой по состоянию здоровья врачи запретили курить. Короленко Ц.П., Донских Т.А., например, наблюдался также научный сотрудник (специалист в области психиатрии), который на вопросы, связанные с курением, отвечал следующим образом: «Я знаю обо всех этих исследованиях в отношении курения и его последствий, но все это, поверьте, крайне преувеличено, не учитываются хорошие современные фильтры. Наши сорта табака, по сравнению с американскими, значительно менее вредны. Курение успокаивает, снимает напряжение и предохраняет от развития психосоматических болезней, которые сейчас являются наиболее распространенными» [13].

Хорошо известно явление, когда курящие люди оправдывают своё поведение желанием похудеть, «быть в норме», приводя многочисленные примеры из собственной практики и наблюдений. Такие аддикты обычно говорят: «вот однажды я бросил курить и сразу же очень сильно располнел, появился живот и т.д. А когда начал курить вновь, мой вес пришел в норму» и т.п. На этом примере хорошо видно, как происходит замена одной аддиктивной формы (курения) на другую (переедание, обжорство) и возврат к более привычной, более действенной форме аддикции с использованием найденных укрепительных мотиваций.

Для лиц с аддиктивным поведением характерна иллюзия контроля своих аддиктивных реализаций. Аддикты убеждают других и, прежде всего самих себя в том, что в любое время они, с одной стороны, могут, прибегая к аддиктивному уходу, снять напряжение, забыть о неприятностях, с другой - при желании прекратить аддиктивную реализацию. Нередко в стратегию аддиктивного поведения включаются защитные проекционные механизмы, когда проблему идентифицируют где угодно - в неудачном браке, конфликтах на производстве, кризисе в стране и др., но только не в самом аддиктивном поведении.

Список литературы:

1. Выготский Л.С. Психология. -М. 2000. -1008 с.
2. Стресс жизни: Сборник. - СПб.: ТОО "Лейла", 1994.
3. Бухановский А.О. и др. Болезнь зависимого поведения / Методические рекомендации. - Ростов-на-Дону, 2001.
4. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы психологии зависимости от Интернета. // Психологический журнал. 2004, № 1. С. 90-100.
5. Короленко Ц.П., Донских Т.А. Семь путей к катастрофе. Деструктивные формы

поведения в современном мире.-Новосибирск: Наука, 1990

6. Ершова Т.И., Микиртумов Б.Е. - Обзор. психиат. и мед. психол., 1995/1, с.55-63.
7. Сельченков К.В. Психология зависимости: Хрестоматия. Минск: Харвест, 2004. - 592 с.
8. Ребер. А. Большой толковый психологический словарь. М: Вече/АСТ, 2003
9. Менделевич В.Д. Руководство по аддиктологии. СПб.: Речь, 2007.-768 с.
10. Заика Е.В., Крейдун Н.П., Якина А.С. Психологическая характеристика личности подростка с отклоняющимся поведением. // Вопросы психологии. 1990, № 4. С. 83-90.
11. Менделевич В.Д. Поведенческие расстройства или девиации поведения? // Психиатрия и психофармакотерапия. 2000, Т. 2, № 6.
12. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. - М.: Медпресс, 2001
13. Короленко Ц. П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития // Обзорение психиатрии и медицинской психологии имени В. М. Бехтерева. 1991, N 1. С. 8-15.

АЛКОГОЛЬНАЯ ЗАВИСИМОСТЬ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ЭТИОПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, КЛИНИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БОЛЬНЫХ

Е. Ротманова

Магистрант Академии Кайнар

В статье рассматривается алкогольная зависимость, его определение и патогенетические факторы. Алкогольная зависимость относится к наиболее распространенным формам аддиктивных расстройств. Тот факт, что алкоголь относится к легальным психоактивным веществам, только усугубляет ситуацию. По данным Всемирной организации здравоохранения, во многих странах, производятся попытки по снижению масштабов злоупотребления алкоголем и профилактике алкоголизма, однако до сих пор это не привело к каким-либо глобальным серьезным изменениям.

Ключевые слова: *алкогольная зависимость, факторы алкоголизма, аддикция, психоактивные вещества, алкоголь.*

Алкоголь является психоактивным веществом, оказывающим угнетающее действие на работу центральной нервной системы и вызывающим интоксикацию (опьянение). Соответственно, алкогольными считаются напитки, содержащие этанол, этиловый или винный спирт [1].

Рассмотрение зависимости от алкоголя стоит начать с определения того, что представляет собой алкоголизм. «Алкоголизм - это хроническое психическое заболевание аддиктивного типа, проявляющееся тремя основными симптомами: болезненным влечением к алкоголю, формирующейся на основе этого влечения алкогольной зависимостью и систематическим злоупотреблением алкоголем» [2].

Следует различать понятия «алкоголизм» и «злоупотребление алкоголем». Злоупотребление алкоголем, или неумеренное его потребление, является лишь одним из симптомов алкогольной зависимости и может наблюдаться у лиц, не страдающих алкоголизмом. В противовес злоупотреблению алкоголем выделяют умеренное потребление алкоголя, которое, в свою очередь, является отправной точкой для дальнейшего неумеренного потребления алкоголя, ведущего к формированию алкогольной зависимости.

Психопатологические проявления алкогольной зависимости разделяют на три категории:

- 1) Проаддиктивные расстройства, а именно, личностные особенности, предрасполагающие к развитию алкоголизма;
- 2) Собственно аддиктивные расстройства: мотивации, выражающиеся в патологическом влечении к психоактивным веществам, и связанное с этим аддиктивное поведение;
- 3) Метааддиктивные расстройства, включающие в себя нарушения в результате злоупотребления психоактивными веществами [3].

Среди основных критериев диагностики алкоголизма выделяют следующие:

- 1) алкоголь занимает чрезмерно высокое место в системе ценностей индивида;
- 2) утрата способности контролировать количество потребляемого алкоголя;
- 3) социальное окружение, профессиональные интересы, а также другие факторы не являются препятствием для употребления алкоголя;
- 4) возникновение синдрома отмены.

Первые три критерия отражают психический компонент, а последний – физический компонент алкогольной зависимости.

В качестве дополнительного критерия диагностики алкоголизма иногда выступает нарастание толерантности к алкоголю. Однако данный феномен может проявляться еще до сформированной зависимости от алкоголя и сопровождать злоупотребление алкоголем (В.Д. Менделевич, 2007). Под толерантностью следует понимать способность переносить увеличение количества потребляемого алкоголя. Таким образом, толерантность определяется минимальным количеством алкоголя, способным вызвать опьянение у человека (Каплан Г. И., Сэдок Б. Дж., 2002).

Согласно Международной классификации болезней 10-го пересмотра диагноз «Синдром зависимости от алкоголя» устанавливается при соответствии как минимум, трем пунктам из приведенного ниже перечня: 1) сильное или непреодолимое желание употребить алкоголь; 2) затрудненный контроль употребления алкоголя; 3) состояние отмены при прекращении употребления или снижении дозы алкоголя; 4) толерантность, или необходимость увеличения дозы для достижения прежних эффектов; 5) нарастающее пренебрежение иными источниками удовольствия и видами деятельности в связи с увеличением времени, затрачиваемого на употребление алкоголя и последующее восстановление нормального состояния; 6) продолжающееся употребление алкоголя, несмотря на очевидные вредные последствия для физического и психического здоровья [4].

Существует множество этиологических теорий алкоголизма, которые разделяют на социальные, психологические и биологические. Поэтому алкоголизм в полной мере можно отнести к биопсихосоциальным заболеваниям. Кроме того, в возникновении алкоголизма играют важную роль генетические аспекты.

Известно, что дети, чьи биологические родители были алкоголиками, имеют в 4 раза больше шансов заболеть, даже если не воспитывались ими (Ю.В. Попов, В.Д. Вид, 1997). Генетическую обусловленность в развитии заболевания подтверждает множество близнецовых исследований.

К биологическим, в том числе, относят концепции, связывающие возникновение алкогольной зависимости с ферментативной недостаточностью, а также с изменением активности различных нейромедиаторов.

К социальным факторам, определяющим зависимое поведение, можно отнести социально-экономическую стабильность общества, наличие в нем определенных ценностей, нравственных устоев, а также влияние со стороны семьи, близкого социального окружения человека и др.

Психологические факторы формирования зависимости можно разделить на внешние психологические факторы (влияние среды) и на особенности личностно-психологического функционирования ставшего зависимым человека.

Многие больные алкоголизмом объясняют свою тягу к алкоголю желанием избавиться от тревоги, стресса (В.Д. Менделевич, 2007). Подростки часто подражают взрослым, сверстникам. Немаловажную роль в формировании зависимости играет приводящий к злоупотреблению алкоголем у подростков поиск новых впечатлений на фоне неразвитой сферы потребностей, особенностей эмоциональной сферы (Егоров А. Ю., 2002). Зачастую также воспитание ребенка по типу гипо- или гиперопеки способствует формированию аддиктивной личности. Если ребенку не хватает внимания со стороны родителей, у него происходит снижение самооценки, возникают комплексы неполноценности, ненависть по отношению к взрослым. Именно это подталкивает ребенка к поиску «новой жизни», употреблению спиртных напитков. Гиперопека, наоборот, может спровоцировать у ребенка активный поиск самостоятельности: употребляя алкоголь, ребенок демонстративно нарушает правила родителей, таким образом, принимая собственное решение (Назыров Р.К., Федоряки Д.А., Ляшковская С.В., 2012).

К основным моделям употребления алкоголя можно отнести:

1) *Непатологическое употребление алкоголя.* Сюда относят редкое и умеренное потребление спиртного, не влекущее за собой каких-либо негативных последствий. Однако даже умеренное употребление алкоголя может вызвать зависимость от алкоголя у предрасположенных к ней лиц.

2) *Запой.* Н. Н. Иванец относит данный вариант злоупотребления алкоголем к периодическому типу и описывает его как периоды ежедневного употребления алкоголя в больших дозах, сменяющиеся интервалами частичного или полного воздержания от алкоголя различной продолжительности [5].

В. Д. Менделевич называет следующие особенности запойной формы злоупотребления алкоголем: «1) приступообразный характер; 2) непреодолимое влечение к алкоголю; 3) выраженный физический компонент алкогольной зависимости; 4) многодневное употребление больших суточных доз алкоголя; 5) полная утрата трудоспособности в период приступа; 6) анорексия» [2, с. 178].

В свою очередь, принято условно выделять истинные и псевдозапой. Различия состоят в том, что ложные запои связаны с внешними обстоятельствами, а истинные - с биологическими факторами.

3) *Непрерывное злоупотребление алкоголем.* Данный паттерн в большей мере зависит от внешних обстоятельств и характеризуется отсутствием факторов, препятствующих злоупотреблению алкоголем. Непрерывное злоупотребление алкоголем чаще наблюдается в низших слоях социума. От остальных типов злоупотребления алкоголем непрерывное пьянство отличается стремительным развитием соматических нарушений и неврологических расстройств (В.Д. Менделевич, 2007).

4) *Ремиттирующий тип алкоголизма* является промежуточным между запойным и непрерывным типами злоупотребления алкоголем. В случае, если проявления алкоголизма не носят необратимого характера, многолетняя ремиссия может значительно компенсировать расстройства, вызванные патологическим употреблением алкоголя. Выраженные же нарушения практически не снижаются и влекут за собой когнитивные нарушения различной степени тяжести. Такие больные болтливы, фамильярны, обладают приподнятым настроением и не способны замечать нюансы в высказываниях и поведении других людей (В.Д. Менделевич, 2007).

Существует множество подходов к классификации алкоголизма. Рассмотрим некоторые из них.

Классификация Е. Jellinek (1955) включает пять типов алкоголизма и описывает клинические его проявления. Каждая стадия обозначается буквами греческого алфавита:

Альфа-алкоголизм отражает психологическую зависимость от алкоголя. Употребление алкоголя выступает в качестве способа избавления от различных эмоциональных переживаний. При этом способность контролировать дозу алкоголя сохраняется. Однако периодически употребление алкоголя влечет за собой нарушения межличностных отношений. По-другому этот тип алкоголизма называют «проблемным пьянством». Стадия *бета-алкоголизма* подразумевает эпизодическое или периодическое злоупотребления алкоголем при отсутствии признаков зависимости от него. *Гамма-алкоголизм* уже отражает психическую и физическую зависимость от алкоголя, характеризуется повышением толерантности к алкоголю, утратой контроля дозы, а также соматическими и неврологическими нарушениями. На стадии *дельта-алкоголизма* человек способен контролировать дозы употребляемых спиртных напитков, но отсутствует возможность полностью отказаться от их употребления по причине наличия психической и физической зависимости. *Эпсилон-алкоголизм* - запойная форма алкогольной зависимости (В.Д. Менделевич, 2007). Альфа- и бета-алкоголизм не относятся к зависимости от алкоголя, в то время как остальные три формы характеризуют проявления алкогольной зависимости [6].

C.R. Cloninger (1987) выделяет два типа алкоголизма. Первый из них развивается у пассивно-зависимых лиц, склонных к тревоге и чаще обнаруживается в зрелом возрасте. Данный тип алкоголизма напоминает запойную форму. Второй тип наблюдается у лиц с антисоциальными установками и обычно начинается в юности. Этот тип характеризуется отсутствием способности к полному воздержанию от алкоголя, чаще приводит к депрессии и суициду (В.Д. Менделевич, 2007).

В Международной классификации болезней 10 пересмотра расстройства, связанные с употреблением алкоголя, выделены в раздел «Психические и поведенческие расстройства вследствие употребления психоактивных веществ» (F1). В этот раздел включены разнообразные расстройства, тяжесть которых варьируется от неосложненного опьянения и употребления с вредными последствиями до выраженных психических расстройств и деменции, которые могут быть объяснены употреблением одного или нескольких психоактивных веществ. Вещество указывается первыми двумя цифрами после буквы F. Таким образом, рубрику F10 составляют психические и поведенческие расстройства вследствие употребления алкоголя [7]. Рассмотрим некоторые из них:

1) *F10.0 Острая алкогольная интоксикация* (алкогольное опьянение). Состояние развивается после приема чрезмерного количества алкоголя. Клинические проявления включают нарушения интеллектуальной деятельности, эмоциональной сферы, моторики, вегетатики,

социального поведения вплоть до агрессии и конфликтов с окружающими. Человек может проявлять как повышенную разговорчивость и общительность, так и стремиться к уединению и отмечать у себя сниженный фон настроения. Аффективные проявления могут быть лабильны: эпизоды смеха сменяются плачем, и наоборот.

2) *F10.2 Синдром зависимости от алкоголя.* Больные, как правило, отрицают факт злоупотребления алкоголем. Зачастую отмечаются трудности в семейных отношениях, в профессиональной деятельности, частые вспышки раздражительности (Попов О.В., Вид В.Д., 1997).

Рассмотрим стадии заболевания с соответствующими его проявлениями.

1) Первая стадия. Для данной стадии характерны:

– *Первичное патологическое влечение к алкоголю.* Проявляется в потребности в приеме количества спиртного, достаточного для достижения опьянения, эйфории. Подготовка к приему алкоголя сопровождается положительными эмоциями и воспоминаниями о предыдущих выпивках;

– *Снижение количественного контроля.* Алкогольная интоксикация после приема первых доз алкогольных напитков провоцирует дальнейшее употребление алкоголя до состояния более выраженного опьянения;

– *Рост толерантности к алкоголю.* Изначально выпитая доза спиртного не вызывает желаемых приятных ощущений от опьянения и требуется продолжение употребления большего количества алкоголя;

– *Алкогольные амнезии.* Из памяти могут выпадать отдельные фрагменты событий, происходивших в момент алкогольного опьянения (Шабанов П.Д., 2003).

2) Вторая стадия формируется в возрасте 25-35 лет после злоупотребления алкоголем в течение 10-15 лет. Помимо утяжеления всех симптомов, характерных для первой стадии заболевания, появляется алкогольный абстинентный синдром, формируется эпизодическое или систематическое злоупотребление алкоголем, происходит заострение преморбидных черт личности.

– *Патологическое влечение к алкоголю* приобретает спонтанную форму возникновения, возникает уже не только перед праздничными и торжественными событиями, но и в обычных бытовых условиях. Больные ищут повод для выпивки. Однако социально-этические нормы иногда позволяют отказаться от употребления алкоголя.

– *Симптом утраты количественного контроля.* После приема первой дозы алкоголя, больной уже не в силах отказаться от второй.

– *Толерантность к алкоголю* достигает апогея и остается на этом уровне в течение нескольких лет.

– *Алкогольные амнезии* все чаще повторяются и касаются отдельных периодов опьянения.

В целом, уменьшается длительность эйфории после употребления алкоголя. Человек становится раздражительным, недовольным или чересчур демонстративным в своем поведении.

Алкогольный абстинентный синдром проявляется различными вегетативными нарушениями: потливость, снижение аппетита, сухость во рту, тахикардия, и длится не более одного дня. Больной желает опохмелиться. При многодневном употреблении алкоголя к вегетативным добавляются соматические и неврологические нарушения, длящиеся на протяжении 2-5 суток. Отмечается общее недомогание, слабость, нарушение сна, тремор конечностей и т.д. В более тяжелых случаях абстинентный синдром сопровождается также психическими расстройствами, а именно тревожной пугливостью, чувством напряжения и опасениями за свое здоровье.

Наиболее распространенная форма злоупотребления на второй стадии – постоянное злоупотребление алкоголем, которое сменяется псевдозапойми, или ежедневной выпивкой, связанной с внешними обстоятельствами. Впоследствии начинаются истинные запои, которые прекращаются также в связи с внешними причинами.

Вторая стадия сопровождается *изменениями личности* в виде эмоциональной неустойчивости, огрубения, возбудимости, и появления алкогольной анозогнозии как недостатка критики к своему аддиктивному поведению. Подобные изменения личности могут послужить началом семейных проблем и потери профессионального статуса (Шабанов П.Д., 2003).

3) Третья стадия также как и вторая характеризуется ухудшением протекания болезненного состояния. Развивается в возрасте не старше 45-50 лет после длительного злоупотребления алкоголем в течение 15-20 лет.

– *Первичное патологическое влечение* проявляется спонтанно, интенсивно, требует сиюминутного приема спиртного;

– *Утрата количественного контроля.* Отсутствие алкоголя не является препятствием для его употребления. Больной способен отдать и сделать все что угодно ради выпивки. Может употреблять спиртное как в одиночку, так и в незнакомой компании;

– *Снижение толерантности к алкоголю.* Алкоголик уже может перейти к употреблению более слабых алкогольных напитков.

Поведение характеризуется уже не только раздражительностью, но и придирчивостью, агрессией, даже по отношению к близким людям. Но может наблюдаться и противоположная картина: больной сонлив, пассивен, неспособен выполнять целенаправленные действия.

На третьей стадии наблюдается *тотальная алкогольная амнезия*. *Абстинентный синдром* сопровождается всеми видами расстройств: вегетативными, соматическими, неврологическими и психическими. Соматические последствия уже необратимы. *Истинные запои* сменяются периодами полного воздержания от спиртного. Изменения личности больного характеризуются алкогольной деградацией: ухудшение интеллектуально-мнестической деятельности, утрата критики к своему состоянию, эмоциональное огрубление, исчезновение семейных привязанностей, снижение трудоспособности.

Наиболее частыми являются такие варианты алкогольной деградации: 1. изменения поведения проявляются агрессией, стремлением очернить окружающих, чрезмерной откровенностью; 2. беспечное благодушие с резким снижением критики к происходящему, алкогольным юмором в виде примитивных шуток; 3. пассивность, вялость, утрата интересов.

Отсюда следуют различные социальные последствия: потеря семьи, работы, места жительства (Шабанов П.Д., 2003).

Употребление спиртного часто является способом ухода от проблем. Люди, не научившиеся быть самостоятельными, за которыми с детства всегда принимали решение их родители, не умеют решать жизненные задачи, встающие перед ними. И употребление спиртного становится, своего рода, путем избегания проблем. Однако алкоголь не только не помогает перестать быть *безответственным*, а только лишь приводит к формированию еще одной проблемы - алкогольной зависимости.

Еще одной психологической чертой алкоголика является *эмоциональная незрелость*. Начав злоупотреблять алкоголем, человек останавливается в своем личностном развитии. Человек избегает решения проблем, таким образом, в нем не происходит изменений, способствующих взрослению, духовному росту. Такие больные не могут откладывать удовольствие и переносить физическую боль. Подобное поведение очень напоминает поведение ребенка.

В нормальной жизни любому человеку приходится сталкиваться с трудностями, находиться в состоянии фрустрации, с которым приходится справляться. Зависимый от алкоголя человек обладает *низкой толерантностью к фрустрации*, не может перенести даже малейшие неудачи, сопровождающиеся невозможностью добиться поставленных задач, а также тревогой, напряжением, подавленным настроением. На подобные состояния алкоголик реагирует либо агрессией, гневом, либо снова прибегает к выпивке.

Научившись эмоционально раскрепощаться в результате алкогольного опьянения, больные *не умеют выражать свои чувства* в трезвом состоянии. Если под действием алкоголя они становятся общительными, чаще говорят то, о чем думают, то вне опьянения они не могут выражать свои чувства осознанно, поскольку не умеют этого делать.

Обладая *низкой самооценкой*, зависимые от алкоголя лица не относятся к себе уважительно, как к достойному человеку. А алкоголь меняет отношение к себе в обратную сторону. Выпивши, алкоголик становится уверенным в себе, хвастливым, выдает *идеи величия*: «я могу все».

Больные алкоголизмом часто являются *перфекционистами*. Считают, что нет права на ошибку, все дела нужно доводить до идеального состояния. А если таковое выполнить не получается, лучший способ – не заниматься ничем. Единственное, что остается – выпить.

На протяжении всего заболевания алкоголик испытывает *чувство вины*. Связано это может быть с тем, что больной совершил во время алкогольного опьянения, и с последующей реакцией семьи, коллег. Социальное порицание, недовольство приводит к усилению чувства вины, которое

алкоголик не в силах терпеть, что опять является причиной для употребления алкоголя (Москаленко В., 2002).

Подростковый возраст с присущими ему особенностями с давних пор считается фактором, способствующим развитию алкоголизма. Именно в этом возрасте начинают употреблять спиртные напитки большинство будущих алкоголиков. Если злоупотребление алкоголем начинается в этот период, риск развития алкогольной зависимости становится очень высоким. Главное отличие от взрослого алкоголизма состоит в том, что у подростков зависимость формируется уже в течение 2-4 лет. И, чем меньше возраст, тем больше риск. Такое отличие связано с повышенной чувствительностью подростков к алкоголю [8].

Предрасполагающими к развитию алкоголизма являются биологические, социальные и психологические факторы. К биологическим относят различные вредности, перенесенные в детстве: задержка физического и интеллектуального развития, состояние психической заторможенности и возбуждения, девиантное поведение и другие. К группе социальных факторов относятся социальное окружение, отношение к спиртным напиткам в семье, среди сверстников, отсутствие родительского контроля за поведением. Среди психологических факторов употребления алкоголя следует отметить особенности характера подростка. Подростки с неустойчивыми чертами характера объясняют прием спиртных напитков желанием повеселиться, гипертимные личности - бездельем, истероидные – привлечением к себе внимания, шизоидные – снятием робости и неловкости в общении, конформные пьют за компанию (Гавенко В.Л., 2003).

Перечислим поведенческие реакции подростков, способствующие развитию в дальнейшем аддиктивного поведения.

Реакция эмансипации является стремлением отгородиться от влияния взрослых, будь то родитель, учитель, то есть от покровительства, контроля, и поведение становится противоположным ранее привычному, подросток стремится к чему-то новому, отсюда и употребление алкоголя, наркотиков.

Реакция увлечения обычно противодействует аддиктивному поведению при наличии какого-либо не причиняющего вреда хобби. Однако, если единственным увлечением для подростка является общение с асоциальными сверстниками, высока вероятность начала злоупотребления ими алкоголя и других психоактивных веществ.

Реакции, обусловленные формирующимся сексуальным влечением, чаще подразумевают под собой прием алкоголя с целью раскрепощения перед сексуальным контактом.

Реакция группирования со сверстниками могут быть опасны в случае попадания в компанию сверстников, нарушающих общественные нормы, активно бунтующие против взрослых. Такая компания может стать «идеальной» средой для начала злоупотребления алкоголем [9].

Реакция имитации подразумевает под собой подражательное поведение, желание копировать поведение, пристрастия людей, являющихся объектом восхищения, почитания. Если такой объект ведет образ жизни, связанный с употреблением психоактивных веществ, подросток последует его примеру (В.Д. Менделевич, 2007).

В отличие от подростково-юношеского алкоголизма, значительно более редким является алкоголизм в позднем возрасте. Подобные больные делятся на два типа: те, у кого алкогольная зависимость образовалась гораздо раньше, но впервые была выявлена лишь в зрелом возрасте; лица с истинным поздним алкоголизмом. Формированию алкогольной зависимости в пожилом возрасте предшествует возникновение чувства одиночества, ненужности, различные хронические боли, связанные с этим психосоматические страдания [10]. В случае алкоголизма в пожилом возрасте прогноз наиболее благоприятен, так как общее соматическое, неврологическое состояние людей данного возрастного периода не всегда позволяет переносить большие дозы алкоголя.

Список использованных источников:

1. Каплан, Г.И., Сэдок, Б. Дж. Клиническая психиатрия. В 2 томах. Том 1. / Г.И. Каплан, Б. Дж. Сэдок. - М.: Медицина, 2002. 672 с.
2. Менделевич, В.Д. Руководство по аддиктологии / В.Д. Менделевич. СПб.: Речь, 2007. – 768 с.
3. Сиволап, Ю.П., Савченков, В.А. Злоупотребление опиоидами и опиоидная зависимость / Ю.П. Сиволап, В.А. Савченков. – М.: ОАО «Издательство «Медицина», 2005. – 304 с.
4. Сиволап, Ю.П. Злоупотребление алкоголем и фармакотерапия алкоголизма / Ю.П. Сиволап // Неврология, нейропсихиатрия, психосоматика . 2014

5. Иванец, Н.Н. Руководство по наркологии / Н.Н. Иванец. – М.: Медпрактика-М, 2002. – 444 с.
6. Шабанов, П.Д. Наркология: практическое руководство для врачей / П.Д. Шабанов. – М.: ГЭОТАР-МЕД, 2003. – 560 с.
7. Нуллер, Ю.Л., Циркин, С.Ю. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Клинические описания и указания по диагностике / Ю.Л. Нуллер, С.Ю. Циркин. – Киев: Сфера, 2005
8. Морозов, Г.В., Рожнов, В.Е., Бабаян, Э.А. Алкоголизм: руководство для врачей / под ред. Г.В. Морозова, В.Е. Рожнова, Э.А. Бабаяна. – М.: Медицина, 1983. – 432 с.
9. Личко, А.Е., Битенский, В.С. Подростковая наркология. Руководство / А.Е. Личко, В.С. Битенский. – Л.: Медицина, 1991. – 304 с.
10. Попов, Ю.В., Вид, В.Д. Современная клиническая психиатрия / Ю.В. Попов, В.Д. Вид. – М.: «Экспертное бюро-М», 1997. – 496 с.

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАР МӘСЕЛЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Э.Т. Адилова

PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

Мақалада жастардың құндылық бағдар мәселелері, «құндылық» және «қажеттілік» ұғымдарының арасындағы қатынастарды талдау, олардың ұқсастығы мен айырмашылықтары, әртүрлі ғылымдар аясында жастардың құндылық бағдарларының қазіргі жағдайдағын зерттеу, әлеуметтік өзгеріс процесінде жеке құндылықтардың құрылымын зерттеуге қатысты мәселелер қарастырылады.

Түйін сөздер: құндылық, құндылық бағдарлар, қажеттілік, жеке тұлға, жеке құндылық бағдарларының құрылымы.

Қазіргі жастардың құндылық бағдарларын зерттеу өзекті болып табылады, өйткені біздің қоғамымыздың материалдық және рухани мәдениеті, бүгінгі мен болашағы жағынан жастардың көзқарасына және олардың құндылықтарына байланысты. Құндылықтардың сезім мен ақыл-ойдың ұштасуын және сол арқылы адамның іс-әрекет бағдарын белгілейтін күші бар. Д.А. Леонтьев жеке құндылықтарды адамның ішкі әлемінің негізгі компоненттері деп атап, оларды «маңызды нысандардың орнықты мағыналары» көздері ретінде қарастырады. Ол қажеттіліктерді мағынаның екінші көзі ретін, бірақ жеке құндылықтардың ерекше маңыздылығын атап көрсетеді. Автордың айтуы бойынша, белгілі бір әлеуметтік топ (отбасы, мектеп, жұмыс ұжымы) белгілі бір жалпы құндылықтарға бағыттаған, яғни ол «әлеуметтік құндылықтар» (қалаған, дұрыс деп саналатын) деп аталады. Д.А. Леонтьев жеке құндылықтарды қандай да бір қажеттіліктермен қарама-қайшы және олар адамның ішкі дүниесіндегі тілектер мен ұмтылыстар емес, идеалдар түрінде көрініс табады деп ойлайды. Сыртқы жағдайдан тыс жеке құндылықтар объект көлеңкесі болып табылады, өйткені олар басқа адамдармен ұқсастықты көрсетеді. Сонымен қатар, автор объективтіліктің ішінара екенін көрсетеді, өйткені құндылықтарды ассимиляциялау арқылы адам оларды «өздері үшін» біраз өзгертеді. Осылайша, әлеуметтік құндылықтар жеке жағдайларға дейін ішкі жағдайларға байланысты сыналады.

Сондай-ақ Д.А. Леонтьев құндылықтардың үш нысанын атап өтті: жалпыланған идеалдар нысанында, осы идеалдардың нақты іске асуында белгілі бір адамдардың іс-әрекеттері мен туындыларында, сондай-ақ «олардың мінез-құлқына және әлеуметтік құндылықтардың идеалдарына елеулі әсер етуіне» ынталандыратын мотивациялық құрылымдар түрінде. Автор топты белгілі бір құндылықтармен сипатталатын ұжымдық тақырып ретінде қарастырады. Адам көп мөлшерде шағын және ірі топтарға кіреді, онда оған аз және одан да маңызды топтар бар, анықтамалық топ ерекше рөл атқарады. Интериоризация арқылы адам өзі үшін анықтамалық топтың кейбір құндылықтарын қабылдайды. Оның үстіне, тек субъектінің ұжымдық қызметімен байланысты құндылықтар ғана қабылданады. Жоғарыда айтылғандардан, егер адам белгілі бір топқа жатса және ұжымдық қызметпен айналысса, онда оларға топтық құндылықтарды «тағайындау» мүмкін болады деген қорытынды жасауға болады [Леонтьев, 1996].

Отандық психологиялық түсініктер гуманистік ұстанымдарымен адамның құндылық бағдарларын бағалауға да жақындады. Әртүрлі авторлар (С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, К.К. Платонов и др.) бірауыздан жеке тұлғаның маңызды құрамдас бөлігі ретінде құндылық бағдарларын ерекшелікпен көрсетеді. К.К. Платонов бағдарлаудың қоғамдық тәуелділігіне және білім берудің оның қалыптасуына ықпалын көрсетеді. Б.Ф. Ломовтың бағыты бойынша адам қоғамнан алынғанын жеке тұлғаның дамуына ықпал ететін қатынас ретінде қолданады. К.К. Платонов әлеуметтік бағдарлау туралы және оның тәрбиенің қалыптасуына ықпалын көрсетеді. Л.С. Выготский адам дамуы барысында мәдени құндылықтарын қарым-қатынас арқылы меңгереді меңгерген деген идеяны ұсынды [Логвинов және басқалар, 2013]. Г.М. Андреева, Л.И. Анцыферова, А.А. Бодалев, Г.Г. Дилигенский және т.б. өз жұмыстарында әлеуметтік факторлардың тұлғаны қалыптастыруға және оның атап айтқанда құндылық бағдарларына әсер ету мәселесін қарады.

К.А. Абульханова-Славскаяның пікірінше, құндылық сананың негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Көптеген басқа авторлар сияқты, ол құндылықтардың екі түрін ажыратуды ұсынады, олардың біріншісі соңғы болып өзгеруі мүмкін. Тек бұл құндылықтар аздап басқаша: идеалды және нақты. Бұл өтпелі кезең жеке тұлғаның күш-жігерін қажет етеді. Нағыз құндылықтар адамның өмірде жүретініне сенеді. Адам өмір сүру барысында нақты құндылықтар сенімдер ретінде әрекет етеді. Тіпті сыртқы әлем осы наным-сенімдерге жарқын қарама-қайшылықты немесе қарама-қайшылықты бейнелейтініне қарамастан жеке тұлғаның «өз құндылықтарында сенімділік сақтауға және оптимизмге негіздеуге» мүмкіндігі бар [Абульханова-Славская, 2014].

«Құндылық» немесе «құндылық бағдар» ұғымын анықтауда бірнеше көзқарастар бар. Бірінші көзқарасқа сәйкес, құндылық пікір ұғымдарға, сенімділікке байланысты. Мұндай көзқарасты М. Рокич, В. Брожик және т.б. қолданылды. В.А. Ядов құндылық бағдарлар мен көзқарастардың ортақ екенін көреді. Үшінші көзқарасқа сәйкес құндылық бағдарларын қажеттіліктер мен мотивтермен бір топта қарастыру керек (Е.Ф. Василюк, Б.И. Додонов, А. Маслоу, А.Г. Асмолов). Мұндай ұстанымның шеңберінде құндылықтар адамның өмірінің барлық салаларына әсер ететін және нақты жағдайға ғана емес, адам үшін қиын және қауіпті процесс болып табылатын тұрақты мотивациялық қалыптастыру ретінде қарастырылады.

Мән мен құндылық бағдарларының ұғымдарын бөліп көрсететін болсақ, бұл соңғы адамның белгілі бір құндылықтарға бағдарлануын білдіреді. Бұдан басқа, «құндылық» түсінігі кең және тар мағынада қарастырылуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Кең мағынасында құндылықтар дерексіз мәндерді білдіреді, альтернативті таңдау кезінде маңызды, сонымен бірге адамдар үшін маңызды материалдық жағдай. Тар мағынада құндылықтар жалпылама түрде ұсынылған белгілі бір рухани ойлар ретінде түсіндіріледі. Әлеуметтік топқа тән құндылықтар уақыт өте келе өзгеруі мүмкін. Ғылыми мәліметтерге сәйкес, ең белсенді құндылық жүйесі жасөспірімдер мен жастарда қалыптасады. Қолданыстағы құндылық жүйесі адам өмірінің өзгеруіне бейімделу процесін жеңілдетеді немесе оған кедергі келтіреді. Адамға көмектесу үшін, ол қандай құндылықтарға баса назар аударатынын білу керек. Нәтижесінде «құндылық бағдарлары» термині ғылыми қолданысқа енгізілді, мінез-құлық өлшемі ретінде белгілі бір мәндерді таңдауды білдіреді. Құндылықтар адамзаттың және кез-келген әлеуметтік қоғамның меншігі болып табылады, құндылық бағдарлары - белгілі бір адамның меншігі.

С.Л. Рубинштейн құндылықтарды мәдениетпен тығыз байланысты, ол жылдар бойы дамып отыратын оның өнімі болып табылады деп жазады. Отандық психологияның классикасы құндылықтарды мінез-құлықтың күшті ынталандырушысы ретінде қарастырады. Адамда біртіндеп белгілі иерархияны құратын құндылықтар жүйесін қалыптасады. Сонымен қатар, өмір сүру жағдайлары негізінде бірде біреусі, бірде басқа құндылықтар бірінші кезекте болып, ал кейде тіпті төменгілерге қауіп төніп тұрған жағдайда олардың өзі неғұрлым маңызды болуы мүмкін. С.Л. Рубинштейн «құндылық - адам үшін әлемдегі нәрсенің маңыздылығы» екенін атап өтеді. Идеалды болашақтың суреттері адамның мінез-құлқын бүгінгі таңда анықтай алады. Осылайша, құндылықтар реттеуші қызметін орындайды. Даму, жетілу, әлеммен қарым-қатынасты өзгерту, қарым-қатынас ортасы, өмір сүру барысында кейбір құндылықтар өзектелінеді, ал басқалары құлдырап, ішкі жағдайлардағы өзгерістерге байланысты құндылықтар қайта бағаланады [Рубинштейн, 2012].

Н.А. Журавлева жастардың құндылық бағдарлар динамикасына қатысты өз жұмысында нарықтық бағдарларды қалыптастыруға әсер ететін бірқатар факторларды қарастырады. Ол екі үлкен факторларды ажыратады:

1. Объективті - бұл макроэкономикалық жағдайларды (әлеуметтік-экономикалық, идеологиялық, әлеуметтік-мәдени, саяси және т.б.) және микро-әлеуметтік жағдайларды (оқыту және білім берудің сипаты, тұлғада қамтылған әлеуметтік топтардың құндылықтары) қамтиды. Бірінші топта қоғамның басым көпшілігінің ортақ құндылықтар жиынтығы ретінде қоғамда басым құндылық бағдарлар жүйесі өте маңызды рөл атқарады. Микро-әлеуметтік жағдайларының ішінде адамдар үшін маңызды құндылық бағдарларын және анықтамалық топтарды бөліп шығарамыз. Бұл процеске ең көп әсер ететін адамның жақын ортасы бар. Оқушылар ұйымы (мектеп, студент) ерекше рөл атқарады. Күнделікті қарым-қатынас барысында қызығушылықтар мен пікірлер алмасады, құндылық бағдарлар жүйесі біртіндеп қалыптасады. Дегенмен, топ тек жеке тұлғаны ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның топ мүшелеріне әсер етуі мүмкін екендігін атап өткен жөн. Топ тұлғаны нақты әрекеттер мен қарым-қатынасқа қосып, белгілі бір құндылықтарға шоғырландырады. Әсер етудің ең маңызды механизмдері ұқсау, жұғу және сендіру болып табылады. Сондай-ақ, адамның құндылыққа бейімделуіне әсер ететін микро-әлеуметтік жағдайлар өмір салты, өмірлік тәжірибе, әлеуметтік мәртебе және кәсіптік саланы қамтиды. Құндылық бағдарлар жүйесін қалыптастыруда кәсібилендірудің рөліне ерекше назар аударылады. М.Г. Роговтың өткізген ғылыми зерттеулері көрсеткендей кәсіптік білім беру процесінде құндылықтар құрылымы мен жеке мотивтердің өзгеруі байқалады. Автор «әрбір келесі кәсіби кезеңде жаңа жағдай пайда болады, жаңа қажеттіліктер мен құндылықтар пайда болады. Бұрын алған білімдер, дағдылар, қабілеттер, құндылықтар мен мотивтер жоғалып кетпейді. Олар жүйені анықтауға кіреді және келесі кезеңге, жеке тұлғаның одан әрі дамуы үшін ішкі факторлардың немесе алғышарттардың (детерминанттар) рөлін жалғастырады» деп жазады [Журавлева, 2006].

2. Субъективті – мотивациялық-қажеттілік саласының ерекшеліктерін және жеке сипаттамаларын қамтиды. Осыған байланысты А. Маслоудың теориясына сәйкес құндылықтар қажеттіліктер сияқты иерархияда орналасады. Бұл иерархияда жоғары және төмен құндылықтар бар, олардың негіздерін қалыптастыратын қажеттіліктер қанағаттандырылмайынша, төменгілер басымдылыққа ие болады. Жоғарыда айтылғандай, осы саладағы дәстүрлі зерттеулердің көрсетуі бойынша қажеттіліктер мен құндылықтар арасындағы айқын айырмашылықтар бар. Ең маңызды факторлар мен жеке қасиеттерге: еріктік қасиеттері, ұмтылыстың деңгейі, сәйкестік деңгейі, стресстік қарсылық, икемділік, зияткерлік сипаттамалары, оқыту жатады. Төменде қазіргі қоғамның және жастардың құндылыққа бағдарлау мәселесінің кейбір зерттеулерінің нәтижелерін қарастырамыз. Бірқатар зерттеушілер (Г. Зараковский, Д.В. Сочивко, Н.А. Полянин және басқалар) құндылық бағдарларының өзгеру процесін мұқият зерттеп, адам өмірінің құндылығын жоғалту, немқұрайлық, қатыгездік көптеген теріс салдарларға алып келетінін атап өтті. Ерекше тенденцияның бірі - әр түрлі ұрпақтар мен әлеуметтік топтар құндылықтарының сәйкес келмеуі. Жастар көбінесе іс жүзінде құндылық болмауы керек құндылықтар дәрежесін көтереді деп айтуға болады [Юрьевич және басқалар, 2012].

С.В. Яремчук жеке тұлғаның құндылық-мағыналық маңызды құрамдастарының бірі ретінде әлеуметтік әл-ауқатын зерттеуге арналған өз жұмысында бұл құбылыс «адамдардың өздерінің шындықтарын жүзеге асыру мүмкіндігімен сәйкестігі немесе салыстыруы» деп жазады. Сондай-ақ, осы зерттеуші субъективті әл-ауқаттың бұзылуына әсер ететін факторларды анықтайды: құндылықтар мен жеке тұлғаның мағынасы арасындағы қақтығыс, тұлға арасындағы қақтығыстар және т.б. [Яремчук, 2013]. Н.А. Журавлева қазіргі заманғы жастардың экономикалық қауіпсіздік немесе әлеуметтену құндылығына бағдарлау мәселесіне тап болатындығын дұрыс деп санайды. Зерттеулерге сәйкес, жастардың үштен бірі экономикалық қауіпсіздіктің құндылықтарына бағдарланған және 40% -дан астамы әлеуметтену құндылықтарына бағдарланған. Жастардың құндылық бағдарларына жататын тағы бір ерекшелігі – ұжымдықтың орнына жеке құндылықтарға қарсы тұру. В.В. Орлованың зерттеуі жасөспірімдерге арналған рухани құндылықтардың құнының төмендеуін көрсетеді [Журавлева, 2013]. Дегенмен, Н.А. Журавлева жастардың негізгі рухани құндылықтарды сақтайтынын атап көрсетеді.

Осылайша, жастардың құндылық бағдарларын зерттеу - ең перспективалы және өзекті бағыттардың бірі. Талдауымыз келесі қорытындыларға әкеледі: Құндылық бағдарлары жасөспірімдер мен жастарда белсенді түрде қалыптасады, бірақ кейінгі өмірде құндылық бағдарлар жүйесінде жеке өзгерістер болуы мүмкін. Объективті және субъективті факторлар құндылық бағдарларының қалыптасуына әсер етеді. Кәсіби біліктілігін арттыру барысында келесі кәсіби қызметтің табыстылығы үшін қажетті құндылықтар меңгеріледі. Қалаған және ықтимал құндылықтардың сәйкес келмеуі адамның субъективті әл-ауқатының бұзылуына, жастарда күйзеліске ұшырау жағдайының пайда болуына алып келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Абульханова-Славская К.А. Методологический принцип субъекта: исследования жизнедеятельности личности // Психологический журнал. 2014. №2. С. 5-19.
2. Журавлева Н.А. Динамика ориентаций молодежи на морально-этические ценности – актуальная проблема современного общества // Психологический журнал. 2013. №5. С. 46-58.
3. Журавлева Н.А. Динамика ценностных ориентаций личности в российском обществе. Москва: Институт психологии РАН, 2006. 335 с.
4. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности (статья первая) // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. 1996. № 4. С. 35 – 44.
5. Логвинов И.Н. Социально-психологические факторы молодежного лидерства: ценностные ориентации (гендерный аспект) / И.Н. Логвинов, С.В. Сарычев. LAP LAMBERT Academic Publishing, Germany. Saarbrücken, 2013. 136 с.
6. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. СПб.: Питер, 2012. 224 с.
7. Яремчук С.В. Субъективное благополучие как компонент ценностно-смысловой сферы личности // Психологический журнал. 2013. №5. С. 85-95.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИЧИН ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ ПЕДАГОГОВ

М.А. Еркинбекова

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии, педагогики и социальных наук, Академия Кайнар, Алматы

И.В. Рогочева

преподаватель кафедры психологии, педагогики и социальных наук, Академия Кайнар, Алматы

Смаилова З.О.

Магистр психологии, преподаватель НЦПК «Өрлеу» г.Тараз

Проблема профессионального выгорания педагогов в нынешних условиях должна стать не просто значимой, но особо актуальной. От того, насколько «здоров» и личностно профессионально развит педагог, зависит качество обученности и развитости подрастающего поколения. Именно поэтому организация систематического психолого-педагогического сопровождения профессионального развития педагогов (с учетом раскрытия факторов синдрома профессионального выгорания) обретает особый смысл.

Ключевые слова: профессиональное выгорание, педагоги, синдром, психосоматика, потенциал, психологическое здоровье.

В последние годы в Казахстане, так же как и во всех странах, все чаще говорят не только о профессиональном стрессе, но и о синдроме профессионального сгорания или выгорания работников.

Выгорание – по существу, ответ на хронический эмоциональный стресс – проявляется в виде непроходящей усталости, подавленности, немотивированной агрессивности, недовольства собой и окружающими. Это состояние возникает у педагогов вследствие душевного переутомления, как своего рода плата за сочувствие, когда в профессиональные обязательства входит отдача «тепла своей души», эмоциональное вкладывание.

Возникновение профессионального выгорания у педагогов обусловлено системой взаимосвязанных и взаимодополняющих факторов, относящихся к различным уровням организации личности: на индивидуально-психологическом уровне это психодинамические особенности субъекта, характеристики ценностно-мотивационной сферы и сформированность умений и навыков саморегуляции; на социально-психологическом уровне – особенности организации деятельности и межличностного взаимодействия педагога.

Профессиональное выгорание возникает в результате внутреннего накопления отрицательных эмоций без "разрядки" или "освобождения" от них. Профессиональное выгорание ведет к истощению эмоционально-энергических и личностных ресурсов человека.

В последние годы в Казахстане, так же как и во всех странах, все чаще говорят не только о профессиональном стрессе, но и о синдроме профессионального сгорания или выгорания работников.

Выгорание – по существу, ответ на хронический эмоциональный стресс – проявляется в виде непроходящей усталости, подавленности, немотивированной агрессивности, недовольства собой и окружающими. Это состояние возникает у педагогов вследствие душевного переутомления, как своего рода плата за сочувствие, когда в профессиональные обязательства входит отдача «тепла своей души», эмоциональное вкладывание. Это повышенная продолжительность дня, высокий динамизм, нехватка времени, рабочие перегрузки, активация психических процессов и физических ресурсов на пределе собственных возможностей, ролевая неопределенность, социальная оценка и т.д. Термин «выгорание» был введен в практику американским психологом Фройденбергом в 1974 году для характеристики психологического состояния здоровых людей, которые находятся в интенсивном и тесном общении с клиентами в атмосфере эмоционального перенапряжения [1].

Профессиональное выгорание - это синдром, развивающийся на фоне хронического стресса и ведущий к истощению эмоционально-энергических и личностных ресурсов работающего человека. Профессиональное выгорание возникает в результате внутреннего накопления отрицательных эмоций без соответствующей "разрядки" или "освобождения" от них. По существу, профессиональное выгорание - это дистресс или третья стадия общего адаптационного синдрома - стадия истощения (по Г. Селье) [2].

Существуют различные взгляды на природу этого феномена, но большинство исследователей определяют выгорание как негативное психологическое явление, включающее в себя психоэмоциональное истощение, которое сопровождается чувством глубокой усталости и опустошенности, возникновением отрицательного, циничного либо безразличного отношения к субъектам деятельности, утратой профессиональной мотивации, связанной с ощущением некомпетентности и неуспешности в работе [3].

А вот, эмоциональное выгорание у профессионалов представляет собой один из защитных механизмов, выражающийся в определенном эмоциональном отношении к своей профессиональной деятельности. Оно связано с психической усталостью человека, длительное время выполняющего одну и ту же работу, которая приводит к снижению силы мотива и меньшей эмоциональной реакции на различные рабочие ситуации (т. е. — к равнодушию).

Цель исследования. Какие работники составляют группу риска в том случае, когда мы говорим о профессиональном выгорании? При ответе на этот вопрос можно выделить следующие закономерности.

Во-первых, профессиональному выгоранию больше подвержены сотрудники, которые по роду службы вынуждены много и интенсивно общаться с различными людьми, знакомыми и незнакомыми. Прежде всего, это руководители, менеджеры по продажам, медицинские и социальные работники, консультанты, преподаватели, полицейские и т. п. Причем особенно быстро "выгорают" сотрудники, имеющие интровертированный характер, индивидуально-психологические особенности, которых не согласуются с профессиональными требованиями коммуникативных профессий. Они не имеют избытка жизненной энергии, характеризуются скромностью и застенчивостью, склонны к замкнутости и концентрации на предмете профессиональной деятельности. Именно они способны накапливать эмоциональный дискомфорт без "сбрасывания" отрицательных переживаний во внешнюю среду.

Во-вторых, синдрому профессионального выгорания больше подвержены люди, испытывающие постоянный внутриличностный конфликт в связи с работой. Чаще всего как в стране, так и за рубежом это - женщины, переживающие внутреннее противоречие между работой и семьей, а также "прессинг" в связи с необходимостью постоянно доказывать свои профессиональные возможности в условиях жесткой конкуренции с мужчинами.

В-третьих, профессиональному выгоранию больше подвержены работники, профессиональная деятельность которых проходит в условиях острой нестабильности и хронического страха потери рабочего места. В нашей стране к этой группе относятся, прежде всего, люди старше 45 лет, для которых вероятность нахождения нового рабочего места в случае неудовлетворительных условий труда на старой работе резко снижается по причине возраста.

Кроме того, в этой группе находятся работники, занимающие на рынке труда позицию внешних консультантов, вынужденных самостоятельно искать себе работу.

В-четвертых, на фоне перманентного стресса синдром выгорания проявляется в тех условиях, когда человек попадает в новую, непривычную обстановку, в которой он должен проявить высокую эффективность. Например, после лояльных условий обучения в высшем учебном заведении на дневном отделении молодой специалист начинает выполнять работу, связанную с высокой ответственностью, и остро чувствует свою некомпетентность. В этом случае симптомы профессионального выгорания могут проявиться уже после шести месяцев работы.

В-пятых, синдрому выгорания больше подвержены жители крупных мегаполисов, которые живут в условиях навязанного общения и взаимодействия с большим количеством незнакомых людей в общественных местах.

С меньшим риском для здоровья и менее выраженным снижением эффективности синдром профессионального выгорания переживают работники, которые характеризуются следующими особенностями. В первую очередь это люди, имеющие хорошее здоровье и сознательно, целенаправленно заботящиеся о своем физическом состоянии (они постоянно занимаются спортом и поддерживают здоровый образ жизни). Это люди, имеющие высокую самооценку и уверенность в себе, своих способностях и возможностях.

Необходимо также подчеркнуть, что профессиональное выгорание меньше касается людей, имеющих опыт успешного преодоления профессионального стресса и способных конструктивно меняться в напряженных условиях.

Если говорить о характере таких людей, то необходимо выделить такие индивидуально-психологические особенности, как высокая подвижность, открытость, общительность, самостоятельность и стремление опираться на собственные силы.

Наконец, важной отличительной чертой людей, устойчивых к профессиональному выгоранию, является их способность формировать и поддерживать в себе позитивные, оптимистичные установки и ценности, как в отношении самих себя, так и других людей и жизни вообще.

Возникновение профессионального выгорания у педагогов обусловлено системой взаимосвязанных и взаимодополняющих факторов, относящихся к различным уровням организации личности: на индивидуально-психологическом уровне это психодинамические особенности субъекта, характеристики ценностно-мотивационной сферы и сформированность умений и навыков саморегуляции; на социально-психологическом уровне – особенности организации деятельности и межличностного взаимодействия педагога.

По подсчетам Евросоюза, около 7 % европейцев страдают от «выгорания» на работе, 5–7 % подвержены депрессии, 28 % испытывают хронический стресс, а 33 % мучаются от хронических болей в позвоночнике из-за работы [4].

Но сколько бы, ни обсуждалась на конференциях, круглых столах, семинарах, ни декларировалась в литературе эта проблема, она остается актуальной для всех специалистов. Так, с целью изучения синдрома выгорания проводилось исследование на 80 педагогах школ города Алматы по методике В.Бойко. Признаки сформированности наблюдались у пятнадцати испытуемых, и практически у каждого педагога можно было наблюдать те или иные симптомы.

У 48% педагогов обнаружены признаки напряжения (первая фаза синдрома), что проявляется в ощущении тревожности, снижении настроения, повышенной степени эмоциональной впечатлительности.

У 75% педагогов в качестве доминирующей выступает фаза резистенции, что проявляется в стремлении избежать действия эмоциональных факторов с помощью полного или частичного ограничения эмоционального реагирования. Наряду с избирательным реагированием у 25% педагогов наблюдается редукция профессиональных обязанностей в виде упрощения процесса общения, стремления облегчить, сократить обязанности, которые требуют эмоциональных затрат.

У 25% педагогов отмечается падение общего энергетического потенциала: у 40% испытуемых в виде психосоматических и психовегетативных синдромов, у 30% – в эмоциональном дефиците, эмоциональной отстраненности, деперсонализации. Также, результаты показали, что у пяти % педагогов полностью сформирован синдром эмоционального выгорания.

Этот же эксперимент был проведен с менеджерами и руководителями подразделений некоторых вузов. Получены следующие результаты:

- падение общего энергетического потенциала – 14 чел.
- психосоматический и психовегетативный синдром – 26 чел.

- эмоциональный дефицит – 34 чел.
- синдром эмоционального выгорания – 6 чел.

Особо актуальной при рассмотрении данной проблемы становится организация непрерывного, систематического психолого-педагогического сопровождения деятельности педагога с целью профилактики и преодоления синдрома профессионального выгорания.

При всей кажущейся разработанности проблемы в ней отсутствует, на наш взгляд, целостное описание процесса сопровождения в рамках педагогической профессии. В соответствии с этим сопровождение должно быть направлено на создание для каждого педагога индивидуального профессионального маршрута, внутри которого разрешаются функции: полноценная адаптация, содействие в становлении индивидуального стиля педагогической деятельности, профилактика профессиональных деструкций, деформаций и синдрома эмоционального сгорания, помощь в достижении профессионального мастерства и развитии личностно-профессиональных качеств и т.д.

Результатом психологического сопровождения является профессиональное развитие, реализация личного потенциала, обеспечение профессионального самосохранения, удовлетворение своим трудом.

Проблема профессионального выгорания педагогов в нынешних условиях должна стать не просто значимой, но особо актуальной. От того, насколько «здоров» и личностно профессионально развит педагог, зависит качество обученности и развитости подрастающего поколения. Именно поэтому организация систематического психолого-педагогического сопровождения профессионального развития педагогов (с учетом раскрытия факторов синдрома профессионального выгорания) обретает особый смысл.

Литература:

1. Freudenberger H.J. Staff Burnout //Journal of Social Issues, 1974, vol. 30, 159-165.
2. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме. М., Медгиз, 1960.
3. Ласовская Т.Ю., Ильина С.А. Профессиональное выгорание: Учебно-методическое пособие. – Новосибирск: Сибмедииздат, 2004.
4. <http://psyfactor.org/personal>

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АГРЕССИИ И АГРЕССИВНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Т.А. Яровая

Магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются концептуальные проблемы агрессии и агрессивности в современных психологических исследованиях. Молодежь в нашей стране живет сегодня в эпоху стремительного изменения социально-экономических условий и политической напряженности, что часто приводит к усилению проявлений агрессии. Особенности агрессивного поведения таковы, что затрагивая эмоциональную сферу личности, они способствуют усугублению морального диссонанса, формированию стрессового и депрессивного состояний. Высокий уровень агрессии у лиц юношеского возраста является настораживающим фактором, так как негативно влияет не только на учебную деятельность, взаимоотношения с родителями, друзьями, сверстниками, индивидуальное развитие, но и на успешность их будущей личной и профессиональной деятельности.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, исследования, юношеский возраст, напряжение, психология.

Особое внимание последователи биологизаторского подхода, и в частности представители фрейдистской и неопрейдистской школы, уделяют объяснению природы такого свойства, как агрессивность, которая якобы служит первопричиной насильственных преступлений. По Фрейду, агрессия – отпрыск и главный представитель первичного позыва Смерти, разделяющий с Эросом господство над миром, а склонность к агрессии – первоначальная и самостоятельная предрасположенность людей, в коей культура, ограничивающая влечения, встречает наибольшее препятствие [1].

Агрессия – поведение, целью которого является нанесение вреда некоторому объекту или человеку [2]. Она возникает, по мнению фрейдистов и неофрейдистов, в результате того, что по различным причинам не получают реализацию отдельные неосознаваемые врожденные влечения, что и вызывает к жизни агрессивную энергию, энергию разрушения. В качестве таких неосознаваемых врожденных влечений Э. Фрейд рассматривал либидо, А. Адлер – стремление к власти, к превосходству над другими, Э. Фромм – влечение к разрушению.

Очевидно, что при таком объяснении агрессивность неизбежно должна возникнуть у любого человека с врожденными, сильно выраженными неосознаваемыми влечениями, которые далеко не всегда способны реализоваться в жизни и потому находят свой выход в деструктивном, разрушительном поведении.

Однако последующие исследователи агрессивности и ее природы как за рубежом, так и у нас в стране (А. Бандура, А. Берговец, А. Басс, Э. Квятковская-Тохович, С.Н. Ениколопов и др.) существенно изменили точку зрения на природу агрессии и на ее выражение.

Некоторые исследователи считают, что термин «агрессия» уместно использовать лишь в тех случаях, когда жертва стремится избежать причинения ей физического или морального ущерба [3].

В частности, такой взгляд на проблему подразумевает исключение из числа поведенческих проявлений, квалифицируемых как агрессия, те специфические действия, которые совершаются в контексте садомазохистских отношений.

Большинство специалистов настаивают на том, что в качестве агрессии может рассматриваться только поведение, включающее в себя намеренное причинение вреда живым существам.

Басс в 1961 году предложил свое определение агрессии, - это любое поведение, содержащее угрозу или наносящее ущерб другим.

Второе определение предложили Берговец с несколькими известными исследователями. Чтобы те или иные действия были квалифицированы как агрессия, они должны включать в себя намерение обиды или оскорбления, а не просто приводить к таким последствиям.

И, наконец, третья точка зрения, высказанная Зильманном в 1979 году, ограничивает употребление термина агрессия попыткой нанесения другим телесных и физических повреждений.

Несмотря на значительные разногласия относительно определения агрессии, многие специалисты в области социальных наук склоняются к принятию определения, близкого ко второму. В это определение входит как категория намерения, так и актуальное причинение оскорбления или вреда другим. Таким образом, в настоящее время большинством принимается следующее определение:

Агрессия – это любая форма поведения, нацеленного на оскорбление или причинение вреда другому живому существу, не желающему подобного обращения [4].

Все большая роль в природе агрессии отводится социальным прижизненно действующим факторам. Так, А. Бандура считает, что агрессия – результат искаженного процесса социализации, в частности результат злоупотребления родителями наказаниями, жестоким отношением к детям. А. Берговец указывает, что между объективной ситуацией и агрессивным поведением человека всегда выступают две опосредующие причины: готовность к агрессии (злость) и интерпретация, толкование для себя данной ситуации.

Индивидуальные психосоматические и половозрастные особенности, связанные с ними отклонения (отставание в умственном развитии, нервно-психологические и соматические патологии, кризисные возрастные периоды развития и т.д.) рассматриваются как психобиологические предпосылки асоциального поведения, которые способны затруднять социальную адаптацию индивида, отнюдь не являясь при этом фатальной, предопределяющей причиной преступного поведения.

В настоящее время в западной криминологии наибольший удельный вес занимают социально-психологические теории преступности, объясняющие социально-психологические механизма усвоения так называемой делинквентной морали механизмами нейтрализации морального контроля, защитными механизмами.

Для того чтобы понять действительную психологическую природу того или иного свойства, в том числе и профессионально значимого, т.е. определить, какую функцию оно выполнит в процессе деятельности, необходимо рассматривать это свойство в личностном аспекте – с точки зрения мотивов и целей этой деятельности. Для настоящего личностного подхода необходимо исследование каждого отдельного свойства в аспекте личности в целом.

Постулирование факта, что преступность обусловлена прежде всего социально, вовсе не означает, что игнорируются индивидуальные свойства личности при изучении преступного поведения. Различные стороны личности от природы отклоняющегося поведения, составляют предмет весьма острой, многолетней дискуссии ученых, таких как Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубинштейн, К.К. Платонов и др.

Анализ социального и биологического в личности предполагает прежде всего рассмотрение соотношения этих факторов в процессе социального развития, формирования личности. Попытку сопоставить соотношение биологического и социального на разных иерархических уровнях структуры личности в процессе ее онтогенеза в свое время предпринял Леонгард К., показав, что соотношение этих факторов неодинаково в различных подструктурах [5].

Таким образом, выявление так называемых психо-биологических предпосылок асоциального поведения как неблагоприятных свойств психики и организма, которые затрудняют социальную адаптацию индивида, является отнюдь не самоцелью, а имеет свой смысл прежде всего в связи с превентивной практикой, так как позволяет проводить воспитательно-профилактическую деятельность с учетом всех, в том числе и индивидуальных факторов, обследующих отклонения в поведении и сознании личности. Неблагоприятные психобиологические предпосылки требуют, как правило, дополнительных как психолого-педагогических, так и медицинских корректирующих мер и воздействий.

В настоящее время большинством ученых агрессия признана детерминантой девиантного поведения. Под агрессией понимают любую форму поведения, нацеленного на оскорбление или причинение вреда другому живому существу, нежелающему подобного обращения.

Исходя из вышеизложенного и в соответствии с целью курсовой работы, во второй главе будут исследованы индивидуально-психологические особенности лиц с девиантным поведением и некоторые социальные факторы, влияющие на формирование и проявление девиаций.

Отличительная особенность современного криминогенного знания – это системный подход к рассмотрению и изучению причин и факторов отклоняющегося поведения, разработка проблемы одновременно представителями различных отраслей науки: юристами, социологами, психологами, медиками.

Это в свою очередь позволяет комплексно подходить к практике предупреждения преступлений. Немалую роль при этом играет психолого-педагогическое оснащение тех социальных институтов, которые на практике осуществляют правоохранительную, превентивную, пенитенциарную деятельность.

Список литературы:

1. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л. Морено.- М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994
2. Беседин А.Н., Липатов И.И., Тимченко А.В., Шапарь В.Б. Книга практического психолога. В 2-х томах. Х.: РИП «Оригинал», фирма «Фортуна - пресс», - 1996. – 302с.
3. Румянцева Т. Агрессия и контроль// Вопросы психологии.- 1990, 5.6с.
4. Лоренц, К. Агрессия: так называемое «зло» / К. Лоренц.- М.: Республика, 1994. - 384 с.
5. Леонгард, К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. - Киев, 1981. - 439с.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ И ЛИЧНОСТНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ УСПЕШНОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗА

Р.А. Аязбекова

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Алматы, Республика
Казахстан

В статье освещается психологический аспект профессионально-личностного становления преподавателя высшего учебного заведения, рассматриваемого автором как полисистемный психологический феномен.

Ключевые слова: преподаватель, вуз, самоопределение, профессионал, идентификация, конкурентоспособность, успешность.

Сегодня казахстанская система высшего профессионального образования, человеческий капитал рассматриваются в качестве критерия уровня общественного развития, основного компонента жизни человека и общества.

Современный этап развития казахстанских высших учебных заведений характеризуется динамическим развитием в контексте ведущих мировых тенденций.

В настоящее время отмечается рост общественной значимости и ценности высшего профессионального образования, Уровень образованности страны является важнейшим показателем ее развития, стабильности и процветания.

Сегодня казахстанское общество предъявляет новые, более высокие требования к качеству труда преподавателей вузов, что, естественно, предполагает их профессионализм, психологическую готовность к постоянному совершенствованию и углублению профессиональных знаний, проведению научных исследований, применению инновационных технологий обучения, обновлению учебных программ, подготовке новых учебников в соответствии с достижениями современной науки и практики.

Вместе с тем, следует подчеркнуть, как бы ни совершенствовались программы, учебники, какие бы ни применялись технологии обучения, успех профессионально – личностной подготовки конкурентоспособного профессионала зависит, в первую очередь, от преподавателя, от его профессиональной и психологической компетентности, педагогического мастерства, его деловых и нравственных качеств.

Напомним, в недалеком прошлом бытовало мнение, что достаточно иметь знания по своему предмету, чтобы стать преподавателем, т.е. идти в аудитории и читать лекции, проводить семинары. Однако реалии вузовской жизни показали, что без знания психологии обучения, особенностей психологии студентов многие преподаватели, в частности молодые, нередко испытывали психологические и методические трудности в общении, в обучении и воспитании обучающихся,

С приобретением независимости в вузах Казахстана отмечается новый подход к укомплектованию кафедр профессорско - преподавательским составом. Благодаря социально – экономическому развитию страны, глобализации, присоединению к международному образовательному сообществу, казахстанские вузы, имеют возможность готовить преподавательские кадры, как у себя, в магистратуре и докторантуре, так и за рубежом. Поэтому большая часть сегодняшних преподавателей имеют определенные знания по психологии, которую они изучали, когда были еще студентами, магистрантами, докторантами дополняя эти знания путем самообразования.

Как формируется успешный, креативный преподаватель вуза, способный осуществлять профессионально – личностную подготовку будущих конкурентоспособных специалистов?

На основе многолетнего опыта работы лектором, анализа научной литературы и данных проведенных эмпирических исследований, касающихся проблем высшей школы, психологический аспект профессионально-личностного становления успешного преподавателя высшего учебного заведения рассматривается нами как полисистемный психологический феномен [2-9].

К главным подсистемам (составляющим) этого феномена, с нашей точки зрения, относятся:

- 1) профессиональное самоопределение,
- 2) формирование и развитие профессионального и личностного потенциала («Я – образа»),
- 3) профессионально - личностная самоактуализация и самореализация преподавателя.

Перечисленные составляющие относятся к ключевым «узлам» профессионального самосознания, находятся в тесной взаимосвязи и постоянном развитии, детерминируя адекватное профессиональное и личностное становление преподавателя вуза.

Совокупность вышеозначенных составляющих указанного феномена отражает, с одной стороны, три этапа целостного динамического процесса профессионально-личностного становления преподавателя вуза, а с другой стороны - актуальные и потенциальные возможности человека, постоянное развитие его профессионализма и роста личностного потенциала. Это включает в себя постоянное развитие интеллектуальной, коммуникативной и эмоционально – волевой сферы субъекта педагогической деятельности, непосредственного и активного участника образовательного процесса вуза. В то же время это – сертификация качества деятельности вуза, задача которого состоит в обеспечении профессионально -

личностной подготовки компетентных, конкурентоспособных профессионалов в соответствии с требованиями современного общества.

Каждая составляющая рассматриваемого полисистемного психологического феномена включает в себя три взаимосвязанных и взаимодополняемых компонента:

- 1) мотивационного,
- 2) ценностно-смыслового совместно с когнитивным,
- 3) социально-профессиональной идентификации.

Содержательная характеристика каждого компонента показывает динамику его структуры. Так, например, мотивационный компонент первого этапа или этапа профессионального самоопределения представлен мотивами выбора профессии

«преподаватель вуза».

Ценностно-смысловой аспект первого этапа заключается в выборе ценностей профессиональной деятельности в контексте субъективной картины жизненного пути.

Социально - профессиональная идентификация на первом этапе имеет низший (начальный) уровень.

Мотивационный компонент второго этапа или формирования «Я - образа» состоит из других мотивов, а именно мотивов самоутверждения в профессиональной сфере, развития способности к конкуренции.

Ценностно-смысловой аспект второго этапа проявляется в контексте когнитивно - эмоционального и ценностно-смыслового отношения к педагогическому труду в высшем учебном заведении. Это осознание ценностей и смысла осваиваемой профессии, интериоризация достижений науки и практики. Так, например, осуществляется овладение технологиями обучения и воспитания студентов в вузе, что способствует формированию адекватного «Я – образа», признанию его как педагога профессионалами – коллегами, а также студентами,

Социально - профессиональная идентификация находится на среднем (промежуточном) уровне.

Мотивы третьего этапа касаются дальнейшего развития устойчивого интереса к активному участию обучающихся и молодых коллег в совместных научных проектах в рамках научных исследований, результаты которых могут ими с успехом использоваться как экспериментальный материал научных сообщений на конференциях, конкурсах, а также в дипломных и диссертационных работах.

Ценностно-смысловой аспект третьего этапа - это экстериоризация осознанных, «присвоенных» ценностей и смысла научно – педагогического труда преподавателя вуза. Это период профессионального мастерства человека, самоактуализация, самореализация своего призвания, Я - образа, не только в профессиональной среде, но и в жизни в целом. На этом этапе преподаватель оказывает помощь обучающимся и молодым коллегам раскрыть, а затем и овладеть своими внутренними резервами, чтобы они смогли наиболее полно реализовать свои способности и возможности в учебной, научной и педагогической деятельности.

Социально - профессиональная идентификация на третьем этапе имеет высший уровень развития. Чем выше уровень развития социально - профессиональной идентификации, тем больше возможности стать высокопрофессиональным лектором, исследователем в своей отрасли, что в значительной степени влияет на осознанное отношение к работе, способность справляться с эмоциональной нагрузкой, помогать коллегам, а также обучающимся.

Анализ результатов включенного наблюдения и наших исследований позволяет констатировать следующие утверждения:

- 1) В рассматриваемом феномене акцентируется важность оценки мотивации и ценностей для формирования социально-профессиональной идентификации. В частности, было обнаружено, что выбор профессии «преподаватель вуза» осуществляется через механизм профессиональной идентификации, т.е. отождествления образа «Я» с образом идеального преподавателя. При этом степень идентификации является показателем отношения человека к данной профессии и силы профессиональной мотивации. Это говорит о существовании связи между динамикой профессиональной мотивации и соответствием представлений о профессии. При этом чем адекватнее представление профессии, формировавшееся в период профессиональной ориентации, тем устойчивее профессиональные мотивы, и, соответственно, успешнее проходит процесс становления конкурентоспособного преподавателя.

2. Изучение мотивации выбора профессии выпускниками магистратуры разных вузов выявило, что важнейшим мотивом выбора магистратуры с педагогическим направлением и, следовательно, профессии преподавателя вуза, респонденты назвали «любовь, интерес, призвание к данной профессии», а также желание «получить разностороннюю подготовку» (по 58%). Следующими по силе проявления оказались такие мотивы, как «получить профессию, о которой мечтал с детства» (44 %), и «престиж профессии» (в числе основного мотива это указали 38% респондентов).

Выбор профессии представляет собой не только ознакомление молодых людей с информацией об особенностях деятельности преподавателя вуза, о специфике вуза, в котором предстоит трудиться, но и выявление степени соответствия социально - психологических и психофизиологических качеств индивида к преподавательской работе; а также формирование у них интереса к профессии «преподаватель вуза» и готовности рассматривать себя в рамках «психологического пространства» этой профессии.

3) Ценностно - смысловой аспект каждого этапа включает в себя склонность анализировать и четко прояснять не всегда ясно осознаваемые ощущения, возникающие при появлении той или иной проблемы (в семейной жизни или на кафедре) или о зарождении интереса, творческой идеи в научном плане; желания совершенствоваться в научно - педагогической деятельности.

При этом особое значение имеет то, что эти интересы и ценности на протяжении рассматриваемого периода обретают личностный смысл, т.е. «значение – для – меня». Возникновение личностных смыслов означает не просто выяснение, а усвоение значимых аспектов избранной профессии, а также стремление в будущем стать профессионалом в этой сфере.

4) Изучаемые мотивы и ценностные компоненты в своем взаимодействии определяют социально-профессиональную идентификацию, относящуюся по нашему мнению, к интегральной составляющей профессионального самосознания преподавателя вуза. Уровень и специфика социально-профессиональной идентификации определяется характером деятельности, которая является ведущей и наиболее значимой для каждого этапа профессионального и личностного становления успешных конкурентоспособных преподавателей вуза.

В результате интериоризации когнитивно-эмоциональной активности и ценностно-смыслового компонента процесса профессионально-личностного становления формируется адекватная социально-профессиональная идентификация конкурентоспособного преподавателя вуза.

Таким образом, самым значимым результатом каждого этапа является возникновение и развитие социально - профессиональной идентификации [10].

Социально - профессиональная идентификация определяется нами как комплекс ценностно-смысловых и когнитивно-эмоциональных аспектов профессиональной деятельности. Именно высокий уровень развития социально-профессиональной идентификации обуславливает профессионализм, особый стиль и способ поведения в жизненных и профессиональных ситуациях человека.

Что способствует развитию высокого уровня социально-профессиональной идентификации – основы профессионального и личностного становления успешных преподавателей вуза?

К важнейшим психологическим предпосылкам профессионального и личностного становления успешных конкурентоспособных преподавателей вуза на наш взгляд, относятся:

- установка населения на восприятие высшего образования как ценности;
- активный интерес, потребность получить востребованную специальность со стороны потребителей образовательных услуг;
- способность преподавателей и руководителей вузов осуществлять подготовку профессионалов в соответствии с требованиями социально-экономической и политической ситуации казахстанского общества;
- готовность компетентных профессионалов к постоянному самосовершенствованию, к профессиональному и личностному развитию;

- формирование у обучающихся (студентов, магистрантов, докторантов) вкуса к свободе слова, осознанию необходимости равенства всех, признания обязанностей и прав каждого индивида

- отказ от эгалитарной и патерналистской тенденции;
- возникновение «интернальности», по терминологии В.Я.Ядова [11];
- развитие чувства уверенности преподавателей в своих силах, способностях вместо ощущения не востребованности, имевшего место в девяностые годы прошедшего столетия;
- появление возможности для самореализации и самоутверждения преподавателей, развития у них способности к конкуренции в своей профессиональной сфере;
- изменения в сознании и поведении преподавателей и обучающихся в связи с внедрением кредитной системы обучения.

Кроме того, отметим, что в Казахстане постепенно сформировалось осознание невозможности установления прямой корреляции между инвестициями в образование и прямой отдачей от нее. Точка зрения на эту важную сферу, как на ту, которая только лишь потребляет, но не производит, не является теперь доминирующей, поскольку высшее образование производит свой особый «продукт» - подготовку высококвалифицированных профессионалов для различных отраслей народного хозяйства, науки и государственной службы.

Перечисленные психологические предпосылки, по нашему мнению, не менее экономических, способствуют устойчивому развитию высшей школы, что, в свою очередь, обеспечивает качество обучения. Другими словами, устойчивое развитие того или иного казахстанского высшего учебного заведения означает его конкурентоспособность и престижность. Престиж вуза обеспечивается высокой квалификацией профессорско-преподавательского состава, применением ими современных образовательных технологий и высоким уровнем их научно-исследовательской деятельности. Чем престижнее вуз, тем больше возможностей для привлечения как студентов – «клиентов», партнеров, спонсоров в лице иностранных высших школ, так и лучших отечественных и зарубежных преподавателей. Вместе с тем самое главное – это создание условий для «выращивания» конкурентоспособных преподавателей, являющихся одним из главных субъектов образовательного пространства вуза. При этом преподаватель имеет свой субъектный (внутренний) опыт, состоящий из профессионального, социального, компетентностного опыта. Опираясь на этот опыт, преподаватель вуза постоянно развивает и реализует свои, по терминологии Н.А.Аминова, «терминальные и инструментальные» способности [12]. Таким образом, преподаватель становится успешным профессионалом, чья деятельность ориентирована на подготовку конкурентоспособных специалистов, профессионалов, каждый из которых представляет собой образованную, креативную, сознательную, нравственно и физически здоровую личность.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании – Астана, 2007 г.
2. Информация о более чем 150-ти учебных заведениях города Алматы.- Алматы: DFVYUR, 2010, с.32-66..
3. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: МГУ, 1983. – 285 с.
4. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М., 1990. с. 42-116.
5. Абульханова - Славская К.А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. -300 с.
6. Аязбекова Р.А. Новые ценности и новая роль образования в современном Казахстане / Материалы международной конференции: Новые перспективы высшего образования в Казахстане. – Алматы: КИМЭП, 1999, – с. 109-126.
7. Аязбекова Р.А. Психологическая характеристика взаимодействия и общения главных субъектов образовательного пространства вузов. Мат.11-й межд. конф. Образование через всю жизнь. СПб.: ЛГУ им. Пушкина, 2013, с.34-36.
8. Аязбекова Р.А. Системное психологическое обеспечение профессионально-личностной подготовки профессионалов новой формации./ Вестник АПН Казахстана. Алматы, АПНК, 2011, с.32- 37.
9. Аязбекова Р.А. Психологическая компетентность – основа профессионализма преподавателя. Сборник трудов Международной научно-практической конференции: Состояние военного образования и науки в государствах-участниках СНГ Алматы: ИИ РЭиС, 2017, с.268.-279..

10. Аязбекова Р.А. Психология высшей военной школы. Алматы: АПС КНБ РК. 2016, 93 с.
11. Ядов В.Я. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности//Психология самосознания. Редактор – составитель Райгородский Д.Я.- Самара: Дом Бахрам-М.,2000.-с 589.
12. Аминов Н.А. Дифференциальный подход к исследованию структурной организации главных педагогических способностей. Уфа, 2007.

STUDY ON THE CAUSES OF OCCUPATIONAL BURNOUT OF TEACHERS

M.A. Yerkinbekova

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Social Sciences, Kaynar Academy, Almaty

F.T. Sametova

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kaynar Academy, Almaty

A.K. Taimanova

Lecturer, Department of Psychology, Pedagogy and Social Sciences, Kaynar Academy, Almaty

The problem of professional Burnout of teachers in the current conditions should become not only meaningful, but particularly relevant. The quality of education of the younger generation depends on professional development; teachers' training level, and how "healthy" teachers are. That is why the systematic maintenance of pedagogic-professional development for teachers (including disclosure of professional Burnout Syndrome factors) takes on a special meaning.

Keywords: professional burnout, educators, syndrome, psychosomatics, capacity, mental health.

In recent years in Kazakhstan, as well as in all countries, we have been talking not only about the professional stress, but also professional Burnout Syndrome of employees.

Burnout is essentially a response to chronic emotional stress – manifests itself in the form of chronic fatigue, despondency, unmotivated aggression, anger, and others. This condition is due to mental fatigue among teachers as a sort of payment for overstrain when professional commitments include the impact of "heat your soul", emotional investment.

The emergence of professional Burnout among teachers is due to the system of interrelated and mutually reinforcing factors relating to the various levels of the personality: individually-psychological level is psychodynamic special subject characteristics of value-motivational sphere and formation of skills and habits of self-regulation; the socio-psychological level includes especially the Organization and interpersonal interaction of a teacher. Professional burnout occurs as a result of the internal accumulation of negative emotions without "relaxation" or "liberation" from them. Professional burnout leads to depletion of emotional and energy and personal resources of a person.

In recent years, in Kazakhstan, as in all countries, they are increasingly talking not only about occupational stress, but also about the syndrome of professional combustion or burnout of workers.

Burnout - essentially, the response to chronic emotional stress - manifests itself in the form of persistent fatigue, depression, unmotivated aggression, discontent with oneself and others. This state arises in teachers as a result of mental overwork, as a kind of payment for sympathy, when the professional obligations include the return of "the heat of one's soul", emotional investing. These include increased day length, high dynamism, lack of time, work overload, activation of mental processes and physical resources at the limit of one's own capabilities, role ambiguity, social assessment, etc. The term "burnout" was introduced into practice by the American psychologist Freudenberg in 1974 to characterize the psychological state of healthy people who are in intensive and close communication with clients in an atmosphere of emotional overstrain [1].

Professional burnout is a syndrome that develops against the background of chronic stress and leads to the depletion of the emotional-energetic and personal resources of a working person. Professional burnout occurs as a result of the internal accumulation of negative emotions without a corresponding "discharge" or "release" from them. Essentially, professional burnout is distress or the third stage of the general adaptation syndrome - the depletion stage (according to G. Selye) [2].

There are different views on the nature of this phenomenon, but most researchers define burnout as a negative psychological phenomenon, which includes psycho-emotional exhaustion, which is accompanied by a feeling of deep fatigue and emptiness, the emergence of a negative, cynical or indifferent attitude to the subjects of activity, the loss of professional motivation associated with the feeling incompetence and failure in [3].

But the emotional burnout of professionals is one of the defense mechanisms, expressed in a certain emotional attitude to their professional activities. It is associated with mental fatigue of a person who has been performing the same work for a long time, which leads to a decrease in the strength of the motive and a lesser emotional reaction to various work situations (that is, to indifference).

Purpose of the study. What employees are at risk when we are talking about professional burnout? In answering this question, the following patterns can be distinguished.

First of all, employees are more prone to professional burnout because of the nature of their service they are forced to communicate with various people, acquaintances and strangers a lot and intensively. First of all, these are managers, sales managers, medical and social workers, consultants, teachers, police officers, etc. Moreover, employees who have an introverted character, individual psychological features, which are not consistent with the professional requirements of communicative professions, “burn out”. They do not have an excess of vital energy, are characterized by modesty and shyness, are prone to isolation and concentration on the subject of professional activity. It is they who are able to accumulate emotional discomfort without “dropping” negative experiences into the external environment.

Secondly, the syndrome of professional burnout is more susceptible to people experiencing a constant intrapersonal conflict in connection with work. Most often, both in the country and abroad, these are women experiencing an internal contradiction between work and family, as well as “pressure” due to the need to constantly prove their professional abilities in conditions of tough competition with men.

Thirdly, workers are more subject to professional burnout, whose professional activities take place in conditions of acute instability and chronic fear of losing their jobs. In our country, this group includes, first of all, people over 45 years old, for whom the probability of finding a new workplace in the event of unsatisfactory working conditions in old work is sharply reduced due to age. In addition, in this group are employees who occupy the position of external consultants on the labor market, who are forced to independently look for work.

Fourthly, against the background of permanent stress, burnout syndrome manifests itself in the conditions when a person finds himself in a new, unusual environment in which he must show high efficiency. For example, after loyal conditions of study in a higher education institution at the full-time department, a young specialist begins to perform work associated with high responsibility, and he acutely feels his incompetence. In this case, the symptoms of professional burnout can appear after six months of work.

Fifth, the burnout syndrome is more susceptible to residents of large cities, who live in conditions of forced communication and interaction with a large number of strangers in public places.

With a lower risk to health and a less pronounced decrease in the effectiveness of professional burnout syndrome, workers are experiencing, which are characterized by the following features. First of all, these are people who are in good health and consciously, purposefully taking care of their physical condition (they are constantly involved in sports and maintain a healthy lifestyle). These are people who have high self-esteem and confidence in themselves, their abilities and capabilities.

It should also be emphasized that professional burnout is less relevant for people who have experience in successfully overcoming occupational stress and who are able to change constructively in tense conditions.

If we talk about the character of such people, then it is necessary to single out such individual psychological characteristics as high mobility, openness, sociability, independence and the desire to rely on our own strength.

Finally, an important distinguishing feature of people who are resistant to professional burnout is their ability to shape and maintain positive, optimistic attitudes and values, both in relation to themselves and other people and life in general.

The emergence of professional burnout in teachers is due to a system of interrelated and complementary factors relating to different levels of personality organization: at the individual psychological level these are psychodynamic features of the subject, characteristics of the value-motivational sphere and the formation of skills and skills of self-regulation; at the socio-psychological level - features of the organization of activities and interpersonal interaction of the teacher.

According to estimates of the European Union, about 7% of Europeans suffer from burnout at work, 5–7% suffer from depression, 28% experience chronic stress, and 33% suffer from chronic pain in the spine due to work [4].

Research methods. But no matter how much was discussed at conferences, round tables, seminars, this problem was declared in the literature, it remains relevant for all specialists. So, in order to study the burnout syndrome, a study was conducted on 80 teachers from Almaty schools using the method of V. Boyko. Signs of formation were observed in fifteen subjects, and practically every teacher could observe these or other symptoms.

48% of teachers showed signs of tension (the first phase of the syndrome), which is manifested in a feeling of anxiety, a decrease in mood, and an increased degree of emotional impressionability.

In 75% of teachers, the resistance phase is dominant, which is manifested in the desire to avoid the action of emotional factors through the complete or partial limitation of emotional response. Along with a selective response, 25% of teachers have a reduction in professional duties in the form of simplifying the process of communication, the desire to ease, reduce the duties that require emotional costs.

In 25% of teachers, there is a drop in the total energy potential: in 40% of subjects, in the form of psychosomatic and psycho-vegetative syndromes, in 30% - in emotional deficit, emotional detachment, and depersonalization. Also, the results showed that in five% of teachers the burnout syndrome was fully formed (Figure 1, A).

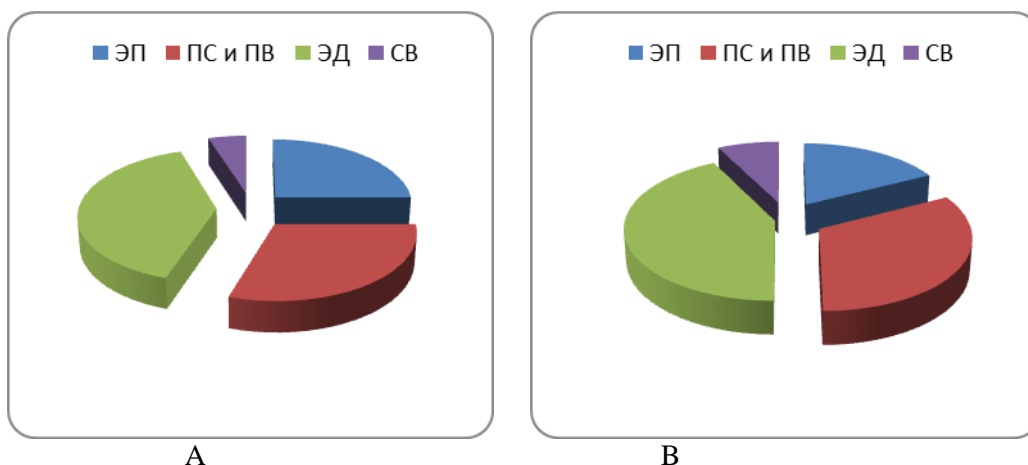

Figure 1 - Results of the study according to the method of V. Boyko (A-teachers, B-managers)

The same experiment was conducted with managers and heads of departments of some universities (Figure 1, B). The following results were obtained:

- the fall of the total energy potential - 14 people.
- psychosomatic and psycho-vegetative syndrome - 26 people.
- emotional deficiency - 34 people.
- burnout syndrome - 6 people.

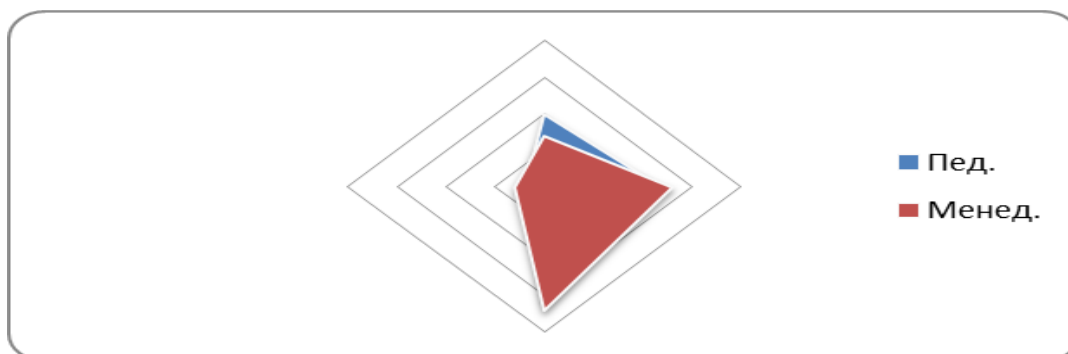

Figure 2 - Comparative results of the study according to the method of V. Boyko (teachers and managers)

Findings. The organization of continuous, systematic psychological and pedagogical support of the teacher's activities in order to prevent and overcome the syndrome of professional burnout becomes especially relevant when considering this problem.

With all the seemingly developed problems in it there is no, in our opinion, a holistic description of the process of support in the framework of the teaching profession. In accordance with this, support should be aimed at creating an individual professional route for each teacher, within which the following functions are permitted: full-fledged adaptation, assistance in the formation of an individual style of pedagogical activity, prevention of professional destruction, deformity and emotional combustion syndrome, assistance in achieving professional skills and development personality and professional qualities, etc.

The result of psychological support is professional development, the realization of personal potential, the provision of professional self-preservation, satisfaction with their work.

Conclusion. The problem of professional burnout of teachers in the current environment should be not only significant, but particularly relevant. The quality of training and development of the younger generation depends on how "healthy" and personally developed the teacher is. That is why the organization of systematic psychological and pedagogical support for the professional development of teachers (taking into account the disclosure of factors of the syndrome of professional burnout) takes on a special meaning.

Literature:

1. Freudenberger H.J. Staff Burnout // Journal of Social Issues, 1974, vol. 30, 159-165.
2. Selye G. Essays on the adaptation syndrome. M., Medgiz, 1960.
3. Lasovskaya T.Yu., Ilina S.A. Professional burnout: Teaching aid. - Novosibirsk: Sibmedizdat, 2004.
4. <http://psyfactor.org/personal>

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ В ПРОДАЖАХ С УРОВНЕМ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Е.Е. Керничанская

магистрант 1-курса, Академия Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

В данной статье рассмотрен феномен эмоционального интеллекта как ресурс трудовой деятельности. Проанализированы научные источники по определению понятия «эмоциональный интеллект». Изложены результаты проведенного экспериментального исследования по выявлению различий в уровне эмоционального интеллекта в группах супервайзеров с различными показателями эффективности. Аргументирована важность отведения должного внимания развитию эмоционального интеллекта сотрудников сферы прямых продаж. Изложено предположение о том, что высокая эффективность в продажах коррелирует с высоким уровнем IQ.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, IQ, прямые продажи, эффективность деятельности, план продаж, супервайзер, торговый представитель.

В наши дни феномен эмоционального интеллекта приобретает всё большую значимость, особенно в профессиональной деятельности. Термин «эмоциональный интеллект» всё чаще фигурирует в программах бизнес-тренеров, которые пишутся по запросам компаний. Потребность вкладывать деньги и временной ресурс в развитие общего интеллекта формируется с детства в воспитательном процессе и считается нормой. При этом равнозначные инвестиции в развитие эмоционального интеллекта не делаются. На самом деле возможности его развития заложены в каждом человеке. Вопрос заключается в том, используются ли эти возможности, развиваются ли они.

Анализ научных исследований показывает, что внимание эмоциональному аспекту деятельности человека стало отводиться еще в 30-х годах XX века. Советские ученые, главным образом, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, писали о том, что любое стремление человека совершить действие заключено не только в подчинении механическим и логическим

законам, но и законам эмоции [1, с. 18-19]. Эмоциональный интеллект изучали и другие советские ученые: Д.В. Люсин, И.И. Андреева, Д.В. Ушаков, Е.А. Сергиенко [2,3,4], др.

Значимый вклад в изучение и развитие эмоционального интеллекта внесли зарубежные ученые-исследователи: Р. Бар-Он, Дж. Мэйер, П. Саловей, Д. Карузо, Х. Гарднер, Н. Холл, Д. Векслер, К. Штайнер, Э. Торндайк [5,6,7]. Ключевой фигурой стал Д. Гоулман, произведший научный бум в 1995 году выпуском бестселлера «Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ» [18].

В научном сообществе Казахстана феномен эмоционального интеллекта и его важность в различных сферах жизнедеятельности изучали: С.М. Джакупов, М.С. Джакупов, А.А. Толегенова (ЭИ в составе эмоциональной компетентности), Д.Б. Ахметова (ЭИ как компетенция), А.М. Ким, А.Т. Садыкова, Е.Н. Ауталипова, М.С. Ибашов, Ш.Е. Дуанаева, Ш.Б. Бэйнеш, А.Т. Закирова, В.Х. Адилова, Э.Ж. Базарсадаева (психофизиологические особенности ЭИ) [8,9,10], др.

На сегодняшний день набирает темп изучение эмоционального интеллекта как компетенции для эффективного выполнения трудовой деятельности. В частности, в сфере прямых продаж, где успех сделки зависит от каждой секунды взаимодействия с клиентом. Эмоциональный интеллект важен для любого сотрудника, принимающего участие в сделке по продажам товара или услуги. При этом особую важность он приобретает для супервайзера – руководителя нижнего звена в дистрибьюторской компании. Это обусловлено тем, что, помимо взаимодействия с клиентом, супервайзер руководит торговой командой, которую составляют обычно от 3 до 9 торговых представителей.

Формируясь как психологический термин, эмоциональный интеллект трактовался учеными по-разному. Например, по определению Д. Гоулмана, эмоциональный интеллект – способность человека истолковывать собственные эмоции и эмоции окружающих для того, чтобы использовать принятую информацию для реализации своих целей [7, с. 78].

Дж. Мейер и П. Сэловей в основу эмоционального интеллекта закладывали способность воспринимать и понимать проявления личности, выражаемые в эмоциях, управлять эмоциями на основе интеллектуальных процессов. Учеными создана методика измерения эмоционального интеллекта и доказано, что он является полноценным видом интеллекта, который развивается с возрастом, как и общий интеллект [7, с. 96].

Казахстанский ученый С.М. Джакупов писал о том, что осознание собственной индивидуальности есть не что иное, как осознание собственных эмоциональных реакций и состояний, указывающих на индивидуальное отношение к происходящему. Запрет на эмоции ведет к их вытеснению из сознания. Невозможность психологической переработки эмоций способствует возрастанию их физиологического компонента [8, с. 128-135].

В ходе нашего исследования были рассмотрены различные дефиниции, раскрывающие суть понятия «эмоциональный интеллект». В результате мы остановились на определении Д.В. Люсина, который эмоциональным интеллектом называет способность понимать свои и чужие эмоции и управлять ими. Понимать эмоцию значит распознавать, дифференцировать эмоцию и определять причину ее возникновения. Управлять эмоцией значит регулировать интенсивность эмоции, контролировать ее проявление вовне и произвольно вызывать определенную эмоцию у себя и у других [4].

Анализ научных источников, изучение практики прямых продаж позволили выявить ряд проблем. К примеру, ситуация возрастающего информационного перегруза в наши дни, при котором огромное разнообразие товаров и услуг и мало так называемого «человеческого» отношения. Эмоциональный подход к клиенту сегодня оказывается дефицитом. Также, дистрибьюторские компании с численностью сотрудников в несколько тысяч находятся в постоянной борьбе с текучестью персонала. Сотрудники покидают компанию, часто уходя не «из компании», а «от руководителя», которому не удалось выстроить продуктивный эмоциональный контакт с подчиненным. В прямых продажах, где высокий темп работы, частая смена дневных задач, корректировки планов, именно эмоциональный фон особо важен. Он задает направление построения стабильных команд, грамотного взаимодействия как руководителя и подчиненных, так и самих участников команды между собой и с клиентами. А это работает на главную цель дистрибьюторской компании – выполнение финансового плана и стабильность компании на рынке страны в целом.

С целью решения выше указанных проблем и было проведено наше исследование, в ходе которого мы установили зависимость профессиональных достижений супервайзеров дистрибьюторской компании от уровня эмоционального интеллекта.

Методологическими основами исследования стали концепции эмоционального интеллекта Д.В. Люсина и Н. Холла [11].

Свои исследования мы провели на 2-х группах супервайзеров крупной дистрибьюторской компании, занимающих данную позицию от 1 до 2 лет, имеющих в подчинении от 3 до 9 торговых представителей. Критерий формирования групп – фактическое среднегодовое выполнение плана продаж (декабрь 2016-декабрь 2017). Группа 1 – эффективность 95-112%, группа 2 – 70-95%.

Обе группы супервайзеров (50 человек) согласно инструкциям прошли методики:

- опросник ЭМИн (Эмоциональный Интеллект) Д.В. Люсина [11, с. 89-95];

- методика на определение уровня эмоционального интеллекта Н. Холла [11, с. 112-114].

Математическая обработка данных для подтверждения гипотезы осуществлена по статистическому критерию Манна-Уитни.

Результаты проведенного исследования

№	Группа 1 (с высокой эффективностью, выполнение от 95% и более)				Группа 2 (со средней и низкой эффективностью, выполнение менее 95%, но не менее 70%)					
		Методика Д.В. Люсина		Методика Н. Холла			Методика Д.В. Люсина		Методика Н. Холла	
1	М.А.	103	высокий	70	высокий	К.С.	83	средний	40	средний
2	Ф.И.	105	очень выс	63	средний	С.Т.	79	средний	38	низкий
3	Г.Е.	91	средний	50	средний	А.А.	99	высокий	55	средний
4	А.О.	110	очень выс	63	средний	Н.М	94	высокий	63	средний
5	Д.Н.	102	высокий	75	высокий	А.Р.	101	высокий	47	средний
6	К.Л.	103	высокий	45	средний	К.О.	92	средний	42	средний
7	З.А.	104	высокий	71	высокий	Ч.Д.	95	высокий	62	средний
8	А.Е.	103	высокий	45	средний	Т.И.	78	низкий	9	низкий
9	Б.В.	94	высокий	60	средний	Б.Г.	102	высокий	50	средний
10	Ж.Е.	86	средний	55	средний	С.А.	77	низкий	10	низкий
11	Г.Н.	83	средний	44	средний	Т.Н.	80	средний	33	низкий
12	Г.Р.	80	средний	59	средний	Е.А.	97	высокий	27	низкий
13	Е.Г.	87	средний	59	средний	С.Ан.	89	средний	49	средний
14	Е.Д.	99	высокий	68	средний	С.Е.	76	низкий	33	низкий
15	К.Т.	107	очень выс	48	средний	Ах.Р.	91	средний	70	высокий
16	Д.Т.	97	высокий	48	средний	О.С.	89	средний	73	высокий
17	П.А.	125	очень выс	58	средний	Г.К.	82	средний	37	низкий
18	А.М.	89	средний	49	средний	Щ.О.	89	средний	40	средний
19	А.Б.	103	высокий	90	высокий	Д.К.	96	высокий	40	средний
20	А.А.	95	высокий	74	высокий	К.В.	90	средний	40	средний
21	А.А.	121	очень выс	73	высокий	С.Аз.	95	высокий	58	средний
22	Ч.С.	120	очень выс	87	высокий	А.Ар.	68	очень низ	45	средний
23	Т.А.	88	средний	40	средний	К.Ан.	65	очень низ	34	низкий
24	У.А.	91	средний	40	средний	Пр.А.	79	средний	41	средний
25	Х.А.	111	очень выс	67	средний	Д.Ар.	74	низкий	48	низкий

По итогам обработки тестов Д.В. Люсина $U_{эмп.} = 124,5$. Группа 1 превосходит группу 2 по уровню эмоционального интеллекта. Супервайзеры с высокой эффективностью по уровню эмоционального интеллекта превосходят супервайзеров со средней и низкой эффективностью. Различия достоверны на уровне $p \leq 0,01$ – вероятность ошибки 1%.

Крайний высокий показатель ЭИ в группе 1 – 125, в группе 2 – 102; крайний низкий показатель ЭИ в группе 1 – 80, в группе 2 – 65.

Исходя из интерпретации автора методики уровней ЭИ, испытуемые внутри групп подразделяются на подгруппы.

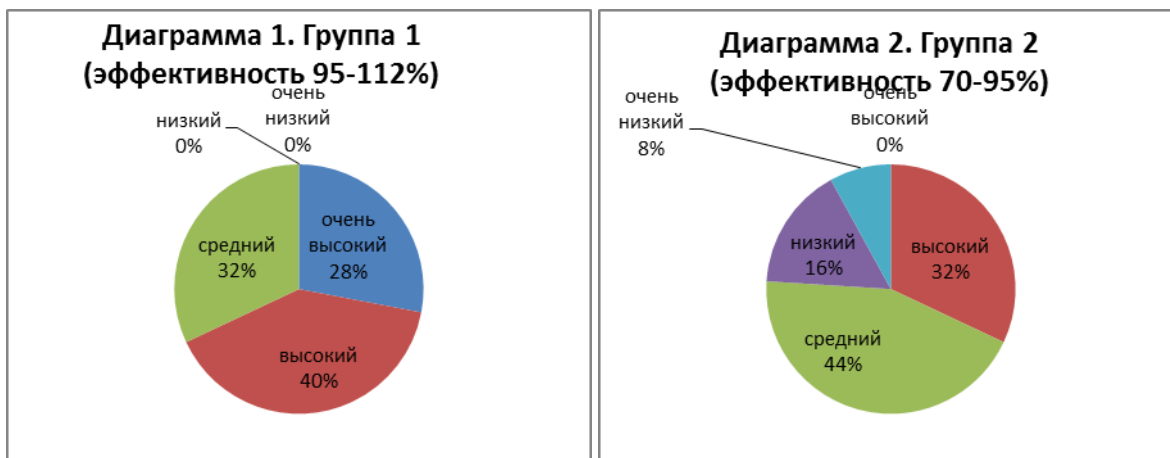
В группе 1 из 25 испытуемых:

- с очень высоким уровнем ЭИ – 7 чел. (28%);
- с высоким уровнем ЭИ – 10 чел. (40%);
- со средним уровнем ЭИ – 8 чел. (32%);
- с низким уровнем ЭИ – 0 чел. (0%);
- с очень низким уровнем ЭИ – 0 чел. (0%) (Диаграмма 2)

В группе 2 из 25 испытуемых:

- с очень высоким уровнем ЭИ – 0 чел. (0%);

- с высоким уровнем ЭИ – 8 чел. (32%);
- со средним уровнем ЭИ – 11 чел. (44%);
- с низким уровнем ЭИ – 4 чел. (16%);
- с очень низким уровнем ЭИ – 2 чел. (8%) (Диаграмма 3)

По итогам обработки тестов Н. Холла $U_{\text{эмп.}} = 127$. Группа 1 превосходит группу 2 по уровню эмоционального интеллекта. Супервайзеры с высокой эффективностью по уровню эмоционального интеллекта превосходят супервайзеров со средней и низкой эффективностью. Различия достоверны на уровне $p \leq 0,01$ – вероятность ошибки 1%.

Крайний высокий показатель ЭИ в группе 1 – 90, в группе 2 – 73; крайний низкий показатель ЭИ в группе 1 – 40, в группе 2 – 9.

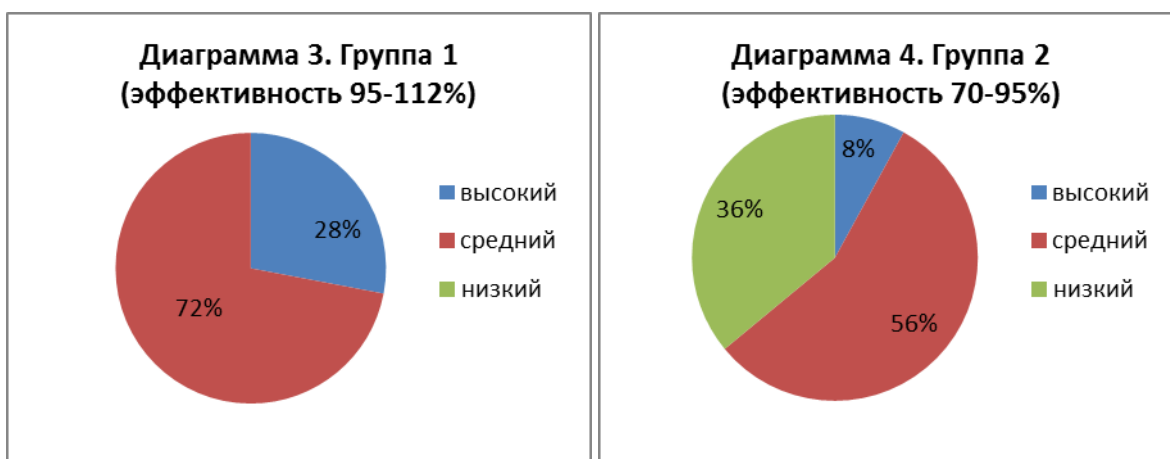
Исходя из интерпретации автора методики уровней ЭИ, испытуемые внутри групп подразделяются на подгруппы.

В группе 1 из 25 испытуемых:

- с высоким уровнем ЭИ – 7 чел. (28%);
- со средним уровнем ЭИ – 18 чел. (72%);
- с низким уровнем ЭИ – 0 чел. (0%); (Диаграмма 5)

В группе 2 из 25 испытуемых:

- с высоким уровнем ЭИ – 2 чел. (8%);
- со средним уровнем ЭИ – 14 чел. (56%);
- с низким уровнем ЭИ – 9 чел. (36%); (Диаграмма 6)

Таким образом, основная гипотеза подтверждена результатами математической обработки данных по двум надежным и валидным методикам на определение уровня эмоционального интеллекта – Д.В. Люсина и Н. Холла. Группа супервайзеров со среднегодовым фактическим выполнением плана продаж 95% и более по уровню эмоционального интеллекта превосходит группу супервайзеров с выполнением менее 95% (но не менее 70%). Различия достоверны с вероятностью ошибки в 1%, что позволяет нам констатировать факт: высокий уровень

эмоционального интеллекта прямо отражается на эффективности деятельности супервайзеров дистрибьюторской компании. В среде прямых продаж, в масштабе и специфике должностных обязанностей супервайзера дистрибьюторской компании, данный феномен имеет статус полноценной личностной компетенции, являющейся весомым подспорьем основных профессиональных компетенций.

Подводя итоги исследованию взаимосвязи эмоционального интеллекта и успеха в продажах супервайзеров, приходит мысль о том, какая существует корреляция их успеха с уровнем традиционного коэффициента интеллекта. В прошлом столетии активно велись дискуссии о прямой корреляции уровня IQ и эффективности деятельности человека. Однако, в текущем столетии преимущественно умы психологии стали дискутировать о так называемой необязательной прямой корреляции этих двух показателей. Например, М. Холодная проводила исследование среди школьников, которое показало, что дети, сдавшие тест IQ на балл выше среднего или высокий, имеют успеваемость на уровне средней и ниже средней [12].

Эксперимент с научным обоснованием корреляции уровня IQ и уровня эффективности супервайзеров дистрибьюторской компании остается вопросом на разрешение в рамках магистерской диссертации.

Список литературы:

1. Лобанов А.П. Когнитивная психология: от ощущений до интеллекта: учеб. пособие. - Мн.: "Новое знание", 2008.
2. Андреева И.Н. Понятие и структура эмоционального интеллекта//Социально-психологические проблемы ментальности: 6-я Междунар. научно-практ. конф. 26–27 ноября 2004 г., Смоленск: Изд-во СГПУ, 2004.
3. Андреева И.Н. О становлении понятия «эмоциональный интеллект» Текст./И.Н. Андреева//Вопросы психологии. - № 5, 2008.
4. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте//Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования/Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 2004.
5. Майер Г. Психология эмоционального мышления//Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В. Петухова. М.: Изд-во МГУ, 2002.
6. Гоулман Д., Бояцис Р., Макки Э. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта: Пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.
7. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. М.: Манн, Иванов и Фербер. 560 с., 2013.
8. Джакупов С.М. Становление экспериментальной этнопсихологии в Казахстане. Экспериментальная психология. Том. 2, № 2, 2009.
9. Джакупов М.С., Толегенова А.А. Эмоциональная компетентность как фактор психологического благополучия личности. Вестник КазНУ. Выпуск 5. 2011.
10. Ахметова Д.Б.. Вестник КазНУ. Серия «Педагогические науки». №2 (51), 2017.
11. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии. 2002.
12. Айзенк Г., Классические IQ тесты. – Эксмо. Психология. Мозговой штурм. 190 с., 2006.

ЖАРНАМАНЫҢ ЖАСӨСПІМДЕРГЕ ПСИХИКАЛЫҚ ӘСЕРІ

М. Сейтқали

Қайнар Академиясының магистранты

Әрбір қоғамның әлеуметтік, экономикалық дамуы сол қоғамдағы нарықтың жедел қарқынмен дамуында қызу бәсекелестік тугызады. Онда негізгі рөлді жарнама алады. Нарық экономикасына дейін біздің елде жарнама мәселесіне көп көңіл бөлінген жоқ. Ал қазір күнделікті өміріміздің бір бейнесіне айналды. Жарнама іс-әрекеті қазіргі таңда енді зерттеліп келе жатқандықтан зейін қоятын психологияның ерекше саласы. Жарнама экономиканың ғана емес, сонымен қатар қоғамдық өмірдің де беделді бөлігіне айнала бастаған әлеуметтік құбылыс болғандығы себепті ғалымдар назарын өзіне аудара бастады.

Түйін сөздер: жарнама, жарнама психологиясы, жасөспірімдер, психология, жарнаманың әсері.

Жарнама мәселелеріне қатысты алғашқы зерттеулер XIX-XX ғасырлар тоғысында өмірге келді. Жарнама туралы арнайы әдебиетті жазған тұңғыш авторлар америкалық психологтар болатын. Олардың ішінде Чикагодағы Солтүстік-Батыс университеттің оқытушысы Уолтер Дилл Скотт [1]. бар. Оның қаламынан 1903 жылы «Жарнама теориясы», 1904 жылы «Жарнама психологиясы» атты еңбектер дүниеге келді. 1912 жылы Берлинде доктор Х. Хартунгеннің «Практикалық жарнама теориясы» [2]. атты еңбегі жарық көрді. Жарнаманың даму тарихына қатысты тұңғыш іргелі еңбекті 1874 жылы ағылшын ғалымы Генри Симпсон [3] өмірге әкелді. XX ғасырдың ортасында біздің өмірді жарнамасыз елестету қиын деген сұрақпен нақты зерттеу бесталды. Біз жарнаманы кез-келген жерде кездестіреміз-үйде теледидар алдында отырғанда, радио тындағанда, жұмысқа не сабаққа бара жатқанда барлық жерде. Қай жерде болмасақ та тауар немесе күтім туралы айтатын жарнамалық хабарландыруды көреміз немесе естиміз. Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, саяси өзгерістер психология ғылымында жаңа бағыттың тууына әкеледі. Ең маңызды сұрақтардың бірі - саяси жарнаманы және өзін жарнамалауды зерттеу. Тағы бір өзекті мәселе шет елдік жарнамаларды бейімделу мәселесі. Зерттеулер де көрсеткендей шет елдік және отандық жарнамаларға қатынас бір жақты емес. Ақпараттық құралдарының психологиялық мәдениетінің төмендігі сол жарнамаларды тұтынушыларға қажет формада емес үлкен пайда алуды көздеп жасалады.

Соңғы уақытта Қазақстанда жарнама бизнесі қарқындауда. Олай болса, жарнаманың жасөспірімдерге психологиялық әсерін білу қажеттілігі туындап отыр. Жарнама феноменін психологиялық зерттеу үшін адамның даралығының табиғатын толық ашу керек.

Теледидардан көріп жүргеніміздей кейбір орыс тіліндегі жарнамалар қазақ тілінде аударылып берілуде, әрине табиғи қазақ тілінде шықпағандықтан кішкене тартымсыз болуы мүмкін. Бірақ, бұл да еліміздің ана тілі қазақ тіліне көшудің бір көрінісі. Мұндағы бір өкініштісі, өз еліміздің тауарын таза қазақ тілінде өзіндік идеялармен шығарылуының өте аз болуы.

Теледидардағы жарнама көрермендердің психологиясын ескермейді, моральдық тұрғыдан ұнамсыз сюжеттерді баяндайды. Теледидардағы жарнама жарнамалаушылардың іс-әрекетіне сөзсіз пайдалы, алайда ол адамдардың әсіресе, балалар мен жасөспірімдердің психикасы мен денсаулығына жаман әсер етуі мүмкін. Ал болашақта жарнаманың дамуы қоғамдағы әлеуметтік қатынасты тұрақты түрде өзгертуі мүмкін.

Бұл бүгін де өзекті мәселелердің бірі. Жарнаманы өндіруде, зерттеуде әлеуметтік, әлеуметтік - психологиялық, қабылдаудың ұлттық этникалық (әдет-ғұрып, өнеге және діни салттар) ерекшеліктерін, экономикалық жағдайларды ескеру қажет. Бізде пайдаланып жүрген жарнамалар Ресей мамандарының жұмысына сүйенеді. Жарнама өнімдері қабылдаудың психологиялық ерекшеліктерін ескермей жасалғандықтан, тиімділігі төмен болып жатады.

Жарнаманың психикалық әсеріне-зейінді тарту, қызығу туғызу, тілектерді ояту, интеллект пен эмоцияға жағымды әсер ету сияқты жағдайлар жатқызылады.

Адамға жарнаманың әсерін әлеуметтік-психологиялық ішкі дайындықтың жиынтығы ретінде түсіндіретін негізгі компоненттерге-когнитивті, мінез-құлықтық және эмоционалды компоненттерді жатқызуға болады [4].

Осыған орай әр түрлі қарама-қайшылықтарды ескере отырып дипломдық жұмыстың тақырыбын «жарнаманың жасөспірімдерге психикасына әсері» деп алдық.

Жарнаманың жасөспірімдерге психикалық әсерін анықтау және тәжірбиелік тұрғыдан дәлелдеу

Көбіне жарнама тұтынушылары, жасөспірімдер.

Егер жарнаманы қабылдаудың ерекшеліктері адамның жас кезеңдеріне тәуелді болатынын ескеріп, сол бағытты кейбір жарнамалардың жасөспірімдердің психикасына кері әсер етудің алдын алу үшін насихат, тәрбиелік іс шаралар жүргізілсе, онда жасөспірімдерді көптеген жарнамалардың теріс ықпалынан қорғауға болатын еді.

Зерттеу жұмысында жарнама түрлеріне сипаттама бере отырып, жарнаманың кері әсерін жасөспірімдер мен ата-аналарға ғылыми деңгейде талданып, әдістемелер ұсынылды.

Жарнаманың жасөспірімдерге психологиялық мотивациялық әсерін анықтауға арналған әдістемелер кешенін іріктеп таңдау, ол әдістемелерді қазақ тобына бейімдеп аудару;

Бұл жұмысында жарнаманы қолданудың психологиялық аспектілерінің ерекшеліктерісөз болды. Теориялық зерттеу бөлімінің өзі үлкен маңызды мәселелерді қозғайтын үш бөліктерден тұрады.

Жарнама іс-әрекетінің психологиялық ерекшеліктері, жарнамада қолданылған суггестивті психотехнологиялар сонымен қатар жарнаманың адам санасына әсері туралы және жарнаманы қабылдауда таным процестерінің рөлі туралы анықталады. Ресейлік, шетелдік психолог-ғалымдар, өзге ғылымдар өкілдерінің құнды ой-пікірлері айқындалады.

Жарнама іс-әрекетінің психологиясы жайлы жазған атақты психолог А.Н. Лебедев, Р.И. Мокшанцев, Сэндидж Ч., Фрайбургер В., Ротцолл Феофанов О., көзқарастары толығымен ашылып, жарнаманың жалпы керектігі және оны қолдана білуде адамдардың психологиялық ерекшеліктерін ескеру керектігі дәлелденді.

Жарнама психологиясы жайлы Қазақстанда әлі ешкім зерттемеген. Соңғы уақытта Қазақстанда жарнама іс-әрекеті қызу өрістеуде. Жарнаманы өндіруде, зерттеуде әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық, қабылдаудың ұлттық этникалық (әдет-ғұрып, өнеге және діни салттар) ерекшеліктерін, экономикалық жағдайларды ескеру қажет. Бізде пайдаланып жүрген жарнамалар Ресей мамандарының жұмысына сүйенеді. Жарнама өнімдері қабылдаудың психологиялық ерекшеліктерін ескермей жасалғандықтан, тиімділігі төмен болып жатады.

Жарнама өз мақсатына толық жету үшін жарнама мәтінін, бейнесін, түсті таңдауда адам психикасының ерекшеліктерін ескеру керек. Жарнаманың психикалық әсеріне - зейінді тарту, қызығу туғызу, тілектерді ояту, интеллект пен эмоцияға жағымды әсер етуді сияқты жағдайлар жатқызылады. Адамға жарнаманың әсерін әлеуметтік-психологиялық ішкі дайындықтың жиынтығы ретінде түсіндіретін негізгі компоненттерге - когнитивті, мінез-құлықтық және эмоционалды компоненттерді жатқызуға болады.

Жарнама мына жағдайда керек: жаңа ешкімге таныс емес фирма пайда болғанда; пайдаланушыға әлі таныс емес тауар ұсынғанда; нарық бір типті тауарлармен толғанда және сатушы дәл өзінің өніміне зейін аудару керекті болғанда; сату көлемі төмендегенде; сатушы сатудың көлемін тез кеңейтуді жоспарлағанда, жаңа клиенттерді өзіне қаратқанда, жаңа нарық территориясын «иемдену» керек кезінде.

Жарнамамен тұтынушының мінез-құлқының арасындағы арақатынасты түсіну үшін біріншіден, адам мінез-құлқының көп жақтылығы, оған әсер ететін факторларды, екіншіден маркетингпен айналысатындар мінез-құлық тенденцияларына қарай қалай топтастырады, әсер ететін факторлардан қалай капитал жинайды деген сұраныстарды нақтылау керек. [5]

Жарнама әсерінің психологиялық тиімділігін дұрыс түсінбеуі осы бағыттың методологиялық дамуына зиянын тигізеді. Тиімділікті жарнамамен тауар сатудың арасындағы тура байланыс деп түсінеді, яғни жарнаманың тұтынушының тілегіне әсер ете алатын қабілетін ғана бағалайды. Ең негізгісі-жарнама тұтынушыға түсінікті болу керек, зейінді аудартатындай, жеңіл есте қалатындай жағымды эмоция туғызатындай жасалуы тиіс. Осы бағыттағы психологиялық теория мәселелері жарнаманы қабылдаудың психологиялық құрылымы және соған сәйкес жарнамалық әсерлердің психологиялық аспектілері жатады.

Жарнаманы кәсіби сараптау мәселелері де көп зерттелінбеген, психо-семантикалық ықпалды қажет етеді. Жарнамалық агенттікте істейтін психологтар үшін көптеген практикалық қолданбалы зерттеулер жүргізу, шығармашылық ізденіс қажет. Тапсырыс берушінің де тұтынушының да талаптарын ескерген жарнама тиімді болып табылады. Психологтар осы екі жақтың арасындағы диалогты қамтамасыз етуге ұмтылу керек. Жарнама-объективті, кәсіби абайлы болуы керек. Жарнама тек технологиялық ғана емес психологиялық факторлар аймағында да жүзеге асырылуы керек.

Жарнаманы өндіруде, зерттеуде әлеуметтік, әлеуметтік - психологиялық, қабылдаудың ұлттық этникалық (әдет-ғұрып, өнеге және діни салттар) ерекшеліктерін, экономикалық жағдайларды ескеру қажет. Бізде пайдаланып жүрген жарнамалар Ресей мамандарының жұмысына сүйенеді. Жарнама өнімдері қабылдаудың психологиялық ерекшеліктерін ескермей жасалғандықтан, тиімділігі төмен болып жатады.

Жарнаманың психикалық әсеріне - зейінді тарту, қызығу туғызу, тілектерді ояту, интеллект пен эмоцияға жағымды әсер ету сияқты жағдайлар жатқызылады. Адамға жарнаманың әсерін әлеуметтік-психологиялық ішкі дайындықтың жиынтығы ретінде түсіндіретін негізгі

компоненттерге - когнитивті, мінез-құлықтық және эмоционалды компоненттерді жатқызуға болады.

Жалпы алғанда жарнама ол информациялар емес, әуелде солай көрінгенімен ол адамдарды психологиялық бағдарламалау. Бұл жағдай өте қауіпті, ерте ме, кеш пе ол бізді экономикалық ғана емес, өнеге сферасында да басқарады, нәтижесінде тауардың бар екенін біліп ғана қоймай, оны сатып алуымыз керек. Жарнаманы зерттеу арқылы, қоғам күйін де анықтауға болады.

Жарнама мен тұтынушының мінез-құлқының арасындағы арақатынасты түсіну үшін біріншіден, адам мінез-құлқының көп жақтылығы, оған әсер ететін факторларды, екіншіден маркетингпен айналысатындар мінез-құлық тенденцияларына қарай қалай топтастырады, әсер ететін факторлардан қалай капитал жинайды деген сұраныстарды нақтылау керек. [6]

Психологиялық көзқарас бойынша кез-келген сатушы бұл адамдарға болашаққа қаруға мүмкіндік беретін және ол болашақты тауардың көмегімен байланыстыратын адам. Естің түрлері көп-қимыл, эмоционалды, сөзді-логикалық, сенсорлы, көру, есту, иіссезу, дәм сезу, бейнелі, механикалық, логикалық, қысқа, ұзақ уақытты, ерікті, еріксіз. Бұлардың барлығы жарнамалық ақпаратты қайта өңдеуде және қабылдау процесіне қатысты. Естесактауға қарама-қарсы ұмыту. Ұмыту қайталаудың болмауынан бірнешеуақыттан кейін болуы мүмкін. Тек жарнама фоны емес, тауардың безендірілуі де естесакталғаны маңызды. Көбіне керсінше болады. Ұзақ есте сақтаудың жарнамалық хабарландырумен өзара байланысы өте маңызды онда жарнаманы қабылдау моментінен, тауарды сатып алу моментіне дейін біраз уақыт өтуі мүмкін. Онда ескеретін жайт, жарнама емес тауар есте сақталу керек. Жарнаманы естесактаудың негізгі мәселесі, есте сақтамау емес керсінше ұмыту, мұны жарнамалаушы үнемі ескеру керек. «Бірінші рет оқырман хабарландыруды елемейді, екінші рет елейді, бірақ оқымайды, үшінші рет оқиды, төртінші рет оқығанды ойлайды. Бесінші рет ол туралы достарымен айтады, алтыншы рет оқырманда мәлімет беру туралы ой туындайды, жетінші рет зат сатып алынады». Әрине бұл әзілде шындық бар, қайталау әрине әсеретеді. Жарнамада көп қайталау негізгі теріс эмоциялар туындаумен байланысты. Қайталау керек бірақ, жалықтырмау керек. Жалықтыру жарнамалық материалдың өзіне байланысты, бос таза декларативті немесе ойын роликтері көп қайталанса жалықтыру тудырады [7].

Жарнама іс-әрекеті - қоғамдық сананың бір формасы. Тұтынушының психологиясымен білу жарнама маманына нақты өз аудиториясын дұрыс табу, психологиялық әсер ету факторларында бағдарлануға мүмкіндік береді.

Жарнама мәселелеріне әсіресе психология, әлеуметтану және журналистика ғылымдары араласады. Жарнама ол да өнер, бірақ жартылай ғана. Қалған жартысы ғылыми негізделген - тұжырымдама жаңа жарнаманы тұтынушылар қалай қабылдайды, сұраныс беруші фирмаға қандай нәтижелер береді сияқты сұрақтарды ғылымилау.

Сонымен қорыта келе, адамдардың жарнамаға тәуелділігі олардың жасерекшеліктеріне байланысты болатындығы, сонымен қатар жалпы жарнама қоғамға керек екендігі зерттеу жұмысында дәлелденді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Уолтер Дилл Скотт «теория рекламы» 1903.
2. Хартунген Х. Практика рекламы 1912.
3. Синпсон Г. Организация рекламы в магазине - М.: ИВЦ «Маркетинг», 1874
4. Иванов П. Психология. - М.: «ГҮПИ», 1954.
5. <http://www.freepapers.ru/18/zharnama-psihologiyasy/283974.html>
6. Ж. Бекболатұлы. Жарнама негіздері. Алматы: Экономика-2009
7. Жарықбаев Қ. Психология (оқу құралы) Алматы 1970.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ПОЛОЖЕНИЯ

Г.У. Оралымбетова, А.Н. Абдуганиева

Таразский государственный педагогический университет, г.Тараз, Республика Казахстан

Экономические, социальные трудности, возникающие в период стремления современной страны соответствовать системе международных стандартов, способствуют снижению нравственного достоинства в семье, нарушению отношений между супругами, частому проявлению семейных конфликтов. Конечно, этот процесс негативно сказывается на семейной жизни страны. В этих условиях особую роль играют общественные институты, обеспечивающие гармоничное развитие взаимоотношений членов семьи. В частности, среди общественных институтов особое место занимает институт семьи. Возникает необходимость изучения и развития психологической подготовки будущих супругов к семейной жизни, т. е. уровня их общения. Потому что негативно сказывается на вышеупомянутой политике формирования гармоничной семьи, которая является одним из видов общения.

Ключевые слова: семья, общество, духовно-нравственных качеств, социальные движения.

«В настоящее время не только индивидуальный человек, но и весь народ может добиться успеха, если только повысит конкурентоспособность. Конкуренция – это способность нации предлагать выгодный мир на региональном или глобальном рынке по цене или качеству. Это может быть не только материальная продукция, но и образование, услуги, интеллектуальная продукция или качественные трудовые ресурсы.

Само понятие «национальная модернизация» означает зрелость национального сознания. Его аспект. Во-первых, расширение горизонтов национального самосознания. Во-вторых, изменить ряд ее характеристик, сохраняя ядро национального бытия. Самое главное условие модернизации нового типа-сохранить этот национальный код» [3].

Психологи в области семейной психологии и межличностного взаимодействия доказывают, что изучение психологии семейных отношений является актуальной проблемой многих теоретических анализов, вызывающих множество тенденций, моделей межличностных отношений. Психологические проблемы семейных отношений возникли с точки зрения реализации жизненной и личностной идеологии человека, возникновения структуры семьи и реализации цели и значения семейной жизни. Семейная жизнь требует от человека разнообразных знаний и умений.

Основываясь на психологическом благополучии и стабильности семьи, воспитании, сохранении культурного и духовного наследия будущих поколений, борются с их недовольством. Семья формируется как особая психологическая система в качестве части системы «общество», является и остается источником социального и экономического развития общества.

Рассматривая семью на взглядах системного воздействия, позволяет одновременно анализировать происходящие там, как его особенности, небольшие группы и социальный институт. Именно здесь приходится анализировать такое явление, как семья. Социальные движения в сфере семейных отношений влияют на все сферы жизнедеятельности семьи.

В современной семейной психологии, изучается сущность и эволюция семейных отношений, особенности их возникновения, становления, стабилизация и распад, а также ряд других моментов, связанных с семьей и семейной жизнью.

Психология семьи – это чрезвычайно важный для большинства людей раздел психологии, ибо семья для многих из нас является одной из базовых ценностей, от которой зависит наше счастье. Построить хорошую, крепкую, дружную семью и развить все имеющиеся в ней отношения до достаточно высокого уровня, очень непросто. Поэтому семейную психологию нужно изучать каждому человеку, имеющему или желающему создать семью.

Изучение семейной психологии – это серьезный и весьма весомый вклад в свою жизнь, так как хорошая, счастливая семья является надежной опорой для любого человека, благодаря которой он сможет преодолеть любые жизненные трудности и невзгоды [2].

Одним из основных факторов в формировании семьи является общение. Общение способствует полному пониманию человека, знанию его духовно-нравственных качеств, развития, совершенствования и личностно-психологических особенностей. Исторически-объективные требования в обществе и социальные законы в развитии общества определяют формирование личности.

Семья как социальный институт появилась вместе со становлением общества. Несмотря на самостоятельность семьи, семейные отношения тесно связаны с обществом, его развитием. Семья-это небольшая социальная группа. Его члены живут с браком, родством, общностью быта и взаимосвязью нравственности, ответственности между собой.

По мнению Г.Навайтиса, в следующем году, в рамках семейных потребностей можно указать основные группы:

- Создание и поддержка жизненно важных материальных условий семьи;
- Необходимость заботы и любви, связанные с мамой;
- Потребность в психологической и физической близости;
- Семейные отношения, потребность в рождении и становлении ребенка в семье приводит к значительным изменениям в семье.

Меняются роли членов семьи. Наличие дисфункциональных отношений между супругами усложняется или появляются новые старые нерешенные семейные проблемы с рождением ребенка. Многие пары чувствуют себя обманутыми. Потому что они чувствуют, что отношения после рождения ребенка легко исправляются. А у других усугубление отношений приводит к пониманию того, что брак строился на слабых принципах. Причиной возникновения проблем и новостей, которые прошли, является то, что с его рождением ребенок нарушает старые игры супругов «близость между ними» и образует треугольник. Это может быть так долго, иногда до подростковой стороны ребенка. Рождение ребенка возлагают обязанности супругов, решаемые совместно с родителями:

- Во-первых, пересмотр случаев прибытия;
- Во-вторых, выбрать будущее имя ребенка, которому семья нравится всем;
- В-третьих, выбор ответственного за воспитание ребенка;
- В-четвертых, определить, кто помогает воспитательному процессу.

После того, как ребенок вылетел из семьи и нашел свое место в жизни, многие супруги заметили, что нет чего-то, что они говорят друг другу, и на протяжении всей жизни их связывали дети. Остальные родители еще двое остаются вместе с нерешенной проблемой. Брак снова ударит в угрозу, на этот раз может быть и разрушен [3]. Его жизнь может спасти появление «внука».

Список использованной литературы

1. Статья Президента Республики Казахстан «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Астана 12 апреля 2017
2. Робин Скиннер, Джон Клиз. Семья и как в ней уцелеть. М.: 2016
3. Ауталипова Ұ.И., Сақтағанова Т.С., Құрбанова И. Отбасы психологиясы. А.: 2017.

М.ЖҰМАБАЕВТЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫ

Ж.Н. Сабирова

психология ғылымдарының кандидаты, доцент,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан республикасы

Біздің бұл мақалада қазіргі білім беру мен тәрбиеде ұлттық мұраларымыздың үндестігі, оның ішінде қазағымыздың дарабоз ақыны Мағжан Жұмабаевтың педагогика және психология саласына қосқан зор үлесінің маңызы қарастырылды. Ақын, ұстаздың «Педагогика» еңбегінің әрбір ұстаз, ата-ана, оқырман қауым үшін баланы тәрбиелеу құралы ретінде пайдаланудағы ерекше құндылығы көптеген өзіндік ой-пікірлермен дәлелді жеткізілді.

Түйін сөздер: Рухани жаңғыру, мәдени мұра, ұлттық тәлім-тәрбие, ұлттық құндылықтар, ұлттық рух.

Елімізде рухани тұрғыда жаңғыруға, ұлттық мүдделерімізді ұлықтауға үлкен жол ашылды. Қазіргі жас ұрпақ еліміздің егемендікке қалай қол жеткізгенін, тұлғаларымыздың асыл мұраларын оқи отырып, жан жүрегімен терең сезінуі керек. Осы айтылғанға орай, халқымыздың сан ғасырлық рухани мұрасын, әсіресе оның тәлім-тәрбие, ұлттық психология мен педагогикаға байланысты асыл қазыналарын ғылыми теориялық және тәжірибелік бағытта толықтай тануға жедел бетбұрыстар жасалынуда. Оқушылардың рухани-адамгершілік, ұлтжандылық сезімін қалыптастыру мәселесінің қажетігі Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының қағидаларынан және елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылғы 12 сәуір күні «Егемен Қазақстан» республикалық газетінде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» [1] атты мақаласынан туындады. Өскелең ұрпаққа ұлттық құндылықтарды меңгеруге, отансүйгіштікке, адамгершілікке, әдемілікті бағалай білуге, өзіне және өзгеге құрметпен қарау сынды қасиеттерді

дарытуға және жеке тұлға ретінде қалыптастыруда ұлт қайраткерлерінің психологиялық педагогикалық идеяларын оқу-тәрбие үдерісіне пайдалану да өзекті мәселе болып табылады.

Ұлттық құндылығымызға негіз болып табылатын тарихи тұлғаларымыздың тағылымдық мұраларын өскелең ұрпақ тәрбиесіне пайдалануда, тәлім-тәрбиелік идеялардың қайнар көзі болып саналатын, ағартушылық қызметі мен шығармалары арқылы жеке тұлғаны тәрбиелеуге ықпалды ақын, жазушы, педагог психолог Мағжан Жұмабаевтың да өзіндік орны ерекше [2].

Мағжан Жұмабаевтың ағартушылық қызметі мен шығармашылық еңбектерінің құндылығы – тәрбиедегі отбасы, мектептің, әлеуметтік ортаның оң, теріс ықпалына психологиялық талдау жасауымен үйлесім табады. Мағжан ұстанған тұжырымның мазмұны бойынша этномәдени сәйкестіліктің дұрыс қалыптасуы, тұлғаның өзіндік танымына, жеке даралық қасиеттерінің ашылып, көрінуіне әсер ететін әлеуметтік-психологиялық механизм болып табылады. Оның шығармашылығындағы тәлім-тәрбиелік идеялар өмірді, адамды, елін сүюден бастау алып, жастарды ұлтжандылыққа, Отанды қорғау, ерлік пен батырлықты дәріптеуге, оқу білім дағдыларын қалыптастыруға, адамгершілік асыл қасиеттерді насихаттауға, сана-сезімді жетілдіріп, ұлттық рухты көтеруге бағытталған. Әрбір ұлттың баласының өз тілінде тәрбие алып, оқуы дұрыс дамудың негізі деп санады. Сонда ғана жалпы адамзаттық тұлғаға көтеріле алады. Оған Мағжанның өзі сіңірген ұлттық тәрбиенің құндылығы, өзгелермен салыстыру арқылы өсіп жетілді. Ешкімге еліктеп кетпеді, өзіндік дара қайталанбас жолын өнерде де, өмірде де сала білген дара тұлға [3].

Бүгінгі білім беру парадигмасы тұрғысынан қарастырсақ, М.Жұмабаевтың ағартушылық қызметінен туындаған педагогикалық-психологиялық идеяларының маңызы мен өзектілігі сонда: оны үздіксіз білім беру жүйесін модернизациялаумен тығыз байланыста қарастыруға болады. Сондықтан да педагогикалық-психологиялық идеяларды мазмұндық негіз ете отырып, бірқатар ғалымдардың қазіргі білім беру жүйесін модернизациялау шарттарына сүйене, колледж, ЖОО-дағы студенттер мен педагогтердің біліктілігін арттыруға қолайлы дамытушы орта жасау мақсатында ЖОО-дағы «Педагогика тарихы», «Тәрбие теориясы» «Жалпы психология», «Психология тарихы», «Қазақ психологиясының тарихы», «Этнопсихология», «Этнопедagogика», «Өзін-өзі тану» пәндері бойынша оқылатын дәрістер мазмұнын, педагогикалық, гуманитарлық колледждегі болашақ педагогтер даярлайтын бөлімдеріне «Педагогика», «Психология» «Өзін-өзі тану» пәндері бойынша өткізілетін сабақтар, үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы бойынша жүргізілетін жұмыстарға Мағжан Жұмабаевтың шығармашылық еңбектеріндегі педагогикалық-психологиялық идеяларын этникалық, ақыл-ой, эстетикалық, отансүйгіштік, адамгершілік, еңбекті сүю, гендерлік тәрбие, отбасылық өмірге даярлық, салауатты өмір салты және т.б. тәрбие бағыттары бойынша пайдалану мүмкіндігін ғылыми және практикалық жағынан негіздеуді көздейміз [4].

Қазіргі таңда білім беру саласындағы түбегейлі өзгерістерге сай өз біліктілігін жетілдіру, әсіресе, ұлттық педагогикалық, этникалық психологиялық ой-пікірлер аясында білім көтеру мүмкіндігіне зәру болып отырған уақытта бұл – заман талабынан туындаған қажеттілік.

Ендеше, Мағжан Жұмабаевтың ағартушылық қызметі мен шығармашылық еңбектері арқылы қазақтың төл педагогикасын оқып-үйрену мақсатында, мынадай міндеттерді шешуге баса назар аудару қажет:

- М.Жұмабаевтың педагогика мен психология саласындағы мәні бар еңбектерінің бүгінгі білім беру мақсаттары мен үндестігі туралы түсінік беру;

- М.Жұмабаевтың шығармаларындағы сүйіспеншілік идеяларын құндылықтарды насихаттау мақсатта махаббат мәдениетін қалыптастыруға пайдалану;

- М.Жұмабаевтың педагогикалық-психологиялық идеяларының пәнді оқытуда пайдалану жолдарын жасап, тәжірибеге енгізу;

- Ақынның шығармашылығындағы сүйіспеншілік идеяларды білім беру жүйесінің тәрбие бағыттарында басшылыққа алу.

Жоғарыда аталған міндеттерді жүзеге асыра отырып, нәтижесінде оқушылардың оқу-танымдық әрекетін ұйымдастыру формаларын М.Жұмабаевтың педагогикалық ой-пікірлеріне сәйкес жоспарлап, сабақ барысында мақсатты пайдалану біліктілігін көтеруге қол жеткізуге болады.

Біздің отандық педагог, әлеумет және саясаттану ғалымдарымыздың тарапынан білім берудің ұлттық моделін жасау қажеттігі туралы мәселе көптен бері айтылып келеді. Ал ХХ ғасыр басындағы қаз тұрған қазақ педагогикасы мен психологиясының іргетасын қалаушы М.Жұмабаевтың еңбектері екені бәрімізге белгілі. Яғни, ұлттық білім беру моделін жасау ұлттық

ғылымның негізін қалаушылардың еңбегінен тыс бола алмайды. Міне, соның негізінде М.Жұмабаевтың педагогика және психология саласындағы еңбектерінің маңызы мен құндылығын тәжірибемен ұштастыру, олардың құндылық сипатты сүйіспеншілік идеяларын сабақта пайдалану жолдарын жасау және оны педагог кадрлардың кәсіби-тұлғалық құзыреттілігін қалыптастыру жұмысымен тығыз байланыста қарастыру мәселесі туындап отыр. Педагогика және психология саласындағы еңбектерінің бүгінгі білім беру мақсаттарымен үндестігі мен олардың педагогикалық идеяларын оқыту әрекетінде пайдалану жолдарына ерекше назар аударылады [5].

Бүгінгі таңдағы білім беру парадигмасындағы өзгерістер оқыту үдерісінің басты субъектілерінің бірі - оқытушының тұлғалық қасиеттері мен кәсіби дайындығына баса назар аудару. Бұл орайда оқыту ісіндегі мұғалімнің кәсіби дайындығы туралы ағартушы ғалымдардың ой-пікірлері ден қоярлық. Қазақ халқының тәрбие ісі ғылыми тұрғыдан дами бастаған ХХ ғасырдың басында педагогиканы һәм психологияны тұңғыш зерттеушілердің бірі М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты еңбегінде оқу-тәрбие ісінің басты субъектісі - мұғалімге кеңінен тоқталған. Бұл пікірлердің бүгінгі таңда маңызы өте зор. Мұны: «...тәрбиеші баланың дұрыс ойлап үйренуіне көп күш жұмсау керек. Ұстаз- тәрбиеші баланың ойын жетектемесе, бала ұғымды, хукімді теріс жасауға, хата ой шығаруға үйреніп кетеді. ...Баланы, заттарды, көріністерді топ-топқа бөлгізіп үйреткенде, жеңілден ауырға көшуді естен шығармауға керек. ... Мұғалімнің шеберлігі өзі білген білімнің бәрін балаға тез білдіруде емес, еппен басқыштап білдіруде» деген пікірлері осы ойды дәлелдей түседі.

Мұғалімнің кәсіби даярлығы мен біліктілік дәрежесінің оқушыны тұлғалық тұрғыдан қалыптастырудағы ролі маңызды. Кәсіби қызметі тұлғаға бағдарланған мұғалімнің жұмысы төменгідей бағытта жүруі керек:

- сабақта игерілуге тиісті материалдарды бергенде әр оқушының жеке субъективті тәжірибесіне сүйенеді, ол тәжірибені, білімді бағалау, бекіту кезінде есепке алады;

- сабақтағы жұмыс түрін таңдауға оқушыларға ерік береді, сол күнгі сабақ үстіндегі жағдайды ескеріп жедел қайта құра біледі;

- дидактикалық, үлестірмелі материалдарды оқушылардың жеке ерекшелігіне сай сұрыптап береді;

- сабаққа барлық оқушыларды қатыстыра отырып, диалог, әңгімелесу негізінде құрады.

Мұғалімнің сабақтағы іс-әрекетіне, әдіс-тәсіліне баға берген кезде оның сөйлеу мәдениетіне көңіл аудару керек. Мұндай мұғалім тек түсіндіруші ғана емес, түсінуші (Неге олай ойлайсың? Сен бұны қалай шығардың?), үйлестіруші, оқушы пікірі мен дәлелдеріне құрметпен қарайтын адам болуы тиіс. Мұғалім әр оқушының жеке ерекшеліктерінің бәрін есепке ала білуі керек, оған оқушының қалай жауап беретіндігін қалайтындығы (орнында тұрып па, тақтаның алдында ма?), ауызша түсіндіргенді қалай ма немесе бейнелеп бергісі келе ме, әлде суретін сала ма, т.б. бәрі кіреді.

Бұл тұрғыда М.Жұмабаев: «Тәрбиеші мен баланың арасы өте жақын болуға тиісті. Екеуі біріне-бірі шет, жат деп қарамасын. Екеуінің арасында сеніспеушілік болмасын. Бала тәрбиешіні мұнын тарқата алғандай, қуанышына ортақтаса алғандай, сырын шеше алғандай досым деп білсін. Сонда ол ешбір ойын жасырмайтын болады. Жасырмайтын болса, өтірік айту сықылды ұнамсыз қулықтарға орын да болмайды» – деп [6], тәрбиеші мен тәрбиеленушінің арасындағы қарым-қатынас педагогикасын әлеуметтік тұрғыдан аша түседі.

Кез келген мұғалімде мұндай біліктілік кәсіби шеберліктің жылдар бойы шындалуымен бірге қалыптасады. Қазіргі таңдағы білім беру саласындағы мазмұндық-технологиялық өзгерістер қоғамдағы әлеуметтік мәні бар көптеген құнды нәрселерді қайта бағалауға себеп болып отыр. Сабақта оқу-тәрбие үдерісінің барлық педагогикалық элементтері: мақсаты, мазмұны, құралдары, әдістері, ұйымдастыру мен басқару қызметі көрініс табады. Оның нәтижелілігі - оқушының білімді дұрыс меңгеруінің шарты. Сонымен қатар, сабақ барысында мұғалімнің кәсіби шеберлігінің маңызы зор. Әдістемелік тұрғыдан шебер, педагогика-психологиялық тұрғыдан сауатты, дидактикалық тұрғыдан тиімді ұйымдастырылған сабақ әрдайым оқу-тәрбие үдерісінің нәтижелілігінің кілті деуге болады. Бұл туралы да М.Жұмабаев: «Тәрбиеден мақсұт - баланы тәрбиешінің дәл өзіндей қылып шығару емес, келешек өз заманына лайық қылып шығару», ал «...балаға білім бергенде жақыннан алысқа, таныстан жатқа көшіп жаңа білімді ескі білімге байлап беру керек» деген ойды айтады.

М.Жұмабаев сабақ барысында орындалатын әрекетке мұқият болуды: «...сыныпта отырғанда баланың тез шаршауы оның ақылының жұмыс қылуынан, әсіресе, тек отыруынан, ауаның бұзылуынан. Сондықтан, сабақ уақытында балалар абай болмай бастаса, мұғалім дереу

балаларды босатып, жүгіртіп, ойнатып сыныптың ауасын тазарту керек», сонымен қатар «Бала еш уақытта іссіз отыра алмайтындықтан, балаға ылғи пайдалы іс беріп отыру керек. Сол уақытта бала өмір бойы пайдалы іске әдеттеніп кетеді. Болмаса, бала өз бетімен қайдағы нашар, зиянды істерге әдеттеніп кетеді" деп сол әрекеттердің мәнін аша түседі. Яғни, "Баланы тәрбие қылу – тұрмыс майданында ақылмен, әдіспен күресе білетін адам шығару деген сөз. Қалса өзін, асса барлық адам баласын әділ жолмен өрге сүйрейтін ер шығару деген сөз. Тұрмыста түйінді мәселелерді тез шеше білетін, тұрмыстың тұңғық теңізін қалың қайратпен кеше білетін, адалдық жолда құрбан бола білетін, қысқасы, адамзат дүниесінің керек бір мүшесі бола алатын төрт жағы түгел кісі қылып шығару. Баланы мұндай адам қыла алу үшін тәрбиеші бар күшін, бар білімін жұмсап, жалықпай, шаршамай үйрете білу керек" екенін атап көрсетеді [7].

Қорыта келгенде, педагог-психолог М.Жұмабаевтың ағартушылық қызметі мен шығармашылығындағы педагогикалық-психологиялық идеяларының мазмұны – жалпыадамзаттық құндылық негізінде басшылыққа алып, адамгершілік пен ізгілікке негізделген мінез-құлқы және іс-әрекетін жоғары, жан-жақты жетілген, білім мен мәдениет деңгейіндегі қарым-қатынаста көрсететін ұлттың ұрпағын тәрбиелеу.

Халыққа танымал педагог-ақынның педагогикалық және әдеби мұраларындағы тағылымдық ой-пікірлер ұрпақ тәрбиесінде дәріптелер аталмыш жоғары сапалар шынайы адамгершілік қатынастарға: достық, сыйластық, адалдық, инабаттылық, қарапайымдылық пен кішіпейілділік, салауаттылық, т.б. адами қасиеттерге негізделуін көздегендігі байқалды.

Жоғарыда айтылған Мағжан Жұмабаевтың ағартушылық қызметі мен шығармашылығындағы тәлім-тәрбиелік идеяларды зерттеп-зерделей, талдап-саралай келе, түйетін тұжырымды ой: жас буынды өзі өмір сүріп отырған қоғамның алдында тұрған мақсат-міндеттерге қызмет ету жолында адамгершілік пен ізгілік аясында тәрбиелеуді басты ұстаным етіп, ел мен жерді, адамды сүюді басшылыққа алу – педагог-психолог ақынның шығармашылығындағы тәлім-тәрбиелік идеяның негізі мәні.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»//Егемен Қазақстан 2017 жыл 12 сәуір
2. Қазақстан Республикасы «Мәдени мұра» бағдарламасы //Егемен Қазақстан. - 2003. - 2 қараша.
3. Сабирова Ж.Н. Мағжан Жұмабаевтың психологиялық көзқарастары: Монография.- Атырау, 2008.- 125 б.
4. Жарықбаев Қ.Б. Қазақ психологиясының тарихы. - Алматы: Қазақстан, 1996. – 128 б.
5. Елеуқенов М. Мағжан: Өмірі мен шығармашылығы. - Алматы: Санат, 1995. – 384 б.
6. Жұмабаев М. Педагогика (Баланы тәрбие қылу жолдары). Дайындаған Ұ.Әбілдаұлы. Алматы: Ана тілі, 1993, - 112 б.
7. Аймауытов Ж. Мағжанның ақындығы туралы //М.Жұмабаев. Шығармалары. – Алматы: Білім, 1989. - 400 - 428 бб.

ИЗУЧЕНИЕ АГРЕССИВНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ

Т. Яровая

магистрант Академии Кайнар

В последнее время проблема агрессивного поведения юношества приобретает всё более острую социальную направленность и привлекает внимание юристов, социологов, педагогов, психологов, которые все больше внимания уделяют вопросам контроля агрессивных проявлений и «снижения» агрессивности, в особенности юношеской. Современная реальность заставляет психологов по-новому взглянуть на проблему агрессии в обществе. Агрессивное поведение в наши дни скорее обыденность, чем исключение.

Ключевые слова: агрессивность, агрессия, молодежь, юноши, изучение, психология агрессивности.

Агрессия (и агрессоры) всегда оценивается резко отрицательно как выражение антигуманизма, насилия, культа грубой силы. В некоторых случаях об агрессивных действиях говорят как об энергично наступательных и дают им положительную оценку. Это обычно делается, когда речь идет о спортивных состязаниях: отсутствие у команды спортивной «злости» или агрессивности оценивается как существенный недостаток. Такая «положительная» агрессия является скорее исключением, имеющим место в узкой специальной сфере. В повседневной жизни встречаются формы грубого насильственного поведения, относящиеся к агрессии. Для научного осмысления человеческой агрессии необходимо уточнить смысл и значение этого понятия. В историко-этимологическом словаре современного русского языка термин «агрессия» (от латинского «agressio») трактуется как нападение, приступ [1]. «Агрессивный» (франц. agressif) в словаре иностранных слов [2, с.8], характеризующийся актами насилия и агрессии, угрожающий миру и безопасности народов; полный неприязни, ненависти, вражды, угрозы. В психологическом словаре [3, с.6] агрессия рассматривается как мотивационное поведение, акт, который часто может наносить вред объектам атаки-нападения или же физический ущерб другим индивидам, вызывающий у них депрессию, психодискомфорт, неуютность, напряженность, страх, аномальное психопереживание. В литературе используется различная терминология: различают агрессию, агрессивность, агрессивное поведение. Четкого определения понятия «агрессия» до сих пор нет.

Н.Д. Левитов отмечает, что «Под агрессией понимается вредоносное поведение. В понятии «агрессия» объединяются различные по форме и результатам акты поведения - от таких, как злые шутки, сплетни, враждебные фантазии, деструктивные формы поведения, до бандитизма и убийств» [4, с.169]. Л.М. Семенюк пишет, что встречаются разные трактовки этого понятия: во-первых, под агрессией понимается сильная активность, стремление к самоутверждению [5, с.7]; во-вторых, по мнению Ю.Б. Можгинского, это акты враждебности, атаки, разрушения, то есть действия, которые вредят другому лицу или объекту [6, с.6]. Мы согласны с Т.Г. Румянцевой, которая выделяет индивидуальную агрессию и социально-групповую. Индивидуальная агрессия может совершенствоваться не благодаря, а вопреки принятой в обществе системе ценностей и быть свидетельством социального неблагополучия не общества в целом, а либо самого индивида, либо его непосредственного окружения [7, с.81]. В.В.Знаков различает агрессию «инициативную» и «оборонную». Первая имеет место, когда агрессором является зачинщик, вторая - когда агрессия представляет собой реакцию на агрессию [8, с.20].

Многие авторы разводят понятия агрессии как специфической формы поведения и агрессивности как психического свойства личности. Агрессия трактуется как процесс, имеющий специфическую функцию и организацию; агрессивность же рассматривается как некоторая структура, являющаяся компонентом более сложной структуры психических свойств человека. Агрессию мы рассматриваем как психологическое состояние, вслед за профессором Н.Д. Левитовым, который выделяет в агрессии познавательный, эмоциональный и волевой компоненты. Познавательный и волевой компоненты заключаются в ориентировке, которая требует понимания ситуации, выделения объекта для нападения и «идентификации своих «наступательных» средств» [9, с. 189].

Агрессия – поведение, целью которого является нанесение вреда некоторому объекту или человеку [10]. Она возникает, по мнению фрейдистов и неофрейдистов, в результате того, что по различным причинам не получают реализацию отдельные неосознаваемые врожденные влечения, что и вызывает к жизни агрессивную энергию, энергию разрушения. В качестве таких неосознаваемых врожденных влечений Э. Фрейд рассматривал либидо, А. Адлер – стремление к власти, к превосходству над другими, Э. Фромм – влечение к разрушению.

Очевидно, что при таком объяснении агрессивность неизбежно должна возникнуть у любого человека с врожденными, сильно выраженными неосознаваемыми влечениями, которые далеко не всегда способны реализоваться в жизни и потому находят свой выход в деструктивном, разрушительном поведении.

Однако последующие исследователи агрессивности и ее природы как за рубежом, так и у нас в стране (А. Бандура, А.Берговец, А. Басс, Э. Квятковская-Тохович, С.Н. Ениколопов и др.) существенно изменили точку зрения на природу агрессии и на ее выражение.

Некоторые исследователи считают, что термин «агрессия» уместно использовать лишь в тех случаях, когда жертва стремится избежать причинения ей физического или морального ущерба [11].

В частности, такой взгляд на проблему подразумевает исключение из числа поведенческих проявлений, квалифицируемых как агрессия, те специфические действия, которые совершаются в контексте садомазохистских отношений.

Большинство специалистов настаивают на том, что в качестве агрессии может рассматриваться только поведение, включающее в себя намеренное причинение вреда живым существам.

Басс в 1961 году предложил свое определение агрессии, - это любое поведение, содержащее угрозу или наносящее ущерб другим.

Второе определение предложили Берговец с несколькими известными исследователями. Чтобы те или иные действия были квалифицированы как агрессия, они должны включать в себя намерение обиды или оскорбления, а не просто приводить к таким последствиям.

И, наконец, третья точка зрения, высказанная Зильманном в 1979 году, ограничивает употребление термина агрессия попыткой нанесения другим телесных и физических повреждений.

Несмотря на значительные разногласия, относительно определения агрессии, многие специалисты в области социальных наук склоняются к принятию определения, близкого ко второму. В это определение входит как категория намерения, так и актуальное причинение оскорбления или вреда другим. Таким образом, в настоящее время большинством принимается следующее определение:

Агрессия – это любая форма поведения, нацеленного на оскорбление или причинение вреда другому живому существу, не желающему подобного обращения [12].

Все большая роль в природе агрессии отводится социальным прижизненно действующим факторам. Так, А. Бандура считает, что агрессия – результат искаженного процесса социализации, в частности результат злоупотребления родителями наказаниями, жестоким отношением к детям. А. Берговец указывает, что между объективной ситуацией и агрессивным поведением человека всегда выступают две опосредующие причины: готовность к агрессии (злость) и интерпретация, толкование для себя данной ситуации.

Индивидуальные психосоматические и половозрастные особенности, связанные с ними отклонения (отставание в умственном развитии, нервно-психологические и соматические патологии, кризисные возрастные периоды развития и т.д.) рассматриваются как психобиологические предпосылки асоциального поведения, которые способны затруднять социальную адаптацию индивида, отнюдь не являясь при этом фатальной, предопределяющей причиной преступного поведения.

В настоящее время в западной криминологии наибольший удельный вес занимают социально-психологические теории преступности, объясняющие социально-психологические механизма усвоения так называемой делинквентной морали механизмами нейтрализации морального контроля, защитными механизмами.

Здесь можно отнести теорию «социальной аномалии» Р.Мертон, которая построена на гипотезе об отмирании, отпадении норм морали при делинквентном поведении (социология преступности); теорию «нейтрализации» Д. Матса, Т. Сайкса, считающих, что преступник в целом разделяет общепринятые нормы морали, но оправдывает свое преступное поведение [13].

Для того чтобы понять действительную психологическую природу того или иного свойства, в том числе и профессионально значимого, т.е. определить, какую функцию оно выполнит в процессе деятельности, необходимо рассматривать это свойство в личностном аспекте – с точки зрения мотивов и целей этой деятельности. Для настоящего личностного подхода необходимо исследование каждого отдельного свойства в аспекте личности в целом.

Постулирование факта, что преступность обусловлена, прежде всего, социально, вовсе не означает, что игнорируются индивидуальные свойства личности при изучении преступного поведения. Различные стороны личности от природы отклоняющегося поведения, составляют предмет весьма острой, многолетней дискуссии ученых, таких как Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубинштейн, К.К. Платонов и др.

Исключительно важен эмоциональный компонент агрессивного состояния. Как известно, люди существенно отличаются своей эмоциональной сферой. К. Изард [14, с. 256] предлагает классификацию человеческих эмоций, которые делятся на фундаментальные и производные. К первым относятся: интерес-волнение; радость; удивление; горе-страдание; гнев; отвращение; презрение; страх; стыд; вина. Из соединения фундаментальных эмоций возникают различные комплексные эмоциональные состояния. Тревожность может сочетать в себе страх, гнев, вину, интерес, волнение, а эмоциональные компоненты агрессивного состояния - это гнев,

одновременно с эмоцией гнева часто активизируются эмоции отвращения и презрения, и тогда формируется комплекс эмоций, который мы называем триадой враждебности.

Эмоциональная сторона агрессии не исчерпывается названными эмоциями. Особый оттенок этому состоянию придают переживания недоброжелательности, злости, мстительности, а в некоторых случаях и чувства своей силы, уверенности. Бывает и так, что агрессор переживает радостное, приятное чувство, патологическим выражением которого является садизм. Человек на всех этапах агрессивного состояния (при подготовке агрессии, в процессе ее осуществления и при оценке результатов) переживает сильную эмоцию гнева, иногда принимающую форму аффекта, ярости. Но не всегда агрессия сопровождается гневом и не всякий гнев приводит к агрессии. Совсем неверно было бы считать каждый гнев провоцирующим агрессию. Существует «бессильный гнев» при фрустрации, когда нет никакой возможности снять барьер, стоящий на пути к цели.

При всей важности эмоционального компонента агрессии нельзя недооценивать ее волевой стороны. В агрессивном действии имеются все формальные качества воли: целеустремленность, настойчивость, решительность, в ряде случаев инициативность и смелость. Агрессивное состояние часто возникает и развивается в борьбе, а всякая борьба требует вышеуказанных волевых качеств. Таким образом, мы отнесли понятие «агрессия» к категории состояний.

Термин «состояние» применяется нами как временное положение, в котором кто-нибудь или что-нибудь находится. Здесь выступает также значение термина как готовности к действию. Встречаются состояния личностные и ситуативные. Во-первых, прежде всего, выражаются индивидуальные свойства человека; во-вторых, особенности ситуации, которые часто вызывают у человека нехарактерные для него реакции. Таким образом, то обстоятельство, что психические состояния часто бывают личностными (то есть выражают ту или иную черту человека), не мешает определять их как временные характеристики психической деятельности. Если, например, человек склонен к аффектации, все же у него аффект является временным целостным психическим состоянием, которое в определенное время начинается и кончается [15, С.145].

Отдельные вопросы изучения агрессии нашли отражение в работах отечественных психологов Н.Д. Левитова, Т.Г. Румянцевой В.В. Знакова В.Г. Степанова Г.М. Андреевой, которые под агрессией понимают состояние, включающее в себя угрозу, желание напасть, враждебность, а также насильственные действия, наносящие вред объектам нападения.

В психологическом словаре «агрессия - мотивированное деструктивное поведение, противоречащее нормам и правилам сосуществования людей в обществе, наносящее вред одушевленному и неодушевленному объектам нападения, приносящее физический ущерб людям или вызывающее у них психологический дискомфорт» [3, с. 10-11].

П.А. Ковалев считает, что агрессивные действия человека обусловлены его агрессивностью, как психологическим свойством личности. Он предлагает следующее определение агрессивности: «Агрессивность - устойчивый набор личностных качеств, который способствует совпадению потребности и цели насильственного поведения» и экспериментально подтверждает, что уровень агрессивного поведения зависит от выраженности у субъекта конфликтных свойств личности. С возрастом детерминация агрессивного поведения изменяется от чисто ярких, импульсивных качеств: вспыльчивости, обидчивости к мстительности и подозрительности [15, с.28-29]. Иными словами, агрессия представляет собой акты враждебности, атаки, разрушения, то есть действия, которые вредят другому лицу или объекту. Агрессивность, по определению К.К. Платонова - это «...психическое явление, выражающееся в стремлении к насильственным действиям в межличностных отношениях» [16, с. 156].

А.А. Реан понимает под агрессивностью такое свойство личности, которое выражается в готовности к агрессии [17, с.37]. Для того, чтобы отнести агрессивность к категории свойств личности, необходимо ее соответствие ряду критериев. В философском энциклопедическом словаре свойство определяется так: «Свойство - философская категория, выражающая такую сторону предмета, которая обуславливает его различие или общность с другими предметами и обнаруживается в его отношении к ним. Всякое свойство относительно: свойство не существует вне отношений к другим свойствам вещам. Свойство вещей внутренне присуще им, существует объективно» [18, с.401].

В.Н. Мясищев указывает: «Психологические отношения человека в развитом виде представляют целостную систему индивидуальных, избирательных, сознательных связей личности с различными сторонами объективной действительности» [19, с. 16].

Б.Г. Ананьев отмечает: «Формирование начальных свойств личности связано с

образованием постоянного комплекса социальных связей, регулируемых нормами и правилами, освоением средств общения, предметной деятельностью с ее социальной мотивацией, осознанием семейных и других ролей в процессе социализации» [20, с.65]. К.К. Платонов описывает свойство личности как частно-психологическую категорию: «...род психических явлений, отличающихся от кратковременных психических процессов и психических состояний большей стойкостью, хотя и поддающихся формированию в процессе воспитания и перевоспитания. Стойкость свойств в личности не в их непрерывности, а в одинаковости при повторных проявлениях. Психические свойства изменяются в результате биологического развития человека от детства до старости.

Могут они меняться и в результате заболевания. Но наиболее всего они изменяются под влиянием социальных условий» [16, с. 56]. По мнению В.С. Мерлина, относительные устойчивость и постоянство- основные признаки, отличающие психические свойства личности [21, с.81].

Таким образом, основными критериями, позволяющими отнести агрессивность к свойствам личности, являются:

1. Выражение данным свойством некоторого отношения к определенным сторонам действительности.

2. Формирование в процессе социализации и образования постоянного комплекса социальных связей.

3. Относительная изменчивость под воздействием социальных условий.

4. Относительная устойчивость, постоянство, одинаковость при повторных проявлениях.

То есть агрессивность, мы будем понимать как устойчивое личностное свойство, которое реализуется в поведении такими особенностями как постоянство, сходство, предсказуемость.

Т.Г. Румянцева рассматривает агрессивность как форму социального поведения, так как человеческое агрессивное поведение осуществляется в контексте социального взаимодействия. «В определении поведения в качестве агрессивного решающее место должно принадлежать понятию нормы, отсюда и название данной ориентации. Нормы формируют своеобразный механизм контроля за обозначением тех или иных действий. Когда эти нормы соблюдены, воспринимаемое поведение не будет рассматриваться в качестве агрессивного, независимо от степени губительности последствий такого поведения. И наоборот, если нормы нарушены, на поведение навешивается ярлык агрессии» [17, с. 83-84].

Таким образом, поведение называется агрессивным при наличии двух обязательных условий:

1) когда имеют место губительные для жертвы последствия;

2) когда нарушены нормы поведения.

Хотя нормативный характер представления агрессивного поведения не абсолютизирован, все же его проявления находят отражения в не провоцируемом нападении.

Таким образом, взаимосвязь трех форм агрессии, агрессивности и агрессивного поведения очевидна. «Свойства обнаруживаются и в процессах, и в отношениях, и в состояниях человека,...свойства отношений, состояний в деятельности выступают как свойство личности»- пишет В.Н.Мясищев [19, с.128].

Социально-опасные последствия агрессивного поведения, привлекая к себе особое внимание, наполнили этот термин лишь отрицательным смыслом и привели к отрицанию социально одобряемой агрессии.

Действительно, если рассматривать проявление агрессии или развитие агрессивности по типу акцентуаций, то такие черты личности, как доминантность, конфликтность, неспособность к социальной кооперации, могут вызвать негативное отношение.

Однако его никак нельзя признать справедливым. Во-первых, агрессия является неотъемлемой динамической характеристикой активности и адекватности человека. Во-вторых, в социальном плане личность должна неизбежно обладать определенной степенью агрессивности. В «норме» она может оказаться качеством социально приемлемым и даже необходимым. В противном случае, это приводит к податливости, ведомости, конформности, пассивности поведения. При этом нужно признать: агрессивные реакции часто ситуативны и имеют рационально-избирательную направленность. По мнению Ю.Б. Можгинского, направленность агрессии зависит от особенностей мотивационно-потребностной сферы человека, системы его ценностей и ориентации.

Поэтому, вероятно, уместно разделить на конструктивную и деструктивную агрессивность, где только последняя несет в себе потенциал враждебности, злобности, жестокости

[6, с.52].

В настоящее время большинством ученых агрессия признана детерминантой девиантного поведения. Под агрессией понимают любую форму поведения, нацеленного на оскорбление или причинение вреда другому живому существу, не желающему подобного обращения.

Исходя из вышеизложенного и в соответствии с целью курсовой работы, во второй главе будут исследованы индивидуально-психологические особенности лиц с девиантным поведением и некоторые социальные факторы, влияющие на формирование и проявление девиаций.

Отличительная особенность современного криминогенного знания – это системный подход к рассмотрению и изучению причин и факторов отклоняющегося поведения, разработка проблемы одновременно представителями различных отраслей науки: юристами, социологами, психологами, медиками.

Это в свою очередь позволяет комплексно подходить к практике предупреждения преступлений. Немалую роль при этом играет психолого-педагогическое оснащение тех социальных институтов, которые на практике осуществляют правоохранительную, превентивную, пенитенциарную деятельность.

Список литературы:

1. Черных, П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка В 2 т. / П.Я. Черных. - 3-е изд. - М.: Русский язык, 1999
2. Захаренко, Е.Н. Новый словарь иностранных слов / Е.Н. Захаренко, Л.Н. Комарова, И.В. Нечаева. - М.: Азбуковник, 2003. - 784с.
3. Краткий психологический словарь; сост. Л.А.Карпенко / Под общей редакцией А.В. Петровского, Г. Ярошевского. - М.: Политиздат. 1985. - 431с.
4. Левитов, Н.Д. Фрустрация как один из видов психологических состояний / Н.Д. Левитов // Вопросы психологии. - 1967. - №6. - Стр.118-126.
5. Семенюк, Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: Учебное пособие / Л.М. Семенюк. - М.: Флинта; Московский психолого-социальный институт, 1998. -96с.
6. Можгинский, Ю.Б. Агрессия подростков: эмоциональный и кризисный механизм / Ю.Б. Можгинский. - СПб.: Изд-во «Лань»; Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 1999. - 128с.
7. Румянцева, Т.Г. Критический анализ концепции «человеческой агрессивности» / Т.Г. Румянцева. - Минск, 1982. - 79с.
8. Знаков В.В. Понимание асоциальными подростками ситуации насилия и унижения человеческого достоинства/В.В. Знаков//Вопросы психологии. -1990. - №1. - С.20-27.
9. Гришина, Н.В. К вопросу о предрасположенности к конфликтному поведению. Психические состояния / Н.В. Гришина. -Л., 1981. - С. 91
- 10.Паренс Р. Агрессия наших детей. - М.: Наука, 1997
- 11.Левитов Н.Д. Психологическое состояние агрессии// Школьный психолог. - 2007. - №6. С. 18.26.
- 12.Психология подростка. Хрестоматия. Сост.Фролов Ю.И. МГУ РПА, 1997
- 13.Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. - М.: Просвещение, 1968. - 464с.
- 14.Изард, К. Эмоции человека / К. Изард.- М.: Изд-во МГУ, 1980. - 440с.
- 15.Ковалев А.Г. Психология личности/А.Г. Ковалёв. -М.:Просвещение, 1969. - 391с.
- 16.Платонов, К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: Учеб.пособие для учеб. заведений профтехобразования / К.К. Платонов. -2-е изд., перераб. и доп. -М.:Высш. шк., 1984. - 174 с.
- 17.Реан, А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. - СПб.: ЗАО Изд-во «Питер», 1999. -416 с.
- 18.Краткий словарь по философии/ Под общ. Ред. И.В. Блауберга, И.К. Пантина. - М.: Политиздат, 1979. - 413с.
- 19.Мясищев, В.Н. Личность и неврозы /В.Н. Мясищев. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1960

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ АДАПТАЦИИ ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО В АРМИИ

С.С. Космамбетова

студент 4 курса специальности «Психология», ВШГН Каспийского Общественного Университета, г. Алматы, Республика Казахстан

Психологическая адаптация к условиям прохождения службы имеет огромное значение. Так, термин «адаптация» означает «приспособление», т. е. приспособление всего живого на земле: от биологического и нейрофизиологического проявления адаптации человека и животных до взаимоотношений человека и социокультурного общества, окружающего его на различных уровнях развития.

Ключевые слова: адаптация, стресс, профессиональный стресс, расстройство адаптации, военная деятельность, армия.

Наиболее характерным психическим состоянием, развивающимся под влиянием экстремальных условий адаптации солдата, является стресс. Термин «стресс» обозначает большой круг разнородных явлений, связанных с возникновением, проявлением и последствиями экстремальных воздействий внешней среды, конфликтами, сложной и ответственной производственной задачей, опасной ситуацией и т.д. Различные аспекты стресса являются предметом исследований в психологии, физиологии, медицине, социологии и других.

Стресс как особое психическое состояние выражается не только в трудностях проявления эмоций и сводится не только к эмоциональным феноменам, а детерминируется и отражается в мотивационных, волевых, характерологических и других компонентах личности. Именно поэтому феномен стресса требует специального психологического изучения. [2]

В научной литературе вопросы психологических механизмов коррекции стрессовых состояний, методы коррекции, проблемы снятия стресса рассматривались в работах Ганса Селье(1936), В.В. Собольниковым (1997), Л.М. Аболиным(1989), Д.А. Авдеевым (1991), Х.М. Алиевым (1996), Г.А. Аминевым (1997) и др. Изучению проблем адаптации военнослужащих посвятили свои исследования: А.В. Барабанщиков (1986), В.М. Кулаков (1998), А.Д. Глоточкин (1980), М.И. Дьяченко (1985), И.В. Захаров (1997), А.Е. Зюскевич (1992), А.А. Елбаев (1991) и др.

В то же время, несмотря на наличие специальных научных исследований, посвященных коррекции стрессовых состояний военнослужащих, в военной психологии данная проблема разработана недостаточно.

Впервые термин «стресс» появился в журнале «Psychological Abstracts» в 1944 году. Теоретические посылы этой концепции вытекают из исследования Селье (1946), который предложил, что каждый стрессор вызывает в организме реакцию определенного типа. [3]

Все реакции, независимо от типа, имеют целью повышение сопротивляемости организма, которое обеспечивается различными физиологическими и биохимическими средствами. Стресс – неспецифическая реакция организма на ситуацию, которая требует большей или меньшей функциональной перестройки организма, соответствующей адаптации. Естественная природа стрессовых реакций проявляется в том, что жизнь без стресса невысказима, а полная свобода от стресса – означает смерть, об этом говорил автор теории стресса Селье Г. [6]

Профессиональный стрессом называется многообразный феномен, выражающийся в психических и физических реакциях на напряженные ситуации в трудовой деятельности человека. К профессиональным стрессам тесно примыкает явление, которое в различных источниках обозначается как «феномен профессионального выгорания», «синдром эмоционального выгорания». Под этим понимается истощение физических и умственных ресурсов работника. В работах, где изучаются психологические проблемы профессионального стресса доказывалась зависимость поведения во время стресса от степени значимости ситуации, от психологической структуры личности, т.е. отношения человека к трудностям. [4]

Воинская деятельность, как особый вид человеческой деятельности, выполняет важные социальные функции. Воинская деятельность - производящая, так как она «производит» защиту, то есть услугу. В этом смысле воинская деятельность является трудом. Но воинская деятельность не созидательна, более того, в военное время она преимущественно разрушительна. Опасная для жизни обстановка будет по разному восприниматься воинами, различным образом понимающими

цели войны, неодинаково относящимися к противнику, к сослуживцам, командирам, участвующими в разных видах боя. [6]

Военными психологами давно и пристально исследуется характер влияния стресса на воинов, предел их физических и психологических сил. Н.Н. Головин ввел даже специальный термин «предел моральной упругости войск», под которым понимал их способность продолжать боевые действия несмотря на потери. [3]

В военной психологии нет единой классификации психических реакций и состояний воинов в боевой обстановке. Стресс у военных субъективно осознается как переживание страха, тревоги, гнева, обиды, тоски, эйфории, отчаяния, нечеловеческой усталости и т.д. [2]

Значительное место в широком диапазоне отрицательных переживаний воина в бою в состоянии стресса занимает страх. Установлено, что «бесстрашных» психически нормальных людей не бывает. Все дело в мгновениях времени, необходимого для преодоления растерянности, для рационального принятия решения о целесообразных действиях.

Каждый солдат, призванный к прохождению службы, сталкивается с необходимостью приспособления к новым условиям окружающей среды. Для некоторых лиц такие изменения происходят просто, для других — адаптация требует больших усилий, но есть еще третья группа солдат, которые не могут самостоятельно справиться с вынужденными изменениями образа жизни. Когда адаптация военнослужащих по призыву сталкивается с психологической неготовностью, нужно принимать активные меры по противодействию несчастным случаям и чрезвычайным ситуациям.

Было выделено несколько особенностей развития личности до армии, которые могли усугубить недуг, и способствовали возникновению проблем. Психологическая адаптация к условиям военной службы может быть причиной: плохих взаимоотношений с родителями; привитого чувства собственной неполноценности; болезненной реакции на свои неудачи; стеснительности; неуверенности в себе; потребности в защите и неумении постоять за себя. Расстройства адаптации в армии.

Проводимые исследования показали, что очень сложно выделить единую причину в адаптации, которая является основной при возникновении таких нарушений. Как правило, это целый набор факторов, которые в совокупности приводят к психологическим проблемам солдат. [5]

Нарушения адаптации эмоциональные (раздражительность, ранимость, гнев и злость, а также отсутствие заинтересованности в результатах собственных занятий); когнитивные (расстройство памяти, растерянность, допущение элементарных ошибок, рассеянность); поведенческие (умышленное и активное противостояние дисциплине и попыткам завязать отношения со стороны других сослуживцев, замкнутость); соматические (включают частые головные боли, нарушение аппетита и сна, беспричинная боль в мышцах, скачки давления, потливость, бледность); личностные (потеря веры в себя и упадок сил, нежелание продолжать трудиться и достигать результатов).

Психологическая адаптация к условиям военной службы может быть причиной: плохих взаимоотношений с родителями; привитого чувства собственной неполноценности; болезненной реакции на свои неудачи; стеснительности; неуверенности в себе; потребности в защите и неумении постоять за себя. Расстройства адаптации в армии. Согласно проведенным исследованиям, эти признаки рано или поздно проявились у всех заболевших, но в разной степени и отличительной последовательности. [2]

Постановка диагноза расстройства адаптации — это весомая причина для комиссования из воинской части. Однако нужно не просто констатировать жалобы, а подтвердить недуг официальным заключением соответствующего врача-психиатра. Допускается привлечение, как гражданского доктора, так и проведение обследования специалистами военной врачебной комиссии.

Согласно требованиям осуществления учета медицинских расстройств, при выявлении адаптации предстоит постановка на учет к врачу-психиатру. Это связано с тем, что при единоразовой констатации болезни, независимо от методов и длительности лечения, она может проявляться и в дальнейшем. Это чревато суицидами, применением физической силы к посторонним, умышленным нанесением телесных повреждений себе или другим.

Основные последствия постановки на учет с расстройством адаптации: невозможность трудоустройства в силовые и правоохранительные структуры; отказ на выдачу разрешений на владение любыми видами оружия; запрет на вождение транспортных средств. [3]

К счастью, расстройство адаптации — это не болезнь, а временное состояние, которое требует обязательного лечения. Также Законом предусмотрен механизм снятия с учета и устранения диагноза. Для этого следует: пройти полный курс лечения; избегать обращения к врачу-психиатру до 5-ти лет (но при действительном отсутствии жалоб); прекратить прием лекарственных препаратов (по совету врача); написать собственноручно заявление главврачу поликлиники с просьбой провести повторную медицинскую комиссию; пройти повторную проверку и подтвердить отсутствие расстройства; сняться с учета.

Если руководство поликлиники отказывается проводить повторное исследование, и всячески избегает снятия диагноза, то можно обратиться с иском в суд, главное — нужно собрать отказные письма и обширный пакет доказательств своего психического здоровья. Большое значение в возникновении стресса имеет морально-психологический климат коллектива военнослужащих. Именно от него зависит военно-профессиональная подготовленность военнослужащих, слаженность, сработанность действий боевых расчетов, экипажей, подразделений, частей, их материально-техническая, продовольственная, вещевая и др. обеспеченность, уровень укомплектованности, опыт действий в боевых и других сложных обстоятельствах и при решении соответствующих задач. [5]

В боевой обстановке к этому следует добавить воздействие сил и средств, поведения и действий противника, его состав, военно-технические и экономические возможности, особенности социально-политической, оперативно-тактической, экологической и др. обстановки театра военных действий и др. [2]

Основными ориентирами при оценке морально-психологического состояния военнослужащих должны выступать мировоззренческие, морально-политические и военно-профессиональные эталоны нашего отечества, народа, общества, государства, Вооруженных сил, интересы воинской службы и деятельности, требования военной присяги и воинских уставов, Конституции Республики Казахстан.

Представленные в данной работе результаты и выводы и, отражают основные направления современных исследований в изучении особенностей профессионального стресса среди военных, механизмов психической регуляции этого состояния, личностных детерминант стрессового процесса и ряда других аспектов проблемы, которые должны быть предметом дальнейших исследований в области психологии стресса и военной психологии.

Список литературы:

- 1.Маркова А.К., Мотивация воинской деятельности: содержание и проблемы, - М.: Воениздат, 2014, с. 328 - 374.
- 2.Григорьев А.А. Прикладная социология и ее методы в управлении воинским летным трудом. Учебное пособие - Монино: ВВА-2012, с.64-93;
- 3.Зуев Ю.П. Уставные взаимоотношения: как они формируются. М.: Воениздат, 2016., с. 98-105;
- 4.Миронов В.И. Реформа военного образования: проблемы и пути реализации /Военная мысль-2015 -№2- с.22-26;
- 5.Селье Г. Стресс без дистресса.- М., 2010, с-55-87.

EFFECTIVE METHODS OF TEACHING BIOLOGY IN SECONDARY SCHOOLS

M.Y. Kurmanaliyev

Astana International University, Astana city, Republic Kazakhstan

Effective methods of teaching biology in secondary schools are ways that allow students to explain specially designed tasks at the level of students in accordance with the national curriculum. The technique is built according to the goals and objectives of biological education and training, based on school textbooks. Effective methods of teaching biology are based on pedagogical rules in all disciplines.

Keywords: *Methodology, teaching, education and Science, biology, teaching biology, effective methods of teaching biology, effective methods of teaching, teaching biology, secondary schools.*

Introduction: Biology is one of the central branches of scientific knowledge, and is relevant to topics including medicine, genetics, zoology, ecology, and public policy. As such, it has the potential to interest almost any student. To be successful at teaching biology, however, you will have to think carefully about how to share this exciting field in ways that are relatable and enjoyable. Along the way, you should make it your goal for students to achieve at least a fundamental knowledge of biological concepts [1].

Methods of teaching biology - the science of the system of the process of training and education, due to the peculiarities of the school subject. Knowledge of this system allows the teacher to manage the process of educating biology education. The method of teaching biology is based on pedagogical provisions common to all school subjects as applied to the peculiarity of studying biological material.

The transmission view of teaching and learning sees teachers as passing over their knowledge to their pupils. This view is strongly linked to expository teaching; teachers standing at the front telling their pupils about scientific ideas. The transmission view implies that the pupil's role in the learning process is largely passive, and that a pupil's mind is a tabula rasa- a blank state onto which knowledge can be written. The lecture or traditional teaching method has the following advantages:

1. It is easy to create interest in a topic or subject by the teacher.
2. Students easily acquire knowledge, new information, and explanation of events or things.
3. It helps students to clarify and gain better understanding of a subject, topic, matter or event.
4. Students and teachers cover more content materials within a short period of time.

The major limitation of this method is that there is relatively little student activity and involvement. Thus, the students are said to be passive. The limitation experienced with the transmission approach led to the development of other views of science teaching and learning [2].

Transmission Method (Traditional Method)

The transmission view of teaching and learning sees teachers as passing over their knowledge to their pupils [3, 4, 5]. This view is strongly linked to expository teaching; teachers standing at the front telling their pupils about scientific ideas. The transmission view implies that the pupil's role in the learning process is largely passive, and that a pupil's mind is a tabula rasa- a blank state onto which knowledge can be written. The lecture or traditional teaching method has the following advantages:

1. It is easy to create interest in a topic or subject by the teacher.
2. Students easily acquire knowledge, new information, and explanation of events or things.
3. It helps students to clarify and gain better understanding of a subject, topic, matter or event.

Students and teachers cover more content materials within a short period of time.

Discovery method

The discovery of learning includes the presentation to students of information in a form that requires them to distinguish between relationships in information, structure and understand information and relationships. This form of self-study can contribute to the development of higher forms of thinking through metacognitive strategies [3].

The discovery method, unlike the lecture method, has the following advantages:

1. It helps the student to better understand the material, showing him that the concepts are so intelligent that he can discover them himself.
2. It helps the student to better memorize concepts, principles and laws, since what is discovered is much less likely to be forgotten.
3. It helps a person to learn independently so that he or she becomes more and more independent from the teacher.
4. He keeps the teacher in touch with his or her class so that he or she knows whether the students understand the work or follow it [6].

Developmental views on learning

Research in the field of educational psychology studied how children's abilities to receive, process and use information develop as they grow and mature. Bennett [7] noted that the single most influential theory of cognitive development in the twentieth century emerged from the works of Jean Piaget. His theory describes four stages of intellectual development through which children pass:

- The sensory-motor stage (0-2 years) Children learn through their feelings and physical experience.
- Preoperative stage (2-7 years) Children reason directly from what they perceive and can be illogical.

- Specific operational stage (7-11 years old) Thinking is characterized by logic and does not require real goals at hand.
- Formal operational stage; (11 years and older) Children become capable of abstract thinking [8].

Discussion: The principle of interdisciplinary connections is one of the most important modern principles of learning, because it is conditioned by the tasks of comprehensive development of the personality, trends in the integration of sciences, the development of a systems approach to cognition, and interaction with all other principles of learning. Teaching a particular subject with the use of interdisciplinary connections makes it possible to show students that without comprehensive knowledge it is impossible to penetrate the essence of things and correctly comprehend the phenomena being studied.

Interdisciplinary communication is implemented in various forms of organization of educational activities: at various types of lessons, comprehensive seminars, excursions, interdisciplinary electives, conferences, thematic evenings, in the work of student scientific societies, etc.

Biology as an academic subject is most interconnected with physics, chemistry and geography. The main didactic function of interdisciplinary connections is to unite these subjects into a single natural science cycle.

The use of interdisciplinary connections in teaching biology, physics, chemistry, and geography contributes to the effective formation and development of natural science concepts in students, their deep and conscious assimilation of the laws of nature, ideas and theories being studied, the formation of a common scientific worldview on this basis.

The use of knowledge from the course of natural science (natural history) in the study of plants. There is a need for physical and chemical knowledge from the very beginning of the study of biology. Already when familiarizing with the structure of a flowering plant and its vital activity, the need arises to use the concepts “substance”, “mineral substances”, “air”, “oxygen”, “carbon dioxide”, “organic substances”, “starch”, “sugar”, “Glucose”, “carbohydrates”, “proteins”, “fats”, etc. In an elementary form, these concepts are formed in students in the course “Natural Science” or “Nature” when studying the topics “Body and Matter”, “Water”, “Air”, “The soil”. With this in mind, in the process of talking about the plant organism, the teacher invites students to remember which two groups divide the bodies of nature, which group of bodies the plants belong to, how the living bodies are otherwise called, what the nature bodies consist of, which two groups divide substances, what distinguishes them between mineral and organic substances, etc.

Interdisciplinary communication in the process of studying the section “Animals” is carried out mainly based on students' knowledge of central and axial symmetry from the course of mathematics; physical properties of habitats of organisms, mass, volume and density of bodies, diffusion, pressure of liquid and gases, buoyancy of water, heat transfer, levers from the courses of natural science and physics; the composition of air, oxygen and carbon dioxide and their properties, mineral and organic (nutrient) substances from the course of natural science; the fauna of natural zones and continents from the geography course. At the same time, only those interdisciplinary knowledge are actualized, the reliance on which contributes to a better learning of the directly studied material about animals.

Studying the section “Man and his health”, further expanding and deepening students' knowledge about the structure and functioning of a living person at the organism level of their organization occurs and the need to use interdisciplinary connections in this process, and especially with chemistry and physics, is of particular importance.

Actualization of chemical and physical knowledge is important in the study of all organ systems and the human body as a whole. So, when acquainting students with the chemical composition of cells and bones, it is necessary to draw knowledge about the properties of water and salts, when explaining the mechanism of movement of bones in a joint - knowledge about levers, mechanical work and friction force, while studying the work of muscles - knowledge of exothermic and endothermic chemistry reactions and in physics about the transformation of one type of energy into another [9].

Based on the American material, W. Strauss and N. Howe divided generations into baby boomers, generation X, generation Y, millennial and generation Z. Each generation experienced its key historical events, and each of them was formed on the basis of different values. For example, baby boomers grew during the global growth of the United States; The Millennials were strongly influenced by

cultural wars, postmodernism, and the events of 9/11. Generation Z grew and grows during the global economic crisis, the war on terrorism and the Internet era. In the modern world there live 6 certain generations.

Age brackets according to Harvard Business School, who state that, "Five generations are about to be working side by side for the first time:

- Traditionalists, born prior to 1946 (Traditionalists are divided into two groups)
 1. Greatest Generation, born between 1901 and 1924
 2. Silent Generation, born between 1924 and 1945
- Baby Boomers, born between 1946 and 1964
- Gen X, born between 1965 and 1976
- Gen Y and Millennials, born between 1977 and 1997
- Gen 2020, born after 1997.

Gen Y and Millennials

Gen Z

Globally focused, visually engaged, educationally transformed, socially defined. It is the generation that will experiment Google glass, nano-computing, 3-D printing, driverless cars. Referred to as "Technoholics", because they are entirely dependent on IT. There is a lot of research on them and their characteristics and a helpful piece of article you can find here.

- 85% research online and 33% watch lessons online to educate themselves.
- 52% use YouTube or other social media sites for a typical school research assignment.
- 64% say they contribute to Websites because they like learning about new things.
- 76% feel that their online experiences will help them reach their goals.
- 31% say their great aspiration is being financially stable upon graduation, followed by 28% who said being in their dream job [10].

Conclusion: «We live in an era of unprecedented innovation science. However, science education does not keep up with it». At the present stage of development of school education, the problem of using computer technology in the classroom becomes very important. Information technologies provide a unique opportunity to develop not only the student, but also the teacher. The computer cannot replace the living word of the teacher, but new resources facilitate the work of the modern teacher, make it more interesting, effective, and increase students' motivation to study biology.

Despite the fact that the Law on updating the curriculum was adopted, in our country the teaching of teachers, the increasing prestige of the teaching profession, the quality of teaching staff and the development of infrastructure do not meet expectations. In this regard, I propose a solution to these problems. But for this, first, we need to make changes to the content of pedagogical universities. Let their future teachers teach only those subjects that are more necessary in the foreseeable future. For example, general biology, methodology, teaching methods, pedagogy, etc. Let us not bother with unnecessary information. It is necessary to cancel those items that will not be used in the future: political science, philosophy, sociology and all sorts of subjects. Secondly, this will lead to an increase in practice in the fourth year, not only for one month, but for the whole year. Thirdly, an interview with applicants in the form of a practical exam before entering the university and with students completing training. Fourth, the increase in the time of foreign studies at the university for second and third year students of the pedagogical faculty. Fifth, teachers should be given an opportunity for self-development in terms of methodology and training. And for this you need to create conditions in which they could participate in seminars, webinars and conferences in the direction. Sixth, a kind of graduate meeting. Conducts seminars, discussions on the topic «Methodology. Training.»

Looking at the characteristics of this Z generation, we also need to modify some of their educational systems. Because you can see that their intelligent thinking systems do not come to the current educational system. Based on this system, we can not only alter the viewpoint of school-aged children in learning biology, but also change their attitude to future pedagogical orientation. If we really do the work in this area, it will be greatly beneficial for the students to have a school curriculum and the topics that are relevant to their peers' understanding of the subject.

Reference:

1. Atilla ÇİMER, Effective Teaching in Science: A Review of Literature, Journal of TURKISH SCIENCE EDUCATION, 2007
2. <https://materinstvo.ru/art/13129>

3. Borich, G.D., Effective teaching methods, fifth edition. New Jersey: Merrill, Prentice Hall, 2004
4. Trowbridge, L.W., & Bybee, R.W., «Teaching secondary school science: Strategies for developing scientific literacy.» New Jersey: Prentice Hall. Inc., 1996
5. Trowbridge, L.W., Bybee, R.W. & Powell, J.C., «Teaching secondary school science. Upper Saddle River», NJ: Merrill/Prentice Hall, 2000
6. ejse.southwestern.edu, Electronic Journal of Science Education, page 3
7. Bennett, J., Teaching and learning science London: Continuum. 2003
8. ejse.southwestern.edu, Electronic Journal of Science Education, page 5
9. Nikishov A.I., «Methods of teaching biology in school», VLADOS, 2014
10. Dan Schawbel, «66 Of The Most Interesting Facts About Generation Z», DS, 2014

ОТБАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖӘНЕ ОНЫҢ ОТБАСЫ АХУАЛЫНА ӘСЕРІ

Г.Б. Гумарова

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Атырау қаласы, Қазақстан Республикасы

Отбасы туралы заң жоғары және орта білім тұжырымдамасында әрбір отбасына өзінің ұрпағын тәрбиелеп, қатарға қосу міндеті жүктелген. Қазіргі заманда отбасының құрылымындағы түрлі өзгерістер, отбасындағы қарым-қатынас мәселесі, тұлғааралық қарым-қатынас мәдениеті қоғамның жан-жақты дамуына әсер ететін факторлардың бірі болып табылады. Қоғамдағы әлеуметтік, мәдени экономикалық жаңғырулар, әр түрлі сипаттағы әлемдік деңгейдегі ақпарат алмасу, отбасы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынас сипатына да өз әсерін тигізіп отыр. Қазіргі кезде отбасы проблемаларының арасында ата-ана мен бала арасындағы қатынаста түсінбеушілік жиі орын алып, бір-біріне кешіріммен қарау процесі кешеуілдеп, психологиялық қызмет көрсету жағынан мәселе туындауда. Сондықтан отбасында орын алған қиындықтарды шешуге көмек көрсету жолдарын жан-жақты зерттеу қажет болып отыр.

***Түйін сөздер:** отбасы, жеке тұлға, қарым-қатынас, қоғам, тәрбие, тұлғааралық қарым-қатынас, психология.*

Қазақстан Республикасының Конституциясында «балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы әрі парызы» деп, отбасының міндеті нақты көрсетілген [1].

Отбасы құрылымы отбасының құрамы мен санынан, сонымен қатар оның мүшелері арасындағы өзара қарым-қатынастарының жиынтығынан тұрады. Отбасы құрылымының бұзылуы – бұл оның қызметінің отбасымен орындалуына қиындық тудыратын және кедергі келтіретін құрылымдарының ерекшеліктері болып табылады. Осы себептен, отбасындағы қарым-қатынас құрылымының бұзылуы оның түрлі қызметінің отбасымен орындалуына кедергі келтіретін отбасылық қақтығыстар екенін мойындау керек.

Отбасының тәрбиелік қызметі ана және әке болуда, балалармен қатым-қатынаста, оларды тәрбиелеуде, балалардың өз бетімен өсуі кезіндегі жеке қажеттіліктің қанағаттанарлығынан тұрады. Отбасы қоғаммен тығыз байланысты болғандықтан өсіп келе жатқан ұрпақтың әлеуметтенуіне, қоғамның жаңа бір мүшесі болуын қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, отбасы туралы заң жоғары және орта білім тұжырымдамасында әрбір отбасына өзінің ұрпағын тәрбиелеп, қатарға қосу міндеті жүктелген. Ата-аналар мен балалардың мәселелері балаға көңіл бөлу мен уақыттың жетіспеушілігі немесе керісінше ата-ана қамқорлығының шектен шығуы; мектептегі үздіксіз дау-жанжалдар мен мәселелерді шешу, өз баласының психологиясын түсінбеушілік және ұрпақтың өмірлік мәселелеріне келіп тіреледі. [2].

Адам өзінің материалды және рухани қажеттіліктерін өтеу мақсатында еңбек әрекетімен айналысып, өзін қоршаған адамдармен жеткілікті дәрежеде қарым-қатынас жасамайынша дұрыс өмір сүре алмайды. Қоғам, жеке адам, қарым-қатынас және әрекет әр уақытта бірлікте. Бұл тіршіліктің заңды белгілері.

Сәби жарық дүниеге келген алғашқы сәттерінен бастап-ақ отбасының мейірімді, парасатты жаны - анасы, басқа да өзінің айналасындағы адамдармен түрлі қарым-қатынасқа түсе бастайды. Ал, қарым-қатынас адам баласының тіршілік етуінің негізгі шарты ғана емес, оның психикасының дұрыс қалыптасып дамуының факторы және аса қажетті құралы болып табылады. Өйткені, қарым-қатынас дегеніміз - өзара пікір алмасу, келісім не өзара түсіністік, не болмаса қақтығыс, қарама-қайшылық тұрғысындағы мәміле үрдісі болып табылады. Отбасындағы қарым-қатынас арқылы ата-ана баласын өмірге бейімдеп, өзінің де өзгелердің де дербестігін түсінуге үйретеді. Кез-келген отбасындағы ең негізгі мәселелердің бірі - үйдегі тәртіп. Тәртіп ата-ана мен баланың күнделікті қарым-қатынасының тұтастай бөлшегі. Ата-ана баласының ақыл-ойын, қабілетін дұрыс тәрбиелеу үшін ең алдымен баласын жақсы, толық түсіне білуі керек.

Жеке адам қалыптасуының негізгі факторы болып табылатын қарым-қатынас баланың интеллектісінің дұрыс, жеткілікті дамуына өте үлкен әсер етеді. Көптеген педагогикалық, психологиялық ғылыми деректер бізге қарым-қатынас әр кезде әрекетпен тікелей байланыста жүретінін көрсетеді.

Тұлға — жеке адамның өзіндік адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым. Адамның әлеуметтік қасиеттерінің жиынтығы, қоғамның даму жемісі және белсенді қызмет ету мен қарым-қатынас орнату арқылы жеке адамды әлеуметтік қатынастар жүйесіне енгізудің жемісі.

Философиялық түсінік бойынша - Тұлға философиялық тұрғыда адамды “адам” ретінде тануға, яғни оның рухани-адамгершілік, ділдік, мәдени қырларына баса назар аударумен пайымдалады. Психология тұлғаның өзіне тән күш-жігерін, мінез-құлқын, психофизиология ерекшеліктерін зерттейді. Социологияда тұлға қоғам мүшесі ретінде қарастырылып, оның әлеуметтік қырлары, саналы қоғамдық әрекеті жан-жақты зерттеледі. [3]

Психологиялық түсінік бойынша - Тұлға психологияда өзінің өмір жолын белгілей алатын, қайталанбас даралық ерекшелігін сезінетін субъект. Тұлға адам ұғымынан гөрі нақты мағынаға ие. Өйткені адам тұлғалық сипатты иелену үшін өз “менің” өзге “менен” ажыратып, есейіп, өз бетінше дербес әрекет ету мүмкіндігін ашуы керек. Яғни, белгілі бір мәнді іспен айналысатын, азды-көпті білімі, өмірлік тәжірибесі, дүниетанымы мен сенімі бар адамды тұлға деп атайды. [4].

Тұлғалық белгілер — адамның даралық ерекшеліктерін көрсететін, психологиялық және физиологиялық элементтерін және оның ойлауы мен қылығын сипаттайтын өмір бойы қалыптасатын психофизиологиялық жүйе. Тұлғалық белгілер теориясы — негізінде "тұлғаның ерекшелік белгілері" деген ғылыми анықталған терминді қарастыратын тұлға теориясы. Тұлға қасиетінің теориясы тұлға дамуының құрылымын, шығу тегін, қалыптасуын қарастырады [5].

Тұлғаның бағыттылығы - тұлғаның іс-әрекетін бағдарлайтын және нақты бар жағдаяттан біршама тәуелсіз, орнықты түрткі-ниеттер жиынтығы. Тұлғаның бағыттылығы оның мүдделерімен, бейімдерімен, сенімдерімен, мұраттарымен сипатталады және бұлар арқылы адамның дүниетанымы білінеді. Тұлғаның дамуы — білім беру міндеттері тұрғысынан екі мағынаға ие: 1) тұлғаны қоғамдық өмірдің әр түрлі саласына жауапкершілікпен қатысуға тәрбиелейді; 2) жеке адамның жан-жақты үйлесімді дамуы, зиятты, ақыл-ойы, еркі, сезімі мен оңтайлы логикалық-эмоциялық-психологиялық сапалары мен көзқарастары [6].

Қарым-қатынас психологиясы адамдардың бірлескен іс-әрекеттегі бірін-бірі қабылдауы және түсінуі; еліктеуі, иландыруы мен сенімі; ұйымшылдық пен қақтығысқа түсушілігі; бірігіп әрекет ету мен тұлғааралық қатынастар сияқты құбылыстарды зерттейтін сала. Бұл психологиялық құбылыстардың алуан түрлі болуына қарамастан, олардың пайда болуының негізгі көзі — адамдар арасындағы қатынас аймағы.

Қарым-қатынас мәселесінің концептуалды негіздері туралы кеңес ғалымдары В.М. Бехтерев, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Б.Г.Ананьев, М.М.Бахтина, В.Н.Мясищева және т.б. қарым-қатынасты адамның психикалық дамуының, әлеуметтенуі және индивидуализациялануының, тұлға қалыптасуының маңызды шарты ретінде қарастырды. [7]

Қарым-қатынассыз адамның тек өзін-өзі танып білу, әлеуметтену яғни индивидтің жеке тұлға ретінде дамуы, әлеуметтік тәжірибені адамнан адамға, ұрпақтан ұрпаққа тарату, әлеуметтік топтардың қауымдастықтар мен мемлекеттердің өмір сүруінің өзі, сондай-ақ, индивидтің (дара адамның) психикалық іс-әрекеті де мүмкін емес.

Қарым-қатынас түрлері мазмұнына қарай: материалдық, когнитивтік, кондициялық, мотивациялық, іс-әрекеттік болып бөлінеді. Заттармен алмасу; біліммен алмасу; психикалық немесе физиологиялық күйлермен алмасу; мақсат, қызығушылық, мотивтермен, қажеттіліктермен алмасу.

Қоғамның әлеуметтік құрылымының негізгі элементтерінің бірі – отбасы. Отбасы өзіндік ой-пікірі, өзіне тән мінез-құлқы, психикалық, физиологиялық ерекшеліктері, қабілеттері, қызығушылықтары бар жеке тұлғалардан тұрады.

Қарым-қатынас адам психикасының қалыптасуында, оның дамуында және мәдени, парасатты мінез-құлықты болуында үлкен орын алады. Психологиялық жағынан дамыған адамдармен қарым-қатынас жасауда адам өзінің барлық жоғары танымдық қабілеттері мен қасиеттеріне ие болады, өз ойларын дұрыс айта білуге үйренеді. Жетілген адам тұлғаларымен белсенді қарым-қатынас жасау арқылы өзі тұлғаға айналады.

Қарым-қатынас – соншалықты бірегей және көп деңгейлі үдеріс. Психология бойынша классикалық дерекөздер негізінен алып қарасақ, қарым-қатынас бір-бірін серіктес ретінде қабылдау және түсіну, ақпарат алмасуға негізделген адамдар арасындағы өзара әрекеттің күрделі процесі деген Г.М. Андрееваның анықтамасымен келіспеуге болмайды. [8] Зерттеуші С. Елеусізова «Қарым-қатынас психологиясы» деген еңбегінде қарым-қатынас ұғымына мынадай анықтама берген: Қарым-қатынас - адамның тіршілік бейнесі мен мәдени өмірінде, тұрмыс-салтында күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыратын тұрақты шарт. Қарым-қатынас дегеніміз - ғылым, әрі өнер. Бұл шығармашылық процесс. Қатынас жасау, өзгелермен тіл табысу - әрбір адамның өмір тәжірибесіне, біліміне, тапқырлығы мен ақыл-ойына байланысты жүзеге асып отыратын тіршілік мұқтажы. Қарым-қатынас нәтижесінде адамның кісілік қасиеті, өзгелерге деген қамқорлығы мен жанашырлық сезімі, мәдени көзқарасы қалыптасады.

Ақпаратты беруші адам – коммуникатор болса, ал алушы адам- реципиент болып табылады. Қарым-қатынас, шын мәнінде – адамдардың өзара әрекетінің күрделі көп жоспарлы үдерісі. Осы үдеріс барысында айқындалып және дамитын нәрселер:

- адамдар арасындағы байланыс;
- ақпаратпен алмасу;
- басқа адамдарды қабылдау және түсіну;
- өзара ықпал;
- қарым-қатынас тактикасы. [9]

Қарым-қатынас мақсаты өзара әрекет үдерісін, қарым-қатынасты орнатуға негізделген. Қарым-қатынас әңгімелесушілердің арасындағы психологиялық қатынастың дамуына, тұлғааралық байланыстың орнығуына, тұлғаның қалыптасуына қызмет етеді.

Тұлғааралық қарым-қатынас кезінде барлық мүшелер бір-бірімен тікелей байланыс орнатады, әрі қарым-қатынаста болады. Қарым-қатынас ерекшелігі топтар жүзеге асыратын іс-әрекеттің мақсат, мазмұны арқылы анықталады. Тұлғалық-топтық қарым-қатынас - бір жақты жеке адам, ал бір жақты-топ бейнеленгенде ғана пайда болады.

Отбасы-қоғамның іргетасы, ажырамас бөлігі. Елбасы «Отанға деген ыстық сезім жақындарына, туған-туысқандарына деген сүйіспеншіліктен басталады» деген болатын. Осы орайда мемлекет басшысы отбасындағы тәрбиеге аса мән беріп отыр. Барлығына белгілі – бұл әлемдегі шынайы байлық – ол отбасы. Тек қана отбасы бізге күш пен өзімізге деген сенімділік береді, өмір үйрететін сабақтардан сүрінбей өтуге көмектеседі, адамгершілік құндылыққа баулиды. Тұлға болып қалыптасу көбінде тәрбиеленген ортаға, адамдарға, олардың арақатынасына тәуелді болады. [10]

Қоғамдық ережелер ең алдымен отбасында қабылданып, мойындалады. Қоғамның бағалы мәдениеті де отбасында қолданылып, жүзеге асырылады. Сондай-ақ басқа адамдарды түсініп, қабылдау олар туралы бір пікірге келу де отбасында қалыптасады. Ол отбасының өзара қарым-қатынастық қызметі барысында жүзеге асады. Отбасының балаға тәрбие беруде әсер етушілік ықпалы қоғамның әсер ету ықпалындай өте ауқымды.

Ата-ана баласымен қарым-қатынасқа түскенде қарым-қатынастың түрлерін қолданады. Көптеген ғылыми деректерден біз қарым-қатынастың демократиялы және авторитарлы түрі барын білеміз.

Демократиялы қарым-қатынас - ата-ана мен баланың арасындағы өзара достық, жолдастық көріністерден жасалған қатынас. Бұл қатынас балада эмоционалды көңіл-күй тудырып, саналы іс-әрекетке итермелейді. Бала ата-анасы жағынан эмоционалды дұрыс қарым-қатынасты барлық қажеттіліктерден де басым керек етеді. Ата-ана осы қажеттілікті қанағаттандыру үшін баласымен кішкене кезінен бастап мейірімді, жылы қатынас жүргізуі тиіс. Ол баланың келешекте мәдениетті болып қалыптасуына өз ықпалын тигізеді. Демократиялық қарым-қатынаста тәрбиеленген бала кез келген ортада өзін дұрыс ұстауға тырысады.

Авторитарлы қарым-қатынас - кішкентайлардың үлкендерге сөзсіз бағынып, тәуелді болуымен тікелей байланысты жүреді. Үлкендер бұл жағдайда тәртіптілікті, баланың ата-анасына толық бағынышты болуы деп түсініп, баласына психологиялық қысым жасағанын байқамай да қалады.

Авторитарлы қарым-қатынас барысында бала көбінесе ата-анасына сескеніп, қорқады. Нәтижесінде бала өз тәртібін дұрыс меңгере алмайды. Осындай қарым-қатынаста тәрбиеленген бала балабақшада, мектепте, басқа да қоғамдық орталарда өзін бірқалыпты ұстай алмайды, қарапайым мәселелерді шешуде қиналады. Өз әрекеттеріне әділ баға беруде кателеседі. Мектепке дейінгі жастағы бала мен ата-ананың жасаған авторитарлы қарым-қатынасы бала ойлауының дамуына да өз әсерін тигізбей қоймайды.

Отбасынан басталған оң тәрбие адамдар арасындағы қарым-қатынастың, адамның алдағы барлық еңбек және әлеуметтік өмірінің бағытын айқындаудың негізі болып табылады.

Осыған орай отбасының мынадай тәрбиелік ролі айқындалды:

- баланың қарым-қатынас тәрбиесінде отбасы ықпалы басқа тәрбиелік ықпалдарға қарағанда ең басым болып есептеледі;

- өркениетті, зайырлы, құқықты қоғамның мәдениетті азаматын тәрбиелеуде отбасы мемлекеттің негізгі буыны;

- отбасы — болашақ ұрпақтың бойында ең құнды адамгершілік қасиеттерді, оның ішінде қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыратын қоғамның ажырамайтын басты тірек - арқауы;

- отбасы - жеке тұлғаны әлеуметтендіру міндетін жүзеге асырушы. Ол болашақ жас адамзаттың дене жетілуіне, шынығуына, рухани және адами дамуына, ең құнды жалпы адамзаттық құндылықтарды және ұлттық рухани байлықты бағалауға, еңбек ету дағдысын тәрбиелеуге ықпал жасаушы;

- отбасы бала тәрбиесінде адамзат қоғамының тарихындағы сан ғасырлар сынынан мүдірмей өткен ұлттық дәстүрді жалғастырушы;

- отбасының әлеуметтік міндеттерінің өзегі тәуелсіздікке ие болған Қазақстан Республикасының мемлекеттік заңдарын құрметтеуші елжанды азамат тәрбиелеу;

- отбасы өзінің ұрпағын болашақ отбасылық өмірге дайындаушы. Сонымен қазақстандықтардың келесі ұрпағы, тәуелсіз мемлекеттің мұрагерлері, жан-жақты, жарасымды болып өсуі отбасымен тікелей байланысты екенін көреміз.

Оқушының жеке тұлғасын қалыптастыру үшін, ол күн сайын жанұя мүшелері арасындағы ең жарасымды, ең әділетті қарым – қатынастардың куәсі болуы қажет. Жанұя мүшелері бір – бірімен тату – тәтті, өзара түсіністікте болса, одан адамгершілік пен әділеттің, көрінісі айқын сезіліп тұрады. Жанұяның бірлігі мен ынтымақтастығы оның құрамындағы адамдардың бір – біріне деген қамқорлығынан, тіпті бірыңғай саяси көзқарасты ұстануымен, соған орай, ерлі – зайыптылық және ата – ананың сезімін терең түсіне білулерінен байқалады. [11]

Отбасындағы түсінбеушілік, қақтығыс, қарама-қарсылық баланың қарым-қатынас мәдениетіне кері әсерін тигізеді. Өзара тату қарым-қатынас жасайтын отбасыларында жағдай мүлдем басқаша. Ондағы адамдардың көзқарастары, қызығушылығы мен ынтасы сәйкес келіп, олар үнемі бір-біріне көмектесуге дайын, жанашыр болып келеді. Осындай қарым-қатынас бала бойында мәдениеттілік қасиеттерді қалыптастырады.

Әрбір отбасының, әрбір баланың өмірі әртүрлі және бірегей. Отбасылардың әртүрлілігіне қарамастан жеке алынып қаралатын әрқайсысының арқасында бүтін мемлекет шындалып дамиды, бүкіл халықтың әл-ауқаттылығы артып келеді. Барлық уақытта қоғамдағы отбасының орнына қарап елдің дамуын пайымдауға болады.

Отбасындағы түсіністік пен тұлғааралық қарым-қатынас – адамдар арасындағы ақпарат алмасуға, бір-бірін қабылдауға және түсінуге негізделген күрделі әрекет болып табылады. Өзге адамдармен қарым-қатынас жасағанда ғана тұлғалардың дамуы жүзеге асады. «Кіммен араласатыныңдығынды айтсаң, мен сенің кім екеніңді айтып беремін» деп ойшылдар айтқандай, әр адам жеке қарым-қатынас тәжірибесі арқылы, отбасындағы, қоғамдағы тікелей қатынастар арқылы қалыптасады.

Ешкім де тәрбиенің, тұлғааралық қарым-қатынастың қажетті дағдыларымен, білімдерімен туылмайды, ал балалар отбасындағы өзара қарым-қатынас білімімен және үлгілі бала түсінігімен туылмайды. Барлығына тәжірибені өз бетімен жинауға және дау-жанжалдар мен келіспеушіліктер тәжірибесінде жылы әрі сенімді қатынасты құруды үйренуге тура келеді. [12]

Әрбір ұрпақ өз уақытында өмір сүреді, өз мәселелерімен кездеседі, ата-аналар мен балалардың уақытша шектеулері мен өмірлік мақсаттары екі жақтан үлкен тілектері болса да ешқашан сәйкес келмейді. Балалар басқа мәдениетті оқиды, жаңа технологияларды қолданады, жаңа білім мен оқулықтарға сүйене отырып ойлайды. Ата-аналардың көзқарастары жиі кертартпа болып қалады, ол ата-аналар мен балалардың өзара түсіністігіне әсер етеді. [13]

Бала өз бетімен шешім қабылдап және өз таңдауының нәтижесі мен өз әрекетіне жауап берсе, ал ересектер өз балаларын шыдамдылықпен және парасаттылықпен түсінсе тұлғааралық қарым-қатынастағы басты мәселелердің бірі өз шешімін тапқан болар еді.

Отбасы-адам тағдырын жасайтын лаборатория деп тегін айтылмаған. Әрбір өскелең ұрпақ өз отбасында ата-анасының ұстанған бағыты бойынша болашаққа қадам басады. Сондықтан отбасында ересектердің мінез-құлқы, білім деңгейі, парасаттылығы, өмірлік көзқарастары өсіп келе жатқан ұл-қыздың бойына сіңіп қана қоймай, олардың психо-физиологиялық жағынан қалыптасуына толықтай әсер етеді. Отбасы ахуалының таза, жайлы, жағымды болу қажеттілігінің сыры осында. Қорытындылай келе, ата-аналар балаларын тәрбиелей отырып, бала тәрбиелеуде қоғам мен мемлекет алдында жауапты екендерін естен шығармауы тиіс. Отбасының бала тәрбиесінде алатын орны ерекше екендігі айқын. Ұрпаққа отбасының аса құнды ықпалы мен әсерін өмірдегі басқа еш нәрсені күшімен салыстыруға болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. А, 1995ж.
2. Халитова І. Әлеуметтік педагогика [Мәтін]: Оқу құралы / І Халитова.- 2-ші басылымы.- Алматы: Білім, 2007.- 200 бет.
3. Құсайынов А.К. Біз өз балаларымызды білеміз бе? "Мектеп оқушысының әлеуметтік бейнесі" әлеуметтік педагогикалық зерттеудің материалдары (Екі тілде) [Мәтін] / А.К. Құсайынов.- Алматы: РОНД, 2003ж.
4. Әтемова Қ.Т. Әлеуметтік педагогика [Мәтін]: Оқулық / Қ.Т.Әтемова.- Алматы: Қазақстан Республикасы Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2012ж.
5. Педагогика. Ж. Әбиев, С. Бабаев, А. Құдиярова. «Дарын» әлеуметтік–гуманитарлық университет 2004ж.
6. Жарықбаев Қ. С.Қалиев. Қазақтың тәлім-тәрбиесі. -Алматы, 1995.
7. Отбасындағы әлеуметтік педагогикалық жұмыс «Парасат әлемі» баспасы 2005ж.
8. Қалижанқызы Р. Бала тәрбиесіндегі халық даналығы. /Ұлағат. 2005. №3.
- 9.Әтемова Қ.Т. ІХ-ХІІ ғасырдағы ұлы ғұламалардың отбасы тәрбиесі туралы ой-пікірлері. Астана, 2007.
10. Тұрысбаева А. Оқушыларды қарым-қатынас мәдениетіне тәрбиелеу. / Бастауыш мектеп. 2006. №1. 21-23бб.
11. Онғарбай А.Н., Аруова А.М. Баланың жеке тұлғасын қалыптастырудағы жанұяның ролі. «Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы №1(48) 2018г.
12. Қалижанқызы Р. Бала тәрбиесіндегі халық даналығы. /Ұлағат. 2005. №3. 56-59бб.
- 13.. Құнанбаева А.Ж. Дәстүрлі казак жанұясындағы ата-ана мен бала қатынасының ерекшеліктері. /Педагогика. 2006. № 1. 43-47

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ КРИЗИС ЗРЕЛОГО ВОЗРАСТА МУЖЧИН И ЖЕНЩИН

Ж.Е. Кадыржанова

старший преподаватель, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, Республика Казахстан

М.А. Перленбетов

доктор психологических наук, профессор, Академия Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

Основная проблема данного исследования относится к числу актуальных и до сих пор

наименее разработанных областей экзистенциальной психологии в Казахстане. Поэтому целью данного исследования является изучение возможностей преодоления кризиса у лиц, переживающих экзистенциальные кризисы середины жизни.

Ключевые слова: кризисы, зрелый возраст, мужчины, женщины, экзистенциальный возраст.

Гипотезой проведенного исследования являлось предположение о том, что особенности преодоления кризисных ситуаций в зрелом возрасте взаимосвязаны с отношением к экзистенциальным данностям и имеют свои особенности у мужчин и женщин.

В соответствии с целью и задачами исследования были выбраны следующие конкретные методики: - диагностическая методика «Ценностные ориентации» М. Рокича; тест Смысложизненных ориентаций (СЖО) Джеймса Крамбо и Леонарда Махолика; копинг тест Р. Лазаруса и С. Фолкмана; тест жизнестойкости С. Мадди; методика «Индекс жизненного стиля» - Life Style Index (LSI) Плутчика; опросник самоотношения В.В. Столина и С.Р. Панталева [1-2]. Исследование проводилось в г. Уральске, выборка составила 266 человек в возрасте от 40 до 45 лет, из них мужчин 133 человека, женщин 133 человека, в виде случайной выборки.

Принятие собственной жизни тесно связано с принятием себя, а также является важным компонентом в концепции жизни, позволяющим человеку видеть смысл жизни, относится к ней как к ценности, а также стремиться к собственному развитию и росту [3]. Следует отметить, что приоритетными ценностями, как для мужчин, так и для женщин, в данном исследовании важными являются одни и те же ценности: здоровье, счастливая семейная жизнь, интересная работа, наличие друзей, любовь, материально обеспеченная и активная деятельная жизнь, жизнерадостность, образованность, ответственность и честность. Типично «мужскими» ценностями являются: уверенность в себе, независимость, самоконтроль, исполнительность. Типично «женскими» – жизненная мудрость, терпимость, ответственность.

Таким образом, гендерные различия не так уж велики, как принято считать. Так если женщины больше выражают чувства направленные на окружающих (проявление интереса к чувствам других, их потребностям, желаниям), то мужчины же наоборот проявляют больше эгоцентрических чувств (потребностей, желаний, собственных интересов). Мужчины более нетерпеливы к себе, для них характерно пассивное переживание кризисной ситуации. Женщины, испытывают более разнообразные чувства, более изобретательны в преодолении кризисных ситуаций и предпочитают активные действия. Из вышеуказанного можно сделать вывод, что эмоции и чувства у мужчин и женщин одинаковы, но в связи с их гендерными ролями они выражают их по-разному.

Именно в зрелом возрасте, человек воспринимает действительность сквозь призму либо прошлого опыта, либо своих представлений относительно будущего, либо его поведение становится респондентным (ситуативным). Поведение становится ситуативным, в связи с тем, что человек в зрелом возрасте, накопив значительный опыт, попадает в ситуацию необходимости переосмысления своих прежних жизненных позиций, достижений, ценностей, планов. Но, как правило, замечено, что мужчины и женщины, переживающие кризис зрелого возраста не извлекают смысл жизни из ситуации, а наделяют ее отдельными смыслами-значениями, находящимися в жестко локализованных временных регионах субъективного смыслового поля. В данном исследовании было выявлено, что мужчины и женщины (в среднем 51,5% от общей выборки) свою жизнь в целом воспринимают дискретно, ситуативно. Их личностные смыслы лишены направленности и временной перспективы, характеризуются низкими показателями внутренней свободы, низкой осмысленностью жизни, напряженностью. Только небольшой процент 18,2% в среднем от общей выборки воспринимают жизнь как интересную, эмоционально насыщенную. В результате они характеризуются высокой осмысленностью, направленностью в жизни, гибкостью поведения и межличностной чувствительностью.

Для того чтобы понять сходства и различия в преодолении трудностей мужчинами и женщинами, мы обратились к данным копинг-теста. В целом совладание со стрессом имеет у мужчин и женщин общие закономерности, возможно, обусловленные культурно и социально и проявляющиеся в частом использовании копинг-стратегий когнитивной сферы, что говорит о тенденции рационально перерабатывать сложившуюся ситуацию. Интересно, что женщины в большей степени, чем мужчины используют такие стратегии, как «планирования решения проблемы» и «самоактуализации». В поведении же мужчин чаще встречаются стратегии поиск решения проблем, принятие ответственности; бегство или уход из психотравмирующей ситуации

– «бегство - избегание». Результаты исследования свидетельствуют о том, что мужчины и женщины зрелого возраста испытывают наибольшие затруднения в использовании эффективных копинг-стратегий эмоциональной сферы.

Мужчины и женщины достаточно активны в преодолении жизненных трудностей, хотя не вполне удовлетворены успешностью этого преодоления. Женщины более эмоционально реагируют на кризисные ситуации и субъективно выше оценивают силу своих переживаний, чаще прибегают к внешней помощи для их разрешения и дольше воспринимают ситуации как окончательно неразрешенные, «хронические». Мужчины, наоборот, в кризисе пытаются контролировать свои эмоции, опираться в разрешении проблемы на собственные ресурсы и более решительно справляться с возникшими трудностями, не оставляя их на будущее. Примечателен тот факт, что женщины несколько в большей степени оценивают и наличие в переживаемых ими кризисных ситуациях экзистенциальных проблем смерти, смысла и одиночества. Мужчины рассматривают происходящие с ними ситуации в большей степени как столкновение с проблемой ответственности. Такие данные еще раз подтверждают идею о наличии гендерных аспектов в преодолении кризисов.

Одной из характеристик личности, которая помогает человеку найти необходимые силы и мужество рассматривать стрессовую, трудную ситуацию как возможность для роста, ценный опыт, а также помогает эффективно справляться со стрессовыми ситуациями, является жизнестойкость. Анализ данных выявил, что мужчины имеют высокий процент вовлеченности в жизненный процесс. Они более активны и уверены в своих силах, способны самостоятельно справляться с трудными ситуациями в жизни, продолжая, при этом, эффективно работать, не теряя душевного равновесия. У них развит компонент контроля в ситуации стресса, который помогает бороться, находить новые пути решения проблем. Они рассматривают жизнь как способ приобретения и готовы действовать в отсутствие надежных гарантий успеха, на свой страх и риск. Женщины также активны и деятельны, но перед лицом стресса они теряют самообладание, становятся пассивными в преодолении трудностей. Следовательно, женщины чаще пассивны в трудных ситуациях в жизни. В связи с чем, они менее подвержены риску, так как стараются все продумать, прежде чем рисковать.

Принять жизнь такой, какая она есть, очень сложно, в особенности, в такие критические моменты как болезнь, смерть близкого, разлука, потеря или, например, заключение в места лишения свободы. В такие моменты многие люди склонны строить психологические защиты от угроз со стороны реальности. Чем больше защиты создает себе человек, тем более фрагментарно, обеднено, искаженно его восприятие действительности.

Развитие защитных механизмов имеет целью защиту личности от тревоги. Взаимоотношения между личностью и защитными механизмами носят внутренний и взаимный характер: механизмы защищают личность, а структура личности определяет – какие именно механизмы будут использованы для защиты. Каждый индивид пользуется различными механизмами в разной степени, развивая свою самостоятельную систему защиты самоуважения. Таким образом, у женщин преобладает, следующий блок защит: «реактивное образование», «отрицание», «компенсация». Действие этого блока МПЗ осуществляется чаще всего на макросоциальном уровне. В данном блоке ключевая защита – реактивное образование, которая меняет знак аффекта (например, агрессию на чрезмерный контроль над поведением близкого окружения – мужа или детей). У мужчин же проявляется интеллектуализация в качестве способа отстранения от аффекта с помощью выдвижения псевдоразумного оправдания со ссылкой на внешние обстоятельства. Такой защитный стиль позволяет оправдать и рационально объяснить собственное дезадаптивное поведение, неблагоприятные поступки (обидчивость, раздражительность, агрессивность). Развитие человека и становление личности предполагает, что эти процессы не являются линейными, – их движение может носить причудливый характер и зависеть от индивидуальных особенностей, а также от социальных, культуральных и др. условий. Самоотношение, хотя и состоит из определенных компонентов, у каждого человека уникально и неповторимо. Как показало наше исследование, отношение к критической ситуации как к возможности роста связано с более гармоничным образом «Я», стремлением к самоактуализации, принятием своей жизни и себя.

В целом самоотношение к своим способностям, энергии, самостоятельности, оценки возможностей контролировать свою жизнь, степени веры в свои силы у мужчин и женщин, как было выявлено в ходе работы, находятся на высоком уровне. При этом отмечается, что у женщин больше, чем у мужчин, развито самоотношение как выраженность своего смысла «Я». Это говорит

о том, что женщины более позитивны, имеют более высокую самооценку, уверены в собственном интересе для других, хотя этот «интерес» во многом зависит от мнения окружающих, отношения других. То есть, сама зависимость от мнения других у женщин предполагает процесс оценки себя в соответствии с некоторыми социальнозначимыми критериями, нормами, эталонами – представлениями о благополучном и эффективном индивиде, заложенном в идеальный образ Я. Мужчины более самокритичны, и менее полагаются на мнение других людей.

Таким образом, подводя итог, можно сказать, что личностные особенности и особенности самоотношения накладывают отпечаток на профессиональную деятельность человека в зрелом возрасте, на его поведение, а также на то, как он строит свои межличностные отношения, каким стратегиям и стилям общения отдает предпочтение.

Все это делает актуальной работу практикующих психологов с людьми данного возраста, переживающими различные по содержанию и степени выраженности экзистенциальные кризисы. Очевидно, что им необходима осторожная помощь по восстановлению адекватной картины мира и нахождению в нем места для себя, по возвращению радости и полноты жизни, по построению перед собой новых жизненных перспектив. Это требует эффективного психологического инструментария, построенного на точных научных данных в отношении соответствующей психологической феноменологии. В то же время данные о психологическом наполнении экзистенциального кризиса, переживаемого людьми данного возраста, весьма неполны и противоречивы. Исходя из вышесказанного, существует объективная потребность в исследовании личностных изменений, вызванных кризисом середины жизни.

Выявленные особенности личности в период переживания ею экзистенциального кризиса середины жизни обозначают направления работы в плане оказания психологической поддержки в личностном развитии таким лицам. Проведенное исследование не исчерпывает проблемы личностного развития в ситуации экзистенциального кризиса середины жизни и может быть продолжено в последующих исследованиях.

Литература:

1. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. / М.: Эскимо, 2007. – 416с.
2. Копытин А.И. Руководство по групповой арттерапии. Речь, СПб, 2003.
3. Братченко С.Л. Экзистенциальная психология глубинного общения. - М: Смысл, 2001. – 197 с.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ПРОГРАММ ПО ПРЕВЕНЦИИ СУИЦИДА, ПРОВОДИМЫХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.А. Давлетова,

Доцент Академии Кайнар, Алматы

Б.Ж. Куандыкова

магистрант, Университет Туран, г. Алматы, Республика Казахстан

В последние десятилетия, когда тестовые технологии стали органичной частью контрольно-оценочной деятельности различных личностных качеств человека, в частности, суицидальных наклонностей, возникла необходимость в формировании фонда оценочных средств. В этой связи важной становится проблема наполнения таких фондов анкетами высокой степени надежности и достоверности.

Ключевые слова: суицид, психология суицида, подростки, здоровье, самоубийство, нервно-психологические расстройства.

В данном докладе мы считаем целесообразным показать наше видение на анкету по превенции суицида, предлагаемой Детским фондом ООН (ЮНИСЕФ) в партнерстве с РГП на ПХВ «Республиканский научно-практический центр психиатрии, психотерапии и наркологии» Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан в рамках Совместного приказа МЗСР РК, МОН РК и МВД РК и автоматизированную программу «Система диагностики психологического состояния детей «Ресурс», зарегистрированную в Департаменте по правам интеллектуальной собственности (авторское свидетельство № 2174 от 28 сентября 2017г.), разработанную совместно с РОО «Казахское психологическое общество» и ОФ «Центр поддержки семьи «Жанұя».

Успех создания анкеты во многом зависит от качества начального тестового материала, которое обеспечивается правильным планированием содержания в спецификации теста и умением разработчика корректно реализовать этот план при разработке заданий теста. В данной анкете основная цель – первенция суицида у подростков. В анкете не предоставлены сведения об авторах-разработчиках этой программы.

1. Анализ внутреннего содержания тестов. Вопросы о религиозной принадлежности для обучающихся не корректны. Религиозным воспитанием занимаются родители. Ранжировка подростков по степени религиозности может привести к межконфессиональным конфликтам. Известно, что школьники не имеют денежного дохода, они находятся на содержании родителей, попечителей или государства. Акцент на доходах родителей может вызвать социальные и внутрисемейные конфликты. Также в анкете имеются вопросы, оказывающие суггестивное влияние, направленное на снижение фона настроения и введение подростка в субдепрессивное состояние, т.к. 21 вопрос акцентирует внимание респондента только на негативе.

Далее продолжается психологическое давление: если за последние 2 недели, за последние 12 месяцев – не было негатива и все было хорошо, то авторы с «надеждой» спрашивают, может хоть раз за всю жизнь была все-таки мысль прекратить свою жизнь? Даже если у подростка и не было подобных мыслей, то после серии таких вопросов, они обязательно возникнут. Акцент на методе попытки суицида, вообще выглядит садистски. Респонденту предлагается вспомнить все и погрузиться в это состояние снова. Для каких целей?

Следующий блок вопросов направлен на способы самовредительства. Также присутствуют вопросы, напоминающие «рекламу психоактивных веществ для подростков»? Не каждый взрослый знает названия этих препаратов: дилаудид, дарвон, ксонакс и т.д. Благодаря этим вопросам обучающиеся узнают о том, что можно вдыхать не только бензин и клей, но и краски и паркетный лак.

2. Определение уровня значимости содержания заданий теста. Так как не предоставлена информация по использованным тестам, и способах интерпретации полученных результатов, мы предполагаем, что были использованы следующие тестовые методики:

- методика оценки случаев агрессивного поведения в прошлом Брауна-Гудвина использовалась для оценки тяжести и типов агрессии, проявляемых в течение жизни в различных обстоятельствах (Brown–Goodwin Lifetime History of Aggression (BGLHA). Brown, Goodwin, Ballenger, Goyer, Goyer & Major, 1979 г.);

- два элемента шкалы жизнестойкости и приспособляемости Коннор-Дэвидсона использовались для оценки жизнестойкости и личностных качеств, способствующих адаптации и умению противостоять стрессам и переменам (Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). Connor & Davidson, 2003 г.);

- шкала импульсивности Баррата использовалась для измерения импульсивности индивида (Barratt Impulsivity Scale (BIS11). Barratt, Stanford, Dowdy, Liebman & Kent, 1999 г.);

- шкала депрессии Бека (BDI-I) использовалась для измерения степени тяжести депрессии (Beck, Ward, Mendenelson, Mock & Erbaugh, 1961 г.);

- шкала оценки жизненных событий Пайкеля использовалась для выявления стрессовых событий, произошедших в течение 6 месяцев, предшествовавших смерти (Paykel Life Events Scale. Eugene S. Paykel, 1971 г.). Интервью, проведенные в контрольной группе, отличались только в части разделов обстоятельств смерти.

Оценка значимости связана с необходимостью включения в тест только тех элементов содержания, которые являются наиболее важными, ключевыми для выявления суцидальных наклонностей у подростков, а не подталкивающими обучающихся к самовредительству.

При этом рекомендуется ориентироваться на тестируемого со средним уровнем подготовки, психологически здорового подростка. Поэтому мы считаем, что тестовые вопросы необходимо заменить на другие общеизвестные методики, направленные на здорового человека, соответствующих принципам экологичности, практичности и эффективности.

3. Общее впечатление о содержании анкеты. Безусловным достоинством анкеты является возможность ретроспективной оценки прежних эпизодов, связанных с повышенным риском суицида. Это очень важно с практической точки зрения, поскольку дает дополнительную возможность моделировать развитие актуальной ситуации тревожных расстройств. Но, пожалуй, самое важное практическое значение анкеты заключается в том, что она, по сути, является своеобразной дорожной картой для обследования и оценки суцидального пациента.

Но так как речь идет о массовом тестировании казахстанских школьников, то мы считаем не корректным всех учащихся старшего звена относить к группе риска, тем более как имеющими опыт самовредительства. После ознакомления с вопросами анкеты, складывается впечатление «Инструкции, подталкивающей респондента к суицидальным действиям», так как в ней содержатся вопросы, напрямую или косвенно призывающие подростка нанести вред своему здоровью и жизни.

Развитие технологии тестирования способствовало процессам интеграции и адаптации математико-статистического аппарата обработки данных в теорию социально-психологических измерений. Чтобы убедиться в этом, достаточно назвать три основные формы исследования математики в психологии:

- статистическая обработка результатов наблюдения;
- отыскание уравнений, которые описывают соотношение между переменными, участвующими в эксперименте;
- создание и испытание математической модели.

При проведении массовых крупномасштабных исследований появляется необходимость в привлечении нескольких теорий одновременно. Применимость той или иной математико-статистической теории обработки результатов тестирования определяется не столько ее возможностями отражать многообразие явлений и процессов в оцениваемом объекте, сколько полезностью получаемых результатов. Хотелось бы получить доступ к полученным данным по результатам анкетирования с применением математико-статистического аппарата.

4.Альтернатива. Необходимо отметить, что ученые и специалисты РОО «Казахское психологическое общество» Перленбетов М.А. – доктор психологических наук, профессор, президент РОО «Казахское психологическое общество», Давлетова А.А. – доктор психологических наук, профессор РАЕ, совместно с директором ОФ «Центр поддержки семьи «Жанұя» Есимбековой А.К. разработали **автоматизированную программу «Система диагностики психологического состояния детей «Ресурс»** на казахском и русском языках, зарегистрированную в Департаменте по правам интеллектуальной собственности (авторское свидетельство № 2174 от 28 сентября 2017г.). Психологические тесты, используемые в настоящей программе, соответствуют критериям стандартизации, репрезентативности, надежности, валидности и объективности:

1. Оценка отношений подростка с семьей (Рогов Е.И., адаптированный Давлетовой А.А.);
2. Методика диагностики уровня субъективного ощущения одиночества (Д. Рассел и М. Фергюсон);
3. Мотивация успеха и боязнь неудачи (Опросник Реана А.А.);
4. Методика «Выход из трудных жизненных ситуаций» (перевод и адаптация русскоязычной версии Водопьяновой Н.Е.).

Цели: Психологическое тестирование для диагностики психологического состояния детей; Раннее выявление различных форм семейного неблагополучия; Профилактика суицидального поведения подростков; Осуществление первичного сбора и последующей обработки информации для применения общих психологических коррекционных программ и индивидуальной работы с детьми и их семьями. Организация курсов повышения квалификации для педагогов-психологов и социальных педагогов школ;

При составлении программы авторы большое внимание уделяли соблюдению следующих принципов психологии:

- 1) Экологичность - это действия в соответствии с законами природы, не нарушающие баланс, гармонию природы, не ущемляющие права и интересы личности. Девиз экологичности – «Не навреди» себе и окружающему миру.
- 2) Практичность - применение знаний в настоящем времени, что я могу сделать сейчас, понимание алгоритма действий, путь решения проблемы. Т.е. важна не информация, не теория, а практические знания, то, что подросток может пойти и сделать сразу.
- 3) Эффективность - это правильное использование личностного ресурса подростка, получение результата с минимальными затратами.

Основное преимущество данной программы состоит в том, что за 25-40 минут подросток может ответить на предоставленные вопросы, и система в автоматическом режиме рассчитывает результаты, по которым можно выявить психическое состояние учащегося и через него составить психологический портрет семьи. Хотелось бы отметить, что программа позволяет одновременно охватить большое количество детей и составить **«Карту психологической напряженности»** в

городском и Республиканском масштабе, что позволит своевременно запланировать и оказать социально-психологическую помощь не только подросткам, но и их семьям.

Перед проведением тестирования с родителями учеников 7-11 классов необходимо провести разъяснительную работу, по окончании которой нужно подписать личные заявления родителей с просьбой о прохождении тестирования подростками.

В процессе ответов на вопросы по каждому тесту, программа рассчитывает результаты и дифференцирует по 3 цветам:

- *зеленый цвет - норма;*
- *желтый цвет – скрытый риск;*
- *красный цвет - зона повышенного риска.*

В результате состояние подростка определяется ответами на запрограммированные психологические тесты, которые получили высокую оценку казахстанских экспертов, педагогов, родителей и самих учеников. В зависимости от сочетаний полученных значений, «зона риска», в свою очередь тоже делится на 3 категории:

1 категория – зона повышенного риска, необходима срочная психосоциальная помощь подростку и семье;

2 категория – зона скрытого риска, подросток и семья нуждаются в психосоциальной помощи;

3 категория – зона пониженного риска, есть некоторые отклонения формирования психики подростка, необходима профилактическая беседа с родителями;

Также данная программа выявляет детей в зоне «скрытого риска», нуждающихся в психологическом сопровождении.

В рамках реализации программы «Ресурс» Совместно с Комитетом по правам детей МОН РК с декабря 2017 по апрель 2019 года было организовано и проведено тестирование школьников, в котором приняли участие учащиеся 8-11 классов школ г. Алматы, поселка Абай Сарыагашского района Туркестанской области и Талгарского района Алматинской области общим количеством 2912 человек.

Система диагностики «Ресурс» показала свою высокую эффективность в определении уровня социально-психологической запущенности или благополучия семьи. Данная программа является «отечественным продуктом», выполнена на высоком научном и техническом уровне и может быть рекомендована к широкому применению, так как она составлена на благо личности ребенка, оздоровления семьи и процветания Казахстанского общества.

Список литературы:

1. Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». 12 апреля 2017. <http://www.akorda.kz>.
2. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. /Под ред. Этьенна Г. Круга и др./ Пер. с англ. — М: Издательство «Весь Мир», 2003. — 376 с. ISBN 5С7777С0225С2.
3. Ғалымжанқызы К., Құсманқызы Л. Психологиялық кеңес жүргізудегі отбасылық социограмма. Алматы: 2013. 216б.
4. Давлетова А.А. Жантану әлемінде. Учебно-методическое пособие. Алматы 2014г. 214с.

СТУДЕНТТІК КЕЗЕҢДЕГІ СТРЕСТІҢ РОЛІ

С.Е. Дуанаева

PhD докторант, аль-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы

С.К.Бердібаева

психология ғылымдарының докторы, профессор, аль-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы

Соңғы жылдары Қазақстан студенттерінің денсаулығының мәселесі, студенттердің денсаулығының қалыптасуына жағымсыз әсер ететін климаттық, географиялық, экологиялық, әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-психологиялық факторлар - ғалымдар, дәрігерлер мен мұғалімдердің назарын аудартты. Сонымен қатар, қазіргі кезеңде жоғары білім берудің дамуы ақпарат көлемінің жаһандық өсуімен, студенттердің жұмысын үнемі жандандырумен,

жастарға жаңа физикалық, когнитивтік және психоэмоционалды жаңа талаптарға сай, жаңа құзыреттілікті талап ететін білім беру үдерісіне жаңа техникалық құралдарды енгізумен сипатталады. Қазіргі кезде студенттерге емдеу-профилактикалық көмекті ұйымдастырудың тиімді формаларын іздестіру және дамыту өзекті мәселелердің бірі болып қала береді. Осылайша, студенттің денсаулығының проблемасы көп қырлы және көп өлшемді болып табылады және денсаулық сақтау жүйесі тек медицина тұрғысынан шешіле алмайды. Ол ғылыми білімнің жаңа саласы - «стресс-медицина» көзқарасы тұрғысынан алғанда кешенділікті қажет етеді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында стрессменеджмент бойынша психопрофилактикалық кешенді бағдарламалары әзірше әзірленбеген және оны дамытып, енгізе алатын клиникалық психологтардың саны әлі де аз.

Түйін сөздер: стресс, ауру, студенттер денсаулығы, психопрофилактика, стрессменеджмент.

Бүкіл Қазақстан бойынша шамамен 1 миллион студенттер бар, олардың денсаулық жағдайы - заманауи қоғамның өзекті мәселесі болып табылады. 2017 жыл Алматыда жастар жылы деп бекер жарияланған жоқ.

Г.К. Кусарова және Г.С. Уразиманова денсаулыққа медициналық-әлеуметтік бағалау және медициналық көмек көрсетуді оңтайландыру мәселесіне арналған мақаласында, қоғамның ең дені сау бөлігі болып табылуға үміттендіретін студенттердің денсаулығы туралы айта отырып, келесі себептерге: денсаулыққа қоғамдық назардың жетіспеуі, профилактикалық тексерулер санының аздығы, диспансерлік бақылаудың толық жүйесінің болмауы, функционалды ауытқулар мен созылмалы аурулардың үлесінің ұлғаюы, дене тәрбиесінің көрсеткіштерінің төмендеуіне байланысты үмітімізге сәйкес келмейтінін айтты [1].

Біздің көзқарасымыз бойынша, қазіргі заманғы әдебиет пен зерттеулерде стресс психологиясы тұрғысынан қаралып жатқан аурудың психологиялық құрамдас бөлігіне тоқталу қызықты және маңызды. Стресті анықтаудың теориялық тәсілдері өте ұзақ тарихпен сипатталады, алайда олар денсаулық сақтау саласындағы көптеген тұжырымдамалық инновациялар арасында бәсекеге қабілеттілігін жоғалтпады.

Жаңа ғылыми жаңалықтар мен жинақталған тәжірибенің арқасында стрестің анықтамасын табу әрекеттері жасалуда.

Ғалымдардың, жалпы қабылданған стресс терминін анықтауға бір тұжырымдаманы қалыптастыру үміті бекер болды. Стрестің барлық анықтамалары көбінесе нақты емес немесе әртүрлі дәрежеде қолданылады. Бұл анықтамалар бір құбылыстың барлық аспектілерін біріктіре алмайды, бірақ олар аспектілердің кейбір жақтарына біздің назарымызды аударта алады. Сонымен қатар, стресс тұжырымдамасы практика жүзінде көбірек қолданылуы бойынша өзін танытты. Стрестің денсаулық мен ауруы арасындағы дәнекер ретінде қызмет атқаруы, және стресс жағдайында адамның іс - әрекетті реттеу рефлексиясы жайлы көрініс таба білуі, осы тақырыпты аша түсті. Осы уақытқа дейін, психикалық ауытқулардың негативті әсерлерін салыстыру кезінде, бірінші кезекте, стресс адамның күйзелісі, монотондылық, фрустрация және бәрінен шаршау сияқты тұжырымдамаға теңестіріледі. Санына және сапасына байланысты психикалық күйзелістерді жеңу жолдары төмендегі 1 кестеде ұсынылған. [2].

Алайда, стресс тұжырымдамасының негізгі концепцияларының қолданылу аумағы әлдеқайда кең. Бұл концепция адам мінез-құлқының психофизикалық реттелуінің барлық спектрін қамтиды және пәнаралық деңгейде теорияны, практиканы біріктіруге мүмкіндік береді. Медицина, генетика және психология саласындағы өзекті жаңалықтардың ашылуы, адамның іс-әрекетіндегі иерархиялық тұрғыдан құрылған био-психо-әлеуметтік жүйенің ажырамас бөлігі болып табылады:

- организмдегі эндокринді реакциялар арқылы стреспен байланысты қабыну үрдістерінен стресс туындаған әлеуметтік даму факторларында көрініс табады
- адамның эмбриондық даму кезеңінде мидың патологиялық өзгерістеріне, сондай-ақ стрестік генетикалық өзгерістерден созылмалы ауруларда көрініс табады

Осы негізде денсаулықты нығайтатын шаралар қабылдау мүмкіндігі пайда болады [2].

1-кесте. Психикалық стресті жеңу жолдары

Психикалық стресстің формалары	Демалыс формалары және жеңу жолдары
Күйзеліс	Энергияны толықтыру

«Мен өзімді шаршаңқы және қаңырап қалғандай сезінемін»	Пассивті демалыс, демалыс паузалары, қызық бағдарлама көру, кітап оқу, ұйқы, серуендеу, сауна
Монотондық «Жалығу»	Қызықты, таңғажайып әрекетпен айналысу Қызықты әдебиеттерді оқу, стратегиялық ойындар, интернет, жұмбақтар шешу, спорт, бақшада жұмыс, қызықты жерлерге шығу.
Фрустрация « Мен өзімді ренжулі, жеке басыма тіл тигізгендей, әрекеттерімде шектеулікті сезінемін»	Уақытты қазақты өткізу, өзіңді өзің марапаттау түстену, заттарды сатып алумен шұғылдану, «өзіңе бір затты сатып алуға рұқсат беру», жақындармен қарым – қатынас жасау, саунаға бару, маникюр жасау.
Бәрінен шаршау. (Пресыщение) «Еш нарсе қажет емес, бәрі бірдей».	Әрекетті өзгерту Жұмыста пауза жасау, сонмен қатар қоршаған ортада қарым – қатынаста, демалысқа шығу, жалғыз саяхат, қызықты әрекетпен айналысу
Стресс «Мен өзімді көп жұмыспен қамтылған және қысымда жүргендей сезінемін»	Әселені шешу жұмысы Сыртқы тітіргендіргіштер санын азайту, жақсы құрбылармен қарым-қатынас жасау, релаксыциямен айналысу, психологиялық, физикалық және әлеуметтік ресурстарды пайдалану, әрекет жоспарын ұйымдастыру

«Стресс» күйінде мінез-құлықты реттеу психобиотикалық реттеудің сипаты болып табылады, ол күрделі жағдайларда туындайтын адамның тиісті әрекеті және мінез-құлқы болып табылады. Бұл концептуалды көзқарас оқиғаларды генетикалық, соматикалық, психикалық және әлеуметтік тетіктерді әрі қарай нақтылауды және олардың іс-әрекет регуляциясын табысты басқару әсерін қамтиды. Бұл «денсаулық-ауру» континуумын үздіксіз дамыту кезеңінде жеке тұлғалардың психофизикалық тұрақтылығын одан әрі зерттеуге арналған перспективалы бағыт. Осылайша, концепция сатыларында дестабилизация мен стресстік жағдайлардағы мінез-құлықты қосымша реттеуде өзінің практикалық бағыттылығын дәлелдеді.

Шредер (2016) бойынша дестабилизация сатылар теориясын қолдану, теориялық тұрғыда негізделген және мінез-құлық регуляциясының негізі болып табылады (2-кесте).

2-кестеде стресс әсеріндегі адамның іс-әрекетінің реттелуінің дестабилизация кезеңдері көрсетілген. Кемшіліктер санының біртіндеп артуы (біріншіден екінші кезеңге дейін) денсаулыққа зиянын тигізе отырып, аурудың пайда болуына әкеледі [4].

Бірінші кезеңде күнделікті істерді реттеу туралы айтылады, күнделікті әрекеттерді орындау кезінде қажеттіліктерге қауіп төнбейді. Оларды «автоматты түрде» орындауға болады. Қоршаған орта шарттары мен өз күтімімізден туындайтын ситуацияның дамуындағы қайшылықтар әдетте эмоционалды және когнитивтік реттеу арқылы шешіледі. Адамның қоршаған ортамен өзара байланысы қарама-қайшы келіп шиеленіссе, жоспарлары мен мақсаттары қайта қаралып, адамның когнитивтік бақылауына ұшырайды. Адамның мінез-құлқының күнделікті реттелуіндегі (регуляция) - нормалар, үнемі өзгеріп, қоршаған орта жағдайларына бейімделуін қамтамасыз етіп отырады. Сонымен бірге, адамға қосымша реттеуді (регуляцияны) қажет етпейді және де шұғыл энергия мен эмоционалды жұмылдыру да қажет емес болып табылады. Егер осы баланс сақталмай, қиындықтарды бағалау және оларды стресстік жағдайдағы жеңу қабілеті адамның қажеттіліктеріне қауіп төндіре бастаса, онда классикалық концепция кезеңінен келе жатқан стресс жағдайы-стресстік реакция деп аталатын төтенше жағдайлар бағдарламасы белсендіріледі (II кезең: күрделі стресс).

2-кесте. Стресстік жағдайдағы күйзеліс кезіндегі қосымша дестабилизация арқылы реттеу кезеңдері (Шредер, 2016)

	I.	II.	III.	IV.	☺
--	----	-----	------	-----	---

<p>Кезеңдер</p>	<p>Байсалдылық уравновешенность</p> <ul style="list-style-type: none"> • Күнделікті қайталанатын әрекеттер • Когнитивтік балансты автоматтандыру Арқасында: 	<p>Іс әрекет активациясы</p> <ul style="list-style-type: none"> • Негативті ойлар • Негативті эмоция <p>Нәтижесінде</p> <p>Күрделі стресс</p>	<p>Ұзақ мобильділік</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ұзақ адаптация синдромы • Ресурстардың таусылуы <p>Созылмалы стресс</p>	<p>Психовегетативті бұзылыстар</p> <ul style="list-style-type: none"> • Аурылдың белгілері көрінген кезеңде
<p>Сипаттамасы</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Эмоционалды регуляция • Іс әрекеттің когнитивті регуляциясы • Қауіптілік және төтенше жағдай жайында сигналдың болмауы 	<ul style="list-style-type: none"> • Стрестік ойлар • Белгісіздік/ Қорқыныш • Психофизиологиялық мобилизация/ дайындық 	<ul style="list-style-type: none"> • Әрекеттің эффективті болмауы • Болашақта перспективтіліктің болмауы • Қорқыныш/ Депрессия • Демалысқа қабілетсіздік 	<ul style="list-style-type: none"> • Қорғаныс стратегиялары мен механизмдер • Компенсация белгілері • вегетативті бұзылыстар

Олар қиын өмір сүру жағдайын шешудегі ұтымды рационалды - дайындық кезеңіндегі психоэнергетикалық реакцияны білдіреді. Нәтиже проблеманы шешу мен адам ресурстарын пайдалану әрекеттері арасындағы сәйкестікке байланысты. Егер әрекет сәтті болса, бұл фаза уақыты шектеледі де күрделі стресс ретінде сипатталады. Содан кейін бұл регуляция қайтадан қалыпты (күнделікті) сатысына (I кезең) ауысады. Қайта-қайта пайда болған стрестік жағдайларды табысты жеңудің арқасында, индивидуум тәжірибе мен тиісті құзыреттілікке ие болады. Бұл кез-келген тұлғаның дамуының негізі болып табылады. Осыған дейінгі концепция «денсаулық» деңгейіне сәйкес келетін регуляция қасиеттерін қарастырады.

Егер «адам -қоршаған орта» жүйесіндегі қарама-қайшылық шешілмей қиын жағдайды туындадатын болса, адам денсаулығына қауіп төнеді. III кезеңге өту, ең алдымен, шатасушылық пен дағдарыс болып табылады, бұл ұзақ мерзімді мобилизацияның (созылмалы стресс) қажеттілігіне ие болады. Бұл кезеңде проблеманы шешудің барлық белгілі әрекеттері тиімсіз болады, адамның болашақ жағдайы, өз әрекетін ұйымдастыруы да бұзылып, адамның өзін-өзі бағалауы дәрежесі де зардап шегеді. Күрделі жағдайдың одан әрі ушығуы қиындықтарды жеңе алмау тиімсіздігінен көрінеді. 1937 жылы Сельенің айтуынша, сарқылу (истощение) кезеңіне сәйкес барлық қол жетімді ресурстар біртіндеп таусылып, психофизикалық сарқылу қаупін арттырады. Тиісті көмек көрсетілмеген жағдайда, бұл жағдайдың одан әрі ушығуы қаупі бар. Олар: көптеген функционалды бұзылыстардың хронификациясы және психовегетативті реактивті бұзылыстар болып табылады. Сонымен қатар, патогенетикалық ұстанымдар қалыптасып, сипаттамалық белгілері бар төртінші саты - «ауру» деңгейіне алып келеді. Адам өзін «пациенттің» мәртебесінде табады, оған диагноз қойылып, медициналық жағдайдағы адам деп есептеле бастайды.

Осыған сүйене отырып, біздің мақалада стресс көптеген психосоматикалық аурулардың себебі ретінде қарастырылып, ауру мен денсаулық арасындағы дәнекер болып табылады. Бұл тұрғыда ДДҰ стресті ХХІ ғасырдағы адам денсаулығына ең үлкен қауіптің бірі ретінде қарастырады, болжам бойынша, 2020 жылы әрбір екінші ауру күйзеліске ұшырау себебінен ауруға шалдығады. Сонымен қатар тамақтану мен қимыл- қозғалыстың жеткіліксіздігі есебінен пайда болатын аурулар деп есептелетін: жүрек соғысы, артериосклероз, 2 типті қант диабеті және инсульт сияқты факторлардың пайда болуы сұрақ туындатады. Кейде «улы» деп аталатын созылмалы стресс, организмдегі қабыну процестерін тудыруда негізгі рөл атқарады [5].

Сондықтан стрестің денсаулық мен аурудың арасында дәнекер ретінде рөлін ескере отырып, денсаулықты сақтау мен психологиялық кеңес беру және психотерапия деңгейінде, болашақ ұрпақтардың денсаулығын сақтауға мүмкіндік беретін теориялық және практикалық базаны құру студенттердің денсаулығын сақтау үшін мәселенің шешімі болып табылады.

Осылайша, студенттің денсаулығының проблемасы көп қырлы және көп өлшемді болып табылады және денсаулық сақтау жүйесі тек медицина тұрғысынан шешіле алмайды. Ол ғылыми білімнің жаңа саласы - «стресс-медицина» көзқарасы тұрғысынан алғанда кешенділікті қажет етеді. [5]. Сонымен қатар, стрессменеджмент бағдарламасы бойынша фундаменталды психопрофилактикалық кешенді бағдарламаларды да талап етеді. [4,5,6].

Өкінішке орай Қазақстан Республикасында стрессменеджмент бойынша психопрофилактикалық кешенді бағдарламалары әзірше әзірленбеген және оны дамытып, енгізе алатын клиникалық психологтардың саны әлі де аз.

Әдебиеттер тізімі:

1.Каусова Г.К., Уразиманова Г.С. Медико-социальная оценка состояния здоровья и оптимизация медицинской помощи студентам (обзор литературы) // Вестник КазНМУ. – 2017. – №4. – С. 295-297.

2.Шредер Н. Das Stresskonzept – in Theorie und Praxis moderner denn je. Verhaltenstherapie und psychosoziale Praxis, 2016. 48 (3), S. 539–551.

3.Хауранд, С,Улрих, Г., Венигер, М. (2015). Stressmedizin. Medizinisch Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft. Berlin. – 2015. – 300 стр.

4. Гарбер, А.И., Карапетян, Л., Решке, К. (2018). Управляй стрессом с оптимизмом! Обучающая тренинговая программа по стресс-менеджменту на основе современной поведенческой психологии и психотерапии. Göttingen: Cuvillier-Verlag. – 2018. – 192с.

5.Гарбер, А.И. Управляй стрессом с оптимизмом! Обучающая тренинговая программа по стресс-менеджменту на основе современной поведенческой психологии и психотерапии / А.И. Гарбер, Л.Ш. Карапетян., К.-Х. Решке – 2 изд., испр. и доп. – Самара: Арт-Лайт, 2018. – 192 с.

6.Решке, К., Шредер Н. (2010) Optimistisch den Stress meistern. Tübingen, DGVT Verlag. – 2010. – 264 стр.

СЫНИ ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫҢ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

А.Б. Садуахасова

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университетінің магистранты, Ақтау қаласы

Бүгінгі таңда ақпараттар ағымының ауқымы орасан зор. Оған күн сайын дамып жатқан ақпараттық технологиялар ықпал етуде. Мұндай жағдайда сыни тұрғыда қарап, маңыздысын таңдап алып, дұрыс, тиянақты тұжырымдар жасай білу ХХІ ғасыр тұлғасына өте қажет қасиеттердің бірі.

Түйін сөздер: *сыни ойлау, тұлға, ақпарат, кәсіби маман, білім алушы.*

Заман талабына сай қазіргі білім беру үрдісінде түбірлі өзгерістер болып жатқаны белгілі. Дәстүрлі біліміміз оқушылардың дамуына көп мүмкіндік бермейді. Сондықтан білім беруде жанашылдық қажет. Осы жанашылдықты енгізу үшін мұғалім кәсіби білікті маман болу керек. Оқытудағы Кембридж тәсілінің білім беру жүйесі педагог қауымға осы оқыту бағдарламасын жан-жақты қарастыратын маңызды міндеттер мен үлкен жауапкершілікті жүктейді. Сыни тұрғыдан ойлау бағдарламаның өн бойында екі мағынада қарастырылады: оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту және мұғалімдердің сыни тұрғыдан ойлауын дамыту. Бағдарлама өзара байланысты бұл үдерістердің екеуін де дамытуды қарастырады. Сыни тұрғыдан ойлау – Қазақстандағы білім беруді дамыту үшін маңызды болып табылатын қазіргі ең басты педагогикалық түсінік. Сыни тұрғыдан ойлау үлкен мүмкіндіктер береді. Сыни ойлау жаңа идеялар тексеріліп, бағаланып, дамытылған және қолданылған кезде пайда болады.

«Сыни тұрғыдан ойлау» – ол білім алушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімін кез-келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз етеді. Сыни тұрғыдан ойлау –

бақылау, тәжірибенің, ойлау мен талқылаудың нәтижесінде алынған ақпаратты ұғынуға, бағалауға, талдауға және жинақтауға қолданылатын әдіс болып табылады, сонымен қатар ол әрекет жасауға негіз, түрткі болады. Сыни тұрғыдан ойлаудың тиімділігі:

1. Жеке тұлғаның дамуына бағытталады.
2. Білім алушының өздігінен білім алуына жағдай жасалады.
3. Алған білімге сын көзбен қарайды.
4. Білім алушы ойын ашық айтуға, пікір алмасуға үйренеді.
5. Мәселенің ең негізгі түйінін табуға дағдыланады.

Дэвид Клустер, АҚШ профессоры, сыни ойлауды былай деп анықтайды:

- сыни тұрғыдан ойлау бұл – өзіндік, жеке ойлау;
- сыни тұрғыдан ойлауда ақпарат тұйықталушы емес аттандырушы пункт болып табылады;

– сыни тұрғыдан ойлау сұрақтар мен шешетін проблемаларды айқындаудан басталады;

– сыни тұрғыдан ойлау адам өзіндік шешім табатын және оны негізделген мысалдармен бекітетін нақты аргументтерге ұмтылады;

– сыни тұрғыдан ойлау – элеуметтік ойлау.

Сын тұрғысынан ойлау дағдыларының негізгі тізбесіне қадағалау, интерпретация, талдау, қорытынды жасау, бағалау, түсіндіру, метатану кіреді. Метатану – «таным туралы таным», яғни өзінің ойлау қабілетін түсінудің айрықша түрі. Джон Дьюи білім беру саласында сыни тұрғысынан ойлауды зерттей бастаған алғашқылардың бірі болды, ол білім алушылардың ойлау дағдысын қалыптастырудың білім беру бағдарламасы тек білім алушылар үшін ғана емес, қоғам үшін және барлық демократиялық құрылыс үшін тиімді болуына бағыттау керек екендігін мойындатқан ғалым. Бастапқы деңгейде сын тұрғысынан ойлау үдерісі: тиісті ақпарат жинауды, дәлелдерді сын тұрғысынан талдау мен бағалауды, кепілдендірілген шешімдер мен жинақталған қорытындылар, ауқымды тәжірибе негізінде болжамдар мен ұсыныстарды қайта қарауды қамтиды.

Сыни ойлау оқушылардың ойлау дағдыларын дамытып, оларды оқу мен өмірде туындайтын проблемаларды/мәселелерді өздігімен шешуге бағыттайды. Осы арқылы сыни ойлау оқушыларды ақпаратпен жұмыс жасауға, жан-жақта тұрғыдан кез келген жәйтті талдауға, бағалауға, таңдау жасап, шешім қабылдауға баулиды. Оқушылар бұл секілді жұмыстарды жасау нәтижесінде өздеріне және өзгелерге толассыз сұрақтар қойып, оларға жауап іздеп, өз жауаптарын ұтымды дәлелдермен айғақтайды, дербес шешімдер қабылдайды.

Сын тұрғысынан ойлау нені көздейді?

- айтқандарын негіздеуге және өмірлік тәжірибеден «сабақ алуға» әзірлік.
- күн ілгері кесіп-пішіп қоюға ұмтылмай, сұрақ қою, тапсырма беру және басқалардың идеясын сыни бағалай білу.
- басқалардың сыни бағалауына және пікіріңіздің қате болуына ашық болу.
- идеяларды тексеріп, «шындықты» іздеуге ұмтылу.

Білім алушылардың сыни тұрғыдан ойлауының негізгі ерекшеліктері:

Ұтқырлық: ең жақсы түсініктемені табуға ұмтылу; үзілді-кесілді жауаптарды іздеудің орнына сұрақтар қою; дәлелдерді талап етіп, кез келген дәлелді есепке алып отыру; эмоцияға емес, себепке негізделу (бірақ төменде айтылатын өзін-өзі тануға қатысты эмоция да болуы ықтимал).

Сыңаржақтылықтың болмауы: барлық қорытындыларды бағалау; болжамды көзқарастар мен мүмкіндіктердің барлығын қарастыру; баламалы интерпретацияларға ашық болуға ұмтылу.

Пайым: дәлелдердің деңгейі мен маңызын мойындау; балама жорамалдар мен мүмкіндіктердің орынды екендігін немесе артықшылығын мойындау.

Тәртіп: тиянақты, нақты және жан-жақты болу (барлық дәлелдерді есепке алып, барлық көзқарастарға көңіл бөлу).

Өзіндік сана-сезім: өзіміздің эмоциямыз бен көзқарасымыздың, сеніміміз бен болжамдарымыздың субъективті екенін сезіну.

Сыни ойлайтын балалар белсенді болады, олар сұрақ қойып, дәлелдерді талдайды, мағынаны анықтау үшін саналы түрде стратегияларды қолданады, олар ауызша, жазбаша, көзбен шолу дәлелдеріне сенімсіздікпен қарай отырып, ештеңеге сенбейді, мұндай адамдар жанашыл идеялар мен келешекке ашық болады. Сыни тұрғыдан ойлауды дамытудың құралдары қатарына Блум таксономиясы жатады, оның негізін салған америкалық психолог Бенджамин Блум. 1960 жылдары Б.Блум кейіннен «Блум таксономиясы» деп аталып кеткен тұжырымдама мынадай құрылымдардан тұрады: білу, түсіну, қолдану, талдау, синтездеу, бағалау. Сондай-ақ Эдвард де Бононың «Ақылдың алты қалпағы» әдісі де осы мәселе бойынша көптеген ақпараттарды талдауға

мүмкіндік береді. Мұндағы ақ қалпақ - ақпараттар, фактілер, нақтылық; қара қалпақ - ақиқатты көру, сақтану, логикалық креативті ойлау, “әзәзілдің қорғаушысы”; сары қалпақ - оптимизм, позитивті ойлау, сәулелі өмірге талпыныс, жетістіктер мен пайдалы нәтиже; қызыл қалпақ - эмоция, ішкі түйсік, сезім; жасыл қалпақ - жаңа идея, альтернативті ойлау; көк қалпақ - байсалдылық, ізетті басқару, идеяларды таразылау, болашаққа бағдар.

Тони Райанның «Дананың кілттері» бірқатар ойлауды талап ететін тапсырмаларды орындауға оқушыларды қызықтыру және тарту үшін арнайы әзірленген жиырма шақты іс-әрекет (кілттер) кешені болып табылады. Көмекші сұрақтар мен тапсырмалар оқушының талдау жасау, сын тұрғысынан және креативті ойлау қабілетін ашуға ұсынылған. Ондағы мынадай сұрақтар реті адам ойының ұшқырлығын анықтауға септігін тигізеді, атап айтқанда:

1. Денсаулық үшін қай жемістің пайдасы көп?
2. Алма мен апельсинді пайдаланудың денсаулыққа пайдасын салыстырыңыз.
3. Бәліш пісіру үшін бұлардың қай түрі жарамды, неге?
4. Бұлармен тамақ дайындаудың үш тәсілін сипаттаңыз және олардың қайсысы денсаулыққа анағұрлым пайдалы екенін түсіндіріңіз. Сіздің сөздеріңізді айғақтауға арналған сілтемелер беріңіз.

5. Алма бәлішінің «пайдасыз» рецептісіне өзіңіздің қалауыңызша басқа заттарды қосып, бір «пайдалы» рецепт жасаңыз.

6. Бұл жемістердің қайсысынан жасаған тосап пайдалы деп ойлайсың? Пікіріңізді дәлелденіз.

Арт Коста жасаған «Сананың әдеттері» (ойлау ерекшеліктері) шешімдері бірден туындамайтын мәселелерге тап болғанда ақылды адам жасайтын іс-әрекеттердің сипаттамалары. Ол көптеген дағдылардан, қарым-қатынас пен бейімділіктерден тұрады. Сананың 16 әдеті бар: табандылық таныту, қызбалықпен күресу, басқаларды тыңдау, ойлау икемділігін таныту, метатану, шынайылыққа кол жеткізу, сұрақ қою және мәселені тұжырымдау, бар білімін жаңа жағдайға қолдану, анық және дәл ойлау, өз ойын білдіру, ақпарат жинау, қиялдау және енгізу, таң қалып, ілтипат білдіру, тәуекелдер үшін өзіне жауапкершілік алу, әзіл-оспақ іздестіру, өзара байланыстырып ойлау, үздіксіз оқу. Мынадай әдіс-тәсілдерді қолдану да сын тұрғысынан ойлауға қажетті ақпараттарды өздігінен ізденуге, оларды талдауға, дәлелді пікірлер айтуға жетелейді: «Миға шабуыл», «Кластер», «Фишбоун», «Бес жолды өлең», «Идеялар себеті», «Ашық сұрақтар», «Эссе», «Ой қозғау», «Инсерт», «Мағынаны тану».

Сонымен қатар осы мәселеге қатысты келесі термин «критикалық ойлау» деген сөзді естіген кезде бізге ең алдымен, әлдекім туралы жағымсыз ой келуі мүмкін. Өйткені, біреуді «критикаға салу» сынау дегенді білдіреді. Сіз өзіңізге ұнамайтын нәрселерді сынға алып немесе сізді ата-анаңыз, мұғалімдеріңіз, дос-жарандарыңыз сынауы мүмкін. Алайда, сіз критикалық ойлай тұрып, жағымсыз ойларға берілмегеніңіз жөн. Критикалық ойлау қисынды және дұрыс ойлауды, сонымен қатар, қисынсыз, ақылға қонымсыз ойларды немесе әлдебір нәрселерді талқыға салуды да ілестіре жүреді. Былайша айтқанда, критикалық ойлау дегеніміз – кез-келген нақты ойға аса мән бермеуге, салмақты, толық қорытылмаған ойлар кесе-көлденеңдеп, дәлелсіз небір нәрсені негізге алмауға, жаңаша әдістемелер мен бастамаларға ашық болуды меңзейді. «Критикалық ойлау» деген сөздің өзі гректің «kritikos (κριτικός)» яғни «ойлай білетін» деген мағына беретін сөзінен алынған.

Критикалық ойлау – неге сеніп, не істеу керектігі жөнінде саналы ойлай білу. Оны жадынан шығармай немесе оқып ала салу мүмкін емес. Критикалық ойлауды үйреніп алу мүмкін емес, ол күнделікті тәжірибемен келетін нәрсе. Критикалық ойлай білетін адам өзіне мынадай сипаттағы сауалдар қоя білу керек:

- мен неге сеніп, нені білдім?
- мен қандай жаңа нәрсе үйрендім?
- менің ойлау жүйем өзгерді ме? Қалай, қай жағына өзгерді?
- бұдан маған қандай пайда бар?

Осы сауалдарға жауап тауып, критикалық ойлай білетін адам өзінің ойлау жүйесін бағалай біледі. Критикалық ойлау өзгелерді жақсы түсінуге қатысты тиімді ойлай білуге дағдыландырады. Ол дағдылар мыналар:

- өзгелердің түйінді пікірлері мен дәлелдерін дұрыс түсіне білу;
- қарсы түйінді пікірлер мен дәлелдерді бағалай білу;
- өзінің түйінді пікірлерін мен дәлелдерін дайындап, оны түйіндей білу.

Критикалық ойлау оқу барысында маңызды рөл атқарады. Оқуда табысқа жету үшін сіз зерттеліп отырған нақты пәндердің тақырыбын жетік біліп алғаныңыз жөн. Критикалық ойлай білу дағдысы өтіп жатқан сабақ барысында қиын тақырыптарды оңайлата алмауы мүмкін, ал, бірақ, уақыт өте келе жинақталатын тәжірибе арқылы сіздің оқулығыңызда келтірілген дәлелдер мен дәйектерді түсінуді елеулі түрде арттырады. Бұл өтілген сабақтың тақырыбын жақсы түсінуге айтарлықтай ықпал етеді. Сондай-ақ, критикалық ойлау сыныпта, мектепте, университетте өтіп тұратын пікір-сайыс, дебаттар кезінде сыныптастар мен курстардың тіпті ұстаздардың алдында көзқарасыңызды қорғап, пікіріңізді дәлелдеу барысында және олардың пікірін бағалауда айтарлықтай ықпалы бар. Критикалық ойлау жұмыста немесе оқу процесінде ғана емес күнделікті өмірдегі әртүрлі жағдайда да аса бағалы болып келеді. Критикалық ойлау дағдысының арқасында сіз оқу үрдісінен тыс өмірде де кез-келген жағдайға, мысалы біреуді тыңдау қажет болғанда, сонымен қатар өз пікіріңізді өзгертпеуді талап ете алатын кездерде мұқият дайындықта бола аласыз. Критикалық ойлау сізге өз ойыңызды (жазбаша және ауызша түрде де) әлдеқайда анық айтуға және де айналаңыздағы адамдарды өз пікіріңізбен иландыра алуыңызға көмектеседі. Сондай-ақ, критикалық ойлауды қолдану Сізге қате шешім қабылдаудан аулақ болуға көмектеседі.

Осыған байланысты критикалық ойлай білетін адамның жеті қасиетін айтып кетуге болады. Олар:

1. Өзгелердің көзқарастары мен дәйектерін жақсы түсінеді және бағалай біледі.
2. Көрсетілген мәліметтер мен дәлелдер арқылы дұрыс ойланады және сәйкес келетін тұжырым жасайды.
3. Қарама – қарсы пікірлерді тыңдап, өзіне қатысты өзгелердің болжамдары мен сындарын қарсы алады.
4. Өз тұжырымдарын жеке басының қызығушылығы мен қажет деп санаған ойымен емес нақты дәйектермен негіздейді.
5. Өзінің дүниетанымын қалыптастыратын нанымдарын саналы түрде қабылдайды.
6. Егер де өзінің критикалық ойына қарсы болса көпшіліктің пікірімен келіспеуден қорықпайды.
7. Қиындық пен кедергілерге қарамастан ақиқатты орнатуда табандылық танытады.

Қорыта келе, сыни тұрғысынан ойлау технологиясын пайдаланудың сабақ сапасына әсері өте мол. Сабақта жаңа технология элементтерін тиімді пайдалану оқушылардың танымдық әрекеттерін, белсенділігін дамытып, оларды шығармашылыққа жетелейді. Баланың логикалық ойлау қабілеті дамып, сабақтың сапасын артады. Ізденушілігін арттырып, өз ісіне сенімін нығайтады. Сабаққа қызығушылығын арттырып, белсенділігі күшейеді. Оқушылар сабаққа зор ынтамен қатысады, сабақ та сапалы өтеді. Егер де жаңа технология элементтерін сабақта өз дәрежесінде ұйымдастыра білсек, өз нәтижесін береді. Ең бастысы оқу үрдісін жаңаша ұйымдастыру, ойлау дағдыларын жетілдіру, өз бетінше білім алу, әрекет ету, мақсатқа жету оқушының өзі арқылы іске асады

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бекахметов Ғ., Қоржымбаева Ә Критикалық ойлау негіздері.
2. Гриффин Р. Менеджмент, 12 басылым. Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018 ж.
3. Майерс Д., Туенж Ж. Әлеуметтік психология, 12 басылым. Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018 ж.
4. Мирсеитова С. Оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту нысандары мен әдістері, 2011 жыл.
5. Қошқарбаев Н. Қазіргі кездегі оқытудың педагогикалық технологиялары, 2010 жыл.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С ЭМОЦИОНАЛЬНЫМИ НАРУШЕНИЯМИ

В.К. Христофорова

магистр психологии, г. Алматы, Академия Кайнар, Республика Казахстан

Актуальность проблемы использования арт-терапии в работе с детьми обусловлена большим интересом, вызванным потенциальными возможностями этого относительно нового

метода. В 1990-е годы рядом психологов и педагогов нашей страны начинаются исследования, связанные с изучением здоровьесберегающего потенциала искусства в системе образования. Выходит множество специализированных публикаций, посвященных арт-терапии (авторы – Бетенски М., Копытин А.И., Киселева М.В., Свистовская Е.Е., Мадалиева З.Б. и др.). Ведущий ученый Казахской и Российской психологии Джакупов С.М. уделял большое внимание гуманистическому направлению эмоционального выгорания детей и работающих с ними педагогов. Он обращал внимание в своих научных трудах на то, что рост исследований и коррекционно-развивающих технологий имеют большое значение в развитии творческого самовыражения и психологической защиты педагогов и детей в образовательном процессе.

Ключевые слова: арт-терапевтические методы, эмоциональные нарушения, эмоциогенный фактор, безопасная психологическая атмосфера, полисенсорная стимуляция, деятельностный паттерн.

Работа с детьми, имеющими эмоциональные нарушения, носит многогранный характер и может быть наиболее эффективной в результате объединенных усилий педагогов, психологов, а так же родителей. В этой связи хочется отметить повышение интереса к арт-терапии со стороны системы образования. Как отмечает А.И. Копытин, председатель «Арт-терапевтической ассоциации», в настоящее время арт-терапевтическая работа проводится в школах и дошкольных образовательных учреждениях, интернатах и домах ребенка, психолого-медико-педагогических центрах и учреждениях по работе с подростками и молодежью. Цель данного исследования заключается в выявлении возможностей использования арт-терапевтических методов в работе с детьми, имеющими эмоциональные нарушения.

Арт-терапевтические методы находят свое применение не только в психологии, но и в педагогике. Здесь можно упомянуть работы Алексеевой М.Ю. («Практическое применение элементов арт-терапии в работе учителя»), Аметовой Л.М. («Педагогическая технология использования арт-терапии в начальной школе»), Лебедевой Л.Д. («Арт-терапия в педагогике»), Мадалиевой З.Б. («Арт-терапия в снятии эмоционального выгорания»).

Рассматривая особенности развития эмоциональной сферы младших школьников, необходимо отметить, что эмоциогенным фактором для младших школьников является не только общение со сверстниками, но и успехи в учебе и оценка этих успехов учителем и одноклассниками. Свои и чужие эмоции слабо осознаются и понимаются, что приводит к неадекватным реакциям младших школьников.

По словам С.Л. Рубинштейна, «если стремление подавить или искоренить эмоции в корне неверно, то умение регулировать их появление необходимо».

Развитие эмоционального интеллекта в школьном возрасте может помочь снизить агрессию учащихся, может служить профилактикой возникновения таких нарушений, как депрессия, раздражительность, застенчивость, повышенная тревожность и т.д. Словосочетание «арт-терапия» в научно-педагогической интерпретации понимается как забота об эмоциональном самочувствии и психологическом здоровье личности средствами спонтанной художественной деятельности.

Искусство, художественная деятельность неразрывно связаны с эмоциональной сферой человеческой личности, именно поэтому решение проблемы гармонизации эмоций с помощью арт-терапии представляется нам перспективным направлением в работе психологов и педагогов, дающим позитивные результаты, сопровождающиеся высоким лечебно-коррекционным и развивающим эффектом.

Как указывает Л.Д.Лебедева, «безопасная психологическая атмосфера, без оценочное принятие любого изобразительного продукта независимо от его эстетической ценности, доброжелательные отношения- необходимые условия для самопознания, обращения к собственному внутреннему миру, личностного роста участников арт-терапевтических занятий любого возраста, начиная с 6-7 лет».

Ключом к пониманию исцеляющих возможностей искусства служит реализация творческого потенциала человека. По существу, данная мысль иллюстрирует базовую характеристику арт-терапевтического подхода к интерпретации изобразительного продукта. Наиболее важные мысли и переживания человека легче передаются в виде образов, нежели словами. Рисование как художественное самовыражение настолько открыто и искренне повествует о мире тонкой реальной личности, что образно может быть названо невербальной исповедью автора. Спонтанная изобразительная деятельность сопровождается терапевтическими

эффектами. Возможно, именно поэтому арт-терапию образно называют «исцеляющим искусством».

Анализ теоретических источников по данной проблеме позволяет сделать вывод о том, что арт-терапевтические методы можно активно использовать в диагностике и коррекции эмоциональных нарушений у младших школьников, что эти методы можно считать эффективной формой терапевтического контакта с детьми, направленной на снижение уровня тревожности, работу с заблокированными эмоциями, развитие способности понимать и выражать свои чувства.

С целью подтверждения вышеизложенных теоретических выводов было проведено экспериментальное исследование, в котором приняли участие 32 человека, учащиеся 3-4 классов школы Аль-Фараби Енбекшиказахского района.

В ходе эксперимента были использованы следующие психодиагностические методики: Тест «Дом. Дерево. Человек.», «Несуществующее животное». Методика диагностики уровня школьной тревожности Филлипса.

Все показатели тревожности были распределены по трем уровням: низкий, средний, высокий. Результаты исследования уровня тревожности по тестам «Дом. Дерево. Человек», «Несуществующее животное» и по опроснику Филлипса достаточно однородны. По представленным результатам всех трех методик выявлен средний уровень тревожности у обследуемых детей.

Обследование по результатам методики «Дом. Дерево. Человек» продемонстрировало отсутствие высокого уровня тревожности у всех испытуемых.

По результатам методики «Несуществующее животное» и тесту Филлипса высокий уровень тревожности составил соответственно 6,2 % и 3,1 %.

Средний уровень тревожности по результатам теста «Дом. Дерево. Человек»-53,4%, по результатам РНЖ-62,5%, по тесту Филлипса-59,3 %. Таким образом, данные по результатам различных методик расходятся незначительно.

Индивидуальные результаты по рисуночным методикам близки по значениям к результатам психометрического теста Филлипса, что может свидетельствовать о возможности эффективной диагностики эмоциональных нарушений у детей младшего школьного возраста средствами арт-терапии. Проведенные диагностические мероприятия по выявлению тревожности у обследуемых детей показали возможность использования арт-терапевтических методов в работе с детьми с эмоциональными нарушениями.

Подводя итоги обзору полученных данных об эмоциональном развитии детей, можно подчеркнуть, что диагностика выявила общую закономерность-проявление повышенного уровня тревожности у большого количества обследуемых детей.

Таким образом, по результатам диагностики можно сделать вывод о необходимости проведения коррекционной работы по гармонизации эмоциональной сферы детей младшего школьного возраста.

В работе с детьми можно использовать следующие приемы: рисование для выявления отработки страхов, рисование сказочных сюжетов, декораций и костюмов для спектаклей, композиций на различные темы, создание серийных рисунков и рассказов.

В целом для гармонизации эмоциональной сферы детей можно порекомендовать: тематический рисунок «Образы эмоций», арт-терапевтическую технику «Карта эмоций», раскрашивание матриц-фракталов, технику акватипии, создающую богатые возможности для снятия напряжения, полисенсорной стимуляции и отреагирования эмоций.

В качестве примера коррекционной программы можно предложить работу С.Н. Ивановой «Диагностика и коррекция цветом и рисунком». В данной авторской методике основной диагностики и коррекции является цвет и образ. Цель методики- коррекция эмоциональных нарушений у детей, в том числе повышенной тревожности.

Таким образом, подводя итог всему вышесказанному, можно утверждать, что арт-терапевтические методы предоставляют широкие возможности для психологической работы с детьми с эмоциональными нарушениями. В младшем школьном возрасте уже возможно достаточно эффективно использовать потенциал арт-терапевтических средств, учитывая возрастающий уровень рефлексии у детей данного возраста и формирующееся умение осуществлять обратную вербальную связь по поводу продукта собственного творчества.

Арт-терапия может применяться «здесь и теперь» как экстренная психологическая помощь в кризисной ситуации с целью обозначения и коррекции актуальных изолированных проблем, конфликтов, прояснения психотравмирующих переживаний., а так же как система

психологической работы с лечебными целями в случае, при нарушениях в эмоциональной сфере младших школьников, в частности, повышенной тревожности.

Арт-терапевтические методики обращают основное внимание на выявление эмоционального потенциала личности и связанного с ним поведенческого и деятельностного паттернов. Они открывают широкие возможности для развития эмоциональной сферы в целом.

Особенно важно попытаться скорректировать чувство хронической тревоги, снять повышенный уровень тревожности у детей в период формирования и становления эмоционально-личностной сферы, с тем чтобы в дальнейшем подобные нарушения не мешали полноценному развитию личности.

Таким образом, рассматривая проблему коррекции эмоциональных нарушений в контексте развития взаимоотношений участников педагогического процесса, можно предположить, что арт-терапевтические методы благодаря своей гуманистической направленности и эффективности применения получают свое дальнейшее развитие во всех сферах системы образования.

Список литературы:

- 1 Киселев М.В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе. СПб. Речь, 2007.
- 2 Копытин А.И., Свитковская Е.Е. Руководство по детско-подростковой и семейной арт-терапии. СПб. Речь, 2010.
- 3 Костина Л.М. Методы диагностики тревожности. СПб. Речь, 2006.
- 4 Лебедева Л.Д., Никонорова Ю.В., Тараканова Н.А.. Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии. СПб. Речь, 2010
- 5 Махвер К. Проективный рисунок человека. М. Смысл, 2009.
- 6 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб. Питер, 1999.
- 7 Суркова Е.Г. Проективные методы диагностики. Психологическое консультирование детей и подростков. М. Аспект Пресс, 2008.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ КАК СРЕДСТВО ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДЕФОРМАЦИЙ ПЕДАГОГОВ

В.К. Христофорова

магистр психологии, г. Алматы, Академия Кайнар, Республика Казахстан

Одной из подверженных стрессогенному влиянию является профессиональная группа педагогов. Это определяется рядом объективно существующих обстоятельств: это прежде всего сама ситуация работы, когда педагог находится всегда в центре внимания, что требует от него напряжения всех его сил. Педагога всегда оценивают: ученики, родители, коллеги, администрация образовательного учреждения, выше стоящие контролирующие органы, и главный заказчик и контролер качества образования – государство, с его требованиями и ожиданиями.

Ключевые слова: стрессогенное влияние, профессиональные деформации, аутосимпатия, тренинг, синектика, самопрезентация, когнитивный аспект, артистическое понимание, сензитивность, сенситивность, эмпатия, феноменология, синдром эмоционального и профессионального выгорания.

Фактором, вызывающим профессиональные деформации, является низкий уровень профессионального самосознания учителей- низкий уровень самоотношения, самоуважения, аутосимпатии, самооценки, что ведет к моральной апатии, таким негативным явлениям, как жесткое ролевое поведение, возникновение синдрома хронической усталости и эмоционального выгорания, эгоцентрическое миссионерство и т.д. Жестокое ролевое поведение характеризуется стандартными моделями поведения, отсутствием педагогической гибкости, неспособность сочетать индивидуальные паттерны поведения и вариативные способы ролевого взаимодействия с субъектами образовательного процесса. Эгоцентрическое миссионерство проявляется в том, что педагог считает себя специалистом, миссионером, а остальных не профессионалами. Эмоциональное выгорание у педагогов выражается в раздражительности, редукации эмоций и профессиональных обязанностей, ощущении истощенности, усталости.

Заветной мечтой С.М. Джакупова всегда было осуществлять гуманистические средства психологического воздействия на личность, способствующих личностному и профессиональному развитию педагогов и психологов, способных осуществлять результативную, эффективную помощь в психологическом равновесии личности.

Отдавая дань памяти и уважения Учителю, С.М. Джакупову не перестаем восхищаться его чувством благодарности человечеству в целом и всем людям, которые неизменно принимали участие в его становлении. Он уделял в своих научных трудах большое внимание осознанному состоянию профессиональной деформации педагогов и считал, что социально-психологический тренинг, может встать эффективным средством преодоления профессиональных деформаций.

Традиционные методы работы с педагогами обычно не предусматривают обучение коммуникативным технологиям. Тренинг сегодня становится самой распространённой интерактивной технологией среди методов активного обучения, предметом которых является профессиональное общение. Его основной целью является формирование межличностной составляющей педагогической деятельности путем развития психодинамических свойств человека и формирования его эмоционального интеллекта, социальных и коммуникативных умений и навыков. У участников тренинга формируются наиболее продуктивные приемы и способы взаимодействия, основанные на индивидуальных особенностях человека и его коммуникативной компетентности. Высокая образовательная результативность тренинга определяется также тем, что тренинг, построенный на моделировании реальных профессиональных ситуаций, требует от его участников активной включенности в процесс общения и мобилизации интеллектуального и аналитического потенциала.

При использовании разнообразных интерактивных технологий в процессе тренинга обычно предусматривается столкновение участников с релевантными ситуациями, возникающими в реальной профессиональной деятельности, но не разрешимых на основании использования стандартных, традиционно применяемых техник и тактик поведения.

Ситуации, характеризующиеся наличием момента новизны и неожиданности, не поддающиеся стандартизированной формализации, подводящей их под ранее усвоенные категории, содержащие в себе момент противостояния различных интересов и моральных позиций, требуют от педагога нестандартного подхода к их разрешению, переосмысления опыта и техник поведения, подбора вербального и невербального репертуара, снимающего агрессию и вовлекающего в доброжелательное сотрудничество.

Существенной особенностью тренинга является также то, что он позволяет «проигрывать» процесс взаимодействия собеседников при поиске и воплощении в практику принятых решений, выбранных действий и поступков. Направленный на оптимизацию процессуальной стороны деятельности педагога, тренинг способствует повышению коммуникативной и интерактивной компетентности.

Активизирующий эффект тренинга обусловлен также созданием особой учебно-экспериментальной обстановки, обеспечивающей понимание участниками группы того, какие индивидуальные и групповые психологические события разворачиваются в процессах межличностного общения, созданием интенсивной обратной связи и формированием практических умений, необходимых в повседневной работе.

Технологии, используемые в современном тренинге, как правило, включают стандартный набор методов активного обучения: информация, сообщение, мини-лекция; структурированная или управляемая дискуссия; мозговой штурм, синектика; разбор кейса и кейс-стадии; ролевая игра «разыгрывание» ситуаций самопрезентация.

Они выполняют следующие задачи: практическое применение знаний, умений и навыков; открытие, осознание и демонстрация поведенческих паттернов, манер, индивидуального стиля коммуникаций и др.

Обычно на тренинге используется трехуровневая модель обучения: приобретение-демонстрация-применение.

В рамках каждой обозначенной модели используются вышеперечисленные методы. Так, для приобретения знаний в тренинге используются информация, мини-лекция, сообщение, книги; для демонстрации-ролевые игры, кейсы и кейс-стадии, живые иллюстрации и видеofilmы; для применения-ролевые игры, моделирование, имитационные технологии. Зачастую в реальной практике тренеры игнорируют вторую часть обучения, что приводит к снижению его эффективности. Необходимо дать возможность участникам пронаблюдать желаемое поведение. Это можно сделать с помощью видео- и аудиоматериалов. Анализ всех возможных вариантов

тренинговых технологий, а также специально организованного группового процесса, как правило, охватывает три основных аспекта личности: когнитивный, эмоциональный, конативный, или поведенческий.

Когнитивный аспект – это получение новой информации посредством постановки исследовательской задачи, направленных на повышение уровня информативности об общении в целом, на анализ ситуаций о себе, о психологии.

Эмоциональный аспект- переживание личностной значимости полученной информации, прочувствование и проживание ее; переживание и оценивание новых знаний о себе и о других; отслеживание своих успехов и недостатков; переживание снижения как своей самооценки, так и ряда частных самооценок.

Конативный или поведенческий аспект, предполагает расширение поведенческого репертуара педагога через осознание неэффективности, нежелательности некоторых привычных способов поведения.

Путь, который проходит каждый участник тренинга, идет от осторожности, скованности, неуверенности через агрессию, нарастающую тревожность, рассеянность к поиску адекватных форм поведения и их отработки до стадии закреплённой, выработки навыка. Рационалистическое понимание- самый распространённый уровень, он свидетельствует об ощущении человеком того, что он понимает другого человека, близок ему и солидарен с ним. Такое понимание эмоционально, это нечто личное, то, что приносит большое удовлетворение. Единственный критерий этого типа субъективен, т.е. мы понимаем человека, когда чувствуем, что пониманием его.

Артистическое понимание – это способность человека осознавать видимые, слышимые и осязаемые аспекты кого-то другого и реагировать на них. В сравнении с рационалистическим, где акцент ставится на внутренней реальности, артистическое понимание акцентирует внешние реальности.

Практическое понимание – это способность одного человека точно предсказать чувства, мысли и поведение другого. Это параметр обычно наименее выражен.

Способность понимать собеседников в последние годы возросла по своему значению и является важной целью обучения в тренингах педагогического общения. Английское «to stand» означает «принимать какую-либо физическую позу» а «understand» - понимание, т.е. занимать ту или иную мысленную позицию, видеть мир с определенной точки зрения, а также различать достаточно разные позиции у себя и других людей, что необходимо для развития перцептивной способности, эмпатии и рационального мышления.

Сензитивность обычно включает четыре компонента: наблюдательскую сензитивность – умение смотреть на другого человека, слушать его и запоминать, как он выглядит и что говорит; теоритическую сензитивность- способность выбирать и использовать теории для вынесения более точных предположений относительно других людей; номотетическую сензитивность – получение информации о типичном представителе группы и использования знания при вынесении более точных предположений об отдельных членах этой группы; идеографическую сензитивность, которая связана с тем, что по мере наблюдения за человеком и увеличения информации о нем появляется возможность делать все более точные прогнозы в отношении него.

Развитие сензитивности- только одна из целей тренинга. Другие состоят в развитии понимания себя, осознании группового процесса и навыков конструктивного вмешательства в деятельность группы. Кроме этих целей достигаются и менее явные, например, такие, как формирование исследовательского интереса к своей роли в этом мире, более глубокой межличностной компетентности и аутентичности в межличностных отношениях.

Важным элементом социально-психологического тренинга является развитие эмпатии к людям – это степень сродства, которое человек допускает между собой и другими; она не результат, а процесс «вчувствования» в другого, мысленная идентификация с другим или переживание за другого, переживание его чувств, мыслей, установок; она определяет позитивное восприятие другого, формируя фундамент понимания или непонимания человека.

Список литературы:

1 Журбин В.И. Понятие психологической защиты в концепциях З.Фрейда и К.Роджерса // Вопросы психологии. 1990.№4.с.14-21.

2 Практические семинары и тренинги для педагогов. Вып.1. «Эффективное взаимодействие» /авт.-сост. Е.В. Шитова, Волгоград: Учитель, 2009.

3 Психологический словарь/ под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожца и др./научно-исслед. инст. общей и пед. психологии, М. Педагогика, 1983г.

4 Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. СПб.: Питер, 2005. 336с.: ил. (Серия «Практическая психология»).

5 Ильин Е.П. Эмоции и чувства. СПб.: Питер, 2002. 752с.: ил. (Серия «Мастера психологии»).

6 Кон И.С. Открытие «Я». М, 1978 г.

7 Прохоров А.О. Саморегуляция психических состояний: феноменология, механизмы, закономерности. М.: ПЕР СЭ, 2005. 352 с.

РАСПОЗНАВАНИЕ ЭМОЦИЙ: ПРЕДУБЕЖДЕНИЯ И ИСКАЖЕНИЯ

Н.А. Шалхарбекова

доктор Phd, ст. преподаватель кафедры «Общая психология», ЮКГУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

А.А. Ергашева

магистрант кафедры «Общая психология», ЮКГУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

К.Н. Комолова

магистрант кафедры «Общая психология», ЮКГУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

Предубеждение - негативный стереотип. Будучи отрицательной установкой в отношении определенной социальной группы, предубеждение содержит в себе негативные эмоции, которые порождают нетерпимость, несправедливость, грубость, безнравственность и т.д., словом, враждебное поведение.

Ключевые слова: Предубеждения, искажения, стереотипы.

Автор исследования, Иамин Хальберштадт из университета Отаго в Новой Зеландии, поясняет: «Мы представляем, что наше выражение эмоций — это недвусмысленный способ общения и передачи чувств. Но в реальном социальном взаимодействии выражение лица представляет собой смесь нескольких эмоций — и оно открыто для интерпретации. Это означает, что два человека могут иметь разные воспоминания об одном и том же эмоционально насыщенном эпизоде, но оба могут быть правы относительно того, что они «видели». Так что, когда моя жена воспринимает мою ухмылку как цинизм, она права: её объяснение выражения моего лица в определённый момент искажает её восприятие. Но также верно, что, если бы она объяснила моё выражение как эмпатию, мне бы не пришлось спать на диване. Это парадокс — чем больше мы ищем смысла в эмоциях других, тем менее точно мы их запоминаем». Ученые отмечают, что исследуемое явление выходит далеко за рамки повседневных межличностных недопониманий — особенно оно встречается среди тех, для кого характерны устойчивые или дисфункциональные способы понимания эмоций, — например, у людей с тревожным расстройством личности или лиц с психологической травмой. К примеру, для тревожных личностей характерна негативная интерпретация реакции других людей, которая может перманентно окрашивать их восприятие чувств и намерений и увековечивать их ошибочные убеждения даже перед лицом доказательств обратного. Другая сфера, в которой могут применяться результаты исследования, касается памяти очевидцев: свидетель насильственного преступления, например, может приписать злобу преступнику — впечатление, которое, по мнению исследователей, будет влиять на память о выражении лица злоумышленника. Во время эксперимента исследователи показали участникам фотографии лиц, подвергнутые цифровой обработке и отражающие неоднозначные эмоции, и предложили респондентам думать об этих лицах как о сердитых или радостных. Затем участники наблюдали медленное изменение выражений лиц — от злого к счастливому — и им было необходимо найти фотографию, которую они первоначально видели. Исходные интерпретации людей повлияли на их воспоминания: лица, изначально интерпретированные как злые, чаще вспоминались как лица, выражающие злобу, чем лица, первоначально интерпретированные как счастливые. Ученых особенно заинтересовал тот факт, что лица с неопределённым выражением лица воспринимались настолько неоднозначно и вызывали столь разную реакцию. Измеряя тонкие электрические сигналы, поступающие от мышц, которые контролируют мимику, исследователи обнаружили, что участники имитировали на своих

лицах ранее интерпретированные эмоции при повторном просмотре лиц с неопределенным выражением. Другими словами, при просмотре выражения лица, о котором они когда-то думали как о злом, люди чаще сами выражали на своих лицах злые эмоции, чем те люди, которые смотрели на то же лицо, но первоначально интерпретировали его как радостное. Как отмечают исследователи, в значительной степени это автоматические процессы — такая мимическая имитация отражает то, как люди воспринимали лицо с неоднозначным выражением, и демонстрирует, что участники в буквальном смысле видели различные выражения. Профессор Винкельман из Калифорнийского университета отмечает: «Таким образом, нам удалось открыть, что наше тело — это интерфейс: место, где мысли и восприятия встречаются. Наше исследование поддерживает развивающуюся область исследований «воплощенного сознания» и «воплощенных эмоций». И наша телесная самость тесно переплетена с тем, как и что мы думаем и чувствуем». Предубеждение. Обычно люди думают, что их восприятия и представления о вещах совпадают, и если два человека воспринимают один и тот же предмет по-разному, то один из них точно ошибается. Но психологическая наука отвергает это предположение. Восприятие даже простого объекта - не изолированный акт, а часть сложного процесса. Оно зависит до этого всего от той системы, в которой предмет рассматривается, а также от предыдущего опыта, интересов и практических целей субъекта. Там, где профан видит просто металлическую конструкцию, инженер видит вполне определенную деталь известной ему машины. Одна и та же книга совсем по-разному воспринимается читателем, книгопродавцем и человеком, коллекционирующим переплеты.

Хоть какому акту познания, общения и труда предшествует то, что психологи называют "установкой", что значит - определенное направление личности, состояние готовности, тенденция к определенной деятельности, способной удовлетворить какие-то потребности человека. Теория установки детально разработана выдающимся грузинским психологом.

В отличие от мотива, то есть сознательного побуждения, установка произвольна и не осознается самим субъектом. Но конкретно она описывает его отношение к объекту и самый метод его восприятия. Человек, коллекционирующий переплеты, видит в книге, прежде всего этот её аспект и только позже все остальное. Читатель, обрадованный встречей с любимым автором, может вообще не направить внимание на оформление книги. В системе установок, незаметно для самого человека, аккумулируется его предыдущий жизненный опыт, настроения его социальной среды.

Предубеждение - негативный стереотип. Будучи отрицательной установкой в отношении определенной социальной группы, предубеждение содержит в себе негативные эмоции, которые порождают нетерпимость, несправедливость, грубость, безнравственность и т.д., словом, враждебное поведение.

Согласны, но предубеждения могут и должны контролироваться не только обществом и властью, но и самими индивидами, поскольку помимо объективных существуют еще и субъективные, т.е. коренящиеся в индивидуальной психике причины их возникновения.

Как полагает Патрисия Девайн, в реакции предубеждения можно выделить компоненты: неосознанный, автоматический и осознанный, а, следовательно, поддающийся контролю. При встрече с представителями определенной социальной группы, в отношении которой у человека имеются стереотипы, эти когнитивные схемы спонтанно активизируются. И с этим ничего не поделаешь. Но, по мнению П. Девайн, человек в состоянии активно сдерживать содержащиеся в стереотипе негативные представления. Если же этого не делать, то последует реакция предубеждения. Поэтому процесс избавления от предубеждений напоминает борьбу с вредными привычками. Если ничего не делать, то они сохраняются, но если сознательно решить с ними покончить, то, может быть, от них удастся избавиться.

Список литературы:

1. Winkielman, P., Niedenthal, P. M., & Dalle, N. (2009). Emotional conception: How embodied emotion concepts guide perception and facial action. *Psychological Science*, 20, 1254-1261
2. Halberstadt, J., (2009). Emotional conception: How embodied emotion concepts guide perception and facial action. *Psychological Science*, 20, 1255-1260
3. Uznadze D.N. Experimental basis of the psychology of the installation. - 1949.-4.
4. Allport G. The nature of prejudice. - М., 1958.- С. 6.
5. Myers D. Social psychology / per from the English. - St. Petersburg: Petep, 1997.7.
6. Allport G. The nature of prejudice. - М., 1958.- С. 7

7. Devine.P.G (1989). Stereotype and prejudice: Their auto-matic and controlled components. Journal of Personality and Social Psychology, 60, 5-18.

Ж. АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ «ПСИХОЛОГИЯ» ОҚУ ҚҰРАЛЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ–ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ, ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҒЫНАСЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Д. Бекпауов

Қайнар академиясының магистранты, Алматы қаласы

Астан-кестен тарихи ауыр кезеңде өмір сүрген Жүсіпбек Аймауытұлы артында оқу-ағарту мәселелеріне қатысты бағалы және маңызды педагогикалық-психологиялық ғылыми мұра қалдырып үлгерді. Оның халыққа білім беру орындарында ұстаздық, жетекшілік қызмет атқара жүріп, жас ұрпақты жаңаша тәрбиелеу, жаңаша білім беру мақсатын көздеп жазған «Тәрбиеге жетекші» (1924), «Психология» (1926), «Жан жүйесі және өнер таңдау» (1926) атты елеулі кітаптары мен оқу құралдары кезінде ерекше рөл атқарды.

Түйін сөздер: Жүсіпбек Аймауытұлы, өмірбаяны, ғылыми еңбектері, психолог-зерттеуші, ғалым.

Халқымыз ғасырлар бойы жинақтап қалыптастырған рухани қазынамыз тоталитарлық режим кезінде зор дағдарысқа түсіп, тоқырап қалған. Бұл жағдай жас және болашақ ұрпақтың өз халқының мәдениеті мен салт-дәстүрінен ажырап қалуына, сондай-ақ мәңгірт болып қалыптасуына күшті әсер етті. Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі арқасында қазіргі кездегі өскелең ұрпақ ата – бабаларымыздан қалған салт-дәстүр, әдет-ғұрып тағы басқа игі істерінен толық қол үзіп, ажырамай қалуының басты себебі болып отыр [1].

Жүсіпбек Аймауытұлы Халық ағарту комиссариатында, педагогикалық оқу орындарында қызмет істей жүріп жас ұрпақты жаңа рухта тәрбиелеуге, олардың ғылымның әр саласында жан-жақты білім алуын көздеген еңбектер, оқу құралдарын жазды. Ж. Аймауытұлының «Психологиясының» қазақ тіліндегі алғашқы жүйелі оқулық екені өз алдына, сонымен бірге мұнда қазіргі педагогтар мен психологтар үшін де пайдалы ойлар көп. Мысалға, автордың оқыту процесінде шәкіртердің белсенділігін арттырмайынша, қалаған нәтижеге жете алмайсың деп, ынталандыру мен қызықтыру әдістеріне ерекше мән беруі бүгінгі күнгі «жаңа технологияларымызбен» үндесіп жатқандай.

Сол себептердің бірі және бірегейі «Психология» атты еңбегіне тоқталайық. Бұл еңбекті араб әрпінен қазақ әрпіне аударып, түсініксіз ғылыми терминдердің мағынасын ашып, толықтырып, түсінігін кең ашып жазған – сол жылдары психология ғылымының кандидаты, доцент, Қазақстандағы психология ғылымының дамуына өзіндік үлес қосқан Ақажанова Алма Тәуірбекқызы [2].

«Психология» кітабы 12 тарау, 102 тараушадан тұратын, қайта басылып, қазақ тілінде 1995 жылы Алматыда «Рауан» баспасынан шықты. «Психология» кітабының алғашқы 11 тарауы жалпы психологияға арналған, тек соңғы 12-ші тарауынан этнопсихологияға байланысты Жүсіпбек Аймауытұлының көзқарастарын оқи аламыз. «Психология, – деп жазады Жүсіпбек осы кітаптың «Бет ашарында», терең ойдың білімі, құрғақ фәлсәфә бос сөз екен деп ойламаңдар... өзге білімдер затшылдыққа табанын тіресе де, психология әлі тіреп, аяғын нық басқан жоқ... қарапайым адамға жұмбақ сықылды көрінетін талай нәрселер психологияда қаралады ... Себептері, сырлары айқындалады, бұлардан хабары болу, ақыл ойына ерік беру кімге болса да керекті». Бұл фәлсәфәға аттайтын табалдырық [3, 7-8 бб.].

Оқырманына осылайша ой сала келіп, Жүсіпбек «Психология нені сөйлейді» дейтін бірінші тарауда осы ғылымның екі жарым мың жылдық тарихынан біраз мағлұмат береді. Бұл жерде ұтымды ақыл-ой, эксперименттік тәжірибе, психологияның жай-жапсарын баяндайтын беттер өте тартымды шыққан. мұнда жалпы психология мәселелеріне қатысты өте маңызды және мазмұнды деректер орын алады. Мысалы, «жан» ұғымының пәлсапа тарихы қалай пайда болғаны, ондағы діннің «жан бар, жан ажалсыз» деген пікірдің орын алуы; психология ғылымының пәні, зерттеу объектісін анықтауы; адам қылығын зертеудегі негізгі әдістерді қолдану мақсаттары (тәжірибелік бақылау, әңгімелесу, сауалнама); бақылағанды қалайша жинақтап жазу керектігін қамтыған [2, 24-42 бб.].

Кітаптың екінші тарауында адамның жан-дүниесін, мінез-құлқын зерттеуді қайтып ұйымдастыруға болатындығын, мұндағы негізгі әдістерді (бақылау, сауалнама, тәжірибе жасау т.б) жан-жақты түсіндіріледі. Бізді ерекше таңқалдыратыны – адам психологиясын зерттеуде математиканы, вариациялық (түсіндірме) статистика дейтін саласын қалайша пайдалануға болатындығы жайлы мәселе. Автор адамның дене мүшелері, олардың физиологиялық қызметіне, жүйке салаларының (ми, нейрон, шілтер, неврит, дендрит) саңылау мүшелеріне кең түрде тоқталған. Мұнда физиолог И.П.Павловтың жоғары нерв қызметімен, сананың пайда болып дамуы туралы ілім негіздері түсіндіріледі; неміс ғалымы Гельмгольцтың үш түрлі түйсіктерді айыратын элементтердің бар екендігін баяндайды; түске соқырлық (дальтонизм) және сезім мүшелерінің негізгі қызметі мен олардың көңілге деген әсерін «дене сезімі - тіршілік сезімі» деп айта келе, Ж.Аймауытұлы айқын мысалдар келтіреді. Кісінің қылығын қимылынан байқауға жәрдемдесетін психология ғылымы екендігін ғалым саңлау мүшелері қызметі арқылы байқатып: бет қимылы, ымдасу, көз әлпеті, ауыздың құбылуы, сыртқы және ішкі құбылыстардың алуан түрлі сезімдерді байқауға болатындығын, автор мысалдар арқылы дәлелдей білген. Бұл жәйттер қазіргі кезде қолданылып жүрген дене терапиясымен сәйкестенеді деп айтуымызға болады. Бүгінгі күні психологиялық зерттеулерде математиканы қолдана білу өзекті мәселеге айналса, ХХ ғасырдың алғашқы жылдары ең тұңғыш ізденуші ғалым Ж.Аймауытұлы бұған маңызды түрде ерекше көңіл аударған. Психология маманы нені бақылау керек? – деген тараушада әртүрлі (хроноскоп, гемограф, кардиограф, спигмограф, пидеомограф, пинеймограф) жәйлі аспаптарға түсінік беріп, пайдалану жолдарын көрсете білген [4, 10 том. Адамзат ақыл – ойының қазынасы. –226-232].

Үшінші тарауда «Тірі заттардың қылығын жалпы мінездеу», («Психика және сана») деп аталады. Мұнда психофизикалық және психофизиологиялық феномендер, атап айтқанда, ағзаның тітіркенушілік пен сезгіштік қасиеттерінің ерекшеліктері, жануар мен адамның дағды, инстинктері (соқыр сезімдері), бұлардың бір-бірінен айырмашылықтары, өсімдіктер дүниесіндегі тіршілік белгісі –тропизмдер ғылыми талдауға алынады. Осы тарауда академик И.П.Павловтың әйгілі шарттары рефлексер туралы ілімінің негізгі қағидалары сөз болады. Осы тараудың үшінші тақырыпшасы «Рефлекс» қозғалысын түсіндіру үшін мынадай мысал келтіреді. Біреу жүгіріп келіп «Атыңды ұры әкетіп барады» десе жүректің соғуы замат тоқтай қалады да, содан кейін қатты соғады. Осы кездегі қозғалыс қандай? Ерікті ме, еріксіз бе? Мұнда аралас сезім болады деуі мүмкін. Ол кезде етке жаңа қол қойған болса, әйтпесе ойнап, айтты деп ұқса, қонақ қолын бір-ақ сілтеп, етін жей беруі мүмкін». Тірі заттардың қылықтарын салыстырып (қозғыштық, серпілу, ілгері-кейінгі қозғалыс, тропизм, инстинкт, рефлекс). Ж.Ж.Аймауытұлы «инстинкт дейтін ұғымды «парасат» деп алған. «Жануар бір белгілі түрткіге (стимул) серпілетінін, түрткі дененің белгілі бір бөлімін қоздырғанда ғана жануар серпілетінін тапсақ, дененің сол жерінде айырықша саңалау бар деп жоруға болады», – деп тұжырым жасайды автор.

Осы кітаптың төртінші тарауы «Денедегі кейбір мүшелер, олардың қызметтері» деп аталады. Жүйке жүйесі мен оның атқаратын қызметі, қозу, тежелу үрдістері, ми бөліктері, олардың қызметі, негізгі сезім мүшелерінің (көз, құлақ, иіс, дәм, тері т.б) анатомиялық құрылысы барынша қазақ ұғымына қиындық келтірмейтін жеңіл, қарапайым, түсінікті тілмен беріліп, ғылыми мағлұматтар келтірілген. Тағы бірде «Түске соқырлық» яғни дальтонизмнің өзін неміс ғалымы Гельмгольц былай түсіндіреді: Бір адамдар «жасыл» мен «қызылды» ажырата алмайды. Мәселен, сондай бір әйелге душар болып, орамал кестелетсеңіз, кестеленерде жапырақты жасыл жіппен, гүлін қызыл жіппен тігіңіз деп тапсырсаңыз, әлгі жарықтық жапырақты қызылмен, гүлін жасыл жіппен тігіп қойғанын көресіз. Бұл – түсті ажырата алмағаннан туған қайшылық. Біздің айтайын дегеніміз, кесте тігу, киіз басу, тағы басқалар – бұның бәрі қазақ халқының ұлттық қол-өнерінің, бұйымдарының түрлері. Яғни қазақтың қыз-келіншектері он саусағы майысып, қолдарынан келгенше түрлі-түсті заттардан неше түрлі бұйымдар жасайтын болғанының айғағы. Бұл төніп тұрған этнопсихология емес пе?

Автор адамның дене мүшелері, олардың физиологиялық қызметіне, жүйке салаларының (ми, нейрон, шілтер, неврит, дендрит) саңылау мүшелеріне кең түрде тоқталған. Мұнда неміс ғалымы Гельмгольцтың үш түрлі түйсіктерді айыратын элементтердің бар екендігін баяндайды; түске соқырлық (дальтонизм) және сезім мүшелерінің негізгі қызметімен олардың көңілге деген әсерін «дене сезімі – тіршілік сезімі» деп айта келе, Ж.Аймауытұлы айқын мысалдар келтіреді [2, 97 б.].

Бесінші тарауда сезім, сондай-ақ этнопсихологиялық тұрғыдағы келбет, көз әлпеті, беттің ым-ишарасы, түрлі дене құбылыстарының психологиялық ерекшеліктері көшпелі қазақ өмірінен алынған қызғылықты да, нақтылы деректер арқылы тартымды берілген. Мұнда әсіресе адамда жиі

ұшырайтын махаббат, әуесқойлық, қорқыныш, паңдық, тентектік, көрсеқызарлық т.б сезімдерді қалыптастыру жолдары сөз болған. Осы тараудың «Сүйекке біткен серпілу, жүре табылатын серпілу» деген тақырыбында баланың туа біткен қасиеттерін ескеру қажеттілігіне тоқталады: «Ағылшында – атты суатқа әкелуге болады, зорлап ішкізуге болмайды деген бір мәтел бар. Сол тәрізді, баланың тума серпілуін қозғайтын ешбір шара істелмесе, баланы мектепке бергенмен, көңілдегі нәрсемізді үйретуге болмайды. Алғашқы қадамды бала өзі бастау керек... Сол ісіне қарай оқытушы өз қармағын салып, өз тұтқасын орнату керек». Осы тарауында баланың сензитивті кезеңінде байланысты мысал келесі ойын келтірген: Мысалы «Баланың табиғатын ұқпаған үлкен кісі баланың әлденеше сағаттай әуреленіп, бір нәрсені аударып-төңкеріп, шұқынып отырғанына таң қалады. «Темірді қызғанда сок» дегендей тәрбиені бала жастан бастап, бала бақшасында, алғашқы оқыған уақытта көрнекі құрал жасаған кезде баланы жасау жұмысына үйрету керек» делінген [5, 140].

Осы кітаптың 5-ші тарауының төртінші тақырыбы былай басталады: «Кісі алған әсерлерге серпілуші, қайта жауап беруші дене (организм), оның ішкі қабілеттері сол серпілулерді табуға қызмет етеді: тәрбиенің мақсаты сол серпілулерді көбейтіп, кәметке жеткізу. Бір сөзбен, тәрбие серпілуді жинай беруге тырысу керек», – деп тағы, тағы осылай кете береді.

Қорқыныш туралы айтқан кезде де, мектептегі ерте кездегі жазалау түрлерін былай суреттейді: «Бұрынғы кездері ұрып-соғу жолымен қорқытса, енді қорқытудың жолы жұмсарып, басқа түрге айналады. Қайтсе де әзіз оқыту жолында қорқытусыз болмайды», делінген. «Олай болса, оқытушы алдымен баланың сүйегіне біткен икемдіктеріментаныс болу керек, белгілі серпілуге қандай икеме болатындығын, бала кездегі әуесқойлығы, соқыр сезімі қандай болатындығын біліп бір серпілудің орнына екіншіні айырбастап, баланы жасанды нәрселерге беттеу керек [6, 99-103 б.].

Яғни мұнда соңғы сөйлемде не жайлы айтып тұр. «Әзіз» деген сөзге мән беріп оқысаңыз, «кез келген оқытудың қандай түрі болмасын» дегенді меңзеп тұр. Ал алғашқы мысалда да: «Серпілу, жүре табылатын серпілу» дейді. Яғни бұл «әдет, дағды» туралы айтып отырғаны. Сүйекке біткен серпілу дегенде, «Ауру қалса да, әдет қалмайды» деген қазақтың мақалын еске түсірген жөн.

Алтыншы «Зерделі қылық» атты тарауда Ж.Аймаұтыұлы атақты зерттеушілерінің: неміс физигі Б. Фехнердің классикалық психологияның басты қисындарын, түйсіктің негізгі заңдылығы болып есептелетін психофизикалық заңдылығын, Г.Гельмгольцтің резонанс теориясын және т.б. тәжірибелік ашылымдарын төл тілімізбен жақсы нақыштаған.

Түйсік пен қабылдау, перне іліктестігі (ассоциация), ынта мен ілтипат, ес пен елес, қиялмен шығармашылық мәселелері алтыншы, сегізінші тараулардың басты тақырыптары. Мұнда адамның әсерленуі мен сезімі арасындағы сипаттамаларға мысал келтірілген. Бұл сипаттамаларда ұлтымызға тән төрт түрлі малды келтіре отырып түсіндіреді. Мысалы: «Мәселен, бір соқыр ел қыдырып жүріп, бір ауылға келеді. Бұл ауылда жүз саулық жамырап жатады. Екінші бір ауылға келгенде, үш жүз саулық жамырап жатады. Соқырдан «әлгі екі ауылдың қайсысы қойлы екен», – деп сұрасақ (бұл елмен таныс емес болса да), соңғы ауылдың қойы көп деп айтар еді. Тағы бір жерлерінде ұлттық аспабымыз сырнай-кернейді мысалға келтіреді.

Тәрбиелік жағынан психологиялық-педагогикалық пәлсапасындағы автордың маңызды мәселесінің бірі «әдеп». Әдептенудің жекелеген (салт-дәстүр, әдеп-ғұрып, жон-жосық т.б.) қысқаша мағлұматтар беріп, ондағы көрініс беретін жағымды (шыдамдылық, қанағаттылық, батылдық т.б) және жағымсыз (шылым шегу, насыбай ату, арақ, апиын ішу т.б) жақтарын баяндап «әдет – адамның екінші табиғаты» екендігін атақты адамдардың өмірінен алынған мысалдармен (Шекспир, Дарвин т.б.) дәлелдейді. Осыған байланысты: «әдептілік қасиеттерді бойына дарытам десең, ең алдымен ақыл парасатқа мән беру қажет» - деп автор қорытынды ойын тәптештейді [2, 133-136 б.].

Аудармашы Жүсіпбек Аймауытұлы өзіміздің этникалық ерекшелігімізді ғана емес, сонымен қатар өзге де ұлт өкілдерінің этнопсихологиялық ерекшеліктерін, шетел ғалымдарының еңбектері арқылы көрсете білген. Мысалы, Психология 6-шы тарау «Әдет заңы» атты тараушада Американың атақты психологы Джеймстің Үнді халықтарының ғалымдарымен әңгімелесе отырып, олардың бет-әлпетіндегі, тұрмыс-тіршілігіндегі өзіндік ерекшеліктерін былай деп баяндайды: Үндістаннан келген бірнеше ғалымдармен әңгімелестім, білімнің әр тарауына жетік, өмір тақырыпты, пәлсепе тақырыпты, яғни философиялық көзқарастары терең екен, солар айтады: «Біздің бет-әлпетіміз дайым қорыққан, қынжылған іспетті, отырғандағы сиқымыз кейіпсіз, адамға жаман бір түрлі жаман әсер береді», – дейді. «Ұзақтың сары күні бір минут дамыл алып, ойлануға

мұршаларымыз келмейді». Енді біреуі былай айтады: «Біздің Үндістан жұртында мынадай бір әдет бар: күніне аз болса, жарты сағат оңаша отырып, денесін дамылдатып, демалысын бір қалыпқа түсіріп, мәңгілік мәселелер туралы ойлатады. Үндістанның биттей баласына шейін, жасынан осы әдетке машықтанады». Денелері артық қозғалмайды, байсалды, кісімен сөйлескенде сыпайы, бойлары кең, бет кейіпі жазық, бір тегіс: отырыс-тұрысы салмақты. Күншығыс халқының мынадай түрін көргенде маған біздің жұрт бір жақсы мінезді білмей жүр екен деген ой келді. «Ащы дауыстарыңды жұмсартыңдар қалыптан артық қозғалмаңдар, секектеп дінкелерінді тигізбендер, денені салмақпен ұстандар!» деп Американың қай әкесі, қай тәрбиешісі балаға үгіт айтқанын естідіңдер. Ойлап қарасаңыздар, денені қалыптан артық қозғаудың, зорланудың, бетті жүз құбылтудың сүреңі, әсері адамның ішкі сипаттарына да тиеді, сөйтіп, бүкіл ұлтқа зиян келтіреді», – дейді Ж. Аймауытұлы [2, 136-137 б.].

Жүсіпбек Аймауытұлы таным үрдістерінің барлығына да толық тоқталып сипаттама берген. Олардың барлығы да ұлттық қазақи тілімізде жазылып өткен. Олар қазіргі әлеуметке байланысты бұрынғы атауларынан бұрмаланып, орыс тіліне жақын атаулармен аталып отыр. Мысалы: Апперцепция – яғни қосарланған түйсікті, Жүсіпбек Аймауытұлы «Апперсепсе» (түйсіктегіш) деп айтқан. Бірақ бұл кітап қайта басылып шыққан уақытта Алма Тәуірбекқызы Ақажанова бұны былай түсіндіреді: «Қазақ тілінде «ц» дейтін дыбыстың жоқтығын ескерді ме, әлде сол кездегі арабша жазуымызда «ц» дыбысын таңбалайтын әріптің болмағандығынан ба, кітапта «апперцепция» деген сөз «апперсепсе» түрінде жазылыпты. Автордың терминдерін қазақ тілінде жазуға, оқуға бейімдеу жолындағы ізденісінің тарихи, ғылыми мән-мәйегін ескеріп, кітаптағы көптеген басқа атау сөздер сияқты бұл терминнің де түпнұсқасындағы қалпын бұзбай, сол күйінде көшіріп бердік», – дейді.

Жүсіпбек Аймауытұлы бұны былай бастайды: «Апперсепсе» деген сөзді психологияда қолданбаса да кемшілік жоқ. Бірақ педагогикада жиі ұшырайтын сөз болғандықтан, түсіндіру керек. Әуелі мысал келтірейік деп, біраз мысалдар келтіріп жазған. Соның ішіндегі бір-екеуін келтіргенді жөн көріп отырмыз. Себебі бұлар өзіміздің ұлтымызға тән, тұрмыс–тіршілігімізде қолданыста жүрген заттардан алынып отыр. «Сырттан келген әрбір әсер біріңе қосылмай тұрып, санамызға тура бармайды, санамызға қалай барады, солай серпілу пайда болады. Бір бала! «Бір дегенім үшкіл» деп шұбыртып ала жөнеледі. Бұл не? – жаңа әсер әлде қашанғы іліктес әсерді туғызады. Бір бала «торта» алып келгенде, «торта» деген сөзді естіп, Бектұр «айырып сары майдан торта қойдым» деген осы ма? – деп сұрайды].

«Көлемдікті түйсіктеу» деп аталатын жетінші тараушада зерттеуші автор келесі маңызды психологиялық феномендерге көңіл аударған.

Мұнда былай дейді: «Үшінші өлшеуді түйсіктеуге көзіміздің қолғабысы, қызметі қандай. Бір көзімізді басып, бір көзімізбен қарасақ, нәрсенің алыс-жақындығын айыра алар ма едік. Енді осылай қарап көрелік: алдымда бала тұр, баланың әр жағында арбада байлаулы ат тұр, оның ар жағында бір қатын қораптан тезек алып жатыр... деген сияқты. Бірақ анығында нәрселердің алыс-жақындығы дәл қандай екенін табуға болмайды. Оған тағы бір мысал келтірейік. Алдымызда ақ шымылдық құрулы тұр. Шымылдықтың бергі жағында шаңыраққа байланып, өрмекшінің өрмегіндей салбыраған жіңішке ақ жіп тұр екен. Шаңырақтың қай тұсына байланғанын көрмейік. Сол жіпті сыңар көзімізбен қарасақ, шымылдық пен жіптің арасындағы алыстықтың қандай екенін айыра алмаймыз. Жіпке қолымызбен ұмтылсақ та, жазатайым болып, тап баса алмас едік. Ал осы жіпке екі көзімізбен қарасақ, көзімізбен жіптің арасын, жіппен шымылдық арасын бұлжытпай-ақ табар едік. Бұдан шығатын қорытынды: сыңар көзіміздің өзі нәрсенің үшінші өлшеуін табуға көмек етеді екен» [2, 180 б.].

Сегізінші тарауда берне мен ұғым, ұғым мен сөйлеу, ұғым мен сөз, тіл қалай пайда болған, елестету, ойлау (ұғым, пікір, ой қорытындылары) сияқты ғылыми категориялардың мән-мәнісі логика, психология тұрғысынан шынайы талданған. Жүсіпбек адамның көңіл-күйі, сүйсінуі мен ләззаты, жек көруі мен азап шегуі – жан дүниесінің әр қилы ерекшелігін жіпке тізген асықтай, айшықты сөздермен майын тамыза жазумен қатар, жаны мен тәніңді қоса магниттей баурап алып, ерекше тебіренеді. Ол сөз құдіретін ерекше түсінген, айтпақ ойын жұртқа толық, желілі тізбекпен жеткізуді мақсат тұтқан. «Психология кітабының «ұғым мен сөйлеу», «ұғым мен сөз» дейтін тараушаларында, сан алуан публицистикалық мақалаларында біз айтқан осы жайт кеңінен сөз болған. Жалғыз заттарды (кітап, ағаш, т.б.) мидағы із ретінде түйсінсе, ал бірнешеуінің белгісіне байланысты сипаттаған кезде оларды жалпы берне, немесе ұғым деп түсіндіреді автор. Олар қалай пайда болады? – деген сұрақ қоя келе, оның жауабын талдау (анализ), іріктеу (абстрация), сіңістіру (ассимиляция), ұластыру (синтез) арқылы түсіндіруге болатынын дәлелдейді. «Жеке

нәрселердің бернесі тұқымдас бернелердің орнына жүреді, солардың орынбасары деуге болады», олар қосылып жалпы берне туғызады, ал тұқымдас бернелерге орынбасар болатын оны туғызытан – сөз дейді автор. Адам ойлағанда жалпы перненің орнына сөздерді қолданады деген дәлел келтіреді [2, 189 б.].

Аймауытұлы өзі де негізгі қағидаларды үнемі басшылыққа алып отырған. Жазба сөз мәдениетіне қойылатын қатаң талаптарды зерттеуші өзінің аудармашылық тәжірибесінде де қатты ескерген. Мәселен өзі тәржімелеген «Төңкеріс тарихы», «Орыс тарихы», «Коммунизм әліппесі» М.Горький, Г.Мопассан, Д.Лондон, Р.Тагор т.б шығармаларын аударғанда да осы ұстанымнан айнымаған.

Тоғызыншы тарауда ерік-жігер, қаржы-қайратты тәрбиелеу жайлы әңгіме болса, оныншы тарауда – ұйқы, түс көру, көз байлау (гипноз) т.б парапсихологиялық құбылыстар жайлы айтылады.

Оныншы тарау «Ұйқы, түс, көз байлау тақырыптарына арналған. Автор «Ұйықтаған уақытта дененің қызметі қандай болады? – деген сұрақ қойып соған келесі түсінік береді. Бұл мәселе 20 ғасырда әлі зерттелмегендіктен толық жауап алуға болмайды. Бірақ негізгі себептердің бірі – жүйке жүесінің шаршауы, зеріккендік, біркелкі характертер, түрлі сезімде, іштің бұзылуы, жүректің соғысы, дем алудың дұрыс болмауы т.с.с. Түс дегеніміз, – деп жазады зерттеуші, ояуда көретін нәрселердің бейнесі. Оны дәлелдеу мақсатымен француз ғалымы Моридың тәжірибелерін келтіреді: ұйқы кезіндегі денені шіміркендіру, қайшыны сылдырлату, одеколон искету, қызарған темір т.с.с.). Ғалымның пайымдауынша, «күндізгі көрген-білген, естіген, сезген нәрселер, ойлаған ой» түске кіреді. Жүсіпбек Аймауытұлы оқырмандарға түс және түс көру сияқты психикалық құбылыстың мәніне ғылыми тұрғыдан түсінік беріп, әрекет пен әдеттің психологиялық негіздерін зерделейді.

Он бірінші тарауда Жүсіпбек Аймауытұлы адамдардың тұрғылықты жеріне байланысты мінез бітістеріне сипаттама берген. Ғалымның пайымдауынша, адам баласының түрлі тұқымында түрлі мінез болады. Оңтүстік жақтың адамдары жедеқабыл, ұшқыр қайратты деп саналады: ағылшын тұқымы, әсіресе американдық адамдар көңілі жабыңқы, өмірі күдік пен бөгетті бұзып өтуге арналған деп санайды. Теріс қылықты адамдарды сипаттай келе автор Кеменгерлердің (Аристотель, Леонардо да Винчи, шекспир, Кант, Вашингтон, Ч.Дарвин, Марк секілді атақты тұлғалардың қылықтарына тоқталады. Ж. Аймауытұлының пікірі немістің ұлы философ, ғалымы И. Кантпен (1724 - 1804 ж.ж) сәйкес келеді. Ол өзінің жоғарыда айтқанымыздай, «Антропологияға тәжірибелік көзқарас» атты еңбегінде «Француз, Неміс, Ағылшын халықтарының мінез-құлық ерекшелігін атап көрсетіп кеткен. Олардың, жалпы қай-қайсысына болмасын жағымды және жағымсыз мінез түрлері бар», – деген. Джеймстің еңбектерін аударып, оның айтқан адам мінез-құлқында кездесетін кейбір көріністерді өзіміздің ұлтымыздан кездестіруге болатынына көз жеткізіп, осы кемшіліктерді егжей-тегжей талдап, анық көрсетіп отырған.

Жүсіпбек Аймауытұлы этнопсихологиялық ерекшелігімізді айқын танытып, яғни ат-арба, шаруақор қатын, шымылдық сияқты ұлтымызға жақын сөздер арқылы беріп отыр. Жаңа келін түскенде, жас келінді шымылдық ішіне отырғызған. Бұл тек қазақ халқында ғана бар дәстүр. Шымылдықты тек бізде ғана қолданады деп айтсақ, артық емес деп ойлаймыз.

Он екінші тарауда «Адам қылығының әлеуметтік, шаруашылық негіздері» «Жағрапия жағдайының адам қылығына сүреңі (әсері)» деген тарауша орын алады. Онда ауаның жылы, суықтығы, жауын-шашын. Күн-райы, жарық-сәуле – осының бәрі адамның қылығына өз сүреңін береді. Қыстыгүні, жаздыгүні, жауында, құрғақшылықта, күннің ашық болуы, бұлтты болуы, түнде, күндіз адамның қылығы өзгеретіндігі едәуір көрініп тұрады. Сондай-ақ жыл жаналануының да әсері бар. Жаңа жылдың ықпалын өспірім жастарды бақылап оңай білуге болады. (Мәселен, жаз – өсетін шақ, күз – салмақ қосылатын, қыс – арыпзатын, жазғытұры – шағылыс тілейтін мезгілдер). Жауын-шашынды, бұлтты, ылайса күн – адамды жабырқатады, шуақты, шағыл күн – қоздырады.

Адамның қылығы ауа райының осы айтылғандарынан көрінеді. Адам атаулыны тұтас алып қарасақ, солтүстік жақтағы жұрттар араласып, дәйім қатынасып жатса, оңтүстік жақтағы жұрт көбінесе бөлек-бөлек бытырап жатады, бірін-бірі білмейді: міне оңтүстік жақтың халқы жетіле алмай кенже қалуының себебі сол. Ал енді сулы жердің халқын қарасаңыз суында кеме жүретін болса, мәдениеттің ұйытқысы болғанын көресіз. Сонымен жағрапия жағдайы адамның қылығына ықпал береді. Міне, осы жерлерден этнопсихология көзқарастарын анық көруге болады [3, 201 б.]. Осы еңбектің бесінші тараушасында «Дін мен пәлсепенің шаруаға байланысы» деген тақырыпта

әр этностың әр діні, сенім-нанымы жайлы айтқан. Мәселен қазақ халқы төрт түлік малдың өз пірі бар деген. Яғни шаруа жағдайына байланысты қазақ халқы жылқының пірі – «Жылқышы ата» сиырдікі – «Зеңгі баба», түйені – «Ойсыл қара», – деп айтқан. Сонымен қатар босанған қатынға «Би Бәтимамыз» даяр тұр. Кедей болып бара жатсақ, «Қыдыр» келіп мал беріп кетеді – деп көп жорамалдар жасаған. Құрғақшылықтың, жауын-шашынның алдын алатын әулиелер де баршылық [3, 210 б.].

Осы еңбегінде автор әділдік, мейірімділік, мәдениет, салт, тіл, ертегі, өнер т.б рухани мұраларды сөз етіп, бұларды қазақ ұлтының өмірінен алынған мысалдар арқылы баяндайды. Адамның жүрегінің, – деп жазды ол, – сыры табиғатпен жалғасса, қиялы күшейіп, мінезі көркейіп, сезімі нәзіктеле бермек». Этностық психологияның осы іспеттес негізгі түйіндерін бұдан жетпіс жыл бұрын тұжырымдай алған оқымыстылардың ой-парасатының кеңдігіне қайран қалуға болады. Жүсіпбек Аймауытұлының еңбектерінен қазақтың бір кездегі жайсаң мінезінің біртіндеп бұзыла бастауына не себеп болған деген сұрақтың да жауабын табуға болады. Ол мұны патша өкіметінің отарлау саясатынан туындағанын, қазақта бұрын-соңды кездеспеген кейбір мінез-құлықтардың біртіндеп жұрттардың сүйегіне «сіңе» бастағанын, мұны кезінде ұлы Абайдың да ашу-ызамен сынағанын еске сала кетеді. Расында да, Абай өз замандастарының басында осындай келеңсіз қасиеттердің он бестей түрі кездесетіндігін өзінің қара сөздерінде көрсеткен еді. Отарлау саясатының салдарынан қалыптасқан жексұрын қасиеттерді Жүсіпбек Аймауытұлы былай санамалап береді: «Қазақ халқының мінезіне, қылығына тиген зиян мыналар: ұрлық, зорлық, қорлық, өсек–аяң, өтірік алдау, қулық, сұмдық, айдау, байлау, кісі өлімі, рақымсыздық, жалған сөздер, нысапсыздық, тұрақсыздық, масылдық, жалақорлық, зұлымдық деген т.б мәселелер шайтанның ұясынан артық болмаса кем болған жоқ. Автор осы жерде барлық жаман қасиет атаулыны туған халқының басына үйіп, төккенімен, бұған жаны ашып, осы тұйықтан қалай жол тауып шығуға болатындығы жайлы да тебіренеді.

Осы айтылғандар Жүсіпбек Аймауытұлының ұлт психологиясына байланысты түйіндерінің іргетасы. Ғалым өзінің ұлттық мінез туралы жасаған тұжырымдарында әр этностың, әр ұлттың өзіне тән мінез-құлқы секілді қасиеттердің біршама тұрақты да, тұрлаулы болатындығын, сондай-ақ, олардың біртіндеп қалыптасуына оның өскен ортасы, тұрмыс-салты, әдет ғұрпы (тіл, дін, өнер, табиғат, әлеуметтік орта т.б.) әсер ететіндігін, ұлттық қасиеттердің, ұдайы қалыпта тұра бермейтіндігін, олар баяу болса да, өзгеріп отыратындығын, қазақ өмірінен нақтылы мысалдар келтіріп, бажалай баяндайды. Осы сияқты күрделі ғылыми мәселені Жүсіпбек ана тілімізде алғаш көтеріп, ол адам санасының даму жолын тарихи-қоғамдық тұрғыдан дұрыс баяндайды да, қоғамдық психологияның негізгі мәселелерінің (топ, жұртшылық, қоғам, парасат, әдет, т.б) мәнін қазіргі психологиялық түсініктердің төңірегінде пайымдайды.

Он екінші тарауда әдет-ғұрып, ұлттық сана, дәстүр, түрлі оң және теріс қылықтардың табиғаты, тұлғаны әлеуметтік-қоғамдық тұрғыдан қалыптастыру, сондай-ақ мәдениет пен өнердің; дін мен пәлсафаның, географиялық ортаның (экология), тап тартысының, тіл мен әдебиеттің – адамның жан дүниесіне тигізетін әсері ежелгі дала тұрғындары – көшпелі қазақтардың өмірінен мысалдар алынып, нақты, қызықты әдеби тілмен баяндалған.

Мұнда, яғни өздеріңіз байқап отырғаныңыздай, ұлттық ойынымызды, тіпті төрт түлік малды бағу, күту мысалға келтірілген. Сондай-ақ суырып салма ән салғызу туралы айтып өткен. Бай баласы мен жарлы баласының айырмашылығын, өмірлік тәжірибесін де мысал еткен. Осы ретте «Аш бала мен тоқ бала ойнамайды, тоқ бала ештеңені ойламайды» деген мақалды айта кеткенді жөн көріп отырмыз.

Осы тарауда Жүсіпбек Аймауытұлы жалпы психология ғана емес, психологияның барлық саласына еңбегі сіңген деп айтсақ, артық болмас. Себебі оның еңбектерінен, шығармаларынан әлеуметтік психология болсын, жас ерекшелік психологиясы болсын, кіші мектеп психологиясы болсын тіпті, мінеки өздеріңіз байқағандай этнопсихологияға да байланысты көптеген көзқарастар, мысалдарды таба аласыздар.

Міне осы мысалдың өзінде ұлттық психологиямызға тән іс-әрекетті ертеден келе жатқан тұрмыс-тіршілігімен ұштастыра түсіндіреді. Яғни ата-бабаларымыз жау шапқанда да, қуаныш кезінде де ат жарыстырып, тай шаптырып, сондай-ақ ат үстінде күрес жасаған. Саңылау мүшелерін түсіндіргенде де «Домбыраны» алады. Мысалы: Домбыраның тырсылдаған ішегін шертіп қалсақ, дыбыс шығады. Дыбыс шығып тұрған кезде қолымызды ішекке тигізсек, ішек дірілдеп, қимылдап тұрғанын көреміз. Бұл жерде автор ұлттық аспабымызды мысалға келтіріп отыр.

Жүсіпбек Аймауытұлының «Психология» атты оқулығына жалпы сипаттама берсек: бұл төл тілімізде, қазақтың қарапайым тілімен жазылған алғашқы кітаптың бірі. Мұнда этнопсихологиялық көзқарастар кеңінен жазылған. Бұл кітап өте терең түсінуді қажет етеді. Өзіңіз оқып отырған кезіңізде, назарыңызды барынша салып, әрбір сөзіне терең мән беріп оқымасаңыз, түсінбей қаласыз. Осы арада, бұл айтып отырғанымызды тереңірек ашып түсіндіру үшін, мына бір жерлерін мысал ретінде көрсетіп өтейін.

Жүсіпбек Аймауытұлы – қазақтан шыққан тұңғыш психолог деп санау қажет. Ол таным үрдістерінің барлығын өз заманында жеке-жеке атап, жазып сипаттама беріп кеткен. Әрқайсысының атауларын ұлттық тілімізде дәл, нақты айтты және де осылардың әрқайсысына келтірген мысалдарында бізге естілетін сөздермен, теңеулермен жеткізді. Автор адамды жануармен теңеген сәтте «айуан» деп, қыз-келіншек адамдарды «қатын» деп т.б мысалдар келтірген. Ал біз бұларды өзімізше түзеп отырамыз. Бірақ Жүсіпбек Аймауытұлы бұл сөздерді қолданған сәттерінде былай деп түсінік беріп отырған: «Қазақтың ер-азаматтары келіншегіне немесе әйелдеріне көңілі толып, жақсы көріп еркелеткен сәттерінде «қатын», «менің қатыным» деген. Сондықтан да «қатын» деген сөздің дөрекілігі жоқ, – деп жазады.

Жүсіпбектің сөз саптауға шебер, яғни оның тек өзіне ғана тән стилі, сөз өрнектеу ерекшелігі бар, оның әр сөзі мірдің оғындай дйттеген жеріне дәл тиіп отырады. Әрқайсысы өз орнында, сапқа тұрған әскердей, басы артық, өз орнында тұрмаған сөзді көре алмаймыз, логикасы да мықты, жұп-жұмыр, сөзі қысқа да болса нұсқа, тілге жеңіл, ойға кең, яғни ұлы Абай айтқандай: «Іші- алтын, сырты – күміс» болып келеді. Жұртты бірден өзіне баурап алады, ішкі жандүниенің небір қыртыстарына кіріп кеткенін аңғармай да қаласың. Бұл жөнінде профессор Б. Кенжебаев былай дейді: «Жүсіпбек шығармаларының тілі жатық, жарасты, сөз тіркестері ықшам, қайым-шешен болатын, жаттап алуға оңай келетін. Ол өте білімді, мәдениетті, көп қырлы, телегей теңіз талантты, ұшқыр да сұлу стилді жазушы еді» [7].

Ж.Аймауытұлының ғылыми терминология, стиль ерекшелігі, оның психологиялық жақтары – үлкен тақырып, бұл алдағы уақытта өз алдына арнайы сөз студі қажет ететін мәселе. «Психология» кітабында сурет, кесте, сызба, безендірулерге ерекше мән берілген. Бұл айтылғандардың барлығы оқу кітаптарының ажарын кіргізетін, олардың дидактикалық пәрменділігін арттыратын мәнді өлшемдердің бірі. Оқулықта классикалық ғылыми психологиядан түпкілікті орын тепкен, күні бүгінге дейін қолданбалық мәнін жоймаған түрлі аспаптар, аспан құралдарының (спимограф, эстезиометр, кимограф, пневмограф, камертон т.б), сондай ақ көптеген схема, таблицалардың суреттері (нерв жүйесінің бөліктері, ми жарты шарларының құрылысы, есту, сипай сезу мүшелері: көз, құлақ, тері, жүйке талшықтары т.б) орын тепкен. Осы иллюстрациялардың қазіргі психология оқулықтарының деңгейінде табылатындығын айрықша атап өтпеуге болмайды [8].

Психологияда термин жағы баршылық. Олардың жалпы саны 3 мыңнан асады. Ассоциация, апперцепция, тропизм, рефлекс, инстинкт, интеллект т.б ұғымдар Жүсіпбек еңбектерінде де көптеп кездеседі. Мәселен, 6- тараудың бір параграфында «Апперцепция» дейтін ұғымның мәні баяндалады. (Айналадағы түрлі заттар мен құбылыстарды дұрыс қабылдау кісінің өткен тәжірибесіне, жан дүниесінің мазмұнына тәуелді болып отырады. Мұны психологияда адамның өмір тәжірибесі, тіршілік барысында миына жиған-тергенін айналаны тереңірек, толығырақ білуге жәрдемдеседі деп түсіндіріледі. Мәселен алғаш оқығанда байқалмайтын нәрсе, келесіде тез көзге түседі мұндайда адам өзі тілеген, қажетсінген объектілерді ғана қабылдайды. Дүниені жемісті, нәтижелі танып- білуге жәрдемдеседі. Қабылдаудың осы заңдылығын жұртшылыққа қарапайым, түсінікті тілмен баяндауға Жүсіпбек ерекше көңіл бөлген. Мәселен оның 1930 жылы 2-сыныпқа арналған «Жаңа ауыл» атты оқулығындағы «Әркімдікі өз қамы» дейтін шағын әңгімеде апперцепцияның мәні ауыл өмірінен алынған фактілер арқылы шебер көрсетілген [9].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жарықбаев Қ.Б. / Жүсіпбек Аймауытовтың психологиялық еңбектері хақында. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-т. – Алматы: М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 1998. – 448 б.
2. Аймауытұлы Жүсіпбек. Психология. – Алматы, 1995. (аударған Ақажанова А.Т.). – 312.
3. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-т. – Алматы: М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 1998. – 448 б.

4. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық: Қазақтың психологиялық ой-пікірлері. – 10 том. – Алматы, 2006.
5. Акажанова А.Т. Их бессмертное наследие // Вестник КазГУ. Серия философская. – Алматы: КазГУ., 1994. КазГУ. – 156 с.
6. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-т. – Алматы: М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 1998. – 448 б.
7. Жарықбаев Қ.Б. Жүсіпбек Аймауытовтың психологиялық еңбектері хақында // Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-т. – Алматы: М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 1998. – 448 б.
8. Акажанова А.Т. Қазіргі психология тарихының дамуы, жағдайы, беталысы. Оқу құралы. – Алматы: NURPRESS, 2012. – 126 б.
9. Жарықбаев Қ.Б. Қазақ психологиясының тарихы. – Алматы: Қазақстан, 1996. 160 б.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРЕСТУПНОГО ПОВЕДЕНИЯ И МОТИВЫ

Г. Шалабаева

магистрант Академии Кайнар

Личность преступника нередко так закодирована в признаках события (следах) и обстоятельствах криминальной ситуации, что их дешифровка и установление пригодных для поиска признаков требует применения специальных методов познания как "ключей". Их определение - актуальная задача новейших направлений юридической психологии, среди которых перспективным на наш взгляд является разработка методик составления психологического портрета преступника.

Ключевые слова: психология преступника, механизмы преступного поведения, мотивы поведения, профайлинг.

Во многих странах принята программа проведения научно-практической разработки методов создания психологических портретов неизвестных преступников по делам о серийных преступлениях против личности [1, стр. 55]. Перспективность применения методики разработки психологического портрета определяется ее возможностями в решении ряда принципиальных задач служебной деятельности, стоящих перед правоохранительными органами на разных стадиях производства по уголовным делам, а именно: определение и сужение круга подозреваемых по делу лиц; прогнозирование поведения преступника при задержании или освобождении заложников; построение эффективной тактики допросов проходящих по делу лиц, реализации целей исполнения наказания и др.

С помощью методики разработки психологического портрета может решаться и круг более частных задач, в число которых входит: определение мотива преступления; виктимологический анализ деликта; конкретизация поисковых признаков; решение вопроса об объединении в единое производство уголовных дел (выявление серии) по наличию общих признаков в различных элементах преступлений; установление приоритетности версий и наиболее перспективных направлений розыска; выявление вероятности совершения в будущем аналогичных преступлений; разработка антивик-тимных профилактических мероприятий. Указанным не исчерпываются возможности использования психологического портрета преступника в деятельности правоохранительных органов [2].

Зарубежная и отечественная практика расследования преступлений уже подтвердила целесообразность использования психологического портрета. Он применяется в работе органов уголовной юстиции ряда развитых зарубежных стран (США, Англия, Голландия) на основе сформированной компьютерной базы данных. Отечественный опыт составления психологического портрета преступника делает только первые шаги усилиями ученых, откликнувшихся на запрос практиков, зашедших в тупик при решении сложных криминалистических задач по ряду уголовных дел.

Это же обстоятельство побудило ряд научных учреждений в настоящий момент включить данный предмет исследования в круг своих интересов. Формулировка задач говорит о том, что объект разработки психологического портрета ограничивается определенной категорией преступников - сексуальными серийными убийцами, а, следовательно, по-видимому и

определенной категорией преступлений. Для разработки методов его создания предполагается выявить их личностные типологии и соответствующие им модели типичного поведения. Это должно позволить сделать реальной попытку их статистической увязки. Таким образом, выявленные статистически значимые для определенного типа личности криминалистические характеристики преступления, можно будет использовать при анализе криминального события для составления психологического портрета преступника, по уголовным делам, где личность виновного не установлена, в целях его розыска. Отсюда, цель создания психологического портрета неустановленного преступника определяет его возможное содержание. Исключением здесь является использование психологов на лай-детекторных технологиях, указывать на такие признаки виновного, которые позволят сузить круг поиска и по возможности определить его приоритетные направления.

Вместе с тем, несмотря на то, что определенные наработки в технологии составления и использования психологического портрета преступника уже существуют, они носят отрывочный, не систематизированный, зачастую интуитивный, эмпирический характер. Отсутствует единая трактовка самого понятия "психологический портрет" и его структурных компонентов, не определены возможные методы его разработки по материалам конкретного уголовного дела. Наиболее же существенным препятствием в развитии данного направления и широкого применения психологического портрета в практике раскрытия преступлений является отсутствие в юридической психологии конструктивной теории о закономерностях отражения психологических особенностей личности в следах преступления. По-видимому, одно из возможных объяснений тому - специфика объекта исследования, носящего междисциплинарный характер и имеющего сложно опосредованную детерминацию. При этом, основная проблема разработки психологического портрета неустановленного преступника заключается в том, что от криминалистических признаков - являющихся материальными (объективными), наблюдаемыми элементами явления, перейти напрямую к психологическим признакам личности преступника, являющимся - субъективными, не наблюдаемыми элементами преступного поведения, как правило нельзя. Они не сопоставимы и разные по своей природе, механизмам образования и проявления, а отсюда отсутствие прямой причинно - следственной связи. Именно этот разрыв является до настоящего момента практическим и теоретическим камнем преткновения на пути создания методик составления психологического портрета преступника.

Личность преступника — совокупность социально-психологических свойств и качеств человека, являющихся причинами и условиями совершения преступлений.

Личность преступника отличается от личности законопослушного человека общественной опасностью, ей присущи преступные потребности и мотивация, эмоционально-волевые деформации и негативные социальные интересы. Проблема личности преступника является одной из центральных для наук, связанных с преступностью, и, прежде всего, для криминологии.

Общественная опасность личности формируется обычно ещё до момента совершения преступления.

Этот процесс находит выражение в дисциплинарных и административных правонарушениях, аморальных поступках. Однако в криминологии момент качественного перехода от личности, обладающей социально опасными качествами, к личности преступника связывается с моментом совершения лицом преступления. Одни криминологи говорят, что о существовании личности преступника можно говорить лишь в определённых законом временных границах: от вступления в законную силу обвинительного приговора суда и до отбытия наказания и погашения судимости [3]. Другие указывают, что, в отличие от уголовно-исполнительной системы, криминолог должен рассматривать не только осуждённых, но и фактических преступников, поскольку самые опытные и опасные преступники нередко уходят от уголовной ответственности; не принимать их в рассмотрение — это значит не увидеть существенного пласта криминальной мотивации [4]. В любом случае, современная наука считает, что наличие у человека социально опасных качеств не даёт оснований для «опережающего» обращения с ним как с преступником [5].

Криминология изучает социально-демографические, социально-ролевые и нравственно-психологические характеристики личности преступника. Кроме того, ключевым для данной темы и для криминологии в целом является вопрос о том, какую природу имеет преступное поведение человека: биологическую или социальную.

Отдельные характеристики личности преступника (в первую очередь возраст и состояние психики, определяющее вменяемость) одновременно являются признаками субъекта преступления, без установления которых лицо нельзя привлечь к уголовной ответственности. Кроме того, характеристики личности преступника должны оцениваться судом при назначении уголовного наказания. Тем не менее, отмечается, что содержание понятия «личность преступника» значительно шире, оно далеко не исчерпывается признаками, специфичными для уголовного права. Личность преступника является предметом комплексного изучения и рассмотрения специалистами различных отраслей знаний (криминологии, социологии, психологии, психиатрии и т. д.) [6].

Механизм преступного поведения содержит по форме те же психологические элементы — процессы и состояния, что и механизм правомерного поступка, но наполненные другим социальным и мировоззренческим содержанием.

Первое звено механизма преступного поведения охватывает формирование мотивов преступления. Под мотивом понимается внутреннее побуждение к тому или иному поступку. Его рассматривают как непосредственную причину преступления. Изучение мотива отвечает на вопрос, почему человек поступает, так или иначе.

Мотив преступления - то внутреннее побуждение, которое вызывает у лица решимость совершить преступление и руководит им при его осуществлении. Побуждения являются формой отношения лица к окружающей среде как к источнику их удовлетворения. Будучи побуждением, мотив всегда направлен на тот или иной объект (лицо, предмет), который выступает в качестве средства его удовлетворения.

Главную роль в формировании преступного поведения играют потребности субъекта. Потребности человека отражают его зависимость от внешнего мира, нужду в чем-либо.

Потребности современного человека весьма разнообразны. Классифицируя их, можно выделить три основные группы:

1) социализированные органические (физиологические) потребности — в самосохранении, размножении и т. п.;

2) материальные потребности;

3) социальные потребности — в завоевании социального статуса, в признании, самоутверждении, творчестве, смысле жизни и т. д.

Потребность не может оставаться неудовлетворенной сколько-нибудь длительное время, так как она или угасает, или человек на ней фиксируется, "застревает". Блокированная потребность заявляет о себе настойчиво и упорно, принимает навязчивый характер. Если естественное или легальное удовлетворение данной потребности становится по каким-либо причинам невозможным, ее удовлетворение может принимать мнимые (уродливые, извращенные) или антисоциальные формы.

Отдельные поступки, а тем более поведение человека в целом, в том числе и преступное, в основном направляются не одним, а несколькими мотивами, находящимися друг с другом в сложных иерархических отношениях. Среди них имеются ведущие, которые и стимулируют поведение, придают ему личностный смысл. Так, в большинстве случаев в основе хищений лежат не только корыстные мотивы, но и мотивы самоутверждения личности в глазах престижной (референтной) группы.

Кроме того, как установлено исследованиями, именно ведущие мотивы носят неосознаваемый характер. По этой причине преступники во многих случаях не могут вразумительно объяснить, почему они совершили данное преступление.

Обобщая результаты исследований последних лет, можно выделить следующие мотивы антисоциального поведения: мотивы самоутверждения (статусные), защитные, замещающие, игровые мотивы, мотивы самооправдания, которые могут носить как осознаваемый, так и неосознаваемый характер.

Мотивы самоутверждения. Потребность в самоутверждении — важнейшая потребность, стимулирующая широчайший спектр человеческого поведения. Она проявляется в стремлении человека утвердить себя на социальном, социально-психологическом и индивидуальном уровнях.

Утверждение личности на социальном уровне означает стремление к завоеванию социального статуса, т. е. достижению определенного социально-ролевого положения, связанного с признанием личности в сфере профессиональной или общественной деятельности. Утверждение на социально-психологическом уровне связано со стремлением завоевать личный статус, т. е. добиться признания со стороны личностно значимого ближайшего окружения на групповом

уровне — семьи, референтной группы (друзей, приятелей, сверстников, коллег по работе и т. д.). Но это может быть и группа, с которой человек не контактирует, но в которую стремится попасть, стать ее членом. В таких случаях преступление выступает в качестве способа его проникновения в подобную группу, достижения признания. Наиболее характерно это для подростков, молодых людей.

Утверждение личности на индивидуальном уровне (самоутверждение) связано с желанием достичь высокой оценки и самооценки, повысить самоуважение и уровень собственного достоинства. Достигается это путем совершения таких поступков, которые, по мнению человека, способствуют преодолению каких-либо психологических изъянов, слабостей и в то же время демонстрируют сильные стороны личности.

Чаще всего подобное самоутверждение происходит бессознательно. Оно характерно, например, для расхитителей так называемого престижного типа, которые стремятся достичь определенного социального статуса или же сохранить его любым путем, в том числе и преступным. Недостижение его, а тем более его утрата означают для них жизненную катастрофу.

"Из названных уровней утверждения личности именно самоутверждение, по всей вероятности, имеет первостепенное значение, стимулируя жажду признания на социальном и социально-психологическом уровнях. Самоутверждаясь, человек чувствует себя все более независимым, раздвигает психологические рамки своего бытия, сам становится источником изменений в окружающем мире, делая его более безопасным для себя. Это дает ему возможность показаться в должном свете и в глазах ценимой им группы, и в глазах общества. Эти признания, взаимно дополняя друг друга, обеспечивают индивиду внутренний психологический комфорт и ощущение безопасности" [7].

Среди взяточников и расхитителей встречаются лица, стремящиеся к утверждению и на социальном, и на социально-психологическом, и на индивидуальном уровнях. Среди воров, грабителей, разбойников, мошенников чаще обнаруживаются те, которые утверждают на втором и третьем уровнях.

Нередко совершение корыстного преступления обеспечивает лицу решение каких-либо внутренних проблем помимо статусных. Обладание материальными благами придает человеку уверенность, снижает беспокойство по поводу своей социальной определенности, устраняет, чаще временно, чувство зависти, собственной неполноценности.

Самоутверждение - распространенный мотив при совершении изнасилования. Изнасилование - не только удовлетворение сексуальной потребности, не только проявление частнособственнической психологии и примитивного отношения к женщине, не только неуважение к ней, к ее чести и достоинству, но, прежде всего, утверждение своей личности таким уродливым и общественно опасным способом.

Субъективные причины изнасилования связаны, в первую очередь, с особенностями самовосприятия преступника, с его ощущением, часто на подсознательном уровне, собственной неполноценности, ущербности как мужчины. Часто такое ощущение, переживание принимают жестко фиксированный характер, человек как бы приковывается к объекту фрустрации, от которого он зависим (женщина вообще). Стремление избавиться от этой зависимости и в то же время самоутвердиться в мужской роли может толкнуть такое лицо на совершение изнасилования.

Особый интерес в связи с этим представляет опасная категория насильников, внезапно нападающих на незнакомых женщин и старающихся силой преодолеть их сопротивление. Поведение таких преступников схоже с действиями охотника, поджидающего или выслеживающего добычу. В большинстве своем такие "охотники" положительно характеризуются в быту и на работе, они заботливы в семье, но по отношению к другим женщинам испытывают резко отрицательные эмоции.

Как отмечают ученые, "подобные насильники занимают по отношению к женщине подчиненную, пассивную позицию, женщина доминирует над мужчиной и направляет его. Как правило, у них нарушена аутоидентификация с мужской ролью при мощном напряжении сексуальной потребности, фиксации на половых отношениях, сводящихся лишь к половым актам вне нравственно-психологической близости. Установлено также, что подобные лица имели в детстве властную, доминирующую мать и безвольного, подчиненного отца. Создавая собственную семью, они психологически воссоздавали свою раннесемейную ситуацию, образно говоря, занимали место отца и выбирали в качестве жены женщину, похожую по своим психологическим чертам и поведению на мать" [8].

"Охотники" зависимы не только от матери и жены, но и от женщин вообще, поскольку отношения с ними подсознательно строят на материнско-детской базе. Поэтому в качестве мотивов изнасилования у "охотников" выступают, с одной стороны, стремление уничтожить психологическое доминирование женщин вообще, а не конкретных лиц, а с другой стороны — желание добиться в акте сексуального насилия идентификации с мужской половой ролью, самоутвердиться, обрести личностно-эмоциональную автономию. Однако добиться окончательного освобождения от психологической зависимости от женщин путем однократной попытки насилия не удается. Именно по этой причине лицо продолжает совершать неожиданные и яростные нападения на женщин, иногда по несколько десятков раз.

Считается также, что стремление избавиться от психологического диктата женщины, "навязанного" в детстве матерью, лежит в основе многих случаев изнасилования женщин старческого возраста.

Что касается наиболее опасных преступных проявлений — серийных сексуальных убийств, то, по мнению исследователей, в их основе лежат следующие мотивы:

1) сексуальные посягательства на женщин, сопровождаемые проявлениями особой жестокости, обуславливаются не столько сексуальными потребностями преступников, сколько необходимостью избавиться от психологической зависимости от женщины как символа, абстрактного образа, обладающего большой силой;

2) социальное или биологическое отвергание (действительное или мнимое) женщиной порождает у лица страх потерять свой социальный и биологический статус, место в жизни. Насиловать и убивая потерпевшую, т. е., полностью господствуя над ней, преступник в собственных глазах предстает сильной личностью. Таким образом здесь проявляется мотив самоутверждения;

3) нападения на подростков и особенно на детей нередко детерминируются бессознательными мотивами, когда имеют место снятие и вымещение тяжелых психотравмирующих переживаний детства, связанных с эмоциональным неприятием родителями, с унижениями по их вине. В таких случаях ребенок или подросток, ставший жертвой, также выступает в качестве символа тяжелого детства: преступник уничтожает этот символ, пытаясь таким образом освободиться от постоянных мучительных переживаний. В данном случае проявляется мотив вымещения;

4) сексуальные нападения на детей и подростков, сопряженные с их убийством, могут порождаться неспособностью преступника устанавливать нормальные половые контакты со взрослыми женщинами либо тем, что такие контакты не дают желаемого удовлетворения в силу различных половозрастных дефектов;

5) получение сексуального удовлетворения и даже оргазма при виде мучений и агонии жертвы. Это — сугубо садистская мотивация [9].

К сказанному следует добавить, что ведущим мотивом ряда серийных убийств, в том числе и сексуальных, является некрофилия — неодолимое влечение к смерти, уничтожению всего живого, наиболее ярким представителем которого был Чикатило.

Далеко не каждый убийца может быть отнесен к некрофильским личностям. Среди убийц немало таких, кто совершил преступление в состоянии сильного переживания, из мести, ревности или ненависти к другому человеку, под давлением группы или иных тяжелых обстоятельств своей жизни и при этом может сожалеть о случившемся. "Некрофил же, — отмечает Ю.М. Антонян, — это человек, который все проблемы склонен решать только путем насилия и разрушения, которому доставляет наслаждение мучить и заставлять страдать, одним словом, тот, который не может существовать, не превращая живое в неживое" [10].

Защитная мотивация. Исследования показывают, что значительное число убийств имеет объективный, как правило, неосознаваемый, смысл защиты от внешней угрозы, которой в действительности может и не быть. В данном случае страх перед вероятной агрессией обычно стимулирует совершение угрожающих агрессивных действий.

Ю.М. Антонян приводит следующий пример. О., будучи подростком, часто совершал хулиганские действия и избивал своих сверстников, если ему казалось, что они хоть как-то ему угрожают. Был постоянно готов к отпору и для этого всегда носил с собой нож. Уже после службы в армии он ударил на работе кулаком мастера, который якобы оскорбил его. В другой раз он, подойдя к группе мужчин, ударил одного из них ножом сзади (но лишь порезал костюм) — ему показалось, что они говорили о нем плохо. Через год, увидев у входа в клуб группу подростков, подошел к ним и ударил парня ножом в сердце, от чего тот на месте скончался. О. объяснил свои действия следующим образом: "Он меня обругал, а я ни от кого не потерплю такого". Интересно,

что О., по его же словам, убил не того, кто его оскорбил, а другого, рядом с ним стоящего. Это говорит о том, что ему важно реализовать свою готовность к нападению, а оскорбления были лишь поводом для вымещения защитной агрессивности [8, С.126].

Нередко защитной мотивацией вызываются изнасилование и последующее убийство жертвы; это происходит в тех случаях, когда поведение женщины, реальное или мнимое, воспринимается преступником как унижающее его мужское достоинство или угрожающее его самовосприятию и оценке себя в мужской роли. К примеру, женщина вступает в сексуальную игру с мужчиной, отводя ему в ней пассивную роль. Женщина готова вести любовную игру только до определенного предела. Мужчина же об этом не знает. Но как только нужный ей предел любовной игры достигается, женщина становится жесткой и неумолимой. Таким своим неожиданно препятствующим поведением она вызывает у мужчины состояние фрустрации. И дело здесь не только в том, что он испытывает сильное сексуальное возбуждение, требующее удовлетворения. Категорический отказ от сексуального сближения воспринимается мужчиной как тяжкое унижение его достоинства, удар по его самооценке, самолюбию, что вызывает у него взрыв ярости.

Мотивы замещения. Нередки случаи совершения насильственных преступлений по механизму замещающих действий. Суть этих действий состоит в том, что если первоначальная цель становится по каким-либо причинам недостижимой, то лицо стремится заменить ее другой — доступной. Благодаря "замещающим" действиям происходит разрядка (снятие) нервно-психического напряжения в состоянии фрустрации.

"Замещение" действий, т. е. смещение в объекте нападения, может происходить разными путями. Во-первых, путем "генерализации" или "растекания" поведения, когда насильственные побуждения направлены не только против лиц, являющихся источником фрустрации, но и против их родственников, знакомых и т. д. В таких случаях лицо, поссорившись с одним человеком, адресует свою агрессию близким или друзьям этого человека. Во-вторых, путем эмоционального переноса. Например, подросток, ненавидящий своего отчима, портит его вещи. В-третьих, агрессия при "замещающих" действиях направляется против неодушевленных предметов или посторонних лиц, подвернувшихся под руку. Это так называемая респондентная агрессия, наиболее опасная, поскольку ее объектом часто выступают беззащитные люди. В-четвертых, разновидностью "замещающих" действий является "автоагрессия", т. е. обращение агрессии на самого себя. Не имея возможности "выплеснуть" свою враждебность вовне, человек начинает распекать себя и нередко причиняет себе различные повреждения.

В качестве иллюстрации действия механизма вымещения агрессии путем ее смещения (замещения) на доступный объект можно привести пример убийства, описанный В. Астафьевым в повести "Печальный детектив": "... Молодой парень, недавно окончивший ПТУ, пьяный полез в женское общежитие льнокомбината, бывшие там кавалеры-"химики" не пускали молокососа. Завязалась драка. Парню набили морду и отправили домой баиньки. Он же решил за это убить первого встречного. Первым встречным оказалась молодая женщина-красавица на шестом месяце беременности, с успехом заканчивающая университет в Москве и на каникулы приехавшая в Вейск, к мужу. Пэтэушник бросил ее под насыпь железной дороги, долго и упорно разбивал ей голову камнем. Еще когда он бросил женщину под насыпь и прыгнул следом, она поняла, что он ее убьет, просила: "Не убивайте меня! Я еще молода и у меня скоро будет ребенок.". Это только разъярило убийцу. На суде в последнем слове он бубнил: "Я все равно кого-нибудь убил бы. Что, я виноват, что попалась такая хорошая женщина?" [11]

Игровые мотивы. К числу распространенных мотивов преступного поведения относится игровой. Этот тип мотивации достаточно распространен среди воров, расхитителей, особенно мошенников, реже — среди других категорий преступников. К представителям преступников-"игроков" принадлежат те, кто совершает преступления не только, а во многих случаях и не столько ради материальной выгоды, сколько ради игры, доставляющей острые ощущения.

Игровые мотивы часто встречаются в преступных действиях воров-карманников и нередко тех, кто совершает кражи из квартир, магазинов и других помещений. Указанные мотивы ярко проявляются в мошенничестве, где осуществляются интеллектуальное противоборство, состязание в ловкости, сообразительности, умении максимально использовать благоприятные обстоятельства и быстро принимать решения. Карточные шулера ведут как бы двойную игру — и по правилам, и обманывая, получая тем самым максимальные переживания от риска.

Мотивы самооправдания. Одним из универсальных мотивов преступного поведения в подавляющем большинстве случаев является мотив самооправдания: отрицание вины и, как

следствие, отсутствие раскаяния за содеянное. Искреннее осуждение своих действий встречается довольно редко, но при этом вслед за признанием обычно следуют рассуждения, направленные на то, чтобы свести вину к минимуму.

Возникает вопрос: за счет каких психологических механизмов происходит снятие с себя ответственности за содеянное? Здесь действуют механизмы психологической самозащиты, которые снижают, нейтрализуют или совсем снимают барьеры нравственно-правового контроля при нарушении уголовно-правовых запретов. Именно на этой основе происходит самооправдание и внутреннее освобождение от чувства вины за совершаемое и совершенное преступление.

Изучение личности преступника показало исключительную важность защитных механизмов, которые подготавливают и побуждают к преступному поведению, а затем ретроспективно оправдывают его. Подвергшись негативным санкциям или опасаясь их, личность избирает путь устранения неблагоприятных последствий своего поведения, идущего вразрез с общепринятой нормой, нейтрализуя социально-правовой контроль посредством включения защитных механизмов.

К числу последних относятся перцептивная защита, отрицание, вытеснение, рационализация, проекция и др.

Обобщенно мотивы самооправдания преступного поведения проявляются в:

1) искаженном представлении о криминальной ситуации, в которой избирательно преувеличивается значение одних элементов и преуменьшается роль других, в результате чего возникает иллюзия необязательности применения уголовного наказания;

2) исключении ответственности за возникновение криминальной ситуации, которая понимается как роковое стечение обстоятельств;

3) изображении себя жертвой принуждения, вероломства, коварства и обмана других лиц либо собственных ошибок и заблуждений, которые и привели к противоправным действиям;

4) убеждению в формальности нарушаемых норм, обыденности подобных действий, в силу чего они расцениваются как допустимые;

5) отрицании жертвы преступления и предмета преступного посягательства и тем самым игнорировании вредных последствий и общественной опасности деяния;

6) умалении и приукрашивании своей роли в совершенном преступлении;

7) облагораживании истинных мотивов своих действий, в результате чего они представляются извинительными и даже правомерными (защита справедливости и т. д.);

8) рассмотрении себя в качестве жертвы ненормальных условий жизни, среды, которые как бы неизбежно толкнули на совершение преступления;

9) гипертрофии собственных личностных качеств, в утверждении своей исключительности, ставящей лицо, по его мнению, выше закона [12].

Борьба с неадекватными, замещающими, отсроченными и другими преступными действиями, в связи с наличием в них элементов "бессознательного", должна строиться на основе знания особенностей их мотивационного механизма.

Итак, когда потребности сформировали мотив преступления, наступает время реализации этого мотива. Таким образом, вторым звеном умышленного преступления является планирование преступной деятельности. Именно на этой стадии оформляется замысел правонарушителя, и преступление из абстрактного намерения превращается в осязаемую реальность.

Список использованной литературы:

1. Самовичев Е.Г. Оценка розыскного значения признаков поведения преступника на месте преступления. // Проблемы использования нетрадиционных психологических методов в раскрытии преступлений. Сб. науч. тр. ВНИИ РФ № 161. М. 1995. С. 55.

2. Пономарев И.Б. Психология расследования и производства следственных действий. // Юридическая психология. Учебно-методическое пособие. Изд-во Академия МВД.Р. М.1994.С.: 41;37.

3. Криминология: Учебник / Под ред. В. Д. Малкова. М.: ЗАО Юстицинформ, 2006.

4. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Издательство НОРМА, 2001. С. 335.

5. Криминология: Учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. М., 2004. С. 120.

6. Павлов В. Г. Субъект преступления. СПб., 2001. С. 279.

7. Антонян Ю.М., Еникеев М. И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступления. М., 1996. С. 170.

8. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Указ. соч. С. 93.
9. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Указ. соч. С. 93.
10. Антонян Ю. М. Психология убийства. С. 251.
11. Астафьев В. Печальный детектив // Роман-газета. № 5. М., 1987. С. 33.
12. Ратинов А. Р., Ефремова Г. Х. Правовая психология и преступное поведение. С. 230—231.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ВЫБОР В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОГЕНЕТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

М.Б. Ерденова

КазНУ им. аль-Фараби, докторант 1 курса специальности «Психология»,
кафедра общей и прикладной психологии, Факультет философии и политологии,
г. Алматы, Республика Казахстан

В статье рассматривается проблема профессионального выбора в контексте современных исследований. На основе анализа современных исследований ученых (Р. Пломина, Ю. В. Ковас, И.И. Ахметова и др.) о влиянии наследственности на способности и задатки человека, автор рассматривает возможность оценки генетической предрасположенности к развитию интеллектуальных, творческих способностей и личностных черт старшеклассников. Опираясь на идеи казанского ученого И.И. Ахметова, обосновавшего обусловленность многих психических и физических качеств наследственностью, автор обосновывает, что гены влияют на наши индивидуальные предрасположенности, в том числе к болезням, к определенному поведению, к таланту, к физической или интеллектуальной деятельности и т.д. Ссылаясь на положение о том, что наука предлагает множество методик выявления склонностей человека, но их корректное применение позволит при выборе профессии ограничить пространство выбора только теми видами деятельности, в которых вы сможете достичь наилучших результатов, автор теоретически доказывает, что целенаправленное развитие способностей с генетической предрасположенностью позволит в полной мере реализовать скрытый потенциал. В статье также приводятся образцы интерпретации результатов генетического анализа (на основе изучения полиморфизмов генов) для понимания самой методики ДНК-теста. Помимо этого, автор предлагает комплекс работ, мероприятий и диагностики по поддержке профессионального выбора школьников, своеобразное сопровождение профессионального самоопределения учащихся.

Ключевые слова: профессиональный отбор, профессиональный выбор, профориентационная работа, профессиональное самоопределение, профориентирование, профконсультации, профдиагностика, профилизация.

Введение

Выбор жизненного пути тесно связан с выбором человеком своего дела. Одним удаётся найти его в начале пути, другие к делу своей жизни идут долго. Да и осуществляется этот выбор по-разному. В лице человека, не занятого своим делом, не нашедшего себя, общество несет невосполнимые духовные и материальные потери. При этом огромный ущерб наносит себе и сам человек вследствие неудовлетворенности своей жизнью, отсутствием самореализации, незавидным материальным положением. Человек становится неудачным зачастую потому, что ему в начале жизненного пути не удалось найти свое место, на котором он смог бы творчески реализовать себя, испытать радость и свободу труда по призванию. Большинству людей, нашедших своё призвание, удовлетворение приносит, в первую очередь, самореализация в труде, творчестве, радость от пользы результатов их деятельности, а не только материальное вознаграждение.

Профессиональный выбор - есть результат профессиональной ориентации, а та в свою очередь представляет собой «процесс широкого социокультурного влияния на личность, проектирующую и реализующую свой профессиональный путь, предполагает единство управления и самоуправления, внешних воздействий и самопознания» [1, с. 55].

Можно сказать, что процесс профессионального самоопределения пронизывает весь жизненный путь человека. Однако пиком этого процесса, переломным моментом в жизни является акт принятия решения о выборе профессии. По времени он обычно совпадает с окончанием

школы. Проблема выбора профессии стоит перед старшеклассниками всегда, а сейчас она становится особо актуальной в связи с изменениями, происходящими в нашем обществе. На сегодняшний день, в связи с затянувшимся кризисом и изменениями в социально-экономической, образовательной сферах в стране и мире, с ростом конкурентоспособности на рынке труда, возникает острая необходимость в “профессионалах своего дела”. Анализ исследований проблемы выбора профессии показывает, что старшеклассники подходят к выбору профессии стихийно, испытывая затруднения с профессиональным и личностным самоопределением, вследствие недостаточных знаний технологий выбора профессии, неумения планировать свой жизненный и профессиональный путь, выбирая профессию лишь потому, что на определенной специальности большее количество грантов или ориентируясь на престижность специальности, кроме того, практика показывает, что проблемы профессионального самоопределения старшеклассников нередко являются следствием их личностной незрелости, в основе которого лежат трудности семейного воспитания - непонимание родителей своих задач в отношении взрослеющих детей, склонность родителей к авторитарному давлению и к гиперопеке, что тормозит развитие личности, и главное мешает профессиональному самоопределению, что приводит к возникновению синдрома “случайных людей в профессии”.

Поэтому, на сегодняшний день остро актуальной остается проблема создания условий для формирования у подростка сугубо личностной потребности в выборе профессиональной деятельности и дальнейшей самореализации в новых экономических условиях в соответствии со способностями и желаниями самой личности подростка. Практика интервьюирования показала, что наиболее распространенными трудностями и ошибками молодых людей при выборе профессии оказываются: использование неадекватных и даже предвзятых источников информации о профессии и, как следствие, выработка искаженных представлений о ней; неумение систематизировать имеющуюся информацию, выделить в ней главное и второстепенное. Также отдельные ответы респондентов, свидетельствуют о неадекватной самооценке; неправильном понимании своих способностей, подмене их морально-нравственными качествами; о неверных представлениях о возможностях развития профессионально важных качеств, о путях и способах освоения профессии; о преобладании эмоциональных компонентов в процессе принятия решения; о неумении изменить решение при получении новых данных. Но самыми главными причинами и особенностями профессионального самоопределения современных школьников является подчинение «давлению» со стороны окружающих и выбор профессии на основе симпатии к тем или иным личностным, непрофессиональным качествам представителей определенной профессии.

Диагностический аспект проблемы профессионального выбора

Прежде чем оказать поддержку молодому человеку в профессиональном самоопределении, необходимо осознать цель и смысл оказания помощи, четко представлять перспективы и ограничения развития личности в зависимости от выбора профессии и дальнейшего профессионального образования. Недостаточно дать рекомендации учащемуся, какая профессия подходит; необходимо обеспечить условия, стимулирующие рост человека, в результате чего обучающийся сам мог бы взять на себя ответственность за тот или иной профессиональный выбор.

Одним из таких условий должен стать образовательный процесс, ориентированный на развитие у школьников готовности к личностному и профессиональному самоопределению. На уровне содержания образования эта готовность должна обеспечиваться введением углубляющего или расширяющего компонентов в профильных классах. На уровне организации обучения и воспитания - должна обеспечиваться личностно-развивающими технологиями и методами обучения, различными вариантами нетрадиционных форм учебных занятий: в малых группах в рамках курсов по выбору, в учебно-исследовательских группах; поточно-групповой организацией занятий в 10-11 классах, позволяющей сочетать базовое образование с элементами профилизации («мягкий профиль»).

Одним из важных направлений профориентационной работы с обучающимися является диагностика (от греч. «распознавание») их интересов, склонностей, профессиональных предпочтений, способностей, личностных особенностей, мотивации, компетенций, осуществляемая для определения их актуального состояния, особенностей, выявления проблемных зон и ресурсов для дальнейшего развития в плане профессионального самоопределения. Важно помнить об основном методологическом принципе психодиагностики – принципе комплексности. Для того, чтобы получить комплексную информацию об обследуемом, необходимо использовать разноплановые методики. К сожалению, в профориентационной работе, в основном, используются субъективные методики исследования сферы профессиональных

интересов и склонностей, ценностей, мотивов, например, методика «Мотивы выбора профессии» Р.Е. Овчаровой, «Опросник профессиональных предпочтений» Л.Н. Кабардовой, анкета «Ориентация» И.Л. Соломина. Помимо этого, в профориентационных целях используются методики изучения личностных особенностей, интеллекта, психических процессов (внимание, память, воображение), например, опросник Спилбергера-Ханина для определения личностной и ситуативной тревожности, тест структуры интеллекта Р. Амтхауэра, корректурная проба Б. Бурдона. [2]

Значительная часть профориентационных методик до сих пор существует и используется только в бланковом варианте, то есть презентация, регистрация и обработка информации осуществляются вручную, что не только трудозатратно, но и не исключает возможности ошибок при занесении ответов в бланк и обработке результатов. При выборе (подборе) методик для проведения профориентационной диагностики необходимо знать и помнить следующее:

1. большинство бланковых методик было разработано 20-30 лет назад, поэтому практически в каждой из них содержатся неактуальные, устаревшие формулировки вопросов. Например, в методике «Дифференциально-диагностический опросник» Е.А. Климова [3] предлагаются такие виды деятельности как «организовать культпоходы», «работать на клавишных машинах (пишущей машинке, телетайпе, наборной машине и др.)»;

2. наиболее распространенные бланковые профориентационные методики не подходят для глубокой диагностики, их использование возможно для получения экспресс-информации, ориентировочных сведений, которые, кстати, можно узнать и в результате обычной беседы с обследуемым;

3. заполнение бланков и подсчет результатов достаточно быстро утомляют обследуемых;

4. при групповом использовании бланковых методик могут возникнуть трудности с интерпретацией индивидуальных результатов обследуемых.

Таким образом, наиболее часто используемые в практике бланковые профориентационные методики больше подходят для использования на начальных этапах работы с обследуемым, для получения первичных, ориентировочных сведений, для активизации размышлений обучающихся над вопросами, связанными с профессиональным самоопределением.

В век компьютерных технологий и ценности временных ресурсов целесообразнее для профориентационной диагностики использовать компьютерные диагностические методики, которые позволяют получать комплексные результаты за более короткое время, и являются более привлекательными для обследуемых.

В своей работе мы проводим метод психодиагностики, который позволяет оценить интересы, личностные качества, способности учащегося и включает три блока: первый блок-диагностика сферы интересов; второй блок диагностирует интеллектуальные способности, определяет структуру интеллекта ребенка, профиль способностей, общий уровень интеллектуального потенциала; третий блок-включает диагностику личностных качеств и темперамента, определение склонностей к активности и общительности, эмоциональности, эстетичности и т.п.

Современные взгляды на диагностику в профориентации

Кроме того, изучив исследования ученых (Р. Пломин [4, 5], Т.Н. Тихомирова [6], В.И. Моросанова, Т.Г. Фомина, Ю. В. Ковас [7], И.И. Ахметов [8]) о влиянии наследственности на способности и задатки человека, мы решили провести оценку генетической предрасположенности к развитию интеллектуальных, творческих способностей и личностных черт старшеклассников. В частности, казанский ученый И.И. Ахметов, с помощью исследований Центра геномного анализа, работающего на стыке медицины и педагогики, обосновал, что многие качества человека, такие, как телосложение, сила, быстрота, выносливость, свойства нервной системы и др. в большей степени наследуются, а не воспитываются. При этом исследованиями в этой области доказано, что предрасположенность ко многим профессиям, также, как и способности основываются на задатках.

Расшифровка генома человека стала наиболее значительным научным событием начала XXI века, открывающим колоссальные возможности для понимания неповторимой природы каждого из нас. На сегодняшний день геновая наука может дать массу знаний и пониманий индивидуальных потребностей человека. Гены влияют на наши индивидуальные предрасположенности, в том числе к болезням, к определенному поведению, к таланту, к физической или интеллектуальной деятельности и т.д. При этом необходимо учитывать, что склонности «подталкивают» человека, но не определяют его поведения. Склонности – это потенциал. По сути – это подчас неосознанные

желания, побуждения, потребности в определённых видах деятельности. Занимаясь деятельностью, к которой у человека есть склонности, он всегда будет достигать лучших результатов с меньшими затратами. Это как плыть по течению реки. Можно плыть и против течения, но результаты будут хуже, а усилий придется прилагать больше. Поскольку наука предлагает множество методик выявления склонностей человека, то их корректное применение позволит при выборе профессии ограничить пространство выбора только теми видами деятельности, в которых вы сможете достичь наилучших результатов. Врожденные способности человека определяются генами. Сочетание врожденных склонностей и интереса к тому, что получается лучше всего, может привести к появлению нового олимпийского чемпиона, музыкального гения или выдающегося ученого. Каждый из нас уникален. Несмотря на то, что мы обладаем некоторыми общими признаками с нашими родственниками, каждый обладает уникальным сочетанием таких признаков. Некоторые из них определяются генами, передаваемым от родителей детям, другие — приобретаются с обучением. Однако большинство наших особенностей определяется сочетанием влияния генов и внешних факторов. С помощью генетического теста становится возможным узнать много интересных и забавных факторов, на которые оказывают влияние наши гены. Часто можно услышать два противоречащих друг другу убеждения — на детях гениев природа отдыхает, однако в семьях с интеллектуально развитыми родителями дети вырастают с развитыми способностями. Исследования, проводимые с 1970-ых по 1990-ые годы в США, показали, что примерно на 70% уровень IQ зависит от генетических факторов. В дальнейшем ученым удалось выявить несколько регионов в ДНК, варианты которых статистически ассоциированы с более высоким или более низким значением IQ, однако до сих пор молекулярный механизм влияния генетических вариантов на интеллект открыт не был. В отличие от исследований уровня IQ, роль генетики в механизмах человеческой памяти изучена не так хорошо. Известен ряд генов, варианты которых влияют на способность запоминать. Например, определенные варианты гена APOE оказывают влияние на нарушения памяти во время болезни Альцгеймера, а варианты гена KIBRA ассоциированы со скоростью забывания той или иной информации у здоровых людей. Пятифакторная модель описывает пять базовых типов личности вне зависимости от языка, культуры или национальности человека. К ним относятся открытость опыту, добросовестность, экстраверсия, доброжелательность и нейротизм. В ходе исследований близнецов было установлено, что типы личности определяются на 40-60% генетическими факторами, однако не все эти факторы на данный момент обнаружены. К сожалению, очень мало известно и о молекулярных механизмах воздействия тех или иных вариантов генов на психотип человека. В генетическом тесте мы исследуем известные науке гены, оказывающих влияние на особенности личности. Целенаправленное развитие способностей с генетической предрасположенностью позволит в полной мере реализовать скрытый потенциал. Генетический тест позволит выявить склонности к различным видам спорта, способностям, а также расскажет о личностных особенностях детей и взрослых.

В результате генетического исследования исследуемый получает индивидуальную генетическую карту - данные о вариациях (полиморфизме) в определенных участках генома, которые являются маркерами предрасположенности к развитию физических и психических качеств. Информация о генетическом полиморфизме имеет огромную практическую значимость, поскольку дает возможность человеку узнать потенциально сильные и слабые места своего организма, что позволит определить генетические способности к тому или иному виду деятельности.

ДНК-тест производится на обычной слюне (смесь воды, белка и солей, которые облегчают глотание пищи и процесс пищеварения).

Анализируя генетический код, ученые могут извлечь специальную информацию ДНК о состоянии интеллекта, спортивных способностях, артистизме, эмоциональном контроле, концентрации и других дарованиях, в том числе и о здоровье и связанных с болезнями факторах.

Приведем образцы интерпретация результатов генетического анализа (на основе изучения полиморфизмов генов) для понимания самой методики ДНК-теста (таблицы 1, 2, 3).

Таблица 1. Оценка потенциала развития творческих способностей

Качество	Предрасположенность (оценка)					Ваш результат
	Ниже среднего	Средняя	Выше среднего	Высокий	В среднем по	

					популяции	
Способность к музыкальной аранжировке (на основании анализа маркеров <i>AC010880.1, LOC100506393</i>)				100	50	Ваша склонность к музыкальной аранжировке – высокая
Способность к сочинению музыки (на основании анализа маркеров <i>UNC5C, CSMD1, AGR3</i>)			63		38-50	Ваша склонность к сочинению музыки – выше среднего
Вокальные способности (на основании анализа маркеров <i>UGT8, ALPK1, ATOH1, RP11-91120.1, SLC6A4</i>)		40			30-40	Ваша склонность к вокалу – средняя
Склонность к немusикальному творчеству (рисование, актерская игра, писательская деятельность и др.). (на основании анализа маркеров <i>CACNA2D3, SNORD28, HS3ST4, STOX1</i>)		25			25-38	Ваша склонность к творчеству – средняя
Танцевальные способности (на основании анализа маркеров <i>AVPR1a, SLC6A4</i>)		33			33-50	Ваша склонность к танцам – средняя

Таблица 2. Оценка потенциала развития умственных способностей

Качество	Предрасположенность (оценка)				
	Ниже среднего	Средняя	Выше среднего	Высокая	В среднем по популяции
Когнитивные способности (на основании анализа маркеров <i>COMT, MIR2113, ZNF804, SUMF1, SNAP25</i>)		20			20-30
Память (общая) (на основании анализа маркеров <i>AKT1, MIR2113, COMT, DRD4, DRD2/ANKK1, PTPRO, DNAH5, GRIK1-AS2, MMP7, NRCAM, CHD6, SLC39A14, NR3C1, SLC6A4, CACNA1C, BDNF, CLSTN2, KIBRA, SCN1A, CAMTA1, CREB3, FASTKD2, CTSD</i>)		52			46-54
Компоненты общей памяти	Декларативная (вербальная) память (на основании анализа маркеров <i>CHD6, SLC39A14, AKT1</i>)	50			50-67
	Рабочая память (на основании анализа маркеров <i>AKT1, COMT,</i>	42			42-58

<i>CACNA1C, DRD2/ANKK1, SLC6A4, NR3C1</i>					
Эпизодическая память (на основании анализа маркеров <i>CACNA1C, BDNF, CLSTN2, KIBRA, SAMTA1, CREB3, FASTKD2</i>)		13			13-31
Пространственная память (на основании анализа маркера <i>CTSD</i>)				100	0-25
Кратковременная память (на основании анализа маркера <i>SCN1A</i>)				100	0-25
Потенциал в обучении (на основании анализа маркеров <i>AKT1, ANKK1/DRD2, PTPRO</i>)			83		50-67
<i>Компонент обучения:</i> Моторное обучение (на основании анализа маркера <i>ANKK1/DRD2</i>)				100	0-25
Способность к иностранным языкам (на основании анализа маркеров <i>CHD6, SLC39A14, SCN1A, DRD2/ANKK1, FOXP2, PRNP</i>)				75	50-58
Математические способности (на основании анализа маркеров <i>FAM43A, LYPD5, DNAH5, GRIK1-AS2, MMP7, NRCAM</i>)		60			60-70
Скорость обработки информации (на основании анализа маркеров <i>HMP19, TRIB3, CRT3, C20orf187</i>)				63	25-38
Абстрактное мышление (на основании анализа маркера <i>SNAP25</i>)			50		0-25

Таблица 3. Оценка личностных характеристик

Качество	Предрасположенность (оценка)					
	Ниже среднего	Средняя	Выше среднего	Высокая	В среднем по популяции	Ваш результат
1. Эмоциональный интеллект (на основании анализа маркеров <i>ANKK1/DRD2, BDNF, COMT, SLC6A4</i>)		25			25-38	Ваша склонность к эмоциональному интеллекту – средняя
Компоненты эмоционального	1.1. Эмпатия (на основании анализа маркеров <i>SUMF1, BDNF</i>)			100	0-25	Ваша склонность к эмпатии – высокая
	1.2. Мотивация (на основании анализа маркеров		50		25-50	Ваша склонность к мотивации – средняя

	<i>ANKK1/DRD2, COMT</i>						
	1.3. Экстраверсия (на основании анализа маркера <i>BDNF</i>)				100	100	Ваша склонность к экстраверсии – высокая
	1.4. Интроверсия (на основании анализа маркера <i>BDNF</i>)		25			0-25	Ваша склонность к интроверсии – средняя
	1.5. Стрессоустойчивость (на основании анализа маркеров <i>COMT, SLC6A4</i>)		25			25-50	Ваша склонность к стрессоустойчивости – средняя
	2. Черта темперамента – поиск новизны (на основании анализа маркеров <i>FASTKD2, DRD4</i>)		25			25	Ваша склонность к поиску новизны – средняя
	3. Нейротизм (на основании анализа маркера <i>SLC6A4</i>)			75		50	Ваша склонность к нейротизму – выше среднего
	4. Агрессивность (на основании анализа маркеров <i>BDNF, COMT, SLC6A4</i>)			67		33-50	Ваша склонность к агрессивности – выше среднего
	5. Черта «Воина» (на основании анализа маркера <i>COMT</i>)				100	0-25	Ваша склонность к черте «Воина» – высокая

В таблицах представлены примерные результаты интерпретации генетического тестирования умственных и творческих способностей, а также особенностей личности. То, что закодировано в нашем геноме, делает нас особенными и непохожими на других людей. В наших генах заложены предпосылки к развитию множества качеств, включая различные виды талантов. Талант – это выдающиеся врожденные способности человека, его потенциал, который со временем и правильным подходом можно развить и реализовать. Талант – многогранный компонент, складывающийся из личностных особенностей, уровня интеллекта и креативности. Каждый человек может обладать одним или множеством выдающихся способностей, за которые отвечают десятки генов. Заключение составляется на основе научных разработок и данных передовой научной литературы. Основная цель заключения – указать на сильные и слабые стороны, на потенциал развития умственных и творческих способностей. Полученные знания о геноме можно учитывать при выборе методики обучения и развития способностей, а также в профориентации.

Заключение

Вместе с тем, по нашему мнению, необходим комплекс работ, мероприятий и диагностики по поддержке профессионального выбора школьников, своеобразное сопровождение профессионального самоопределения, основанное на:

- внедрении современных профинформационных технологий, обеспечивающих учащихся информацией о состоянии рынка труда и его потребностях в квалифицированных кадрах, формах и условиях освоения профессии, возможностях профессионального самосовершенствования в процессе трудовой деятельности;
- предоставлении профессиональной информации от работодателей (первоначально от высших и средних учебных заведений);
- проведении совместно с заинтересованными организациями профинформационных мероприятий (Дней Открытых Дверей, Недели профессий и т.п.), направленных на ознакомление учащихся с состоянием и перспективами развития рынка образовательных услуг и труда, тенденциями в сфере профессионального образования и экономики;

- апробации и внедрении современных профориентационных технологий, обеспечивающих эффективное профессиональное самоопределение и самопознание личности в процессе выбора профессии, профессионального развития с учетом индивидуальных психофизиологических особенностей и потребностей рынка труда;

- оказании индивидуальной профориентационной помощи в решении проблем профессионального выбора с учетом личных качеств и профессиональных возможностей различных категорий обучающихся (здоровым школьникам, обучающимся с ограниченными возможностями здоровья и т.п.);

- проведении профдиагностических мероприятий с детьми и молодежью, направленных на самопознание личностных особенностей, профессиональных склонностей, интересов, способностей в трудовой деятельности и способствующих выбору профессии и дальнейшей профессиональной карьере;

- проведении профориентационных занятий с элементами тренинга, направленными на сопровождение профессионального выбора, освоение технологии выбора профессии и построение плана профессиональной самореализации учащихся;

- оказании профконсультативной помощи как учащимся общеобразовательных учреждений, учреждений профессионального образования, так и воспитанникам школ-интернатов и детских домов, детям-инвалидам, школьникам, имеющим статус вынужденного переселенца, беженца или репатрианта.

Список использованной литературы:

1. Апостолов О.П. Профессиональная ориентация в России (опыт, проблемы, перспективы). — Издатель: ИП Татаринцов Михаил Васильевич, 2011. — 184 с.

2. Педагогическая психология: Учебное пособие / Под ред. И. Ю. Кулагиной. — М.: ТЦ Сфера, 2008.

3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения.- Издат. дом Академия, М., 2010.-304 с.

4. Plomin R. Environment and Genes. Determinants of Behavior. American Psychologist, 1989, 44 (2), 105 - 111.

5. Пломин Р. Наследственность и воспитание. Среды и гены // Детство идеальное и настоящее: сборник работ современных западных ученых. Отв. ред. Е.Р. Слободская. Новосибирск: Сиб. хронограф, 1994. Часть 2. С. 71-109.

6. Тихомирова Т.Н., Ковас Ю.В. Взаимосвязь когнитивных характеристик учащихся и успешности решения математических заданий (на примере старшего школьного возраста) // Психологический журнал. 2013. Т. 34. № 1. С. 63–73.

7. Моросанова В.И., Фомина Т.Г., Ковас Ю.В. Взаимосвязь регуляторных, интеллектуальных и когнитивных особенностей учащихся с математической успешностью // Психологические исследования. 2014. Т. 7, № 34. С. 11. URL: <http://psystudy.ru>

8. Ахметов И.И. Молекулярно-генетические маркеры физических качеств человека. Диссертация на соискание уч. степ. докт. мед. наук. – М., 2010, 322 с.

ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМ КӨРІНІСІ

К.А. Алимбетов

филология магистрі, Қайнар академиясы

Экзистенциализм - өмір сүру философиясы, өз бастамасын дат философы С. Кьеркогор адамды-өз өмірінің себепкері әрі өзінің ауыртпалығын өзі көтеру үшін және ол өзіне ұқсас дараланған құдайдың алдында дірілдеп қорқып тұрады деген ілімнен алынған.

Түйін сөздер: *экзистенциализм, өмір сүру философиясы, болмыс пен бітім.*

Әдеби шығармаларда оқырманның ішкі сезімне, мақсат-мұрат жолында алға жетелеуші де, қайғы-қуанышына да ортақтастыратын мықты тұлға-ол кейіпкер. Кейіпкер тағдыры адам жанының нәзік сым пернесі секілді. Көркем туындыда кездесетін кейіпкерлер түрліше. Кеңес үкіметі тұсында кейіпкерлер біркелкі болмаса да, соған анағұрлым жақындау болды. Ондай кейіпкерлер тек қана іс-қимылмен емес, ой-өрісімен де жоғары деңгейді танытты. Кейіпкер жанының

терең тұңғығына бойлай үңілетін автор көркем туындыда мінез-құлықтары бірін-бірі қайталамайтын адам образының нешеме түрлері жаратары анық. Шығарманың өн бойында желі секілді тартылып тұратын, даму үстінде көрінетін белгілі бір ұғымдар болады. Бұлар автордың танымына, ізденімпаздығына байланысты. Қазіргі қазақ прозасында адам сезіміне ерекше әсер ететін, сырт көзге суық, ештеңеге сенбейтін, ішкі жан дүниесіне өзі сенетін, сағындыратынын күтетін, ішкі сенімі бар, өзінше бір әлем- кейіпкерлер бар. Мұндағы айтылған сипаттар экзистенциализм ағымына тән.

Экзистенциализм - XX ғасырдың бас кезінде дүниеге келген философиялық ағым. Негізгі өкілдері: Ж.П.Сартр, С.Кьеркогор, м.Хайдеггер, К.Ясперс, Г. Марсель, Л.Шестов, И.А.Бердяев т.б.

Экзистенциализм - өмір сүру философиясы, өз бастамасын дат философы С. Кьеркогор адамды-өз өмірінің себепкері әрі өзінің ауыртпалығын өзі көтеру үшін және ол өзіне ұқсас дараланған құдайдың алдында дірілдеп қорқып тұрады деген ілімнен алынған. К.Ясперстің пікірінше, «Өлім, қиналу, үрей, айыптылық, күрес, діни экстаз, рухани ауру адамның өмір шектеріне жатады. Тек осы минуттарда ғана адам өзінің нағыз өмір сүруін, яғни өзінің табиғатын ұғынады, ал кәдімгі уақытта олар кәдімгі болмыстың күнделікті, тікелей болуы арқылы жасырынып жатады.

Қазақ әдебиетінің тарихына көз жүгіртсек, экзистенциализм сілемдері 20-жылдардағы әдеби процесте орын алғандығын байқауға болады. Мысалы, М.Жұмабаевтың Шолпанның күнәсі, М. Әуезовтың Қорғансыздың күні әңгімелері. Екі шығармада да басты кейіпкерлер (Шолпа, Ғазиза) Өмір мен өлім арасындағы ситуацияға салынады.

Бұндай кейіпкер бейнелері жазушы Р.Мұханованың (Соқыр көзден шыққан жас), Мәңгілік бала бейне т.б шығармаларын айқын танылады, Шығарманың өн бойын торығу, қамығу, тағдырға лағнет, бейсаналылық жаулап алған.

Адам жанына тереңдеп бойлап білген жазушы кейіпкер тағдырын көз алдына әкеліп қойып, түсіреді. «Мәңгілік бала бейне» кейіпкері Ләйла-қыз өзін қоғамға жат санайды. Меңіреу қалпы дел-сал болып мүлгіген жым-жырт түнді бетке алып, терең сайға шыққан Ләйла-қыздың жолында қара жамылған әлдебір бейне қараңдап, сусып барады. Жапан түзде жүрген неғылған жан?» дейді қыз көңілі алабұртып. «Мен адамдар әулетінің рухымын», дейді бейтаныс үрейлі үн сонау алыс бір жақтан дауыс салып. Терең сайға бет алған Ләйла- қыз бұл сәтте беймезгіл рух тұрмақ, адамзат қасиетінің өзіне де сенуден қалған. Тек түнмен ғана сырласады. Күмістей аймен сырласып, мұңын шағады. Аймен- сырлас, аймен- мұңдас. Бірі жер баласы, бірі түн баласы. Екі тіршілік. Бір-біріне серік. Автор Ләйла-қыздың ой-санғасын төмен бағаламайды. Бірақ намысын келтіріп, мүсіркейтін, ерекше күш кейін тартады. Адам санасынан тыс еріксіз бағындырады. Ләйләнің өмірге деген сенімі мол. Сенім оның жүрегінде рух болып жетелейді. Оның мүсіркеуде аса алмайтын пенде атаулыдан биік етіп тұрған да, санасының ояулығы. Тіпті аймен сырласқанда да Мүсіркеме мені. Мен де адаммын, менде де сезім ба, менің де ғашық болғым келеді» дегендей айтады. Айналып келгенде ләйлә-қыз өмірге ғашық. Бірақ қатыгез жандардың мүсіркеген көзі мен жер-жебіріне жеткен сөздерден қаймығады. Өзіне жақын деген тәтесі Қатираның сөзі:

- Қайда болдың деймін? Мал қораға қайтып, қол жетпей у-шу болып жатқанда, қайда қашып кетесің? Айт деймін, ойбай!

Ләйлә көзін жерден алмаған қалпы:

-Адам емеспіз бе?- деп ақырын күбір етті.

Сол-ақ екен Қатира ыршып түсті.

-Сөзді қара! «Адам емеспіз бе?» дейді. Адам сияқты кейпіңе неге қарамайсың, а?

Бұл сөздердің өзі кез-келген адамға үлкен соққы болып тисе керек. Осындай сөздер кейіпкерді адамдықтан жерітеді. Ләйләнің өмірімен қоштасар сәті де оқырман ұғымын, санасын селт еткізерліктей ерекше суреттелген.

«Төсек тартып жатқан қыз бетіне ай сәулесі түсті. Қарауылдың барлық терезесінен сығалап, іздеп тінтіп жүріп, ләйлә-қызды әрең тауып алған сияқты. Аппақ болып дөңгеленіп, ерекше бір нұрмен қыз бетіне төніп тұр. Науқас қыз айға қарап, алғаш рет жымыған. Көптен күткен жанашырын, сырласын терезе сыртынан байқап қалып, қыз жүрегі елжіреп сала берген. Өз тағдырына адамдарға деген өкпесі ағыл-тегіл көз жасына айналды. Сол сәт жап-жарық айдан мәңгілік адасып қалатындай тағатсыздана сүйсініп тағы қарады.

-Қасірет шеккен жан иесінің жалғыз ғана сырласы өзің екенінді ұмытпа! – деді. Ай да, қыз да бір-бірімен ажыраса алмай, бірін-бірі қимай ұзақ аймаласты. Жарық ай, Ләйлә-қызды қара жерге қимады. Ләйла да алғаш рет айды түн қойнына қимаған. Ұзақ кідірістен кейін, екеуінің бір-біріне деген тартылыс сезімі әлсірей берді. Екеуі екі тіршіліктің елшісіндей елендеп, алшақтап

қашып бара жатыр». Жазушының сөзбен сурет салуы көз алдымызда өтіп жатады. Мәңгі толассыз тартыста жүретін ішкі жан дүниесіндегі үрей мен қорқыныштан, жалғыздық пен мүсіркеушіліктен арылған Ләйләнің бейнесін көреміз. Автордың кейіпкер әлсіздігін танытуы айқын, нақ.

Жазушы Р. Мұқанованың «Соқыр көзден шыққан жас» әңгімесіндегі кейіпкер айманның төрт құбыласы түгел, жанында семьясы бар, алдына қойған мақсаты бар жан. Бірақ санадан тыс белгісіз күш оны кері итермелейді. Сонда-дағы ар жағында өмірге деген құштарлық бар. Ол былық-шылығы көп дүниеден басқаны іздейді, күйбең тіршіліктің қамытын киіп, пендешіліктің құлына айналған ортаға сыймайды. Айман бейнесінің негізгі белгілерін екшесек-жан тазалығы, өршілдігі, рухани күштілігі басым. Ол көбінесе әлденеге қанағаттанбайды. Өз арасынан бөлек, өзгеше әлемді іздейді. «... дат философы С.Кьергогор кез-келген адам өмірінің негізгі тіреуі-Құдайға деген сағыныш. (Тоська по богу) дейді. Адамның бар қайғы қасіреті, тиянақсыздығы, мазасыздығы-олардың сенімінің жоғалғандығынан деп есептейді». Соған қарағанда сенім болмаған жерде өмірге деген көзқарас үбірімен өзгертін сияқты. Түсінде көретін соқыр жандар қаумалап, ұстағысы келіп ізіне түседі. Олардан қашып құтылғысы келеді. Дәрмені жоқ. Сонда да өзіне жақын етене сияқты. Яғни санадан тыс бейсаналылық. Адамды жаратушы қоғамнан таяқ жеген жан. Ешқандай зияны болмаса да, еркек атаулыға сенбейді. Өзінің қызын да өзі сияқты көреді. Бұл қызына үлкен зиян екенін сезбейді. Құбысы Зәуреке хабарласып, жалғыздықтан арылғысы келеді. Олай болмай құрбысымен қоштасқан сыңай танытады. Өз айтқанына өзі есеп беріп жатпайды, Сірке суын сүйсіне ішкеннен соң да, түсінде көрген соқырлар әлемі қайта елес береді. Байқап отырғанымыздай жазушының шығармаларындағы кейіпкерлерінің бәрі жалғыз. Екі шығарманың екеуінде де кейіпкерлердің өмірге көзқарасы екі түрлі деуге келмейді. Олар ой-санасы тұрғысынан жоғары, ал күш-қуат, шыдамдылық жағынан әлсіз. Бұрын экзистенциализмге көзқарас басқаша болып келсе, енді оны әдеби ағым, бағыт ретінде қабылдауымыз керек. Ал мұның өзі бұған дейін беймәлім, түсініксіздеу болып келген шығарманы басқаша қабылдауға мүмкіндік береді. Қоғамдағы ірі өзгерістер, әлеуметтік жағдайлар осымен аңғарып отыратын суреткерлерді шығармашылық ізденіске апарды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мұқанова Р. «Муза» Алматы «Жазушы», 2004
2. Оразалиева Ж. «Кейіпкер әлеміндегі сенім» Қаз.әдеб.26.09.2003

РАБОТА С ГРУППАМИ

З.К. Сапабекова

практикующий психолог в модальности Транзактного Анализа, преподаватель кафедры психологии Академии Кайнар, директор психологического центра «Парасат»

Одной из задач лидера в отношенческом групповом процессе является поощрение всех членов группы к участию к феноменологическом опыте каждого человека и активное участие в обеспечении уважительных ответов. Важным фокусом терапии является создание межличностного опыта, в котором каждый член полностью вовлечен друг на друга.

Ключевые слова: группа, групповая терапия, межличностное взаимодействие, стадии развития групп, время существования групп.

Группа – это социальная агрегация, имеющая внешнюю границу и как минимум одну внутреннюю. Группа как целостный организм имеет границы и структуру, стадии развития, время существования.

Динамика группы имеет три уровня:

- отдельная личность ее внутриспсихическая динамика;
- межличностное взаимодействие участников группы;
- ситуация и динамика группы как единого целого.

Модель Такмана:

- норминг;
- расставание;
- шторминг;
- формирование;
- исполнение.

Групповое имаго – это образ группы, который состоит из частей: лидер, Я, другие. На группу влияют силы изнутри и внешнего воздействия – внешней групповой процесс. Силы изнутри – это возбуждение, которое возникает от попыток участников группы дезорганизовать ее в соответствии со своими интересами. Это процесс состоит из двух процессов:

- основной внутренней групповой процесс: на внутренней границе между терапевтом и членами группы;
- малый внутренний групповой процесс: отношения между членами группы.

Сплоченность – это сила, противостоящая возбуждению. Подпитывается членами группы, которые хотят упорядоченности и принадлежности. Динамика группы состоит из баланса сил возбуждения и сплоченности. Силы сплочения выражены в параллельных транзакциях. Силы разрушения в пересекающихся, блокирующих, скрытых, тангенциальных транзакциях. Сплоченность группы выражается в послании «принадлежи».

Модели ведения групп:

- техническая – лидер подтягивает других под свой рост;
- радиальная – лидер признает вклад каждого в развитие;
- гуманистическая – модель равноправия, где лидер поддерживает самоактуализацию каждого включая его самого.

Необходимо выполнение некоторых условий:

- отбор участников, в соответствии с целями группы;
- организация безопасного пространства;
- составление правил и норм группы, этические вопросы;
- контракты (многосторонние: организационные, терапевтические);
- правила эмоциональной грамотности, в том числе (+КР);
- ОК-ОК отношения.

Структура группы может быть представлена в модели РВД:

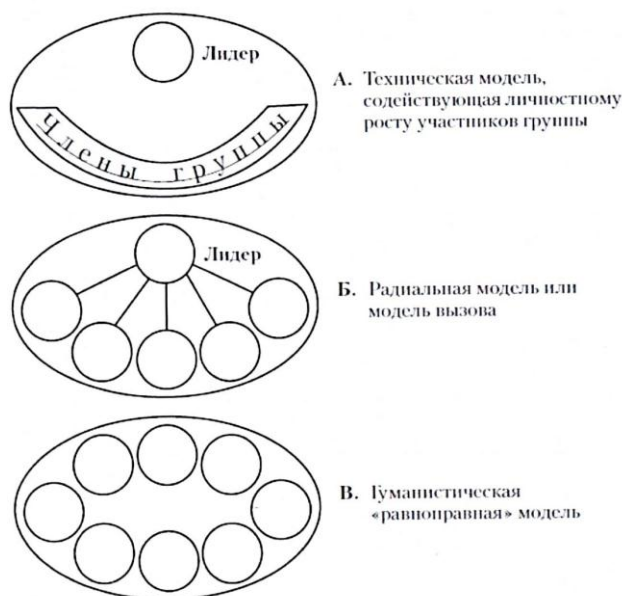
Р – этикет (ценности, верования, истории, правила). Изменяется медленно.

В – как здесь выполняются правила.

Д – выражения чувств, которые могут быть выражены как позитивно, так и негативно.

Образ группы представлен через групповое имаго. Стадии развития группового имаго описаны Э.Берном и получили продолжение в работах его последователей (П.Кларксон, Т.Ньютон).

Вид группы будет связан с целями группы: структурированные, не структурированные; открытые и закрытые. Примеры: терапевтические, консультационные, группы личностного роста, группы встреч.

Предварительное собеседование:

Развитие групп, прежде всего, предполагает включение. Участники исследуют следующие вопросы:

- хочу ли я быть частью группы; хотят ли другие, чтобы я был частью группы;
- хочу ли я, чтобы другие в данной группе (включая руководителя/ведущего) осуществляли надо мной контроль;
- хочу ли я контролировать других в этой группе. С этим, конечно же, связан и вопрос контроля с точки зрения удовлетворения потребностей людей (и каким образом это происходит);
- насколько я готов раскрыться в данной группе, как на меня будут влиять другие люди, раскрывшиеся в группе.

«Прекращение существования – один из наиболее сложных и эмоционально вовлеченных процессов для всех членов группы, так как он вызывает ощущения разделения и потери, распада и пустоты, бессилия, зависимости, смерти, несостоятельности и заброшенности, у всех членов группы».

Существуют три причины прекращения существования группы:

- уходят члены группы;
- уходит лидер или руководитель – например, когда группа продолжает существование;
- завершается время, отведенное группе.

Три фазы прекращения групповой работы: подготовка к уходу, лидер разделяет чувства участников; фактический уход, группа завершает существование; последствия.

Подготовка ведущих, на всех стадиях развития группы ведущий исследует следующие вопросы:

- Хочу ли я работать с этой группой, достаточно ли у меня сил и энтузиазма?
- Чувствую ли я готовым к ведению этой группы, достаточно ли у меня профессиональных знаний, наличие супервизора?
- Понимаю ли я групповой процесс или я делаю то, что мне говорили?
- Уместность использования техник, каких?

«Цель транзактного анализа в групповой терапии провести каждого пациента через прогрессивные стадии структурного анализа, собственно транзактного анализа, анализа игр, анализа сценария, пока он не приобретет социальный контроль». Берн использовал анализ разных транзакций, чтобы понимать игры, сценарии, переносы.

Виды терапий:

- терапия в группе – терапевт делает индивидуальную терапию в группе, а группа наблюдает. Модель из гештальт-терапии. Группа идентифицируется и дает комментарии в конце, но мало взаимодействует во время;

- терапия через группу: начались как группы встреч (тренинг построения отношений, а не терапия). Основа в кибернетической модели, что мы все влияем друг на друга миллиардами раз – каждое наше поведение обусловлено поведением других и наоборот. Через встречу с другим можно встретиться с собой;

- отношенческий групповой процесс: подчеркивает значение контакта каждой транзакции, процессе межличностного отношения и взаимного влияния каждого члена группы друг на друга. Фокус на взаимодействии и возникновении старых бессознательных отношенческих паттернов прошлого. Члены группы обучаются относиться друг к другу через признание, феноменологическое исследование, валидизацию и нормализацию;

- терапия группой: например, анонимные алкоголики. Группа поддерживает друг друга на принципах честности, ответственности, личностной вовлеченности, интегративности, ревности, приглашения делиться своими историями. Рассказывая друг другу истории, и получая эмоциональный ответ, травмы могут быть исцелены. Это модель Роджерса. Роль лидера моделировать эмпатию, конгруэнтность без интерпретаций. Особенно важна при работе с людьми, где травма связана с отвержением и проживается как стыд;

- терапия через интерпретацию: психоаналитический подход. Предполагается, что клиенты будут развивать переносы друг на друга, и они проявятся во взаимодействии. Аналитик делает только теоритические обоснованные авторитарные интерпретации мотивации поведения членов группы. Значение теории превозносится над феноменологическим опытом. Эта модель стимулирует думать над мотивацией, поведением, переносами. Но интерпретации могут быть довольно далекими от реального опыта клиента, стимулировать уход или адаптацию под ожидания. Берн также делал интерпретации и объяснения.

Принцип обратной связи в группе дает возможность увидеть взаимные влияния участников группы друг на друга. Но вся обратная связь предполагается, что будет принята, а «не принятие» понимается как защита.

Принцип лично-центрированной терапии подразумевает уважение к чужому опыту и признание, что опыт каждого уникален. Теряется значение проекций, влияния друг на друга, неправильных пониманий. Участники группы стремятся быть милыми друг для друга.

Одной из задач лидера в отношенческом групповом процессе является поощрение всех членов группы к участию к феноменологическому опыту каждого человека и активное участие в обеспечении уважительных ответов. Важным фокусом терапии является создание межличностного опыта, в котором каждый член полностью вовлечен друг на друга. Членов группы поощряют проявлять чуткость, слушать, исследовать и резонировать с другими. Члены группы учатся ценить чужие взгляды и чувства. Когда члены группы настроены на эмоциональные и реляционные потребности друг друга и чувствительны друг к другу в своих транзакциях, качество обратной связи, которое они предоставляют, становится ценным преимуществом в продвижении роста каждого человека.

Одна из задач группового терапевта помочь членам группы узнать о феноменологическом опыте друг друга и привлечь других членов группы, которые не принимают активного участия, или которые могут неохотно говорить о том, что они чувствуют. В этом подходе терапевт не единственный, кто поддерживает, спрашивает, и поощряет членов группы выражать то, что они чувствуют и думают. Поведение или способ создания смысла были уценены, проигнорированы или каким-то образом не подтверждены в предыдущих отношениях.

Список литературы:

1. Берн Э. Транзактный анализ в психотерапии: Системная индивидуальная и социальная психиатрия. Нью-Йорк: Grove Press, 1961.
2. Гулдинг М. М. & Гулдинг Р. Л. Изменение жизни через терапии перерешения. Нью-Йорк: Brunner / Mazel, 1979.
3. Моурер О. Н. Группы целостности: принципы и процедуры. Психолог-Консультант, 3: 7-33, 1972.
4. Перльз Ф. С. Гештальт-подход и очевидец терапии. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books, 1973.
5. Рутан Дж. С. & Стон В. Н. Психодинамическая групповая психотерапия (2-е изд.) Нью-Йорк: Guilford, 1993.
6. Шустов Д. Руководство по клиническому транзактному анализу// М.: Когито-центр, 2009.
7. Эркин Г. Р. Моррисон Ю. П. & Траутманна, Р. Л. Помимо эмпатии: терапия контакта в отношениях. Нью-Йорк: Бруннер/Мазель, 1999.

8. Эрскин Р. Г. & Моррисон Ю. П. Интегративная психотерапия в действии. London: Karnac Books. (Оригинальная работа опубликована в 1988 году Sage, Newbury Park, CA). 1988/2011.

9. Ялом И. Д. Теория и практика групповой психотерапии. Нью-Йорк: Basic Books, 1995.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ДЕЛОВОЙ КОММУНИКАЦИИ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ

О.Л. Бароян

Магистрант 1 курса по специальности Психология КазНУ им. Аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан

Коммуникативная компетентность является ключевым фактором успешного взаимодействия в корпоративной среде и неотъемлемой частью корпоративной культуры компании. Деловая коммуникация затрагивает социокультурный аспект, который приобретает особое значение и актуальность при рассмотрении межличностного общения в межкультурной среде. В данной статье рассматривается деловая коммуникация с позиции социокультурного подхода в межкультурной среде.

Ключевые слова: *социокультурный, организация, культура, общение, межкультурный, международный, компетентность, деловое.*

В современном мире коммуникативные навыки имеют огромное значение и влияние на успешность взаимодействия и реализацию личностных стремлений и амбиций в контексте организационной среды и корпоративной культуры. Совокупность необходимых навыков для успешной деловой коммуникации комплексно отражена и рассматривается в рамках коммуникативной компетентности. Коммуникативная компетентность предполагает рассмотрение социокультурных факторов, которые способны повлиять на качество общения особенно в межкультурной среде.

Современный процесс глобализации и интенсификации межнационального общения послужил причиной интенсификации культурных контактов в международном масштабе и во всех сферах социальной жизни — политической, экономической, культурной, деловой.

В современном мире, овладевающим все новыми формами и методами передачи и хранения информации, на первый план выдвигается проблема взаимопонимания как главного результата человеческого общения, это предполагает более углубленный подход к процессу коммуникации, учитывающий специфику ценностных ориентации, во многом предопределяющих мотивы и результаты общения.

В последние годы значительно более сложной и многокомпонентной стала производственная сфера общения. Получили широкое распространение и развитие экономическая, управленческая, коммерческая, правовая области профессиональной деятельности, что обуславливает необходимость владения специалистами навыками профессиональной культуры как значимым компонентом профессиональной межкультурной коммуникации [1].

В современном обществе корпоративная коммуникация представляет не только взаимодействие субъектов, но также способствует более детальному изучению достаточно широкого поля тех социальных факторов, которые синтезируют социальную природу коммуникативных интенций, механизмы воздействия социальных факторов на корпоративную личность [2].

Межкультурная коммуникация обеспечивает развитие важнейших составляющих социокультуры – того, что именуется идеологической вселенной смыслов (язык, наука, искусство и др.), и материальной культурой, представляющей собой воплощение этих смыслов в реальности. Межкультурная коммуникация является способом формирования и культурно-нравственного потенциала специалиста. Необходимость установления связей между различными пластами культуры (национально-этническими, временными (прошлое-настоящее) и др.) содействует устойчивости положительного опыта, активизирует интеллектуальный потенциал человека и общества.

Усиление роли коммуникаций во всех сферах общественной жизни, их все усиливающаяся межкультурная составляющая требуют нового концептуального подхода к подготовке

специалистов, к организации их профессиональных практик, к формированию нового профессионального статуса. Уровень знаний становится значимым фактором социальной дифференциации, обеспечивающим конкурентное преимущество личности и общества. Это означает, что именно наука, образование и культура будут определять темпы и масштабы движения человечества в целом и каждой страны в частности к ценностям и достижениям цивилизации [3]. Проблема исследования социокультурного потенциала межкультурной коммуникации обусловлена такими исходными противоречиями, как:

1. между необходимостью в познании и прогнозировании сложных коммуникационных процессов в современном обществе и недостаточностью подходов к изучению их влияния на профессиональную подготовку в современном обществе;

2. между высоким потенциалом поликультурного общества, функциями социализации всех социокультурных институтов и слабым их использованием в процессе профессиональной подготовки;

3. между потенциально высоким познавательным уровнем анализа социокультурного потенциала межкультурной коммуникации в системе профессиональной подготовки специалистов и степенью их реализации в исследовательских и образовательных практиках.

Осмысление социокультурного потенциала межкультурной коммуникации показало, что методология и технология реализации системы непрерывной профессиональной подготовки специалистов будет результативной, если ее теоретико-методологическими и социально-педагогическими основами станут:

- профессиональная подготовка специалистов с учетом нового качества социокультурной среды, с ориентацией на общечеловеческие и национально-культурные ценности, достижения мировой и этнических культур и их реализацию в регионе;

- органичная совокупность требований, принципов критериев, эффективности региональной системы непрерывного профессионального образования, целенаправленно реализуемых на содержательном, технологическом, процессуальном и организационно-управленческом уровнях, адекватно воспроизводящих феномен межкультурной коммуникации;

- культурологическое знание как методологическая база непрерывной профессиональной подготовки специалистов в области межкультурной коммуникации [4].

Современные теории управления организацией включают значимость социальных и культурных факторов для повышения ее эффективности. Глобализация и активное развитие современных организаций разного вида породили новые формы и методы управления, основанные на объединении социальных и культурных концепций (*appreciative management, empowerment, transformational leadership, symbolic management, intrapreneurship* и т.д.). Однако пока не существует эффективного исследовательского инструментария, позволяющего прогнозировать влияние социокультурных факторов на эффективность процесса управления, поскольку недостаточно разработан язык его социокультурной интерпретации с точки зрения организации социального взаимодействия и коммуникаций в различных ситуациях функционирования: от рутинной до проблемной.

Представляется целесообразным совместить социологический и культурно-антропологический способы исследования, что позволяет наиболее полно раскрыть сущность социокультурных отношений в современной организации. Это позволяет социология культуры или культурная социология, в рамках которой можно раскрыть особенности организации как объекта, в котором наблюдаемы как формальные связи и структуры, так и динамика социокультурных отношений, т.е. изменчивость совместной активности людей в их рамках, рассматриваемая в различных измерениях, например, в функционально-технологическом и коммуникативном. Междисциплинарный характер направления требует более подробного анализа его развития на основе сближения социологического, культурологического и антропологического подходов к формам, структурам и содержанию совместного существования людей [5].

Навыки деловой и коммуникации являются необходимым инструментом для реализации профессиональных обязанностей, целей, карьерных амбиций и достижения успеха в бизнесе.

Важными составляющими коммуникативной культуры являются навыки культуры речи: содержательная, выразительная и побудительная сторона речевой деятельности; словарный состав, словарный запас, произношение, грамматика и стилистика.

Существует ряд коммуникативных техник, степень владения которыми является основным критерием профессиональной пригодности сотрудника, а именно следующие умения: формулировка цели и задачи общения; организация общения; разбор жалоб и заявлений; владение

навыками и приемами, тактикой и стратегией общения; ведение переговоров, управление деловым совещанием; предупреждение и разрешение конфликтных ситуаций; обоснование, аргументирование, убеждение, достижение согласия, ведение беседы, дискуссии, диалога и спора; осуществление психотерапии, снятие стресса, чувства страха у собеседника, управление его поведением [4].

Одним из наиболее важных навыков в корпоративном взаимодействии является умение выстроить эффективную коммуникативную стратегию и подобрать соответствующую тактику общения.

В настоящее время организации претерпевают большие изменения. Они создают внутри собственной структуры основательный фундамент в виде культуры, ценностей и эффективных коммуникативных стратегий [5].

Очевидно, что в управлении организационными коммуникациями наметилась тенденция к стратегическому подходу. Исследование трактовки термина «коммуникативная стратегия» позволяет выделить следующие варианты его использования: выбранные для достижения цели принципы и типы коммуникации; долгосрочный коммуникативный план, интегрированный с общей стратегией организации. В значительном числе случаев коммуникативная стратегия формируется лишь в виде базовых долгосрочных типов и принципов коммуникации [5].

Наиболее полный перечень универсальных принципов коммуникации изложен в работе Дж. М. Лэйхиффа, Дж. М. Пенроуза: персональность, тактичность, позитивность, активность, цельность, связность, ясность, краткость, удобочитаемость, унификация [6].

В последние годы значительно более сложной и многокомпонентной стала производственная сфера общения. Получили широкое распространение и развитие экономическая, управленческая, коммерческая, правовая области профессиональной деятельности, что обуславливает необходимость владения специалистами навыками профессиональной культуры как значимым компонентом профессиональной межкультурной коммуникации.

Быстрые темпы изменения культурной ситуации в мире требуют организации такого поведения в мультикультурной среде, которое способствовало бы профилактике культурных конфликтов между коммуникантами, формированию готовности находить оптимальные пути достижения тех или иных целей в неравновесных, непредсказуемых и непрограммируемых ситуациях столкновения культур.

Так, неотъемлемой частью коммуникации является межкультурная компетенция, которая является способностью успешно общаться с людьми других культур, в узком смысле способность к успешному двустороннему общению с людьми из других культур [7].

Межкультурная коммуникация – это особая форма коммуникации двух или более представителей различных культур, этноса, процесс, представленный обменом информацией и культурными ценностями взаимодействующих культур. Процесс межкультурной коммуникации – это специфическая форма деятельности, которая не ограничивается только знаниями изучаемых языков, он требует также знания материальной и духовной культуры другого народа, религии, ценностей, нравственных установок, мировоззренческих представлений, в совокупности определяющих модель поведения партнеров по коммуникации [8].

Межкультурная коммуникация может осуществляться на групповом уровне либо на индивидуальном. На обоих уровнях основным субъектом межкультурной коммуникации выступает человек. При этом поведение каждого человека определяется ценностями и нормами той культуры, в которую он включен. В связи с этим каждый участник межкультурной коммуникации располагает своей собственной системой правил, обусловленных его социокультурной принадлежностью. Поэтому при непосредственном общении представители разных культур стоят перед необходимостью преодоления не только языковых различий, но и различий социокультурного и этнического характера [9].

В условиях возрастающих коммуникаций между представителями разных культур в деловых кругах необходимо достигать нового уровня взаимопонимания, независимого от степени культурных различий [10].

Ознакомившись с работами различных авторов становится очевидным, что определенный вид организационной культуры создает свою коммуникативную стратегию.

Создание индивидуальной коммуникативной стратегии для каждой компании становится основной задачей, решение которой способствует эффективной коммуникации сотрудников компании с разными социокультурными бэкграундами.

Коммуникативная компетентность в межкультурной среде формируется исходя из набора коммуникативных навыков, которые нужны организации в каждый из этапов ее становления и роста и в зависимости от социокультурных факторов. Теоретическая и практическая база деловых коммуникаций в межкультурной среде еще не полностью разработана и сформирована, поэтому развитие данного направления является перспективным и приоритетным так как человеческие ресурсы являются ключевыми основами, определяющими успех и процветание организаций и экономики каждой страны.

Список литературы:

1. Кужевская Е.Б. Межкультурная деловая коммуникация и проблемы формирования имиджа современного российского предпринимателя: Философско-культурологический аспект. Автореферата по ВАК РФ 24.00.01
2. Петрова И.Л. Стратегический подход к управлению человеческими ресурсами предприятия // В сборнике «Управление организацией: диагностика, стратегия, эффективность». – 2004 – с. 67-69. – URL: <http://bgscience.ru/lib/10469>. (дата обращения: 23.11.2018).
3. Богоудинова Р.З., Бородина С.Д., Абдулхакова А.Р. Социокультурный потенциал межкультурной коммуникации специалистов в системе профессиональной подготовки. Вестник КАЗГУКИ № 4. 2017
4. Озерова М.М. Теоретические аспекты корпоративной коммуникации. Электронный научный журнал. Современные проблемы науки и образования. ISSN 2070-7428. "Перечень" ВАК ИФ РИНЦ = 0,737. <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=10799>
5. Урмина И. А. Социокультурные аспекты анализа современной организации. УДК 008:001.8+316.35. Электронное периодическое рецензируемое научное издание. http://www.ct-journal.ru/rus/journals/172.html&j_id=12
6. Петрова И.Л. Стратегический подход к управлению человеческими ресурсами предприятия // В сборнике «Управление организацией: диагностика, стратегия, эффективность». – 2004 – с. 67-69. – URL: <http://bgscience.ru/lib/10469>. (дата обращения: 23.11.2018).
7. Вотяшова А.А., Мошнинова Г.Н. Способы эффективной межкультурной коммуникации в сфере деловых отношений. Филологические науки/7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Болатбаева А.Т. Полилингвальная межкультурная деловая коммуникация. Языкознание. Гуманитарные исследования • 2016 • № 2 (11). УДК 81:811.92(045).
9. Гришаева Л. И., Цурикова Л. В. Введение в теорию межкультурной коммуникации. М., 2008. 156 с.
10. Онищенко И.Г. Особенности деловых межкультурных коммуникаций. Вісник маріупольського державного університету серія: Філософія, Культурологія, Соціологія, 2012, ВІП. 3

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Б.К. Баймуханова

Ст.преподаватель, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск., Республика Казахстан

М.А. Перленбетов

Доктор психологических наук, профессор, Академия Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

В Казахстанской психологии ощущается недостаток эмпирических исследований феноменов счастья и успеха, их роли в жизни молодежи. Актуальность темы данного исследования обусловлена необходимостью внесения посильного вклада в реализацию государственной стратегии и привлечения внимания общественности, особенно молодежи на психологическое состояние современных казахстанских студентов, которое напрямую влияет на эффективность всей системы образования и на качество жизни в целом.

Ключевые слова: молодежь, психологические особенности, студенты, образование, качество жизни.

Конкурентоспособность и прагматизм, обозначенные в программной статье Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», рассмотрены в двух уровнях – индивидуальном и национальном. «Сегодня не только отдельный человек, но и нация в целом имеет шанс на успех, только развивая свою конкурентоспособность». [1]. В контексте этой идеи, молодежь Казахстана демонстрирует высокие адаптивные способности и прагматизм, которые выражаются в точном знании своего потенциала, его экономного расходования и умении планировать свое будущее. Конкурентоспособность страны интерпретируется социально-экономическими факторами, включающими в себя показатели качества человеческих ресурсов, эффективности финансовых вложений и степени развития инфраструктуры[2].

Данная работа, на наш взгляд является очень знаковой, ведь Елбасы Н. Назарбаев объявил 2019 год Годом молодежи. Молодые Казахстанцы, представители новой генерации страны - ровесники Независимости, отличаются видением перспектив собственного будущего, стремлением к получению качественного образования и уже с подросткового возраста имеют четкую жизненную стратегию. В Казахстане почти 4 млн. молодых людей, что составляет 22,3% от численности всего населения.

В целом, можно говорить о том, что современная казахстанская молодежь достаточно успешна и конкурентоспособна. С одной стороны, это обусловлено требованиями самого времени, с другой – внутренняя модернизация казахстанцев, «перезагрузка» сознания с учетом глобальных и индивидуальных потребностей содействует формированию счастливых, успешных и ответственных людей [3].

В отечественной психологии ощущается явный недостаток эмпирических исследований феноменов счастья и успеха, они нуждаются в широком изучении. Таким образом, актуальность темы данного исследования обусловлена необходимостью внесения посильного вклада в реализацию государственной стратегии и привлечения внимания общественности, особенно молодежи на психологическое состояние современных казахстанских студентов, которое напрямую влияет на эффективность всей системы образования и на качество жизни в целом.

Целью настоящего исследования является определение текущего уровня счастья казахстанских студентов и обнаружение взаимосвязи между уровнем счастья и успешностью, а также выявление ключевых факторов, способствующих высокому уровню счастья.

Для получения статистически валидных данных, результаты которых можно экстраполировать на весь изучаемый объект исследования, была использована репрезентативная выборка студентов ВУЗов Уральского количеством 144 человека. Для получения реалистичной картины состава студенческого населения в исследовании принимали участие студенты с различными языками обучения и различными специальностями. в выборку были включены студенты казахского отделения специальности педагогики и психологии, психологии, ПМНО Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета. Респонденты являются студентами – бакалаврами в возрасте от 18 до 23 лет.

Использованные методы: Теоретический анализ общепсихологической, педагогической, социологической, экономической, и философской литературы по проблеме исследования; методы экспериментального исследования: Опросник Динера «Удовлетворенность жизнью»; Опросник Рифф «Шкала психологического благополучия»; Шкала позитивного аффекта Брэдберн; Шкала субъективного счастья Любомирски. Достоверность полученных данных доказана с использованием статистических и математических методов обработки материалов, таких как Н критерий Крускала – Уоллиса и ϕ^* - угловое преобразование Фишера [4].

Начнем анализ с результатов, полученных по методике Динера. Для начала необходимо провести оценку центральных тенденций полученных сведений по данной методике. Согласно шкале удовлетворенности жизнью Динера, респонденты в целом имеют высокий уровень счастья. В цифровом измерении полученных данных, можно сказать, что по Динеру уровень счастья студентов находится на уровне 25 баллов из 35 возможных, или 71%.

Далее переходим к анализу данных по методике Брэдберна. По шкале аффекта Брэдберна средний аффект равен 2 баллам на дихотомии от – 5 до + 5 баллов. Для подсчета балла по среднему аффекту из суммы утвердительных ответов по шкале положительного аффекта (всего 5 утверждений) была вычтена сумма утвердительных ответов по шкале негативного аффекта (всего 5 утверждений). Чтобы интерпретировать эти цифровые результаты, было принято решение перевести баллы, полученные по шкале аффекта Брэдберна, в универсальный формат данных, позволяющий сравнить результаты со шкалами Динера, Рифф и Любомирски. Для этого

использовалось процентное соотношение для каждой шкалы. В частности, дихотомическая шкала Брэдберна может быть представлена как градация 100%-ного уровня аффекта.

Далее полученную процентную разбивку необходимо соотносить с уже доступной шкалой Динера, где каждому уровню результатов соответствует словесное описание данного уровня счастья. Перевод баллов шкалы Динера в проценты позволяет далее использовать полученные процентные ряды с соответствующим описанием уровня счастья и в других опросниках.

Далее для данных, полученных по шкале Брэдберна, в процентном соотношении используются словесные описание уровня счастья из шкалы Динера. Это позволяет представить данные по шкале Брэдберна в формате, аналогичном данным по шкале Динера. Средний результат по шкале аффекта Брэдберна равен 66%, что соответствует среднему уровню счастья.

Переходим к анализу сведений, полученных по шкале Сони Любомирски. Завершающий анализ центральных тенденций производится для сведений, полученных по опроснику Кэрл Рифф. В то же время опросник психологического благополучия Кэрл Рифф говорит о преобладании среднего уровня счастья у участников исследования на уровне 48%

Более детальное рассмотрение шкал этого опросника дает следующую картину. Студенты имеют достаточно высокий показатель по шкале «Личностный рост», но имеют низкий результат по шкале «Управление окружением». На основе этого наблюдения можно сделать вывод, что казахстанские студенты отличаются чувством постоянного развития, воспринимают себя растущими и развивающимися людьми, открыты к новому опыту и ощущают реализацию своего потенциала. Они меняются под влиянием эффективности и большего понимания себя. Однако при этом респонденты с трудом справляются с ежедневными делами, чувствуют свою неспособность изменить или улучшить окружающую обстановку, не осознают окружающие их возможности и не имеют чувства контроля над внешним миром.

Эти результаты соответствуют данным, полученным самой Рифф при составлении шкалы психологического благополучия, где видно, что молодые взрослые люди чаще всего имеют высокий показатель личностного роста и низкий показатель управления окружением. Подобные данные легко объяснить: молодые люди только начинают свой путь во взрослом мире, где им предстоит многому научиться, а также приходится брать на себя ответственность за множество различных заданий, с которыми они ранее не были знакомы. Студенты вполне резонно ощущают, как они каждый день меняются – ведь учащийся ВУЗа сильно отличается от школьника или студента колледжа, готовы сталкиваться с новыми ситуациями и наконец показывают, на что способны в реализации своего потенциала на поприще выбранной профессиональной специализации. В то же время у них еще нет возможности адаптировать условия своей жизни и общественной деятельности по своему желанию – студенты учатся по правилам университетов, живут чаще всего под контролем родителей, либо в общежитии по комендантскому регламенту, либо снимают отдельное жилье на условиях арендаторов.

Тестирование гипотез. Переходим к математическому анализу тестируемых гипотез. Первой частной гипотезой будет следующее утверждение:

H_0 : между вариационными рядами по методикам: существуют лишь случайные различия по уровня субъективного психологического благополучия.

H_1 : Студенты находятся на уровне психологического благополучия отличного от среднего (выше среднего).

Для начала используем математический критерий Н Крускала – Уоллиса. При использовании процентных данных по 4 методикам, различия не выявлены. Для тестирования первой гипотезы рассмотрим полученный уровень психологического благополучия студентов по 4 методикам.

Первая методика по Динеру дает средний результат по выборке равный 71% (высокий уровень счастья).

Вторая методика по Брэдберну показывает 66% (то есть статистически выше среднего значения в 50% – выше среднего).

Третья методика по Любомирски – 69% (статистически выше среднего значения в 50% – выше среднего).

Четвертая методика по Рифф – 48% (немного ниже среднего).

Второй тестируемой гипотезой будет утверждение о взаимосвязи академической успеваемостью как критерия успешности с уровнем счастья студентов. Такие данные получены и подтверждены в различных исследованиях (Лэйард, Рифф) в разные годы.

H₀: Между субъективным благополучием и уровнем академической успешности отсутствует статистически значимая связь.

H₁: Между субъективным благополучием и уровнем академической успешности студентов присутствует статистически значимая связь.

При расчете использовался статистический критерий Фишера. По методике Динера, коэффициент равен 2.82, что со статистической вероятностью 99% говорит о наличии такой взаимосвязи – принимается альтернативная гипотеза. По методике Брэдберна и Любомирски, полученные коэффициенты равны 1.96, что позволяет принять альтернативную гипотезу о наличии взаимосвязи с вероятностью 95%. Наконец, коэффициент по Рифф равен 2.39, что также подтверждает альтернативную гипотезу с вероятностью 99%.

Таким образом, можно сделать вывод, что более счастливые студенты и более успешны в плане академической успеваемости. Используя знания, полученные из данной исследовательской работы, можно дополнять, расширять и адаптировать психолого-педагогические приемы и методики для увеличения воспитательного влияния на подрастающее поколение. Имея представление о существующем уровне счастья студентов и его наиболее значимых детерминантах, возможно использовать более эффективные педагогические технологии в ВУЗах. Данное исследование поможет восполнить существующий пробел в знаниях об уровне удовлетворенности жизнью студентов как высоко потенциальной части трудоспособного населения Республики Казахстан.

Литература:

- 1.Статья Н.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» от 12 апреля 2017 года.
- 2.Стратегия «Казахстан-2050»// <https://strategy2050.kz/ru/>
- 3.OECD. Multi-dimensional Review of Kazakhstan: Volume 1. Initial Assessment// - OECD Publishing. – 2016.
- 4.Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. / М.:Эскимо, 2007. – 416с.

СЕМЬЯ КАК ВЕДУЩИЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ САМООЦЕНКИ ПОДРОСТКОВ

З.Ш. Шеримбетова

Нукусский государственный педагогический институт им. Ажинияза
Город Нукус, Узбекистан

Из всех факторов, влияющих на формирование самооценки подростков, самым важным и значительным была и остается родительская семья как первичная ячейка общества, влияние которой ребенок испытывает раньше всего, когда он наиболее восприимчив. Семейные условия, включая социальные условия, род занятий, материальный уровень, образование родителей, в значительной мере предопределяют жизненный путь ребенка.

Ключевые слова: семья, подросток, самооценка, формирование, социальные условия.

Самооценка подростка во многом зависит от понимания родителями его достоинств. Когда родители поддерживают его, внимательны и добры к нему, выражают свое одобрение, подросток утверждает в мысли, что он многое значит для них и для себя самого. Самооценка растет за счет собственных достижений и успехов, похвал взрослых. Опыт семейного общения с самых ранних этапов развития ребенка ложится в фундамент его общей установки к миру социальных отношений и собственному Я. Формирование самосознания и самооценки может рассматриваться как результат усвоения ребенком определенных параметров отношения к нему родителей [1].

Изучая учащихся средних школ, исследователи установили, что высокая самооценка определяется заинтересованностью родителей в ребенке, в частности их интересом к их друзьям, к его успехам в учебе, их вниманием к высказыванию ребенка. Обнаружилась связь высокой самооценки у подростков 11-14 лет с хорошими семейными взаимоотношениями. В это понятие включались теплые отношения между членами семьи, наличие в семье совместной деятельности,

разумное участие детей в принятии решений на семейном совете. Исследователи выделяют три основных условия формирования у подростка высокой самооценки:

- 1) принятие родителями ребенка;
- 2) установление ими ясных и однозначных правил, регламентирующих его поведение;
- 3) предоставление ребенку свободы действий в установленных

родителями границах [2].

Так, высокая самооценка и хорошая социальная и личная адаптированность сочетаются с наличием теплых, доверительных отношений между детьми в подростковом возрасте и родителями, требовательностью и строгой дисциплиной одновременно с уважением и относительной автономией подростка. Дети с низкой самооценкой, выраженным чувством собственной изолированности и ненужности, малой социальной активностью и неудовлетворенностью в межличностных контактах имели негативный опыт внутрисемейных отношений: преобладание «воспитательных» рациональных воздействий над непосредственным эмоциональным отношением, наказание как основной способ контроля, отсутствие четкой воспитательной программы. Таким образом, благоприятным условием развития позитивной самооценки можно считать эмоциональную вовлеченность родителей в жизнь ребенка, не препятствующую, однако, развитию его самостоятельности [3].

Анализ литературы и опыт консультативной работы позволяет выделить ряд неадекватных способов воздействия родителей на образ Я ребенка. Показано, что разнообразные искажения видения ребенка родителями обусловлены психологическим неблагополучием самих родителей. Так, матери с такими чертами характера, как тревожность, ригидность, гиперсоциализированность, склонны бессознательно приписывать ребенку негативные черты, в настоящий момент отсутствующие или выраженные в минимальной степени («комплекс умной Эльзы» из известной сказки братьев Grimm). Образ ребенка искажается под воздействием неблагоприятных ожиданий матери, страха, что ребенок повторит черты нелюбимого человека (мужа, матери) или в ребенке воплотятся собственные нежелательные качества, которые бессознательно проецируются на ребенка. При этом, чем старше становится ребенок, тем очевиднее конфликт между потребностью в самоутверждении, уважении и признании права на самостоятельность и навязываемым ему обесцененным образом «Я». Завышенная же самооценка зачастую формируется «благодаря» чрезмерному обожанию и захваливанию подростка, когда любой поступок, действие и слово вызывает у любвеобильных родителей прилив восторга. И когда наступает время столкнуться с суровой действительностью, ребенок обижается и искренне недоумевает, отчего же все окружающие не восхищаются его необыкновенными умениями (которые на самом деле такие же, как и у всех остальных детей). Так что завышенное оценивание самого себя может тоже выйти боком. В зависимости от родительских отношений к детям-подросткам выделяют следующие типы самооценки подростка [4].

1. «Самооценка» ребенка является прямым воспроизводством оценки матери. Дети отмечают в себе, прежде всего, те качества, которые подчеркиваются родителями. Если внушается негативный образ и ребенок разделяет полностью эту точку зрения, у него формируется устойчивое негативное отношение к себе с преобладанием чувства неполноценности и самонеприятия. Для ребенка с узким диапазоном социальных контактов вне семьи родительские оценки становятся единственными внутренними самооценками в силу авторитетности и значимости родителей, тесной эмоциональной связи с ними. «Неблагоприятность» этой самооценки (пусть даже и в позитивном ее варианте) заключена в опасности фиксации крайней зависимости самоотношения от прямой оценки значимых Других, что препятствует выработке собственных внутренних критериев, обеспечивающих стабильность позитивного отношения к себе, несмотря на колебания уровня самооценки.

2. Смешанная самооценка, в которой существуют противоречивые компоненты: один - это формирующийся у подростка образ своего «Я» в связи с успешным опытом социального взаимодействия, второй -- отголосок родительского видения ребенка. Образ «Я» оказывается противоречивым, создаются препятствия на пути развития целостного и интегрированного самосознания. Тем не менее, ребенку удается в некоторой степени разрешить конфликт: успешность взаимодействия вне семьи позволяет ему испытывать необходимое чувство самоуважения, а, принимая родительские требования, он сохраняет аутосимпатию и чувство близости с родителями.

3. Подросток воспроизводит точку зрения родителей на себя, но дает ей другую оценку. Упрямство не называет бесхарактерностью. Поскольку для подростка этого возраста по-прежнему

важны одобрение и поддержка взрослых, то ради сохранения чувства «Мы» им воспроизводится негативная оценка своего «упрямого» поведения. Но одновременно послушание означает отказ от автономности и утрату собственного «Я». Переживания этого конфликта как невозможность ответа требованиям родителей и сохранения своего «Я» приводили к тому, что подросток оценивает себя как плохого, но сильного.

4. Подросток ведет борьбу против мнения родителей, но при этом оценивает себя в рамках той же системы ценностей. В данном случае ребенок воспроизводит в самооценке не реальную оценку родителей, а их идеализированные ожидания.

5. Подросток воспроизводит в самооценке негативное мнение родителей о себе, но при этом подчеркивает, что таким он и хочет быть. Это отвержение родительских требований приводит к очень напряженным отношениям в семье.

6. Подросток не замечает негативной оценки родителей. Ожидаемая оценка значительно выше самооценки, хотя реальная родительская оценка является негативной. Игнорируя реальное эмоциональное отвержение со стороны родителей, ребенок трансформирует в самосознании родительское отношение так, как если бы он был любим и ценим [5].

В период позднего подросткового периода самое большое влияние на самооценку девушек оказывают друзья, а на самооценку юношей - отцы. Низкая самооценка подростка не обязательно зависит от материального положения родителей. В бедной семье может вырасти ребенок с высокой самооценкой, если высока самооценка его родителей.

На самооценку подростка также влияет размер семьи и старшинство среди детей. У единственного ребенка в семье вероятность высокой самооценки больше, чем у подростка, имеющего братьев и сестер. В исследованиях Куперсмита, 70% детей, отличавшихся низкой и средней самооценкой, не были первенцами. В то же время в группе с высокой самооценкой первенцами не были лишь 42% детей. У первых и единственных детей в семье есть, по-видимому, определенные преимущества: условия, в которых они развиваются, более благоприятны для формирования высокой самооценки. Любопытно, однако, что это относится лишь к мальчикам. Если единственный в семье ребенок - девочка, ее самооценка в среднем такая же, как у девочек, имеющих братьев или сестер. В исследовании Розенберга была сделана попытка дифференцировать влияние на самооценку ребенка наличия старших и младших братьев и сестер. У мальчиков, если большинство детей в семье тоже мальчики, самооценка в среднем ниже, чем в том случае, если половина или большинство детей - девочки. На уровень самооценки девочек эти факторы не оказывают существенного воздействия.

Мальчик, растущий в семье, где старшие дети - преимущественно девочки, имеет, как правило, высокую самооценку. Казалось бы, есть основания ожидать прямо противоположное: например, идентификация со старшими сестрами может приводить к появлению у мальчика «девчачьих» черт, что делает его потенциальной мишенью для насмешек со стороны товарищем. В то же время такое положение в семье имеет и ряд преимуществ. Розенберг считает, что ключевым фактором для формирования самооценки в данном случае является отношение в семье к появлению мальчика. Отец, у которого уже есть несколько дочерей, обычно хочет иметь сына. В конечном счете социальный статус семьи зависит преимущественно от достижения мужчин, поэтому в перспективе на сына возлагаются основные надежды: он призван стать опорой семьи в будущем. И чем позже появляется сын, тем более желанным становится он для отца. Кроме того, только мальчик может унаследовать фамилию. В этом смысле сын важен для отца как продолжение его идентичности. Именно сына отец может приобщить к определенным занятиям (например, футбол, рыбалка и т. д.), которые не совсем подходят для воспитания девочек. Все это в сочетании с общепринятым стереотипом культуры, выраженным в сентенции "мужчина должен иметь сына", заставляет отца желать его появления после рождения нескольких дочерей. Но и матери, имеющие дочерей, хотят обычно, чтобы родился сын.

Как убедительно показано в исследовании Сирса, Маккоби и Левина, отношение матери к мальчику, появившемуся вслед за несколькими девочками, отличается исключительной теплотой и нежностью. Все это помогает понять особенности формирования самооценки у таких детей: она основывается не на соревновательных отношениях со сверстниками, не на достижениях в учебе или успешности в социальных ситуациях, а скорее отражает изначальное ощущение собственной ценности, обусловленное той особой заботой и любовью, которой окружают этого ребенка в семье. По крайней мере в детские годы он должен пользоваться благосклонностью всей семьи. Отец с нетерпением ждал его рождения, мать испытывает к нему необыкновенную нежность, в глазах сестер он выглядит бесценным существом. Что же удивительного в том, что такой ребенок

вырастает с ощущением безусловной собственной ценности? Однако следует отметить, что такие дети обычно учатся хуже, чем их сверстники. Устойчивое чувство самоудовлетворения нередко удерживает их от стремления к совершенствованию. Ведь важным мотивом для успешной учебы в школе бывает стремление доказать себе и другим свою ценность, но этим детям не надо ничего доказывать, ибо их ценность определена условиями семейного воспитания.

По данным исследований, у мальчиков с высокой самооценкой отношения с братьями и сестрами оказались скорее близкими, чем конфликтными. Эта гармоничность в отношениях, судя по всему, распространяется и за пределы семьи, ибо высокая самооценка обеспечивает хорошее владение техникой социальных контактов, позволяет индивиду показать свою ценность, не прилагая особых усилий. Ребенок приобрел в семье способность к сотрудничеству, уверенность в том, что он окружен любовью, заботой и вниманием. Все это создает прочную основу для его социального развития. В семьях такого типа ревность и соперничество между детьми встречаются редко. Как утверждают матери мальчиков с высокой самооценкой, они знают больше половины друзей своего сына. И напротив, треть матерей мальчиков с низкой самооценкой практически вообще не знают, с кем из сверстников дружит их сын. Вполне вероятно, что подобную неосведомленность родителей можно расценивать как свидетельство недоверия ребенка к ним, обусловленного его оценкой своей роли и положения в семье. Развод родителей, конфликтные отношения между ними становятся источником проблем для ребенка, тем более, когда он находится в подростковом возрасте. Общеизвестно, что с разрывом родителей часто связаны эмоциональные расстройства и правонарушения подростков. Дети из семей, где родители разведены, более склонны к низкой самооценке, чем дети, растущие в полных семьях. Дети, у которых кто-то из родителей умер, не имеют существенных отклонений в уровне самооценки. Таким образом, разрыв между родителями оказывает определенное негативное, хотя и незначительное, влияние на уровень самооценки ребенка.

Семья - один из наиболее значимых факторов, влияющих на самооценку подростка. При теплых, доверительных отношениях молодого человека с родителями у него формируется более высокая самооценка. Материальное положение в семье редко оказывает влияние на подростковую самооценку, если родители сами имеют адекватную самооценку и грамотно стараются формировать ее у своих детей. Семейный фактор предполагает не только отношения родителей к подростку, также он включает в себя размер семьи, наличие братьев и сестер и старшинство среди детей. Для молодого человека источником низкой самооценки является также развод родителей или неблагоприятные отношения между ними.

Подростковый период – это период особенной чувствительности психики, в это время впервые поднимаются вопросы независимости и становления личности. Огромную значимость начинают представлять романтические увлечения, внешний вид и участие в подростковых сообществах. Подросток идет по пути развития и преобразования, который неведом ему самому. Поэтому все вышеперечисленные факторы оказывают колоссальное влияние на уровень самооценки юноши или девушки.

Список литературы:

1. Липкина А.И. Самоценка Школьника. - М., «Знание», 1976. – 40,41 с.
2. Цукерман Г.А., Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов, М., 1994. 19,20с.
3. Мир детства: Младший школьник. М.: Педагогика.1981. 8,10,11,14с.
4. Крылов А.А. Практикум по общей и экспериментальной психологии. 2,5с.
5. Психологические условия формирования самооценки в подростковом школьном возрасте. //Вопросы психологии, 2017, N 4, 6с.

БУДУЩЕЕ ЛОГОТЕРАПИИ. СВОБОДА БЫТЬ ЧЕЛОВЕКОМ

Ю.А. Сагдиева

Логотерапевт, Аккредитация ИВФ (Вена, Австрия)
Куратор программы ЛТЭА Алматы, Казахстан

В статье рассматриваются концептуальные основы логотерапии Виктора Франкла, взаимодействие между национальным самосознанием и «мудростью логотерапии», основы

формирования культуры осознанной ответственности в современном обществе. Жизнь рассматривается как поле борьбы свободы человека с судьбой.

Ключевые слова: Виктор Франкл, логотерапия, свобода, ответственность, становление Человека.

**Я человек! И я живу надеждой,
Своей судьбы от мира не тая,
Нельзя мне быть в невежестве невеждой,
Где мне искать опору бытия!**

Эти строки великого мыслителя Абая посвящены человеку — человеку в полном смысле слова, потому что в отличие от животного, которого влекут лишь плотские желания (инстинкты), человеку еще имманентны духовные потребности. Они его главные измерители.

Поиск знания не дает человеку покоя, он заставляет его размышлять, действовать, искать опору бытия, чтобы понять, в чем смысл жизни. Иначе, ограничившись лишь потребностями в еде, питье, сне, чем человек будет отличаться от животного, чем он будет лучше его, или если он будет довольствоваться лишь созерцанием мира, не стараясь понять его, проникнуть в сущность.

Первый враг человека — это невежество, по Абаю. Поэтому поэт призывает: «Адам бол! — Будь человеком!».

По Абаю, знание ребенок самостоятельно не находит, поэтому вначале нужно приобщить ребенка к нему.

Ребенок рождается с двумя потребностями: это потребности тела (мытье, еда, сон и др.) и духовные потребности (стремление к знанию).

Вначале потребности духа бывают настолько сильны, настолько овладевают всем существом ребенка, что ребенок часто забывает о своих первых потребностях. А взрослея, человек часто забывает о потребностях духа и посвящает свою жизнь лишь удовлетворению потребностей тела.

В Слове 7 Абай спрашивает: «Но почему, вырастая, мы теряем это высокое стремление познавать мир? Почему мы точно так же, как в детстве, не забываем о еде и сне, когда встречаемся с чем-то неизвестным, почему не идем за теми, кто создает науку и открывает неведомое? Мы должны были расширять свой кругозор, умножать сокровища, накопленные на первых порах жизни. Но мы не смогли этого сделать. Мы приземлили наши души, перестали верить своему чувству, довольствовались созерцанием, не вникая в сущность явлений. Оправдывались тем, что с другими, жившими подобно нам, не случалось еще ничего страшного. Сводили все к тому, что в жизни все предопределено...»(1)

Виктор Франкл, один из величайших духовных учителей человечества в XX веке. Он не только построил психологическую теорию смысла и основанную на ней философию человека, он раскрыл глаза миллионам людей на возможности открыть смысл в собственной жизни"...

Если сегодня зайти в отдел «Психология и психологическая помощь» современного, хорошо организованного книжного магазина, можно легко убедиться, что большая часть книг пытается ответить на вопрос «Как стать счастливым?». Этот вопрос человечество задавало себе издревле, но исследовать в научном мире его начали примерно 150 лет назад. С самого начала он стал одним из главных для тогда еще молодой науки психологии. О человеке в разные времена разные мыслители говорили, что он есть существо несовершенное, неопределившееся животное. Можно сформулировать это мягче: природа (жизнь, бытие) в случае с человеком пошла на большой риск, дав ему немалый кредит доверия. Она наделила его воображением, способностью предвосхищать события, создавать то, чего еще не существует; она дала ему язык, который позволяет вместе с другими делать то, что не под силу осуществить в одиночку. Она дала ему две свободные руки, которые практически требуют, чтобы он создавал то, что без его участия не могло бы быть создано или не появилось бы в такой форме, — она позволила ему серьезно вмешиваться в естественный ход вещей.

Таким образом, природа или бытие с самого начала дали человеку огромные возможности, но, по всей видимости, не приложили объяснения, каким образом и для чего лучше всего их использовать. Но мы знаем о том, как человек появляется на свет, знаем, что он смертен, что он обладает неиссякаемым запасом заботы и любви, а также свободой. Однако те же воображение и интеллект, которые дают нам возможность помогать другим людям, делают также возможным изобретение страшнейших систем вооружения, используя которые человек причиняет другим

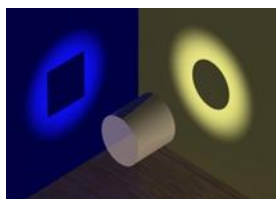
невыносимые страдания и даже может подвергать опасности саму основу своего выживания — природу. Таким образом, широкий репертуар возможностей сталкивается со свободой выбора в том, как их применять.(3)

Самые важные, влиятельные, ценные и новые идеи логотерапевтической практики не относятся к сфере психотерапии. Логотерапия представляет собой самостоятельную форму психологической помощи, отличную от психотерапии как таковой, и имеющую очень широкую область применения, как в рамках психотерапии, так и за ее пределами. Дело не в том, что логотерапия не соответствует стандартным критериям эффективной психотерапии; дело в том, что эти критерии просто не подходят для логотерапии! »Логотерапия – это синтез человеческой мудрости и психотерапии», именно так формулировал Виктор Франкл основную идею метода.(2)

Франкл рассказывает любопытный случай: "Когда я впервые приехал с лекциями в Соединенные Штаты, мне говорили, что я привез им что-то новое, по крайней мере, по сравнению с психоанализом. Однако позднее, во время моих поездок в Азию - в Индию и Японию, - мне говорили прямо противоположное. Люди говорили мне, что я сообщаю старые истины, которые можно найти в древних Ведах, в учении Цзен или в трудах Лао - цзы. Нам представляется, что именно своеобразная преемственность экзистенциального анализа Франкла, вобравшего в себя многие гуманистические идеи и традиции как западной, так и восточной философской мысли, позволила ему претендовать на выражение запросов своего времени.(3)

Как было бы прекрасно, синтезировать Восток и Запад, объединить дело и свободу. Тогда свобода могла бы получить полное развитие. Пока это в большей степени негативное понятие, которое требует позитивного дополнения. Этим позитивным дополнением является ответственность.(4)

Большой вклад Виктора Франкла в науку и в том, что он расширил картину человека. Феномен человека гораздо сложнее, чем любые теории. У него есть, что то важное – СВОБОДА СЕБЯ ТВОРИТЬ. И Виктор Франкл изобразил это в таком рисунке. (5)

Человек существо многомерное и открытое.

том,

практической жизни мы склонны вводить элементы детерминизма. Мы оправдываем себя.(7)

-Я вырос в плохой семье, и теперь моя жизнь такая. Или у меня страх, и пока страх не пройдет не могу этого делать. Виктор Франкл спрашивал своих пациентов..., а кто вам сказал, что вы не можете это делать вместе со страхом?

Или еще пример выбранного детерминизма. Я могу дать тому человеку то, что я сам получил. Быть вежливым – если получил вежливость. Или буду любить тогда когда меня любят. Человек таковой не потому, что он носитель генетики и наследственности. Это предыстория. И как выглядит человек – находится в его собственных руках.

Поэтому человек — это не только то, что с ним происходит. Ему дано право личного участия, право голоса и соавторство в жизни. Свободное пространство, в котором человеку предлагается принять личное участие, раскрывается тогда и настолько, насколько он рассматривает себя не отдельным островом, а как активную и вовлеченную часть целого — мира с его потребностями и незавершенностью. (6)

Поэтому излечение и пробуждение современного человека находятся вовсе не в нем самом, а там, где он снова обретает интерес к жизни, где он не ставит себя в центр существования, а берет ответственность за многочисленные малые и большие возможности смысла, которые принадлежат лично ему в конкретной ситуации. Без его активных действий они так и останутся просто возможностями и не смогут стать жизненной действительностью. Мир без участия Я — это мир, который обеднел, потому что в нем нет этого Я и того, что оно могло бы сделать. Многие блага, которых желает человек, зависят от него самого. Отсутствие человека, его согласия и его активности привело бы к недостатку чего-то, так как образуется пустое место там, где он мог бы реализовать возможности. Даже то благо, которое мы получаем в подарок без нашего участия (прекрасное чувство, удачное произведение искусства, доброта других), — это еще не завершенная данность, и она ждет нашего вклада — нашего признания того, что это данность и

что она здесь есть. Ведь счастье — это не только то, что обошло стороной; это также то, что мы признаем основанием для радости.

Возможно, одно из самых больших заблуждений наших дней заключается в том, что люди отчаиваются, так как думают, что мир не предлагает им ничего хорошего или вообще ничего. При этом мы не замечаем тех благ, которые уже имеем, или игнорируем тот факт, что нам доверена хорошая доля в судьбе мира и даны почти неиссякаемые ресурсы, чтобы реализовать эти блага. Даже наши недостатки находят свое место, поскольку дают возможность другим людям проявить свои сильные стороны и, таким образом, реализовать самое большое преимущество человека — быть благом для кого-то или чего-то. (7)

Эти идеи открываются нам довольно быстро, они довольно просты. И все же они радикально противоположны отчаянному, нигилистичному и циничному духу времени. Это однозначный и четкий отказ от всякого безразличия. Это означает, что человеку не уготована незначительная, второстепенная роль, поскольку он свободен и способен признавать не только то, что есть и что может быть, но и что быть должно. Незавершенная данность ждет его личного вклада — вклада, который никто, кроме него, не внесет. (5)

Человек свободе для того, чтобы формировать себя своими решениями. В этом - соавторство судьбы. Признание этого факта – вырывает человека из лап определенности, предзаданности. (8)

Понятие свободы очень широкое и оно проявляется не только в том, что человек свободен принимать решения. Одно из знаменитых высказываний Виктора Франкла гласит: «Человек не свободен от условий, в которых находится, однако свободен выбирать своё отношение к ним». (9)

Две полусферы в идеальном случае соединены, и образуется идеальный шар. Одна полусфера - потенциал личности, - то, что человек может дать миру. А вторая полусфера - потребность мира, мы живем не в совершенном Мире, везде требуется вмешательство. И все эти маленькие несовершенства мира ждут, когда придет какой- то человек, и устранил это. Кто- то, кто использует свой потенциал и улучшит. Эти две полусферы должны быть соединены, как игра в пазл- только ведь определенный кусочек устраняет прорехи в пазле. Если две полусферы подходят счастливы все- человек, так как он выполнил своевременно задачу, и мир стал более совершенен. Потенциал не только талант, но и опыт и даже негативный, он может правильно почувствовать других, помочь другим не повторить опыт.

Прийти со своим талантом, и покрыть потребность в Мире! (10)

Возвращаясь снова к отдельному человеку, скажем, что он один не может изменить мир. Но он может менять свой мир — каждый день и каждый час. Каждый человек призван вносить свой небольшой, но важный вклад.

Один пожилой мужчина гулял на закате по пляжу и увидел в некотором отдалении маленького мальчика, который старательно собирал морские звезды. Он быстро рассматривал каждую звезду и бросал ее обратно в море. Пожилой мужчина наблюдал за ним какое-то время, а затем спросил, зачем мальчик это делает. Мальчик ответил: «Морские звезды умрут, если будут долго лежать на пляже». Мужчина нахмурился и возразил: «Ты видел этот многокилометровый пляж? Тут лежат тысячи морских звезд. Разве твои усилия что-то решают?»

Мальчик посмотрел на звезду в своей руке. Не колеблясь, он бросил ее в море и наблюдал, как спасительные волны уносят ее с собой. Не глядя на мужчину, он ответил ему: «Для одной звезды это вопрос жизни или смерти». (5)

Логотерапию еще называют психотерапией НАДЕЖДЫ.

Франкл был врачом, как медик, он лечил людей с психическими расстройствами. В том, числе он работал с людьми с клиническими диагнозами. В довоенные годы он много работал с подростками - превенция суицида. (6)

Опыт концентрационных лагерей показал, подтвердил, что здоровье человека это не только вопрос медицины, но и вопрос философии, вопрос отношения к жизни. Связь между тремя измерениями, которые представил Франкла (телесное, психическое, духовное) - то, в чем логотерапия была пионером, сегодня широко признана как необходимая для здоровья человека.

Сегодня логотерапия – это психотерапия для тех, кто болен. Поддержка для тех, кто думает, что с ними, что то не так. Бывает, что люди не чувствуют себя счастливыми, чувствуют себя одинокими, бесполезными, что жизнь не наполненная. И это может быть лишь подтверждением нашей человечности. Нормальной человеческой реакции на ненормальные жизненные обстоятельства. (5)

Логотерапия успешно работает с людьми, которые здоровы, но они испытывают бессмысленность жизни, пустоту, с теми, кто столкнулся с неизбежным страданием, с теми, кто запутался, в сомнениях, чувствуют себя в ловушке, в отчаянии.

Как видно, Виктор Франкл учил людей тому, что означает быть человеком, тому, что каждый благословлен «несгибаемой силой человеческого духа», чтобы быть способным отвечать с достоинством и мужеством даже самым неблагоприятным ситуациям. Он учил людей отвечать жизни ДА. (11)

Процесс глобализации, вызывающей столько споров, приводящей наш дух в смятение, невозможно повернуть вспять. Напротив, все на этой Земле смешивается, и каждое событие оказывает влияние на другие события. Отдельная нация теперь больше не может «варить собственный суп»; другие нации добавляют в котел чужеродные ингредиенты, нравится это этой нации или нет. Можно жаловаться на это, протестовать, но мы из психотерапии хорошо знаем, что такие споры по своей сути неконструктивны. Конструктив всегда в творческом «Быть-За», в данном случае: быть за земной шар, который стоит того, чтобы на нем жить. Высказывание Франкла «Мир не целен, но исцелим» приобрело особенную актуальность в наши дни. Что же может способствовать исцелению в эпоху неудержимого и все более тесного сближения народов, обусловленного самой этой эпохой? (9)

Давайте задумаемся: Почему происходят такие трения между ближними и дальними соседями? Ответ: потому что они такие разные. Разные расы, различные системы мировоззрения, различные партии, разные желания и проблемы, разные возможности, разная история приспособления к совершенно разной среде обитания... бесконечные различия – как им здесь друг друга понять? И все же есть одна большая, великая общность между ними, и именно благодаря профессору Франклу у нас есть не только неясное ощущение этой общности, но и точные слова для ее обозначения: каждый человек каждого народа – это духовная личность. Это – то единственное, основополагающее общее у нас всех. Это – то, что нас объединяет: духовность и связанные с ней свобода, ответственность, творческий потенциал и неосязаемое, но бесконечное личностное достоинство.(8)

Как бы странно это ни звучало, уже сам феномен глобализации способствует тому, чтобы мы могли охватить взглядом эту общность. Осознав, что у нас общая боль и общие радости, что все мы от них неотделимы – приближающиеся мировые катастрофы, такие как изменение климата, затрагивают всех без исключения – в некоторых вещах у нас только у всех вместе все будет хорошо или плохо, мы вместе можем сформировать кредо, которое Франкл сформулировал уже несколько десятилетий назад: монантропизм. Вера в единое человечество, к которому мы все принадлежим. Вера, могущая преодолеть все различия, так сильно беспокоящие нас сегодня. Поэтому позвольте подвести итог тому, что Франкл, предположительно произнес бы в качестве напутствия человеку начавшегося 21 века, ищущему смысла. Скорее всего, он сказал бы: «Восстаньте! Восстаньте против постоянного причинения повсеместного вреда, оттачивайте свое чутье на восприятие истинных ценностей, стремитесь к толерантности и взаимному уважению – но откажитесь при этом от проявлений ответной агрессии и ярости». Франкл учил же нас, что плохие средства способны осквернить самую лучшую цель. В своей потрясающей пьесе он высказал призыв: «Мы не хотим снова и снова платить за несправедливость несправедливостью, за ненависть ненавистью и за насилие насилием! Цепь, цепь, ее нужно наконец разорвать!», – оставив нам завещание, выразив его столь емко и проникновенно.(7)

Предположительно, далее он бы сказал: «Довольствуйтесь немногим, не давайте себя оглушить голосам сирен массового потребления и чаще устраивайте мини-паузы для ухода в личную пустыню. Прислушайтесь там к голосу трансценденции, постарайтесь услышать нежный шепот самого преданного друга, который у нас есть, нашей совести. Возможно, Франкл продолжил бы так: «Вы фантастически овладели техникой, дающей вам невероятные возможности, но обращайтесь с ней осторожно!» Любой технике нужен контроль чего-то мета технического, чтобы она не обернулась против своего изобретателя! Никогда не забывайте, вы существа, которые принимают решения. Решения, чем вы будете в следующий миг. В силу вашего духовного потенциала вы – активные соавторы вашей судьбы. Являясь одним человечеством, вы – активные соавторы человеческой истории. Своими поступками вы пишете книгу истории, где ничего уже нельзя стереть, ни славные, ни ужасные деяния, но где еще перед вами неизвестное количество пустых, чистых страниц, которые в конце будут свидетельствовать о вас. Сделайте из этого эпос, достойный вас!» Я вспоминаю рассказанную Франклом историю о школьниках, сначала ссорившихся между собой во время поездки, но затем, когда их автобус застрял в болоте,

они плечом к плечу стали сдвигать его с места, и все разногласия улетучились. Франкл подчеркивал, что ничего так не способствует миру, как полная отдача общему осмысленному делу. И, вероятно, он бы закончил словами: «Пусть эти школьники станут примером для вас! В мире достаточно ценного, и это ценное вы общими усилиями можете вытянуть из болота. Смело приступайте к работе, плечом к плечу, каждый со своим талантом, и «трагический оптимизм», который я пестовал на моем жизненном пути, на вашем пути пусть постепенно превратится в - оправданный оптимизм!»(8)

Литература:

1. Феталиева Н.Ю. Вестник КАРГУ 2010.
2. Абай Кунанбаев. Слова назидания. Избранное. Под ред. Л. Соболева. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1945.
3. Баттиани А. Преодоление безразличия. Нахождение смысла во время перемен / Пер. с немецкого. — Вена, издательство Университета Вены, 2018.
4. Лукас Э. Доклад на Конгрессе .Вена 2014год.(из личного архива).
5. Сагдиева Ю.А. Лекция. Антропология Франкла. 2018 год
6. Леонтьев Д.А. Логотерапия за пределами психотерапии. Сборник научных трудов Института Виктора Франкла, Вена.
7. Пережить для жизни. Свидетельство одной дружбы после Холокоста (доклад проф. Дэвида Гуттманна)2014год.Вена
8. Лукас Э. Особая свобода человека. (Из личного архива).
9. Франкл В. Человек в поисках смысла. - М.,1990.
10. Франкл В. Психотерапия на практике. - СПб., 2000.
11. Франкл В. Доктор и душа. - СПб., 1997

НРАВСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ НАРОДА КАК СОЦИАЛЬНО – ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Ж.К. Мухаметкаримова

магистр, старший преподаватель Академии Кайнар

Нравственное сознание личности берет начало из нравственного сознания народа, как одной из сторон общественного сознания, которая неразрывно взаимосвязана с общечеловеческим мировоззрением. Когда в недавнем прошлом политическими системами предпринимались попытки нивелировать национальные черты в культуре путем замены их на интернационалистические, это привело к негативным последствиям - к утрате национального языка, обычаев и традиций, к обезличиванию личности, к чувству отчужденности и потере ориентиров в жизни. Также это привело к политическому и экономическому кризису, к разрушению прежней идеологии и общественных ценностей. В такой ситуации дестабилизации люди стали возвращаться к своим истокам: к национальным обычаям и традициям, к религии и к незыблемым и вечным во все времена общечеловеческим ценностям. Именно отраженные в национальной культуре общечеловеческие ценности служат наиболее общей формой связи и преемственности эпох и поколений, взаимопонимания людей и этнических групп, основой для установления и развития межнациональных и международных контактов и обмена опытом.

Ключевые слова: сознание народа, нравственная саморегуляция, причины

Процесс развития Казахстана как социокультурного образования представляет собой диалог цивилизаций, который и определяет общественное сознание и этническое самосознание казахстанцев. «Казахская земля была территорией колоссальных культурных новаций евразийского масштаба ... Все это не могло бы состояться без многообразных и длительных контактов с самыми разными народами и цивилизациями» [1, с. 18]. В едином обществе переплетаются этнические, конфессиональные и культурные связи различных глобальных систем всего мира. Поэтому казахская этносистема никогда не переставала функционировать, сохраняя преемственность прошлого опыта и оставаясь всегда открытой для прогрессивно нового. Идеиные конструкции, на которых базируется казахская этническая консолидация, дают мощный толчок в развитии всего общества. Президент Казахстана Н.А. Назарбаев сформулировал эти положения в следующих принципах: «Этнокультурное многообразие Казахстана - это наше преимущество...

Культурное пространство Казахстана есть пространство взаимосвязанности и взаимодополняемости этнокультур». Эти принципы поднимают сознание каждого гражданина Казахстана на новый уровень самосознания, обуславливая духовно-нравственный строй всего общества [1, с. 139].

Духовно-нравственное состояние современного общества является одним из главных показателей его уровня развития, а также проводником в будущее. Нравственное сознание личности как системное образование связывает структуры сознания отдельного индивида со структурами массовой социальной культуры, которая в каждом этносе имеет свои специфические особенности. Эту уникальную этнокультуру создают универсальные ценности, преобразующие население в этнос [1].

Казахстан стал уникальным феноменом для многих государств. Международная практика показала, что межэтнические взаимодействия зависят, наряду с социально-политической ситуацией, от этнопсихологических особенностей государства. В истории мировой практики неоднородные по этническому составу государства, проводили различные политические курсы: политика «плавильного котла» в США, «лоскутного одеяла» в Канаде, политика нивелирования и стирания национальных различий в СССР. Когда Казахстан входил в состав СССР, он стал экспериментальной площадкой для апробации этой политики. Как отмечает профессор К.Б. Жарикбаев: «Из учебников и учебных книг изымалось все, что напоминало о национальной принадлежности, а моделью ученика был школьник, не имевший национальных черт» [2]. Для Казахстана эти проблемы имеют большую актуальность, поэтому требуется всесторонняя теоретическая разработка проблемы этнопсихологических особенностей и их влияния на нравственное сознание личности. Уже намечена тенденция перехода от чисто теоретического интереса и анализа данной проблемы к разработке эмпирических исследований влияния этнопсихологических факторов на сознание и социальное поведение личности.

Нравственное сознание личности берет начало из нравственного сознания народа, как одной из сторон общественного сознания, которая неразрывно взаимосвязана с общечеловеческим мировоззрением. Когда в недавнем прошлом политическими системами предпринимались попытки нивелировать национальные черты в культуре взамен интернационалистическим, это привело к негативным последствиям - к утрате национального языка, обычаев и традиций, к обезличиванию личности, к чувству отчужденности и потере ориентиров в жизни. Это привело к политическому и экономическому кризису, к разрушению прежней идеологии и общественных ценностей. В такой ситуации дестабилизации люди стали возвращаться к своим истокам: к национальным обычаям и традициям, к религии и к незыблемым и вечным во все времена общечеловеческим ценностям. Именно отраженные в национальной культуре общечеловеческие ценности служат наиболее общей формой связи и преемственности эпох и поколений, взаимопонимания людей и этнических групп, основой для установления и развития межнациональных и международных контактов и обмена опытом.

Кардинальные изменения в политической, экономической и социальной сферах нашего общества, прежде всего, влияют на изменения в системе ценностей, которые определяют собой поступки людей, поэтому особую остроту, сегодня приобретает изучение изменений, происходящих в сознании людей. В условиях ломки сложившихся устоев неизбежная переоценка ценностей, их кризис более всего проявляются в сознании молодежи. Резкая смена социальных норм и жизненных ценностей приводит к ожесточению в повседневной жизни, к неуклонному росту агрессивных проявлений, особенно среди молодежи. Проявляясь в правонарушениях, которые влекут за собой уголовную ответственность, деструктивное поведение представляет собой действия субъекта, направленные на разрушение, причинение вреда имуществу или жизни других людей и себе, сопровождающиеся жестокостью и агрессией. Важно подчеркнуть, что данное поведение молодежи обусловлено не только негативными факторами социальной среды, но и индивидуальными особенностями личности, определяющими специфику реагирования на разные жизненные ситуации. В случае деформации социальных ценностей происходит рост многообразия проявлений девиантного поведения. Вакуум в системе ценностных ориентаций закономерно заполняется представлениями с противоположным знаком [3], [4], [5]. С переходом к рыночным отношениям и в условиях общемирового кризиса, происходит резкое снижение уровня жизни незащищенных слоев населения. Эти социальные неравенства обнажили множество проблем, которые закономерно ведут к росту девиантных форм поведения молодежи (воровство, алкоголизм, наркомания, проституция, суицид и др.). В наши дни система образования сталкивается со многими факторами асоциальности и безнравственности растущего поколения.

Для решения проблемы нравственной деградации молодого поколения, которая через некоторое время примет эстафету управления обществом, необходимо применение новых подходов и технологий образования и воспитания молодых граждан нашего государства, как субъектов жизнедеятельности. При этом наибольшую актуальность приобретает учет и интеграция процессов естественного развития человека и особенностей становления личности. В конечном итоге от того, насколько образование и воспитание будет способствовать психическому и психологическому здоровью, а также нравственному становлению субъектов образовательного процесса, будет зависеть устойчивость и жизнеспособность нашего государства. С психологической точки зрения, мы считаем, что в становлении нравственного сознания личности процесс социализации тесно связан с процессом аккультурации, которая имеет свои возрастные этапы и закономерности. Этот процесс последовательно осуществляется и проходит через все социальные институты, базовыми из которых являются семья, этнос, культура. Эту мысль всегда отстаивает и утверждает в своих трудах профессор психологических наук К.Б. Жарикбаев, один из основателей казахстанской научной психологии, который считает, что «...в пространство всеобщей культуры есть только один путь - через культуру национальную» [2].

В мировой психологии растет интерес к саморегуляции поведения в жизненных трудностях, в стрессовых и экстремальных ситуациях, которую связывают с механизмами поведенческой регуляции, когнитивной регуляции, с механизмами психологических защит [5]. При этом внимание уделяется проявлению и формированию поведения человека в ситуации неблагополучия, кризиса, конфликта и т.д. В преодолении подобных жизненных трудностей большую роль играет нравственная сфера регуляции поведения, которая является частью целостной системы саморегуляции человека. При этом актуальной проблемой здесь остается согласование внешних моральных требований общества (накладываемые социумом и значимыми группами людей нормы и законы) с нравственными принципами личности (личностные структуры, связанные со смыслообразованием и сознательным принятием определенных систем принципов и ценностей). Необходимо изучение нравственной саморегуляции личности, в которой согласуются эти внешние и внутренние структуры, в соответствии с которыми личность формирует свое поведение как субъект общения, самосознания и деятельности.

Вопросы становления и развития нравственности были предметом исследования в различных психологических школах: психоанализе, когнитивной психологии, гештальтпсихологии, гуманистической психологии, в советской психологической школе, в бихевиоризме, психосинтезе и т.д. Сегодня эти исследования вновь обретают актуальность. В Казахстане также активно начинают развиваться социально-психологические и кросс-культурные исследования, связанные с духовно-нравственной сферой личности и этноса.

Каждой этнической группе свойственны свои специфические, неповторимые черты, отражающиеся в ее культуре, которая складывалась на протяжении многовековой истории. Культура вбирала и сохраняла в себе моральные и нравственные нормы, ценности, а также формы санкций, регулирующие поведение людей в обществе. Некоторые приемлемые в одном обществе нормы, отвергались в другом, хотя существовали общечеловеческие непреходящие моральные и нравственные законы и ценности, которые помогали достигать взаимопонимание между народами. Например, «Золотое правило», которое является основой нравственности во всех культурах, существовало в буддизме, у Конфуция, в Евангелии от Матфея, у Христа, у Мухаммеда, также у греческих мудрецов Фалеса, Питтака, Хилела, Аристотеля, у восточных философов аль-Фараби, а также у казахских сказителей и акынов жырау. Основная идея этого закона звучит следующим образом: «Не делай другому того, чего не желаешь себе». Это знаменитое нравственное правило, возникнув на заре человечества, стало первоосновой всех других нравственных законов, по сути своей, явившись проявлением самоуглубления человека в психологический мир субъективных переживаний.

Это «Золотое правило» легло в основу обмена деятельностью между людьми, что привело к взаимовлиянию в общении. В процессе развития человеческого общества на различных уровнях были особенности связанные с пониманием и осознанием этих законов. Были моменты ужесточения или ослабления нравственных норм поведения в социуме. Существующие различия в нравственной саморегуляции связаны с особенностями формирования нравственного сознания этносов. Наше исследование нацелено выявить эти различия на примере казахского и русского этносов, которые длительное время территориально соседствовали и исторически взаимодействовали между собой.

Обобщая множество теорий и концепций психологии нравственности, нами были

выделены «западный» и «восточный» традиции в осуществлении нравственной саморегуляции личности. В образном представлении эти две традиции саморегуляции схожи с символами всадника. В западной традиции «всадник» крепко держит поводья, его ноги в стремях сжимают бока коня, находящегося в полной его власти. Он направляет своего коня куда пожелает, чтобы вершить великие дела и подвиги, при этом человек насильно сдерживает свои эмоции, чтобы управлять своим поведением разумом и волей. А в восточной литературе есть другой символ, «повозка, влекомая лошадей и дремлющий возница, чуть придерживающий поводья» [6].

В восточной традиции принято больше управлять и контролировать себя, чувствуя и прислушиваясь к себе и это является характерной чертой восточного типа в эмоционально-психической регуляции человека, которая происходит за счет стирания границ между сознательным и бессознательным.

Нравственная саморегуляция рассматривалась как активность личности по осознанию намерений, выбору целей и средств, направленных на реализацию приемлемого в нравственном отношении поведения. Нравственная саморегуляция проявляется в поступке через утверждение структуры ценностно-смысловых образований и осуществляется через такие процессы как планирование целей, программирование этапов, контроль действий и оценка результатов, которые обеспечивают адекватность отражения воздействий внешней среды, адаптивность поведения и автономность. Как отмечает профессор В.К. Шабельников: «В наше время уже многие социальные системы пришли к такому уровню развития, когда личность должна вырабатывать психологические механизмы внутренней стабильности, обеспечивающие ее автономность в условиях распадающихся социальных систем» [7, с.87].

Нравственное сознание, как составная часть общественного сознания, формировалось под влиянием национальной культуры, которая содержит как общечеловеческие, так и национальные нравственные ценности, как динамическая и многоуровневая система. Эта система ценностей, определяя особенности и характер отношений личности с окружающей действительностью, тем самым в определенной мере детерминирует ее поведение. Детерминацию психологических качеств и процессов личности необходимо рассматривать с точки зрения влияния социальных факторов, особенно связанных с ростом национального самосознания. Эта детерминация оказывает большое влияние на самоидентификацию и нравственную саморегуляцию, при которой происходит согласование внешних и внутренних факторов и, в соответствии с которыми, человек формирует свой образ «Я» как субъект самосознания и деятельности.

Список литературы:

1. Назарбаев Н.А. В потоке истории. - Алматы: Атамұра, 1999. - 296 с.
2. Жарикбаев К.Б. Психологическая наука Казахстана XX века: Рекомендовано в качестве учебника для студентов высших учебных заведений. - Алматы: Издательство «Эверо», 2006. - 425 с.
3. Бадмаева Д.Г. Саморегуляция активности личности в стрессовых ситуациях: автореф., канд. психол. наук.: 19.00.01. - Красноярск, 2004.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1968. - 464 с.
5. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В.А. Ядова. - Л.: «Наука», 1979. - 264 с.
6. Сапарова И.А. Психология в диалоге культур: Восток-Запад. - Алматы: «Казак университет», 2006. - 290 с.
7. Шабельников В.К. Психология души: учеб. пособие для студентов. психол. фак. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 240 с.

ОСНОВНЫЕ МОТИВЫ В ХОДЕ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ

М.Е. Пазылова

кандидат педагогических наук, доцент, Нукусский государственный педагогический институт им. Ажинияза, город Нукус, Узбекистан

В Узбекистане меняется система образования, изучаются новые методы и формы обучения в средних школах. На данном этапе возникает большая необходимость мотивации

школьников для самостоятельного роста и развития. Для внедрения новой системы образования и повышения эффективности образовательного процесса особое значение приобретает изучение процесса мотивации учащихся. Актуальность исследования обусловлена именно сменой парадигм в учебном процессе во всем мире, в том числе в Узбекистане. Однако, к сожалению, проблема мотивации среди учащихся изучена очень слабо. Данный аспект тоже делает работу актуальной с точки зрения теоретических исследований.

Ключевые слова: система образования, методы и формы обучения, основные мотивы, процесс обучения, мотив.

Понятие «мотив» происходит от французского слова «двигаю, побуждаю», то есть это внутреннее побуждение личности к тому или иному виду активности связанное с удовлетворением потребности. Под мотивацией понимается система факторов, вызывающих активность организма и определяющих направленность поведения человека [1]. А учебная мотивация, по мнению И.А. Зимней,- это мотивация, включенная в учебную деятельность. И.А. Зимняя считает, что учебная мотивация запускает, направляет и поддерживает усилия, направленные на выполнение классных заданий [2]. Вопросы мотивации глубоко изучаются в произведениях И.А. Зимней, А.Н. Леонтьева, Л.И. Божовича. А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин рассматривал вопроса мотивации через понятие «смыслы» и определил мотивацию как систему факторов, вызывающих активность организма и определяющих направленность поведения человека, а также как характеристику процесса, обеспечивающего поведенческую активность.

Д.Б. Эльконин разработал теорию, объединяющую две линии развития человека: познавательное и собственно личностное развитие. А мотивы школьников были глубоко изучены Л.И. Божовичом.

Среди западных психологов, изучавших мотивацию, можно отметить таких как И. Аткинсона, К. Берча. Аткинсон разработал теорию, объясняющую несколько языков мотивации: экспериментальный, нейрофизиологический, поведенческий и математический. Также следует выделить пирамиду потребностей Абрахама Маслоу.

В отличие от обычной мотивации, в учебной мотивации количество факторов намного больше. К видам учебных мотивов относят познавательные и социальные мотивы.

Мотив — один из ключевых понятий психологической теории. Мотив - это внутреннее побуждение личности к тому или иному виду активности, связанное с удовлетворением потребности [3]. Если говорить про учебную мотивацию, то А.К. Маркова определяет ее как одно из «новообразований» психического развития школьников, возникающее в процессе учебной деятельности [4]. Учебная мотивация побуждается комбинацией нескольких мотивов, находящихся между собой в сложной зависимости. Именно мотивы, в конечном счете, определяют успехи школьника в процессе обучения.

К видам учебных мотивов относят познавательные и социальные мотивы. Если в ходе процесса обучения у школьника преобладает направленность на содержание учебного предмета, то в этом случае можно говорить о наличии познавательных мотивов. Однако если в процессе обучения у ученика выражена направленность на другого человека, то в этом случае, речь идет о социальных мотивах [5]. А.К. Маркова разделяет познавательные мотивы на:

- широкие познавательные мотивы (ориентация на овладение новыми знаниями - фактами, явлениями, закономерностями);
- учебно-познавательные мотивы (ориентация на усвоение приёмов самостоятельного приобретения знаний);
- мотивы самообразования (ориентация на приобретение дополнительных знаний и затем самосовершенствование).

А социальные мотивы, по мнению Марковой, могут быть:

- широкими социальными мотивами (долг и ответственность, понимание социальной значимости учения);
- узкие социальные, или позиционные, мотивы (стремление занять определённую позицию в отношениях с окружающими, получить их одобрение);
- мотивы социального сотрудничества (ориентация на разные способы взаимодействия с другим человеком) [5].

Соответственно, различные мотивы имеют неодинаковые проявления в учебном процессе. Например, широкие познавательные мотивы проявляются в принятии решения задач, в

обращениях к учителю за дополнительными сведениями; учебно-познавательные - в самостоятельных действиях по поиску разных способов решения, в вопросах учителю о сравнении разных способов работы. Социальные мотивы проявляются в поступках, свидетельствующих о понимании учеником долга и ответственности; позиционные мотивы - в стремлении к контактам со сверстниками и в получении их оценок, в инициативе и помощи товарищам.

Среди разнообразных мотивов обучения Л.М. Фридман выделяет внешние и внутренние мотивы. По Л.М. Фридману, мотив является внешним если мотивы, побуждающие данную деятельность, не связаны с ней, то их называют внешними по отношению к этой деятельности, но если же мотивы непосредственно связаны с самой деятельностью, то их называют внутренними [6]. Внутренние мотивы связаны с познавательной потребностью субъекта, удовольствием, получаемым от процесса познания.

Доминирование внутренней мотивации характеризуется проявлением собственной активности учащегося в процессе учебной деятельности. Внешне мотивированной учебная деятельность становится при условии, что овладение содержанием учебного предмета служит не целью, а средством достижения других целей. При внешней мотивации знание не выступает целью учения, учащийся отчужден от процесса познания.

Наряду с внутренними и внешними видами мотивации, психологи также выделяют факторы, влияющие на формирование положительной устойчивой мотивации к учебной деятельности. Такими факторами А. Маркова считает:

- 1) Содержание учебного материала;
- 2) Организация учебной деятельности;
- 3) Коллективные формы учебной деятельности;
- 4) Оценка учебной деятельности;
- 5) Стиль педагогической деятельности учителя.

В процессе обучения мотивационная сфера подвергается значительным изменениям. Человек, овладевая учебной деятельностью, раскрывает в ней все новые аспекты, грани, способные удовлетворить его потребности. Динамика мотивационной структуры во многом определяется уровнем академических успехов. На разных этапах обучения различные мотивы становятся ведущими. Таким образом, мотивация оказывает существенное влияние на весь процесс генезиса психологической системы деятельности..

Наряду со всеми перечисленными видами мотивации, в ходе учебного процесса появляются общественно-значимые мотивы: не подвести класс, выиграть у других и т.д. Также может происходить развитие и трансформация мотивационной структуры школьников. субъекта деятельности. Это развитие идет в двух направлениях: во-первых, общие мотивы личности, трансформируются в учебные; во-вторых, с изменением уровня развития учебных умений и навыков изменяется и система учебных мотивов. Вполне естественно, что все многообразие потребностей не может быть замкнуто на учебной деятельности. В ней он удовлетворяет только часть своих потребностей. Но даже эта часть претерпевает определенную трансформацию в плане конкретных условий и формы их удовлетворения. Поэтому процесс формирования мотивов учебной деятельности заключается, прежде всего, в дальнейшем раскрытии возможностей учения по удовлетворению потребностей ученика в конкретных формах. Повышение интереса к одному предмету протекает у многих подростков на фоне общего снижения мотивации учения и аморфной познавательной потребности, из-за чего они начинают нарушать дисциплину, пропускать уроки, не выполняют домашние задания. У этих учащихся меняются мотивы посещения школы: не потому что хочется, а потому что надо. Это приводит к формализму в усвоении знаний - уроки учат не для того, чтобы знать, а для того, чтобы получать отметки. Все это объясняется тем, что у подростков еще слабо развито понимание необходимости учебы для будущей профессиональной деятельности, для объяснения происходящего вокруг. Важность обучения «вообще» они понимают, но другие побудительные факторы, действующие в противоположном направлении, все-таки часто побеждают это понимание. Требуется постоянное подкрепление мотива учения со стороны в виде поощрения наказания, отметок.

Список литературы

1. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. М: Учпедгиз, 1939.
2. Зимняя, И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов /И.А. Зимняя. - М. : Издательская корпорация "Логос", 2010. - 384 с.

3. Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. - М. : АСОУ, 2010. - 294 с.
4. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения: монография /А.К. Маркова. - М. : Педагогика. - 2015. - 212 с.

АНДРОГАГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ СИМБИОЗА ЛИТЕРАТУРЫ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА НА ВОССТАНОВЛЕНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Е.А. Безрукова (Мусиенко)

к.п.с.н., PhD, международная образовательная компания ARKADA,
г. Алматы, Республика Казахстан

Проблема эмоционального выгорания, поиск методов его предотвращения, и восстановления эмоциональных ресурсов побудило разработать новый инструмент, который стал симбиозом литературы и изобразительного искусства. Проведенное исследование проказало эффективность воздействия данного инструмента на эмоционально-личностную сферу участников эксперимента.

Ключевые слова: эмоциональные ресурсы, эмоциональный интеллект, эмоциональное выгорание, психология искусства, гармоничного развитие, литературные миниатюры.

Изучение гармоничного развития человека началось на заре современной цивилизации. Аристотель, Демокрит, Платон утверждали в своих трудах о необходимости разностороннего воспитания граждан: одновременного развития духа, тела, ума.

Я. А. Коменский в труде «Великая Дидактика» предложил концепцию образования, которая легла в основу современной педагогической системы. В ее основу легли идеи о всестороннем развитии молодежи, где наряду с изучением естествознания и математики, развивался лингвистический интеллект - через изучение родного и иностранных языков. Активно включался и духовный компонент личности на предметах богословия. Творческий компонент развивался благодаря активным методам обучения, что позволяли студенту участвовать в собственном становления.

На примерах элитного образования, царившего в аристократических кругах Европы и России в XVII-XIX веках, представители знати стремилась к воспитанию всесторонней личности, и в образовательную программу включались танцы, гимнастика и точные гуманитарные науки для девочек, военная наука для мальчиков.

При Екатерине II был разработан документ, согласно которому, все предметы в кадетских корпусах разделялись на четыре категории:

1. Руководствующие к познанию прочих наук (логика, математика, основы физики, механика, красноречие, география, история);
2. Предпочтительно нужные гражданскому званию (всенародное, государственное и естественное право, нравоучение, государственная экономия);
3. Полезные (общая и экспериментальная физика, воинское искусство, тактика, химия, артиллерийское дело и теория защитных укреплений);
4. Художества (все виды искусства – лепка, рисование, танцы, фехтование, архитектура и т.д.).

Наука психология, сформировавшаяся в XIX веке, создала новое концептуальное положение о развитии личности и заявила о необходимости ее развития на протяжении всей жизни, а не только в детском возрасте.

Корректировка жизненных сценариев личности, создание ею гармоничного жизненного пространства, широко рассматривались в трудах Э. Берна «Игры, которые играют люди», К. Юнга «Проблемы души нашего времени» и А.Г. Маслоу «Дальние пределы человеческой психики».

В 20-х годах в XX веке Л. С. Выготским был сделан новый шаг в развитии концепции симбиоза науки и искусства - введение нового понятия «психология искусства», сущность которого раскрывается в его трудах.

Психология искусства является отраслью психологии, предметом изучения которой являются качества и состояния личности, влияющие на создание и восприятие художественных ценностей, а также смысловое наполнение жизнедеятельности человека этими ценностями.

Для большего раскрытия термина «психология искусства» важно понимание эмоционального интеллекта человека, его сущности, структуры и функционирования. Словосочетание «эмоциональный интеллект» объединяет в себе два разных понятия — эмоции и интеллект, что в этом комбинировании «показывает определенную общую формулировку совершающихся в личности общественно-когнитивных действий, связанных с наложением чувств в познавательную активность субъекта».

Традиционное определение трактует эмоции, как многогранные реакции организма на влияние раздражителей наружной и внутренней среды, проявляющиеся в субъективных переживаниях, экспрессивном поведении и физиологическом возбуждении. В то время как под интеллектом понимается единое умение к разумному познанию, обеспечивающим эффективную активность в различных ситуациях.

Наша компания занимается обучением взрослых людей на рынке образовательных услуг стран Центральной Азии на протяжении 12 лет. Наши программы и курсы повышения квалификации и переквалификации предназначены для руководителей в области управления ресторанным бизнесом, управления торговыми и производственными компаниями, а так же в области продаж и коммуникаций с клиентами. С 2007 по 2012 год основными задачами для нас стало развитие управленческих компетенций наших клиентов. В процессе работы мы установили, что у всех представителей сферы управления и сервиса уже через первые полгода начинают истощаться эмоциональные ресурсы, появляется личностная деформация, которая проявляется у руководителей в высокомерии по отношению к персоналу, нежелания вкладываться в его развитие.

Под «эмоциональным выгоранием» понимается своеобразный синдром, что формируется у субъекта в ходе его профессиональной деятельности и проявляется в пребывании психологического и физиологического истощения, в отчуждении с людьми, с которыми личность взаимодействует: в нехватке профессиональных планов и провале ожиданий.

С 2012 года мы стали активно использовать программы и методы предотвращения эмоциональной выгорания и восстановления эмоциональных ресурсов.

В 2017 году мы разработали программу «Восстановление эмоциональных ресурсов для руководителей и менеджеров». По данной программе издали пособие «Восстановление эмоциональных ресурсов менеджеров по работе с клиентами». В основу данной программы были заложены не только тренинги для развития эмоционального интеллекта, снятия блоков и эмоциональных зажимов, но и обращение к произведениям искусства, как источнику душевного вдохновения.

Продвигаясь вглубь вопроса о влиянии искусства на эмоции человека и его профессиональные компетенции, мы все больше получаем подтверждение факту, что отрыв от восприятия произведений разных направлений искусства ускоряет эмоционально-духовное истощение личности. И наоборот, активно взаимодействуя с плодами классического и современного искусства, наши слушатели быстрее восстанавливают свои внутренние ресурсы, что положительно сказывается на эффективности их труда.

В 2018 году мы создали новый инструмент, способствующий предотвращению эмоционального выгорания и восстановлению гармонии личности – Каталог картин в сопровождении литературных миниатюр. Каталог, является продуктом сплава творческой работы художников, писателей, психологов, андрагогов. Данный материал можно считать инструментом воздействия на эмоциональные ресурсы человека. Его уникальность обусловлено новизной литературной формы, синтеза двух разных направлений искусства: живописи и литературы. Целью каталога является помощь зрителем через литературные миниатюры: лучше понять замысел картины; глубже и шире проникнуть в её художественно-цветовой образ; расширить спектр эмоций, проявляющейся при рассматривании изображения. Литературные миниатюры не являются комментариями искусствоведа, они написаны в легкой манере, с богатыми личностными образами. Данное издание рассчитано на читателей, которые не имеют искусствоведческие знания в области арт направления, ведущих активную профессиональную жизнь, имеющих множество коммуникативных связей, и как следствие, тенденцию к эмоциональной усталости. В частности, материал отлично подойдет для читателей, которые ограничены по времени для возможности релаксации и восстановления.

Каталог имеет несколько функций: образовательную, диагностическую, коррекционную.

Образовательная функция реализуется через насыщение индивидуального восприятия и создание у читателей интереса к изобразительному искусству, побуждающего к более внимательному рассматриванию картин.

Диагностическая функция проявляется в потребности читателя-зрителя дважды знакомиться с произведениями: до чтения миниатюр и после. В этот момент зритель осознает пределы своего визуального восприятия, которые расширяется после знакомства с литературным эссе.

Коррекционная функция каталога проявляется через наполнение читателя-зрителя новыми визуальными и эмоциональными впечатлениями.

Так как данное издание является новым инструментом андрагогическо-психологического воздействия на человека, мы провели исследование по эффективности реализации третьей, коррекционной функции каталога, с целью содействия восстановления эмоциональных ресурсов.

Для исследования мы использовали адаптированную версию метода

А.П. Журавлёва оценки фонетического воздействий на человека через слова и тексты на русском языке. В качестве критериев взяли объем вербальной рефлексии участников исследования на восприятия репродукции картин до прочтения миниатюр и после прочтения.

Вторую оценку провели на основе времени, который читатель тратит на просмотр картин до и после прочтения миниатюр. Мы выдвинули предположение, что первичное знакомство с живописным произведением будет более коротким и поверхностным. А после прочтения литературного сопровождения, оно станет более глубоким и длительным, что проявится во времени рассмотрения репродукции и длительности обратной связи.

В экспериментальной группе приняли участие 42 человека разных профессий: рестораторы, журналисты, предприниматели, педагоги, бизнес- тренеры, врачи, руководители отделов кадров, тренеры разных видов спорта, и менеджеры. Все участники относятся к разным возрастным категориям.

Каждому участнику эксперимента было предложено рассмотреть картины трёх авторов: Марии Ереминой, Марлана Нысанбаева, Татьяны Максименко. Также, им нужно было прокомментировать свои впечатления и поделиться мнением о картине до прочтения миниатюры Елены Безруковой и после прочтения.

Таблица 2. Среднее время рассматривания картин и динамика его изменения после прочтения миниатюр к ним

Картина М. Ереминой “В зеленом углу”, в секундах			Картина М. Нысанбаева “Горный кордон”, в секундах			Картина Т.Максименко “Коньки”, в секундах		
до	после	Δ	до	после	Δ	до	после	Δ
69,35	110,25	+ 40,9	54,3	99,25	+44,95	51	75,15	+ 24,16

Согласно результатам (таблица 2) данного исследования наблюдается увеличение времени просмотра каждой картины после прочтения миниатюры. Среднее время первичного просмотра составило 58,2 секунд; а вторичного просмотра 94,9 сек, положительная разница +36,67 секунд на куртину. Данный факт говорит о повышении интереса читателей к картине после прочтения миниатюры к ней.

По динамике изменения объема слов получилось следующие данные (таблица 3):

- Средний объем слов до прочтения 57,6
- Средний объем слов после прочтения 106,1
- Положительная разница +48,6.

Эти факты говорят об усилении впечатлений от картин после прочтения миниатюр, что проявляется в увеличении объема обратной связи.

Таблица 3. Количество слов обратной связи по впечатлениям от картин и динамика его изменения до и после прочтения миниатюр к ним

Картина М. Ереминой “В зеленом углу”	Картина М. Нысанбаева “Горный кордон”	Картина Т.Максименко “Коньки”
--------------------------------------	---------------------------------------	-------------------------------

до	после	Δ	до	после	Δ	до	после	Δ
51,5	99,5	+48	57,2	111,7	+ 54,5	64,16	107,3	43,13

Мы провели ещё один анализ, рассматривая изменение интереса к картинам каждого участника последовательно от первой к третьей картине. Из 42 участников у 76% возрастает интерес уже ко второй и третьей картине, что показывает положительный результат исследования.

Подводя итог исследования мы провели опрос среди участников эксперимента: изменилось ли у них настроение после просмотра картин.

- у 80,9 % участников настроение изменилось, стало лучше;
- на 13,8 % участников картины и миниатюры не повлияли на настроение;
- затруднились ответить 5,3 % участников.

Данное исследование показало, что каталог выполняет все три функции. Образовательную: меняет восприятие произведения искусства; диагностическую: можно проверить динамику изменений; коррекционную: литературная миниатюра повышает интерес зрителя к картинам, которые в свою очередь положительно влияют на настроение читателей. В дальнейшем, желающие смогут использовать данный каталог для регулирования своего настроения и релаксации в рабочее, или свободное время. Также, данный материал будет отличным гидом, чтобы создавать собственные миниатюры к любым произведениям искусства.

Данный метод, в создании котором приняли участие представители культуры, образования, искусства, доказал безграничные возможности не только для творчества, но и для новых полезных проектов.

Список литературы:

1. Безрукова (Мусиенко) Е.А. «Восстановление эмоциональных ресурсов менеджеров по работе с клиентами», Мет. материалы к курсу - Алматы: Центр Елена Безруковой, 2017.
2. Безрукова (Мусиенко) Е.А. Каталог картин в сопровождении литературных миниатюр Е.Безруковой «Творческое содружество», - Алматы: ARKADA – INFO, 2018.
3. Белобрыкина О. А. Роль искусства в формировании образа профессионала (на примере профессии «Психолог») // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. 2014. №4 (36).
4. Берн Э. «Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры», Grove Press, 1964.
5. Выготский Л.С. Психология искусства / Под ред. М.Г. Ярошевского. М.: Педагогика, 1987.
6. Данилкина И.И. Визуальное воображение в трансформации культурной среды //Аналитика культурологии.- 2008.- №10.
7. Ермолаева-Томина,Л.Б. Психология художественного творчества учебное пособие для вузов. 2-е изд. /Л.Б .Ермолаева-Томина.-М., 2005.
8. Калимуллин Д. Д. Роль искусства в формировании мировоззрения человека //Вестник КазГУКИ. 2015. №1.

«Я» КОНЦЕПЦИЯ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Б.А. Матаев

PhD докторант по специальности 6D010300 «Педагогика и психология», Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Дан анализ теоретических и методологических аспектов изучения «Я» концепции в психологической науке. Описываются различные подходы к определению понятий «Я» концепция и самосознание в различных психологических теориях.

Ключевые слова: «Я» концепция, самосознание, самооценка, самопознание, самоотношение, эго- идентичность, «Я» система.

В научной литературе термин «Я» концепции появился в связи необходимостью описания результатов исследования психологической структуры личности и его процессов. Многие

исследователи используется определение «Я» концепции вместе с такими понятиями, как представление о себе, самопознание, самооценка, самосознание и т.д., является ошибочным, так как они являются его компонентами и модальностью [1].

Содержание понятия «Я» концепции до сегодняшнего дня остается дискуссионным и мало исследованным. Вклад в исследование этого феномена в целом внесли многие зарубежные ученые. В отечественных исследованиях на сегодняшний день рассмотрены его компоненты и модальности в трудах ученых как, самопознание – д.п.н., М.Х. Балтабаев, д.ф.н., Е.Е. Бурова, Б.К. Дамитов, С.А.Назарбаева; самооценка личности С.М. Джакупов, Ж.И. Намазбаева, Х.Т. Шерьяданова; самосознания Л.Р. Мылтыкбаева, А.Б. Нургожина, Ш.Т. Таубаева, К.К. Шалгымбаева и их учеников (аспирантов и PhD докторантов).

Основоположителем и родоначальником и изучения «Я» можно считать W. James. Он выдвигал идею о глобальном личностном «Я». Это двойственное образование, которое соединяет в себе «Я» сознающее и «Я» объект. Это две параллели – опыт и содержание, одной целостности, всегда существующие одновременно[2].

В начале XX века «Я» изучали С. Cooley [3] и G. Mead [4]. Они развили теорию зеркального «Я» и поставили в основу своей идеи тезис о том, что именно социум определяет как развитие, так и содержание личностного «Я». Развитие «Я» происходит на основе двух типов сенсорных сигналов: непосредственного восприятия и последовательных реакций людей, с которыми человек себя идентифицирует. При этом центральной функцией «Я» является идентичность как генерализованная позиция в обществе, происходящая из статуса индивида в группах, членом которых он является.

Психоаналитической школе, в частности, S. Freud [5] рассматривал «Я» в тесном единстве с телесными переживаниями и указывал на значимость социальных связей и взаимодействия с окружающими людьми в психическом развитии личности, выводя при этом все психические акты из физиологической и биологической природы тела.

В классическом психоанализе сознание и самосознание рассматриваются как явления, находящиеся в одном уровне и влияние бессознательных влечений и импульсов. Самосознание находится, с одной стороны, под непрерывным давлением неосознаваемых сексуальных влечений и, с другой стороны, под давлением требований реальности. Самосознание выступает «буфером» между двумя этими уровнями, сохраняя свою функцию при помощи механизмов психологической защиты (сублимация, вытеснение, проекция и др.). В рамках психодинамического подхода раскрываются структурные понятия «Я» личности – такие, как «Я» объект, «Я» конструктор и «Я» реальное. Описываются содержание внутриличностных конфликтов в структуре «Я», излагается классификация механизмов психологической защиты, составляющих важнейшие элементы современных представлений «Я». Однако психодинамический подход не раскрывает динамики и структуры всех значений и личностных смыслов субъекта, описываются только механизмы, косвенно участвующие в их преобразовании.

Приверженцы и последователи классического психоанализа смещали акценты в исследовании проблемы «Я» концепции на изучение влияния роли биологического на социум в психосоциальной концепции E. Erikson-a, в школе межличностных отношений H. Sullivan-a, K. Horney, в теории собственного «Я» H. Kohut-a. В этих концепциях «Я» рассматривается в рамках анализа взаимодействия личности как биологического существа и социума в различных плоскостях. В результате этого были сформулированы эволюционная, динамическая и структурная теории образования представлений о своем «Я».

В концепции K. Horney разделяется актуальное «Я», или эмпирическое «Я» – от идеализированного «Я», с одной стороны, и от реального «Я» – с другой. Актуальное «Я» определялось K. Horney как понятие, охватывающее все, чем является человек в данное время (тело, душа). Идеализированное «Я» описывается ею через «иррациональное воображение». Силу, действующую «изначально» в направлении индивидуального роста и самореализации, полной идентификации и свободы от невроза, K. Horney называла реальным «Я» – в противоположность идеализированному «Я», которого невозможно достигнуть.

В рамках когнитивной психологии «Я» относится к процессам («Я» процессы), характеризующим самопознание личности. Целостность «Я» концепции при этом отрицается, поскольку считается, что человек обладает множественными концепциями «Я» и процессами самоконтроля, которые могут изменяться в разные моменты времени от ситуации к ситуации. В структуре «Я» представителями данного направления, в частности H. Markus, выделяются «Я» схемы – когнитивные структуры, обобщения относительно себя, сделанные на основе прошлого

опыта, которые направляют и упорядочивают процесс переработки информации, связанной с «Я» [6].

Представители гуманистической психологии рассматривают «Я» как систему самовосприятий и связывают развитие представлений о себе с непосредственным опытом индивида. При этом выдвигается тезис о целостности организма, взаимосвязи внутреннего функционирования и взаимодействия со средой в рамках единого поля деятельности. Отличительной характеристикой данного подхода можно назвать разработку положений об индивидуальности опыта личности и его стремлении к самоактуализации. Именно в гуманистической психологии впервые было введено понятие «Я» концепции, определены модальности ее образов. Понятие «Я» концепции при этом определяется как структурированный образ, состоящий из представлений свойств «Я» как субъекта и «Я» как объекта, а также из восприятия отношения этих свойств к другим людям. Функциями «Я» концепции, по С. Rogers-у, являются контроль и интерпретация поведения, его влияние на выбор своей активности, что может обуславливать особенности развития позитивной и негативной «Я» концепции. Психологическая дезадаптация может наступить вследствие рассогласования между образом «Я» и реальным опытом. Механизмы психологической защиты в такой ситуации используются для преодоления диссонанса между непосредственным опытом и представлением о себе. В целом поведение индивида трактовалось С. Rogers-ом как попытка достичь согласованности «Я», а его развитие – как процесс расширения зон самосознания в результате когнитивной самооценки. Отметим, что именно гуманистический подход наметил связь между поведением человека, характером самовосприятия и различными компонентами «Я» концепции [7].

Среди исследователей «Я» концепции нельзя не упомянуть R. Burns-a [8]. Его понимание «Я» связано с представлениями о самооценке как совокупности установок на себя и как суммы всех представлений индивида о самом себе. Это, по мнению R. Burns-a, следует из выделения описательной и оценочной составляющих «Я». Описательной составляющей соответствует термин картина «Я», а составляющей, связанной с отношением к себе или к отдельным своим качествам – термин «самооценка», или «принятие себя». Рассматривая структуру «Я» концепции, R. Burns отмечает, что «Я» концепция и самооценка поддаются лишь условному концептуальному различению, поскольку в психологическом плане они неразрывно взаимосвязаны.

Раскрывая понятие «Я» концепции как активно творческое, интегративное начало, позволяющее индивиду не только осознавать себя, но и сознательно направлять и регулировать свою деятельность, И.С. Кон отмечает двойственность этого понятия, основанную на том, что сознание самого себя включает в себе двойное «Я» [9]:

- 1) «Я» как субъект мышления, рефлексивное «Я» (активное, действующее, субъектное, экзистенциальное «Я», или эго);
- 2) «Я» как объект восприятия и внутреннего чувства (объектное, рефлексивное, феноменальное, категориальное «Я», или образ «Я»).

При этом С. Кон подчеркивает, что «Я» концепция – это не просто психическое отражение в форме представлений или понятий, но и социальная установка, разрешаемая через отношение личности к себе самой.

В свою очередь, В.В. Столин [10] в «Я-концепции» выделяет три уровня:

- 1) физический образ «Я» (схема тела), обусловленный потребностью в физическом благополучии организма;
- 2) социальная идентичность, связанная с потребностью человека принадлежать к общности и обусловленная стремлением быть в этой общности;
- 3) дифференцирующий образ «Я», характеризующий знания о себе в сравнении с другими людьми, придающий индивиду ощущение собственной уникальности и обеспечивающий потребности в самоопределении и самореализации.

При этом В.В. Столин отмечает, что анализ итоговых продуктов самосознания, которые выражаются в строении представлений о самом себе, образе «Я» или «Я-концепции», осуществляется либо как поиск видов и классификаций «Я», либо как поиск «измерений», т. е. содержательных параметров этого образа.

Самопознание и самоотношение, ранее выделенные другими авторами в структуре самосознания, В.В. Столин относит к «горизонтальному строению самосознания» и вводит понятие «вертикального строения самосознания». В соответствии с тремя видами активности он выделил три уровня в развитии самосознания: организменный, индивидуальный, личностный.

В концепции самосознания Р. Ассаджолли выделяются процесс – «персонализация» и структура – набор «субперсон», или «субличностей». При этом структурные изменения в «Я» концепции личности считаются следствием процессов «персонификации» и «персонализации». Такие изменения, в свою очередь, связаны с особенностями самоотождествления и самопринятия человека. «Субличность» же представляет собой динамическую подструктуру личности, которая обладает относительно независимым существованием. Самыми типичными «субличностями» человека являются психологические образования, связанные с остальными (семейными или профессиональными) ролями.

Персональное «Я» включает в себя множество динамических образов «Я» (субличностей), образующихся в результате идентификации себя с теми ролями, которые человек играет в жизни. Важным вкладом психосинтеза как одного из направлений психологии в развитие понятия «Я» явились утверждения о соответствии отдельных идентифицированных «Я» персональному «Я», а также о недопустимости доминирования над ним любой из субличностей [11].

В развитие положений теории культурно-исторической детерминации психики человека сложились собственные традиции исследования проблемы самосознания личности. В такого рода исследованиях самосознание рассматривается как этап в развитии сознания, подготовленный развитием речи и ростом самостоятельности и изменениями во взаимоотношениях с окружающими. Основопологающим принципом для понимания природы самосознания (сознания) личности является принцип его социальной детерминированности. Это положение отражено в культурно-исторической концепции психического развития Л.С. Выготского, в теории деятельности А.Н. Леонтьева и работах С.Л. Рубинштейна.

Считается, что формирование личности происходит под влиянием других людей и предметной деятельности. При этом оценки других людей включаются в систему самооценок личности. Далее самосознание включает отделение субъекта от объекта, «Я» от «не-Я»; следующим элементом является обеспечение целеполагания и далее – отношение, основанное на сопоставлении, связях предметов и явлений, понимании и эмоциональных оценках, – как еще один элемент. Через деятельность человека происходит формирование сознания (самосознания), которое в дальнейшем влияет и регулирует ее. Самосознание также «выпрямляет» когнитивные компоненты образа «Я», подстраивая их к уровню высших ценностных ориентаций личности. В своем реальном поведении на человека влияют не только эти высшие соображения, но и факторы низшего порядка; особенности ситуации, спонтанные эмоциональные импульсы и т.д. Это весьма затрудняет прогнозирование поведения личности на основе ее самосознания, вызывая в некоторых случаях скептическое отношение к регулятивной функции «Я».

Категории «Я» концепции базируются, подобно любой системе категоризации, на восприятии внутригруппового сходства и межгруппового различия. Они организованы в иерархически классифицированную систему и существуют на разных уровнях абстрагирования: чем больший объем значений охватывает категория, тем выше уровень абстрагирования, и каждая категория включена в какую-то другую (высшую) категорию, если она не является самой высшей. «Я» концепция и самосознание тождественны друг другу, определяя одно явление, направляющее процесс идентификации и именуемое в психологии как личность.

Таким образом, представленные выше результаты анализа научной литературы показывают, что существует множество подходов в изучении «Я» концепции, рассматривающих проблему в тесной связи с самосознанием, самопознанием, самооценкой в процессе развития личности, с различных теоретических позиций, иногда взаимосвязанных, а иногда и противоречащих друг - другу.

Литература:

1. Матаев Б.А., Матаева А.К. «Мен» концепциясы және оның құрылымы // Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы «Көшбасшылық және менеджмент: теория мен практиканың қазіргі даму тенденциялары», Алматы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 26 сәуір 2019 жыл. Алматы, 2019 - С. 501-504
2. Психология самосознания: Хрестоматия / ред.-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом «Бахрах-М», 2003. – 303 с.
3. Кули, Ч.Х. Человеческая природа и социальный порядок / Ч.Х. Кули. – М.: Идея-Пресс: Дом интеллектуальной книги, 2000. – 312 с.
4. Мид, Дж. Г. Избранное / Дж. Г. Мид; пер. В.Г. Николаева. – М., 2009. – 290 с.
5. Фрейд, З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд; пер. с нем. Г.В. Барышниковой;

под ред. Е.Е. Соколовой, Т.В. Родионовой. М.: Азбука-Аттикус, 2011. – 480 с

6. Хьелл, Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер; пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.

7. Роджерс, К.Р. Становление личности: Взгляд на психотерапию / К.Р. Роджерс. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – 416 с.

8. Бернс, Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.

9. Кон, И.С. В поисках себя: личность и её самосознание / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

10. Столин, В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: Просвещение, 1983. – 288 с.

11. Ассаджоли, Р. Психосинтез / Р. Ассаджоли. – М.: Рефл-бук, 1997. – 316 с.

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ ӨМІРБАЯНЫ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

Д. Бекпауов

Қайнар академиясының магистранты, Алматы қаласы

Жүсіпбек Аймауытұлының шығармашылығы көптеген зерттеушілердің диссертациялық еңбектерінің арқауы болған. Атап айтқанда, Р.Досжанова, Қ.Әбдікова, Д.Құсайынова, Г.Шоқымова және Ә.Мірәлиева. Академик С.Қирабаев пен Р.Сағынбекұлының монографияларында да Ж.Аймауытұлының шығармалары барлық жанр бойынша жан-жақты талданып, ол туралы мәліметтерді толықтыра түсті. Әйткенменде Ж.Аймауытұлының шығармаларын этнопсихологиялық тұрғысынан талдаудың әлі кемшін тұстары көп, этнопсихологиялық көзқарастары туралы толық зерттелмеген.

Түйін сөздер: Жүсіпбек Аймауытұлы, өмірбаяны, ғылыми еңбектері, психолог-зерттеуші, ғалым.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының халқы «Рухани жаңғыру» бағдарламаның аясында өзінің тарихына үгіліп, тоталитарлық режим кезіндегі тоқырап қалған кемшіліктерін толықтыруға жол ашты. 30-жылдардағы репрессия жағдай жас және болашақ ұрпақтың өз халқының мәдениеті мен салт-дәстүрінен ажырап қалуына, сондай-ақ мәңгірт болып қалыптасуына күшті әсер етті. Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі арқасында қазіргі кездегі өскелең ұрпақ ата – бабаларымыздан қалған салт-дәстүр, әдет-ғұрып тағы басқа игі істерінен толық қол үзіп, ажырамай қалуының басты себебі болып отыр.

Халқымыздың ғасырлар бойы жинаған рухани мұрасын, атап айтқанда, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ырым-жораларының тәрбиелік мәні мен этнопсихологиялық жақтарын өз заманымыздың ғалымдары тереңінен зерттеп, оны ұрпаққа барынша түсіндіруде. Мұны осы саланы зерттеумен шұғылданып жүрген бірқатар ғалымдардың еңбектері дәлелдейді. Отандық зерттеушілер Қ.Б.Жарықбаев, А.Т.Ақжанова, Ж.Сейтнұр, А.Ж.Мірәлиева, В.В.Чистов, С.Қ.Қалиев, Қ.Жүкеш, Ә.Табылдиев, Ж. Түркпенұлы, Н.Жанділдин, А.Мандықаева, С.Б.Бердібаева т.б. ғылыми еңбектері осының айқын дәлелі.

Аталмыш ғалымдарымыз ұлттық тәлім-тәрбиелік мәні зор қазақ халқының ауыз әдебиетіне, шешендік сөздер, айтыс өнеріне байланысты пікірлерін ортаға салып, сонымен қатар көрнекті ғұлама ғалымдарымыздың еңбектерін (Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Махмұт Қашғари, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытұлы т.б.) зерттеген. Біз өзіміздің зерттеу объектімізде тоталитарлық заманның құрбаны, «ұлтшылдық» әдебиеттің өкілі саналып келген ақын, прозашы, драмашы, сыншы, публицист, аудармашы әрі ғалым – Жүсіпбек Аймауытұлының шығармаларындағы педагогикалық психологиялық және этнопсихологиялық мәселелерді зерттеп көрсетуді алдымызға мақсат етіп қойдық.

Туған халқымен алпыс жылдан кейін қайта көрісіп, табысқан біртуар қазақ зиялаларының ішінде тәлім-тәрбие, оқу-ағарту мәселелері саласында сындарлы, терең мағыналы ғылыми еңбектерді өндіре жазған тұлғаның бірі – Жүсіпбек Аймауытұлы. Бас аяғы бес-алты жылдың ішінде оның осы салада алты кітап жазуы – бұл айтқанымыздың дәлелді айғағы.

Біздегі ұлттық психологияның терминдерінің алғаш жүйеге түсуі де Ж. Аймауытұлының есімімен байланысты. Қай кезде де термин сөздерге ауыр жүк жүктелген,

олардың жекелеген ғылымның қзіндік ерекшелігін бажайлап көрсете алу абзал. Ғалымдардың пікірінше, ғылыми ұғымдардың ана тілімізде дұрыс түйінделуі аса мұқтияттылықты қажет етеді, сондықтан да біз әрбір терминнің тұрақты орын алуына, біртіндеп ширай түсуіне қамқор болғанымыз жөн, –дейді ана тілін зерттеушілер. Осы айтылғандарға 20-шы жылдардың өзінде-ақ Ж. Аймауытұлы ерекше назар аударғаны құптарлық жәйт [1, 102-103].

Жүсіпбек Аймауытұлы –XX ғасырдың отызыншы жылдарындағы құғын-сүргін, зорлық-зомбылықтың құрбаны. Ұлттық әдебиетіміздің көшбасшыларының бірі, қоғам қайраткері, аса ірі тұлғалардың бірі. Ол – ақын, прозашы, драмашы, аудармашы, зерттеуші, сыншы, публицист. Жүсіпбек Аймауытұлы 1889 жылы (кей деректер бойынша 1890) қазіргі Павлодар облысы Баянауыл ауданы Қызылтау болысының бірінші ауылында дүниеге келген. Өз-әкесі Аймауытта, оның әкесі Дәндебайда шағын шаруалы адамдар болған. Арғы аталары дәулетті, ауқатты болған деседі. Жүсіпбектің 15 жасқа дейінгі өмірі өз ауылында өтеді. Ол ауыл молдасынан оқып, сауатын ашады. Тиіп-қашып әр қилы молдалардың, өзінің айтуынша, Жүніс қожа, Шәймерден қожа, Қожахмет молда, Қапар қажы, Мұхамеджан алдын көріп, ескіше едәуір білім алады. Содан кейін біраз уақыт өзі молдалық құрып, бала оқытады. «Қарт-Қожа» романында Жүсіпбек Аймауытұлы бала молда ретінде өз өмірінің осы тұсын суреттеген [2, 138].

1907 жылы Жүсіпбек молдалықты тастап, Баянауылға барып орыс мектебіне түседі. «Оспанның Серебрянников дейтін тілмашы мені тәуір көруші еді. Баянда соның үйінде жаттым. Онда бір қыс оқып, екі бөлімін бітіріп, келесі жылы Керекудегі (Павлодар) қазыналық ауыл шаруашылық мектебіне барып емтихан ұстадым»дейді ол. Бірақ ауыл шаруашылық мектебінде ұзақ уақыт оқи алмайды. Бір айдай ауыл шаруашылық жұмысына қатысып, одан кейін екі ай ғана оқуға мүмкіндік алған Жүсіпбек мектеп ережесі мен әділетсіздікке қарсы бой көтерген балалардың қатарында оқудан шығып қалады.

Осыдан кейін біраз уақытын ол бала оқытумен, Баяндағы мектептің үшінші класында оқуын жалғастырумен өткізеді. Содан кейін 1911 жылы Керекуге келіп, екінші класты орыс-қазақ мектебіне орналасады. Әуелі сол мектепте, кейін интернатта білім алады. 1914 жылы Семейдегі мұғалімдер семинариясына түседі, оны 1919 жылы бітіреді. 1920 жылы қаңтар айында Жүсіпбек партия қатарына (РКП (б) кіреді.

1921 жылы Губревком таратылып, Семей губерниялық атқару комитеті құрылғанда, Жүсіпбек Аймауытұлы Губатком мүшесі және оқу бөлімінің бастығы болып сайланады. Кейін «Қазақ тілі» газетінің редакторы болып істейді. 1922-1924 жылдары Қарқаралыда мектеп мұғалімі болып, 1924-1926 жылдары Ташкентте шығатын «Ақ жол » газетінің редакциясында қызметтер атқарады. Жүсіпбекті әдейі арандату үшін, Ишанов сияқты өзімшіл, күншілдердің қасақана жапқан жаласы газетке жазған мақалаларымен тынбайды. Олар Аймауытовтың соңына жарық алып түседі. 1923 жылы басталған пәле–жала онан сайын асқындап, өрши түседі. Ақыры Жүсіпбек тұтқынға алынып, 1926 жылы сотқа тартылады. Сот тергеуі үстінде жабылған жалған жаланың беті ашылып, Аймауытұлы ақталып шығады. Жүсіпбектің өмір жолындағы басынан кешкен осы бір қиянат уақиғаның тарихы жан-жақты зерттеліп, жазылуы керек.

1926-1929 жылдары Шымкент педтехникум директоры қызметін атқарып жүрген кезінде, ұлтшылдық ұйыммен байланысы бар деген саяси айып тағылып, 1929 жылы Аймауытұлы тағы да тұтқынға алынады. Абақтыға қамалып, тас қамал, тар қапаста ауыр азап шегіп, тарыққан аяулы азамат Аймауытұлына енді қайтып жарық дүниені көру нәсіп болмайды. [3, 138].

Ол кедейдің баласы еді, үйінен келетін көмек жоқ, қаладағы ауқатты тұрғындарды малын күтіп, қорасын тазалайтын, суын тасып, отын жағып, күлін шығарып.... күн көретін. Оған Жүсіпбек ерінбейтін де, намыстанбайтын да, сабағынан да қалмайтын. Бір тамашасы ағаштан түйін түйетін шебер еді. Қазақтың екі аяқ арбасын, киіз үйдің сүйегін жасайтын. Ер қашайтын, етік тігетін, кереге көктейтін. Домбыра жасайтын, домбыра тартып, ән салатын, өз ойынан өлең шығаратын, оны өзі шығарған әнге қосатын.

Жүсіпбектің әдебиетке деген құмарлығы ерте жастан оянған тәрізді, оған: «Ауылдағы өзім құрбы балалардан хатты ерте таныдым... Қисса, өлең кітаптарды көп оқушы едім. Қадыкеш апамның бір сандық қисса кітаптары бар еді. Қыстың ұзақ кештерінде алғашқыда Қадыкешке, соңынан Ақат екеуімізге әкем қисса оқытқызып отырушы еді », – деген сөздері дәлел. Бір сөздерінде ол алғаш өлең жазумен 13 жасынан бастап әуестенгенін тілге тиек етеді. Қалай дегенмен де Жүсіпбектің творчестволық қалыптасуына халқымыздың ауыз әдебиеті, фольклорының тигізген әсері өте зор деп айтуға болады.

Қазіргі халық әні деп жүретін «Ахау Семей», «Бір бала» соның әндері дейтін; бірақ әлі толық зерттеліп, дәлелденбеген.

Училищені бітірген жылы (1914 жылы болса керек) Керекуде тұратын бір бай ағайыны қайтыс болады. Әйелі Жүсіпбектен он жас үлкен еді, соған қарамастан жесір жеңгесіне үйленеді. – Мұны қайтесің? Ол шеше бола ма дегендерге – Сендер түк білмейсіңдер, әлі көрерсіңдер, – деп жүре жауап беретін. Сөйтсе әлгі бай әйелдің қаражатымен Павлодарда газет шығармақ ойы болған екен. Бірақ шығара алмады. Бірінші дүниежүзілік соғыс басталып кетті де ойы іске аспай қалды. Содан Семейге оқуға кетеді.

1919 жылы Семинария бітірген жылы Волкова Вера атты орыс қызына үйленеді. Верадан 1919 жылы Бектұр, 1920 жылы Жанақ деген балалар туады, (олар туралы Р.Сағынбекұлының «Жүсіпбек» атты кітабында бар.) Вера кешікпей қайтыс болды. Одан кейін Евгения Қарабатырқызы Сермұхамедовамен отасады. Одан 1926 жылы Муза деген қыз туған. Евгенияның әкесі Қарабатыр Арыстанұлы Сермұхамедов (1870– 1951) Қазанда жоғары оқу орнын бітірген. Әйелі Александра Николаевна – орыс қызы, (Қарабатыр – Кирилл, Бектұр – Виктор, Жанақ – Юрий деп аталған)

Музаның айтуы бойынша, Жүсіпбек тұтқындалып кеткенен соң Евгения Крупскаяға бірнеше хат жазған, бірақ біреуіне ғана жауап алған: 1931 жылдың аяғында Крупская: «Сіз босқа әуре бола бермеңіз, жұбайыңыз жер бетінде жоқ. Мен оны әбден тексеріп білдім», – деген, жауап хат жазған деген дерек бар [4].

Жүсіпбек – көркем сөздің ерен жүйрік зергері. Ол әрі ақын, әрі жазушы, журналист, публицист, сыншы, асқан шебер аудармашы және педагог ағартушы. Ол музыка өнерінің терең сырына қанық, өзі әнші, өзі музыкант- сегіз қырлы бір сырлы өнерпаз. Адамгершілігі зор, адал жүректі, адам баласын алаламайтын, ақкөңіл, мейірімді, ар-ұжданы биік, жаны таза, шыншыл, әділеттен айнымайтын, таймайтын, рухани ер, адал азамат. Осындай қасиетін халық үшін еңбек етуге арнаған адам. Бұл айтып отырғанымыз жадағай, қыздырма қызыл сөз емес. Үлкен жазушының сан салалы, мағыналы мол еңбегі, артында қалдырған бай әдеби мұрасы еріксіз мойындатқандықтан айтылған қалтқысыз шын, адал сөзіміз, өзіміздің ой қорытындымыз, өз пікіріміз.

Жүсіпбектен қалған мұра аса бай. Оның ішінде «Қартқожа», «Ақбілек» романдары, «Күнікейдің жазығы» повесі мен көптеген әңгімелер, «Рәбиға», «Мансапқорлар», «Ер қорғаны», «Қанапия мен Шәрбану», «Шернияз» атты пьесалар, өлеңдер мен «Нұр күйі» поэмасы, «Психология», «Жан жүйесі және өнер таңдау», «Тәрбиеге жетекші» атты ғылыми еңбектері, балаларға арналған ертегі кітапшалар, сын мақалалар мен аударма кітаптар, оқулықтар бар. Оларды толық жинап бастыру, зерттеу – алдағы күннің міндеті.

Ж.Аймауытұлының «Қартқожа» романы 1926 жылы тұңғыш рет Қызылорда қаласында жеке кітап болып басылып шықты. «Ақбілек» романы 1927–1928 жылдары «Әйел теңдігі» журналының бірнеше санында жарияланған, автор «Жанақ» деген псевдонимін қойған, «Күнікейдің жазығы» атты еңбегі 1928 жылы «Жаңа әдебиет» журналының бірнеше санында жарияланған. Бұл екі романмен повесть жеке кітап болып алғаш рет 1989 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрді. «Қызыл отау, қызыл бике» деген әңгімелері «Әйел теңдігі» журналында басылған, «Әнші», «Жол үстінде» әңгімелері «Терме» атты жинақ кітабында басылған. «Жол үстінде» әңгімесінің соңында «Қызылбас» деп қол қойған.

Халық ағарту комиссариатының алқа мүшесі болу, «Қазақ тілі» газетінің редакторы болу, «Ақ жол» газетінде жұмыс істеу, Шымкенттегі педагогика техникумының директорлығы – мұның бәрі Жүсіпбек Аймауытұлының жаңа өмірді орнықтыру жолында аянбай қызмет еткен қоғам қайраткері болғанын көрсетеді.

Жүсіпбек Аймауытұлы «Алаш» партиясының құрамында болғаны үшін, сол кездегі саяси науқандарға араласқаны үшін, Торғай уезінің ашыққан халқына жәрдем ұйымдастырып, жиналған малды «өзі пайдаланып кетті» деген жаламен жауапқа алынып, артынан ақталады. Бірақ 1929 жылы «Қазақстандағы ұлтшылдық ұйымымен байланысы бар» деген сылтаулармен қайта тұтқынға алынады.

ОГПУ органдары істі тергеп, тексеруге тиісінше қылмысты іс қозғау жайында қаулы қабылданбастан–ақ айыптау мақсатына кіріскен. Тұтқындау үшін жеткілікті негіз боларлық айыптары жоқ болса да, прокурордың санксиясынсыз-ақ қамауға алынған. Тергеу бір жылдан астам жүргізілген және заңсыз тұтқында ұсталған осыншама ұзақ мерзім ішінде он төрт айыпталушының қылмысын дәлелдерлік бірде-бір факті табылмаған. Контрреволюциялық ұйымның болғандығына дәлел жоқ, ондай ұйымның бағдарламасы, ережесі, әлде бір алға қойған мақсаттары мен соларды жүзеге асыруға тырысқан іс-әрекеттері жөнінде тергеушілер ешқандай нақты дерек жинай алмаған. Соған қарамастан, айыптау қорытындысы жасалған да, ешкімнің

бекітуінсіз-ақ соттан тыс органның қарауына берілген. Айыпталушылар іс материалдарымен таныстырылмаған, ешқайсысына да өздерін қорғау үшін мүмкіндік туғызылмаған. Осындай қолдан ұйымдастырылған жасанды іс бойынша, он төрт адамға түгелдей сырттай үкім шығарылып, 4 сәуір 1930 жылы ОГПУ СНК СССР 58-7, 58-11 және 59-3 баптар РСФСР УК бойынша Жүсіпбек Аймауытұлы « халық жауы» деген атпен ату жазасына кесіледі, 42 жасында, нағыз шығармашылық толысқан кезінде қыршынынан қиылады [5, 3-4].

Қазақ қоғамы дамуының ең бір күрделі кезінде, әлеуметтік төңкерістер заманында өмір сүрген Жүсіпбек Аймауытұлы маңдайына жазылған, қысқа ғұмырында артына аса бай, бағалы әдеби ғылыми мұра қалдырып үлгерді. Ол В.Шекспир, В.Гюго, Г.Мопассан, А.С.Пушкин, Н.В.Гоголь, Л.Н.Толстой шығармаларын аударды, «Интернационалдың» аудармасын жасады, ғылыми еңбектерді аударды: педагогика, психология, әдістеме, тәрбие туралы зерттеулер тудырды: әдебиет, эстетика, сын салаларына араласты. Әр жанрдағы публицистикалық мақалалар жазды: «Күнікейдің жазығы» повесі, «Ақбілек», «Қартқожа» романдары, сан алуан пьесалары – ұлтымыздың біртуар азаматының қазақ әдебиеті тарихындағы өлмейтін орнын анықтап тұр [6, 5-23].

Жазықсыз жазаға ұшыраған көптеген қазақ зиялылары сияқты. Жүсіпбек Аймауытұлы туралы да жалған деректер 1988 жылға дейін айтылып келді. Тек 1988 жылы ақталғаннан соң, ол кісінің еңбектері 1990-1995 жылдардан бастап жарық көре бастады.

1859 жылы Берлин университетінің жалпы тіл білімі кафедрасының приват доценті Г.Штейнталь неміс философы М.Лацарус пен бірге «Этникалық психология және тіл білімі» деген арнайы журнал шығара бастады. «Ұлттық психология туралы ойлар» атты мақалада олар психологияның мәнін білімнің жаңа саласы ретінде қарастырып, оның негізгі тапсырмаларын, зерттеу әдістерін қалыптастыруға тырысты. Олар этнопсихологияны «Халық рухы», яғни халықтың рухани өмірінің элементтері мен заңдылықтары туралы деп қарастырады.

Олардың пікірінше, (қоғамдық құбылыстары бір тайпаның рухы ретінде), «эthropсихология адамның рухани табиғатын зерттеумен қатар адам рухының заңдылықтарын да ашуы керек».

Олар түрлі қоғамдық құбылысты бір тайпаның рухы ретінде қарастыруға көп көңіл бөлді. Олар халықтардың тарихын, материалдық өндірістің күйі мен деңгейін, тілін, әдет-ғұрпын тайпа рухының әрекеті деп түсінеді.

Жүсіпбек Аймауытұлы оқу-ағарту мәселелеріне қатысты бірқатар ғылыми еңбектер де жазды. Оның халыққа білім беру орындарында ұстаздық, жетекшілік қызмет атқара жүріп жазған жас ұрпақты жаңаша тәрбиелеу, жаңаша білім беру мақсатын көздеген «Тәрбиеге жетекші» (1924), «Психология» (1926), «Жан жүйесі және өнер таңдау» (1926) атты елеулі кітаптары мен оқу құралдары кезінде жас ұрпақтың тәрбиесі үшін ерекше рөл атқарған еңбектер болды.

Бұлардан басқа бірқатар саяси, тарихи еңбектерді, оқулықтарды қазақшаға аударуға қатысқан. Оның аударуымен Н.И.Бухарин мен Е.В.Покровскийдің «Коммунизм әліппесі», тарихшы, академик М.И.Покровскийдің «Ресейдің XIX-XX ғасырларындағы төңкеріс қозғалыстары тарихынан», «Орыс тарихы», Богдановтың «Саяси экономияның қысқаша курсы», П.И.Стучкидің «РСФСР конституциясы» атты кітаптары, С.Сабонов пен В.Верховскийдің «Химияның бірінші тәжірибе сабақтары» атты оқулығы басылған. Бұл Жүсіпбекті өз заманының жан-жақты білімді, ағартушы, педагог, ғалымы ретінде тұлғаландыра түседі.

«Тәрбиеге жетекші» (бала оқытушыларға) деп аталатын кітап 1924 жылы Орынборда басылған. Осы кітабы туралы «Еңбекші қазақ» газетінде басылған мақалада: « Жүсіпбектің тәрбиеге жетекші» кітабы – жыл құсы. Бұл кітаптың тілі өте жеңіл. Баспасы анық... Кітап аяғында пән сөздерінің қазақшасы тізілген...

...Жүсіпбек кітабы ескі сарынмен емес, жаңа сарынмен жазылған. Осы күнге шейін ғылымның оқыту, тәрбие туралы, шығарған қорытудың Жүсіпбек қазақ оқытушыларына ең керегін алып жазған. Кітапта «Қисын» (теория) аз, іс жүргізу жағы көп, бізге керегі де осы. Жүсіпбек оқытушыларымыздың тамырын жақсы айырған. Бұл кітапты оқып шыққан кісі мектептің мақсатымен танысады, қалай іс жүргізу екендігін де біледі. Қалай істі ұйымдастыруын да түсінеді. Баланы қалай оқытуын да үйренеді. Кітап оқытушыларға жақсы жетекші. Бұл кітапта оқытушылардың оқып шығуы аз, зерттеп жаттап алуы керек. Оқытудың тәртібі жайынан тәрбие алмаған мұғалімдер түгіл, оқу жолына маман оқытушылар да бұл кітапты дұрыстап оқуы керек», – деген әдемі пікір жазылған [7,133-134].

Драмашы ретінде Жүсіпбек Аймауытұлы ерте танылды. Семейде оқып жүргенде жастардың ойын-сауық кештеріне қатысып, өнер көрсеткен, басты рөлдерде ойнаған. 1917 жылдың аяғында оның «Ескі тәртіппен бала оқыту», «Рәбиға» атты тұңғыш пьесалары жазылып,

сахнада қойылды. Кейінірек 1925 жылы «Ел қорғаны», «Мансапқорлар», 1926 жылы «Қанапия мен Шәрбану», «Шернияз» атты драмалық шығармалар жазады. Жүсіпбектің драмалық шығармаларына қоғамдағы әлеуметтік қайшылықтар негіз етіп алынады. Олардың негізгі тақырыбы — азаттық, бостандық идеясы. Халықты оқу-өнерге шақырады. Ел азаматтарын белсенді қимылға үндейді. Әйелдердің теңдігін қорғайды.

Жүсіпбек Аймауытұлы – өз дәуірінің көкейкесті мәселелерін көтерген көптеген мәнді мақалалардың авторы. Кезінде «Абай» журналында, басқа да басылымдарда жарияланған мақалаларында ол аласапыран өзгерістер заманының шындығын насихаттауға ұмтылды. Сонымен бірге, әдебиет төңірегіндегі мәселелерді қозғап, бірқатар әдеби-сын мақалалар жазды. 1918 жылы М. Әуезовпен бірігіп жазған «Абайдан соңғы ақындар», 1923 жылы жазған «Мағжанның ақындығы туралы», 1925 жылы жазылған «Сұңқар жыры», «Аударма туралы» атты мақалалары арқылы ол әдебиет сыншысы ретінде танылды. Оларда Жүсіпбектің әдеби шығарманы жазушы өмір сүрген дәуірмен, тарихи кезең ерекшеліктерімен байланыстыра отырып талдау шеберлігі айқын байқалады [8, 3-4].

Жүсіпбек Аймауытұлы кезінде аудармашы ретінде де танылды. Ол аударған А.С.Пушкиннің «Тас мейман», Н.В.Гогольдің «Бақылаушы» (Ревизор), А.Дюманың (Дәмелі), Дж.Лондонның «Телегей теңіз», К.Берковичтің «Өрбике», С.Чуйковтың «Тау еліндегі оқиға» атты шығармалары жаңа қалыптасып келе жатқан қазақ аударма өнерінің өрісін қаншалықты кеңейтсе, жазушының әлем әдебиетінің көрнекті туындыларын қазақ тіліне аударудағы тамаша аудармашылық талантын да соншалықты айқын танытты.

Одан басқа Жүсіпбектің В.Шекспирден, Г.Мопассаннан, Р.Тагордан, М.Горькийден аударған шығармалары болғаны жайлы мәліметтер бар. Солардың бәрін жинақтап, ғылыми айналымға қосу бүгінгі күні өзекті мәселе.

Жазушы Жүсіпбек Аймауытұлының қай шығармасы болсын өзінің формалық ізденістері, тақырыптық алуандығы, идеялық тереңдігі, эстетикалық талғампаздығы жағынан ерекшеленеді. Өзі байқаған өмір көріністерін бейнелі тіл, жүйрік стильмен аса көркем етіп жеткізудің өзі оның аса дарындылығының кепілі. Оның қай шығармасын алсаңызда да қазақ ауылының келешекке деген үмітпен жаңарудың көрінісін көресіз. Сонымен қатар осынау шығармаларда адам болмысының сан-салалы, адамгершілік бастаулары хақында да философиялық ойлар бар. Өзінің реалистік бейнелеу мәнерімен, ізгілікті ұлан асыр ойымен Жүсіпбек Аймауытұлы қазақ кенес әдебиетіне үлкен үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық: Қазақтың психологиялық ой-пікірлері. – 10 том. – Алматы: Таймас, 2006. – 480.
2. Қазақстан. Ұлттық Энциклопедия/ Бас ред. Ә. Нысанбаев. – Алматы, 1998. – 720 б.
3. Рахымжан Тұрысбеков. Жүсіпбек Аймауытов Оңтүстікте. // «Алматы ақшамы». – Қыркүйек, 13 жұлдыз 1991 жыл,
4. Сағынбекұлы Р. «Жүсіпбек». – Алматы: Санат, 1997. – 222 б.
5. Утебаев М. Жүсіпбек Аймауытов /Казакстанская правда, Сайт: <http://www.kazpravda.kz/news/kultura/zhelaya-schastyia-narodu>.
6. Нурғалиев Р. Алғы сөз /Аймауытұлы Жүсіпбек. Психология. Алматы, 1995. – 5-20.
7. Жарықбаев К.Б. Психологическая наука Казахстана в XX веке. – Алматы: Эверо, 2006. – 429.
8. Heritage, Kazakhstan` (n.d.). Сайт: <http://www.heritagenet.unesco.kz/kz/content/historu/portret/aymauitov.htm>.

«ЖАН ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ӨНЕР ТАҢДАУ» МАМАНДЫҚ ТАҢДАУ МӘСЕЛЕСІНЕ АРНАЛҒАН ҒЫЛЫМИ ІЗДЕНІСТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Д. Бекпауов

Қайнар академиясының магистранты, Алматы қаласы

Психологиялық тұрғыда маңызы жойылмайтын, көкейтесті мәселеге бағытталған Жүсіпбек Аймауытұлының «Жан жүйесі және өнер таңдау» атты еңбегі бүгінгі күні өзекті мәселенің бірі. Бұл еңбек 1926 жылы Мәскеуден арап әрпімен жеке кітап болып, 3000 данамен

басылып шыққан. Автор кітабын тікелей мектеп мұғалімдеріне, халық ағарту саласының қызметкерлеріне арнайды. Бұл еңбекте бұрыңғы одақтық және шетелдік зерттеушілер жүргізген тәжірибе қорытындылары мол пайдаланылады.

Түйін сөздер: Жүсіпбек Аймауытұлы, өмірбаяны, ғылыми еңбектері, психолог-зерттеуші, ғалым.

Жүсіпбек Аймауытұлының негізгі идеясы – әр адам кәсіптің белгілі бір түрін таңдап алар кезде өз мүмкіндігін, өзінің қай кәсіпке бейім екенін білуі қажет, сонда ғана ол қоғамға көп пайда келтіреді деген өзекті ой кітаптың өн бойына арқау болған. Мұнда, ең алдымен, адам қабілетінің табиғаты зерттеледі. Автор: «Ол (адам) туыла белгілі бір өнерге бейім болып келеді, басқаша айтқанда, әр адамда бір нәрсеге талап, ыңғайлы қабілет зеректігі болады, мәселен, біреу әскерлікке, не жазушылыққа, болмаса дәрігерлікке. Яки саудаға, біреу даулы сөзге ыңғайланып жаралады», – деген ойын көптеген мысалдармен, деректермен, тұжырымдармен дәлелдеп береді. Барлық мамандықтың қажеттігін айта келіп, табиғи икемділікке, қабілетке, оның биологиялық табиғи негізіне ерекше көңіл бөледі.

Автор қазақ жастарының психологиялық ерекшеліктері жайында біршама сөз ете келіп, былай дейді: «Адам қалай болса, солай сүйреуге көне беретін тулақ та емес, қалай қақса, солай домалайтын Алланың добы да емес. Адам өзінің ыңғайымен, еркімен қызмет ететін зат. Іштен туғаннан-ақ белгілі бір өнерге, қызметке икемді болып туады. Басқаша айтқанда, әр адамда бір нәрсе – ыңғай, талап, қабілет, яки зеректік болады. Біреу бала оқытуға, біреуі етік тігуге, біреуі мал бағуға, біреуі әкім болуға, біреуі әскерлікке, біреуі жазушылыққа, біреуі дәрігерлікке, біреуі саудаға, біреуі сөзге, біреуі дауға ыңғайланып жаралады. Өмірде түк жұмысқа икемі жоқ жан сирек болады. Тіпті болмайды да. Ең болмаса, өтірік айтуға зерек болып жаралатындар да кездеседі. Кімде-кім өзіне біткен ыңғайына қарай өз жолымен жүріп қызмет етсе, өз басына да, әлеуметке де көп пайда келтірмек». Сонымен қоса мамандықты таңдау – оның психологиялық жекелеген ерекшеліктеріне сәйкестену керек. Жүсіпбек өз ойын әрмен қарай төмендегіше жалғастырған: «...Бас мақсатын біржола ұмытып, әлеумет қызметіне біржола берілетін адам болуы мүмкін емес, ондай адам кемде кем. Біреу әлеумет үшін еңбегін көп жұмсайды, біреу бойын тежеп, бас мақсатын көбірек бағалайды. Айырма жалғыз осында... Қайткенде әрі жеке адамның, әрі әлеуметтің пайдасы бірге табылады? Қай уақытта әлеумет тілегі мен жеке адам тілегі тоғысады? Әр адам табиғатына біткен қабілетіне, ыңғайына, зеректігіне қарай өз орнында қызмет етсе, сонда ғана қоғам дамиды» [1, 251-252 бб.].

Жүсіпбек Аймауытұлы психология саласында тәжірибе жасап, табиғи эксперимент жасаудан біраз хабары бар алғашқы қазақ болды. Мәселен ол, 1909 жылы медресе шәкірттерінің арасында анкета таратып, зерттеу жүргізгенде шәкірттердің біраз бөлігі өздері таңдаған кәсіпке немқұрайлы қарайтынын байқатқан. «Жан жүйесі және өнер таңдау» дейтін кітапты жазу идеясы авторда сол кезде осындай тәжірибе жүргізудің нәтижесінде пайда болған.

«Жан жүйесі және өнер таңдау» атты кітаптың тәжірибелік жағынан маңыздылығы – мұнда «Европалық психолог ғалымдардың осы тақырып төңірегінде жүргізген зерттеу жұмыстарына ерекше көңіл бөлініп, солармен салыстыра, сабақтастыра баяндалатындығында. Мәселен, автор өз тұжырымдарын сол кездегі әлемге әйгілі неміс, американдық, ресейлік психологтардың еңбектеріне (Джемс, Мюнстенберг, Штерн, А.Ф. Лазурский т.б.) сүйеніп сілтеме жасап, зерттеулеріне өзіндік пікір білдіріп, осы мәселенің ұнғыл-шұңғылына ой жүгіртіп, кешегі көшпелілердің өзіндік психологиясын көрсетуге тырысқан» [2].

Ж.Аймауытұлы бұл мәселе жөніндегі ойларын қазақ өміріне байланысты былайша түйіндейді: «Біздің қазақта не көп – сөз көп, іс аз». Жастардың мамандықты дұрыс таңдауы мемлекеттің дамуына, өркендеуіне байласты екендігін ғалым 20-шы жылдары білген. Ерекше көңіл жастардың кемшіліктеріне аударылған: таяз білім, тұрақсыздық, іштарлық, електігіштік, мансапқорлық, т.с.с. жеке бастың қасиеттері. «Сондықтан, – дейді автор біз келешек істің адамы болу жағын ойластырумыз керек, әр адам әлеуметке пайдалы болу үшін өз орнында істеп жүрме, жоқ па? Қазақ пен қырғыз оқығандары мәселеге ерекше мән беруі керек. Біздің бұл жөнінде ұлтымызға тән біраз кемшіліктеріміз де бар. Осы кемшіліктерді көре біліп, өзіміздің келешек қоғамда алатын орнымызды белгілеуіміз аса мәнді нәрсе. Біздің оқыған азаматтарымыз көбіне қызметке тұрлаусыз, тез қызып, тез суынғыш, білімді шалалау алатындығы және алған білімін біреулерге іштарлық, қызғаныш, көре алмау секілді қасиеттерге апаратындығы, яғни болмаса еліктегіш, кеңесшілдік, пайдақорлық, өз әлін шамалай алмаушылық, мақсат қуатының белгісіздігі, еркін жолды тұтына алмайтындығы – осының бәрі біздің қазақ елінде мамандық таңдау мәселесіне

кесел болып отырған нәрселер. Біз қазақтың кең даласында ой тудырған жаман қасиеттерге де бой алдырып алдық. Тұрмыс шаруасын түзету, егін салуды үйрену, отырықшылыққа төселу, денсаулығын сақтау, кеңес, сот, әкімшілік қызметтеріне төселу, бала оқыту, сауатсыздықты жою, әдебиетін, мәдениетін ел болуына қанша жабдық керек болса, сонша алуан өнерді білетін жүздеген, мыңдаған қызметкер мамандар қажет дейді. Біздің қазақ пен қырғызға ең аяғы балташы мен пеш салушы, нан салушы, тері илеуші, сабын қайнатушылар да керек. Оған да оқу керек. Ғалым мамандық таңдау мәселесін ұлт психологиясына байланысты ойлармен түйіндей келе, қазақ жастарына төмендегіше кеңес береді: «Жұрттың бәрі әкім, комииссар болғанда, осынша қызметтерді кім істейді. ...Ендеше, әлеумет жұмысы мұндайда орнынан қозғалмайды деп ұғынуымыз керек. ...Әлеумет тұрмысын оңалту үшін, онымен бірге әр адамның да тұрмысы түзелу үшін әр адам қолынан келерлік, пайда берерлік іс істеуі керек. Әр адам қабілетіне, ыңғайына қарай өз орнында қызмет етпесе, әлеуметке пайда орнына зиян келтіреді», – дейді Жүсіпбек Аймауытұлы [2, 155-160 бб.]. Мұнымен автор мамандықты таңдау барысында адамның тума қасиеттерін де ескеру керек екенін баяндайды. Әр ұлттың әр нәрсеге өз қабілеті бар екенін паш етіп отыр. Мінеки осының өзі ұлттардың этнопсихологиялық ерекшеліктерін байқатып тұр.

Үшінші тарауда автор жастардың әлеуметке (қоғамға) деген қатынасын былай деп сипаттайды бастайды: «Әр адам әлеуметкемүше болғандықтан, әлеумет ісіне көмектесуі тиісті». Ол үшін мамандықты дұрыс таңдаған жөн. Мысалы, артист, саудагер, әскери адам, оқытушы, дүкенші т.б. Әрмен қарай ерекше көңіл туа біткен қасиеттерге аударылады: «Өнерге ыңғайлы болу үйренумен, машықтанумен, жүре табылмайды. Адам іштен туа өнерге бейім бола туады. Менің табиғатым нені қалайды? Ішімдегі дауысым нені қалайды? Менің «менмендігімді» сыртқа шығаратын ең басым, күшті ыңғайым, талабым қайсы? Соның айтқанына жүруім керек». Бұл қазіргі психологиялық тілмен айтқанда: «Менің ішкі дүнием нені қалып тұр, соны тыңдағаным жөн» [1, 254 б.].

«Жан жүйесі және өнер таңдау» атты зерттеуінде автор ғылыми психологияда кең тараған анкета, байқау әдістері арқылы совет өкіметінің алғашқы жылдарында қыр жастарының ұлт, әлеумет ерекшеліктерін ескере отырып, олардың мамандық таңдау жолындағы талпыныстарын анықтағысы келген. Зерттеудің басты мақсаты- жаңа дүниенің есігін айқара ашқан жастарға мамандықты дұрыс таңдай білуге жәрдемдесу. Кітап мысалдарынан сол кездегі жастарды қолөнері, заң, сот тағы басқа осы секілді әкімшілік қызметтер: мұғалімдік, журналистік, сауда, медицина тағы басқа мамандықтар ерекше қызықтырғанын аңғарасыз. Автор «мамандықтың жаманы жоқ, мұның кез келгеніне икемділік қажет. Бұл жай күнелтудің жолы ғана емес, үлкен өнерді, шеберлікті қажет етеді» дейді. Сірә, Ж. Аймауытұлы бұл жерде К.Маркстің мамандық жөніндегі белгілі тұжырымын ескерген-ау деп ойлаймыз. «Егер, – деп жазды Маркс, – адам тек өзі үшін еңбек ететін болса, бәлкім ол атақты ғалым, дарынды ақын да бола алар, бірақ ешқашан да ол шын мәнінде толық жетілген зиялы ұлы адам бола алмайды». Енді осы айтылғанға орай Ж.Аймауытов түйіндеріне тыңдап көрейік: «Әлеумет тұрмысындағы зор кемшіліктің бірі әлеуметтің мүшесі – әр адам өз ортасына қызмет етпеу... Кімде кім өзіне біткен ыңғайына қарай өз жолымен жүріп қызмет етсе, өз басына да, әлеуметке де үлкен пайда келтірмек. Өз орнында істеген адамның жұмысы да өнімді берекелі болмақ... Әр өнер, әр қызмет мемлекетке, әлеуметке керек. Әлеумет те, мемлекетте әр адамның еңбегі берекелі, пайдалы болуын тілейді: неғұрлым әр мүшесінің еңбегі жемісті болса, соғұрлым әлеумет тұрғысы да тез оңалмақ» [3, 5 т. 229-231 бб.].

Автордың осы түйіндеріне арнайы түсінік (комментарий) беріп жатудың қажеті бола да қоймас? Қандай өміршең, қазіргі заман талап – тілегімен қоян-қолтық үндесіп жатқан ойлы да, зерделі тұжырымдар десеңізші.

Қазіргі қайта құру, жаңаша бетбұрыс кезеңінің тыныс-тіршілігіне орай автордың мына төмендегі ой-түйіндерінің аса маңыздылығын айтсаңызшы: «Оқыған азаматтың қызметке тұрлаусыздығы, тез қызып, тез суығыштығы, білімі аз, шалалығы құр даурықпа (демагогтік) боямалылығы, еліктегіші, мансапқорлығы, кеңесшілдігі, пайдакүнемділігі негізгі мақсат-мұраты, жоқтығы, берік жол тұтына алмайтындығы осының бәрі шын әлеумет қызметкерлерінің піспеген, шынықпағандығын көрсетеді».

Қазір де мұндайлар жоқ деп айта аламыз ба? Жүсіпбек аға жанымызда тұрып, осындайлардың сойқан ісіне жаны күйіп бар ашу - ызасымен, ашыған жерін тұзбен күйдіріп, ірмей сойып жатқандай әсерде қаласыз. Аймауытұлы сол кездегі кейбір қазақ жігіттері әкімшілік, комиссарлық қызметке шектен тыс әуес болғандығын, бұлардың осы салаға қызығуы өнері қосқандықтан туып отырмағанын айтып, бұл бір жұқпалы дерт сияқты деп ажуалайды. Автор осы

жерде халқымыздың: «Бәрің қойшы болсаң, құл - боларсың, бәрің бірдей тойшы болсаң - жың боларсың» деген тамаша мақалын өте орынды келтірген.

Жүсіпбек жаңа өмірді бастауға белсене кіріскен қазақ жастарына: «егін салуды үйрен, отырықшы бол, денсаулығыңды күт, шаруа тұрмысыңды түзет, газет, кітап оқуға әдеттен, қысқасы, мәдениетті адам болуға, алуан өнерді білетін кісі болуға тырыс», – дейді.

Автор бұл жерде К.Маркстің «Адамға лайықтының бәрі де маған жат емес» деген ұлағатты сөзін жастарымызға қайталап айтып тұрғдай?! Ол мамандық таңдау жайлы өз пікірлерін жалғастыра келіп: «Жұрттың бәрі кім, комиссар болғанда осынша қызметтерді істеуші кім болмақ?», – дейді. Осы сұрақтың жауабын да өзі былайша түйіндейді: «Әлеумет тұрмысы ондалу үшін, онымен бірге әр адамның тұрмысы түзелу үшін әр адам қолынан келерлік, пайда берерлік іс істеуі керек. Әр адам қабілетіне, ыңғайына қарай өз орнында қызмет етпесе, әлеуметке пайда орнына зиян келтіреді. Екінші, әр адам өз жолымен жүрмей бөтен жолға түсе, оның бар таланты (озаттығы) жарыққа шыға алмай жерде көміледі. Ондай адам өмірге разы да болмайды» [1, 253 б.].

Мамандық таңдауда адамның жеке қасиеттері мен кейбір туыстан берілетін ерекшеліктерді (темперамент, нышан т.б) ескеру қажеттігін, бұл жерде кісі өзін-өзі басқарып, жеке басын жетілдіруге, кісілікке ұмтылуға ерекше мән берудің маңыздылығын жалықпай қайталап айтып отыр. Өзінде қандай талант, қандай зеректік, қандай қабілет, бір сөзбен айтқанда, қандай қасиет барлығын білуің қажет. Дәлірек айтқанда, әр адам өзін-өзі тануы қажет. Өзін-өзі танымаған өзгені тануға шорқақ болады дейді автор. Жүсіпбектің осыда алпыс ғасырға жуық бұрын түйген ғылыми тұжырымдары әлі де қоғамнан өз орнын дұрыстап таба алмай жүрген кейбір жастарымызға, ғылым-білімнен, таңдаған мамандығынан жеріп, тыныс-тіршілікке салғырт қарайтындарға (тек біздің республикада ғана кезінде мұғалімдік диплом алып, кейін басқа кәсіпке ауысқандардың саны отыз мыңнан асып жығылады екен [4, 36-42 бб.].

Бұл еңбекте этнопсихологиялық мәселелер біршама қозғалған. Ерекше сөз болған – XX-шы ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ жастары, олардың келешегі. Жүсіпбек Аймауытұлы әр адам белгілі бір кәсіптің түрін таңдап алатынын, мұнда ол өзінің туылғанынан берілетін ерекшеліктерін, іс-әрекеттің қандай түріне бейім екенін аңғара алуы керек дейді. Сонда ғана ол өзіне қажетті мамандықты дұрыс таңдай алады. Мұндағы негізгі мәселе – мамандықтың әлеуметке, қоғамға қалайша пайда келтіретіні. Бұл жерде, біз назар аударатынымыз – мамандық таңдауда адамның тегіне, геніне байланысты жайтқа да ерекше мән берілетіні. Мәселен, XVIII ғасырдағы ғалым Джон Локктың айтуынша, адам дүниеге тазатақта («чистая доска») сияқты келеді де, жақсы-жаман қасиеттің бәрін тіршілік барысында жинайды. Осы қағида кеңес психологиясында да көпке дейін орын алып, адамның генетикалық жағы жеткілікті дәрежеде есепке алынбай келген болатын.

Адам бойындағы ерекше қабілет, кәсіптің белгілі бір саласына бейімділік іштен туа бітпе, текке (генге) байланысты қасиет пе, әлде бұл тәрбиенің жемісі ме? Міне, бұл сұрақ психологтардың және әр саладағы ғалымдардың арасында тартыс туғызып келеді. Ал Ж. Аймауытұлы болса, бұқара іс-әрекеттері дәріптеліп, дара талант ұғымы көмескіленген сол кез үшін батыл да қатерлі көзқарасқа ден қояды. Автор жеке адамға табиғат сыйлаған қасиеттер мен қабілет бастаулары бар индивид ретінде қарап, іштен туа біткен қабілетке көп мән береді. Бұған автор өзінің тікелей көзқарасын білдіріп, адамға табиғат сыйлаған қасиеттермен санаспаса болмайды деп, іштен туа біткен қабілетке үлкен мән береді. Бұл жөнінде ол былай дейді «Жазушылық, ақындық сүйекке бітетін өнер, – деп жазады автор, қанша машықтанса да, кім болса сол, жазушы бола алмайды, кемелдікке жете алмайды [5].

Талданып отырған еңбектегі назар аударатын құнды пікірлерінің бірі: басшының адамдармен жұмыс істей білуге қажетті қасиеттерін саралаған тұстарында жатыр (оныншы тарау). Автор әскери командирдің кәсіби қызметіне терең де еңжей-теңжейлі тоқтала отырып, оның жеке басына қажетті қасиеттерді санамалап айту арқылы жалпы ұжымның немесе топтың басшысы болуға тиісті адамдардың мінез-құлқына қойылатын психологиялық талаптар мәселелерін қосқан. Егер басшы мен ұжым арасындағы психологиялық қарым-қатынас проблемасын біздің психологтарымыз соңғы жылдары ғана қолға алып, зерделеп зерттей бастағанын ескерсек, Жүсіпбек Аймауытұлының ғылыми ойының ұшқырлығына таңқалмауға мүмкін емес [1, 269-271 бб.].

Мысалға, кітаптың он сегізінші тарауында неміс психологы, Сондай-ақ кітапта американ психологы, Жүсіпбек әр адамның өз табиғатына тән жұмысты жанын сала жақсы орындайтынын айтады.

Жүсіпбек Аймауытұлы психология және этнопсихология ғылымының жеке адам үшін де, тұтас қоғам үшін де тигізетін пайдасын ол терең түсінген және қазақ жастарына тәлім берерлік, әлемдік ғылыми тәжірибелік деректерді мол қамтуға тырысқан.

Американдық психологы, әлеуметтік психологияның негізін салушылардың бірі Джеймс Марк Болдуин (1861-1934) жүргізген тәжірибе жұмыстарынан нақтылы мысалдар келтіріледі. Ғалым бақылауға алған балалардың бірі – қозғалғыш, ұшқалақ, екіншісі – ұстамды, салмақты. Бұл арада Жүсіпбек Аймауытұлы оқушылардың жеке қасиеттеріне, темпераментіне, олардың тума қабілеттеріне ерекше мән беріп, әр адам өз табиғатына тән кәсіп таңдауы тиіс деген тұжырым жасайды. Олардың әртүрлі жағдайдағы іс-әрекеттерін бақылау, талдау арқылы дәлелдеген американдық ғылымының ойларын мысалға ала отырып, Жүсіпбек әр адамның өз табиғатына тән жұмысты жанын сала жақсы орындайтынын айтады [6, 7].

Ғылыми еңбектің он алтыншы тарауында автор Бастон қаласында американдық ғылыми профессор Ф. Парсонстың жетекшілігімен кәсіби бағдар беру ұйымы құрылғанын (1908) баяндайды. Бұл ұйымның кеңесіне мектеп басшылары, мұғалімдер, зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне мүдделі әртүрлі қоғамдардың өкілдері енген. Балалардың және олардың ата-аналарының қатысуымен жүргізілген тәжірибе жұмыстарын (бір үлгідегі сұраққа жауап алу немесе тест, анкета тарату, әңгімелесу) оларды жақсы білетін, жақын араласатын мұғалімдердің көмегімен жүзеге асырылады. Алынған мағлұматтарды салыстырып, математикалық талдаудан өткізген соң, зерттеушілер әр баланың жеке қасиеттері қай кәсіпке сай екенін көрсетіп береді. Бұл жағдай ол баланың өзінің де, оның ата-анасының да міндетін жеңілдетіп, болашақта өз қабілетіне лайық қандай мамандықты таңдап алуға болатынын анықтауға көмектесті [1, 288-290 бб.]. Сондай-ақ, профессор Лазурскийдің ортақолды адамдар үшін келесі мінездемелерді айырып суреттейді: ғалым, суретші, шаруашыл, әлеуметшіл, діншіл, болжаушы, көпшіл.

Кітапқа материал жинау барысында психология ғылымының жеке адам үшін де, тұтас қоғам үшін де тигізетін пайдасын терең түсінген автор қазақ жастарына тәлім берерлік ғылыми-тәжірибелік мағлұматтарды мол қамтуға ұмтылады. Мысалға, еңбектің он сегізінші тарауында неміс психологы, психотехниканың негізін салушы Гуго Мюнстербергтің (1863-1916) тәжірибелерінің нәтижелерін пайдаланады, телефоншы қыздар мен трамвай жүргізушілердің қабілеттерін анықтау үшін арнаулы аспаптарды және өзі ойлап тапқан күрделі құралдарды іске қосады, көптеген мысалдар келтіреді.

Қорыта келе, Ж. Аймауытұлы ізденіс-тәжірибелік жұмыс туралы нақыл сөзді пайдалана келе былай дейді: «Өмірде табылмайтын нәрсе жоқ. Іздесең табасың, тақылдатсаң (есікті) ашасың. Ендеше іздену қамына кірісу керек» [1, 291-294 бб.].

Демек, жиырмамыншы жылдардың өзінде-ақ Ж. Аймауытұлы белгілі бір мамандыққа психофизиологиялық қасиеттері бойынша сай келетін үміткерлерді іріктеп баулаудың қажеттілігін түсініп, күн тәртібіне қойған.

Көп ұзамай, Англия, Германия, Шотландия психологтары қуаттап әкеткен мұндай тәжірибелік әдіс іле-шала балалар мен жасөспірімдерді әртүрлі оқу орындарына іріктеп алу, әскери құрамаларды жасақтау, өнеркәсіп салаларын кадрлармен қамтамасыз ету істерінде таптырмас оңтайлы әрі тиімді құралға айналды.

Өкінішке орай, бір үлгідегі сұраққа жауап алу (тест) біздің елімізде БКП (б) Орталық Комитетінің 1936 жылғы 4 шілдедегі «Наркомпростар жүйесіндегі педологиялық бұрмалаулар туралы» деп аталатын қаулысы шыққанға дейін кең қолданылған. Амал не, бұл қаулы шыққан күннен бастап, ғылыми негізделген, АҚШ-та және басқа да дамыған елдерде жиі қолданылып жүрген үлгілердің өзін психологиялық, социологиялық зерттеулерде пайдалануға кедергі қойылды. Тек кейінен нәтижелігі мен сенімділігі сан мәрте тексерілген тест (сауалнама) әдісі қайтадан қолданыла бастады. Осы жағдайдың өзі-ақ Ж. Аймауытұлының «Жан жүйесі және өнер таңдау» деп аталатын еңбегінде көрнекті шетел психологтары Джеймстің, Мюнстербергтің, Штерннің т.б. жасаған тәжірибелеріне сілтеме жасай отырып айтқан ойларының күні бүгінге дейін маңызын жоймағандығын байқатады.

Қорыта келгенде, Ж. Аймауытұлы кітаптарының ерекше назар аударатын ерекшелігі – бұлар төл тілімізде туындаған тұңғыш психология пәні оқулығы болумен қатар, бүкіл советтік түркітестес халықтар тілдерінде алғаш жарық көрген бірден-бір туынды екендігінде. Өйткені қырқыншы жалдарға дейін әзербайжан, өзбек, түрікпен, қырғыз, қарақалпақ, башқұрт тілдерінде психология жөнінде ұлттық еңбектердің жарық көрмегенін ескерсек, осы басылымның бағасы онан сайын арта түсетіні сөзсіз. Әрине, осындай өресі биік, ғылыми түйіндері мол төл туындылардың сол кездегі отандық психология ғылымының талап-тілек деңгейінде жазылғаны

белгілі. Елімізде отызыншы жылдарға дейін психология Маркстік сара жолға түсе қоймағанын шет аймақтағы Қазақстан түгіл орталықтағы ғылым ордаларында да (Мәскеу, Петроград т.б) белгілі ғалым психологтар (К.Н. Корнилов, В.М. Бехтерев т.б) буржуазиялық идеалистік түсініктерден арыла алмағанын ескерсек, Ж.Аймауытұлы кітаптарының Маркстік-лениндік методология тұрғысынан там-тұмдап ақсап жатқанын айту оған үлкен қиянат, ғылыми ағаттық болар еді [8].

Қазақ жерінде этнопсихологиялық мәселе қолға алынбай тұрған ерте кездің өзінде де Жүсіпбек Аймауытұлы бұл туралы өз көзқарасын, ой тұжырымын айтып, сөз қозғаған. Профессор Қ.Б. Жарықпаевтің пікірінше, автор бұл мәселені сол кездің талабына сай, санамалап ерекше бөліп көрсеткен психологияның өзін терең түсініп алсын дегені ме, әйтеуір этнопсихологиялық мәселе деп бөліп-жарып айтпаған. Ғалымның келесі «Ж.Аймауытұлының психологиялық көзқарастарының толық қарастырылмағаны белгілі. Өйткені, бұл мұра бірзерттеудің шеңберіне сыймайды. Сондықтан да біз бұлардың ішінен кәзіргі кезде ерекше маңызды болып отырған мәселелерді, әсіресе тәлім-тәрбиелік (педагогикалық), психологияға қатысты жайттарды, нақтылап, талдау жасаумен ғана шектелдік» [2, 188 б.].

Айтылған тұжырыммен толық келісе келе, біздің зерттеуіміздің тақырыбына байланысты қосарымыз: Жүсіпбек Аймауытұлының психологиямен мен этнопсихологияға байланысты шығармалары – бүгінгі күні көкейкесті, ерекше өзекті, терең зерттеуді қажет ететін мәселелердің бірі.

«Бәріне – уақыт таразы» демей ме халық, міне, аз ғұмырында ғажайып біліктілікпен талданған Ж.Аймауытұлының мол мұрасы оқырмандар арасында кең жайылып, бүгінгі ұрпаққа психология ғылымдарының дамуына, этнопсихологиялық және этнопедагогикалық білімдердің тереңдеуіне өз үлесін қосуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аймауытұлы Жүсіпбек. Психология. – Алматы, 1995. (аударған Ақажанова А.Т.) – 312.
2. Жарықбаев Қ.Б. Құғындалған қазақ психологиясы: Х. Досмұхамедұлы, Ж. Аймауытұлы, М. Жұмабайұлы/Құбығұл Жарықбаев. – Алматы: Арыс, 2017. – 336 б.
3. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 4-т. – Алматы: М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 1998. – 448 б.
4. Жарықбаев Қ. «Ж. Аймауытұлының психологиялық көзқарастары». – Алматы: Білім, 2000. – 76 б.
5. Ақажанова А.Т. Становление и развитие возрастной и педагогической психологии в Казахстане. Автореферат канд. дис. – М., 1989. – 19 с.
6. Мірәлиева А. Аймауытұлы бала психикасының кейбір ерекшеліктері туралы // Этнопедагогика және этнопсихология. – 3-ші жинақ. – Алматы, 1997.
7. Ақажанова А.Т. Ж. Аймауытов еңбектерінің педагогикалық-психологиялық кейбір мәселелері/ «Қазақстан мектебі». Оқу-методикалық педагогикалық журнал, 1993 ж. № 11-12. 44 – 46 бб.
8. Мұхаметжан Қаратаев, Манаш Қозыбаев. Қыбырғалы қаламгер // «Социалистік Қазақстан». Неге арналсаң соны істе. – № 6, 7 январь 1989 ж. – 3 б.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ УПРАВЛЯЮЩИМ И ПОДЧИНЕННЫМИ

А.А. Давлетова, Ю. Цай

Академия Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

Тема эмоционального интеллекта с конца XX века и до сих пор является актуальной. Особенно актуальна эта тема в рамках своих практических вопросах – как эмоциональный интеллект помогает избежать конфликтов в организации и как он влияет на эффективность роли руководителя во взаимоотношениях с подчиненными. Сегодня проводится множество исследовательских проектов в рамках коммерческих, производственных и торговых организациях для диагностики и развития социально-психологической среды не только в целом организации, но и отдельных ее компонентов. Все это делается с одной целью – повышение эффективности коммуникаций в организации и экономический рост благополучия компании как следствие.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, руководители – подчиненные, понимание и управление эмоциями, управление.

Сегодня в психологической науке Казахстана, и не только, все больший интерес представляют исследования, фокусом которых является эмоциональный интеллект. Именно эмоциональный интеллект представляет собой точку соединения или соприкосновения когнитивных и эмоциональных процессов личности [1].

В современной психологии наблюдается дифференциация общего интеллекта на множество отдельных видовых форм: практический интеллект (Р. Стернберг), социальный интеллект (Э. Торндайк), эмоциональный интеллект (Дж. Мэйер, П. Сэловей), натуралистический, духовный, экзистенциальный интеллект (Х. Гарднер), синтезированный интеллект (Ф. Дитман-Коли, П. Болте), адаптивный интеллект (С. Берт, Д. Уотсон), эффективный интеллект (Р. Пеллегрини, М. Политис), профессиональный интеллект (М. Смутьсон) [1, 3].

Выделение указанных терминов способствовало расширению сферы изучения не только интеллектуального потенциала личности, но, вместе с тем, их теоретико-методологическая ограниченность осложняет возможность проведения прикладных исследований [1].

В литературе определяют, что основой эмоционального интеллекта выступает, ранее выделенный, социальный интеллект, который впервые предложили рассматривать Э. Торндайк, Дж. Гилфорд, Г. Айзенк, а также теоретические взгляды Х. Гарднер, который выделял внутриличностный и межличностный интеллект [1].

В психологической литературе, посвященной вопросам эмоционального интеллекта, выделяются несколько ведущих теорий [1, 2]: теория эмоционально-интеллектуальных способностей Дж. Майера, П. Сэловея, Д. Карузо; теория эмоциональной компетентности Д. Гоулмена; не когнитивная теория эмоционального интеллекта Р. Бар-Она; двухкомпонентная теория эмоционального интеллекта Д. Люсина.

Следует отметить, что содержательной характеристикой эмоционального интеллекта, которая объединяет все нами перечисленные теории, является совокупность способностей к [1, 2, 3]: пониманию и управлению собственными эмоциями, пониманию и управлению эмоциями других людей.

В большинстве случаев в организации выделяют следующие виды взаимоотношений: линейные отношения – отношения между руководителем и его подчиненными; функциональные отношения – отношения сотрудника, который уполномочен осуществлять определенную функцию в рамках всей организации, с другими членами коллектива; отношения управленческого аппарата существуют в случае представления чьих-либо прав и полномочий (должностные обязанности при этом состоят в предоставлении рекомендаций, советов); латеральные отношения (коллегиальные – отношения между служащими (работниками) одного отдела, подчиненными одному начальнику и параллельные – отношения, которые вызваны потребностью в обмене информацией, идеями и мнениями между сотрудниками, занимающими одинаковое положение в организации, но работающими в разных отделах и подразделениях) [4]. Но есть и взаимоотношения, которым следует уделять особое внимание. Это социально-психологические отношения, или как их называют – неформальные, среди которых особое внимание необходимо уделять таким отношениям как: конфликтные, дружеские и любовно-романтические отношения [4].

Таким образом целью нашего исследования являлось исследование эмоционального интеллекта во взаимоотношениях между управляющим и подчиненными.

Нами была сформулирована основная гипотеза: существует определенная взаимосвязь эмоционального интеллекта руководителя во взаимоотношениях с подчиненными. Эта связь может проявляться в таких аспектах как:

- личностная удовлетворенность трудом;
- организационная эффективность;
- ориентация руководителя на демократический или авторитарный стиль как отношение руководителя к подчиненным;
- отношение подчиненных к руководителю по показателям компетентности, эмоциональности и требовательности.

Характеристика выборки. Исследование проводилось на базе ТОО Вектор, заказчиком которого и являлось данная компания.

В исследовании приняло участие 73 человек, из них 6 руководителей и 67 подчиненный. Структура предприятия состоит из 5 отделов и имеет следующий вид: отдел упаковки/погрузки; отдел экструзии; отдел дробилки; отдел ламинации; администрация.

Возраст испытуемых от 20 до 51 года. Большинство персонала мужчины – 94%. Это результат производственной ориентации предприятия. 6% персонала женщины, работающие в основном в административном секторе. Образование – среднее/средне-специальное/высшее. Семейное положение различное, но свыше 70% состоят в браке.

Среди методик для проведения эмпирического исследования эмоционального интеллекта во взаимоотношениях между управляющим и подчиненными мы использовали следующие методики: Опросник эмоционального интеллекта «ЭмИн» (Люсин Д.В.), Опросник диагностики личностной и групповой удовлетворенности работой (Фетискин Н.П.), Определение деятельностной эффективности организации (Зигерт В., Ланг Л.), Опросник «Отношение подчиненных к руководителю», Тест на определение отношения руководителя к своим подчиненным (Подоляк В.Я.).

Логика и структура эмпирического исследования. Для наглядной демонстрации иерархической структуры компании – заказчика нами была создана схема (см. Рисунок 1).

Из этого рисунка видно, что: генеральный директор прошел исследование своего эмоционального интеллекта и оценил своих отношение к непосредственным подчиненным – 6 начальников отделов. 5 начальников отделов оценили прямое свое руководство (методика 4), но и свое отношение к подчиненным – методика 5, а так же сами прошли опрос по методикам эмоционального интеллекта, как руководящий состав, и как подчиненные ответили на опросники 2 и 3 – удовлетворенностью трудом и эффективностью организации. Оставшиеся подчиненные оценили свое отношение к руководству – методика 4, а так же прошли исследование удовлетворенностью работой и эффективностью организации.

Для проверки выдвинутых нами гипотез мы использовали методы математической статистики – расчет r_s критерия Спирмена и метод построения корреляционных плеяд.

Мы получили шесть групп значений:

1) Первая группа расчетов будет производится в группе «руководители», где на основе проведенного математического анализа, не в одном из аспектов эмоционального

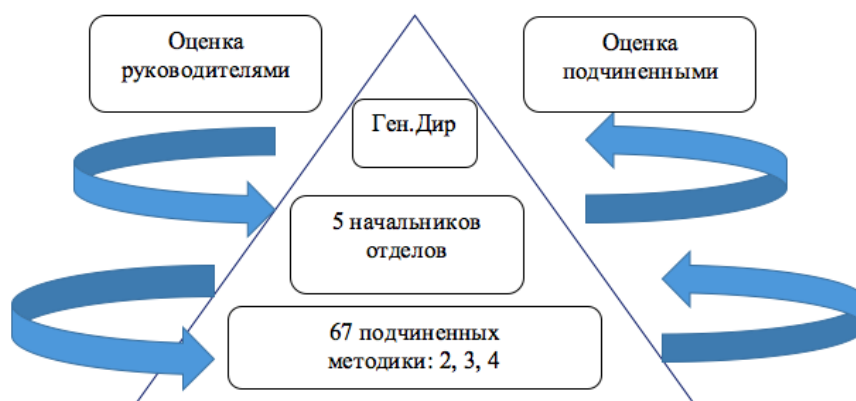

Рисунок 1. Схема иерархии компании заказчика и направления исследования эмоционального интеллекта во взаимоотношениях между управляющим и подчиненными

Примечание:

1. Опросник эмоционального интеллекта «ЭмИн» (Люсин Д.В.)
2. Опросник диагностики личностной и групповой удовлетворенности работой (Фетискин Н.П.)
3. Определение деятельностной эффективности организации (Зигерт В., Ланг Л.).
4. Опросник «Отношение подчиненных к руководителю».
5. Тест на определение отношения руководителя к своим подчиненным.

интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «руководители» выдвинутая нами гипотеза не подтвердилась.

2) Вторая группа – это данные отдела 1, где на основе проведенного математического анализа, во всех из аспектов эмоционального интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «подчиненные» О выдвинутая нами гипотеза подтвердилась.

3) Третья группа – это данные отдела 2, где на основе проведенного математического анализа, во всех из аспектов эмоционального интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «подчиненные» в О2 выдвинутая нами гипотеза подтвердилась.

4) Четвертая группа – это данные отдела 3, где на основе проведенного математического анализа, почти во всех из аспектов эмоционального интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «подчиненные» в О3 выдвинутая нами гипотеза отвергается, кроме показателей роли эмоционального интеллекта и оценкой эмоциональности подчиненными.

5) Пятая группа – это данные отдела 4, где на основе проведенного математического анализа, во всех из аспектов эмоционального интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «подчиненные» в О4 выдвинутая нами гипотеза отвергается.

6) Шестая группа – это данные отдела 5, где на основе проведенного математического анализа, почти во всех из аспектов эмоционального интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «подчиненные» в О5 выдвинутая нами гипотеза отвергается, кроме показателей взаимосвязи с оценкой требовательности с общим показателем эмоционального интеллекта, ориентацией на демократический стиль и авторитарный стиль.

Для наглядности полученных результатов составим корреляционные плеяды (см. Рисунок 2-5).

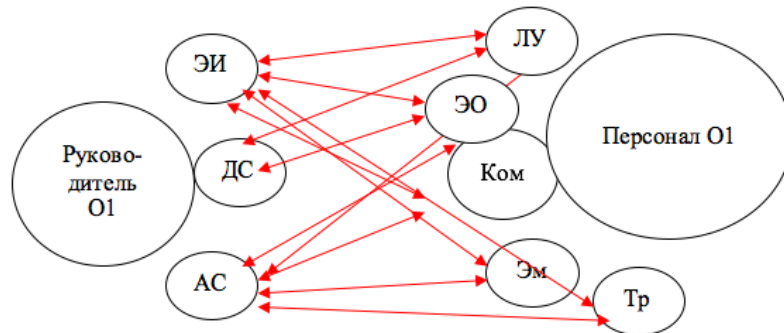

Рисунок 2. Корреляционная плеяда по отделу О1.

Примечание:

ЭИ – эмоциональный интеллект,
 ДС – ориентация на демократический стиль,
 АС – ориентация на авторитарный стиль,
 ЛУ – личностная удовлетворенность трудом,

ЭО – эффективность организации,
 Ком – компетентность в оценке руководителя,
 Эмо – эмоциональность в оценке руководителя,
 Тре – требовательность в оценке руководителя

Из этого рисунка мы видим, что все показатели руководителя и все показатели подчиненных его отдела находятся в корреляционных в связях.

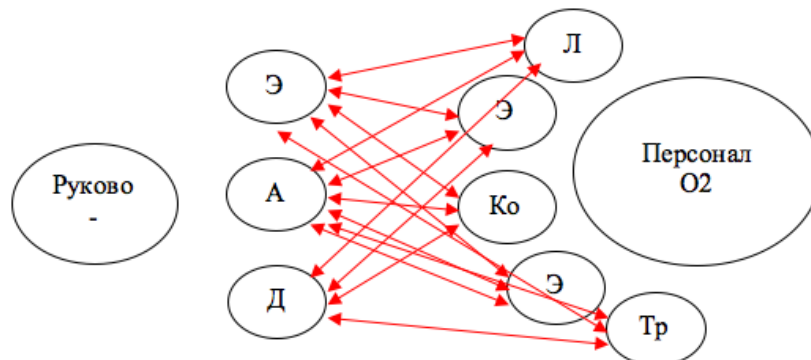

Рисунок 3. Корреляционная плеяда по отделу О2.

Из этого рисунка мы видим, что все показатели руководителя и все показатели подчиненных его отдела находятся в корреляционных в связях.

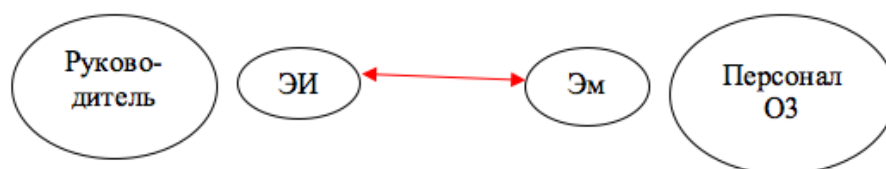

Рисунок 4. Корреляционная плеяда по отделу О2.

Из этого рисунка мы видим, что только показатель эмоционального интеллекта руководителя и показатель эмоциональности в оценке руководителя подчиненных его отдела находятся в корреляционных связях.

В отделе О4 корреляционных связей не обнаружено.

Из рисунка 5 мы видим, что только показатель эмоционального интеллекта руководителя и его ориентации на демократический и авторитарный стиль и показатель требовательности в оценке руководителя подчиненных его отдела находятся в корреляционных связях.

На основе проведенного анализа сформулируем выводы эмпирического исследования эмоционального интеллекта во взаимоотношениях между управляющим и подчиненными:

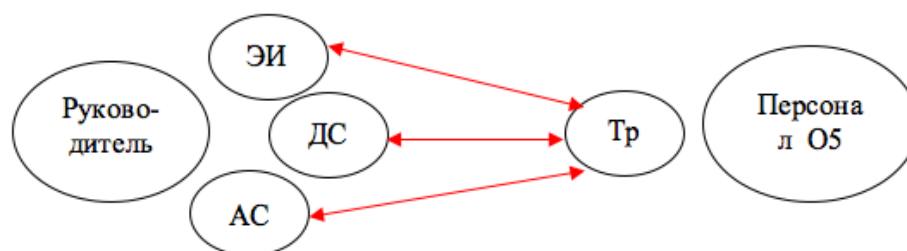

Рисунок 5. Корреляционная плеяда по отделу О5.

1. выдвинутая нами гипотеза частично подтвердилась;
2. не в одном из аспектов эмоционального интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «руководители» выдвинутая нами гипотеза не подтвердилась;
3. во всех из аспектов эмоционального интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «подчиненные» в О1 и О2 выдвинутая нами гипотеза подтвердилась;
4. в группе О3 выдвинутая нами гипотеза отвергается, кроме показателей роли эмоционального интеллекта и оценки эмоциональности подчиненными руководителя;
5. во всех аспектах эмоционального интеллекта, личностной удовлетворенности и эффективности организации в группе «подчиненные» в О4 выдвинутая гипотеза отвергается;
6. в группе «подчиненные» в О5 выдвинутая нами гипотеза отвергается, кроме показателей взаимосвязи с оценкой требовательности руководителя с общим показателем эмоционального интеллекта, ориентацией на демократический стиль и авторитарный стиль.

Данные, полученными нами в ходе эмпирического исследования роли эмоционального интеллекта во взаимоотношениях между управляющим и подчиненными могут в дальнейшем служить отправной точкой в создании программы психологического сопровождения развития и роста персонала компании, быть актуальными в написании программ тренингового и посттренингового сопровождения персонала компании, а так же могут быть использованы в ознакомительных целях всеми теми, чью область профессиональных интересов составляет психология управления, социально-психологические особенности современных казахстанских коммерческих производственно-торговых организаций, проявление эмоционального интеллекта у современных руководителей и др.

Список литературы:

1. Кириченко К.В. Эмоциональный интеллект как психологическая категория // Международный студенческий научный вестник. – 2018. – № 5. С75-83.
2. Сергиенко Е.А., Ветрова И.И. Эмоциональный интеллект: русскоязычная адаптация теста Мэйера–Сэловея–Карузо (MSCEIT V2.0) [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2009. N 6(8). URL: <http://psystudy.ru>

3. Андреева И.Н. Алфавит эмоционального интеллекта. -СПб.: БХВ-Петербург, 2012. -288 с.
4. Костин В.А. Теория управления: учебное пособие М: 2004 , 215 с.

FEATURES OF COPING BEHAVIOR, STRESS TOLERANCE AND RESILIENCE IN HEMOPHILIA PATIENTS: BRIEF REVIEW OF THE SCIENTIFIC LITERATURE AND STUDY DESIGN

A.R. Kupeyev

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

The article deals with the issues of social and psychological problems of people with hemophilia in Kazakhstan and abroad, in particular coping behavior, resilience and resistance to stress, stress level, life position, structure of personal values in the process of social change.

Keywords: *persons with hemophilia, coping behavior, stress, stress tolerance, resilience.*

Currently, there is a tendency of reevaluation of value orientations and beliefs, corresponding to the new social reality in Kazakhstan. At the same time, Kazakhstan also faced socio-economic, organizational and medical problems, in which changes in coping behavior, resilience and resistance to stress were the most important difficulties for people with hemophilia. Since, in addition to general difficulties, limitations are imposed due to the characteristics of the disease. Social factors that caused various changes in the structure of coping behavior, resilience and resistance to stress, primarily affected persons with hemophilia susceptible to social and domestic changes. Coping –strategies, resilience and stress resistance of people with hemophilia are the first to undergo changes caused by changes in society and the current status of hemophilia disease. In this regard, the problem of studying the resilience and resistance to stress, in revealing the psychological aspects of the formation, development, transformation, refraction of the socio-psychological characteristics of people with hemophilia, is of particular relevance.

In this context, such important indicators as stress and resilience (resilience) will be considered for the first time in our study. In addition, in our study, we will use qualitative and quantitative data analysis (including a partially - standardized interview), which will allow us to provide comprehensive data on the basis of which we can develop a comprehensive program to support people with hemophilia. In the scientific literature there are studies of the medical aspects of persons with hemophilia, but at the same time, the problem of the psychological characteristics of patients with hemophilia in Kazakhstan has not been studied to date.

Any chronic disease limits the patient's social adaptation in all age periods, primarily due to a violation of the personality-environment interaction and changes in the system of personality relations in connection with the disease. Hemophilia is a hereditary disease characterized by a sharp decrease in the ability of blood to clot due to the low level of factor 8 in the blood, manifested in the first months or years of life in the form of external bleeding and internal hemorrhages. In most cases, it has a severe course and is accompanied by frequent relapses. Early disability, physical defects limit the adaptation of patients with hemophilia in all age groups. Constant fear, anxiety, uncertainty in the future change the personality structure, its reactivity, and worsen the adaptation of patients with hemophilia sometimes contribute to the emergence of mental disorders.

Despite the formal provision of drugs for the treatment of persons with hemophilia, there is no timely provision of them, there is no socio-psychological support for such persons, which violates the holistic approach to the general support of individuals in Kazakhstan. Nor were scientific studies conducted on the socio-psychological conditions and characteristics of persons with hemophilia. In Kazakhstan, about one and half thousand patients suffer from various forms of hemophilia.

The study of the personality characteristics of patients with hemophilia showed that the duration of the disease and the appearance of a complication (hemophilic hemorrhages) naturally changed the personality attitude of the disease in most patients. In 56.1% of children in the process of the disease, there appeared a feeling of inferiority, irritability due to the presence of visible physical defects. Strengthening the concerns of patients with regard to their disease and the future, along with the emergence of a more adequate attitude to the disease, is characteristic of puberty with its high demands on its physical condition and appearance (80.0% of patients). The study of the internal picture of the disease in patients with hemophilia, in particular their response to the disease, showed a heterogeneous relationship to the disease in children and adolescents. Along with a harmonious attitude towards the

disease, the leading ones turned out to be “disturbing” (37.9% of patients) and “neurasthenic” (21.2% of patients) variants, manifested by increased anxiety, emotional lability and excessive mood swings. [Bagaev V.I., 2002]. For adolescents diagnosed with hemophilia, the process of emancipation is difficult in the background of insufficiently emotional relationships with significant adults, and the process of establishing competition and collaboration with peers is difficult, lacking identifications with the roles of microlevel reference groups. [Nalesnaya IM, 2009]. Overseas in Western countries, where high levels of drug and social assistance may cause negative psychological signs, such as feelings of depression and frustration associated with the limitations and pain caused by illness in everyday life. But such phenomena are rare and do not have a common tendency. [Laura Palareti, Silvia Pot, Frederica Cassisi, Francesca Emiliani. 2015]

Objective: To study the qualitative and quantitative socio-psychological characteristics of persons with hemophilia. On the basis of the purpose of the research, the following research tasks are set:

1. To conduct a theoretical analysis of the basic concepts of the study of stress and resilience and their diagnostic methods in domestic and foreign literature.

2. Identify the socio-psychological aspects of experiencing stress in people with hemophilia, in Kazakhstan and abroad.

3. Identify the socio-psychological aspects of the resilience of people with hemophilia living in Kazakhstan and abroad (educational level, work experience, disability)

4. To analyze and describe interpersonal differences of stress, stress resistance in persons with hemophilia in Kazakhstan with other states.

5. To develop the main directions of psychological correction of persons with hemophilia.

Preliminary main hypothesis: Persons with hemophilia in Kazakhstan are characterized by social features, which are characterized by high stress, passive life stance, a strategy of avoidance. But we have identified a number of private hypotheses.

1. We assume that a passive vital position can be distinguished in persons with hemophilia in Kazakhstan.

2. We assume that it is possible to identify the socio-psychological characteristics of persons with hemophilia in Kazakhstan and abroad.

3. That there are interpersonal differences in vitality in people with hemophilia in Kazakhstan compared with those with hemophilia living with foreigners

4. We assume that the strategy of avoiding a subjective narrowed future is in individuals with hemophilia in Kazakhstan.

5. We assume that the program we have developed is effective for social and psychological support in Kazakhstan.

Object of study: the psychological characteristics of persons with hemophilia in Kazakhstan.

Subject of research: the relationship of coping, zhizosokykosti, stress resistance in individuals with hemophilia in Kazakhstan. Dependent variables: Stress, vitality, coping behavior. Independent variables: Age, hemophilia level (mild, moderate, severe).

To detail the study and more accurate planned discussion, we conducted a differential formulation of questions and hypotheses. The first question and the first hypothesis. Question 1: What are the socio-psychological characteristics of the resilience of persons with hemophilia in Kazakhstan and abroad?

Hypothesis 1: We assume that persons with hemophilia living abroad have a higher level of resilience as compared with persons with hemophilia living in Kazakhstan

Questioning the second question and the second hypothesis Question 2: What are the interpersonal differences and similarities in experiencing stress in people with hemophilia living abroad and in Kazakhstan?

Hypothesis 2: We assume that people with hemophilia living in Kazakhstan have a higher level of stress experience compared with people with hemophilia living abroad.

Statement of the third question and the third hypothesis Question 3: What are the interpersonal differences and similarities of resilience in people with hemophilia living abroad and in Kazakhstan?

Hypothesis 3: We assume that people with hemophilia living abroad have a higher level of resilience compared with people with hemophilia living in Kazakhstan.

Statement of the fourth question and the fourth hypothesis Question 4: What is the impact of age, level 8 factor in the blood on the level of stress, resilience and success of training Kazakhs studying abroad?

Hypothesis 4.1: Older people have more pronounced stress, lower resilience, and they are less successful in life, in the professional sphere.

Hypothesis 4.2 : We assume that there are no differences in the level of stress, resilience and success of life and in the professional sphere in persons with hemophilia living abroad (by age, level of hemophilia).

Hypothesis 4.3: We assume that persons with a lower level of 8 factor living abroad study abroad have greater resilience, resistance to stress and greater success in life and work.

Statement of the fifth question and the fifth hypothesis Question 5: Is it possible, based on the results of the research, to develop recommendations for the preparation of Kazakh students planning to study abroad? Hypothesis 5: We propose that based on the results of the study, develop recommendations for the socio-psychological rehabilitation of people with hemophilia living in Kazakhstan.

The pilot study : n = 12 individuals with hemophilia living in Kazakhstan. The main part of the study is n = 160, people with hemophilia living in Kazakhstan and abroad. The sample can be differentiated by age, by level of stress, by level of resilience, living in Kazakhstan and abroad.

Research methods: Rapid stress test, Lazarus "Methods of coping behavior" questionnaire, Proactive-copying test, Resilency (vitality) test, Beckham's questionnaire, Interview. The theoretical significance of the study is that a socio-psychological study of people with hemophilia in Kazakhstan will be conducted for the first time. Based on the results obtained, approaches to the socio-psychological support of people with hemophilia in Kazakhstan, including socio-psychological correction, can be developed. Moreover, there are perennial studies abroad that emphasize the effectiveness of social and psychological intervention in patients with hemophilia. [Alexandra Stefanie Shows. 2017] The effectiveness of the socio-psychological correction was noted in countries where there is no high level of medical support, but there is a socio-psychological support. [Frederica R.M.Y. Cassis. 2007].

BIBLIOGRAPHY

1. Багаев В. И. Психические расстройства у больных гемофилией (клинико - психологические и реабилитационные аспекты) М.: 2002-40 с.
2. Налесная И.М. Решение задач развития подростками в условиях тяжелого хронического соматического заболевания (гемофилии) М.: 2009-160 с.
3. Laura Palareti, Silvia Pot, Frederica Cassisi, Francesca Emiliani. Shared topics on the experience of people with haemophilia living in the UK and the USA and the influence of individual and contextual variables: Results from the HERO qualitative study. // International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being November, 2015
4. Alexandra Stefanie Shows. Hämophilie, HIV, HCV: Eine retrospektive Verlaufsuntersuchung (1985 bis 2010) medizinischer und psychosozialer Parameter. Starnberg 2017- 118 p
5. Frederica R.M.Y. Cassis . Psychosocial Care for People with Hemophilia. Brazilia. 2007.-12 p

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ В РК

С. Абдулова

магистрант Академии Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

Статья посвящена программам профессионального самоопределения личности, которые транслируют социально одобряемые установки и ценности. Современная программа профессионального самоопределения должна честно рассказывать не только о технологии выбора, но и той ответственности, которую каждый человек несет за свой выбор, дополняя этический взгляд на выбор профессии рациональными аргументами, значимыми для нового поколения, прагматичных и целеустремленных людей.

Ключевые слова: профориентационная работа, профессиональное ориентирование, профориентация, навык, мотив, призвание.

Целью наших исследований является изучение того, как профориентационная работа помогает молодому поколению школьников и студентов найти собственный ориентир для выбора будущего карьерного пути, траектории профессионального развития.

Сотрудничая по работе с профориентацией со школами, колледжами и Вузами г. Алматы , я столкнулась с тем, что многие родители, школьные психологи , ну и конечно сами дети не знают

чем им заняться после окончания школы, на кого пойти учиться и куда пойти учиться, что бы получить образование.

Дети ищут поддержку у взрослых, родителей и зачастую они за них и думают, школьные психологи считают, что это забота родителей. Родителям чаще всего либо некогда, либо они действительно принимают решение за своих детей. И дети вынуждены подчиниться, потому что финансово зависимы от родителей, ну и потому еще, они не знают ничего вообще о мире профессий.

И только чуть больше 25% родителей заинтересованы о будущем своих детей и они уже с начальных классов начинают предпринимать какие либо действия и вкладывают в знания, развивая разносторонне, приобретая необходимые востребованные навыки для будущего своего чада.

Выбор профессии — такая же вечная тема, как любовь. И последствия профессионального выбора для каждого человека не менее значительны, чем выбор спутника жизни. Едва ли когда-нибудь будут созданы программы, позволяющие и в том, и в другом случае сделать безошибочный выбор. И это хорошо. Потому что решение, принятое за человека, навязанное, подсказанное, пусть из самых лучших побуждений, а не выстраданное, будет вызывать отторжение, если только человек не полностью лишен воли и способен отвечать за свои поступки. Есть ли шанс сделать такой выбор, чтобы “не было больно за бесцельно прожитые годы”? Есть. Для этого надо иметь исходные данные. Как без них решить задачу? Данные, которые необходимо учитывать при выборе профессии и планировании профессиональной карьеры, — это в первую очередь психологические особенности человека. И внутренняя жизнь человека, и ее внешние проявления строятся по определенным законам, которые изучает и описывает психология. Незнание этих законов не освобождает нас от наказания, которое иногда кажется слишком суровым: человек, ненавидящий свою работу, способен отравить жизнь не только себе, но и окружающим [1].

Выбор профессии, планирование карьеры, трудоустройство – такие вопросы возникают не только у каждого подростка, выпускника школы и абитуриента, но и у его родителей, учителей. Своевременный и грамотный ответ на эти вопросы, а также психолого-педагогическая помощь специалистов станут условиями благополучного выбора профессии и карьеры, определит успех личности в профессиональной деятельности, общественной и личной жизни.

Что же оказывает существенное влияние на принятие решения старшеклассником?

В первую очередь – мотивы; а также реальный спрос на специалистов данной профессии на рынке труда и др.

Среди мотивов, действующих на школьника при принятии жизненно важного итогового решения по выбору будущей профессии, выделяется 5 подгрупп:

1) по призванию. В таких случаях в ответ на вопрос о причине выбора специальности говорят «интересно», «нравится», «душа всегда к этому лежала», причем порой школьник делает такой выбор даже вопреки советам родственников, консультанта;

2) по расчету («прибыльность, перспективность, востребованность», «популярность» либо «основательность, серьезность, солидность» профессии. Доступность конкретного варианта для данного человека. Иногда всплывает также географический элемент - «рядом с домом», или «наличие общежития»);

3) согласно семейным традициям (по совету родителей, по стопам родителя или близкого взрослого человека, случаи династий);

4)случайно («так получилось», выбор заодно с другом, либо «не решился на что-то серьезное»);

5) вынужденно («просто по баллам проходил только туда», или «все остальные варианты не подходят – остался только этот», «давно хотел в определенный вуз на конкретный факультет, но из-за конкурса решил поступить в этот же вуз на «соседний» факультет).

Человек выбирает профессию, основываясь на множестве факторов, включая внешние – такие, как мнение родителей, друзей, финансовые возможности. Но именно психологические особенности самого человека, его интересы, способности, склонности, а также личностные черты определяют, в каких сферах деятельности у человека больше возможностей для самореализации, и где его ждет удовольствие от труда.[2]

Что же такое профессиональное ориентирование?

Что же такое профессиональное ориентирование детей и молодых людей?

В наше скоротечное время, где много происходит изменений и в мире и в душах людей, очень сложно определиться и найти себя и свое место в этом мире.

С каждым днем настолько меняется реальность нашей жизни, мы не успеваем отслеживать и видоизменяться. Поток информации настолько велик и скоротечен и требования к ним так же меняются.

Так как не потеряться школьнику и молодому человеку и найти то, что создано для него и где бы ему было комфортно?

Для начала хочется задать несколько вопросов:

Что же тебе больше всего нравится?

Что ты делаешь с удовольствием?

Чем ты занимаешься в свое свободное время?

О чем ты мечтаешь?

Каковы твои способности?

Что ты умеешь делать хорошо?

Чему бы ты хотел научиться, что больше тебя всего тебе нравится делать?

Где ты себя чувствуешь хорошо?

Какие мысли тебя посещают и как чувствует твоя душа, когда ты занимаешься, тем что тебе нравится?

Да это очень важно знать и понимать что ты хочешь!

Но чаще всего многие теряются когда отвечают на эти вопросы.

И конечно нужно помочь увидеть интересы, узнать способности, понять свои личностные особенности.

Мы очень часто делаем выбор в нашей жизни и когда касается выбора профессии, почему все советуют и мы прислушиваемся к ним. Но когда мы выбираем себе жену или мужа мы не слушаем никого, а слушаем зова своего сердца. Так почему же когда мы выбираем профессию мы слушаем всех, кроме своего сердца? Ведь это тоже выбор один раз и на всю жизнь и мы с этим живем всю жизнь как смужем или женой, мы с местом работы проводим больше времени чем с семьей или друзьями, мы говорим работа – это вторая семья! Так почему же мы позволяем кому то сделать выбор за себя?

Сделать правильный выбор в своей жизни, выбор который будет влиять на все наше будущее, благополучие и успех и счастье!!

Профориентация (профессиональная ориентация, выбор профессии, ориентация на профессию, профессиональное самоопределение) – это процесс выявления у человека склонностей к определённому роду профессиональной деятельности.

Не только человек выбирает профессию. Любая профессиональная деятельность отбирает людей, обладающих набором черт и качеств, необходимых для успешности этой деятельности. [1, 45-50 с.]

Исходя из этого основная задача современной школы и родителей – подготовить выпускника к самостоятельной жизни, успешному выполнению им своих социальных и профессиональных функций, помочь в том, чтобы каждый ребёнок правильно выбрал профессию, сделал правильный выбор своей судьбы

Таким образом для нас важнее – помочь нашим детям сделать правильный выбор в жизнь !!!

Список литературы:

1. Резапкина Г.В. Психология и выбор профессии. М., 2009- 204с
2. Методическое пособие Профориентатор. KZ , 2016 – 145с

ЗАВИСИМОЕ ПОВЕДЕНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК СЕРЬЕЗНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Г. Тулепова, С.Алиева

магистранты Академии Кайнар, г.Алматы, Казахстан

Зависимость – это все то, что человек постоянно делает, чтобы избежать неприятной реальности. Зависимое, или аддиктивное, поведение всегда носит защитно-оборонительный характер и формируется и проявляется в условиях ограниченной свободы или ее отсутствия.

Ключевые слова: зависимость, личность, социальная проблема, аддикция, поведение.

В последнее время проблема отклоняющегося поведения человека является весьма актуальной для российского общества и исследуется в широком контексте медицинского и психологического познания. Недовольство реальной жизнью и желание уйти от нее является одной из сложнейших проблем человеческой жизни. Формы и способы ухода чрезвычайно разнообразны и нередко носят патологический характер. Одной из таких форм является зависимое поведение, когда жизнь человека и его поведение начинают жестко зависеть от различных факторов. Список объектов зависимости достаточно широк: различные вещества, игры, источники информации и эстетического наслаждения, люди, работа, пища. Их можно классифицировать по специфическому объекту зависимости: вещества, процессы, отношения. Некоторые из зависимостей одобряются обществом, другие представляют личностную проблему человека, но не являются социально опасными, третьи имеют статус социально опасных. Любая из зависимостей, что-то отнимает у человека. Различные аспекты зависимого поведения представлены в работах зарубежных (Ferenci, Fisher, Goldberg) и российских исследователей (Бухановский А.О., Дмитриева Н.В., Змановская Е.В., Кулаков С.А., Короленко Ц.П., Курек Н.С., Личко А.Е., Менделевич В.Д., Пятницкая И.Н., Шабалина В. и др.).

Актуальность аддиктивной проблематики очевидна в силу неуклонного увеличения количества людей с различными видами зависимого поведения.

Последние десятилетия XX и начала XXI века породили как особую проблему игроманию, когда этот феномен приобрел формы и широту, значимые для общественной и научной его оценки. Игромания оказалась настолько сильным социально-психологическим феноменом, что вызвала систему изменений в жизни людей: заполненные казино возникают на фоне опустевших кинотеатров, залы с игровыми автоматами стали в ряде случаев градообразующими объектами, пристрастие к игре породило целое направление в психотерапии и сделало необходимым психологически исследования по данной проблеме.

Учение о зависимостях, или аддиктология, сформировалось на стыке психологии и медицины; определенный вклад вносят также педагогика и социология. Наряду с поиском и совершенствованием средств борьбы с развивающимися по эпидемической модели традиционными видами зависимостей, такими, как наркотическая (включая токсикоманию), алкогольная или табачная, наблюдается отчетливая тенденция к выработке более широкого представления о зависимости. Фактически ставится вопрос о многообразии способов «ухода» из реальной жизни путем изменения состояния сознания [1].

Зависимое поведение личности представляет собой серьезную социальную проблему, поскольку в выраженной форме может иметь такие негативные последствия, как утрата работоспособности, конфликты с окружающими, совершение преступлений [2].

Зависимое поведение тесно связано как со злоупотреблением со стороны личности чем-то или кем-то, так и с нарушениями ее потребностей. В специальной литературе употребляется еще одно название рассматриваемой реальности – аддиктивное поведение [3].

На настоящий момент в научной литературе нет единого признанного определения психологической зависимости. Зависимость и аддикция принадлежат к числу относительно новых для отечественной науки терминов – немногим более десяти лет назад они фигурировали в составленном А.Е. Личко и Н.Я. Ивановым «Словаре современной американской психиатрической терминологии с ее отличиями от принятой в России» [4]. За рубежом эти термины употребляются значительно шире. В условиях терминологической разногласности одни авторы понимают аддикцию как заболевание, а зависимость как сопутствующие формы поведения, другие придерживаются противоположного мнения, третьи не различают данные термины или делают это непоследовательно. В публикациях отечественных авторов рассматривается почти исключительно зависимость от химических веществ. Вместе с тем, все более отчетливо проявляется тенденция к расширительному пониманию аддикций: наряду с традиционными (так называемыми химическими) все чаще упоминаются поведенческие зависимости [5].

Для определения аддиктивного поведения, прежде всего, требуется рассмотреть такие термины как поведенческая норма, поведенческая патология и девиантное поведение.

Отсутствие зависимости предполагает, что индивид соответствует понятиям поведенческой нормы. Норма же (по мнению К.К. Платонова) – это явление группового сознания в виде разделяемых группой представлений и наиболее частных суждений членов группы о

требованиях к поведению с учетом их социальных ролей, создающих оптимальные условия бытия, с которыми эти нормы взаимодействуют и, отражая, формируют его.

Поведенческая патология (по П.Б.Ганнушкину) подразумевает наличие в поведении человека таких признаков как склонность к дезадаптации, тотальность, стабильность. Под склонностью к дезадаптации понимается существование шаблонов поведения, не способствующих полноценной адаптации человека в обществе, в виде конфликтности, неудовлетворенности; противостояния или противоборства реальности, социально-психологической изоляции. Признак тотальности указывает на то, что патологические поведенческие стереотипы способствуют дезадаптации в большинстве ситуаций, в которых оказывается человек, т.е. они проявляются «везде». Стабильность отражает длительность проявления дезадаптивных качеств. Поведенческая патология может быть обусловлена психопатологическими факторами, а также базироваться на патологии характера, сформированной в процессе социализации.

Девиантным поведением человека можно обозначить систему поступков, противоречащих принятым в обществе нормам и проявляющихся в виде несбалансированности психических процессов, неадаптивности, нарушении процесса самоактуализации или в виде уклонения от нравственного и эстетического контроля над собственным поведением.

В русском языке сильная склонность, привязанность, слепое безотчетное предпочтение чего-либо, страсть к чему-либо обозначается словом пристрастие. Это слово и рассматривается чаще всего как синоним иностранного слова аддикция.

Addictus (аддиктус) – это юридический термин, которым называют человека подчиняющегося, осужденного: “addicere liberum corpus in servitutum” означает “приговаривать свободного человека к рабству за долги”; “аддиктус” – тот, кто связан долгами. Иными словами, это человек, который находится в глубокой рабской зависимости от некоей непреодолимой власти [6]. Таким образом, метафорически аддиктивным поведением называется зависимость от некоей власти, от непреодолимой вынуждающей силы, которая обычно воспринимается и переживается как идущая извне, будь то наркотики, сексуальный партнер, пища, деньги, власть, азартные игры – то есть любая система или объект, требующие от человека тотального повиновения и получающие его. Такое поведение выглядит как добровольное подчинение (compulsion).

В отличие от зарубежных исследователей, в большинстве считающих аддикцию синонимом зависимости, а аддиктивное поведение синонимом зависимого поведения, в отечественной литературе аддиктивное поведение чаще означает, что болезнь как таковая, еще не сформировалась, а имеет место нарушение поведения, в отсутствии физической и индивидуальной психологической зависимости.

Существует и другой подход – рассмотрение аддиктивного поведения в более широком смысле. Аддиктивное поведение – один из типов девиантного (отклоняющегося) поведения с формированием стремления к уходу от реальности путем искусственного изменения своего психического состояния посредством приема некоторых веществ или постоянной фиксации внимания на определенных видах деятельности с целью развития и поддержания интенсивных эмоций.

Определение аддиктивного поведения относится ко всем его многочисленным формам. Уход от реальности путем изменения психического состояния может происходить при использовании разных способов. В жизни каждого человека бывают моменты, связанные с необходимостью изменения своего психического состояния, не устраивающего его в данный момент. Для реализации этой цели человек «вырабатывает» индивидуальные подходы, становящиеся привычками, стереотипами. Проблема аддикций начинается тогда, когда стремление ухода от реальности, связанное с изменением психического состояния, начинает доминировать в сознании, становясь центральной идеей, вторгающейся в жизнь, приводя к отрыву от реальности. Происходит процесс, во время которого человек не только не решает важных для себя проблем, но и останавливается в своем духовном развитии.

Зависимость, по определению ВОЗ, есть «состояние периодической или хронической интоксикации, вызываемое повторным употреблением естественного или синтетического вещества». Зависимость разделяется на психическую и физическую.

Психическая зависимость характеризуется овладевающим желанием или непреодолимым влечением к употреблению психоактивного вещества, тенденцией к увеличению его дозы для достижения желаемого эффекта, подъем настроения в предвкушении приема, непринятие вещества вызывает психический дискомфорт, чувство подавленности и тревогу. Психическое влечение меняет социальную ориентацию человека и перестраивает межличностные отношения.

Физическая зависимость – состояние, когда употребляемое вещество становится постоянно необходимым для поддержания нормального функционирования организма и включается в схему его жизнеобеспечения. Лишение этого вещества порождает синдром отнятия (абстинентный синдром), заявляющий о себе соматическими, неврологическими и психическими расстройствами.

Механизм ухода от реальности выглядит следующим образом: выбранный человеком способ подействовал, понравился и зафиксировался в сознании как наконец-то найденное действующее средство, обеспечивающее хорошее состояние. В дальнейшем встреча с трудностями, требующими принятия решения, автоматически заменяется приятным уходом от проблемы с переносом ее решения «на потом». Постепенно волевые усилия снижаются, так как аддиктивные реализации ослабляют волевые функции, способствуя выбору тактики наименьшего сопротивления. Снижение переносимости трудностей, уход от их преодоления приводит к накоплению нерешенных проблем [7].

Подводя итог всему вышесказанному, аддиктивное, зависимое поведение можно определить как одну из форм деструктивного, девиантного поведения, выражающуюся в стремлении к уходу от реальности посредством специального изменения своего психического состояния. Понятие аддиктивного поведения охватывает различные типы поведения: сюда входят наркотическая зависимость и алкоголизм, курение, пристрастие к азартным и компьютерным играм, обильной еде и др.

Литература:

1. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы психологии зависимости от Интернета. // Психологический журнал. 2004, № 1. С. 90-100.
2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - 2-е изд., испр. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 288 с.
3. Зорин Н. Игромания (гемблинг, или лудомания) Часть I. // Психиатрия и психофармакотерапия. 2006, Т.8, № 4. С. 64-67.
4. Личко А.Е., Иванов Н.Я. Словарь современной американской психиатрической терминологии с ее отличиями от принятой в России. // Обзорение психиатрии и медицинской психологии имени В. М. Бехтерева. 1992, N 4. С. 63-84.
5. Шабалина В. В. Зависимое поведение школьников. СПб., 2001.
6. Бухановский А.О., Кутявин Ю.А., Литвак М.Е. Общая психопатология: Пособие для врачей. Ростов н/Д.: «Феникс», 2003. – 416 с.
7. Березин С.В., Лисецкий К.С., Назаров Е.А. Психология наркотической зависимости и созависимости. Монография. – М.: МПА, 2001

КОРРЕКЦИОННАЯ РАБОТА НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ЗАВИСИМОСТЬ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР

Д.Б. Абишева

студентка Академии Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

В статье рассматриваются особенность проявления и коррекционная работа на зависимость компьютерных игр младших школьников. Приведены данные исследования игровой компьютерной зависимости младших школьников 3 – 4 классов и разработано тематическое планирование по профилактике игровой компьютерной зависимости.

Ключевые слова: зависимость, компьютерные игры, особенности проявления, коррекционная работа.

Сегодня, активный рост компьютерных технологий оказывает влияние на воспитание личности современного ребенка. Сильный поток новой информации, популяризация компьютерных игр заполняют воспитательное пространство, в котором находятся в основном школьники начальных классов. Но излишний интерес к компьютерным играм может стать причиной, так называемой игровой компьютерной зависимости.

Основными признаками, характерными для развития игровой зависимости, которые должны заставить задуматься педагогов и родителей, считаются следующие: увеличение времени,

проводимого в ситуации игры в ущерб другим занятиям; постоянная вовлеченность; возникновение состояния психического дискомфорта при невозможности приступить к игре или необходимости ее прекратить; эмоциональные подъемы в ситуации предвкушения игры; игнорирование правила гигиены; нарушения памяти и расстройства сна.

Зачастую у детей начальных классов под влиянием компьютерных игр формируется аддиктивное поведение, характеризующееся рвением менять собственное психическое состояние уйти от реальности. Ребенок перестает решать значимые для себя трудности и притормаживает свое личностное развитие. Интерес играми приводит к уменьшению заинтересованности детей к игре простыми игрушками, он старается «погрузиться» в воображаемый мир. Наиболее опасными, однако, и самыми увлекательными для детей являются ролевые компьютерные игры, часто они формируют устойчивую психологическую зависимость, приводят к дезадаптации.

В дальнейшем ребенок становится стеснительным, перестает проявлять интерес к школе, ровесникам, настоящей жизни, становится замкнутым в себя. У него усугубляется аппетит, увеличивается нервозность, понижаются успеваемость и трудоспособность. И в случае если вовремя не помочь ребенку выбраться из этой пучины, то в дальнейшем может возникнуть серьезная психологическая травма.

Было проведено исследование, направленное на коррекционную работу зависимости младших школьников. Исследование проводилось на базе средней школы №18 в поселке Караой. В нем приняли участие 25 школьников 3 – 4 класса. Эксперимент состоял из 3 –х этапов: констатирующий, формирующий и контрольный.

На констатирующем этапе для выявления отношения младших школьников к компьютерным играм была разработана анкета «Компьютерные игры в жизни школьника». Для диагностики игровой компьютерной зависимости был применен констатирующий эксперимент опросник. Данный метод, модифицированный и адаптированный вариант опросника американского психиатра, профессора Питтсбургского университета Кимберли Янг. При обработке ответов мы получили следующие результаты: из 25 опрошенных дома имеют компьютер 23 (92%) школьника, из них 13 мальчиков и 10 девочек. Дети проводят за компьютерной игрой в основном от 1 до 4 часов каждый день, меньше часа играют 15% мальчиков и 40% девочек; наибольший интерес у младших школьников вызывают игры, развивающие практические умения и навыки, – симуляторы жизни. Обнаружены отчетливые различия в предпочтении игр в гендерном аспекте; и девочки, и мальчики начинают увлекаться компьютерными играми с 6 – 8 лет. По результатам оценки распространенности игровой компьютерной зависимости у младших подростков были получены следующие данные: 6 обучающихся (1 девочка и 5 мальчиков), что составляет 26 % от всех респондентов, имеют компьютерную зависимость, так как в ходе исследования они набрали от 22 до 40 баллов; 13 учеников (7 мальчиков и 6 девочек), 57 %, от всех участников эксперимента, набрали от 12 до 20 баллов, это означает, что они находятся на стадии увлеченности; 17 % (4 человека: 1 мальчик и 3 девочек) не имеют риска развития компьютерной зависимости (рисунок 9), то есть на данный момент у них не наблюдается негативного влияния компьютерных игр на развитие личности. Сложившаяся ситуация требует поиска коррекционной работы по игровой компьютерной зависимости.

Далее на втором этапе был разработан перспективный план по работе с родителями по проблеме профилактики компьютерной зависимости детей младшего школьного возраста. Программа включала разнообразные формы работы с родителями: родительское собрание, тренинг, консультация, конкурс, беседа, консультация и т.д. Мероприятия проводились педагогом с родителями младших школьников в экспериментальной группе систематически в течение трех недель.

С учетом результатов проведенного исследования была разработана программа по профилактике компьютерной зависимости у младших школьников, которая направлена на укрепление их личностного и социального статуса, а также на улучшение межличностных отношений со сверстниками и родственниками. Программа включала разнообразные формы работы с детьми: классный час, тренинг, занятие, конкурс, беседа и т.д. Мероприятия проводились педагогом с младшими школьниками в экспериментальной группе систематически в течение трех недель.

С целью выявления эффективности предложенной коррекционной работы педагога по профилактике игровой зависимости у детей младшего школьного возраста проводился контрольный этап исследования. Основная задача контрольного этапа заключалась в выявлении

динамики уровня компьютерной зависимости у младших школьников 3 – 4 классов после проведенного формирующего этапа экспериментальной работы. В связи с этим на контрольном этапе проводилась повторная диагностика компьютерной зависимости у младших школьников по тем же диагностическим методикам, что и на констатирующем этапе исследования. В ходе контрольного этапа были получены следующие результаты: большинство детей (43% от общего количества детей, 10 детей) показали средний уровень зависимости компьютерными играми: эти дети ответили положительно на половину вопросов. Последняя группа детей показала наименьший риск возникновения компьютерной зависимости (44 %): они ответили на все или практически все вопросы отрицательно.

Как мы видим, данные контрольного этапа исследования значительно лучше, чем данные контрольного этапа. Количество детей с высокой степенью зависимости компьютерными играми уменьшилось на 13 %. Число детей, не имеющих склонности к зависимости компьютерными играми увеличилось на 27 % и составляет теперь 44 % от общего количества детей экспериментальной группы. Таким образом, мы подтвердили выдвинутое нами предположение. Мы видим положительную динамику на протяжении всего исследования: данные контрольного этапа эксперимента значительно выше данных констатирующего этапа. Преодоление компьютерной зависимости у детей младшего школьного возраста возможно при правильно организованной работе педагога по профилактике компьютерной зависимости.

Список литературы:

1. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва. с 2005. – 95с.
2. Курганский С. М. Организация досуговой деятельности младших школьников. Звучит начальная школа, 2004, № 6.
3. Моховиков А. Н. Консультирование компьютерной зависимости. Мир психологии, 2003, № 7 (октябрь-ноябрь).
4. Жукова М. В. Профилактика зависимости от компьютерных игр у младших школьников // Современная высшая школа: инновационный аспект. – 2011. – № 1. – С. 69 –75.
5. Фомичева Ю. В., Шмелев А. Г., Бурмистров И. В. Психологические корреляты увлеченности компьютерными играми. Вестник МГУ (Психология), 2004, № 3

РЕЗУЛЬТАТЫ ЭМПИРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИЧИН ВОЗНИКНОВЕНИЯ СУИЦИДАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ У ВЗРОСЛЫХ И ДЕТЕЙ

Ж.Н. Даненова

врач – психиатр, психотерапевт, нарколог, гипнотерапевт эриксоновского гипноза, полимодальный экспресс психотерапевт, НЛП терапевт, директор Центра психотехнологий «Genesis Verae».

К.С. Шурабеков

психолог, гипнотерапевт эриксоновского гипноза, НЛП терапевт.
(Республика Казахстан, г. Алматы, Академия Кайнар)

В статье представлены результаты эмпирического исследования взаимосвязи между психосоциальными и суицидальными тенденциями у людей. Также нами была дана характеристика особенностей выбора доминант Ухтомского и склонности к суицидальным тенденциям.

Ключевые слова: суицид, эмпирические исследования, проблемы, психологические комплексы, суицидальные тенденции.

Проблемы возникновения суицидальных тенденций разных возрастов исследуются разными учёными в различных областях знания: в медицине, в психофизиологии, в психологии и в настоящее время остаётся одной из актуальных в научном мире. Во множестве проведённых эмпирических экспериментах и исследованиях учёные обнаруживают связь между психологическими комплексами (если они начинают работать в «обратном» направлении) и различными факторами.

Нами исследовано влияние психологических комплексов на возникновение суицидальных тенденций.

Отсутствие исследований посвященных взаимосвязи психологических комплексов и возникновений суицидальных тенденций подтолкнуло нас к проведению теоретико-эмпирического исследования этой острой, актуальной проблемы.

Первый этап – подготовительный: определение направления исследования, конкретизация методологического аппарата, теоретическое изучение проблемы, выбор стратегии поисковой работы.

Второй этап – теоретический. Осуществлён историко-психологический и теоретико-методологический анализ и систематизация литературы по проблеме исследования. Проведён анализ понятия «суицид», «психо комплекс», «суицидальные тенденции».

Третий этап – эмпирический. Разработана программа эмпирического исследования с включением батареи психодиагностических методик и его осуществление.

Предмет исследования: суицидальные тенденции.

Объект исследования: люди от 9 до 50 лет с разных городов и слоев населения.

Целью исследования является эмпирическим путем выявить причины возникновения суицидальных тенденций у детей и взрослых.

Гипотеза исследования: на формирование суицидальных тенденций напрямую влияют устойчивые психологические структуры – комплексы после перенесённых психологических травм сформированные в детстве, которые вызывают устойчивые негативные эмоции (чувства).

Для решения поставленных задач и проверки гипотезы был использован комплексный метод исследований, который включал в себя следующие уровни:

- Теоретические, включающие анализ научной и методической литературы, систематизацию научных идей, теорий, концепций, моделирование;
- Эмпирические:

Пакет психодиагностических методик включающий в себя: по изучению данного вопроса нами применены следующие методы и методики: наблюдение, интервью (беседа) Психотехнический анализ (анализ после проведенной психотерапии) и методики:

1. Опросник «суицидального риска под модификацией Разуваевой»;
2. Опросник «Шкала безнадёжности А. Бека»;
3. Опросник «Анализ семейной тревожности».

Графические методы представления полученных результатов (схемы, диаграммы, круговая диаграмма).

Исследование проводилось на базе двух городов.

В исследовании принимали участие дети от 9 до 18 лет, взрослые от 18 до 50 лет. В количестве 45 человек. Респонденты были вовлечены в исследование по субъективным критериям – по доступности и типичности.

Результаты и обработка полученных данных, их анализ эмпирического исследования
Опрос был проведён в ОШ № 135 г. Алматы.

Всего было опрошено – 249 учеников с 11 до 17 лет.

Опрос проводился среди учеников 5 – 11 классов.

Из тестируемых **249 учеников** у **59 учеников** тесты отрицательные. В процентном соотношении это составляет **23,6 %** от всех опрошенных учеников. У остальных **190** учащихся опросы показали наличие хотя бы одного показателя. Из 190 учащихся нами были отобраны **49 учеников** с наиболее выраженными показателями для детального изучения их состояния. В ходе индивидуальных психоконсультативных бесед, из 49 учащихся были выявлены **13 учеников**, у которых были суицидальные тенденции (попытки, стойкие мысли и др.), что является **5,2 %** от общего количества учеников.

По опроснику суицидального риска (модификация Т.Н. Разуваевой) (учитывалось наличие хотя бы одного субшкального диагностического концепта) были выявлены **190 учеников** или **76,3 %** из них:

С антисуицидальным фактором – **86 учеников** или **34,5 %** от общего количества.

Присутствие антисуицидального фактора является сдерживающим фактором суицидальных действий, но в определенном смысле это показатели наличия уровня предпосылок для психокоррекционной работы.

Здесь стоит отметить, это не значит, что у каждого выше указанного ученика есть явные суицидальные тенденции. У кого – то они проявлены в большей, у кого – то в меньшей степени, скрытой (латентной) форме.

Данные указывают на то, что у детей присутствуют психологические комплексы сформированные в следствии психотравм, которые могут оказывать негативное влияние на их поведение, учёбу и на всю жизнь.

Среди опрошенных учеников:

Испытывают недоверие к социуму (окружающему миру) или страх жизни – 162 ученика или 65 %;

По шкале безнадёжности (обращалось внимание на учеников, показавшие умеренную и тяжелую безнадёжность) – **19 учеников (15 учеников – умеренная безнадёжность, 4 ученика – тяжёлая безнадёжность)** или **7,6 %** от всех опрошенных учеников.

У остальных не была выявлена безнадёжность вообще или была выявлена лёгкая форма.

По опроснику «Анализ семейной тревожности» чувство вины, тревожность или напряжённость в семье были выявлены у **47 учеников** или **18,8 %** из всех опрошенных.

В ходе исследования нами было выявлено 13 подростков со сформированными суицидальными тенденциями. Ниже я привожу диаграмму с их результатами.

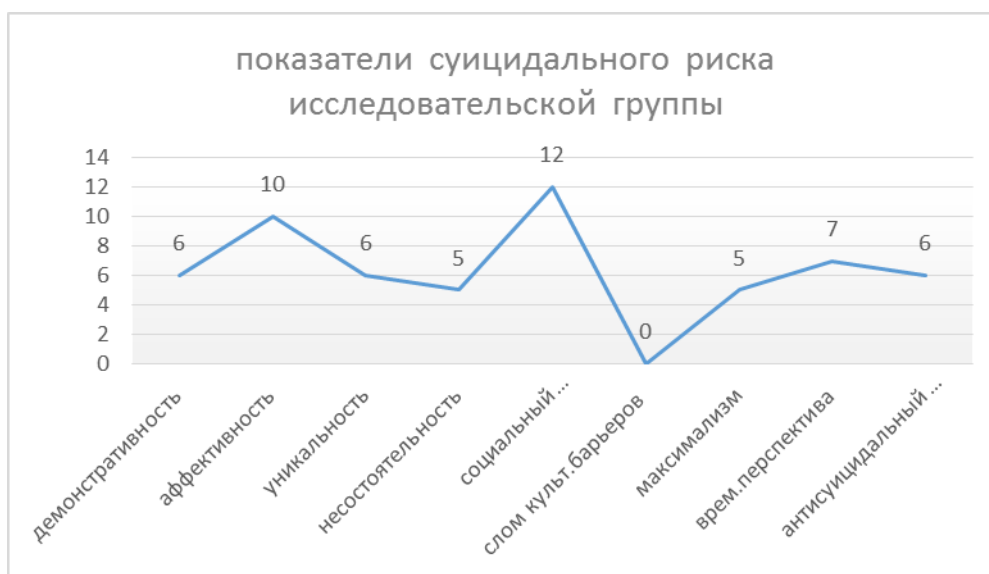

Диаграмма 1 – Наиболее часто встречаемые субшкалы у испытуемых

Наиболее часто встречаемые субшкалы – «Социальный пессимизм», «Аффективность», «Временная перспектива».

У 12 испытуемых «Социальный пессимизм» – отрицательная концепция принятия окружающего мира. Восприятие мира как враждебного, не соответствующего представлениям о нормальных или удовлетворительных для человека отношениях с окружением.

10 испытуемых «Аффективность» – доминирование эмоций над интеллектуальным контролем в оценке ситуации. Готовность реагировать на психотравмирующую ситуацию непосредственно эмоционально.

7 испытуемых «Временная перспектива» – невозможность конструктивного планирования будущего. Это может быть следствием сильной погруженности в настоящую ситуацию, трансформацией чувства неразрешимости текущей проблемы в глобальной среде неудач и поражений в будущем.

Наименьше встречаемая субшкала – «Слом культурных барьеров» – культ самоубийств. Поиск культурных ценностей и нормативов, оправдывающих суицидальное поведение, делающих его привлекательным. Заимствование суицидальных моделей из литературы и кино – 0 испытуемых.

Детальный разбор проведённого исследования

Для подготовки дипломной работы и сбора материала для исследования, нами было проведено работы с людьми в двух населённых пунктах – г. Алматы и п. Курык, Мангистауской обл. в возрасте от 9 до 50 лет.

В г. Алматы – 19 человек; (13 учеников, 6 взрослых)

п. Курык – 26 человек. (15 учеников, 11 взрослых)

Самому молодому из испытуемых – 9 лет;

Самому старшему – 50 лет.

В Алматы испытуемыми выступили школьники в возрасте от 11 до 17 лет.

В работе с ними были использованы 3 опросника указанные в начале раздела.

Педагогами – психологами п. Курык были использованы другие методики выявления суицидальных тенденций.

У взрослых суицидальные тенденции были выявлены путем беседы и индивидуального консультирования.

Сравнение групп разных городов не имеет смысла в связи с тем, что причины запуска процесса суицидальных тенденций были идентичны. Ни социальный фактор, ни географическое расположение не влияло на формирование комплексов, а влияло отношение родителей, педагогов и авторитетных людей.

Основные причины суицидальных тенденций:

Суицидальные тенденции в связи чувством ненужности после развода родителей – 9 человек. Чувство ненужности в связи с утратой одного из родителя – 5 человек. Чувство нелюбви, ненужности, неприятия со стороны родителей и родственников – 27 человек.

В том числе, **2 попытки расширенного суицида.** Причина в обоих случаях – смерть близкого человека, чувство ненужности, отсутствие любви, принятия, значимости родителями, родственниками, супругами.

Публичное унижение со стороны педагога – 4 человека.

Во всех случаях причиной суицидальных тенденции среди взрослых и детей, являлись:

- Психологическое и физическое насилие со стороны родителей;
- Отсутствие любви и принятия;

Кроме суицидальных тенденции все клиенты перенесшие психологическое и физическое насилие и отсутствие любви, и принятия обращались за психологической помощью по поводу:

– Инцест (2 взрослых перенесших сексуальное насилие в детстве, 1 ребенок сексуальное домогательство);

- Неуверенность;
- Низкая самооценка;
- Ночной энурез (1 взрослый, 1 ребенок);
- Заикание (ребенок);
- Отсутствие цели в жизни;
- Неудовлетворенность, в том числе и собою;
- Страх действовать, бездеятельность;
- Асоциальное поведение (1 взрослый);
- Дивиантное поведение у детей (3 человека);
- Страхи во всех их проявлениях;
- Чувство вины, обиды приводящие к психосоматическим нарушениям;
- Чувство одиночества, нелюбви к себе;
- Отсутствие своей значимости в социуме;
- Изоляция;
- Отсутствие творчества;
- Несчастливый сценарий жизни;
- Жестокость;
- Эгоцентризм;
- Психическая незрелость (инфантилизм);
- Развод родителей;

Таблица 1 – Сводная таблица причин (психоконструктов) запустивших процесс суицидальных тенденций.

Количество испытуемых	45 человек	Взрослые От 18 до 50 лет – 17 чел.	Дети до 17,5 лет – 28 чел.	г. Алматы 19 человек п. Курык 26 человек
-----------------------	------------	---	-------------------------------	---

Причины суицидальных тенденций						
	Чувство нелюбви и ненужности	Чувство неприятия	Физ. и психологическое насилие	Смерть близких или страх потери	Чувство одиночества	Другие чувства (брошенность, вина, стыд, обида и т.д.)
Общее количество	34 доминанты Ухтомского	9 доминанты Ухтомского	17 доминанты Ухтомского	10 доминанты Ухтомского	8 доминанты Ухтомского	12 доминанты Ухтомского
В процентном соотношении	75,5%	20%	37,7%	22,22%	17,78%	26,67%

Вывод:

- 34 доминанты Ухтомского (психокомплексы) чувство нелюбви и ненужности;
- 9 доминант Ухтомского чувство неприятия близкими (родители) и окружающими (друзья, соклассники, педагоги);
- 17 доминант Ухтомского физическое и психологическое насилие;
- 8 доминант Ухтомского чувство одиночества;
- 12 доминант Ухтомского другие чувства.

Что еще раз подтверждает, что влияние окружающих искажает психическую деятельность человека в детстве, запуская суицидальный процесс.

Именно комплексы принимают непосредственное участие в суицидальном процессе, являясь пусковым механизмом.

В заключении хочется сказать, что в основе во многих ситуациях, в которых оказались испытуемые на своем жизненном пути и приведшие к суицидальным тенденциям, являются детские психологические комплексы под воздействием психологических травм. Причиной образования комплексов и в последствии суицидальных тенденции являются поведение, отношение, слова родителей и авторитетных людей, в особенности педагогов.

Комплексы нелюбви, ненужности, неприятия, неполноценности в следствии критики, одиночества, вины, тревоги, страха, низкой самооценки вызывают чувство того, что испытуемые не видят себя в будущем и не доверяют окружающему миру. Формируется страх перед жизнью и включается программа на самоуничтожение и саморазрушения и формируются суицидальные тенденции, исчезает смысл продолжения жизни. Поведение носит характер самоповреждения, т.е. нанесения себе травм, алкоголизации, наркомании, насилия, противозаконные действия или в увлечении экстремальными видами спорта, психосоматическим заболеванием либо суицидальным поведением.

Как видно из проделанной работы, можно сказать что, наша гипотеза верна.

Высокий рост суицидальных тенденций среди населения в состоянии неблагоприятного фактора как мировой социально-экономический кризис, высвечивает кризис психолого-психотерапевтической помощи. Становится неактуальными длительная терапия с высокой стоимостью услуг классических терапевтических направлений. Время диктует необходимость оказания эффективных экспрессивных методов психолого-психотерапевтической помощи и оказание психотерапевтического воздействия на «корень зла» называемое – психокомплекс и непосредственно, на его «ядро». Воздействовать на том уровне, где оно сформировано в бессознательном, для того, чтобы его полностью искоренить. Особенно малоактуальными становятся методы пытающиеся оказать психотерапевтическую помощь на сознательном уровне, что уже не эффективно, в виду низкого удельного веса сознательного процесса (10%), эти методы борются со следствием, но не с причиной.

Список использованной литературы:

1. Маслова Н.В., Компенсаторные психические комплексы – URL// <https://econet.ru/articles/66074> – kompensatornye – psihicheskie – kompleksy
2. Юнг К. (1934). Обзор теории комплексов. (Синхронистичность). – М.: Рефл.Бук Ваклер, 1994, - С. 100.
3. Юнг К. (1963) Воспоминания, сны, размышления (Дух и жизнь). – М.: Практика, 1996, - С. 342-344.
4. Ухтомский А. А. Доминанта как рабочий принцип нервных центров. // Хрестоматия по возрастной физиологии. Учебное пособие. (Сост. М.М. Безруких, В.Д. Сонькин, Д.А. Фарбер). – М.: Академия, 2002. – С. 106 – 117.
5. Ухтомский А. А. Доминанта как рабочий принцип нервных центров. // Хрестоматия по возрастной физиологии. Учебное пособие. (Сост. М.М. Безруких, В.Д. Сонькин, Д.А. Фарбер). – М.: Академия, 2002. – С. 106 – 117.
6. Маслова Н.В. Периодическая система Всеобщих Законов Мира. – М.: Ин – т холодинамики, 2005, - С. 43-44.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЛИЯНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ ОТ СИНТАКСИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ

Е.С. Шейгер

Студент Академии Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

В данной статье представлено исследование влияния изменения грамматической структуры на актуализацию мыслительных действий у испытуемых. Предварительная гипотеза: семантическое содержание подлежащих, сказуемых и дополнений воспроизводится более эффективно, когда в составе высказываний при именах существительных используются определения, а при глаголах – обстоятельства.

Ключевые слова: *психолингвистика, речевая деятельность, мышление, языковые средства, синтаксическая структура предложений.*

«Психолингвистика — наука, изучающая психологические и лингвистические аспекты речевой деятельности человека, социальные и психологические аспекты использования языка в процессах речевой коммуникации и индивидуальной речемышлительной деятельности». Предметом исследования психолингвистики является речевая деятельность как специфически человеческий вид деятельности, ее психологическое содержание, структура [1]. А.А. Леонтьев, основоположник отечественной школы психолингвистики определяет, что «предметом психолингвистики является речевая деятельность как целое и закономерности ее комплексного моделирования» [2]. Исследования в области психолингвистики, родившейся из недр психологии речевой деятельности мало изучены и апробированы. Проблема зависимости актуализации семантического содержания от способов использования языковых средств была поставлена в работах Л. С. Выготского (Выготский, 1983) [3]. Позднее в исследованиях отечественных психологов и психолингвистов выделялись общие закономерности этих процессов. Измерение влияния языковых средств на эффективность актуализации соответствующего семантического содержания субъекта и представление достоверных эмпирических данных неполно (Леонтьев, 2003; Лурия, 1975) [4, 5]. В настоящее время существует потребность активизировать и раскрывать тему влияния синтаксической организации языковых средств на мышление и воспроизведение их семантического содержания. Данные, полученные от проведения исследований в данной области, расширили бы диапазон прикладных задач [6].

В данное время проведено ряд исследований учеными в области организации языковых средств. Так, например, работы Маланова С.В., Хабибрахманова Л.Х. [7], которые исследуют зависимость эффективности организации умственных действий и последующего воспроизведения их семантического содержания от порядка следования членов предложения в составе высказывания, доказывают, что эффективность трансляции семантического содержания описательного текста зависит от позиций, занимаемых членами предложения, а также от позиций высказываний предложений в составе текста. Авторами предложены разные комбинации построения предложений и результаты проведенных экспериментов, например, использование частицы «не», которую испытуемые не воспринимают при воспроизведении текстов заданий.

Также интересны другие работы ученого, где представлены другие варианты исследования [8, 9, 10].

В данном исследовании мы придерживаемся темы исследования влияния синтаксической организации языковых средств и выдвигаем следующую гипотезу: семантическое содержание подлежащих, сказуемых и дополнений воспроизводится более эффективно, когда в составе высказываний при именах существительных используются определения, а при глаголах – обстоятельства.

Для проверки гипотезы был использован текст: исходный текст с определениями и обстоятельствами, также использовали тип предложений, где избирательно убраны определения, и тип предложений, где убраны обстоятельства. В исследовании принимали участие 2 группы испытуемых по 10 человек в каждой группе, в возрасте от 26-35. Исследование проводилось с сотрудниками организации. Вначале предлагалось внимательно прослушать текст и представить его содержание. Далее через 20 секунд предлагалось написать изложение данного текста.

Полученные результаты позволили проверить гипотезу и сделать ряд выводов.

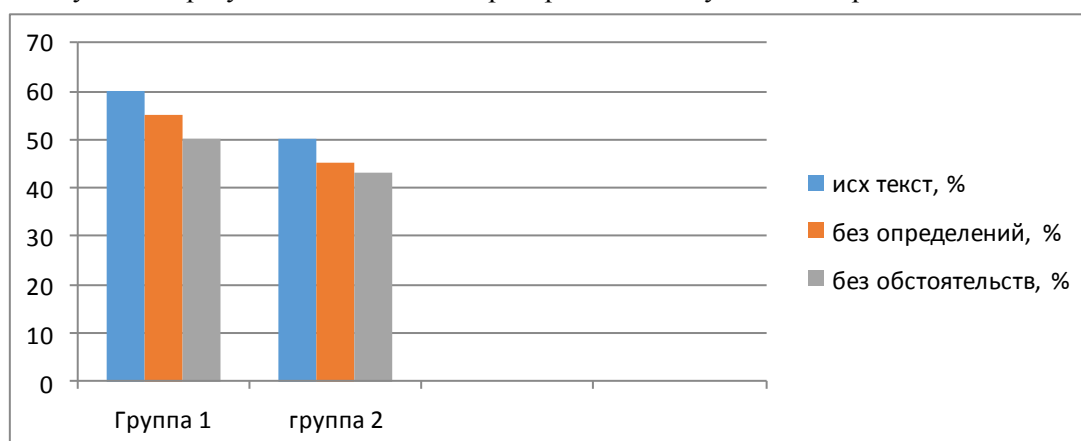

Рис 1

На рисунке 1 представлена диаграмма, где видно, что в группах воспроизведение исходного текста более эффективно, чем воспроизведение текста, в которых избирательно были исключены определения и обстоятельства.

На основе полученных экспериментальных данных можно сделать первоначальный вывод о подтверждении основной гипотезы исследования: актуализация семантического содержания фрагментов высказываний зависит от использования определений при подлежащих и обстоятельства при сказуемых. Успешность относительно полного воспроизведения семантического содержания высказываний также зависит от последовательности расположения определений подлежащего в начале предложений и обстоятельств при сказуемых в конце предложений в синтаксической структуре предложения, что соответствует «эффекту края», где испытуемый запоминает начало и конец высказывания, а середина высказывания может быть им упущена.

Например, наиболее эффективно воспроизводилось содержание высказываний со структурой «определение-подлежащее-сказуемое-определение-дополнение». Наименее эффективно испытуемые воспроизводили семантическое содержание высказываний «подлежащее-обстоятельство-сказуемое-дополнение».

Полученные результаты позволяют подтвердить предварительную гипотезу. Эффективность воспроизведения семантического содержания слов зависит от их позиций в составе предложения. Наиболее эффективно воспроизводится семантическое содержание слов, стоящих на первой позиции и последней позиции, что соответствует «эффекту края». При этом воспроизведение семантического содержания определений при именах существительных, занимаемых позиций в начале и в конце предложений эффективней, чем воспроизведение обстоятельств при глаголах, занимающих позицию в середине. Семантическое содержание высказываний наиболее эффективно актуализируется и воспроизводится при использовании синтаксической структуры «определение-подлежащее-сказуемое-определение-дополнение». Наименее эффективно испытуемые воспроизводили семантическое содержание высказываний

«подлежащее-обстоятельство-сказуемое-дополнение». Наименее эффективно испытуемые воспроизводили семантическое содержание высказываний

«подлежащее-обстоятельство-сказуемое-дополнение».

Полученные данные свидетельствует о влиянии логико-синтаксической организации языковых средств на эффективность мышления человека. Исследования влияния языковых средств предполагает дальнейшее проведение экспериментальных научных работ. Также полученные данные требует дальнейшей верификации с использованием разнообразных вариаций при выборках испытуемых.

Список литературы:

1. Глухов В.П., Ковшиков В.А. Психолингвистика. Теория речевой деятельности: АСТ, Астрель; Москва; 2007, с.4.
2. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. М., 1969.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч. М., 1982-1994.
6. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001.
4. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. уч. М., 1997. 287 с.
5. Лурия А.Р. Язык и сознание. – М.: Изд-во Московского университета, 1979. -320 с.
6. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001.
7. Маланов С.В., Хабибрахманова Л.Х. Эффективность актуализации умственных действий и воспроизведения их семантического содержания в зависимости от позиций членов предложения в синтаксической организации высказываний.
8. Маланов С.В. Влияние синтаксической организации языковых средств на эффективность актуализации умственных действий // Мир психологии. – 2009.- № 2. – С. 140-147.
9. Маланов С.В. Влияние отрицательных частиц в синтаксической структуре условных высказываний на эффективность актуализации семантического содержания // Экспериментальная психология. – 2014. – № 1. – С. 71-81.
10. Маланов С.В. Психолингвистика: психологическая теория речевой деятельности: монография. – Йошкар-Ола: Мар. гос. ун-т, 2014. – 240 с.

ТҰЛҒАНЫҢ ГЕНДЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ж.Т. Сабралиева, А.Ж. Саттыбаева, Н. Сайрамбаева, Л. Ағабек, Ж. Нұрманова

Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз қ., Қазақстан Республикасы

Мақалада тұлғаның гендерлік ерекшеліктердің психологиялық зерттеу мәселесіне арналған. Тұлғаның гендердің негізгі санаттары анықталды, гендерлік ерекшеліктерді қалыптастыру тетіктері қарастырылды.

Тірек сөздер: *гендер, гендерлік саясат, гендерлік стереотип.*

Әлемдегі әрбір мемлекет өзінің Конституциясына сәйкес сыртқы және ішкі саясатпен айналысатыны белгілі. Өзінің атауы айтып отырғандай, сыртқы саясат шет мемлекеттермен жүргізілетін қарым-қатынас, ал ішкі саясат мемлекеттің тәуелсіздігін нығайтып, жаһандану процессінен қалмай алға қарай даму үшін қажетті тетіктердің бірі. Ал соңғы жылдары ішкі саясаттың бір құрылымы ретінде «гендерлік саясат» деген ұғым көп айтылып жүр.

Сондай – ақ, Елбасымыз Қазақстан халқына арналған жолдауында «Егемен дамудың жиырма төрт жылында барша Қазақстандықтар біріктіретін құндылықтар жасалды. Олар көкпен түскен жоқ, олар уақыт сынынан өткен жол тәжірибесі. Осы құндылықтар арқасында біз әрдайым жеңіске жеттік, елімізді нығайттық, ұлы жетістіктерген қол жеткіздік» - деп жетістікке жету жолдары атап өтілді [1].

Гендерлік саясаттың негізгі қағидаттары Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген әйелдер мен ерлердің тең құқығы мен еркіндігін белгілейді.

Қазақстандағы гендерлік саясаттың міндеттеріне әйелдер мен ерлердің билік құрылымдарында теңдестірілген қатысуына қол жеткізу, экономикалық тәуелсіздіктің барлық тең

мүмкіндіктерін қамтамасыз ету, өз бизнесін дамыту және қызмет бабында ілгерілеу, отбасында құқықтар мен міндеттерді тең жүзеге асыру үшін жағдайлар жасау, жыныстық белгісі бойынша зорлықтан еркін болу жатқызылады.

Сонымен, гендер – дегеніміз ерлер мен әйелдердің мінез-құлқын, сондай-ақ олардың арасындағы әлеуметтік өзара қарым-қатынасты айқындайтын, олардың әлеуметтік және мәдени нормалары мен рөлдерінің жиынтығы. "Gender" сөзі ағылшын тілінен аударғанда жыныс (еркек, әйел) дегенді білдіреді. Ал, гендерлік саясат-қоғамдық өмірдің барлық салаларында ерлер мен әйелдердің теңдігіне қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық қызмет.

Тұлғаның гендірлік психологиялық ерекшеліктері месілесін әр түрлі аспектілерін зерттегендер: Ш.Берн, Л.Игли, К.Бьерквист, К.Дьюкс, Д.Фаррингтон, К.Цэст, Л.В.Попова, Е.А.Здравомыслова, А.А.Темкина, У.А.Воронина, Л.П.Репина және тағы басқалары бар.

Бұл мәселе Қазақстанда өзекті мәселе осыған орай қазіргі таңда көптеген ғалымдар осы мәселемен айналысуда. Бірнеше ғалымды мысал алуға болады: А.А.Төлегенова, С.М. Жақыпов «Қазақстандық популяция дағы гендерлік ерекшеліктері». Қ. Жарықбаев, Қ. Жұбанова, А.С. Мамбеталина, М.Ж. Қықымбаева және тағы басқаларды айтуға болады.

Оқу-тәрбие процесінде бала үлкендерден үлкен жауапкершілікті қажет етеді. Баланың өзін-өзі бағалауы үлкендердің бағалауына байланысты. Өз еркін басқара алу, көшбасшы болып, жетістікке жетуге саналы түрде талпыну баланың еңмаңызды қасиеттерінің бірі. Егер бала белгілі бір затты өздігімен орындап жетістікке жететін болса, бұл кезеңде жетістікке жету мотивациясы қалыптасады. Ал, егер балаға беделі бар адамның жетістіктерін аз мақтап, сәтсіздіктерін көп жазалап отырса, оларда сәтсіздіктердің алдын-алу мотивациясы ертерек қалыптасады. Баланың көшбасшылық жетістікке жету сапасының қалыптасуына оның жеткен жетістіктерін мадақтаудағы саналы ойластырылған үлкендер әрекеті, сонымен қатар баланың өз жетістігіне сенуі жатады.

Гендірлік психология мәселесін қарастығанда лидерлік мәселесін қатар алып жүрген жөн. Себебі әрбір лидер тұлғада мотивация, билікке ұмтылыс, өзін – өзі жоғары бағалау мен теңдікті сақтау қолынан келеді. Сол себепті лидерлікке тоқталсам: Джон Максвеллдің «Лидерліктің 21 міндетті қасиеті» атты кітабында нағыз Лидер болуға лайық жандарда қандай қасиеттер болу керек екенін анық айтып өткен болатын, соның ішінде:

- Ақылды адамдар естігендерінің жартысына сенеді, ал қырағы адамдар қай жартысына сену керек екенін біледі. Әрбір лидер өзіне не керек екенін анық біледі.

- Адамдарға үміт отын сыйлау. Егер сіз қоршағандарды осы нұрмен бөлей алсаңыз, онда адамдарды магнит тәрізді тартасыздар.

- Кез-келген шаруаны ойдағыдай асыратын болыңыз. Бастаған ісін соңына дейін апармайтын адам, құзыретті бола алмайды.

- Сізден күтілетін нәрседен көбірек істеңіз. Шынына келгенде, құзыретті адамдар күтілуге тиіс нәтижеден асып түсетін істер жасайды. Лидерлер өзінің жұмысын аяқтап, басқа қосымша жұмысты істеулері міндетті.

- Басқаларды жігерлендіріңіз. Лидерлер артынан ергендерді жігерлендіріп, оларға мотиватор болуы тиіс.

«Әйел теңдігі» мәселесі деп қанша даурыққанмен, шындап келгенде, жаратылыс тұрғысынан әйел мен еркек тең емес. Әрқайсысы өзіне тән қасиеттерімен ерекшеленеді. Егер бір-бірінен ешбір айырмашылығы жоқ өзара тең жаратылыс болғанда, Құдай тағала бөліп-жарып жатпай, бәрін біркелкі әйел, не еркек етіп жаратар еді ғой. Олар өздеріне тән ерекшеліктерімен екеуі бір-бірін толықтыра түседі. Қазақ «екі жарты бір бүтін» деген. Әйел денедегі жүрек болса, еркек сол денедегі ақыл іспетті. Жүрек ақылсыз, ақыл жүрексіз өмір сүре алмайды. Жүректі ақылдан жоғары, яки ақыл жүректен артық деп айту мүмкін емес. Екеуі де өз міндеттерін атқарған кезде ғана дене дұрыс қызметін жалғастыра алады. Ендеше, әйел еркектен жоғары немесе төмен деу, жалпы алғанда дұрыс айтылған пікір емес.

Әйелден еркек жасағысы келетіндер мынаны ескерсе екен. Олардың табиғаты тым нәзік, сезімтал. Осыған сай оның өзіндік міндеті бар. Әйелдер сырттан гөрі ішкі шаруаға бейім. Егер әйел өз міндетіне салғырт қарап, есіл-дерті далада болса, қоғам өмірінде кейбір қолайсыз жайттардың бой көтерері даусыз. Мысалы саясаткер келіншектің отбасында бала тәрбиесі ақсап, күйеуімен арада салқындық пайда болуы мүмкін. Мансап қуған әйел көбіне бала туудан саналы түрде бас тартады. Өйткені, мансабын жарты жолдан тастағысы келмейді. «Әйел теңдігін» желеулеткен батыста бала саны мүлдем аз. Әйелдер биліктің тұтқасын ұстайтын мықты азаматтарды дүниеге әкеліп, елін, халқын ойлайтын ұрпақ тәрбиелесе оның биік мансабы сол емес

пе?! Гендер мәселесі ол ер мен әйел мәселесі, олардың мінез – ерекшелігі, жыныс ерекшелігі, өмір сүру ерекшелігі, жеке ерекшелігі осы және жоғарыда айтылған себептер.

Қазіргі қоғамда жыныстар арасындағы қарым – қатынастар құндылық – адамгершілік бағдарлардың өзгеруімен сипатталады. Өмір сүріп жатқан қоғамымызда әйелдер мен ерлердің әлеуметтік рөлдердің ауысып, жыныстардың бір – бірінен айырмашылығы жойылып бара жатқаны айқын көрінеді. Қоғамдық ортада қыздардың өшпенділігін, ұлдардың үрейін ушықтыратын жағымсыз ақпараттың әсері байқалады. Көп ұлтты мемлекет саясатын құру үшін этникалық стереотиптер мәселесін де зеттеу өзекті болып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев: «Менің ойымша, қазақтың қайталанбас этникалық, психикалық әлемі әлі жете зерттелмей, зерделенбей жатқан тылсым дүние» деп айтқан болатын. 120 – дан аса ұлтты бір шаңыраққа біріктіріп отырған қазақ халқының төзімділігін, қазақстан Республикасын бүкіл әлемге танытып, үлкен жетістікке жетуге үлес қосып жатқан қазақстан халықтарының еңбегінің үлесі өте зор. Этнопсихологиядағы стереотиптер әр түрлі этностар мен халықтардың өзіндік ерекшеліктерін таныту мақсатындағы үлкен зеттеуді талап етіп отыр. Ғалымдар этникалық стереотиптердің мәнін оған тән тұрақты психикалық қасиет деп түсіндіреді. Этникалық стереотиптер ұрпақтан ұрпаққа, атадан балаға тұқым қуалаушылық арқылы да беріледі. Халқымыздың болашағын анықтайтын «Қазақстан – 2050» стратегиялық бағдарламасында елбасымыз ел белгісі ретінде барысты белгілей отырып: «Ол жаңа асулар мен шыңдарды бағаландыру мақсатында жетелейтін елеусіз, бірақ сенімді соқпақтарды іздестіруге табанды да бірбеткей болуы тиіс» деген еді [3].

Тұлға психологиясындағы гендерлік ерекшеліктерін 3 топқа бөліп қарастырамыз:

Бірінші топ. Дәстүр бойынша ерлердің қарым – қатынастағы стиль – тәуелсіздікке ұмтылу болып келсе, әйелдер тәуелділікке жақын. Ерлер әрекеттерімен, мінезділігімен, сырт бейнесі биікке ұмтылған кейпімен ерекшеленеді. Көзге тіке қарайды, сирек күледі. Әйелдер әр жынысқа әр түрлі қарайды. Сұхбатшысымен тікелей қарым – қатынас жасайды. Сөйлесіп отырғанда, сөздерін аз бөледі. Сыпайы өздеріне деген сенімділіктерін көп көтерпейді. Ерлер әйелдерге көмектесуге жақын ал, әйелдер болса, басқа адамдарға көмектесуде жұмысқа кірерде міндетті түрде психологиялық дайындықпен болуы керек. Ескере кететіні – функционалдық адаптация өте тез болады. Әлеуметтік ортада профессионалды тапсырмалардан жақсы орындауы, бірақ рөлдік жағынан қатты шынайы болуы мүмкін. Ескі патриархалдық логика бойынша: әйелдер үй шаруасы мен жақындарына, қарау керек. Мұндай стереотиптер феминистік сападан қалыптасады. Психологиялық бітістерде кездесетін таптауындар – әйелерге тән төзімдік, жанашырлық, нәзіктік, мейірімділік, тұлғалық қарым – қатынастың гармониясын сақтау. Көп жағдайда мұндай консерватизмді өздерінің психологиясында әйелдер көп байқауы мүмкін.

Екінші топ. Гендерлік стереотиптер – ерлер мен әйелдердің еңбектеріне байланысты әйелдердің міндеттері – жұмыс істеу және міндет атқарушы болып табылады. Ерлердің міндеттері болса, оларға шығармашылық, ұйымдастырушылық тән. Жыныстардың арасында еңбекті бөлу – бұрыннан келе жатқан дәстүрлер мен әдет – ғұрыптарға байланысты ерлер мен әйелдердің таптауындарының қалыптасуы туралы болады. Ерлер үйленгеннен кейін өмірлерінде аз ғана өзгерістер болса, ал әйелдер үй шаруасы, баланың өмірге елуі және балаларын тәрбиелеу, үйдегі жайлылықты қамтамасыз ету. Осыдан келіп, еңбек үрдістерінде гендерлік пен экономикалық қарым – қатынас бір – бірімен ұштасады. Жұмыссыз әйелдер қатарының көбеюі жұмыс іздеуге деген, мамандақ дискриминациясының көбеюі үлкен әсер етті. Бертін келе әйелдер жұмыс нарығында ерлер ғана істей алатын жұмысты да атқаратын «ол бизнеспен айналысу, басқару» болды. Ол бизнес және басқарушылық. Әйелдердің 90% өнеркәсіпте жұмыс істейтіндер, тағы да басқа мынандай жұмыс түрлерін де келе бастады: байланыс, сауда, банктік қызмет және әлеуметтік сферадағы (білім беру, денсаулық сақтау).

Үшінші топ. Гендірлік стереотиптерге отбасының және мамандық рөлдері өте маңызды. Ерлердің рөлі мамандырылған болса, әйелдер – отбасындағы рөл аса маңызды деп құрастырады. Кең қамтылған стереотип: «Нағыз әйел тұрмыс құрып, өмірге бала әкелуді, үй шаруасымен айналысуды армандаса, ал ерлер болса, мамандығының шыңына жетуді, жақсы карьера жасауды армандайды» [4].

Іскерлік әлеміндегі ер адамдар мен әйелдер: Мұнда да қарама-қайшы тенденциялар бар: айқын немесе жасырын сегрегация және конвергенция. Соңғысы - қоғамда болған күрделі өзгерістердің нәтижесі (өйткені ер адам мен әйелдің бірге жұмыс істеуге тұра келгендіктен).

Осы мәселеге байланысты көптеген зерттеулер жүргізілді, олар үш негізгі гипотизаны ұсынды. Дж. Маршлдың гипотизасы бойынша, әйелдер мұнда – келімсек, «басқа ғаламнан

желгендер», олар бұл ортаға сай келмейді. Одан арғы зерттеулер бұл гипотизаны дәлелдей түспеді, өйткені әйелдер ер адамдарға жақсы бәсекес бола бастады.

Кең таралған гипотиза – «шыны төбе», мұнда әйелдердің жұмыста сәттілікке жету жолында көрінбейтін, бірақ шынайы бөгетті айтады. Ер адамдар үшін мұндай бөгет жоқ. Әйелдерді лидер ретінде топ мойындамайды, ал еркектер оларға бөгет болуға тырысады.

Үшінші гипотиза Г. Штайстікі «жұлдыздың ауруы» деп аталады. Әйел-менеджердің басқада әйел үміткерлерге көмектеспеуі. Қазір мұндай жағдайды «реверсивті гендерлі стеритип» деп атайды: күткендей болмады, әйелдер туралы ойларды ер адамдар емес, көбінесе әйелдер білдіреді.

Көбінесе топ құрамы бойыша екіге бөлінеді: көпшілігі – доминантты, ал саны азы - токендер (ағыл. тілінен *token*– белгі). Ерлер тобындағы бір-екі әйел, әйел өкілінің бар екенінің белгісі ғана. Соған ұқсас жағдай, ақ нәсілді адамдар тобындағы бір-екі қара нәсілді адамдардың болуы.

Кентер формальсіз әйелдер-токендердің 4 рөлін анықтады:

- 1.«ана» (одан іскерлі белсенділікті емес, эмоционалды қолдауды күтеді);
- 2.«қызықтырушы»: мұнда ол сол ұйымдағы жоғарғы жұмыс орнында отырған ер адам үшін сексуалды объект қана, ал әріптес-ер адамдарда алаңдаушылықты тудырады;
- 3.«бой тұмар» - сүйкімді, бірақ іскер емес, сәттілікті әкелетін;
- 4.«темірдей ханым» - оларға әйелге тән емес қатты мінезді жапсырады және олар топтан ерекше бөлектенген [5].

Біздің халқымыз ер-азаматты шаңырақ иесі десе, әйел-ананы отбасының алтын қазығы деп бағалаған. «Халық айтса қалт айтпайды» дегендей, ерлі-зайыпты адамдарға арнап айтылған осы бір тамаша теңеу ғасырдың тереңінен толғанып, өмірдің бай тәжірибесінен шыққан болса керек. Бұрын «әйел теңдігі» ұғымы-мәселе болса, бүгінгі күні ол «гендерлік теңдік» деген үлкен саясатқа ұласты.

Айта кету керек, әйелдер қай салада қызымет етпесін, өз беделдерімен қатар, сол сала жауапкершілігін де арттырып, жұртшылық құрметіне бөленуде. Әрбір жұмыстың қиыншылығы мен қызықшылығы, жетістігі мен жемісі болады. Жақсы іс әріден бастау алады.

Ұрпақ тәрбиесінің жақсы болуы-елдің жарқын болашағының кепілі. Егер отбасында бәрі жетіп тұрса әйел адам сырттан гөрі үйдің ішінің сәнін кіргізгені дұрыс қой. Әйел адам өмірге сәби әкеліп, соны жақсылап тәрбиелесе басты міндетін орындағаны дер едім. Рас іскерлік, ақылдылық, білімділік жағынан алда тұрған әйелдеріміз баршылық. Бірақ көп емес. «Әйел бір қолымен бесікті тербетсе, екінші қолымен әлемді тербетеді» демей ме? Бүгінгі күні әйелдер қоғамымыздың барлық салаларында да, белсенділік танытуда. Олар қандай қызымет атқарса да, аналық құқығын гүлдендіре отырып, үлкен жауапкершілік пен сенімділіктің, жоғарғы кәсібиліктің үлгісін көрсетіп, уақыт көшінен қалмай, болашаққа деген сенімнің зор ұйытқысы болуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Журавлев А. Л. Социальная психология. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 188с.
- 2 Қиқымбаева М.Ж. Гендерлік зерттеулер методологиясының ерекшеліктері. - Астана, 2007
- 3 Клецина И.С. Гендерный подход в психологических исследованиях современных семейных отношений //Вестник . – 2011. – № 4. – Б.25-28
- 4 Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. – СПб.: Питер, 2000.
- 5 Геодакян В.А. Эволюционная теория пола // «Природа». – 2012. – №.8. – Б.25-29

ПРОБЛЕМЫ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В РАННЕМ ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Г.И. Басарова

Академия Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

Проблема агрессии и агрессивности во все времена привлекала к себе внимание людей. Она тесно связана с проблемами власти, насилия, враждебности. Философы, политические деятели, ученые не оставляли без внимания эту форму человеческого поведения, пытались понять причину его образования. В настоящее время интерес к исследованию агрессивного поведения, его

способов регуляции, диагностики, контроля и коррекции достаточно высок. В связи с этим возникли специальные отрасли знаний: вайоленсиология (теория насилия), агрессивология (теория агрессии).

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, вайленсиология, девиантное поведение», «отклоняющееся поведение».

Государство также не оставляет без внимания проблемы отклоняющегося поведения подрастающего поколения. В Республике Казахстан разработана комплексная программа по политике в деле воспитания детей, подростков и молодежи, которая осуществляется через систему мер правового, социального и психолого-педагогического обеспечения на основе положений Конституции Республики Казахстан, Декларации прав человека. В 2012 году Республика Казахстан ратифицирует Конвенцию «О развитии молодёжных организаций». Планируется в рамках деятельности по реализации закона «О развитии молодёжных организаций в Республике Казахстан», внедрение механизма создания и поддержания молодёжных инициатив и движений в рамках развития молодёжной культуры. Реализация Закона направлена на формирование современной модели молодёжного сотрудничества и развития государства.

Между тем проблема агрессивности становится все более актуальной в жизни современного общества. Особое беспокойство вызывают проявления агрессивности у молодёжи. Опасность агрессии в этом возрасте состоит и в том, что она создает предпосылки к формированию негативных психологических навыков взаимодействия с окружающими, препятствует оздоровлению психологического климата в коллективе, уменьшает степень доверия во взаимоотношениях между людьми.

Отклонения в поведении людей - одна из центральных психолого-педагогических проблем. Сочетание неблагоприятных биологических, психологических, семейных, социальных и других факторов негативно влияет на образ жизни подростков и молодёжи, вызывая, в частности, нарушение эмоциональных отношений с окружающими людьми. Экономические трудности, переживаемые многими семьями, приводят к значительному увеличению аморальных поступков, к росту преступности и других видов отклоняющегося поведения среди представителей различных социальных и демографических групп. Нарушенное поведение — понятие неоднозначное как в терминологическом, так и в содержательном плане. Термин «нарушенное поведение» часто рассматривается как синоним словосочетаний «ненормальное поведение», «нарушения в аффективной сфере», «девиантное поведение», «отклоняющееся поведение». Агрессия – всего лишь одна из форм проявления отклоняющегося поведения [1].

Дать исчерпывающее определение всех существующих типов агрессии практически невозможно: любое из них неизбежно будет либо сужать, либо расширять границы понятия. Большинство определений агрессии совмещает в себе три разные точки зрения: позицию внешнего наблюдателя, позицию субъекта агрессии, то есть самого агрессора, и позицию объекта агрессии, то есть жертвы [2].

Различают агрессию как специфическую форму поведения и агрессивность как психическое свойство личности.

Агрессия — проявление агрессивности в деструктивных действиях, целью которых является нанесение вреда тому или иному лицу.

Агрессивность — свойство личности, заключающееся в готовности и предпочтении использования насильственных средств для реализации своих целей.

Славина Л.С. предложила такое определение агрессии. Агрессия – это любое поведение, содержащее угрозу или наносящее ущерб другим [3].

Несмотря на значительные разногласия, относительно определения агрессии, многие специалисты в области социальных наук, в настоящее время склоняются к следующему определению: «агрессия – это любая форма поведения, нацеленного на оскорбление и причинение вреда другому живому существу, не желающему подобного обращения» [4]. Из этого определения следует, что агрессию следует рассматривать не как модель поведения, а как эмоцию, мотив или установку. Термин агрессия часто ассоциируется с негативными эмоциями, – такими как злость; с мотивами, – такими, как стремление оскорбить или навредить; и даже с негативными установками, – такие как расовые и этнические предрассудки. Вплоть до 1920 г. З. Фрейд почти не придавал должного значения проблеме человеческой агрессивности. Начавшаяся первая мировая война становится переломным моментом в развитии взглядов З.Фрейда относительно агрессивности. В работе «Недовольство культурой» он пишет: «Но мне теперь непонятно, как мы

проглядели повсеместность незротической агрессивности и деструктивности, упустили из виду принадлежащее ей в истолковании жизни место» [4].

Из данной теории следует, что агрессивное поведение человека можно контролировать, «просто» научая людей реально представлять себе потенциальную опасность, которая может исходить от явно угрожающих ситуаций или людей. Однако не надо игнорировать важную роль эмоций в этих моделях поведения. И Берковиц Л. и Зильман М. признают, что агрессия бывает импульсивной, не подвластной контролю рассудка. Как полагает М.Зильман, большинство людей научаются реагировать на воспринятую ими провокацию ответной агрессией. Так что «навык», который они приобретают, когда когнитивные процессы дезинтегрированы, являются деструктивными.

Прежде чем научить человека справляться со своей агрессией, необходимо проанализировать факторы, обуславливающие становление и развитие агрессивного поведения личности.

Люди черпают знания о моделях агрессивного поведения из двух источников. Семья может одновременно демонстрировать модели агрессивного поведения и обеспечить его подкрепление. Вероятность агрессивного поведения молодёжи зависит от того, сталкиваются ли они с проявлением агрессии у себя дома. Агрессии они также обучаются при взаимодействии со сверстниками, зачастую узнавая о преимуществах агрессивного поведения во время игр. Теперь рассмотрим действие каждого источника.

«Агрессивные дети, как правило, вырастают в семьях, где дистанция между детьми и родителями огромна, где мало интересуются развитием детей, где не хватает тепла и ласки, отношение к проявлению детской агрессии безразличное или снисходительное, где в качестве дисциплинарных воздействий предполагают силовые методы, особенно физические наказания». [5].

Именно в лоне семьи ребенок проходит первичную социализацию. На примере взаимоотношений между членами семьи он учится взаимодействовать с другими людьми, обучается поведению и формам отношений, которые сохраняются у него в подростковом периоде и в зрелые годы. Реакции родителей на неправильное поведение ребенка, характер отношений между родителями и детьми, уровень семейной гармонии или дисгармонии, характер отношений с родными братьями или сестрами – вот факторы, которые могут предопределять агрессивное поведение ребенка в семье и вне её, а также влиять на отношения с окружающими в зрелые годы.

Если у подростков плохие отношения с одним или обоими родителями, если дети чувствуют, что их считают никуда не годными, или не ощущают родительской поддержки, они, возможно, окажутся втянутыми в преступную деятельность, будут ополчаться на других детей, сверстники будут отзываться о них как об агрессивных, будут вести себя агрессивно по отношению к своим родителям. Некоторые ученые сообщают [6], что для людей совершивших заказные политические убийства (или покушения), характерно происхождение из распавшихся семей, где родителям было не до ребенка.

Женщины, на которых в детстве их собственные матери обращали не так много внимания и которые не получили от родителей необходимой поддержки, склонны применять карательные меры воспитания и срывать гнев на своих детях.

Согласно теории привязанности маленькие дети различаются по степени ощущения безопасности своих взаимоотношений с матерью. У надежно привязанного ребенка в прошлом – надежное, устойчивое и чуткое отношение со стороны матери; он склонен доверять другим людям, иметь довольно хорошо развитые социальные навыки. ненадежно привязанный или тревожащийся по поводу своей привязанности ребенок будет либо резистентным, либо избегающим. Тревожный, избегающий ребенок, в общем, и в целом, избегает своей воспитательницы. Такие дети несговорчивы и сопротивляются контролю.

Использование физических наказаний как средства воспитания детей подросткового возраста в процессе социализации скрывает в себе ряд специфических «опасностей». Во-первых, родители, наказывающие своих детей, фактически могут оказаться для тех примером агрессивности. В таких случаях наказание может провоцировать агрессивность в дальнейшем. Ребенок узнает, что физическая агрессия – средство воздействия на людей и контроля над нами, и будет прибегать к нему при общении с другими детьми [7].

Во-вторых, подростки, которых слишком часто наказывают, будут стремиться избегать родителей или оказывать им сопротивление.

В-третьих, если наказание слишком возбуждает и расстраивает детей, они могут забыть причину, породившую подобные действия. То есть ребенок будет помнить только о боли нанесенной ему, а не об усвоении правил приемлемого поведения.

Наряду с прямыми поощрениями и наказаниями родители преподают своим подросткам урок на тему агрессивности непосредственной реакции на детские взаимоотношения. В нескольких экспериментах изучался эффект от вмешательства родителей при агрессии между братьями-сестрами.

Таким образом, на агрессивность личности будут влиять не только взаимоотношения в семье, но и стиль семейного воспитания, а также взаимоотношения с братьями и сестрами.

Вторым источником, откуда личность черпает модели агрессивного поведения, является взаимодействие со сверстниками.

Общение со сверстниками дает личности возможность научиться агрессивным реакциям (например, пущенные в ход кулаки или оскорбление). Шумные игры, в которых толкают, догоняют друг друга, пинают и стараются причинить друг другу какой-то вред - фактически могут оказаться сравнительно «безопасным» способом обучения агрессивному поведению. Подростки говорят, что им нравятся их партнеры по шумным играм, и они редко получают травмы во время таких игр.

Становление агрессивного поведения – сложный и многогранный процесс, в котором действуют множество факторов. Агрессивное поведение определяется влиянием семьи и общением со сверстниками. Подростки учатся агрессивному поведению посредством прямых подкреплений так же, как и путем наблюдения агрессивных действий. Что касается семьи, на становление агрессивного поведения влияют степень сплоченности семьи, близость между родителями и ребенком, а так же стиль семейного руководства. Подростки, у которых в семье сильный разлад, чьи родители отчуждены и холодны, сравнительно более склонны к агрессивному поведению. Из реакции родителей на агрессивные взаимоотношения между сиблингами также извлекается урок о том, что ребенку может «сойти с рук». Фактически, пытаясь пресечь негативные отношения между своими детьми, родители могут ненамеренно поощрять то самое поведение, от которого хотят избавиться. Характер семейного руководства имеет непосредственное отношение к становлению и упрочнению агрессивного поведения. Родители, применяющие крайне суровые наказания и контролирующие занятия своих детей, рискуют обнаружить, что их дети агрессивны и непослушны. Хотя наказание часто не эффективно, при правильном применении они могут оказывать сильное позитивное влияние на поведение.

Следовательно, можно утверждать, что, поведение в детстве позволяет довольно надежно предсказать поведение в зрелые годы.

Таким образом, опираясь на полученные данные, можно заключить, что на социализацию агрессии оказывают влияние два основных фактора.

Первый – это образец отношений и поведение родителей. Были получены данные, что в семьях агрессивных детей выявлена большая распространенность агрессивных проявлений со стороны взрослых по сравнению с семьями неагрессивных детей. Более того, отношение родителей к поведению ребенка так же различно. Если отцы утешают больше девочек, когда те огорчены, чаще их одобряют, чем мальчиков, то матери более снисходительны и терпимы к сыновьям и разрешают им чаще проявлять агрессию в отношении родителей и других детей, чем девочкам.

Другим важным фактором является характер подкрепления агрессивного поведения со стороны окружающих. В частности, была установлена связь между родительским наказанием и агрессией у подростков. Также было выявлено, что мальчики-подростки, чьи родители применяли суровые методы воспитания, были высоко агрессивны во взаимодействии со сверстниками и взрослыми вне дома, хотя проявляли мало прямой агрессии по отношению к родителям [60].

Список использованной литературы:

- 1.Абрамова А.А. Агрессивность при депрессивных расстройствах: Дис. ... канд. психол. наук. - М.: Просвещение, 2005 - 152 с.
- 2.Сысоев А.М. Психология аутоагрессивного поведения осужденных и его предупреждение: Дис. ... канд. психол. наук. - Рязань, 2002 - 220 с.
- 3.Основные направления психологической помощи дезадаптированным подросткам в контексте глобализации и взаимовлияния культур (на примере РЦТП) // Молодые ученые о проблемах глобализации и взаимовлиянии культур: Материалы IV научной конференции молодых

ученых факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби.- Алматы, 28.02.2003- С.212-215.

4.Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. - М.: Просвещение, 1993 – 563 с

5.Лоренц К. Этология. – М.: Просвещение 1987 – 290 с

6.Бандура А. Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. - М.:Просвещение, 2009 – 366 с.

7.Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Просвещение, 1975-С.109-110

УЧЕБНАЯ МОТИВАЦИЯ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА

**Ж.Т. Сабралиева, Ш.Б. Буйембаева, С. Алимбекова,
Б. Манибекова, М. Пернебаева**

Таразский государственный педагогический университет, г.Тараз, Республика Казахстан

В статье рассматриваются актуальные проблемы формирования мотивации студентов колледжа. Выделены уровни учебной мотивации и характеристика учебной активности студентов.

Ключевые слова: мотивация, учебная мотивация, профессиональное образование, учебная активность.

Социально-экономические преобразования в современном казахстанском обществе определяют основные тенденции модернизации профессионального образования. Это требует пересмотра концептуальных и технологических подходов к подготовке специалистов. Уровень и качество профессионального образования определяет степень социальных притязаний современного человека.

Современное общество ощущает потребность в активной творческой личности, поэтому необходимо воспитание свободной, способной к самоопределению, обладающей высоким уровнем самосознания, самодисциплины, независимостью суждений, сочетаемой с уважением к мнению других людей; специалиста, способного ориентироваться в изменяющемся мире, обладающего профессиональными знаниями, умениями, навыками для полноценного участия в производственной и общественной жизни.

Одним из важных аспектов данного процесса является учебная профессиональная мотивация студентов. Становление личности профессионала успешно осуществляется лишь в том случае, если в процессе обучения формируется система адекватной учебной мотивации, участвующая в формировании жизненных планов личности, организующая и направляющая активность, придающая качественное своеобразие, неповторимый индивидуальный и социальный облик современного специалиста.

Проблема «мотивация» разрабатывались в исследованиях А.Маслоу, Д. МакКлелланд, Х. Хекхаузер. В.Г.Асеевой, Е.П. Ильиной и др. Однако проблема изучения мотивации студентов в профессиональном образовании остается актуальной [1].

Мотивация является динамичным компонентом учебно-познавательной деятельности. Мотивация – это процесс побуждения человека к деятельности для достижения той или иной цели, обучаемый получает «удовольствие от самой деятельности, значимости для личности непосредственного ее результата»[2].

Выделяют пять уровней учебной мотивации студентов:

Первый уровень – высокий уровень мотивации. Характерен для студентов с высоким уровнем учебной активности

Второй уровень – хорошая учебная мотивация. Студенты успешно справляются с учебной деятельностью.

Третий уровень – студентов привлекает внеучебная деятельность учебного заведения, учебный процесс малозначителен.

Четвертый уровень – низкая учебная мотивация. Характерна для студентов с затруднениями в учебной деятельности.

Пятый уровень – негативное отношение к учебному заведению, дезадаптация. Такие студенты испытывают серьезные трудности в обучении [3].

Профессионализация и социализация будущих специалистов, профессиональное и личностное развитие студентов во многом определяется уровнем учебной мотивации. К сожалению, для большинства студентов характерно проявление 4-5 уровней мотивации. Какие же факторы лежат в основе данного процесса?

Исследования показывают, что на формирование учебной мотивации студентов влияют следующие психологические факторы:

- объективные, связанные с возрастными, типологическими личностными особенностями;
- субъективные, определяющие потенциал личности, потребность в самоутверждении, самоанализ, построение жизненных планов и др.

Таким образом, можно определить, что формирование учебных мотивов студентов определяется иерархией внутренних или внешних мотивов. Определяющую роль в данной системе принадлежит таким факторам как:

- специфика образовательного учреждения;
- организация образовательного процесса;
- психологические особенности обучающегося (возраст, пол, интеллектуальное развитие, способности, уровень притязаний, самооценка, взаимодействие с другими учащимися и т. д.);
- особенностями педагога и, прежде всего, системой отношения его к студенту, к делу;
- специфика учебного предмета.

Способности и познавательный интерес студентов формирует профессиональные мотивы, побуждающие интерес к будущей профессиональной деятельности.

Исследование учебной мотивации студентов колледжа проводилась нами на базе гуманитарного колледжа «Астана» г.Тараз. Для диагностики познавательных мотивов нами была выбрана методика учебной мотивации студентов А.А.Реана и В.А.Якунина, модификации Н.Ц.Бадмаевой. Методика состоит из 34 вопросов, оцениваемых по 5-балльной шкале (1-минимальное значение; 5-максимальное). В диагностике принимали участие 30-студентов 1-4 курсов. Анализ полученных результатов показывает преобладание учебно-познавательных, профессиональных и социальных мотивов. Значимость этих мотивов возрастает от младших до старших курсов. Данный процесс можно интерпретировать тем, что представления о будущей профессии формируются у студентов постепенно. У старшекурсников снижается значимость мотива избегания: студент стремится получить фундаментальные знания и в дальнейшей перспективе получить хорошую работу.

Таким образом, существует ряд механизмов, оказывающих влияние на процесс формирования учебной мотивации. Повлиять на мотивацию могут все участники образовательного процесса: педагоги, администрация, родители и, конечно, сами студенты. Факторов, повышающих мотивацию обучению, может быть много, но ни один из них не будет «работать», если нет внутренней мотивации, принятия студентом той деятельности, в которую он включается. Главный мотив учения – внутренняя побудительная сила, когда студент осознает для себя значимость деятельности.

Список использованных источников:

1. Бакшаева Н. А. Психология мотивации студентов / Н.А. Бекшаева, А.А. Вербицкий. – М.: Академия, 2013. – 325с.
2. Орлов Ю.М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов ВУЗа. – М.: Академия. 2014. –195 с
3. Рахматуллина Ф.М. Мотивационная основа учебной деятельности и познавательной активности личности. – Казань: Полиус. 2013. –318 с.

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: МҒАЛІМ БОЙЫНДА ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ОҢ ӘСЕРІ

Д.К. Курманғалиева

Қайнар Академиясы, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы

Эмоциялық интеллект - бұл эмоцияларды ажырата білу, түсіну, өз эмоционалдық күйлерін басқару және серіктестердің арасындағы қарым-қатынастағы эмоцияларын

біріктіретін құбылыс. Өзектілігі: эмоционалды интеллекттің білім беру саласында оқу мен оқыту үрдісінде кеңінен таныла бастауы.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект, эмоция, қарым-қатынас, мұғалім, проблема, білім беру.

Эмоционалды интеллект жайлы шамамен соңғы 20 жыл көлемінде көптеген ақпараттар беріліп, кітаптар мен мақалалар жазылып, зерттеулер жүргізіліп келеді.

Эмоционалды интеллект туралы түсінік Э. Торндайк (1920) [1], Дж. Гилфорд (1967) [2], Г. Ю. Айзенк (1995) [3] еңбектерінде кездеседі және эмоционалды интеллектті зерттеу мәселесімен Дж. Майер, П. Саловей, Р.Бар-Он, Г. Гарднер, Д. Гоулман, Д.В. Люсин, И.Н. Андреева және т.б. айналысқан.

Дж. Майер мен П. Саловей концепциясы эмоционалды интеллектті зерттеу тарихындағы алғашқы үлгі болып табылады, олар алғаш рет осы «Эмоционалды интеллект» терминін 1990 жылы енгізді. Дж. Майер мен П. Саловей концепциясына сәйкес, эмоциялар адамның басқа адамдармен немесе заттармен байланыстары туралы ақпаратты қамтиды, яғни олар адамға осы байланыстар туралы «ақпарат» береді. [4].

Д.В. Люсин эмоционалды интеллекттегі проблемаларды зерттеуде ресейлік психологияға үлкен үлес қосты, өз моделін жасап, диагноз қою үшін «ЭМИн» сауалнамасын жасады [5].

Дж. Гарднер, көптік интеллект теориясында адамның «жалпы интеллектке» және бірқатар тәуелсіз қабілеттерге ие деп есептейді және тұлға ішлік пен тұлға аралық деп атап өткен [6].

Д. Гоулман өзінің «Эмоционалды интеллект» кітабында эмоциялық интеллекттің даму тарихын сипаттады. Ол адамның жоғары IQ-ға ие болуы мүмкін, бірақ ол өмірде бақытқа қол жеткізе алмайды, ал эмоциялық дарын топтағы көшбасшылықты қамтамасыз етеді деп есептейді. Д. Гоулман 5 компоненттен тұратын «аралас модель» деп аталатын эмоционалды интеллекттің үлгісін ұсынады: өзін-өзі реттеу, өзін-өзі тану, әлеуметтік дағдылар, эмпатия және жігер (мотивация) [7].

Р. Бар-Он эмоционалды интеллект коэффициентін анықтау үшін EQ-і тестін жасады. Ол 15 қабілетті енгізген эмоционалды интеллекттің моделін ұсынды: эмоционалды саналылық, өзін көрсету, тәуелсіздік, эмпатия, өзін-өзі құрметтеу, әлеуметтік жауапкершілік, тұлғааралық қарым-қатынас, стресске төтеп бе алушылық, импульсті бақылауда ұстай алу, шындықты бағалау, икемділік, проблемаларды шешу, оптимизм, маңыздану, күй [8].

Отандық С. Жақыпов ойдың өзі басқа ойдан емес, біздің санамыздың мотивациялық өрісінен туындап, елігулер мен қажеттіліктерімізді, мүдделер мен талаптануымызды, аффектілеріміз бен эмоцияларымызды қамтиды (Выготский, 1982, 357 б.), тек мақсатқұрылымды зерттеу ғана ойдың туындау сәтін «қамтуға» мүмкіндік беретін түсінікті болып және ойдың вербалды бөлігін ғана емес, сонымен қатар сананың мотивациялаушы өрісімен тікелей байланыста болатын интеллектуалды эмоция нысанында, оның вербалды емес бөлігін зерттеу арқылы сол сәттің нені «қамтитынын» білуге болады. [9] деп атап өткен.

П. Саловей и Дж. Майер әр компонент адамның өз эмоцияларына және басқалардың эмоцияларына қатысты болатын иерархияда орналасқан төрт компонентті анықтады:

- эмоцияларды сәйкестендіру. Ол эмоцияны қабылдау (эмоцияның болу фактісін байқау, оны сәйкестендіру, адекватты білдіру, шынайы эмоциялар мен олардың имитациялары арасындағы айырмашылықты байқай білу қабілеті) сияқты өзара байланысты қабілеттердің бірқатарын қамтиды;

- ойлау мен қызметтің тиімділігін арттыру үшін эмоцияларды пайдалану. Маңызды оқиғаларға назар аудару үшін эмоцияларды пайдалану мүмкіндігі, проблемаларды шешуге болысатын эмоцияларды шақыру (мысалы, шығармашылық идеяларды қалыптастыру үшін жақсы көңіл-күйді пайдалану) проблемаға байланысты әртүрлі көзқарастарды талдау құралы ретінде өзгермелі көңіл-күйді пайдалану;

- эмоцияларды түсіну. Эмоциялар кешендерін, эмоциялар арасындағы байланыстарды, бір эмоциядан екіншісіне өтуді, эмоциялардың себептерін, эмоциялар туралы вербалды ақпаратты түсіну қабілеті;

- эмоцияларды басқару. Эмоцияларды басқаруға, теріс эмоциялар қарқындылығын төмендетуге, өз эмоцияларын, сонымен қатар жағымсызын да, эмоционалды жүктелген мәселелерді өздерімен байланысты теріс эмоцияларды баспай-ақ шеше білу қабілеті. Жеке тұлғалық өсуге және тұлғааралық қарым-қатынасты жақсартуға ықпал етеді [4, 34 б.]

Эмоционалды интеллект эмоциялардағы ақпаратты өңдеу мүмкіндігін білдіреді, яғни эмоциялардың мәнін анықтау, олардың бір-бірімен байланысы, ойлау және шешім қабылдау үшін эмоциялық ақпаратты пайдалану.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептер мен ұйымдар 2016 жылдан бері «Жаңартылған білім беру мазмұны» бағдарламасы бойынша жұмыс істеп жатыр. Жаңа бағдарлама педагогтардың кәсіби әрі тұлғалық дамуында жаңа деңгейге өсуін талап етуде.

Демек, заманауи педагогтарға өз білімдерінің үздіксіз жетілдірумен қатар эмоционалды интеллекттерін қалыптастыру, жетілдіру арқылы табысты педагог болуына септігін тигізіп, білімнің жалпы мәдени құндылықтары мұғалімнің шығармашылыққа қабілетті, өзін-өзі жетілдіру, креативті ойлау, педагогикалық қызметтің туындаған мәселелерін шешу, өзара қарым-қатынастарды дамыту, руханияты, адамгершілік және гуманистік жүйе мәселелерін шешуге қабілетті етіп өзгертуге мүмкіндік береді.

Осы орайда зерттеушілер адамның интеллектуалдық мүмкіндіктеріне академиялық интеллекттен бөлек тұлғаның тәуелсіз психологиялық әлеуметтік және эмоционалды интеллектісіне көбірек назар аударып жатыр. Ғылыми әдебиеттің талдауы бойынша эмоционалды интеллект - адамгершілік қатынастарға тиімді ықпал ететін эмоционалды және когнитивтік қабілеттердің үйлесімі. Өз сезімдерін және басқа адамдардың эмоцияларын түсіну қабілеті бар адамдар қоғамға бейімделіп, басқалармен қарым-қатынас жасауда тиімді әрі қарым-қатынаста тіл табысқыш келеді.

Заманауи психологиялық әдебиет эмоционалды интеллект құрылымының бір бөлігі болып табылатын кәсіби маңызды жеке қасиеттері мен қабілеттерін зерттеуге байланысты мәселелерді қамтиды. Мәселен, Ф.Н. Гоноволин педагогтің кәсіби қабілеттерін ерекшелендірді: оқушыны түсіну, педагогикалық әдептілік, шығармашылықпен жұмыс істеу қабілеті, педагогикалық жағдайға жылдам әрекет ете білу және оларда нақты әрекет жасау және т.б. Д. Райнс пайымдауынша, табысты мұғалімдер сәтсіз мұғалімге қарағанда мынандай сипаттамалармен ерекшеленеді: оқушыларға деген көзқарас, оқушыларға білім алуға дұрыс бағдар беруі, жоғары вербалды түсінік, эмоционалдық тұрақтылық, қарым-қатынасқа деген қызығушылық және ашық мінезділік, жауапкершілік пен іскерлік. Г. Миллер педагогикалық дағдылардың жоғары деңгейіне ие мұғалімдерге өзі-өзіне деген жоғары сенімділікті, төмен деңгейдегі ашушаңдық немесе мазасыздығымен сипатталатын мәліметтерді келтіреді. [10].

Эмоционалдық интеллекттің даму деңгейі тұлғаның өзін-өзі табысты іске асыруының маңызды құралы болып табылады.

Эмоционалдық интеллекттің дамуының жоғары деңгейі адамға өзінің эмоцияларын және ақыл-парасатын теңестіруге, ішкі еркіндікті сезінуге, өзі үшін жауапкершілікті сезінуге, өзінің жеке қажеттіліктері мен жүріс-тұрыс мотивтерін, тепе-теңдік, өз өмірінің стратегиясын түзетуге мүмкіндік береді.

Эмоционалдық интеллектіні қалыптастырудың төменгі деңгейі жалғыздық, қорқыныш, тұрақсыздық, агрессия, өзін кінәләу, фрустрация, депрессиямен сипатталады.

Жеке тұлғаның эмоционалдық интеллектін қалыптастыру бұл зерттеуде талданған құбылыстың құрылымдық компоненттері болып табылатын қабілеттерді дамытудың процесі болып табылады.

Көптеген қазіргі заманғы ғалымдар эмоционалдық интеллект қалыптастыру өзекті мәселенің біріне айналып отыр. И.Н. Мещерякова анықтағандай, бұл жеке сапаның қалыптасу үдерісінің негізгі кезеңдерін қарастырайық.

Процестің бірінші кезеңі, И.Н. Мещерякова бойынша, өзінді білу керек. Бұл кезеңде адам өзінің ішкі әлемін, өзінің эмоцияларын және сезімдерін біледі, бұл оған өзін және қоршаған ортасын жана жолмен қарастыруға мүмкіндік береді.

Екінші кезең өзінің эмоционалды күйін қалай басқаруға, өзінің мақсатына жету үшін өзінің эмоциялары мен сезімдерін қалай пайдалану керектігін үйренуді қарастырады. Бұл кезеңде өзін-өзі бақылауды дамыту маңызды шарты болып табылады.

Үшінші кезең адамның басқа адамдардың эмоцияларын тану қабілетінің дамуын, қарым-қатынаста әріптес сезімін түсінуді қамтиды.

Төртінші кезеңде сөйлесіп жүрген серіктестерінің күйлерін басқара алу дағдыларын меңгеру орын алады. Бұл дағдыға сұхбаттасушы немесе тұлғааралық өзара әрекеттесудің серіктеске қолайсыз жағдайларды болдырмауға бағытталған гуманистік жеке ықпал етудің жиынтығын енгізу кіреді.

Эмоционалды интеллекттің қалыптасуындағы бесінші саты сапаның барлық құрылымдық компоненттерін қалыптастыру және оны кәсіби салада тиімді пайдалану болып табылады [11].

Эмоционалды интеллекттің қалыптасуына өзіне деген позитивті көзқарас, рухани қасиеттер, сондай-ақ өзіне сенімділік, эмоционалдық тұрақтылық, эмпатия сезімі әсер етеді. Егер осы қасиеттерді дамытса, эмоционалды интеллект деңгейін арттыруға болады.

Көптеген зерттеушілер эмоционалды интеллект зияткерлік қабілеттерден гөрі тұлға үшін табысқа жетудің маңызды факторы мойындайды. А.И. Савенковтің айтуынша, эмоционалды интеллект академиялық және әлеуметтік сияқты күнделікті өмірде ғана емес, сонымен қатар кәсіби қызметте жеке табысқа қол жеткізуге әсер етеді [12].

Сонымен қатар, зерттеушілер өмірдің әлеуметтік және жеке салаларында табыстың 80% - ын эмоционалды интеллекттің даму деңгейі анықтайды және тек 20% -ы адамның ойлау қабілетін бағалауға мүмкіндік беретін танымал интеллект коэффициентін анықтайды [13]. Осылайша, логикалық ойлау мен адамның көкжиегін жақсарту - оның болашақтағы табыстылығының кепілі бола алмайды деген ой түйеміз.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, эмоционалды интеллект - бұл адамның және өзгелердің сезімдерін түсінуге, басқалармен есептеуге және олармен сенімді қарым-қатынас пен мейірімділікке негізделген қарым-қатынастарды қалыптастыратын интеллект пен эмоциялардың үйлесімі.

Эмоционалды интеллекттің дамуы адамның өзара қарым-қатынас процесінің тиімділігін жеңілдетеді және арттырады, онда адам басқалардың шығармашылық көріністеріне кедергі келтірмей өзінің қабілеттерін толықтай жүзеге асыра алады.

Жеке тұлғаның эмоционалды интеллектін қалыптастыру оның құрылымдық компоненттерін білуді, сондай-ақ оның қосарлы табиғатын, оның ішінде танымдық және эмоционалды аспектілерді қарастырады.

Адамның эмоционалды интеллектінің компоненттерін қалыптастыру - бұл кезеңімен болатын процесс, оның түпкі мақсаты осы сапаның жоғары деңгейін дамыту, сондай-ақ эмоциялық құзыреттілікті қалыптастыру, бұл маманның кәсібилігінің көрсеткіші болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Thorndike, E. L. Intelligence and its use. Harper's Magazine, 1920. - № 140. – p.227-235.
2. Guilford J. P. The nature of human intelligence, New York. Mc Graw-Hill, 1967 – p. 227-235.
3. Айзенк Г. Ю. Понятие и определение интеллекта // Вопросы Психологии. 1995. № 11. 111-131 б.
4. Mayer J.D., Salovey P., Caruso d. R., Sitarenios G. Emotional intelligence as a standard intelligence. // Emotion. – 2001. – Vol. 1. – p. 232- 242.
5. Люсин Д.В. Структура эмоционального интеллекта и связь его компонентов с индивидуальными особенностями: эмпирический анализ // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / ред. Д.В. Люсина Д.В. Ушакова. М.: «Институт психологии РАН», 2008
6. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. 512 б.
7. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман; ауд.: А. П. Исаева. М.: АСТ : АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. 478 б.
8. Андреева И.Н. Об истории развития понятия «эмоциональный интеллект» // Вопросы психологии. 2008. №5. 83–95 б.
9. С. Жақыпов. Оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекет психологиясы (Оқу құралы). Алматы, 2008, 92 б.
10. Манойлова, М.А. Развитие эмоционального интеллекта будущих педагогов / М.А. Манойлова. - Псков: ПГПИ, 2004. - 60 б.
11. Мещерякова И. Н. Формирование эмоционального интеллекта студентов-психологов в процессе обучения в вузе // Вестник ТГУ. – 2010. – Вып. 1. – 157–161 б.
12. Савенков, А.И. Интеллект, ведущий к профессиональному успеху, как фактор развития профессиональной одаренности будущего специалиста / А.И. Савенков, Л.М. Нарикбаева // Одаренный ребенок. - 2007. - № 6. - . 22-36 б.
13. Выготский, Л.С. Мышление и речь. Психика, сознание, бессознательное: Психологические исследования / Л.С. Выготский. - М.: Академия, 2001. - 248 б.

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫН ДАМУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ РӨЛІ

С.Б. Хушкельдиева

психология магистрі, Қайнар колледжі, Алматы қ., Қазақстан

Қазіргі қоғамда болып жатқан кең шеңбердегі өзгерістер үшінші мыңжылдықтың білімді, саналы жастарын тәрбиелеушілерге үлкен міндет жүктері сөзсіз. Жас ұрпақтың жаңаша ойлауына, олардың біртұтас дүниетанымының қалыптасуына, әлемдік сапа деңгейдегі білім, білік негіздерін меңгеруіне ықпал ететін жаңаша білім мазмұнын құру – жалпы білім беру жүйесіндегі өзекті мәселенің бірі. Ол қазіргі жағдайда нарықтық қатынастың дамуы және бәсекелесуде кез келген маманның субъект-объекттік әрекеттесуде адами фактордың рөлі және кәсіби даярлығы өзекті мәселе ретінде күшейе бастады. Әсіресе соңғысының тиімділігі кәсіби мамандардың іс-әрекетінің нәтижесіне қатты әсерін тигізеді. Осы орайда бәсекелесу жағдайында тұлғаның болашақ мамандық иегері ретінде кәсіби бағыттылығының жоғары болуы қазіргі таңда маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: студент, кәсіби бағыттылық, психологиялық сүйемелдеу, кәсіби бағыттылық.

Кәсіби бағыттылық – бұл тұлғаның кәсіби іс-әрекеті тұрғысын қарайтын күрделі интегральдық өзіндік білім. Студенттердің кәсіби бағыттылығының қалыптасу деңгейлері: тандаған мамандығы, кәсіби қызмет, кәсіби тұлғалық даму, тұлғаның мамандыққа бағыттылығы.

А.К. Маркованың пікірінше, кәсіби іс-әрекетті маманның өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттеріне орай тандап алған кәсібін менгеруі, кәсібінің алдында тұрған тұрған міндеттерді, оған қоятын талаптарын менгеруі, өзін маман ретінде қалыптастыруы, ерік-жігері, өзінің кәсібін сезінуі, кәсіби әрекетіне инновациялық жанаруды үздіксіз ендіруі, мамандығын жетілдіру арқылы өз кәсіби тұлғасын дамытуы.

Кәсіби бағыттылықтың даму сатылары:

- а) тұрақты және өзекті қажеттілік ретінде қызығудың болуы;
- ә) іс-әрекетте жүзеге асырылатын бейімділіктің және тұрақты қызығудың қалыптасуы;
- б) кешенді және тұрақты қызығу мен әуестіктің мінез-құлықтың басты мотивтері болып, мақсатқа көзделуі;
- в) бағыттылықтың қалыптасуы тұлғаның басты қасиеттерінің мақсатқа көзделген байланысы ретінде болуы.

Кәсіби бағыттылық адамның еңбек тәжірибесі нәтижесінде жиналады. Оның дамуы адамның өмірде өзін өзі анықтау мәселесін шешуіне, белгілі бір кәсіпті тандағанда өзінің қабілеттері мен мүмкіндіктерін дер кезінде аңғаруына және кәсіпті тандауда қоғамдық маңызды мотивтерді ескеруіне байланысты. Кәсіби бағыттылықты дамыту - бұл тұлғаның мүддесі мен қабілетінің белгілі бір іс-әрекетке, қызығатын кәсібі қоятын талаптары мен өзінде бар қабілеттердің, тұлғаның кәсіби мүддесі мен қоғамның мамандарға мұқтаждығы арасында үнемі пайда болатын қайшылықтарды шешу.

Қалыптасқан кәсіби бағыттылықтың көрсеткіштері тұлғаның маңызды жақтарын білдіреді: когнитивтік (танымдық), мотивациялық, мінез-құлық компоненттері. Ал кәсіби дүниетаным (сенімділік, көзқарас, мақсаттар), болашақ кәсіби іс-әрекетте тұлғалық өсу жолдарын түсіну - білу, танымдық және кәсіби белсенділігінің, тандаған мамандығында өзін-өзі жүзеге асыру. Кәсіби дүниетанымының жеткіліксіз болуы, тұлға өмірінде кәсіптің ерекше орын алмауы, мотив және танымдық ой-өрісінің аздығы төмен деңгейді көрсетеді.

Практик-психологтың жұмысында нақты бір адам туралы ақпарат талдаған психологиялық білімді толықтырып, нақтылайды және оған әсер ету негізін қамтамасыз етеді. Сондай-ақ психологиялық қызмет практикалық психологтың бір бөлігі ретінде ғылыми және практикалық іс-әрекеттің түрі ретінде де қарастырылады. Оның мақсаты білім берудегі оқу тәрбиелік және басқарушылық процестерін психологиялық қамтамасыз ету мәселелерінің шешімін табу болып табылады. И.В. Дубровина психологиялық қызметтің үш аспектісін бөліп көрсетті:

1. Ғылыми, қазіргі заманғы мектеп жағдайында психологиялық білімдерді кәсіби қолданудың әдіс тәсілдерін құру мақсатында тұлғаның даму заңдылықтарын зерттейтін жас ерекшелік, педагогикалық және практикалық психологияның бағыттарының бірі. Ол ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізу, психодиагностика, психокоррекция, дамыту жұмыстарын жүргізу,

әрі іске асырумен, белгілі сұрауларға, өтініштерге сүйене отырып жұмыс істеумен сипатталады.

2. Қолданбалы, әдістемелік оқу-тәрбие жұмысын психологиялық қамтамасыз ету технологиясын өңдеу. Ол психологиялық мәліметтерді халыққа білім беру саласындағы қызметкерлер қолданады. Бірлесе отырып бағдарламалар, әдістемелік материалдар жасайды.

3. Практикалық, білім беру мекемесіндегі психологтың тікелей атқаратын жұмысы. Бұл аспектіде негізінде мектеп психологтары жұмыс істейді. Олардың міндет, мақсаттары оқушылармен, мұғалімдермен, ата-аналармен бірлесе отырып белгілі бір көкейкесті мәселені шешуге негізделеді.

Психологиялық қызмет өзара байланысқан келесі бөлімдерден тұратын жүйені білдіреді:

- Білім берудегі психологиялық қызметтің Республикалық орталығы негізгі басшылықты, бақылауды, іс-әрекетті ұйымдастыруды жүзеге асырады, төмен тұрған құрылымдық бөлімдердің стратегиясы мен тактикасын анықтайды.

- Облыстық, аудандық және қалалық қызметтер.

- Қызметтің барлық құрылымдық бөлімдері Қазақстан Республикасында білім берудің тараптық жүйелері болып табылады. өзінің барлық құрылымының әрі материалдық-техникалық іс-әрекетін қамтамасыз ететін білім беруді басқарудың тиісті аумағының қарамағында болады, сондай-ақ оған қажетті ұйымдастыру-әдістемелік көмек көрсетеді.

Білім беру саласындағы психологиялық қызметтің негізгі кезендері оның жұмысының мазмұны мен мақсаттарына сәйкестігімен анықталады:

1. Тұлғаның әр жас ерекшелік кезеңінде толық жеке және интеллектуалдық жетілуін, өз-өзін тәрбиелеу және өз-өзін жетілдіру қабілеттерін дамытуын қамтамасыз ету қажеттілігімен анықталады.

2. Тұлғаға жекелей ықпал етуді және осыған сәйкес оның психологиялық-педагогикалық жағын зерттеу ерекшеліктерін қамтамасыз ету маңыздылығымен анықталады.

3. Профилактика міндеттерімен және тұлғаның жеке және ақыл-ой дамуындағы ауытқуларын және білуімен анықталады.

4. Мектеп мұғалімдеріне қажетті психологиялық көмек көрсету

5. Мектептегі психологиялық қызметтің жұмысын жоспарлау

6. Мектептің шығармашылық тақырыбы мен мақсат-міндеттерін ескере отырып, педагогикалық үрдіске қатысушылардың қажеттілігін анықтап, жұмыстың негізгі бағыттарын іске асыру

7. Нәтижелерді қорытындылау, жалпылау және есеп беру кезеңі.

Білім беру саласындағы психологиялық қызметтің алдына қойған мақсаты – білім беру ұйымдарында білім алушылардың психологиялық денсаулығын сақтау, қолайлы әлеуметтік-психологиялық жағдай жасау және білім беру үдерісіне қатысушыларға психологиялық қолдау көрсету.

Психологиялық қызметтің міндеттері:

1) білім алушылардың тұлғалық және зияткерлік дамуына ықпал ету, өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі дамыту қабілетін қалыптастыру;

2) білім алушыларға ақпараттық қоғамның жылдам дамуында олардың табысты әлеуметтенуіне психологиялық тұрғыдан жәрдем көрсету;

3) білім алушыларды психологиялық-педагогикалық зерделеу негізінде әрбір білім алушыға жеке тәсілді қамтамасыз ету;

4) психологиялық диагностиканы жүргізу және білім алушылардың шығармашылық әлеуетін дамыту;

5) психологиялық қиыншылықтар мен білім алушылардың проблемаларын шешу бойынша психологиялық түзету жұмыстарын жүзеге асыру;

6) білім алушылардың психикалық денсаулығын сақтау;

7) психологиялық проблемаларды шешуде және оқу-тәрбие жұмыстарының қолайлы әдістерін тандауда ата-аналар мен педагогтерге консультациялық көмек көрсету;

8) білім беру үдерісі субъектілерінің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін көтеру.

Білім беру саласындағы психолог-мамандардың жауапкершілігіне жатады:

1. Психологиялық диагностикалау нәтижелерінің нақтылығына, пайдаланылған диагностикалық және түзетушілік әдістердің барабарлығына, ұсынымдар мен қорытындылар негізділігіне, психологиялық ақпараттың құпиялылығына;

2. Психологиялық қызметтің есепке алу-есеп беру құжаттамаларын жүргізілуіне және сақталуына;

3. Кәсіптік психологиялық этиканын сақталуына;
4. Психологиялық қызметтің жұмысына берілген материалды-техникалық құралдардың сақталуына дербес жауапты.

Педагог-психолог әкімшілік бағыт бойынша білім беру ұйымының басшысына, кәсіптік бағыты бойынша – аудандық (қалалық) және облыстық білім басқармаларында психологиялық қызметтің жұмысына жетекшілік ететін маманға бағынады.

Мектеп психологы оқушылармен, ата-аналармен, педагогикалық ұжыммен, мектеп әкімшілігімен жұмысты төмендегі негізгі бағыттары бойынша жүзеге асырады: психодиагностика, психопрофилактика, психологиялық ағарту, дамыту-түзету (коррекция) жұмыстары және психоконсультация.

Психопрофилактикалық жұмыс - бұл педагогтар, оқушылар мен ата-аналарды қажетті психологиялық білімді қалыптастыру, баланың әрбір жас кезеңінде толыққанды психологиялық дамуы үшін жағдай жасау және де тұлға ретінде қалыптасу барысында кездесуі мүмкін түрлі ауытқушылықтардың алдын-алу.

1. сынып жетекшісімен бірлесе отыра, оқушылар туралы мәліметтер жинақтайды:
 - дарынды оқушы;
 - озат оқушы;
 - үлгермеуші оқушы;
 - «қиын» оқушы мәселесі;
2. Сабақтарға қатысады:
 - оқушының жалпы білім деңгейін анықтау мақсатында;
 - оқушының психикалық процестеріне, мінез-құлық, темперамент ерекшеліктеріне зерттеу жүргізу мақсатында;
 - мұғалімдерге педагогикалық-психологиялық ұсыныстар беру мақсатында;
3. Оқудан тыс шаралар ұйымдастырады:
 - оқушылар үшін психотерапиялық ойындар мен тренингтер өткізу;
 - педагогикалық-психологиялық консилиумдар өткізу;
 - оқушының мамандық тандауы мен кәсіби бейімделуін зерттеу;
 - оқушының жеке психологиялық ерекшеліктерін зерттеу;
4. Педагогикалық ұжым үшін психологиялық мазмұнда тұрақты семинарлар өткізу.

Бұл бағыттың міндеттері тұлғаның психологиялық білімге деген мұқтаждықтарын дамыту қажеттілігімен анықталады, оларды жеке, топтық жұмыс барысында немесе өзінің жеке дамуына ерекше мән бергенде қолдануға болады, әр жас ерекшелік кезеңінде тұлғаның толық психикалық жетілуі үшін жағдай жасалуы керек, және интеллектінің қалыптасу кезінде болатын өзгерістерді уақтылы ескертуі керек.

Психодиагностикалық жұмыс – оқу-тәрбие үдерісіне қатысушы субъектілерді психологиялық-педагогикалық тұрғыдан терен зерттеу, оқушылардың индивидуалды жеке даралық ерекшеліктерін және дамуындағы ауытқушылықтардың себебін анықтау. Психодиагностикалық жұмыстарды психолог мынадай мақсатта жүргізе алады:

- психикалық дамудың жас ерекшелікке сәйкес келуін анықтау;
- әрбір оқушымен жеке жұмыс жүргізу мақсатында олардың қабілетін анықтау;
- оқушылардың мінез-құлқының бұзылу себебін анықтау;
- оқушылардың ересектермен, өз құрбыларымен қарым-қатынасының мазмұнын, қарым-қатынастың бұзылуының кейбір психологиялық себептерін анықтау.

Дамыту-түзету (коррекциялық) жұмыстары - бұл баланың өз жас ерекшеліктеріне сай дамуына психологтың белсенді әсер етуі, балаларды оқыту мен тәрбиелеуде, олардың ұжымына көмек көрсету. Ол үшін психолог:

- оқушының жүйке жүйесінің бұзылуының себептерін анықтайды.
- әрбір психикалық ауытқушылықтардың мазмұнына байланысты коррекциялық (түзету) жұмыстың бағдарламасын жасау.
- шұғыл шара алатындай жанұя жағдайы қиын жасөспірімдерге психологиялық көмек көрсетудің бағдарламасын жасау.
- психокоррекциялық жұмысты ата-аналармен, педагогикалық ұжыммен бірлесе отырып жүргізу.
- психокоррекциялық жұмыстар барысында оқушылармен жұмыс формаларын түрлендіріп отыру (ойын тренингтері, имитациялық ойындар, түрлі маңызды ситуацияларды шешу және т.б. тапсырмалар) қажет.

Консультациялық жұмыстар (кенес беру) - бұл ересектер мен балаларға дамыту оқыту және тәрбиелеу мәселелері бойынша кенес беру. Психологиялық кенес беру технологиясы - бұл эмоционалды жауап қайтару, мағынаны анықтау, бұл мәселені рационализациялау және оны шешу нұсқаларын табуға психологиялық жағдай тудырудың мақсатты процедурасы (клиенттің мәселесі мен жағдайына шартталған).

Психологиялық кенесті әр түрлі адамдар қажет еткендіктен түрлі көмек көрсетілу негізінде психологиялық кенес беруді клиенттің жеке тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты келесі түрлерге бөлеміз

1. Жеке (интимдік) психологиялық кенес беру. Кенес берудің бұл түрі тұлға ретінде адамды терен ойландыратын мәселелер төңірегінде өткізіледі. Мысалға, психикалық ауытқуларға ұшырағандар, психогенді ауруға шалдыққандар және де өз-өзіне ырзалықпен қарамайтын адамдар, төсек қарым-қатынасына көңілі толмайтын адамдар бұл кенестің түрін қажет етеді.

2. Отбасылық кенес беру. Кенесудің бұл түрі жеке отбасында немесе жақындарының отбасында туындаған мәселелерге байланысты сұрақтар төңірегінде өткізіледі. Мысалға: болашақ жарын тандау, отбасында дұрыс оптималды қарым-қатынас құру, отбасынан тыс дауды шешу, әйелі мен күйеуінің туысқандарымен қатынасы және ажырасуға байланысты себептер төңірегінде жүгінеді.

3. Психологиялық-педагогикалық кенес беру. Кенес берудің бұл түрі баланы тәрбиелеу мен оқыту, педагогикалық жетекшілік ету және де балалар мен ересектер топтары мен ұжымдарын басқару мәселесі төңірегінде өтеді.

4. Искерлік кенес беру. Кенес берудің бұл түрі болашақ манадық тандау, еңбек қабілетінің ерекшеліктері және де келіссөз жүргізу сияқты мәселелер төңірегінде өткізіледі.

Психологиялық ағарту - бұл психологтың кәсіби қызметінің бүкіл жүйесі болып табылады. Ол білім беру мекемелерінде ұйымдастырылатын баланы оқыту, тәрбиелеу және табысты дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық жағдай жасауға бағытталған. (Р.М.Битянов)

Бала өзара әрекеттестіктің белсенді қатысушысы болып табылады. Педагогтар жалпы мәдени және әлеуметтік құндылықтар-ды бере отырып балаларды дамытудың белгілі бір жолына бағыт-тайды: олардың рөлдері қалыптастырушы сипат алады. Ата-аналар жалпы мәдени құндылықтар мен басқарушылық функцияны атқарушылар болып табылады. Психолог балалардың ата-аналар-дың және педагогтардың көмегімен өздері тандап алған жолмен нәтижелі әрекет етуіне жағдай жасайды.

Психолог өзінің практикалық қызметінің-оның құқықтары мен міндеттері, іс-әрекетінің негізгі бағыттарын, мақсаттары мен міндеттерін регламенттеуші нормативтік-құжаттарды басшылыққа ала отырып жүзеге асырады. Осындай негізгі құжаттардың бірі-психологиялық қызмет туралы ережелер болып табылады.

Психологиялық сүйемелдеу - бұл психологтың кәсіби қызметінің бүкіл жүйесі болып табылады. Ол білім беру мекемелерінде ұйымдастырылатын баланы оқыту, тәрбиелеу және табысты дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық жағдай жасауға бағытталған.

Ата-аналар жалпы мәдени құндылықтар мен басқарушылық функцияны атқарушылар болып табылады. Психолог балалардың ата-аналар-дың және педагогтардың көмегімен өздері тандап алған жолмен нәтижелі әрекет етуіне жағдай жасайды.

Психологтың құжаттары:

- Орта білім беру ұйымдарында психологиялық қызметтің жұмысын ұйымдастыру қағидасы;

- Білім беру ұйымының басшысымен бекітілген Психологиялық қызметтің перспективті жұмыс жоспары;

- Психологиялық диагностикалау, психологиялық тренингтер және дамыту мен түзету жұмысының бағдарламалары;

- Психологиялық сабақтардың, тренингтердің және басқа да жұмыс түрлерінің әдістемелік әзірлемелері;

- Психодиагностикалық әдістемелердің деректер банкі және тізбесі;

- Білім алушылардың психологиялық дамуының жеке карталары; топтық психологиялық портреттері;

- Психологиялық зерттеудің нәтижелері, қорытындысы мен ұсынымдары;

- Психологиялық қызметтің жұмыс түрлерін есепке алып тіркеу журналы (психодиагностикалар, дамыту, түзету, ағартушылық, сараптамалық, әдістемелік, жеке және топтық консультация беру, психологиялық қызметке сұраныс беру).

Психологиялық қызметтің негізгі бағыттары мен психолог жұмысының негізгі типтері мыналар: психодиагностика, психопро-филактика, дамыту, түзету(коррекция) жұмыстары және психокон-сультация.

Психопрофилактикалық жұмыс-бұл педагогтар мен бала-ларды қажетті психологиялық білімді қалыптастыру, баланың әрбір жас кезеңінде толыққанды психологиялық дамуы үшін жағдай жасау және де тұлға ретінде қалыптасу барысында кездесуі мүмкін түрлі ауытқушылықтардың алдын-алу.

Психодиагностикалық жұмыс-мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларды психологиялық-педагогикалық тұрғыдан терең зерттеу, оның индивидуалдық ерекшеліктерін және дамуындағы ауытқушылықтардың себебін анықтау.

Дамытушылық және түзетушілік(коррекциялық) жұмыстар-бұл тұлға мен баланың өз жас ерекшеліктеріне сай дамуына психологтың белсенді әсер етуі, балаларды оқыту мен тәрбиелеуде, олардың ұжымына көмек көрсету.

Консультациялық жұмыстар - бұл ересектер мен балаларға дамыту оқыту және тәрбиелеу мәселелері бойынша кеңес беру.

Психологиялық сүйемелдеу - бұл психологтың кәсіби қызметінің бүкіл жүйесі болып табылады. Ол білім беру мекемелерінде ұйымдастырылатын баланы оқыту, тәрбиелеу және табысты дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық жағдай жасауға бағытталған.

Бала өзара әрекеттестіктің белсенді қатысушысы болып табылады. Педагогтар жалпы мәдени және әлеуметтік құндылықтарды бере отырып балаларды дамытудың белгілі бір жолына бағыттайды: олардың рөлдері қалыптастырушы сипат алады. Ата-аналар жалпы мәдени құндылықтар мен басқарушылық функцияны атқарушылар болып табылады. Психолог балалардың ата-аналардың және педагогтардың көмегімен өздері таңдап алған жолмен нәтижелі әрекет етуіне жағдай жасайды.

Психолог өзінің практикалық қызметінің құқықтары мен міндеттері, іс-әрекетінің негізгі бағыттарын, мақсаттары мен міндеттерін регламенттеуші нормативтік-құжаттарды басшылыққа ала отырып жүзеге асырады. Осындай негізгі құжаттардың бірі-психологиялық қызмет туралы ережелер болып табылады.

Психологтың жұмыс технологиясы мен әдісінің жалпы классификациясы. Адамзат қызметінің кез-келген жаңа саласы сияқты, практикалық-психологияда өзіндік технологиялар мен жекелік әдістерін өңдеп, жанартып, дамытып отырады немесе өзгеде пәндердің яғни психология мен педагогиканың түрлі салаларының, әлеуметтанудың, медицинаның және тағы басқалардың әдістерін қолданады.

«Психология» түсінігі түрлі мағыналарда қолданылады. Бір жағынан, адамзат тәжірибесін, білім, біліктілігін материализациялау әдісі болса, 2-жағынан еңбекте сапалы нәтижеге қол жеткізу мақсатында, құрал-жабдықтарды жүйелі қолдану. Технологияның өзіндік белгісі мақсаттары мен мазмұнының, формалар мен әдістердің және іс-әрекет нәтижесінің бірлігі болып табылады.

Әлеуметтік-психологиялық технологиялар - бұл әртүрлі әлеуметтік топтағы адамдардың мінез-құлқына әсер ететін әлеуметтік-психологиялық құбылыстар болып табылатын, диагностикалық және корекциялық процедуралар.

Әлеуметтік педагогикалық технологиялар - бұл іс-әрекеттің әлеуметтік бағдарланған түрлеріне және жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделу, оның әлеуметтену процесінде қоғам мүшесі ретінде адамның іс-әрекетіне, мінез-құлқына және санасына мақсатты ықпал ететін, педагогикалық әдістер мен тәсілдердің жиынтығы.

Психология-педагогикалық технологиялар – бұл психологиялық мәселелерді шешуге бағытталған оқу және тәрбие құралдары мен әдістерінің, мазмұнының белгілі жүйесі.

Әлеуметтік-медициналық технологиялар - бұл адам денсаулығын сақтауға және салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған, ықпал етудің әлеуметтік және медициналық өзара байланысты әдістері мен тәсілдердің жиынтығы.

Психотехнологиялар - бұл объектісі нақты тұлғаның психикалық шынайылығы, ал пәні-адам мінез-құлқына әсер ететін бұл психологиялық нақтылықтың кез-келген шектерінің өзгерісі болып табылатын диагностикалық, позициялық-дамытушылық және психотерапиялық процедуралар.

Психологиялық диагностика технология ретінде – бұл психологиялық диагноз қою мақсатында тұлға немесе топ туралы ақпарат жинау сәйкес әдістер көмегімен жүретін, сананың арнайы ұйымдастырылған процесі.

Даму технологиясы баланың индивидуальды мүмкіндіктері мен жас талаптары мен сәйкестікте психикалық процестердің, қасиеттердің және тұлға сапаларының қалыптасуына бағытталған.

Психопрофилактика технологиясы-бұл диагностикалық ортаның психогигиенасын, бала дамуының оптималды әлеуметтік жағдай жасауға бағытталған, психология-педагогикалық өлшемдер жүйесі. Профилактика-бұл бала дамуында кез-келген жетіспеушілік тудыратын сыртқы себептері, факторлары және шарттарын жою мен байланысты ескерту шаралары. Ол әлі туындамаған мәселені шешуді қарастырады. Мысалы, көптеген ата-аналар және мұғалімдер баланың белсенділігін дамытуға талпынады, таңдау еркін береді оның көзқарасын және өз бетіншелігін мойындайды, мұнымен әлеуметтік инфантилизм және енжарлықты ескертеді. Кейбір профилактикалық шаралар тікелей мәселе пайда болуының алдын-да қолданылады. Осылайша, балада әлеуметтік – этикалық сипаты және білім дағдылары, білімдегі бос жіберулер байқалған кезде ол-армен әлеуметтік-педагогикалық босансуын ескертетін жеке жұмыс жүргізіледі [12].

Пайда болған мәселеге қатысты қолданылатын профилактикалық шаралар, жаңаларының пайда болуын ескертеді. Мысалы, психолог баланың негативті тұлғалық қасиетінің дамуын тоқтатып, жеке мінез-құлықтың жетіспеушіліктерімен жұмыс істейді. Алғашқы екі бағытты жалпы профилактикаға, ол үшіншісін арнайы профилактикаға жатқызуға болады. Арнайы профилактикалық шаралар жүйесіне, белгілі міндетті шешуге бағытталған, девиантты мінез-құлық, үлгермеушілік және тағы басқа профилактикасын атауға болады.

Психологиялық ақпараттандыру технологиясы өзінің мазмұны бойынша педагогикалық, оқытушы болып табылады. Психологтың оны қолдану кезіндегі құралдар педагогикалық (әңгіме, лекция, мәселелі жағдайды талдау, іскерлік ойын) және психологиялық (диагностикалық және консультативті әңгіме, «сенім телефоны» және т.б) болуы мүмкін.

Психологиялық кеңес беру технологиясы-бұл эмоционалды жауап қайтару, мағынаны анықтау, бұл мәселені рационализациялау және оны шешу нұсқаларын табуға психологиялық жағдай тудырудың мақсатты процедурасы (клиенттің мәселесі мен жағдайына шартталған).

Балалар мен жеткіншектердің әлеуметтік – психологиялық бейімделу технологиясы-бұл баланың және толық педагогикалық процестің барлық субъектілерінің мақсатқа бағатталған өзара байланысты іс-әрекеті.

Психологиялық коррекция және психотерапия технологиясы-бұл психология – педагогикалық себептерді немесе жетіспеушіліктерді жоюға бағытталған психологиялық немесе психотерапиялық құралдар жүйесі. Оны қолданудың нәтижесі баланың күйіне, іс-әрекетіне, қатынасына және мінез-құлқына позитивті әсер ететін, баланың психикасындағы өзгерістер болып табылады.

Балалар мен жеткіншектердің әлеуметтік-психологиялық реабилитациясының технологиясы - әлеуметтік субъекті ретінде қалыптастыруға қабілетті, оларды қоғамға (отбасы, мектеп, сынып, құрбылар ұжымы) бейімдейтін, қосатын, қайтаратын мақсатты бағытталған жүйелі процесс.

Психологиялық реабилитация аспектісінде қандай да бір бұзылыстар кейінгі баланың психологиялық құбылыстары маен қабілеттерін қайта қалыптастыру сияқты процестер қаралуы мүмкін. Нәтижесінде баланың жасына және орта талабына жауапты нормалары, мінез-құлқы мен психикасында тепе-теңдік қалыптасады. Бұл тәрбие мен оқыту жағдайындағы қатынас пен баланы әрекет (ойын, оқу) субъектісі ретінде қалыптастыру кезінде ғана мүмкін. Бұл жағдайда реабилитацияны жиі қайта тәрбиелеу деп атайды.

Білім беру мекемелерінде әлеуметтік-педагогикалық реабилитация мына шеңберде қолданылады: балалар мен жеткіншектерге қатысты, мектептік және отбасылық репрессияларды жеңу; оған құрбылары жағынан жасалған обструкцияны жеңу; олардың қарым-қатынас пен мінез-құлқын түзету; қақтығыстық жағдайларды шешу.

Психологиялық қолдау технологиясы- бұл жалпы педагогикалық процестің барлық мүшелерін оптималды әлеуметтік-психологиялық жағдайлармен қамтамасыз ету мақсатында бала тұлғасының толық дамуын және психологиялық денсаулығын сақтау үшін жүзеге асырылатын түрлі технологиялармен ұсынылған өзара шартталған және өзара байланыс әрекеттерінің кешені.

Қарастырылған технологиялар негізінде нақты әдістердің мақсатты байланысы жатыр. Кез-келген жағдайда психолог өзінің кәсіби әрекет бағдарламасын құрал-жабдықпен қамтамасыз ету міндетімен соқтығысады, оған атакты әдістер қорын талдауға және олардың ішінен адекваттыларын таңдауына тура келеді.

Психологиялық тәжірибеде әдіс-бұл практикалық психологиялық міндеттерді шешетін тәсілдердің жиынтығы. Практикалық психологияда негізгі әдістерді жіктеу екі параметрге негізделген: ауыспалы мағынада (педагогикалық, әлеуметтік-педагогикалық, жеке психологиялық) және кәсіби әрекет бағытында (психологиялық сараптама, психокоррекция және т.б.). Жеке психологиялық әдістер ішінде психодиагностикалық, психо-коррекциялық, кеңес берумен психотерапия әдістерін бөліп алуға болады. Кейбір жағдайларда психолог сол немесе басқа технологияларды жүзеге асыра отырып, басқа саладағы ауыспалы әдістерді пайдаланады. Мысалы, ол психологиялық ақпараттандыруда лекция, әңгіме, психологиялық тақырыптарға іскерлік ойындар мен практикумдарды қолдана алады.

Технологияларды толық меңгеру педагог – психологқа кәсіби шеберлік деңгейіне көтерілуге мүмкіндік береді. Психолог қолданған технология сипаты баланың мәселесіне байланысты, оның тұлғалық ерекшеліктеріне, тәрбиелік жағдайына, әлеуметтік бейімделу деңгейіне, психологиялық әрекет пәніне, маманның мүмкіндіктеріне және басқа да параметрлерге байланысты ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Питюков В.Ю. Педагогическая технология в процессе профессиональной подготовки учителя: Автореф. Дис. ... канд. пед. наук. М., 1994.
- 2 Қадірова Б.Н. Оқушылардың шығармашылық әрекетін дамытудың кейбір ғылыми-педагогикалық проблемасы // Білім. 2005. №1. 16-б.
- 3 Оспанова Б.А. Бәсекеге қабілетті маманның кәсіби-креативті әлеуетін дамыту аспектілері // Қазақстан жоғары мектебі. - А., 2005. №2.
- 4 Кумбс Ф. Кризис образования в современном мире. Системный анализ. М.: Прогресс, 1970.
- 5 Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989.

СОЦИОМЕТРИЯ - КОМПЛЕКС МЕТОДОВ ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СТРУКТУРУ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

А. Мухаметсеитова

магистрант Академии Кайнар, г. Алматы, Казахстан

Социометрический метод в социологии является эффективным средством выявления подобных проблем. Он неоднократно был апробирован, и с его помощью оперативно можно установить существующие взаимосвязи и дать им характеристику. Социометрический метод создал Дж. Л. Морено – американский ученый, исследователь природы человеческих групповых отношений. Существует несколько подходов к определению данного понятия. Во-первых, социометрический метод представляет собой систему диагностики эмоциональных связей, отношений или взаимных симпатий между членами одной группы. Кроме того, в процессе исследования измеряется степень разобщенности-сплоченности группы, выявляются признаки симпатии-антипатии членов сообщества по отношению к авторитетам (отвергнутые, лидеры, звезды).

Ключевые слова: социометрия, метод исследования, межличностные отношения, симпатия, антипатия, социограмма.

В любой социальной группе всегда имеется психологическая структура неофициального или неформального порядка, формирующаяся как система межличностных отношений, симпатий и антипатий. Особенности такой структуры во многом зависят от ценностных ориентации участников, их восприятия и понимания друг друга, взаимооценок и самооценок. Для социометрического исследования важно, чтобы любая структура неформального характера всегда в тех или иных отношениях проецировалась на формальную структуру, то есть на систему деловых, официальных отношений, и тем самым влияла на сплоченность коллектива, его продуктивность.

Социометрией называется комплекс методов (опрос и анализ), позволяющих исследовать неформальную структуру межличностных отношений, всегда возникающую в группе, существующей определенно долгое время. Основоположник социометрии Дж. Морено (1892—

1974) полагал, что знание невидимой неформальной структуры позволяет эффективно организовать управление группой, установить контроль над личностью.

Область применения:

- как средство активного управления групповой деятельностью;
- использование в кризисных моментах, при экстремальных условиях;
- использование метода в комплексе с другими.

Возможности метода:

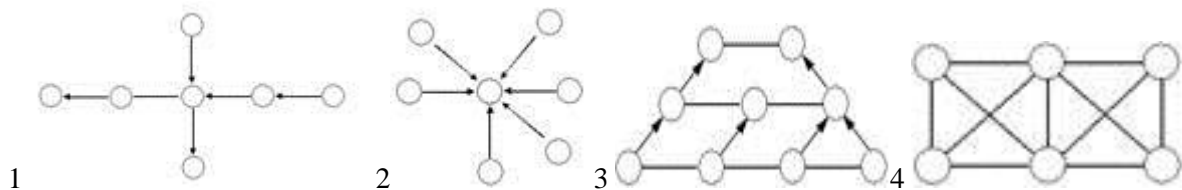
1. Позволяет анализировать внутригрупповые отношения, изучать структуру микрогрупп в коллективе и положение в нем отдельных членов;
2. Оценит психологическую совместимость;
3. Измерить степень сплоченности и разобщенности группы (уровень группового единства);
4. Позволяет выявить социометрические позиции, т. е. авторитета членов группы, по признаку симпатии - антипатия;
5. Обнаружение групповых подсистем, образований группы, во главе которых могут быть свои неформальные лидеры.

Ограничения:

1. Используется для диагностики только в малых группах;
2. Социометрия не может рассматриваться как полная характеристика внутригрупповых отношений, т. к. она ограничена выделенными критериями;
3. Надежность процедуры определяется правильностью выбора критерия.

Протекает социометрическая процедура как опрос, при котором человеку в устной или анкетной форме (такая анкета называется социометрической карточкой) задается 7—8 вопросов по поводу личных взаимоотношений. К примеру, вопросы могут быть такими: Кто из членов вашего коллектива пользуется наибольшим авторитетом? С кем бы вы хотели провести грядущие новогодние праздники? Кого бы вы желали видеть в роли бригадира (старосты)? С кем бы вы делились своими личными переживаниями? Эти и прочие вопросы следует ставить и в отрицательной форме. Смысл подобного опроса в том, чтобы заставить человека называть других членов группы в положительном и отрицательном значении.

Полученная информация подвергается анализу через сведение в социоматрицы и социограммы и расчет социометрических индексов. *Социоматрица* – это таблица, в которую заносятся отметки о положительных и отрицательных выборах, подсчитывается количество тех и других для каждого случая и общее количество выборов. *Социограмма* позволяет систему симпатий-антипатий выразить графически посредством общепринятых обозначений. *Социометрические индексы* (всего их около 30) используются для сравнения групп, для определения числовых характеристик целостной конфигурации выборов в группе.

Основные типы социограмм:

1 – *Цепь или пучок цепей*. Это тип неразвитой группы, связи в ней слабы, люди мало интересуются как друг другом, так и группой в целом. Как правило, это группы на ранних этапах своего становления.

2 – *Звезда*. В таких группах ярко выражен центр тяготения, лидер. Это схема, характерная для различных клик, команд, образований сектантского типа.

3 – *Дерево*. Эта группа имеет бюрократический принцип построения. В ней можно четко выделить подгруппы и уровни, иерархию авторитета. Такие группы хорошо управляемы и очень устойчивы.

4 – *Сеть*. Эта группа демократического устройства, с равноправным положением членов. Такая группа имеет способность к самоуправлению, ее члены взаимозаменяемы.

Анализ социограммы заключается в отыскании центральных, наиболее влиятельных членов, затем взаимных пар и группировок. Группировки состояются из взаимосвязанных лиц,

стремящихся выбирать друг друга. Наиболее часто в социометрических измерениях встречаются положительные группировки из 2, 3 членов, реже из 4 и более членов.

Виды социограмм:

1. Произвольного вида - иллюстрирующие комбинацию установок, отношений, связей с наиболее удобным или оптимальным изображением членов групп;

2. Круговые - все участники группы изображаются симметрично на одной окружности, а связи между ними изображаются внутри данной окружности.

3. Концентрические или мишеневые - символы всех членов групп располагаются на вписанных друг в друга концентрических окружностях таким образом, чтобы в центре оказались те, кто обладает более высоким положительным статусом «звезды».

4. Локограмма - расположение символов отражает их реальное местоположение в той или иной ситуации (отражает распределение индивидов на производстве).

5. Вид звезды, цепи, триады, тетрады и т. д.

Использование социометрии позволяет проводить измерение авторитета формального и неформального лидеров для перегруппировки людей в командах так, чтобы снизить напряженность в коллективе, возникающую из-за взаимной неприязни некоторых членов группы. Социометрическая методика проводится групповым методом, ее проведение не требует больших временных затрат (до 15 мин.). Она весьма полезна в прикладных исследованиях, особенно в работах по совершенствованию отношений в коллективе. Но она не является радикальным способом разрешения внутригрупповых проблем, причины которых следует искать не в симпатиях и антипатиях членов группы, а в более глубоких источниках.

Литература:

1. Бондаренко А.Г. Социологическое исследование: методика опроса. Учеб.пособие / А.Г. Бондаренко. - Волгоград: ВолгГТУ, 2006. - 64 с.

2. Золотовицкий Р.А. Социометрия Я.Л. Морено: мера общения / Р.А. Золотовицкий // Социологические исследования. - 2002. - №4. - С. 103-113.

3. Морено Я.Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Я.Л. Морено; Пер. с англ. А. Боковикова. - М.: Академический Проект, 2001. - 384 с.

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ШКОЛЬНОЙ НЕУСПЕВАЕМОСТИ

С.Б. Омарова

кандидат педагогических наук, профессор, Академия Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

Целью данной статьи стало выявление и изучение причин неуспеваемости школьников младшего и среднего звена в школе Бакалавриат и поиск эффективных методов и приемов ее преодоления. Совместными целенаправленными усилиями администрации, психолога и учителей удалось выявить целый комплекс причин внешнего и внутреннего характера, влияющих на успешность школьников. Для того, чтобы добиться действенных успехов при обучении неуспевающих школьников, мы не только учитывали все особенности его индивидуального развития, но и постоянно искали и апробировали новые подходы. Было отмечено и родителями, и учителями, и самими школьниками, что ежедневное применение «Гимнастики мозга» в течение трех лет повысило мотивацию наших учеников к достижению высоких результатов в учебе.

Ключевые слова: *школьная неуспеваемость и отставание, кинезиологические упражнения, Гимнастика мозга, дистрофия, дислексия, нейропсихологическая коррекция*

Практическая психология долгие годы искала, как помочь детям, находящимся, в стрессовых ситуациях и испытывающим нерво – мышечные перегрузки в процессе обучения.

Предупреждение и преодоление неуспеваемости принадлежит к «вечным» проблемам школьной жизни. В основе лежит не одна, а несколько причин в комплексе [1-4].

«Неуспеваемость» – это несоответствие подготовки учащихся требованиям содержания образования, фиксируемое по истечении какого-либо значительного отрезка процесс обучения (неделя, четверть).

Отставание - это невыполнение требований (или одного из них), которое имеет место на одном из промежуточных этапов внутри того отрезка учебного процесса, который служит временной рамкой для определения успеваемости.

Неуспеваемость и отставание взаимосвязаны [5-7]. В неуспеваемости как продукте синтезированы отдельные отставания, она итог процесса отставания. Многообразные отставания, если они не преодолены, разрастаются, переплетаются друг с другом, образуют, в конечном счете, неуспеваемость.

Систематическая неуспеваемость ведет к педагогической запущенности, под которой понимается комплекс негативных качеств личности, противоречащих требованиям школы, общества. Это явление крайне нежелательное и опасное с моральной, социальной, экономической позиций. Педагогически запущенные дети часто бросают школу, пополняют группы риска. Неуспеваемость - сложное и многогранное явление школьной действительности, требующее разносторонних подходов при ее изучении.

Предупреждение неуспеваемости предполагает своевременное обнаружение и устранение всех ее элементов [8-10].

В основе неуспеваемости в школе всегда лежит не одна причина, а несколько, и часто они действуют в комплексе. Среди них можно обозначить: несовершенство методов преподавания, отсутствие позитивного контакта с педагогом, страх оказаться лучше других учеников, несформированность мыслительных процессов, недостаточность ресурсов (памяти, внимания, мышления), неумение пользоваться ресурсами внимания, памяти, мышления, отсутствие или недостаток мотивации.

Чтобы найти средство для преодоления неуспеваемости, надо знать причины, порождающие ее.

Исходя из общепринятых представлений, причины неуспеваемости могут быть как внешними, так и внутренними [11-12]. Внешние причины – это система социально-экономических, культурно-демографических факторов, влияющих на условия жизнедеятельности ребенка, среды его обитания, способов обучения и воспитания [13-15]. К внутренним причинам следует отнести группу факторов, связанных с индивидуальными особенностями социально-психологической адаптации ребенка к условиям школы, такими как особенности познавательной деятельности, физическое здоровье, личностные особенности.

Основные причины неуспеваемости в среднем и старшем звене:

1. Дефекты физического и психического развития.
2. Физическое состояние здоровых детей (болезни, ослабление организма, утомление).
3. Дефекты умственного развития — слабость мыслительных операций, неразвитость речи, воображения.
4. Возрастные особенности. Например, подростковому возрасту свойственны недисциплинированность, безответственность, некоторая переоценка своих возможностей, неусидчивость, неустойчивость устремлений, склонность к внеучебным занятиям и увлечениям.
5. Неудовлетворительные условия, в которых дети находятся в школе (отсутствие просторных помещений для отдыха, недостаток свежего воздуха и т.д.).
6. Недостатки воспитательной работы — формальные требования к учащимся, неверие в их силы, отсутствие индивидуального подхода.
7. Недостаточно сознательное отношение родителей к образованию, недостатки семейного воспитания (неправильное стимулирование учения детей, низкий культурный уровень родителей и т.п.).
8. Недостаточный уровень культуры педагогов, низкая методическая квалификация, направленность личности.

Проблема неуспеваемости волнует и педагогов нашей школы. Учителя понимают, что необходима оптимизация учебно-воспитательного процесса, и видят несколько путей преодоления неуспеваемости:

1. Педагогическая профилактика - поиски оптимальных педагогических систем, в том числе применение активных методов и форм обучения, новых педагогических технологий, проблемного и программированного обучения, информатизация педагогической деятельности.

2. Педагогическая диагностика - систематический контроль и оценка результатов обучения, своевременное выявление пробелов. Для этого применяются беседы учителя с учениками, родителями, наблюдение за трудным учеником с фиксацией данных в дневнике

учителя, проведение тестов, анализ результатов, обобщение их в виде таблиц по видам допущенных ошибок.

3. Педагогическая терапия - меры по устранению отставаний в учебе.

4. Воспитательное воздействие. Поскольку неудачи в учебе связаны чаще всего с плохим воспитанием, то с неуспевающими учениками должна вестись индивидуальная планируемая воспитательная работа, которая включает и работу с семьей школьника.

Педагоги разработали и применяют в своей деятельности методы стимулирования учебных мотивов:

1. Волевые (предъявление учебных требований, создание познавательных затруднений, информирование о результатах обучения).

2. Эмоциональные (поощрение, создание ярких наглядно-образных представлений, создание ситуации успеха).

3. Познавательные (развитие познавательного интереса, опора на жизненный опыт, использование творческих заданий).

4. Социальные (поиск контактов и сотрудничества, создание ситуации взаимопомощи, заинтересованности в коллективной работе).

Очень полезными и эффективными оказались кинезиологические упражнения, которые применяют наши учителя и эти упражнения ребята выполняют с удовольствием.

Исследуя в процессе обучения мышление у слабоуспевающих мы пришли к выводу, что дети не умеют делать дедуктивные умозаключения, для них трудно произвести обобщение на основе выделения существенных признаков, особенно если таких признаков несколько. Отмечены также трудности при проведении соотносительного анализа; уровень абстрагирования и обобщения, ниже того, который требуется для продуктивного решения проблемы [15].

Развитие словесно-логического мышления у неуспевающих учащихся значительно отстает от наглядно-действенного, что приводит к непониманию формулировок правил, к формальным знаниям. Такие ученики, легко воспроизводят отдельные детали чертежа теоремы, а в доказательстве пропускают главное. Указанные особенности психических процессов тесно связаны и со слабой самоорганизацией этих школьников, неумением произвольно управлять вниманием, нежеланием и неумением прилагать усилия для его концентрации. Следствием этого является систематическая интеллектуальная недогрузка, которая приводит к начительному снижению уровня умственного развития.

В большинстве случаев низкая обучаемость, объясняется либо отклонениями, лежащими в пределах нормы, либо временной задержкой психического развития. Это столь же естественно, как то, что один ребенок растет до поры до времени несколько медленнее других, отставая от средней возрастной нормы. [10-14].

Дисграфия (ошибки при письме, не связанные с грамотностью – пропуски букв, зеркальное написание букв, замена букв), неразборчивый почерк, дислексия (трудности с чтением), трудности с математикой, запоминанием, усвоением информации, воспроизведением знаний – все это является последствием нарушений деятельности головного мозга. И проблемы необходимо решать, прежде всего, на этом уровне или параллельно. Такие нарушения могут происходить на этапе внутриутробного развития, при родах, в послеродовой период до 3 лет, когда активно формируются все отделы мозга, обеспечивающие человеку легкое взаимодействие с миром, легкое усвоение знаний в будущем.

Созревание мозга ребенка осуществляется благодаря его активной сенсомоторной деятельности. То есть, если ребенок активно и хорошо двигается, проходит все стадии развития от рождения, лежания на спине, поворота на бок и живот, ползанья по-пластунски, поднятия головы, сидения, ползанья на четвереньках, ходьбы с помощью взрослого до самостоятельной ходьбы, то и развитие всех структур мозга происходит планомерно, активно, последовательно, органично и целостно.

Вы только представьте себе, если ребенок пропускает хотя бы одну из стадий естественного развития, например, ребенок не доползал, то это в большинстве случаев вызывает трудности с чтением и письмом. Поскольку именно на стадии ползанья, с помощью перекрестно-латеральных движений тела, совершаемых ребенком, формируются необходимые связи между двумя полушариями мозга, которые определяют возможность ребенка хорошо писать, свободно читать на момент обучения в начальной школе появилась новое направление образовательная Кинезиология, использующая различные двигательные, дыхательные и энергетические

упражнения для развития, здоровье сбережения и коррекции в обучении и психоэмоциональном развитии детей и подростков.

«Кинезиология» происходит от греческого «кинезис» - движение, наука о движении. Основателями Образовательной кинезиологии являются американские педагоги, доктор наук Пол Деннисон и Гейл Деннисон [19]. В начале 1990-х гг. в рамках этого направления они создали программу «Гимнастика Мозга», которая позволяет эффективно и в корректной форме определить причины возникновения тех или иных трудностей (в обучении, профессиональной деятельности, во взаимоотношениях), болезненных состояний, стрессов, неудач и выявить оптимальные пути их устранения. [20].

Ребенок, проходит обучение с помощью определенных упражнений, балансирует все процессы в теле, координирует работу обеих полушарий мозга, включает совместное интегрированное взаимодействие интеллекта и тела.

Простые и эффективные упражнения на каждый день применимы для снятия усталости, поднятия энергетики организма и помогают в различных стрессовых ситуациях, способствует лучшему усвоению материала: написанию, чтению, запоминанию. Система упражнений «Гимнастика Мозга» корректно и точно определяет причины возникновения тех или иных трудностей, болезненных состояний, стрессов, неудач, и выявляет, каким наилучшим способом мы можем достичь наших истинных целей. Один из методов диагностики – «нейрофизический тест» сокращенной мышцы тела, 90-100% достоверность которого научно доказана.

Одним из лучших решений по снижению стрессового состояния в процессе нашей жизни является соблюдение законов естественного развития.

Пол и Гейл Деннисоны обнаружили огромные возможности физических движений, которые могут быть использованы для успешного развития и обучения ребенка. Их выдающееся открытие в области движения и механизмов интеграции мысли и движения состоит в выявлении двух принципиальных типов движений.

Одной из основных проблем младшей школы является гиподинамия учащихся в период школьного обучения. Гиподинамия - это ограничение двигательной активности, приводящее к нарушению жизненно важных функций организма (состоянию опорно-двигательного аппарата, системы кровообращения и дыхания).

Проблема усугубляется наличием серьезных заболеваний, среди которых - нарушение осанки, патология сердечно - сосудистой системы, неврологические диагнозы, в том числе СДВГ. Ученикам с подобными проблемами здоровья очень сложно и небезопасно целый урок находиться в одной статической позе, сидя за партой. Вся сложность заключается не только в ограниченной двигательной активности в течение самого учебного процесса, но и в недостаточной подвижности детей в течение всего дня: сидение за партами в группе продленного дня, компьютерные игры и просмотр телевизионных телепередач в домашней обстановке.

Таким образом, в современном процессе обучения возникает необходимость в активном использовании здоровьесберегающих и здоровьеразвивающих технологий. Не составляют исключения занятия с логопедом, проводимые во второй половине дня и являющиеся дополнительной нагрузкой для детей. Педагог должен продумать организацию выполнения заданий с использованием движений и поставить перед собой серьезный вопрос: как объединить в процессе коррекционно-развивающего обучения движение и речь?

Работы А.Н. Леонтьева, А.Р. Лурии, И.М. Сеченова, доказывали как велико влияние манипуляций мелкой и общей моторики на развитие функций нервной деятельности, на развитие личности в частности. Коррекционно-развивающая работа логопеда, направленная от активного движения к мышлению, должна стимулировать регулирующую и координирующую роль нервной системы и при этом развивать речевую функцию. Возникает необходимость применения в коррекционно-развивающей практике подхода, который реализуется посредством решения следующих задач:

- дает возможность активно двигаться во время выполнения логопедического занятия;
- организует ритмическую активность манипуляции рук и общей моторики;
- поддерживает познавательную активность на высоком уровне;
- обеспечивает режим смены динамических поз во временных и содержательных рамках занятия;
- развивает пространственные ориентировки;
- вносит разнообразие в процесс обучения для поддержки мотивации и высокого уровня работоспособности.

Существует отдельная наука о развитии умственных способностей и физического здоровья через определенные двигательные упражнения, улучшающие обучаемость на уровне работы целостного мозга - образовательная кинестетика.

Гимнастика Мозга представляет собой простые и доставляющие наслаждение движения и упражнения, которые мы используем с нашими учениками на логопедических занятиях для улучшения учения на уровне работы целостного мозга. Эти упражнения помогают облегчить все виды учения и, особенно, - в усвоении учебных навыков.

Слово “Образовательная” заимствовано из латинского “Educare” и означает “вытягивать” (воспитывать). Слово “Кинезиология” от греческого корня “Kinesis” - “Движение” означает учение о движении тела человека. Образовательная Кинезиология - это система, помогающая обучающимся любого возраста раскрывать те возможности, которые заложены в нашем теле.

Для преодоления учебной неуспеваемости создается комплекс упражнений, направленных на повышение мотивации, увлеченности, на подкрепление, тренировку и “запечатление” учения. Такие тренировки мозга до определенной степени оказываются эффективными, тем не менее, почему же одни учащиеся преуспевают очень хорошо, а другие нет? Некоторые дети, как выявляет Образовательная Кинезиология, стараются настолько чрезмерно, что “отключают” механизмы интеграции мозга, необходимые для полноценного учения. Информация поступает в задние отделы мозга человека и “живет” там в форме “запечатления”. Далее она проходит в его передние отделы и получает форму “выражения”. Однако информация не всегда может быть доступна передним отделам мозга, и тогда неспособность выразить то, что было заучено, ведет ученика к синдрому неуспешности.

Решение проблемы не успешности, как свидетельствуют исследования по Образовательной Кинезиологии, состоит в том, чтобы использовать работу целостного мозга в процессе учения. Этого можно достигнуть с помощью двигательных процедур переобучения мозга и упражнений Гимнастики Мозга, которые дают возможность задействовать учащимся те участки мозга, которые раньше не участвовали в учении. Как только дети обнаруживают, каким образом можно одновременно получать информацию и выражать себя, изменения в их учении и поведении часто происходят очень быстро и основательно.

Открытия доктора Пола И.Деннисона и Гейл Деннисона “Гимнастика мозга” основаны на понимании взаимосвязи физического развития, языкового становления и учебных достижений личности:

Гимнастика мозга представляет собой простые и доставляющие удовольствие движения и упражнения, они помогают обучающимся любого возраста раскрывать те возможности, которые заложены в нашем теле. Несколько минут (5-7 минут) занятий дают высокую умственную энергию.

Дети ненавидят читать, писать, учиться и любят целыми днями смотреть телевизор? С помощью гимнастики мозга у них появится энергия к учебе.

Учителя школы Бакалавриат, работают по предлагаемой методике и обучают этим упражнениям ученика с тем, чтобы он самостоятельно, в нужный момент, мог выполнить набор соответствующих упражнений. Например, при выполнении домашних заданий или контрольной работы.

В целом работа Пола и Гейла Деннисонов является совершенно новым явлением, и адаптация их работы к условиям нашей образовательной системы является весьма актуальной. Она становится первым шагом в образовательной кинезиологии - науке, улучшающей обучаемость на уровне работы целостного мозга.

Все учителя школы Бакалавриат прошли обучение по методике Пола И.Деннисона и Гейл Деннисона “Гимнастика мозга”, и используют при индивидуальных или групповых занятиях с детьми следующие упражнения:

1. Движения, пересекающие среднюю линию тела.

Эти упражнения помогают использовать оба полушария гармонично и делать их “перекрестную” работу лучше: “Перекрестные шаги и прыжки”, “Ленивые восьмерки”, “Двойной рисунок”, “Слон”, “Вращение шеи”, “Рокер.

2. Упражнения, растягивающие мышцы тела, помогают удерживать вертикальную позу и не

“Сова”, “Активизация руки”, “Сгибание стопы ног”, “Помпа икр ног”, “Гравитационное скольжение “Заземлитель”.

3. Упражнения, повышающие энергию тела, помогают подключать миллиарды нервных тончайших клеток, называемых нейронами, к различным системам тела: “Кнопки мозга”, “Кнопки Земли”, “Кнопки баланса”, “Кнопки космоса”, “Энергетическая зевота”, “Крюки

Упражнения гимнастики мозга дают возможность задействовать те участки мозга, которые раньше не участвовали в учении, и решить проблему не успешности.

Целью данной статьи стало выявление и изучение причин неуспеваемости школьников младшего и среднего звена в школе Бакалавриат и поиск эффективных методов и приемов ее преодоления. Совместными целенаправленными усилиями администрации, психолога и учителей удалось выявить целый комплекс причин внешнего и внутреннего характера, влияющих на успешность школьников: недостаточное развитие психических процессов, низкий социометрический статус ребенка в классе, высокий уровень тревожности и школьного страха, неправильное отношение к учению и слабая мотивация учебной деятельности, нарушение взаимоотношений с учителем, плохие социально-бытовые условия в семье, наличие заболеваний. Чем раньше будут выявлены причины неуспеваемости, тем быстрее будет оказана помощь ребенку в учении.

Для того, чтобы добиться действенных успехов при обучении неуспевающих школьников, мы не только учитывали все особенности его индивидуального развития, но и постоянно искали и апробировали новые подходы. Было отмечено и родителями, и учителями, и самими школьниками, что ежедневное применение «Гимнастики мозга» в течение трех лет повысило мотивацию наших учеников к достижению высоких результатов в учебе. Для нас было очень важно не упустить положительные результаты, заметить их и выработать дальнейшую тактику продвижения.

Список литературы:

1. Астапов В. М. Тревожность у детей. – М.: Просвещение, 2001 – 160 с. Балашова Е.Ю., Ковязина М.С. Нейропсихологическая диагностика. - М.: Генезис, 2010. С.86.
2. Гуткина Н.И., Печенков В.В. Динамика учебной мотивации учащихся от первого ко второму классу//Вестник практической психологии образования. – 2005. – № 4. – С. 16-22 67
3. Изучение мотивационной сферы учащихся М.В.Матюхина / Бадмаева Н.Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: Монография. – Улан-Удэ, 2004. - С.139-141.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб. Питер.- 2006. –287с. 23. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе. От действия к мысли: пособие для учителя. Под ред. А.Г.Асмолова. М.: Просвещение, 2011. – 152 с.
5. Локалова Н.П. Школьная неуспеваемость: причины, психокоррекция, психопрофилактика. - СПб.: Питер, 2009. – с. 368.
6. Менчинская Н.А. Проблемы обучения, воспитания и психического развития ребёнка: Избранные педагогические труды. - М.: Издательство московского психолого-социального института, 2004. - 512 с.
7. Меньшикова Е.А. Эмоциональное отношение к учебе младших школьников// Начальная школа. – 2014 год. - № 2 – С.17-20.
8. Методика для диагностики учебной мотивации школьников (методика М.В.Матюхиной в модификации Н.Ц.Бадмаевой) / Бадмаева Н.Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: Монография. – Улан-Удэ, 2004.- 150 с.
9. Моница Г.Б., Панасюк Е.В. Тренинг взаимодействия с неуспевающим учеником. - СПб.: Речь, 2010. - 200 с.
10. Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов. – 4-е изд., стереотип / В.С. Мухина. – М.: Издательский центр «Академия», 2012. – 656 с.
11. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий Т.1. – М.: Народобраз, 2005.- 554 с.
12. Синитенкова, А.А. Предупреждение и преодоление неуспеваемости учащихся. [Электронный ресурс]/ А.А. Синитенкова// Первое сентября. – 2012.- Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/534461>
13. Чемрова Е. С., Маковец Л. А. Снижение уровня тревожности младших школьников на основе использования «физминутки» // Молодой ученый. — 2015. — №1. — С. 375-377.

14. Шагивалеева Г.Р., Хазиева С.Ф. Изучение мотивации учебной деятельности младших школьников//Международный журнал экспериментального образования. – 2014. - № 6 – С. 104-105. 70 Шевырдяева К.С. Психолого-педагогические особенности мотивации младших школьников//Вестник Пензенского государственного университета. – 2013. - № 4 – С. 25-29.
15. Шкуричева Н.А. Трудности общения у младших школьников и способы их преодоления // Начальная школа. – 2014 год. - № 9 – С.7-11.
16. Семенович А.В. В лабиринтах развивающегося мозга. Шифры и коды нейропсихологии М.: Генезис, 2010. — 432 с.: ил.
17. Семенович А.В. Введение в нейропсихологию детского возраста М.: Генезис 2016
18. Пол Деннисон, Гейл Деннисон «Гимнастика мозга». Книга для учителей и родителей. Litres, 23 мар. 2019 г
19. Чобану И.К. Что такое кинезиология? [Электронный ресурс] // Прикладная психология и психоанализ: электрон. науч. журн. 2010. N 3
20. Голомазов С.В. Кинезиология точностных действий человека. - М.: СпортАкадемПресс, 2003. - 335 с.
21. Любимова Н. Кинезиология, или природная мудрость тела. - М.: СПб: Невский проспект, 2005. - 188 с.
22. Маттиас, Леш Кинезиология. От стресса к гармонии: моногр. / Леш Маттиас. - М.: Вернера Регена, 2009. - 382с.

ОТБАСЫЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ҰЛТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОТБАСЫНЫҢ БҰЗЫЛУЫНА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ПСИХО-ӘЛЕУМЕТТІК ФАКТОРЛАР

Б.К. Сақтағанов

Қазақ ұлттық хореография академиясы, Нұр-Сұлтан қ. Қазақстан Республикасы

Қазақстан Республикасының отбасы мәселелері бойынша өткені мен бүгінгі ерекшеліктері қарастырылады. Отбасы құруда кездесетін мәселелер мен ажырасулардың себептері зерттеледі. Отбасын құру мен ажырасулардың статистикалық мәліметтері берілген. Отбасындағы қарым-қатынас, оның мүшелерінің психоэмоционалдық жағдайы, отбасылық рөлдердің түрлері тек туыстық байланыстары, сонымен қатар мінез-құлқы стилінде, отбасында өсіп келе жатқан адамның мінез-құлқы, нанымдары және бейімділігі сипатталады.

Түйін сөздер: қазақ, отбасы, этнопсихология, неке, тәрбие, ажырасу, сана, мінез-құлқы

Сан ғасырлар бойы ата-бабаларымыздан қалыптасқан, осының негізінде тарих аласапыранында біздің халқымыздың жойылып кетпей, өзінің қалпын сақтап, тәуелсіздігі мен мемлекеттігін алуға ықпалын тигізген ұлттық құндылықтар мен мәдениет ұлттық негізімізді сақтауға итермеледі.

Бастауын ежелгі сақ, ғұндар тайпасынан тарайтын қазақ халқының басқа ұлттарға ұқсамайтын мінез-құлқы, қарым-қатынасы, сана-сезімі, адамгершілігі мен құрметі және жеке қазақ халқына ғана тән этнопсихологиялық ерекшеліктері әлі күнге толық зерттелді деп айта алмаймыз.

Бұл сала бойынша терең ғылыми зерттеушілік жұмыспен айналысқан С.М.Жакупов және қазақ халқының этнопсихологиялық ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан зерттеп жүрген психологтар Қ.Б. Жарықбаев, О.С. Сангилбаев, Ж.И. Намазбаева, Қ.Т. Шерьязданова және М.Ә. Перленбетовтерді атап өткім келеді.

Қазіргі уақытта қазақ ұлтының бүкіл өмір тарихының, салт-дәстүрінің, ауыз әдебиеті мен мәдениетін, қазақ отбасы институтының психологиялық аспектілерін зерттеу қазақ психолог ғалымдарының алдарына зор мәселе қойып отыр.

Менің бүгінгі қарастыратын мәселем, қазақ халқының отбасы мәселесінің өткені мен бүгіні.

Дұрыс отбасы құру, көптеген ұлы ұрпақтардың дүниеге келуіне деген ұмтылыс Қазақстан халқында генетикалық деңгейде қалыптасқан. Зерттеулер көрсеткендей, бүгінгі күні барлық материалдық және басқа да қиыншылықтарға қарамастан, *зерттелетін ересектердің үштен бірі үшін балалар мен ата-аналар аса құнды және маңызды болып табылады және отбасы жастардың 90 пайызынан астамының жеке өмірінде негізгі құндылық болып табылады, денсаулық, достық және материалдық құндылықтардан жоғары бағаланады.*

Берік отбасының ұлттық тұжырымдамасы, ең алдымен, гендерлік айырмашылықтар арқылы балаларды тәрбиелеудің ерекше жүйесі болып табылады. Балаларда әрдайым отбасыларына, ата-бабаларымыздың рухтарына, батылдық пен адалдыққа, берген уәдеге адалдық пен Отанға деген сүйіспеншілікті, еңбекқорлық сезімін қалыптастырды.

Қыздар отбасы құрып, ана болу үшін тәрбиеленді, ерте жастан бастап қолөнер және күнделікті өмірге үйренді, олар өздері келін болып түсетін және тұтас халықта болатын отбасының дәстүрлері мен мәдениетін сақтауда ерекше рөлі туралы хабардар болды.

Тұрмысқа шықпаған қыз үшін - қателіктердің алдын алуға, оның беделін түсірмеу мақсатында: *«Қызға қырық үйден тыйым», «Қыздың жолы жіңішке», «Шешесі отырып, қызы сөйлегеннен без», «Қызым саған айтам, келінім сен тыңда «Қыз баланың қыдырма болғаны жараспайды»*-деген шектеулер жүйесі болды.

Бұл жерде ешқандай кемсітушілікке жол берілмеді. Қыздарды қатты жақсы көрді, еркелетті. Қызды болғанымен мақтанды. Бұл туралы халық даналығында көп айтылған: *«Қыз өссе – елдің көркі, гүл өссе – жердің көркі», «Қызы бардың назы бар» және «Ақылды қыз — ауыл көркі».*

Ертеде қыздар ер балалармен қатар спорттық жарыстарға және айтыстарға қатысты, қару-жарақты пайдалануды еркін меңгерді.

Ата-аналар балаларына жақсы жағдай туғызу үшін балаларының араласатын ортасын бақылауда ұстады: *«Қызың өссе қызы жақсымен, ұлың өссе ұлы жақсымен ауылдас бол».*

Жастардың өз уақытында отбасын құруына аса қатты мән берді: *«Атадан ұл қалса - өзі қалғаны. Қыз қалса - ізі қалғаны».*

Ата-аналар жастардың психологиялық және материалдың қиыншылықтарын ескере отырып, беретін сый мен қалыңмалды алдын-ала дайындаған, сондай-ақ құдалардың дәрежесі мен беделіне де қатты мән берген.

Отбасы өмірінің әрбір кезеңіне сай өз салттары мен дәстүрлері бар, жастар әрқашанда үлкендер мен жақын туысқандар көмегіне, балалар мен қарттар – өз отбасылар тарапынан қорғауына арқа сүйейді.

Қазақ отбасы, міне осындай. Ұлттық дәстүр – бақытты, берік отбасы құру үшін білімдер жиынтығы, ақырында – біздің халқымыздың татулығы мен біздің еліміздің гүлденуінің негізі.

Жалпы отбасын құрған кезде, жастар некеге тұру және аяқтауды сипаттайтын үрдістерді, яғни отбасылық жағдайда болатын барлық өзгерістер жиынтығын түсінуге тиіс. ХХ ғасырда Қазақстандағы неке мен ажырасу үрдістері түбегейлі өзгерістерге ұшырап, жалпы көбею үрдістеріне әсер етті. Некеге тұру азайған, аз бала, ажырасулар саны мен толық емес отбасылардың көбеюі, тіркелмеген некелердің таралуы көбейген. Республикадағы неке қию және ажырасу үдерістерін талдау ХХІ ғасырдың басында белгіленген кейбір өзгерістерді көрсетеді, бұл бізге одан әрі даму үрдістерін болжауға мүмкіндік береді.

Неке - ер адам мен әйелдің бір-біріне және балаларына қатысты құқықтары мен міндеттерін тудыратын отбасының бастауы мен негізі. Отбасы құру мен ажырасуға қатысты барлық мәселелер үнемі маңызды, өйткені неке - адамзат өркениетінің ажырамас бөлігі болып табылатын тұрақты құндылық.

Зерттеу барысында ізденудің көкжиегін кеңейту, бастапқы тұжырымдаманы нақтылау керек және қазақстандық отбасының өзгеруі тек гендерлік тұрғыдан ғана емес, басқа да параметрлері бойынша: әлеуметтік, жас, этникалық, діни көріністерді қарастырған жөн, бұл құбылысты кеңірек және мәселелік түрде ұсынуға мүмкіндік береді. Әлемнің көптеген елдерінде, әсіресе Еуропада отбасылық институттың қазіргі жағдайы, гендерлік көзқарастың тұжырымдамалық түсіндірілуін, гендерлік теорияны бұрмалау әрекетін анықтауды, оның негізгі тезистерін отбасылық құрылымды нығайту және жақсарту үшін емес, керісінше, лайықты емес мақсаттар үшін қажет етеді отбасының әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде жойылуы және ыдырауы, қоғамның тығыз құрылымын отбасылық, аналық және әкеліктің беделін түсірді, сонымен бірге махаббат пен бақыттың да түсінігін өзгертті.

Біздің елімізде уақытқа сай, гендерлік, әлеуметтік, этникалық, діни басымдықтарға тән барлық өзгерістерде отбасын сақтау, нығайту және жетілдірудің оң үрдісі басым. Айта кетуіміз керек, Қазақстан Республикасының отбасы саласында ешқандай бір жыныстық некелерге жол берілмейді.

Бірақ басқа да мәселелер бар және олар көп: ертерек жыныстық қатынас, «құқықтық» мәртебе алған азаматтық некелер санының көбеюі, «байқап көру» бірлестіктерінің тәжірибесі кеңеюде, әлеуметтік жетімдік, толық емес отбасылар және Қазақстандық отбасының бала аздығы (қалаларда орта есеппен 1-2 бала).

Екінші жағынан, көп балалы болу қиындықтары, әдетте, кедейлер санатына жатады; отбасыларға зиян келтіретін алкоголь мен тұрмыстық зорлық-зомбылықтар; мүгедек жандар мен мүмкіндігі шектеулі адамдары бар отбасылар; қазақстандық отбасының әлсіз әлеуметтік қорғалуы. Ең бастысы - ажырасулар. Олардың саны тұрақты өсіп келеді, және статистика бойынша, Қазақстанда тұрып жатқан әрбір үшінші отбасы 5 жылдан кейін ажырасады [1].

Отбасылық психологияда *отбасының психологиялық денсаулығы* деген түсінік бар, ол - отбасының әлеуметтік-психологиялық үрдістерінің сапалық жағын, отбасы қатынастарында, әлеуметтік ортада және кәсіби салада, сондай-ақ отбасының психикалық-психологиялық әлауқатының, жай-күйінің әлеуметтік белсенділігінің көрсеткіші болып табылатын, оның барлық мүшелерінің мінез-құлқын өмірге бейімдеп отыруды қамтамасыз етеді.

Елімізде және әлемде некеге тұру мен ажырасудың статистикалық мәліметтерін салыстыратын болсақ, төмендегідей көрсеткіштерді байқаймыз.

Некеге тұру және ажырасу туралы статистикаға кіріспес бұрын, біз төмендегі санаттарға арналған статистиканы көргіміз келеді:

1. ҚР тұрғындарының саны - 18 598 528.
2. Еркек тұрғындар саны (48.4%) - 8 933 340.
3. Әйел тұрғындарының саны (52.0%) - 9 665 188.

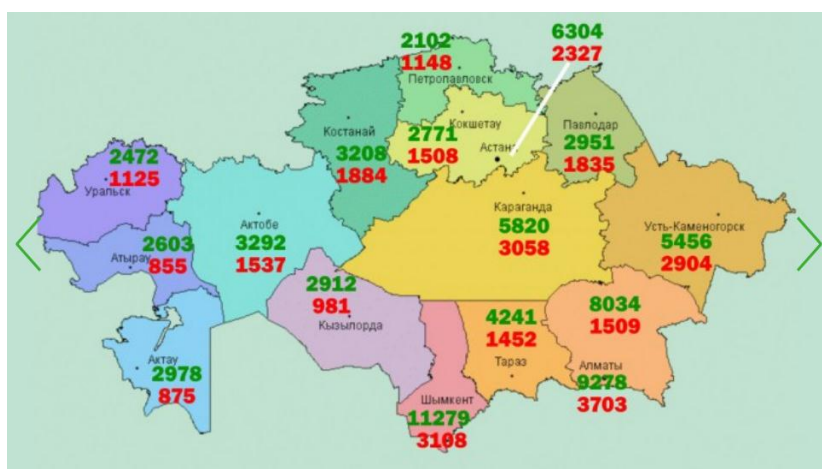
Бүгінгі күні ажырасулар жиі болады, бұл жағдай бұрынғыдай талқыланбайды. Ажырасу рәсімі Қазақстан азаматтары үшін «үйреншікті» болды және елімізде әрбір екінші/үшінші «қоғам ұйымы» ажырасуда. Неке одағын ресми тіркеудің танымалдылығы жыл сайын азайып келеді, көптеген отбасылар азаматтық некеде тұрып жатыр. Сонымен қатар, еркін қарым-қатынастардың көптеген жақтаушылары ресми емес жұбайлар заң бойынша бір-біріне дерлік міндеттемелері бар екендігін жоққа шығарады.

Статистикалық комитеттің хабарлауынша, 2018 жылдың қаңтар-шілде айларында Қазақстан Республикасында 73 013 неке (2017 жылдың қаңтар-шілде айларында 75 384) жасалды. Некелер саны бойынша көшбасшы Оңтүстік Қазақстан облысында - 11 279 неке қиылды. Келесі орында Алматы - 9 278 неке, Алматы облысында - 8 034 неке қию тіркелді. Астана тізімнің төртінші орнына орналасты - өткен жылы 6 034 неке тіркелген.

Жалпы Қазақстан бойынша 36 815 жұп өз міндеттемелерін бұзды. Сонымен қатар, 2018 жылдың қаңтар-шілде айларында 32 250 ажырасулар тіркелді (2017 жылы 31 487).

Статистикаға сәйкес, Қазақстанда көп ажырасқандар Алматы облысында - 3 703. Дегенмен, егер некелер мен ажырасулар туралы статистиканы қарастыратын болсақ, Ақмола облысында жыл басынан бері 2 771 неке қиылған және 1 508 ажырасу тіркелген.

Төмендегі суретте аймақ бойынша статистика көрсетіледі, онда жасыл түспен неке қиюдың саны көрсетіледі, ал қызыл түспен аймақтағы ажырасулар саны көрсетіледі.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша, 2018 жылдың қаңтар-тамыз айларында Қазақстанда некеге тұрудың орташа жасы ерлерге 29,2 жыл, ал әйелдер үшін 26,3 құрады. Салыстыру үшін: 2017 жылы Қазақстан Республикасындағы көрсеткіштерді басқалар белгіледі. Некеге тұру жастары ұлдарда 29 жас және қыздарда 26,1 жас шамасында болғанын көрсетіп тұрды.

Статистикалық тұрғыдан толық және толық емес статистиканы ескере отырып, 0-ден 17 жас аралығындағы 5 (82%) баланың 4-і толығымен отбасында тұрады, балалардың 9,2% -ы туған әкесі тірі болғанына қарамастан, тек анасымен ғана тұрады. Ал анасының тірі болғанына қарамастан, балалардың 0,8% -ы тек әкесімен ғана тұрады. Балалардың 3,2%-ы биологиялық ата-анасымен тұрмайды, ал бірақ балалардың 2,6% -ының ата-анасының екеуі де тірі.

Өткен жылы тіркелген некелердің саны азайғанымен қатар тіркелген ажырасулар саны артты. Шамамен 37 мың жұп (36 815 жұп) өз міндеттерін бұзды. Дегенмен, 2018 жылдың қаңтар-шілде айларында 32 мың жұп (31.487) ажырасулар тіркелген.

Ал енді біз сіздерге әлемдегі ажырасу мен неке туралы статистиканы көрсетеміз. Росстаттың мәліметтері бойынша: Ресейде 1000 некеге 829 ажырасу бар. Шамамен Ресей сияқты Құрама Штаттарда да осындай. Жылына байланысты Америкадағы ажырасу саны 50% -дан 59% -ға дейін өзгереді. Испания мен Португалиядағы ажырасулар айтарлықтай көп. Кейіннен оларға Чехия мен Венгрия қосылды. Мұнда отбасылардың 60% -дан астамы ажырасады.

Орташа көрсеткішті Қытайдан көруге болады. Ол көрсеткіш 20-29% ауқымында. Бұл Аспан асты елінің мәдениетімен оңай түсіндіріледі. Мұнда бекітілген дәстүр бойынша отбасылық қарым-қатынас берік. Қытайда адамдар ажыраспайды, себебі ол басқалар тарапынан күшті айыптауды тудырады, бұл серіктесін таңдаудағы жауаптылық себебімен түсіндіріледі.

Мұсылман елдерінде ажырасудың төмен деңгейі байқалады. Олардың кейбіреулері 10-19% диапазонында, ал басқаларында 5% аспайды. Бұл ресми қарым-қатынастарды тоқтатқандар үшін қоғамның қатаң заңдары мен айыптаулары арқылы түсіндіріледі.

Қазақстанда, статистикалық деректерге сәйкес, ажырасудағы себептік қатынастар мынадай:

- әртүрлі нәрсеге тәуелділік (алкоголизм, нашақорлық және құмар ойынға тәуелділік және т.б.) - 41%;
- тұрғын үй мәселелері - 26%;
- бір тараптың немесе басқа жақтың туыстарының ықпалы - 14%;
- баланың болмауы (физикалық немесе материалдық) 11%;
- Ұзақ бөліну (шетелде жұмыс істеу, ауысымдық әдіс, іссапарлар және т.б.) - 6%;
- қамауда болу мерзімі - 2% және т.б.

Қазіргі уақытта әйелдер халқы әлдеқайда еркін, эмоциялық және рухани тұрғыдан дамыды. Табиғи табандылық пен қайырымдылық, өмірде көп нәрсеге қол жеткізуге деген ұмтылыс

әйелдерге білім алу шекарасын кеңейтуге, екінші немесе тіпті үшінші дипломға ие болуға, шет тілдерін үйренуге және тиісті материалдық сыйақы деңгейімен жоғары лауазымдарға ұмтылуға итермелейді. Мұндай әйелдер жағдайы жақсы және мансап сатысында әлдеқайда өздерінен төмен еркектермен өмірін байланыстыруға бейім емес, көбінесе бұлар статистика бойынша есепке алынбайтын бейресми некеде тұратын жалғызбасты аналар немесе бірге тұрушылар және отбасылық одақта кішкентай қарсылыққа немесе әділетсіздікке шыдай алмайды [2].

Халықтың еркектік бөлігі ішімдікке, нашақорлыққа көбірек ұшырайды. Отбасын жұбайын жеткілікті дәрежеде қанағаттандыратын материалдық тұрғыдан қамтамасыз ете алмай, үнемі кінәлаудан күйеу мен әке, өзін жолы болмайтын адам ретінде сезініп, жоғары жалақы беретін жұмыс үшін бітіспес күресті тоқтатады және бұрынғы жұбайлар санатына өтеді.

Бұл бірге өмір сүрудің мүмкін еместігіне әкеліп соқтыратын ресми себептер деп аталатын жағдайлар. Шын мәнісінде, ең бастысы болып саналатын бірінші бөлімнен басқаларына өмір сүрудің лайықты деңгейін қамтамасыз етудің құралдың жетіспеушілігі тұр: өз үйін болмаса, бәрі де бала туа беруге шешім қабылдамайды немесе вахталық әдіс, шетелге жалдамалы жұмыстарға шығудың көздерін іздейді.

Жұптардың 50% -дан азы ұзақ уақытқа дейін некеде қалады, ал отбасылық сауалнама олардың некедегі серіктесімен ажырасудан өздерін не тоқтататынын көрсетті. Төмендегідей факторлардың арқасында, отбасылық жұптар ажыраспайды:

- балалар үшін - 35%;
- бөлуге жататын мүліктің болуы - 30%;
- әріптеске материалдық тәуелділік - 22%;
- ерлі-зайыптылардың біреуі ажырасуға қарсы - 13%.

Әлеуметтендірудің қазіргі заманғы үдерісін қолдайтын гендерлік стереотиптер: жалған немесе шындыққа сай келмейтін болса, олар жеке басының дамуы мен тұлғааралық өзара іс-қимылды елеулі түрде деформациялай алады. Стереотиптік көзқарастар жеке және қоғамдық санада ұзақ уақыт бойы тұрақты болып қала беретініне қарамастан, адамдар қарым-қатынасының құндылықтары мен мәдениетінің өзгеруі қазіргі әлемде жаңа нормалар мен мінез-құлық ережелерін қалыптастыру үшін негіз болады.

Отбасындағы қарым-қатынас, оның мүшелерінің психоэмоционалдық жағдайы, отбасылық рөлдердің түрлері тек туыстық байланыстарда ғана емес, сонымен қатар мінез-құлық стилінде, отбасында өсіп келе жатқан адамның мінез-құлқына, нанымдарына және бейімділігіне де әсер етеді. Адамның қоғамдық борышы, ең алдымен, адам бұрын кездесетін қоғам мүшелеріне - ата-анасына, аға-інілеріне, апа-қарындастарына қатысты іске асырылуы тиіс, содан кейін бұл тәжірибе ынтымақтастық, өзара көмек, өзара қолұшын беру және адами қолдау түрінде кең әлеуметтік қауымдастыққа ауысуы тиіс.

Сондай-ақ, некенің барлық кездесетін мәселелері өздерінде жоқ отбасылар өмірде болмайтынын атап өткен жөн. Жоғарыда атап өткендей, некенің бірінші кезектегі мәселелері мыналар: отбасының қолайсыздығы, ерлі-зайыптылардың отбасылық мәртебесінің теңсіздігі; әйелдің шамадан тыс жүктелуі; жыныстық қатынастардың дисгармониясы; ерлі-зайыптылардың беделділігін қабылдау мен қарым-қатынастағы теңсіздік, отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық, балалардың туу себептері болып табылады.

Бірақ әрбір отбасы некенің мәселелеріне қарсы тұра алады, себебі жағдайлар әртүрлі және өзгеруі мүмкін. Сондықтан отбасыны әртүрлі ғылымдар өз бағыттары бойынша түсіндіреді және отбасы тақырыбын зерттеу үшін өзектілік пен бай кеңістік пайда болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Официальный интернет-ресурс Министерство юстиции Республики Казахстан - <http://www.adilet.gov.kz/ru>.
2. Антакольская М. В. Семейное право, 2014 г.
3. Ссылки на информационные источники:
https://studwood.ru/1517232/psihologiya/factory_vliyayuschie_stabilnost_semi
<http://www.grandars.ru/college/sociologiya/typy-semey.html>
<https://365info.kz/2017/03/transformatsiya-semi-kazahstan-sleduet-zapadnym-trendam/>
<https://e-history.kz/ru/contents/view/1006>
<http://leaky.ru/problema-stabilnosti-braka/>

ИССЛЕДОВАНИЕ КОГНИТИВНЫХ НАРУШЕНИЙ В СИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЕ

Н.Н. Гусейнова

магистрант Академии Кайнар, психолог Центра лечения неврозов и болезни Альцгеймера «UNIVERSAL BRAIN CENTRE», г. Алматы

Л.К. Комекбаева

кандидат психологических наук, зав.кафедрой Педагогика, психологии и социальных дисциплин Академии Кайнар,

В настоящее время проблема нарушений когнитивных функций у людей занимает одну из важных позиций, так как представляет собой одно из наиболее распространенных проявлений органического поражения головного мозга. В статье приведены основные причины когнитивных нарушений, важность выявления их на ранних стадиях, а также значимость диагностики и работы психологической службы в данном вопросе.

Ключевые слова: когнитивные функции, гнозис, память, праксис, когнитивные нарушения, деменция.

Актуальность проблемы. Когнитивные функции (КФ) связаны с интегративной работой головного мозга в целом, а значит, их недостаточность может развиваться при самых разнообразных очаговых и диффузных поражениях головного мозга. По данным Всемирной организации здравоохранения, более 20 млн. человек в мире страдают деменцией и когнитивными нарушениями (КН), и этот показатель продолжает расти как среди лиц старческого возраста, так и среди трудоспособного населения. Проблема сохранения и восстановления КФ становится междисциплинарной и одной из глобальных в современной медицине [1, с. 35].

Наличие КН, деменции снижает качество жизни, как самого пациента, так и его ближайших родственников, вызывает дополнительные трудности диагностики и лечения сопутствующих заболеваний [2, с. 3].

Деменция представляет собой не только медицинскую, психологическую, но и социально-экономическую проблему. Она приводит как к прямым экономическим потерям, так и к косвенным, которые возникают вследствие того, что родственники, ухаживающие за такими больными не способны продолжать свою работу. Перед ними встает и тяжелая психологическая проблема, так как уход за больным человеком снижает качество жизни окружающих членов семьи [2, с. 3].

Актуальность проблемы КН постоянно возрастает в связи с увеличением продолжительности жизни населения в целом и это обуславливает все более широкое распространение деменции у людей [2, с. 4].

Недостаточная диагностика КН является серьезной проблемой. Осведомленность населения по этому вопросу очень низкая. Многие люди считают, что снижение памяти или ухудшение других КФ у пожилых лиц - это норма. На самом же деле, возрастные КН проявляются легкими нарушениями памяти и замедлением скорости психических процессов, но при этом не отмечается ограничений в обыденной и профессиональной деятельности. Поэтому, пациенты и их родственники не обращаются за врачебной помощью вплоть до этапа, когда больные перестают узнавать окружающих или утрачивают навыки самообслуживания. Между тем, терапия КН на ранних этапах патологического процесса имеет более существенные шансы на успех. Также, причиной позднего выявления когнитивных расстройств является недостаточное знание неврологами, психиатрами, геронтологами и врачами других специальностей методов диагностики КН [2, с. 4].

Неблагоприятный наследственный анамнез, заболевания сердечно-сосудистой системы, нежелательные влияния лекарственных препаратов, депрессия или хронический стресс, травматические повреждения головного мозга являются факторами риска развития КН и деменции в пожилом возрасте. Показателями когнитивных расстройств также являются артериальная гипертензия, субарахноидальное кровоизлияние нейроинфекции, рассеянный склероз и другие заболевания. Проведённое международное мультицентровое исследование ISPOCD выявило высокую частоту послеоперационной когнитивной дисфункции у пациентов среднего возраста, подтвердив необходимость проведения нейропсихологических исследований больных, подвергавшихся воздействию общей анестезии [1, с. 35-37].

Психологу в работе важно учитывать периоды развития и соответствующие им возрастные рамки человека, так как сам возрастной период развития, сопряжен с теми проблемами, которые присущи данной периодизации [3, с. 17]. Такие факторы, как ускорение темпа жизни, развитие компьютерных технологий, конкуренция за рабочие места, семейные и бытовые проблемы, ослабление здоровья и развитие различных заболеваний влияют на эмоциональное состояние человека среднего и предпенсионного возраста (средняя зрелость – от 40 до 60-65 лет [3, с. 17]) не в лучшую сторону. Человек в периоде «средней зрелости», подчас, не в состоянии выдержать нагрузки, предъявляемые в современном мире, от чего живет в постоянном перенапряжении, что может сказываться на КФ. И здесь важным является диагностика КН на додементных стадиях с целью как можно более раннего назначения терапии, психокоррекции и профилактики для предотвращения или задержки наступления деменции [2, с. 3-4].

Когнитивные функции - это наиболее сложные функции головного мозга, с помощью которых осуществляется процесс рационального познания мира и обеспечивается целенаправленное взаимодействие с ним. Данный процесс включает четыре основных взаимодействующих компонента: восприятие информации; обработка и анализ информации; запоминание и хранение информации; обмен информацией, построение и осуществление программы действий [2, с. 4].

С каждым из вышеперечисленных этапов познавательной деятельности связана определённая когнитивная функция: восприятие информации - гнозис; обработка и анализ информации - «исполнительные» функции; запоминание и хранение информации - память; обмен информацией, построение и осуществление программы действий - так называемые «экспрессивные» функции, к которым относят речь и навыки целенаправленной двигательной активности (праксис) [2, с. 5].

Когнитивные способности взрослых здоровых лиц различны. О нарушениях можно говорить, когда какое-то заболевание приводит к снижению когнитивных способностей по сравнению с исходным уровнем. Таким образом, **когнитивные нарушения** - это ухудшение по сравнению с индивидуальной нормой одной или нескольких из следующих КФ: памяти, праксиса, гнозиса, речи или исполнительных функций [2, с. 5].

Необходимо отметить закономерность - чем выше уровень ежедневной интеллектуальной нагрузки у человека, тем быстрее он отметит начальные признаки снижения КФ, в отличие от того, кто не так интенсивно эксплуатирует свой интеллект повседневно. Поэтому еще на этапе сбора анамнеза уточнение профессии человека дает возможность дифференцировать различные уровни нарушений КФ [4, с. 129].

Классификация когнитивных нарушений

КН являются полиэтиологическими состояниями, которые развиваются при различных неврологических, психических и соматических заболеваниях. В основе современной классификации КН лежит тяжесть расстройств. **КН можно разделить на лёгкие, умеренные и тяжёлые** [2, с. 9]. Додементные - лёгкие и умеренные КН [2, с. 3].

Деменция - это наиболее тяжёлые когнитивные расстройства, приводящие к дезадаптации пациента в профессиональной и социально-бытовой сфере [2, с. 3].

При деменциях мы наблюдаем следующие моменты: нарушается в первую очередь активное внимание. Происходят мнестические нарушения [6, с. 309-310]. Нарушение памяти следует закону Рибо [5, с. 168]. Наблюдается постепенная утрата прежних запасов памяти [6, с. 309]. Нарушение способности к выработке суждений, мышления (планирования, организации) и переработки информации [2, с. 9]. Рано обнаруживается резко прогрессирующее снижение уровня процессов обобщения и отвлечения. Суждения пациентов поверхностны, нарушено различение существенных и второстепенных признаков предметов и явлений. Возникают расстройства речи. Появляется нарастающее оскудение смысловой (импрессивной и экспрессивной) стороны речи. Происходит расстройство диалогической речи. Расстройство развернутой повествовательной речи деменциях встречается на более ранних этапах заболевания, где наблюдается многословная, расплывчатая речь, лишенная точных образов, стереотипное повторение фраз или отдельных оборотов, вербальные парафазии. Происходит обеднение словарного запаса [6, с. 310-312]. В зависимости от вида деменции речь нарушается по-разному [5, с. 168]. У больных появляются выраженные затруднения запоминания, удержания и повторения словесного ряда. Обнаруживается нарушение номинативной функции речи. На более поздних этапах заболевания отмечаются и явления амнестической афазии. На смену многоречивости приходит речевая

аспонтанность, происходит снижение речевой активности. Возникают персеверации [6, с. 310-314]. Отмечается последовательность расстройств письменной речи и чтения [6, с. 316].

При деменциях происходит нарушение эмоционального контроля, мотиваций. Изменение социального поведения - может быть эмоциональная лабильность, раздражительность, апатия, асоциальное поведение [2, с. 10].

Очень важно, как можно раньше выявлять и начинать лечить когнитивные расстройства. Поэтому, в последние годы большое внимание уделяется так называемым **умеренным когнитивным нарушениям (УКН)**. Данный термин был впервые предложен в 1997 году американским неврологом Petersen R. для обозначения преддементных стадий болезни Альцгеймера (БА) (англ. «mild cognitive impairment», МСІ) [2, с. 12-13].

В настоящее время под УКН понимают гетерогенный в этиологическом отношении синдром приобретенного снижения одной или нескольких когнитивных функций (чаще всего памяти), без развития профессиональной или социально-бытовой дезадаптации. Допускается, но считается маловероятным, что этот синдром изредка может развиваться в рамках нормального старения. В подавляющем большинстве случаев синдром УКН знаменует собой начало БА или иного церебрального заболевания с КН [7, с. 17].

Диагностические критерии УКН [7, с. 17]:

- когнитивные расстройства, по словам пациента и/или окружающих лиц;
- объективные свидетельства КН по данным нейропсихологических методов исследования;
- приобретенное недавнее снижение КФ по сравнению с прошлым уровнем;
- отсутствие выраженных нарушений повседневной активности;
- отсутствие деменции.

Petersen R., 2001, предложил разделять синдром УКН на три основных клинических варианта:

Амнестический вариант. В клинической картине доминируют нарушения памяти на текущие события. Наблюдения за пациентами с данным вариантом УКН показывают, что в дальнейшем у них, как правило, развивается клиническая картина БА [2, с. 14].

УКН с множественной когнитивной недостаточностью. Характеризуется наличием сочетанного поражения нескольких КФ. Данный тип УКН может отмечаться на начальных стадиях различных заболеваний головного мозга: БА, сосудистой мозговой недостаточности, фронтотемпоральной дегенерации и др. [2, с. 15].

УКН с нарушениями одной КФ при сохранности памяти. Преимущественно зрительно-пространственные расстройства знаменуют дебют деменции с тельцами Леви. Изолированные дисфазические расстройства могут свидетельствовать о дебюте такого заболевания как первичная прогрессирующая афазия [2, с. 15].

Как и деменция, УКН представляют клинически очерченный синдром [2, с. 15].

Лёгкие когнитивные нарушения (ЛКН) носят преимущественно нейродинамический характер: страдают такие характеристики когнитивных процессов как скорость обработки информации, способность быстро переключаться с одного вида деятельности на другой, оперативная память.

Диагностические критерии ЛКН [2, с. 15]:

1. Жалобы на снижение памяти или умственной работоспособности, высказанные самостоятельно или при активном расспросе врача.
2. ЛКН преимущественно нейродинамического характера, выявленные при нейропсихологическом исследовании.
3. Отсутствие КН по результатам скрининговых шкал деменции - результат краткой шкалы психического статуса не менее 28 баллов.
4. 2 стадия по общей шкале нарушений (global deterioration rating, GDS).
5. Отсутствие нарушений повседневной активности, в том числе и наиболее сложных её форм.
6. Отсутствие синдрома УКН.

В патогенезе ЛКН важную роль играют связанные со старением естественное ослабление внимания, кратковременной памяти, дизрегуляторные нарушения. Клинический опыт и данные проведенных экспериментально-психологических исследований свидетельствуют, что с возрастом очень часто ухудшаются показатели памяти, внимания, вербально-логических, психомоторных и других КФ, даже в отсутствие клинически очерченного заболевания головного мозга [2, с. 15].

Возрастные когнитивные нарушения проявляются в уменьшении скорости реакции на внешние стимулы, что приводит к замедленности мнестико-интеллектуальных процессов. Уменьшается способность концентрировать внимание в течение длительного времени. Уменьшается объём оперативной (кратковременной) памяти. Уменьшается способность быстро переключать внимание, появляется определённая интеллектуальная «ригидность». Возрастные изменения КФ не затрагивают память на текущие и отдалённые события жизни, приобретенные в прошлом навыки, словарный запас, способность к обобщениям и вынесению умозаключений, а также общие знания. Не характерны первичные нарушения гнозиса или праксиса [2, с. 16].

Выраженность возрастных изменений КФ индивидуальна. У здоровых людей когнитивные способности имеют индивидуальные различия. При старении эти различия ещё больше углубляются. На выраженность возрастного снижения когнитивных способностей влияют такие факторы, как генетические детерминанты, перенесённые заболевания, уровень образования и род занятий. Когда когнитивные способности у пожилых лиц остаются достаточно сопоставимыми с лицами более молодого возраста, тогда можно говорить о так называемом «успешном» старении. Часто возрастные изменения высших мозговых функций вызывают беспокойство у пациента и являются причиной обращения к врачу [2, с. 16] или психологу. В 1994 году эксперты Международной ассоциации психогериатров при Всемирной организации здравоохранения (МПА ВОЗ) предложили использовать термин «возрастная когнитивная дисфункция» для обозначения ЛКН преимущественно возрастного характера. Были разработаны диагностические критерии этого состояния [2, с. 16].

Критерии диагноза «возрастная когнитивная дисфункция» по МПА ВОЗ [2, с. 17].

1. КН по жалобам пациента или его ближайшего окружения.
2. Постепенное развитие нарушений и их наличие в течение, как минимум, 6 месяцев, без эпизодов резкого ухудшения за это время.
3. Нарушения в одной из следующих сфер: память, внимание, мышление, речь, зрительно-пространственная ориентировка.
4. Результаты нейропсихологических тестов, как минимум, на 1 стандартное отклонение ниже нормы, разработанной для данной возрастной группы.
5. Критерии исключения:
 - соответствие критериям диагноза умеренного когнитивного расстройства по МКБ-10.
 - наличие соматической патологии, способной привести к КН.
 - органическая патология головного мозга.
 - выраженные эмоциональные и поведенческие расстройства: депрессия, тревога, делирий и др.
 - употребление психоактивных веществ.

Концепция «возрастной когнитивной дисфункции» является достаточно умозрительной, так как большинство пожилых людей имеют несколько хронических сердечно-сосудистых, других соматических и неврологических заболеваний, многие из которых могут отрицательно влиять на КФ. Чётко разделить вклад собственно возраста и вклад ассоциированных с возрастом заболеваний в формирование когнитивной недостаточности в пожилом возрасте представляется невозможным. Поэтому, более корректно говорить о синдроме ЛКН в пожилом возрасте, имеющем многофакторную этиологию, которая требует уточнения при клиническом обследовании [2, с. 17].

Таким образом, тяжёлые, умеренные и лёгкие КН представляют собой гетерогенные по этиологии клинические синдромы. Всего существует несколько десятков нозологических форм, в рамках которых развиваются когнитивные расстройства. К этим нозологическим формам относятся как первичные заболевания головного мозга, так и различные соматоневрологические и психиатрические расстройства, которые отрицательно влияют на КФ [2, с. 17].

Диагностика УКН и ЛКН. В связи со всем выше сказанным возникает вопрос качественной диагностики лиц среднего и пожилого возраста на выявление КН.

Диагностика недементных КН базируется на жалобах пациента и объективных данных анамнеза, нейропсихологических методов исследования и характеристике самостоятельности и независимости в повседневной жизни [7, с. 19].

Основанием для оценки когнитивных способностей пациента обычно являются жалобы когнитивного характера, которые могут предъявлять и сам пациент, и его близкие. К таким жалобам относят повышенную забывчивость, снижение умственной работоспособности,

повышенную утомляемость при умственной нагрузке, трудности концентрации внимания или поиска нужного слова в разговоре [7, с. 19].

Объективную информацию о состоянии когнитивных способностей пациента дают нейропсихологические методы исследования. Следует использовать стандартные нейропсихологические тесты на память, «управляющие» лобные и другие КФ, имеющие установленные возрастные нормативы. Распространенные в клинической практике скрининговые нейропсихологические шкалы, такие как краткая шкала оценки психического статуса (КШОПС), могут быть недостаточно эффективны на этапе недементных КН. Наиболее чувствительной является Монреальская когнитивная шкала (мокатест), по которой можно диагностировать УКН (но не ЛКН!) Для диагностики ЛКН используют стандартные нейропсихологические тесты на отдельные функции (память, внимание, речь, праксис и др.) [7, с. 19].

Наиболее важный критерий, позволяющий классифицировать КН по тяжести, - влияние имеющихся расстройств на повседневную жизнь (функциональную активность). Чтобы оценить функциональную активность пациента следует расспросить его самого и окружающих о его профессиональной деятельности, роли в семье, общественной деятельности и хобби, ориентировании на местности, взаимодействии с другими лицами, пользовании бытовой техникой и самообслуживании. Деменция характеризуется утратой независимости и самостоятельности хотя бы в одной из указанных сфер. При УКН пациент сохраняет независимость и самостоятельность, но все же может испытывать более значительные затруднения в той или иной деятельности по сравнению с прошлым. ЛКН не оказывают какого-либо влияния на повседневную жизнь [7, с. 19].

Тщательное клинико-психологическое исследование позволяет поставить диагноз на начальных стадиях патологического процесса, задолго до наступления деменции [7, с. 20]. Кроме медикаментозного лечения, важно психологическое сопровождение, как самого больного, так и его родственников или лиц, живущих с больным человеком.

В заключении можно отметить, что недостаточность КФ может развиваться при самых разнообразных поражениях головного мозга. При этом количество людей в мире, которые страдают деменцией и КН, продолжает расти, в связи с этим остро встает проблема сохранения и восстановления КФ.

Необходима своевременная диагностика и реабилитация когнитивного дефицита, так как снижение работы познавательных процессов отрицательно влияет на качество жизни как пациента, так и близких ему людей. В этой связи важной задачей стоит проведение обследования на выявление уровней снижения КФ при проявлении первых симптомов, показывающих когнитивный дефицит.

На наш взгляд психогигиеническая и психопрофилактическая работа с населением, с людьми, снижение КФ, а также с их родственниками, представляется важной частью деятельности практического психолога. Данная работа может проводиться на базе поликлиник, курортных санаториев и оздоровительных центров, информация по этой тематике может освящаться в средствах массовой информации.

Список используемых источников:

1. Научно-практический рецензируемый журнал «Архивъ внутренней медицины». № 2 (10). 2013. Общее дело. Нарушение когнитивных функций: актуальность проблемы. Факторы риска, возможности профилактики и лечения. Л. Г. Гимоян, Г. Г. Силванян. С. 35-40.
2. Захаров В. В., Яхно Н. Н. Когнитивные расстройства в пожилом и старческом возрасте. Методическое пособие для врачей. Москва. 2005 г. – 71 с.
3. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2016. – 940 с.
4. Статья. Шишкова В.Н. «Когнитивные нарушения как универсальный клинический синдром в практике терапевта». Терапевтический архив 11, 2014.
5. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология: Практическое руководство. – М.: «МЕДпресс» 2001. – 592 с.
6. Блейхер В. М., И. В. Крук, С. Н. Боков. Клиническая патопсихология: Руководство для врачей и клинических психологов. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 511 с.
7. Статья. Захаров В. В. «Эволюция когнитивного дефицита: легкие и умеренные когнитивные нарушения», журнал «Неврология, нейропсихиатрия, психосоматика», 2012.

АДАМ ТӘРБИЕСІНІҢ ЖАҢА ІЛІМІ НЕМЕСЕ "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ"ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Совет-Хан Ғаббасов,

жазушы, фантаст, драматург, Қазақстанның Еңбек сіңірген қайраткері, медицина және педагогика ғылымдарының докторы, профессор, КСРО денсаулық сақтау ісінің үздігі, Махамбет атындағы сыйлықтың лауреаты, Зайсан ауданының құрметті азаматы, Халықаралық М.Нострадамус атындағы академияның толық мүшесі, академик, Әл-Фарби атындағы ҚазҰУ-нің Педагогика және менежмент кафедрасының профессоры

*“Адам - әлемнен де күрделі”
ҰЖДАН*

Адамның мәні - ЖАНЫНДА ?!.. Бүгінде, тек Қазақ халқы ғана емес... бүкіл **Адамзаттың азып отырғаны - ТӘН** тәрбиесінен басқа... **ЖАН** мен **РУХ** тәрбиесін білмейді. Сондықтан, рухани азып отыр. **Жан** тәрбиесінің негізі - **құрсақтан** басталады. Ана құрсағындағы тоғыз ай... адам ғұмырының ең ұзақ та және ең күрделі **к е з ең і** болып табылады. Оның ұзақтығын түсіну үшін, **ұ р ы қ т ы ң** жетіліп, даму мерзімін де, жер бетіндегі тіршіліктің барлық сатыларын басып өтетіндіктен.., мөлшермен 500 миллион жылмен пара-пар екен. Бұл айтылған ойдың маңызы мен мәніне жету үшін, әуелі тіршілік **қ ұ п и я л а р ы н а** тереңдеп үңілмей болмайды. Өйткені, адам ғұмырының **ф и з и о л о г и я л ы қ** осы **к е з ең і**, күллі тіршілік атаулының **т ы л с ы м ғ а** толы **т ү й і н і**, тіпті ақыл түгіл, көңіл көзі жетіп болмаған **жұмбақ** сыры сақталған **к ө м б е с і** тәрізді...

Егер де, ғылыми дәлелдерге сүйенсек, ана құрсағында өсіп жатқан **ж а н и е с і** өзіне берілген тоғыз айдың ішінде, табиғат шебердің құдіретімен **“о н с е г і з м ы ң г а л а м н ы ң”** с и п а т т а р ы н түгелдей қайталап шығатындығы белгілі боп отыр. Былайша айтқанда, бір клеткалық тіршіліктен бастап адамға дейін жетілген, биологиялық түрлерді түгелдей басып өтеді екен. Әрине бұл, күллі табиғат жаратылыстары ішіндегі күрмеуі қиын, аса **к ү р д е л і** құбылыс екені даусыз! Мұндай сипат тек табиғат шебердің құдіретімен ғана жасалмақ. Ендеше, осынау тіршіліктің **с а п а л ы қ** дәрежеде жетілетін **ж ұ м б а қ** кезеңін - **а д а м т ә р б и е с і н е** - кірістіре алмай келгенімізді ойласақ, бүкіл адамзаттың **р у х а н и д а м у ы н д а ғ ы** аса ауыр кемшіліктер де, осы кезеңнің **е л е н б е й** қалған **е р с і л і к т е р і** екені анықталып отыр...

Себебі, бұл мәселе өткен-кеткен **п е д а г о г и к а л ы қ** және **п с и х о л о г и я л ы қ** ілімдер де, ешқашан **ғ ы л ы м и ж ү й е л е н і п** көрген емес. Адам **т ә р б и е с і т ә р і з д і ө т е күрделі құбылыстың бастауы болып саналатын, ұ р ы қ т а з а л ы ғ ы** мен **А н а** құрсағындағы **ж е т і л у д і ң с ы р ы н а т е р е ң үңілмей,** ұрпақ т ә р б и е с і н і ң іргелі мәселелерін дұрыс шешу мүмкін емес. Әсіресе, бүгінгі молекулалық **б и о л о г и я** мен **г е н е т и к а** ғылымдарының қол жеткен табыстары осы ойымызды тапжылтпай дәлелдеп отыр...

Себебі, адам жаратылысындағы **Жанның 12-арнасына** кіретін, тек **т ү й і с т і к а қ ы л** мен **і ш к і б е с с е з і м д і** былай қойғанда, онда **т у м а қ а б і л е т т е р і** мен **м і н е з - қ ұ л қ ы, п с и х и к а л ы қ ж і г е р і мен тектілік қасиеттерінің** іштен туатындығы, ғылыми әбден дәлелденген құбылыстар екенін ескерген жөн. Жалпы бұл мәселені тікелей адам **т ә р б и е с і** қақында болмаса да, адамзаттың не бір алып ойшылдары философиялық **п ә л с а п а** түрінде көп талқыланған. Әсіресе, адам бойындағы **Ж а н** мен **Т ә н н і ң** өзара үндестіктерімен қоса, **ж ү р е к к ү ш і** және **а қ ы л к ү ш і** тәрізді қадау-қадау құбылыстарды үнемі ой елегінен өткізіп отырған. Мәселен, адамзаттың Екінші ұстазы атанған данышпан бабамыз Әбунасыр әл-Фараби өзінің – **“Екі философтың – қасиетті Платон мен Аристотельдің көзқарастарының ортақтығы”** – деп аталынатын еңбегінде, екі алыптың **қ а й ш ы л ы қ т а р ы н** үндестіріп төрелік айтады; - **“Ж а н** және **и н т е л е к т** жайында, **“Тимей”** атты кітабында Платон – Жанның да интеллектінің де, тек өздеріне ғана тән ерекшеліктері бар. Бұл екі дүние бірі мен бірі қабаттас, біреуі – Жоғары, біреуі – Төмен дейтін мағынаға ұқсас ойлар айтады. Біз оның айтқандарын терең талдап ұғынуымыз керек. Интеллекті дүниесін де, Жан дүниесін де – ол тек **э р е к е т** сферасында ғана айтқан. Бірақ, бұлардың әрқайсысының өз орындары бар. Ол – **ж о ғ а р ы** және **т ө м е н** дегенді жазықтық пен кеңістік ретінде емес, тек, **і з г і л і к** пен **қ а д і р л і л і к** мағынасында түсінеді. - **“Парасат дүниесі”** – **“надандық дүниесі”** – **“білім дүниесі”** – **“о дүние”** – деген сөздерді біз қандай мағынада айтатын

болсақ, ол мұны сол мағынада түсіну керек деп есептейді.

Сондай-ақ ол – **ж а н н ы ң** жаратылысқа эманациясы туралы және **интелектінің** - жанға эманациясы туралы да айтады. Платон философтың мұндай **н ә з і к** ұғымдарын, оның жолын ұстаушылардың позициясынан басқа деп түсінуге болмайды.

Өзінің **“Жан туралы”** кітабында Аристотель философ - **интелектіні** - жанның ең асыл актуальды бөлшегі деп түсіндірген. Осы интелектінің жәрдемімен жұрт – **Жаратушыны** таниды және **Метафизиканы** біледі. Олай болса, интелекті - өзінің **орны** мен **жағдайы** жағынан емес, керісінше, **әсемдігі** мен шынайы **тазалығы** жағынан – Жаратушыға ең жақын тұрған дүние ретінде бағаланады. Мұнан кейін жақын тұлға – **Жан** екені айтылады. Жан өзінің табиғи **сезімдері** арқылы – **Интелекті** мен **Жаратушыға** дәнекер тәрізді. Сөйтіп, **Жан** бір жағынан – **Интелектімен бірігеді**, **интелекті** тарапынан – **Жаратушымен бірігеді**. Ал **Жан** екінші жағынан – **Жаратылыспен бірігеді**. Тұрған орны бойынша емес, болмысы бойынша **Жаратылыс** – **Жаннан** кейін тұрады. Айтып жеткізілуі қиын аса күрделі – Платонның ой қорытындыларын дұрыс түсініп – осылайша ұғыну қажет болады. Егер де осылай түсінетін болсақ, онда Платон мен Аристотельдің арасында ешқандай қайшылық та, алауыздық та жоқ” – деп уақытынан озған, телегей теңіз ғұламалығын танытады. Жалпы шығыс әлемінде Платон мен Аристотель, көбіне Фарабидің түсіндірмесінен кейін ғана, терең ұғына алған ойшылдар көп. Солардың ішінде мәселенің бұл жағын ашық жазып қалдырған, ұлы ойшыл-ғұлама Әбу Әли ибн Сина екенін жақсы білеміз. Бұл деректі ол өз қолымен жазған өмірбаянының ішінде айтады...

Тікелей **Жан тәрбиесіне** байланысты - **Халық педагогикасы мен психологиясының 2-ші негізі** (профессор Совет-Хан Ғаббасұлы ұсынған - **“Адам тәрбиесі жаңа ілімінің 2-ші негізі”**, яки, педогогикадағы докторлық қорғаған жаңалығы) - **немесе**, адам дамуының **физиологиялық** екінші кезеңі, бүгінгі таңға дейін **ұрпақ тәрбиесінен** тыс қалып отыр. Тіпті, адамзат **жан тәрбиесі** дегенді **түсіне** де алмай отыр. Ол жайындағы методологиялық ізденістің жоқтығы, адам тәрбиесінің қаншалықты **ойсырап** жатқандығын аңғартса керек. Сондықтан да, жоғарыда аз-кем айтылған **Жанның – он екі мүшесі, яғни 12 – арнасының жабылуына байланысты** – жыл өткен сайын адамдар азып барады - деген тұжырымды жиі айтқызып жүр. Оны айтып қана қоюмен еш мағына шықпайды. Өйткені, бұл мәселенің өзіне тән **тәрбие әдістерін** жүргізбесе, жан дүниесінің **арналары** сол жабылған бойы **көресінді** көрсете бермек. Ендеше, тоғыз торқаның ішінде өсіп келе жатқан **Жан** **несі** тек биология мен физиология заңдылықтарына бағынып қана дамитынын ескерсек, ананың **түйсігі** мен **ішкі бес сезімдері** арқылы **тәрбиеленетін** - **Жанның мүшелеріне тиісті деңгейде көңіл аударатын мезгіл жетті...**

Шынын айтсақ, соңғы жылдардағы ұрпағымыздың маңдайына тиіп жүрген **күйелі көсеу** де осы екенін несіне жасырамыз. Оның жауапкершілігі – тікелей ата-ананың мойнында екенін де ашып айтқан жөн. Олай болса, келер ұрпақтың бақыты мен саулығы тікелей алдыңғы буынның **ұрық тазалығы** мен **ана құрсағындағы тәрбиені** түсінуіне байланысты. Қалай десек те, бұл мәселені ары қарай назардан тыс қалдыра беру бүкіл адамзат қауымын **апатқа** ұшыратуы да мүмкін.

Заманының түзу кезінде дәстүрі бұзылмаған Қазақ елінің, **“Алып – анадан туады” - дейтін өсиетінің Үлгісі мен Халық педагогикасы мен психологиясының 2-ші негізі, немесе Ана құрсағындағы физиологиялық кезеңінің үндесіп жатқанын байқау қиын емес сияқты.** Өзінің ұрпақ тәрбиесінде бұл өсиетті **инстинкті** түрде пайдаланғанын көптеген тәлімдік ұғымдардан аңғаруға болады. Халқымыздың ата дәстүрі болып саналатын – **“Жеті атаға дейін қыз алыспау”** - салты да біраз нәрседен хабардар етеді. Бірақ, бодандықтың бұғауымен маталған соңғы үш ғасыр, бұрынғы ата-баба даналықтарынан қол үздіріп кете жаздады. Тіпті, қазір – **“алып-анадан - туадының”** - мағынасы түгіл, бұл сөздің **мәніне** де көңіл аударып жүргендер аз. Сондықтан да, ол – алма-кезек ауысып жатқан ұрпақ тәрбиесіне **әсер етуден** қалғалы қашан?! Сонда, бұл тәріздес асыл сөздердің қадірі өз қалпына келмесе, Дулат-жырау айтатын; - **“өнер алды-қызыл тілдің”** – жағдайы қалай болмақ?.. Мұндай қуаты мол тұжырымдар сұлу сөйленетін, сөз тәрізді қызмет етсе, сөз өнері арқылы жетілетін жас ұрпақтың **зейіні** мен **зердесі** нендей күйге түспек?..

Енді осынау, **“Алып – анадан туады”-** дейтін өсиет сөздің мәні неде екен? Ұрпақ тәрбиесіндегі орны қайсы? Ол нені меңзеп тұр? Қысқаша осы сауалдардың жауабын іздеп көрелік. Ол үшін – **тіршілік құпияларына** – үңілмей болмайды. Адам тәрбиесінің ана

құрсағындағы кезеңі аса күрделі де, тылсым сырларының мол екендігі жайында жоғарыда азды-көпті айтылған еді. Оның тоғыз айдың ішінде **“он сегіз мың галамның”** жүріп өткен жолы мен даму сатыларын қайталайтындығы, ғылымда да дәлелденіп зерттелген мәселе?!..

В.А.Мезенцевтің **“Ғажайып энциклопедиясында”** /185-бет/ қайталап еске түсірсек - **“Адам ұрығы өзінің жетілу сәтінің 18-20-шы күндері, ол балыққа ұқсайтындығы соншама, тіпті желбезек саңылаулары мен аяқ-қолдарының орнында – жүзу қанатшалары да болады. Содан сәл уақыттан соң, ол – қосмекенді бақаның түріне еніп, біраздан кейін бауырымен жорғалайтын кесірткеге ұқсайды. Шамамен бір жарым айда – ананың құрсағындағы жан иесі – тұп-тура маймылдан айнамайды. Тек ақырғы айларда ғана адам бейнесіне енеді. Сөйтіп ол – жер бетіндегі эволюциялық даму сатыларын түгелдей басып өтеді”** – деп егжей-тегжей жазады.

Ата-бабамыз осы жағдайларды жоғарыда келтірілген **ө с и е т** сөздерімен ұрпағына тек **т ә н** құрылысының жетілуін ғана емес, **“алып”** деген сөзінің астарында тәннен де күрделі, **ж а н д ү н и е с і н ің** де ана құрсағында қалыптасатынын меңзеп отыр. Оны – қалыптастыратын да және тәрбиелеп жетілдіретін де, тек ананың **парасаты** екенін айтып тұр. Бұл жайында да электроника ілімімен салыстыра отырып, адам жанының 12-мүшесі, яки **а р н а л а р ы - түйсік – ұят – сую – зерде – мінез – жігер – қабылет – ішкі бес сезімдері** – бар **ж а н** дүниесі де, тәннің мүшелері – **жүрек – ми – бауыр – өкпе – бүйрек** - тағы басқалары тәрізді, тек ана құрсағында ғана жетіліп тәрбиеленетініне жете **м ә н** берілмей келді.

Бүгінгі ғылым құдіреттерімен дәлелденіп отырған күрделі құбылыстардың сырлары, қазақтың **Халық педагогикасы мен психологиясында да** үндестік табатындығына тұшынған сайын, ата-бабаларымыздың қалдырған **рухани** мұраларына шынайы ризашылық сезімдер билейді. Ол **к ө к і р е к к ө з і м е н** аңғара білген: - **“Он сегіз мың галамды – бір тарының қауызына сыйдырған”** – дейтін өсиет сөзінде, тіпті тереңнен маржан теріп отырғанын жоғарыда келтірген ғылыми дәлелден, барынша анық байқалып тұрғанын көрмеу мүмкін емес. Шынында да осыншама құдіреті мол күрделі құбылыстарды жетілдіретін адам **ұ р ы ғ ы** - тарының қауызынан да кіші болмаса, тіпті де үлкен емесіне таңданбасқа болар ма?!?. Осыншама күрделі құбылыстарды **с ө з ө н е р і н е** сыйдыра білген жұрт, - **“Алып – анадан туады”** – дейтін **ө с и е т с ө з і н** де ұрпағына қалдыруға құқылы еді.

Сөйтіп, **Халық педагогикасы мен психологиясының 2-ші негізгі кезеңінде** – адамның **т ә н** құрылыстары - дамудың қандай күрделі жолдарынан өтсе, **ж а н д ү н и е с і** де қарапайым **т ү й с і к т е н - с а н а ғ а** дейін жетілетінімен, бұл кезеңнің адам **т ә р б и е с і н д е г і** орнының өлшеусіз екенін айқындап тұр...

Олай болса, адамның **ж а н ы** мен **т ә н і н ің** аса күрделі даму кезеңінде – **т ә р б и е т ә с і л д е р і н ің** қажеті жоқ, - деп кім айта алар екен?!.. Тіпті, керек десеніз **ж ү р е к т ә р б и е с і н ің** жүйесіне енетін, **ж а н н ың** тума қасиеттерін ұштап **т ә р б и е л е у ш і** – тек **а н а** ғана екенін түсінсек екен. Егер, Мен ұсынып отырған - **адам тәрбиесінің** - 1-ші және 2-ші кезеңдерін салалай жіктеп ашып айтсақ; - **Ұрық тазалығы – еркектің а т а л ы қ п а р ы з ы болған да, ана құрсағындағы тәрбие - әйелдің а н а л ы қ п а р а с а т ы екенін, тіршіліктің бұлжымайтын заңындай етіп өмірге енгізу қажет.**

Сондықтан да, **а н а н ы** да, **а т а н ы** да, өзінің мінәжат етер **қ а ғ б а с ы н а** бетін түзеп, бұл кезеңдегі тәрбие тәсілдерінің қыры мен сырына саналы түрде үйретудің міндеті мен қажеттілігі, **ұлттық идеологиямыздың негізгі** а р қ а у ы болуға тиіс...

Ана атаулы жүкті кездерінде, жаратылыстың өзі бейімдеген **қ а с и е т т е р і н е** ауысатындықтан, оның **с ы р т қ ы б е с с е з і м д е р і** ғана емес, сондай-ақ **і ш к і б е с с е з і м д е р і** де, аса сезімтал қозғалмалы көңіл-күйде болатындықтары белгілі. Ана атаулы міне осы **к ү й л е р і н** сәтті пайдаланып, құрсағындағы **ж а н и е с і н е** жеткізу **т ә с і л д е р і н** білмейтіндіктен, осы кезеңнің - **ө з і н е** ғана тән... және **т и і с т і т ә р б и е л е р і – т а с қ а р а н ғ ы** қалпында қалып отыр. Соның салдарындай, қазіргі дүниеге келіп жатқан нәрестелер түгелге жуық **ж ү р е к т ә р б и е л е р і** оянбай... былайша айтқанда, **ж а н д ү н и е л е р і н ің** арналары ашылмаған күйлері өмірге келіп жатыр.

Сондықтан да, олардың - зердесі таяз – жігерлері құм – мінездері дөкір – ұяттан безген – ешкімді де сүймейді – қабілеті әлсіз – түйсігі жоқ – көкірек көздері оянбаған – денсаулықтарының да ақаулары мол, - адамдар тобырын көбейтіп отыр. Осының барлығы да бұған дейін ескерілмей келген адам тәрбиесіндегі аса ауыр қателіктер болып есептелінеді.

Бұл мәселені Ел болып мемлекеттік деңгейде түзетуге кіріскен жағдайда, біз ұсынып отырған - **Халық педагогикасы мен психологиясының 1-ші және 2-ші негіздеріндегі тәрбие тәсілдерінің әсері** – көп тостырмай-ақ жетістіктері бірден көрінетіндігінің айғағы, жоғарыда

айтылатын аз-кем тәжірибелердің нәтижелері, аса үлкен үміттерге жетелейді. Мұндай арман орындалған кезде, кешегі Ұлы Абай көксеген – “*нұрлы ақыл мен толық адам*” - мәселесі ойдағыдай шешілер еді. Әуелден-ақ, анасынан жүректері оянып жан-дүниелері ашылып туған жандар, адамшылық пен арды да, тіпті болашақ ұрпақ қамына да, ерекше сергектікпен қарайтыны анық...

Жүрек культі ілімнің негізін салушы әл-Фараби Түркі халықтарының тағылымдарынан алып, адам тәрбиесі жайында үш түрлі ғылымның жүйелерін жасап, Біріншісі – түйсік, сыртқы және ішкі бес сезімді – *Хауас ілімі*, Екіншісін – үш сүюді – *Имани гүл*, Үшіншісі – ақыл, әділет, рахымды – *Жауанмәртлік* - деп атандырғаны белгілі. Бірақ бұл ілімдер - өз топырағына *түспеген дән* тәрізді – араб елдерінде өркендей дамып кете алған жоқ. Әйтсе де, Түркі халықтарынан шыққан ғұламалар: - *Дауани, Баласағұн, Қарабағи, Науаи, Абай* – бұл жайында аса құнды еңбектер қалдырды. Мәселен, Ж. Баласағұн – осы үш ілімнің негіздерінде бүкіл дүниежүзін тамсандырған, атақты “*Құтты білігін*” поэзия тілінде өмірге әкелді. А.Науаидың – *Бес хамсасы да*, осы идеяларды дамыта жырлайды. Ал жоғарыда айтылған үш ілімді ары қарай жетілдіріп, ерекше биіктікке көтерген – Ұлы Абайдың -“**ТОЛЫҚ АДАМ- НҰРЛЫ АҚЫЛЫНЫҢ**” - орны жеке дара бөлек. Бұл мәселе әлі зерттеушісін күтіп тұр. Абайдай данышпанның; - “*Мен бір жұмбақ адаммын оны да ойла*” – деуінің мәні де, өз еңбектерінің осы үш іліммен сабақтасып жатқанын меңзесе керек. Егер адам тәрбиесінің 2-ші негізі жайында – Абайға жүгінсек:

- Ұйықтап жатқан жүректі - ән оятар,
- Үннің тәтті оралған – мәні оятар, - дей келіп,

.....
 - Жүрек тербеп, оятар – бастамиды - деп, тұжырымдауын да, телегей теңіз ғұламалық жатыр емес пе?!? Ұлы Абайдың бұл еңбектерін барынша ашып бағдарлап берген – кемеңгер жазушымыз М.О.Әуезов болса, хал - қадірлерінше жалғастырған еді. Абайдың педагогикалық еңбектеріндегі құнары мол қасиеттерді игеру мәселесі, тіпті әлі жүйелі түрде басталған да жоқ.

Әдебиеттер:

1. Әлемдік педагогикалық ой-сана, А. 2011. 10-том.
2. Әдеби жәдігерлер, А. 2011. 15-том.
3. Совет-Хан Ғаббасов. Ізгілік әліппесі, А.1991. I-ші және II-ші кітап.
4. Совет-Хан Ғаббасов. Халық педагогикасының негіздері, А. 1995.
5. Совет-Хан Ғаббасов. Халық педагогикасы мен психологиясының негіздері, А. 2005.
6. Совет-Хан Ғаббасов. Педагогика мен психология негіздері,(оқулық) А. 2008.
7. Совет-Хан Ғаббасов. Ұрпақ тәрбиесінің жаңа ілімі, А. 2012. 1-2 кітап.
8. Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы), А. 2006. 10-том.

ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ

Г.С. Балтабаева

филология ғылымдарының докторы, профессор, Қайнар Академиясы

Н.О. Пернебекова

Қайнар Академиясының 2 курс магистранты

Мақалада қазақ проза жанрының шағын түрі әңгіменің даму сипаты, тақырыптық-идеялық бағыты мен түрлік ізденіс мәселесі сөз болады. Әңгіме жанрындағы жаңашылдық, түр, көркемдік әдіс-тәсілдерді жетілдіре түсудегі шығармашылық ізденістер, шығармалардағы ұлттық сипат туралы сөз болады.

Түйін сөздер: *әңгіме жанры, тақырып, көркем тартыс.*

Жалпы қазақ әдебиеті дамуының қай кезеңін алсақ та, әңгіме проза саласындағы өзіндік ерекшеліктері бар жанр ретінде танылып келеді. Белгілі бір оқиғаға негізделген хикаят не ғасырға пара-пар роман жазудан гөрі шағын сюжетті әңгіме жазу күрделі, әрі жауапты болып саналады.

Себебі, әңгіме жанрында қалам тартқан жазушылар қысқа әңгіме арқылы үлкен қоғамдық, әлеуметтік мәселелерді көтере білді.

Осынау айналдырған санаулы жылдардың ішінде елімізде айтарлықтай өзгерістер мен жаңарулардың болғаны айдай ақиқат. Заң да, заман да, қоғам да өзгерді. Жаңа заманға сай жаңа адамдардың типі пайда болды. Нарықтық қатынастарға көшу барысында түрлі қиыншылықтарды басымыздан кешірдік. Осындай түбірлі өзгерістер көптеген қазақ қаламгерлерінің қиялына қанат бітіріп, шабытына шабыт қосты. Оны осы кезеңде жарық көрген қазақ әңгімелерінен анық аңғаруға болады. Әсіресе, жазушылар Думан Рамазан, Асқар Алтай, Айгүл Кемелбаева, Қанағат Әбілқайыр, Дәурен Қуат, Нұрғали Ораз, Қуандық Түменбай, тудырған әңгімелер әңгіме жанрының ерекше бір көркемдік әлемін аша білді. Осы мақаланың жазылуына арқау болған қаламгерлер Мұхтар Мағауин, Шерхан Мұртаза, Қабдеш Жұмаділов, Бексұлтан Нұржекеев те осынау шағын жанрдың көсегесін көгертуге әжептәуір үлес қосты.

Қазақ жазушылары әңгіме жанрында қалыптасқан дәстүрді жалғастыра отырып, мазмұндық, түрлік ізденістерге барды. Соңғы жиырма жыл ішінде жазылған прозалық туындылардың ішінде әңгіме жанрының көркемдік үлгі-өнегелері өте күрделі. Ол қаламгерлердің ұлттық ауқымындағы шеберлік нақыштарымен ғана шектелмей, әлем әдебиетіндегі көркемдік үрдістерді қазақ топырағында жаңғырта, түлете білгендігімен көңіл аудартады.

Әңгіме жанрында қалам сілтеген қаламгерлер тоқырау кезеңіндегі ұлт тағдыры, елдегі саяси-әлеуметтік қайшылықтар, өтпелі кезеңдегі адам болмысы, оның ішкі жан-дүниесінің айналасындағы ортамен қабыспауы, рухани жадаулық сияқты мәселелерді, сондай-ақ бүгінгі демократиялық қоғамдағы адам мен адам, адам мен қоғам, адам мен табиғат арасындағы байланыстар мен қайшылықтарды күн тәртібіне қоя білді.

Жалпы проза саласы, соның ішінде әңгіме жанры тақырыптық -идеялық жағынан тереңдеп, әдебиетте жаңаша көркемдік ізденістер байқалды. Себебі, адам мен адам, қоғам, табиғат арасындағы, сонымен қатар, ой мен сезім, ар мен ұят, арман мен мақсат, іс -әрекет пен көзқарас сияқты ұғымдардың ара-жігін ашу, әрқайсысына өз көзқарасын білдіру қаламгерлерден жаңа ізденістерді тауып, көркемдік әдіс -тәсілдердің жаңа бір сарындарын табуға ынталандырды, осыны талап етті. Сондықтан да, тәуелсіздік жылдары кезеңінде дүниеге келген қазақ әңгімелері жаңа ізденістің жемісі болды.

Ғалым-сыншы Р. Нұрғали: «Әдебиет – үлкен құбылыс, жанды дүние, күрделі процесс. Бір әдебиет – дария, бір әдебиет – бұлақ, бәрі де ағады, өседі, өрбиді. Халық бар жерде әдебиет бар» – деген екен [1].

Ең алдымен, саяси тұрғыда аумалы-төкпелі кезеңде өмір сүріп, еліміздің егеменді ел болуы үшін жасалған күресте бар өмірлерін сарп еткен қазақ әдебиетіндегі «Бес арыстар» және сол кезеңде өмір сүрген барлық қаламгерлер тағдыры тарихтан да, әдебиеттен де белгілі. «Алашордашылар» деген желеумен жазықсыздан жазықсыз тағдыр тауқыметіне тап болған оқыған қазақ азаматтарының тағдыры, шын мәнінде, қайғымен аяқталып отырғаны тарихи шындық. Тәуелсіздік жылдарындағы әңгіме жанрында жазылған шығармалардың ішінен осы көріністі дәлелдейтін туындылар жарық көрді және олар тарихи тұрғыда шынайы суреттелді. Тар заманда өмір сүріп, замана қайшылықтарын мойнымен көтере білген, мойымаған аға, апаларымыз келер ұрпаққа ел үшін, жер үшін бейбіт күнде күресудің сара жолын қалыптастырып кетті. Олар сол кездегі саясаттың құрбанына айналмай, еліміздің елдігін, тілімізді, дінімізді сақтап қалу үшін өмір айнасына айнала алды. Сол кезеңдегі әріптес қаламгерлері басын ашып айта алмай, жаза алмай кеткен осы бір тақырыпты тәуелсіздік жылдарына тән жазушылар шарықтау шегіне жетпесе де, дамыта білді.

Қазақ прозасында символды қолданудағы шеберлікті М.Мағауиннің «Құмырсқа қырғын» атты әңгімелерінен көруге болады. «Құмырсқа қырғын» атты философиялық ойға құрылған әңгіме табиғат күдіретіне бас июді ғана емес, өмір үшін күрес, қазіргінің жалғасы, болашақтың тұтқасы – жас ұрпақ пен ертеңіміздің кепілі – жеранамызды қастерлеу туралы сыр десе де, болады. Автор-кейіпкер құмырсқа илеуін көркемдік деталь ретінде ала отырып, оны бір қауым елдің, тіпті мемлекеттің символдық (рәміздік) белгісіне айналдырады. М.Мағауиннің бұл әңгімесіндегі көзге түсетін, көңілге ұялайтын ерекше жәйттар – символикалық пен философиялық сипаттардың берік жымдасып, табиғи кіріге түсуі. «Құмырсқа қырғынындағы» өзгешеліктің бір ұшығы осында. Қаламгер бұл шығармасында тырнақ ұшындай көзге көрінер-көрінбес құмырсқалар тіршілігін адамдар өмірімен қатарластыра алады. «Жекелеген құмырсқалар ішке кіріп, тары дәнінен сәл ғана үлкен, сопақша жұмыртқаларды тістеп алып шыға бастады. Мұндағы ең үлкен олжа – болашақ ұрпақ өндімек панасыз жұмыртқалар. Өз илеуіне апарады. Шайқап шығарады. Содан соң... ата-

тегін білмейтін жетімдерді түгел жұмыскер – мұндағы билеуші жұртқа тегін азық -түлік жинайтын құл-құтан немесе басқа бір, жат әулетпен соғысқа, тіпті, кешегі өз нәсіліне қарсы майданда алға салатын жан-кешті жауынгер етіп шығарады. Қазақ халқының ғасырлар бойғы жаратқан ең аяулы қасиеті – өзара ауызбіршілік пен өзін-өзі құрметтеу, жатқа берілмеу, ұрпақ болашағын ойлау мұраты тұспалданғандығы талданды [3].

Ұлт әдебиетіне ортақ жаңа сапалар, өлшемдердің елеулісінің бірі – қазіргі қазақ прозасының символикалық сипаты. Біздің басты назар аударатынымыз да бұрыннан бар тәсілдің қазіргі заманғы жаңа болмысты прозадағы өзгеше жаңғыруы мен түрленуі болмақ.

«Образ сомдауда да, характер ашуда да түрлі көркемдік әдіс -тәсілдерді қолдана отырып, жаңа бейне жасауда жазушылар біршама жетістіктерге жеткен. Мұхтар Мағауиннің, Қабдеш Жұмаділовтің, Бексұлтан Нұржекеевтің, Шерхан Мұртазаның шығармаларынан бүгінгі күн адамдарының бейнесін ғана емес, қазіргі өмірдің бүкіл болмысын, тыныс-тіршілігін кескін-келбетін толық танып, таразылауға болады. Рухани тереңдігімен қазақ әдебиетінің тағы бір сатыға жоғарылауына септіктерін тигізген жоғарыда аты аталған жазушылар шоғырының шығармашылығын танып білу барысында оның астарында көптеген ізденіс, талап пен талғам, жігер жатқанын аңғарамыз. Тәуелсіздік кезіндегі ел жағдайына үніле отырып, жазушылар идеясының өміршендігіне, дұрыстығына, дәлдігіне көз жеткізе аламыз».

Филология ғылымдарының докторы Смағұлова Нұргүл Қайырбекқызының пікіріне сүйенсек «Әдебиеттану ғылымында тартыс эстетикалық категория ретінде өз орнын алып отыр. Себебі, көркем тартыс проблемасы құлашы кең, өрісі үлкен мәселе. Ол суреткердің талант даралығы мен өмір шындығын көркемдік тұрғыдан тану қыры бола тұра, мән-маңызы жағынан идеялық-философиялық міндеттерді де қамтиды» Өмірдің өзі күрес деп түсінсек, көркем шығармадағы тартыс мәселесі қашан да болмасын сарқылмайтын қазына болып қала бермек.

Қазіргі қазақ прозасында Т.Шапайдың «Үйдің иесі» атты туындысы – гротескілік әңгіме. Бұл әңгіме ә дегенде ұсақ-түйек оқиғаға құрылғандай көрінеді. Кейіпкер өзі туралы айтқанда, «орташа» деген ұғымға екпін түсіреді. Бұл ойдың астарында иллюзия бар. Т.Шапай прозасы – қазақ әдебиетіндегі саяси гротескінің ерекше үлгісі. Үйдің иесі – бұл қожайын емес, біздің қоғамның аллегориялық бейнесі. Қаламгер аталмыш шығармасында тұрмыстық, заттық, этнографиялық портреттік детальдар арқылы кейіпкердің рухани әлеміне тереңдей үңіліп, адам психологиясын ашады. «Детальдар арқылы кейіпкердің қоршаған ортасы, халық тұрмысы шыншылдықпен бейнеленуі және сол дәуірдің мәдени-тарихи, тұрмыстық ерекшеліктері айқындалары хақ». «Бұл пәтер бүгінде – сайтанның сауық үйі. Өзгелер бұл үйді Сайтан – клуб дейтін көрінеді». Сол сәт сөрелер қайғыдан «опырылып түсті». Бұл – күшті деталь. Қоғамның дерті күшті, ішінен іріп жатыр. Ал, бұл қоғамның рухани азғындап, іріп-шіруі қашан басталған?! «Сіз кітап оқуды қойғалы бері (яғни, не заманнан бері) осы үйді жын иектеді...» дейді үй иесіне қарсы сотта кітап шкафы. Жазушы заттарға адами кескін береді. Сыландаған сұлу қасық, күлімкөз рюмкалар – сайтанша арбайтын сұлудың өзі. «Алтын қасық аузыма кіріп шыққан сайын мадақ айтады, күміс қасық құлағымға жағымды тәтті өсектермен сыңғырлайды» – бұл ер-азаматтың асыл қалыбына көлеңке түсіретін, қазақ қоғамын өрмекшінің торындай торлап алған жағымпаздықтың персонификациясы, яғни тұлғалануы. Өзі тұтынған заттар үй иесін жан-жағынан қаумалап, қарғыс айтады. Сол сәт тәубесіне түскендей болған ол «қайран алтын күндерім» деп, көкірегі қарс айрылады. Бұл өкініштен Шәкерім қажының тура осылай зарлағаны, жастық шағын сағына, алаңсыз күндерін аңсап құса шеккені еске оралады. Абайда бұл өкініш – ұлттың, этностың ащы өкініші: «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» – қазақтың көп игіліктен кенже қалуы.

Бұл әңгімеде заттар адамдардың мінез-құлқын қабылдап алған. Оқиға үй ішінде өтеді, пәтер – мемлекеттің символы. Қазақтың қазіргі мінезі заттарға көшкен: «Мен – қонақ шақырғанды, той-домалақты сүйетін адаммын». «Өзім жетелеп әкеп, кәделі мүлік қатарына қосқан орындықтарым опасыз болып шыққанда, қалғаны мені жұлып жер, сірә». Бұл да қоғамдағы сыбайлас жемқорлықтың аллегориясы. Енді пәтердегі зат атаулы бұрынғы құлдық, құлшылық мінездерінен жаңылып, қожайынды соттайды. Көркем шығармадағы көркемдік құндылықтардың бірі осы заттар әлемі екендігі сөзсіз. «Сенің бар мәдениетің осылар» – дейді кітап шкафы, яғни руханияттың тұлғалануы үй иесіне ыдыс-аяқтарды нұсқап. Жемір қоғамда қарын мен қара бастың қамы мемлекеттік, отаншылдық мүддеден биік тұрады. «– Сенің аузыңа, құлағыңа, қарныңа қызмет ететіндер ғана бағалы, сыйлы, қоңды-күйлі. Сенің миың мен жаның ұйықтағалы біз азып-тозып, бітіп барамыз! Сатиралық проза осындай пафосты сүйеді. «Ол, ол ма, осы үйдің еденін шаршылап бөліп, сатып жібере жаздаппын! Әлі де ол ойдан қайта қоймасам керек. Шешен шәйнек қанша дүние шашқанымды, қанша затты жалға бергенін қылға тізіп айтады». Бұл жердің сатылуы

мен ұзақ мерзімге шетелдіктерге жалға берілгеніне тұспал. Үйдің төбесін өрмекшінің торы басқан. Біздің қоғам да сол сияқты. Былық пен шылық. Үйді ол қараусыз қалдырғандықтан, қоғамнан аласталады – енді жаңа үй іздеуге мәжбүр. Қоғам тазару мен жаңаруды күтеді. Әңгімедегі гротеск ащы әжуадан туады. Бұл тұста Аристотельдің катарсис идеясы айқын сезіледі [1].

Қ.Әбілқайырдың «Қағаз қаласы» атты әңгімесіндегі әлеуметтік сатира айқын. Баспанасыздық дерті қазақ қоғамын шырмауықтай шырмап алды. Жастар үшін бұл үлкен кедергіге айналды. Өзіне-өзі сенбеу, келешегіне күмәндану содан басталады. Қазақ халқы, оның өсіп келе жатқан ұрпаққа ие болатын бөлігі мұның зарын сұмдық тартты. Бұл қоғамда тамыр-таныстық, жағымпаздық дертін тудырды. Өзін-өзі кемшін сезіну енді нәсілдік, ұлттық ерекшелікке айналып үлгеруге шақ тұр, талайлардың тауын шақты. Әңгіме бірінші жақтан баяндалады. Гротеск пен гипербола мол, әңгіменің көркемдік құнын арттыратын да – сол. Автордың алып отырған суығы, жылуы жоқ үй әлеуметтік жағдайы жоқ суықтық. Қаңғыбас кім? Жазушы даладан келіп, қаладан ұдай орын таппаған сансыз қазақтың мұнын көрсетіп отыр. Баспанасыздық зарын тартқан қазақ ұлттық болмысына тиетін зиян мен зардапты шегіне жеткізе суреттейді. Бұл пәтер неге аспанда? Риторикалық сауал емес, пәлсапалық нышан. Пәтер құны аспандап кеткен заман, қазақ үшін ұсынса қолы, жетпейді. Бұл тақырыптық жағынан Қ.Мұбарактың «Пәтер» атты әңгімесімен үндес. Тіпті бір гротеск тәсілді екі жас жазушы қатар қолданады. Екеуі де жер бетіндегі пәтер емес, көктегі пәтерді яғни, қиялда ғана, тіршілікте болмайтын байлықты көксейді. Ел болу үшін мұндай әлеуметтік теңсіздіктің жегі құрттай зияндығын ашады. Яғни, шығармада бүгінгі әлеуметтік шындық, қазақ тағдырындағы шешуін күткен түйінді мәселе – баспана мәселесі негіз болады. Әңгімедегі аллегория пәтерсіздікті ишаралау үшін алынған. Пәтерлер пәтер сияғы жоқ, бұл да фантастикалық детальдар арқылы әсірелене суреттеледі. Бұл да – ишара, қазаққа жақсы, құны жоғары үй бұйырмайды деген түңілісті сарыннан туған. Басшылар төменді менсінбейді, жоғарыны ғана көреді. Мәтінде «жағымпаз үкімет, көз жұмған депутат» деген тіркестер бар. Жазушының қаламы солай жазуға тиісті. «Ауа райы ешбір министрлікке бағынбайды», – екен деп, таң қалысады» – бұл да – жалдамалы құлдық психологиясы құрсаған бүгінгі қазақ қоғамының сиқы.

Қ.Мұбарактың «Пәтер» атты әңгімесінің де негізгі тәсілі гротескмен берілген. Тақырыбы – қазіргі қазақ жастарының әлеуметтік жағдайы Әңгіме қызықты оқылып, оқырманды тең баурап алады. Себебі, бұл – ауылдан, кең даладан қым-қуат тіршіліктегі қалаға келген қара көз қазақ баласының бір баспанаға зар ауыр халі. Әңгіме кейіпкер атынан баяндалған. Диалогқа құрылған. Қазақ жастарына мынау нарық заманында үлкен, кіші қалалардаң жайлы пәтер алу арманнан ары, жеті қат көктегідей қол жетпес қиял деген сөз. Мақалда: «Кісідегінің кілті аспанда», – дейді. Жас автор осы мақалдан өз әңгімесінде метафора жасайды. Үй бағасы шырқап тұр, оған қарапайым халықтың қолында қаржысы, өлсе, жетпес. «Ақымақ, – дейді көршім. – Ақымақ, үйдің кілтін алудан бұрын ұшуды үйренуін керек», – деп қайтадан лып етіп көкке көтерілді де кетті». Әңгіме осылай аяқталады. Гротескілік сипат әңгіменің негізгі идеясын ұқтыру үшін қызмет атқарады. Шындық өмір мен қиял шектесе алмай қиналады. Ащы әжуа авторға қоғамдық үкімді, қарғысты астарлап, айту үшін қажет болған. Және ол ниетіне жеткен. Әңгіме соңындағы өз ернін өзі қыршып, қаны бұрқ еткен кейіпкердің көңіл-күйі – Қазақстандағы талайларға етене таныс ауыр әлеуметтік зардап суреті.

Т.Нұрмағамбетовтің «Ұлттың дерті» атты әңгімесінде де қазіргі заманғы демократия мен демогогияны әшкерелеу үшін автор гротескіні таңдайды. Мылжыңдық, құр сөзді сапыру, теңіздей тасыған бос сөздер – мұның бәрі өтірікті пір тұтып, көз бояуды амал қылып алған кез-келген қоғамның малданары. Әңгіме кейіпкері зейнет жасына шыққан соң осы көк мылжың дертке ұшырады. Ұзамай дерт асқынып, ұлына, одан немересіне жұғады. Ақыры ұлттың өзегіне түскен жегі құртқа айналады. Оған көңіл жықпастық тағы қосылады, жағымпаздық мүлдем буып тастайды. Өтірікті пір тұту рухани құндылықтары азайған қоғамды меңдуанадай шырмап тастайды. Автор әңгіменің соңына шейін үміт қалдырмайды. Әлеуметтік сауалдар қазақ қоғамын сансыз сұрақтармен шырмап отырғаны рас. Автор бұл әңгімені асқан отансүйгіштікпен жазады. Асыра сілтеп кететіні содан. Мына әңгіме түңілдіріп жібереді де. Ал, ұлт туралы туындыны олай қара бояуға мала беру аса қатерлі құбылыс екенін ұмытпауымыз керек [2].

Адам және оның өмір сүріп, тіршілік етер ортасындағы заттық әлем арасындағы қарым-қатынасты суреттеу көркем әдебиетте үзіліп қалған үрдіс болатын. Бұл кемшілік, әсіресе, ұлттық әдебиеттерде туған жер, өскен орта, ұлттық ерекшеліктерін тануды тұмшалау салдарынан орын алды. Қазақтың жаңа прозасындағы жиі кездесетін жалғыздық, айқай, айна сарынының

колданысына, тақырыптық ерекшеліктеріне талдау жасау арқылы философиялық және психологиялық ой-түйіндер мен дәстүр жалғастығы жөнінде ой қорытындылары жасалды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Смағұлова Н. Қ. Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі тартыс табиғаты. ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін қорғалған диссертацияның авторефераты. – Астана, 2006. – 24 б.
2. Ержанова Г. Қазіргі қазақ әңгімесі. ф.ғ.к. дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация. Алматы, 1999.-125 б.
3. Мағауин М. Он үш томдық шығармалар жинағы. 7-том. Алматы: Қағанат, 2002. 330 б.
4. Меңдіке Ә. Сыни пікірлер. Алматы 2003.

РОЛЬ ЭТНИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ

Ауталипова У.И.

кандидат психологических наук, и.о.профессора, Казахский Национальный Женский Педагогический Университет, г.Алматы

В статье рассматривается роль этнического воспитания в развитии межличностного общения. Исследования показывают, что эффективность психолого-педагогического руководства семейным воспитанием повышается тогда, когда учитываются все условия и уклады семей. Автор также, особое внимание обращает на психолого-педагогические мысли великих ученых о воспитании.

Ключевые слова: воспитание, роль, этническое воспитание, общение, семья.

Одним из источников формирования общения в семье по праву считается народная мудрость. Формирование совершенного человека – лейтмотив народного воспитания с древнейших времен до наших дней. Этнопсихологическое наследие казахского народа имеет свою давнюю историю.

Психолого-педагогические мысли о воспитании, взаимоотношениях в семье развивались с древнейших времен, и являются хорошим подспорьем воспитателям и родителям в их современной деятельности в настоящее время.

Каждая нация имеет свои специфические этнические устои сформированные в ходе веками выработанных обычаев и традиций, присущих представителям различных этносов и выражающихся в характерных взаимоотношениях, ярко проявляющихся в общении и межличностных контактах.

Не случайно Юсуф Баласагуни писал в XI в., что «если негожи поступки детей, то отец их виновник – недобрых затей» и «если отец в воспитании тверд, то он за детей подрастающих горд».

В памятке древнетюркской письменности («Словарь языка тюрков» или «Собрание тюркских наречий»), созданном выдающимся ученым казахской степи Махмудом Ибн Хусейн Кашгари (XI в.), мы находим интересные идеи и сведения о разных сферах социально-экономической, культурной и научной жизни народов средневекового Казахстана. Воспевание пылких человеческих эмоций, становление мудрости, мужества и добродетели, почтение благородных черт у подрастающего поколения, наполненных глубоким психологическим смыслом.

Вопросы взаимоотношения детей и родителей – основной лейтмотив психолого-педагогических идей «словаря». По мысли Махмуда Кашгари – человек, любящий жизнь, стремящийся к знаниям, борющийся за свое счастье – идеал настоящего человека.

Начиная с XV века, особую популярность приобретают высказывания поэтов – жирау, которые благодаря поэтическому дару слова оказывали существенное влияние на народные массы и способствовали формированию высоких нравственных качеств. Большое значение в семейном воспитании всегда придавалось народной мудрости, а именно пословицам, поговоркам и загадкам.

Как метко отмечается в народных пословицах «Что птенец увидит в гнезде, то и возьмет с собой в поле», «Глядя на отца – сын растет, глядя на мать – дочь растет». Такие пословицы

отражают роль членов семьи в воспитании. Казахские пословицы и поговорки отличаются широтой диапазона и разнообразием тематики.

Устное народное творчество не только ценнейший источник для научных исследований, изучения истории, мировоззрения народа, но и своего рода психолого-педагогическая энциклопедия, помогающая воспитать в человеке лучшие черты характера, строить правильные взаимоотношения.

Это создавало благоприятные предпосылки для создания комфортного психологического климата в семье и развивало необходимые в дальнейшем, в самостоятельной жизни, умения и навыки. XIX век для истории Казахстана стал важным, новым витком в развитии общества. В трудах лучших сыновей казахской земли: Чокана Валиханова Ибрая Алтынсарина, Абая Кунанбаева проявилось влияние новой эпохи.

Они стали всерьез задумываться над вопросом развития психологии человека, становления его характера и особенностей взаимоотношений с окружающими в ходе деятельности. В их трудах, в какой-то мере, нашли свое развитие отдельные вопросы детской, педагогической и социальной психологии, идеи об индивидуальных и возрастных особенностях человека, о педагогических способностях.

Не смотря на то, что в произведениях казахских просветителей еще нет естественно научных объяснений тех или иных сторон жизни человека, их мысли все же заслуживают снимания, как замечательный источник самобытных психологических познаний казахского народа.

Так, замечательный казахский просветитель XIX века, Чокан Валиханов, списал одну из самых ярких страниц в историю казахской общественной мысли. Он отмечал, что для совершенствования человека необходима свобода и развитие его индивидуальности. Он нуждается в знаниях прежде всего для познания себя и окружающих, найти взаимоотношение и проявить в себе то лучшее, что заложено в нем природой.

В произведениях И. Алтынсарина слышатся призывы к познанию своей душевной сущности. Он с большим интересом относится к вопросам воспитания подрастающего поколения путем искоренения в характере молодых людей отрицательных проявлений. Его передовые взгляды тесно связаны со становлением характера человека в процессе формирования личности, отношением к семье, окружающему обществу и детям.

Однако никто из казахских просветителей того времени не проявил такую зоркость и чуткость к духовной и социальной стороне жизни казахов, как выдающийся философ и просветитель XIX века Абай Кунанбаев.

Он впервые в казахской литературе отчетливо и на такой моральной высоте показал новые отношения к семье и родительскому долгу, к воспитанию молодого поколения. Абай интересуется возрастными особенностями психики. В младенческом возрасте ребенок «...стремится ко всему – тянется к блестящему предмету, пробует все на вкус, на ощупь. Заиграет домбра – ребенок тянется к ней, услышит лай собаки или топот лошади, или плач или смех – и сразу встрепетается. Позднее он начинает спрашивать: «Что это такое?», «Почему он это делает?», «Для чего это?». Ребенком овладевает высокое беспокойство...». Этим Абай подчеркивает, что психику ребенка можно сформировать в желаемом направлении. Здесь он как бы повторяет мысль Абу Насра аль-Фараби о том, что душа ребенка при рождении чиста. Наблюдая за малышами, Абай видел, как они деятельны, доверчивы, впечатлительны и непосредственны. Они любят товарищеские отношения, но зато легко ссорятся. Абай требует, чтобы родители учитывали эти особенности дошкольного возраста и тактично общались с детьми. Он осуждает тех родителей, которые вмешиваются в детские ссоры, заступаясь за своего «обиженного ребенка», даже не понимая какие отрицательные последствия может иметь такое вмешательство.

В огромном наследии Абая важное место занимают «Слова назидания» - плод его многолетних раздумий – представляющее философо-моралистические, психолого-педагогические высказывания поэта. Не природа, говорит Абай, делает дурных и плохих детей, а лишь образ жизни, вреда. Больше всего на уклад ума и характера, считает он, влияет хороший пример отца, сверстника, наставника и умная мать: «...счастливую семью мы видим там, где свои убеждения младшему поколению...». Психолого-педагогические идеи о воспитании формирования общения в семье, так же представлены в трудах многих ученых Казахстана.

Магжан Жумабаев в своей книге «Педагогика» (1922) рекомендует для правильного воспитания ребенка исходить, во-первых, из личного опыта матери и отца, во-вторых, из опыта

нации, в третьих, знать и изучать педагогику – науку о воспитании и, наконец, лучшие традиции видных учителей, ученых-мыслителей разных времен и народов.

Прежде чем воспитать ребенка в семье, нужно поднять его воспитание. Воспитание ребенка должно проводиться не старыми методами, то есть не битьем и угрозами, а воздействием на его сознание путем убеждения, объяснением, что хорошо и что плохо, что, значит, быть воспитанным и невоспитанным, с кого надо брать пример, кого сторониться. Только так можно правильно воспитать ребенка.

Педагог, поэт-мыслитель Султанмахмуд Торайгыров придавал огромное значение семье в обучении и в воспитании ребенка, отмечает влияние окружающей среды на воспитание ребенка и обучение. Эти два понятия он не разделял, а рассматривал как единое целое, Воспитание и есть обучение, а обученные дети – это воспитанные дети.

Заслуженный учитель республики, писатель СпандиярКубеев уделял большое внимание воспитанию детей в семье. В своей работе «Воспитание детей в семье» он считает важнейшим и совершенно необходимым условием успешного воспитания детей в семье – авторитет родителей. По настоящему заслуженный авторитет устанавливается там, где родители искренне заботятся о том, чтобы организовать жизнь детей, с вниманием относятся к детским запросам и увлечениям, и в то же время настойчиво и последовательно предъявляют детям определенные, посильные для них требования. Культура поведения необходима и в кругу семьи.

Не вызывает сомнения, что этнические особенности каждого народа закладываются в процессе семейного воспитания и развиваются в ходе развития межличностных взаимоотношений. Именно в семье формируется стойкий стереотип поведения, который закрепляется в сознании каждого ребенка. Педагог НазипаКульжанова в своей книге «Мать и дитя» (1927 года) пишет, что у казахов есть пословица: «Птица делает то, что видит в гнезде».

Воспитание детей зависит от того, какое «гнездо» воспитывает ребенка. Можем ли мы сказать, что эти семейные «гнезда» всегда благоприятствуют правильному формированию детей, Нет, не можем. Виноваты в этом взрослые, которые не уделяют должного внимания дошкольному возрасту. Среди родителей очень многие понимают необходимость воспитания и обучения детей с раннего возраста. Но даже у многих понимающих родителей нет специальной подготовки и времени. Серьезной преградой на пути воспитания ребенка в семье являются неблагоприятные социально-бытовые условия.

Новое общественное положение женщин оказало благотворное влияние на формирование современной семьи, создало основы для развития подлинно гуманных отношений, где жена имеет равные права с мужем. Прогрессивные семейные отношения отразились и на воспитании детей. Если раньше сына воспитывал отец, дочь – мать, прививая ей черты смирения, то теперь воспитанием детей занимаются оба родителя, при этом дети в семье занимают равное положение.

Как проводники общественного влияния на личность; как посредники в передаче культурных и моральных ценностей общества семьи по-разному выполняют свои функции: в зависимости от бытового уклада, материальных и жилищных условий, размера и структуры, а также существующих в них отношений.

Последнее зависит от морального и культурного облика родителей, их психолого-педагогических знаний, политических и общественных взглядов, особенностей личностей членов семьи и т.д.

Исследования показывают, что эффективность психолого-педагогического руководства семейным воспитанием повышается тогда, когда учитываются все условия и уклады семей.

На основе многолетнего наблюдения А.К. Миноваровым выявлены группы семей типичных для Средней Азии.

1 группа – характеризуют прочные связи старой национальной культурой и бытом. Сохранились пережитки прошлого, негативно влияющие на взаимоотношения детей и взрослых в семье.

Во 2-ой группе – тенденция отрыва от традиционного прошлого. В таких семьях чаще рождаются новые обычаи, традиции, обряды способствующие сближению наций и народностей.

Литература:

- 1.Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М.Просвещение, 2000
- 2.Маркова Т.А. Влияние семьи и семейного воспитания на формирование личности ребенка-дошкольника.М., 1980.

3. Жарикбаев К.Б. Развитие психологической мысли в Казахстане. Алматы, 1968

ПСИХОЛОГИЯ СУИЦИДА И ПРЕДПОСЫЛКИ ДЕВИАЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Е.Б. Дуплякин
Магистрант Академии Кайнар

Проблема исследования суицидального поведения и его профилактики заключается в том, что изучение взаимоотношений нормы и патологии при суицидальном поведении выявило, что на долю психических больных людей (в том числе и подростков) приходится не более 1/3 суицидов, а остальные совершаются людьми практически здоровыми или с пограничными нервно-психическими расстройствами. То есть людьми, не нуждающимися в обязательном лечении у психиатра, и последний даже не имеет права без согласия суицидента обсудить с ним его проблемы.

Ключевые слова: суицид, психология суицида, подростки, здоровье, самоубийство, нервно-психологические расстройства.

Крайне опасными и трагическими проявлениями девиации следует считать суициды (самоубийства). Самоубийство - третья основная причина подростковой и юношеской смертности после несчастных случаев и убийств. Какими бы тревожащими эти данные ни были, они, вероятно, занижены. О самоубийствах не всегда сообщают по причинам религиозных запретов и исходя из пожеланий семьи. От 6% до 13% подростков указали при опросах, что они хотя бы раз в жизни пытались покончить с собой, пишет в своей книге "Психология развития" Г. Крайг [1].

Зигмунд Фрейд считал, что человеком руководят две силы: эрос (воля к жизни) и танатос (воля к смерти). К проблеме самоубийства люди никогда не были равнодушны, в наши же дни о ней говорят особенно часто [2].

Причин, которые толкают людей на этот фатальный шаг, множество: несчастная любовь, карьерные неудачи, страх перед болезнями, старостью... Но это - лишь пусковые факторы. Причины гораздо глубже. Они - в подсознательной готовности к самоуничтожению. Ученые предполагают, что у каждого из нас есть ген самоубийства, который может включиться под влиянием обстоятельств [3].

Ученые уже давно заметили, что человек в своем физическом развитии повторяет эволюцию всего живого на Земле. То же самое происходит и в его психическом развитии. В процессе роста и созревания психика каждого из нас как бы движется вдоль основной информационной матрицы, которая передается по наследству, хоть и бессознательно, но скрупулезно "считывает" данные общечеловеческого опыта, закодированные с помощью так называемых архетипов - своеобразных тематических ячеек, хранящих совокупный социальный и культурный опыт человечества. По сути, матрица у всех одинакова, но каждая личность имеет также свои индивидуальные качественные черты, в них отражены опыт его семьи и его собственный. Архетипы бессознательного и определяют (незаметно для самого человека) наилучшую тактику поведения, обеспечивают ему оптимальную адаптацию к жизни в природе и обществе. "Наилучшая тактика", "оптимальная адаптация"... ясно, что такое может быть только в "чистом виде", лишь в "первичном замысле". Но в жизни "оптимальное" "наилучшее" встречается нечасто. Вот и получается, как говорится, у кого плохо, а у кого еще хуже. Результатом того, насколько личность с помощью основной информационной матрицы адаптировалась к действительности, и является наша судьба [4].

Развитие человека "застревает" на каком-то архетипе, крутится, как испорченная пластинка. Развитие бессознательных структур останавливается, личность инфантилизируется. Не следует путать это с задержкой умственного развития, люди с инфантилизмом бессознательного часто имеют очень высокий уровень интеллекта. Поскольку в конкретной жизни действие этого архетипа уже отыграно - пластинку хочется снять. Включается ген саморазрушения [5].

А "заедает пластинку" чаще всего на пике молодости - в 15-24 года и на пике инволюции - старше 50 лет. Но есть и промежуточные возрасты риска: 6-11 лет, 14-15 лет, 18-25 и 30-35 лет. Именно в эти переходные периоды человек подобен гусенице, превращающейся в куколку, а затем в бабочку - он чрезвычайно раним и с трудом представляет свою жизнь в новом качестве, он как

бы переживает маленькую смерть.

Почему в 6-11 лет? Потому что именно в этом возрасте в психической эволюции человека происходит первый (после рождения) качественный скачок: от материнских архетипов он переходит к "установке" других - отцовских, тех, что необходимы для выживания в патриархальном обществе. Маленький человек должен совершить переход - словно бы с одной плывущей льдины шагнуть на другую. Обычно он совершает его бессознательно, незаметно для себя. Но это в том случае, если обе "льдины" - у него на глазах. Потому среди пусковых факторов, толкающих ребенка на самоубийство, на одном из первых мест стоит развод родителей. Ребенку с задержкой развития бессознательно, не доросшему до понятия борьбы за себя, которая кодируется архетипами патриархата, известны только два выхода - родиться обратно (то есть умереть) и заболеть (откуда и берутся психосоматические заболевания) [6].

По данным хронобиологии, возраст 14-15 лет соответствует "часу быка" в суточном ритме - т. е. времени, когда власть тьмы подсознания особенно сильна. Именно в этом возрасте должен "подключиться" архетип самоидентификации, сыновний архетип, который помогает человеку оторваться от "пуповины", связывающей его с родителями. Психиатры считают, что отсутствие уверенности и самоидентификации и является одной из важнейших причин самоубийства в этом возрасте. Причём беспокойство должны вызывать те ребята, особенно мальчики, у которых переходный период проходит слишком гладко, и дети из семей, где нарушен нормальный контакт с родителями. Ребята с задержкой бессознательно, лишённые руководящей информации, не знают как "выпрыгнуть" из детства, а все, что может предложить их обедненное подсознание, - это опыт их биологического рождения, тесно переплетающийся в их психике с образом смерти. Подростки пытаются "спасти" себя через смерть-возрождение. Спусковым крючком для суицида может стать даже пример молодежного кумира, героев книг, кинофильмов. "Фаны" стремятся "срисовать" образ героя, который им поможет преодолеть узловые моменты индивидуальной эволюции [7].

В мировой же эволюции этому периоду жизни человека соответствует эпоха "очеловечивания" богов, причем на этом переходе в культурах практически всех народов фигурирует герой, умирающий и возрождающийся дарующий спасение от скверны и небытия.

Самоубийства в 18-25 лет - отголосок так и не пройденного переходного периода - их совершают "переношенные дети, задыхающиеся в материнской утробе". Жизнь требует зрелости, соответствующей биологическому возрасту, а подсознание безмолвствует, не говорит, как это реализовать. Отсюда неправильный выбор профессии, неудачный брак, равнодушие к детям. "Не подумал ни о детях, ни о близких!" - обычно с возмущением говорят о таких самоубийцах. Но как они могут подумать, если их несчастье как раз и состоит в отсутствии чувства ответственности? Курт Кобейн, лидер группы "Нирвана", застрелившийся в 1994 году, пел: "Я лучше буду мертвым, чем клевым". Вот и стал мертвым, так как его подсознание просто не доросло до клевости. Друзья вспоминают о нем как о "беззащитном ребенке". Наркомания и алкоголизм имеют те же корни, что и суицид, просто это более медленные способы самоубийства. Схожими причинами объясняются и самоубийства молодых солдат. Мальчики, задержавшиеся в своем личностном развитии, не могут адаптироваться в среде ровесников, нет душевных сил для завоевания своего места в мужском коллективе, построенном "на крепких зубах и сильном характере". Возраст 18-25 лет важен еще и тем, что на этом этапе у человека формируется мировоззрение, устанавливается шкала этических ценностей на всю оставшуюся жизнь. У большинства молодых подсознание и тут берет на себя роль учителя, регулятора. Подсознание, словно суфлер, подсказывает примеры из огромного генетического опыта человечества, которые дают юноше возможность жить в ладу с обществом и самим собой. Но те, у кого считывание программы "заедает", у кого "суфлер" говорит невнятно, начинают искать собственные пути. И неудачно: становятся адептами сект или пытаются сформировать мировоззрение из "винегрета", собранного из самых различных философий. Вконец запутавшись, потеряв способность к адаптации, они устремляются все к тому же "аварийному выходу" [8].

Еще Карл Юнг заметил, что "в древности люди совершали обряды, гарантирующие "сотрудничество" со стороны бессознательного". Ритуал помогал людям умереть и возродиться символически (биологически-то это невозможно!), он пробуждал скрытые душевные силы. Особенностью детского и юношеского суицида является то, что почти всегда он имеет ритуальный, демонстративный характер. В 80% от общего количества случаев ребята различными способами давали понять окружающим, что хотят наложить на себя руки [9].

Но выходя из молодости, еще не выходишь из возраста риска. Самоубийцы в 30-35 лет -

жертвы все тех же проблем, просто им хватило сил дольше сопротивляться "зову смерти".

Самоубийства после 50 лет - особый случай. Как ни странно, счеты с жизнью сводят жизнелюбы, до этого успешно справлявшиеся со всеми трудностями, которые подкидывала им судьба. Постепенное наступление беспомощности, зависимости от других словно возвращает их в бесправное детство. А подсознание не умеет стариться, не подсказывает образцов нового мировосприятия, а почерпнутые сознательно не воспринимаются психикой. Старческий суицид, как правило, лишен ритуальности. В этот период человек как бы замыкает кольцо жизни и смерти и снова приходит к архетипам матриархата. А именно они определяют простоту, тайну и необходимость зачатия, рождения и умирания.

Итак, основной причиной самоубийств предположительно являются ошибки в подпитывании архетипов с основной информационной матрицы, на которой записана генетическая память человечества. Как известно, если компьютерная программа "заедает", то ее можно перезагрузить, нажимая на известные кнопки. Таким же образом можно перезагрузить и психические программы человека, убрать вирус - этот ласковый голос смерти. Только бы знать: на какие кнопки нажимать [10].

Переходный подростковый период, как лакмусовая бумага, проявляет все пороки общества. Подростковый возраст - один из самых трудных и сложных возрастов. Его можно называть переходным возрастом, потому что в этот период происходит переход от детства к взрослости, от незрелости к зрелости, который пронизывает все стороны юношеского развития: анатомо-физиологическое строение, интеллектуальное, нравственное развитие, а также разнообразные виды его деятельности.

В подростковом возрасте серьезно изменяются условия жизни и деятельности человека, что, в свою очередь, приводит к перестройке психики, появлению новых форм взаимодействия между сверстниками. В подростковом возрасте меняется общественный статус, позиция, положение в коллективе, ему начинают предъявляться более серьезные требования со стороны общества.

В подростковом возрасте возникает потребность в познании самого себя. Ответ на вопрос «Кто я?» «Зачем Я?» часто мучает подростка. Он проявляет интерес к самому себе, у него формируются собственные взгляды и суждения; появляются собственные оценки на те или иные события и факты; он пытается оценить свои возможности и поступки, сопоставляя себя со сверстниками и их действиями.

Часто подросток стоит перед выбором между официальным коллективом и неформальной группой общения. Предпочтение отдается той среде и группе, в которой он чувствует себя комфортно, где относятся к нему с уважением. Это может быть и спортивная секция, клуб, но может быть и специально выделенное место, где происходит неформальное общение, где они курят, выпивают, принимают наркотик и т.д.

Часто в подростковом возрасте возникают проблемы со взрослыми, в частности с родителями. Родители продолжают смотреть на своего ребенка как на маленького, а он уже взрослый и пытается вырваться из этой опеки. Поэтому взаимоотношения со взрослыми характеризуются повышенной конфликтностью, усиливается критичность по отношению к мнениям взрослых, но при этом становится более значимым мнение сверстников. Изменяется характер отношений со старшими: из позиции подчинения подростки стараются перейти в позицию равенства. Одновременно изменяется и характер взаимоотношений со сверстниками, присутствует сильная потребность в общении с целью самоутверждения, что в неблагоприятных условиях может привести к различным формам отклоняющегося поведения; повышенный интерес к вопросам интимной жизни человека, что может приводить к асоциальным нарушениям ранней сексуальной жизни молодого человека. [11, с. 109]

Взрослость в подростковом возрасте проявляется через стремление к независимости и самостоятельности, протест против желания взрослых «поучить» его. Подросток нередко выбирает для себя кумира (герой фильма, топ-модель, певица, герой передачи, выдающийся спортсмен и др.), которому он (она) пытается подражать: его внешнему облику, манере поведения. Внешность для них имеет очень большое значение. Необычная прическа, серга, а то две и три в ушах. Рваные джинсы, яркая косметика и другие атрибут дают возможность отделить себя от других, утвердиться в группе сверстников [12].

Все это происходит на фоне развития эмоционально-волевой сферы. В подростковом возрасте развивается эмоционально выраженное стремление познания окружающей действительности, стремление к общению со сверстниками, потребность в дружбе и любви на

основе общих интересов и увлечений. Формируются умения самообладания, самоуправления своими мыслями и поступками, развиваются настойчивость, упорство, выдержка, терпение, выносливость и другие волевые качества [13].

Но подростковый возраст - это еще недостаточно зрелый и недостаточно социально возмужалый человек, это личность, находящаяся на особой стадии формирования ее важнейших черт и качеств. Стадия эта пограничная между детством и взрослостью. Личность еще недостаточно развита, чтобы считаться взрослой, и в то же время настолько развита, что в состоянии сознательно вступить в отношения с окружающими и следовать в своих поступках и действиях требованиям общественных норм и правил [14].

В подростковом возрасте человек способен принимать продуманные решения, совершать разумные поступки и нести за них нравственную и правовую ответственность. Следует особо выделить, что юноша (девушка) - лицо, вступившее в период правовой ответственности за свои действия и поступки. И хотя закон, учитывая особенности социально-психологического развития несовершеннолетних, устанавливает для него ограниченную ответственность, можно считать старший подростковый возраст как характеризующийся личностной ответственностью [15].

Очевидно, что отклоняющееся поведение является одним из проявлений социальной дезадаптации. К социально дезадаптированным относятся, не посещающие школу (в нашей стране их около 7% , т. е. примерно 1,5 миллиона); - сироты, общее число которых превысило 500000. Несовершеннолетние, совершившие противоправные действия; по официальным данным, их число растет в два раза быстрее, чем среди взрослых [16].

Типичными проявлениями девиантного поведения являются ситуационно обусловленные поведенческие реакции подросткового возраста, такие как: демонстрация, агрессия, вызов, самовольное и систематическое отклонение от учебы; уходы из дома, бродяжничество, пьянство и алкоголизм; наркотизация и связанные с ней асоциальные действия; антиобщественные действия сексуального характера; попытки суицида.

Резюмируя вышеописанное можно сказать, что сам подростковый возраст способствует отклоняющему поведению, и если оно становится повторяющимся, подросток в нем застревает, то это говорит о его дезадаптации, требующей социально-психологической коррекции. Самое опасное отклоняющееся поведение - суицидальное.

Список литературы:

6. Крайг Г. Психология развития. СПб.: Питер, 2000. — 992 с.
7. Фрейд, З. О клиническом психоанализе: Избранные сочинения / З. Фрейд. -М.: Медицина, 1991. -288с.
8. Адлер, А. Индивидуальная психология. История зарубежной психологии. Тексты / Под ред. П.Я.Гальперина, А.Н. Ждан. - М., 1986. - Стр. 131-140.
9. Бойко, И.Б. Суицид - как социально-медицинская проблема в современном обществе, и его предупреждение / И.Б. Бойко - Рязань, 1998.
- 10.Бойко, И.Б. Введение в суицидологию. Потенциарный аспект. / И.Б. Бойко - Рязань, 1995
- 11.Бойко, И.Б. Самоубийство и его предупреждение. / И.Б. Бойко. - Рязань, 1997
- 12.Клейберг, Ю.А. Социальные нормы и отклонения. / Ю.А. Клейберг- М., 1997. - 294 с.
- 13.Амбрумова, А.Г. Суицидальное поведение в ряду других девиаций подростков: Комплексные исследования в суицидологии / А.Г. Амбрумова, Е.М. Вроно, Л.Э. Комарова / Под общ. ред. В.В. Новалева - М., 1986. - 379 с.
- 14.Суицид. Хрестоматия по суицидологии / Сост. Моховиков А.Н. - Киев, 1996
- 15.Шустов Д.И. Аутоагрессия, суицид и алкоголизм. - М.: Когито-Центр, 2005. - 214 с
- 16.Алмазов, Б.Н. Психическая средовая дезадаптация несовершеннолетних. / Б.Н. Алмазов. - Свердловск, 1986. - 231 с.
- 17.Акопян К.З. Самоубийство: проблема мотивации (размышления в связи с психологическим этюдом Н. А. Бердяева "О самоубийстве") // Психологический журнал. - 1996. - Т.17, №3.
- 18.Волкова, А.Н. Психолого-педагогическая поддержка детей - суицидентов. / А.Н. Волкова // Психосоциальная и коррекционно - реабилитационная работа.- 1998. - № 2. - С. 43 -45.
- 19.Александров, А.А. Нарушения поведения у подростков как один из критериев оценки степени психопатизации. / А.А. Александров // Патологические нарушения поведения подростков. - Л., 1973. - С. 37-48.

20.Вагин, Ю.Р. Профилактика суицидального и аддитивного поведения у подростков. / Ю.Р. Вагин. - Пермь, 1999. - 103 с.

21.Вроно, Е.М. За гранью отчаяния / Е.М. Вроно // Школьный психолог -2000 - № 17 - С. 17-20.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ЖАҢАШАЛАУ

Совет-Хан ҒАББАСОВ

Жазушы, медицина және педагогика ғылымдарының докторы, КСРО денсаулық сақтау ісінің үздігі, профессор, Қазақстанның Еңбек сіңірген қайраткері, ШҚО-сы, Зайсан ауданының құрметті азаматы, Махамбет атындағы сыйлықтың лауреаты, Халықаралық Нострадамус атындағы академияның толық мүшесі – Академик

1. КІЛТ

«Білім беруді дамыту тұжырымдамасы мемлекеттік тәуелсіздікті қалыптастыру мен нығайтудың, елдің прогресшіл дамуының негізін құрайтын Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытудың мақсаттары мен міндеттерін, құрылымы мен мазмұнын және негізгі стратегиялық бағыттарын айқындайтын ғылыми-теориялық, әдіснамалық құжат болып табылады" – делінген тұжырымдаманың алғашқы абзацында.

Ал осы сөйлемнің ішіндегі «құндылықтарды» зерделеп көрелік:

1. «Мемлекеттік тәуелсіздікті қалыптастыру мен нығайту" – деген сөз көкейге қонады. Бірақ, қайтып және қалай? – деп сауал қойсақ, жауабы жоқ. Неге? Өйткені, халқымыздың ғасырлар бойы жасаған халықтық педагогикасы мен ұлттық психологиясы, дәстүр-салттары мен өзіндік болмысы (менталитеті) мүлдем ескерілмеген.

2. «Мақсаттары мен міндеттері» - деу де жөн. Бірақ, ең әуелі өзіңе қажет мақсат пен міндетті түгендеп алмай, тағы да сол «дүниежүзілік» немесе «өркениетті елдер» - деп еміну мен еліктеуден аса алмай қалыпты. Ойланып қараңызшы? Сонда:

- кешегі өз қолымыз өз ауызымызға жетпеген 300-жылдық бодандықты;

- басқаның тілеуін тілеп рухымыз жаншылған жылдарды;

- басқаның үстемдігіне еріксіз көнген тағдырды;

- қалыптасып қалған құлдық психологиямыздан арылуды ойламай, тағы да сол өзгеге қарап мөңірегенді неге қоя тұрмаймыз, - дейтін, ой мазалайды. Ендеше, қазіргі тілі, діні, ділі бөлшектеніп жатқан ұрпағымыздың болашағы мен халқымыздың келешегін неге бажайламаймыз. Дербестігінің жемісін жеп отырған – жапондар да, немістер де, қытайлар да, тіпті араб пен иран елдері де, «дүниежүзілік» немесе «өркениетті елдер» деп емініп, бас-көзсіз еліктеп отырған жоқ қой. Қайта ғылыми прогресті жетілдірілген сайын, өздерінің ұлттық құндылықтарын бұрынғыдан бетер көздің қарашығындай сақтауға баса мән береді.

Жымсыма ниетпен жүргізіліп жатқан қазіргі ғаламдану саясаты біздер елпектемесек те, әлі-ақ телпегімізді теріс кигізеріне күмәніңіз болмасын.

3. «Құрылымы мен мазмұны» - деген де дұрыс-ақ бірақ тағы да сол ескі таптауырыннан аспапты. Ұрпақ тәрбиесі мен білім берудің құрылымы да және мазмұны да баяғы «қызыл империяның құрып берген құрылымынан» тастай қатып айрылмаған екен. Бұл нені көрсетеді? Ақ ниетпен ақиқатын айтсақ, бүгінгі білім беру саласында жүрген «қайраткерлер» бұл мәселені толық түсінбейтіндігі аңғарылады. Әйтпесе, жылына ауысқан әр министр келе жасайтын эксперименттерінен ұялар еді?!

4. Ұсынылып отырған тұжырымдама жобасы – «ғылыми-теориялық әдіснамалық құжат»- делініпті. Сонда, басшылыққа алған теориялық методологиясы қайсы? – дейтін занды, сұрақ туындайды.

Адамның Тән танымынан басқаны түсінбейтін, Жан мен Рух тәрбиесін жүргізбек түгіл... надандықпен таптап отырған, бүкіл Азиялық танымдарды ескермей сыңаржақтылыққа құрылған "Еуропацентризм методологиясы" ма? – деп езу тартып мүсіркеуге тура келеді.

- Жок!.. «Соқыр көргенінен жазбайдыны» тоқтатып;

- «Жансыздан жандының сипатын танитын», Шығыс философиясына бұрылатын мезгіл жетті. Кезінде бұл даналықты Шығыстан үйреніп барған Пифагор өзінің сандық философиясын жетілдірген.

- Платон методологиясының күні туды.
- Неге? Өйткені, «Жандыдан – жансыздың сипатын (материя) дәріптейтін» "Еуропацентризм методологиясы" өзінің өміршендігінен айрылғалы қашан?! Оның толып жатқан басқа да кемшіліктерін санамаламай-ақ, көтеріп отырған мәселеге байланысты бір ғана әлсіздігін атап өтсек те жетіп жатыр. Ол мынау:

- Еуропацентризмнің, бүгінге дейін «адам тәрбиесі дүниеге келген соң ғана басталады» - дейтін тұжырымы, түбегейлі қате болып шықты.

– Жок, мүлдем олай емес екен! Жан тәрбиесі, оның 12 түрлі арнасы (түйсік, ұят, зерде, мінез, қабілет, жігер және ішкі бес сезім) тек ана құрсағында ашылатындығы анықталып, түйсіктік тәрбиенің 80% -ы бала жарлық дүниеге келгенге дейін қалыптасатындығы ескерілмеуден, ХХІ-ғасырға созылып өркениетімізде жүргізілмек түгіл, тіпті ойға да келмегендігінен, адамзат баласының санасы сансырап және қоғамдағы арсыздықтың не бір сұрқия түрлері белең алып отыр. Бұл тікелей ана атаулының – «құрсақтағы тәрбиені» білмеуінің салдарынан екені анық. Адам тәрбиесінің осынау жаңа әдісін біздер 24 жыл бұрын дүниеге әкелген едік. Мұны қазір бүкіл дүниежүзі бойынша интернетте – «внутриутробная педагогика» - деп жүргенін «тұжырым» жасаушылар неге байқамады екен? Әлде, түсінбей ме? Олай болса, тұжырымдамадағы – «мектепке дейінгі тәрбие және оқыту» - деген бөлімі түгелімен сын көтермейді. Жалпы адам тәрбиесінің біздер ұсынған жаңа көзқарасы 1990 жылы екі бірдей ғылыми кеңесте (Ы. Алтынсарин атындағы ғылыми зерттеу институтында, КСРО АПН филиалында) және Оқу министрінің 19 облыстағы білім басқарламаларын жинаған жалпы жиналысында және жоба ОҚУ МИНИСТРЛІГІНДЕ жеке кітапша етіп жарияланған болатын. Осында талқыланған менің «Үзіліссіз ұрпақ тәрбиесі мен ұлттық оқу-ағарту жүйесінің негізінде «Ізгілік әліппесі» (1991) атты 2 кітаптан тұратын оқулық және «Халық педагогикасының негіздері» (1995) атты монография жарық көрді. Бірақ, бұл еңбектерді келіп-кетіп жатқан министрлер естісе де елемей, әлі күнге дейін «оқу-ағарту үлгісін» мұхиттың арғы жағынан іздеуінен жалығар емес. Өзінде барды елемей, өзгеге өзеуреуді қашан тоқтатамыз? Ұлттық ғылымның қай саласын алсаңыз да, осылай мысалдар көп. Жоғарыда айтылған монографиялық еңбекте, адам тәрбиесінің жаңа методологиясы 2- сатыдан тұрады.

Біріншісі, биологиялық индивид делініп, оадн "Жүрек тәрбиесі" атты жүйе қалыптасып, ана құрсағындағы тәрбиенің өзіне тән тәсілдерімен "жанның он екі арналарын" ашады.

Екіншісі, сананы жетілдіру делініп, одан "Ақыл тәрбиесі" атты жүйе қалыптасып, жарық дүниедегі баланы тұлғаландырудың кезеңі басталады. Сонымен қоса, адам тәрбиесінің осы екі жүйесінен оның "Жеті түрлі негіздері" - тек физиологиялық кезеңдерге ғана сүйеніп жасалынады. Осы ілім ұсынған жаңа технология арқылы, Абай ғұлама армандаған «толық адам, нұрлы ақылды» келешек ұрпағымызға еншілеуге болады. Жеті түрлі негіздердің - Ұрық тазалығы, Жан тәрбиесі, Нәресте, Балбөбек, Сәбилік, Балиғат, Кәмелеттік - деп аталынатын физиологиялық кезеңдердің әрқайсысының өзіне тән тәрбие тәсілдерді ұсынылады. Олай болса, бұл методология, тіпті ясли мен бала бақшадағы тәрбиеге де жаңа көзқарас беретінін ескерген жөн. Сондықтан да, тұжырымдамадағы «мектепке дейінгі тәрбие және оқыту» деген бөлімінің сын көтермек түгіл, түп-тамырларымен қате екені көрініп тұр.

2. ОРТА БІЛІМ БЕРУ

Адам баласы биологиялық индивид болғандықтан, оның табиғатындағы күллі тіршілік сипаттары, міндетті түрде биологиялық және физиологиялық заңдылықтарға бағынатыны айдан анық. Ендеше, келешек ұрпақ тәрбиесі мен білім беру жүйесі де, осы заңдылықтарды ескермесе, қабағат үлкен қателіктерге ұрынады. Мынау "адам тәрбиесі мен білімін жетілдірмек тұжырымдамада» баланың физиологиялық кезеңдерінің ешбір заңдылықтары ескерілмеген. Сонда, бұл қалай? Баяғы сол, қарадүрсін көшірмелік пе?..Біздіңше, егеменді ел болған соң еліктеу мен солықтауды қойып, ұлттық құндылықтарды іздеу ауадай қажеттілік екені дау тудырмаса керек. Тұжырым жобасындағы отра білім берудің мақсаттары мен міндеттері тым жалпылама. ал, құрылымы 4 + 6 + 2 дегеніне қарап, кешегі империялық формуладан ауытқып алмағаны да көрініп тұр. Олар жоғарыда айтылған физиология заңдылықтарын ескермек түгіл, тіпті « (6-10 жас – балалық шақ, 11-16 – жеткіншетік шақ, 17-18 жасөспірімдік шақ) » - деген текстегі сөздерден, халық тағылымындағы қолданылатын нәресте, балбөбек, сәби, балиғат, кәмелеттік – делінетін физиологиялық кезеңдердің жасын да білмейтіндіктері байқалады. Міне, орта білім берудің құрылымы мен мазмұны да ғылыми негізделмегені көрініп тұр есем пе? Біздің 1990 жылдары талқылап жариялаған тұжырымдамамызда, керісінше 6-7 жастан 12-13 жасты қамтымайтын "балиғат кезеңін" біртұтас күйі бөліп-жармай 6-класс етіп, бастауыш мектеп сатысына беріледі.

Неге? Себебі, балиғат кезеңінде баланың гарманальды жүйесі (7-де бүршік жарып, 13-де гүлін ашады, шаухат пен етеккір келеді) қалыптасып, логикалық ойлау қабілеттері орныға бастайды. Физиологияның осынау өзгертуге болмайтын тұрақты заңдылығын ескерген жапондықтар бастауышты – 6-класс етсе, немістер бастауыш мектебін 5-класс етіп баяғыдан бері қолданып келеді. Біздер де, азиялық ел болғандықтан, батыл түрде бастауыш мектепті 6-классқа келтірсек ұтарымыз көп. Сондықтан да, орта білім беру формуласын $6 + 3 + 3$ түріндегі физиология заңына бағындырып ұсынған едік. Ол бес жыл бойы шешеалмай жүрген 12-жылдықтың реформасы да анықталар еді. Бұл тұжырымдама «Халық педагогикасының негіздері, 1995ж», "Педагогика мен Психология негіздері 2012ж" атты монографияда жан-жақты дәлелденіп жазылған. Сол себепті, бұл пікірімізге әр сатыны жеке-жеке жазып талдамай, қысқарта ұсынуды жөн көрдік. Әйтпесе, "Кәсіптік білім" беруде де және "Жоғары білім" салаларында да – ойласатын мәселелер жетіп жатыр. Қазіргі аты бар заты жоқ – гимназия, лицей дегендерді де ақыл елегінен өткізіп, нақтылы сраптамаса болмайтын тәрізді. Ендеше, ұрпақ тәрбиесі мен білім беру жүйесіндегі реформаның шынайы мақсаты мен мазмұны аса үлкен жауапкершілікті талап етеді. Әсіресе, кезінде өгейлік көрген қазақ мектептерінің проблемалары шаш етекпен. Олай болса, жоғарыда айтылған пікірлерді терең түсініп, дұрыс шешпесек – халқымыздың келешегі түн-түнекпен шырмалып, сара жолын таппай көмескілене бермек.

Ұлттық рухтың басты діңгегі – Тілі ?!

Халқымыз –«**Өнер алды- қызыл тіл**» - деп ұрпағына өсиет қалдырғанда, бар өнердің қайнары - тілде екенін біліп айтқан ғой. Жұртымыздың осы Тіл - атты діңгегін шайқалтып, құлатуды көксейтін, шалақазақтар мен космополиттердің жөнін табудың да уақыты жеткен тәрізді. Орыс бодандығынан енді ғана босадым ба деген Қазақ халқы, өз ішінен шыққан шұбар жылан тәрізді, не тілін, не дінін, не дәстүр-салтын сыйламайтын шалақазақтардың бодандығымен қасірет жұтып отыр. Ұлтымызды мұнан әрі қорлай беруге болмайды!.. Ел мен Жердің тозғындауын тоқтатудың уақыты жетті... Шындығына келсек, бүгінге дейін, Ана тілі жайында қоғамымызда біржақты пікір қалыптасып отыр. Ол - Тілді, тек қатынас құралы ретінде бағалау?!.. Бұл – биологиялық та, тіпті физиологиялық та заңдылықтарға қайшы келетін, қате пікір. Сондықтан да, ана тілінің адамды – кісілікке жеткізіп, оның азаматтық санасын ашатын, тек 10-түрлі қасиетін айту жөн сияқты.

Ендеше, Тіл тек – қатынас құралы - ғана емес екенін дәлелдеп көрейін;

- Біріншісі – жарайды, қатынас құралы делік;

- Екіншісі – ата-баба зердесімен байланыстыратын тек - ана тілі – екен. Оны ғылымда - филогенетикалық жад - дейді. Бүгінгі - шала қазақтар мен космополиттердің кесапат әкелуінің басты себебі – олар ата-баба зердесімен байланыста болмағандықтан, - халықтық - ұлттық құндылықтар - дегенді түсінбейді, керісінше оған жатырқап қарайды.

Санасы ояна бастаған кейбіреулері, балаларын қазақ мектепбіне бергенімен, ол балалар сабақтан шыға салысымен бір-бірімен орысша сөйлеседі. Әрине, бұл баланың кінәсі емес!. Ана құрсағындағы сәтінен, ата-анасының орысша сөйлеуінің салдары екені белгілі.

- Үшіншісі - халықтың менталитеті – ділі де, тек қана ана тіл арқылы беріледі. Тілі бұзылған халықтың менталитеті де, рухы да жойылады.

- Төртіншісі: - “озорение” (мұттағала) - дейді. Абайды данышпан, кемеңгер дейміз. Неге ? Абайдың өлеңі де, қара сөздері де “озорениемен” жазылған, оны – Мұттағала - дейді. Ана тілін білмеген адамнан осы - мұттағала - қашады екен.

- Бесіншісі – рух ?! Ана тілін білмеген адам, халықтың рухани байлығын жасай алмайды.

– Алтыншысы - имандылық, ар-ұят та тілден пайда болады.

- Жетіншісі мен сегізіншісі – Таным мен Талғамды да тіл қалыптастырады. Ана тілін білмейтін қазақтың талғамы - мүлдем басқа талғам. Мысалы, зергерлік бұйымдар, даналық өрнектер, ою-өрнек, қазақтың ұлттық киімі - дүниені таңғалдырып жүрген, солардың бәріне әсер етіп отырған –ана тілі.

- Тоғызыншысы – Мейірім, Оныншысы – Рақым - дейтін қасиеттерді де ана тілі сіңіреді. Жаңағы шалақазақ пен космополиттерде мейірім де жоқ. Өзінің тіліне, ұлтына, халқына - деген мейірім болмағандықтан, олардан р а қ ы м күту де мүмкін емес. Оларды адастырып отырған – еліктеушілік пен солықтаушылық. Кісіліксіздік !.. Қазір саналы жанды, не істеу керек дейтін сұрақ көп мазалайды. Өйткені, біздер аз санды халықпыз ?! Осы толғаныстардан туған ойымды ашып-жарып айтуды жөн көрдім ;

- Біріншіден - қоғамға Тәртіп пен Әділет керек. Мемлекеттің бақыты - осы екі мәселеде ?!. Қоғамдағы қаптап кеткен түнгі клубтар мен әр бұрышта самсап тұрған казинолар, бесіктен белі

шықпаған балаларды қан-құйлы қатыкез ойындарымен бұзып жатқан компьютерлік дүңгіршектер, автоматты ойындар – мұның барлығы адамдарды – құмарлыққа құнықтырып – аздыра береді. Бұлардың да наша-құмарлық тәрізді сипаттары бар. Оның жағымсыз жағдайлары, қазірдің өзінде қоғамымызды жайлап барады...

- Екіншіден -Ұрпақ тәрбиесін түзеу керек.Ол үшін тәрбиені ана құрсағынан бастау қажет.Бұл жайында ғылыми негізделген жаңақарастағы ілім де бар.

Жалпы біздің оқу-ағарту саласында - «білім беру» дегеннен басқа, «тәрбие беру» дейтін ұғым да жоқ. Оның үстіне, республикамызда өзінен шыққан жаңалыққа «тас керен» бола қалатын қалыбы бұзылар емес! Осының айқын көрінісі, бүкіл оқу-ағарту жүйесінде – Халық педагогикасы мен Ұлттық психологиясы және Ұлттық тарихы пән ретінде жүргізілмейді.Өзінің халықтық тағылымына деген мұндай қатынас, жетіліп отырған елдерде бар ма ? Әрине, жоқ!!!.. Ендеше, халық педагогикасы мен ұлттық психологиясынсыз - Ұрпақ тәрбиесін жөнге салар тетік те, жауап та жоқ !.. Ал, бұл ілімнің өз топырағымызда ғылыми негізделіп ашылғанына 24-жыл болды. Бірақ, аяқтан шалғаннан басқа, елең етер ешкім де жоқ. Тіпті, білім-ғылым министрлерінің қолдарына да ұстатылды. Еш әрекет етпейді...

Енді мемлекеттік тілді үйрену мәселесіне келейік. Қараңыз шы ?! Бүкіл Орыс мектептерін, Ұйғыр, Корей, Өзбек, Дүңген мектептерінің – бәріне қаражатты беріп отырған кім?.. Сол қаражат кімнің дәулеті? Қазақ мемлекетінің және қазақтың ырыс-несібесі ғой. Тіпті, сол мектептерде сабақ беретін оқытушылардың жалақысын төлеп отырған кім? Тағы да Қазақ мемлекеті беріп отыр. Олай болса, мемлекеттік тілді ақы беріп үйрету, бұл тағыда сол – осы мемлекеттің иесі – Қазақ халқын қорлау деген сөз. Осы мемлекетте тұрған қандай ұлт болмасын - мемлекеттік тілді білуі – аксиомалық заңдылық. Рас қазақ мемлекеті қаржыландырып, тіршілігінді жасап беріп отыр ма, ? Ендеше, қандай сөз бар? Осы мемлекеттің отын оттап, суын ішіп, осы топырақтан нәр алып, өсіп-өніп отырсың ба, ? Олай болса, еш уәжсіз бұл мемлекеттің тілін білуің шарт. Тіпті, бұл қай ұлттың болмасын - азаматтық борышы ғой.Осыны түсінетін мезгіл жетті емес пе ?...

Ендігі бір ерекше айтуды қажет ететін мәселе, соңғы жылдары тағыда сол, ғылыми негізге сүйенбеген Үкімдік шешіммен ұсынылып отырған, Үш тұғырлы тілділіктің (Ағылшын - Орыс – Қазақ) мәселесі. Тіпті, бұл жоғарыдағы айтылған Биология мен Физиология заңдылықтарының иісі мұрнына бармайтын адамдардың шешімі. Олардың әуейленгені соншама, бұл шешімді бала бақшасынан бастатып, кең түрде жолға қоймақ ?! Бұлар баланың физиологиялық қалыптасуы мен ми психикасының жетілуінен мүлдем хабарсыз жандардың аса ауыр қателіктері десе болады. Іргелі Елдерге жататын – Жапон – Неміс – халықтары, балаларына басқа тілдерді үйретуді, тек 10-11 жасынан ғана бастайтыны ғылыми негізге сүйенгендік екені белгілі. Біздердің балабақшасындағы 3-4 жастағы сәбилерге үш тіл үйретеміз деуі, сыпайылап айтқанда **қаскүнемдік** болып табылады. Өйткені, психикасы әлі қалыптаспаған балаларға шет тілдерінің салмағын салу, ұрпақты есалаң, яғнай шизо жасауға ұмтылыс десе болады. Жалпы, бүгінгі Үкімет - Елдің пікірімен неге санаспайды...

3. ТҮЙІН

Жалпы ұрпақ тәрбиесі мен білім саласын реформалау мың толғанып, жүз ойланатын мәселе. Бұл тұжырымдамадағы – 2015 жылға дейін – деп шамалаған уақыт мөлшері дұрыс сияқты. Себебі, тұрақтала бастаған экономикамыз да, енді-енді бауырын көтеріп келе жатқан ауыл тұрмысы да, уақытты осылай таразылағанды құптайды. Тек, ең әуелі неден бастауды дәл анықтаған жөн. Біздер, алдымен реформаның алғы шарттарын жасап, ұлттық мектептеріміздегі, әсіресе ауыл мектебіндегі бұрыннан қалыптасып қалған кемшіліктерді түзеуді ең басты мәселеге жатқызамыз. Сонда, ол қандай мәселе? Осы сауалға қысқа түрде тоқталып көрелік.

1) Империя тұсынан өгейлік көріп келген, қазақ мектептерінің материалдық базасы аса ауыр екені ешкімге де құпия емес. Сондықтан, жүргізіліп жатқан ауыл жылдарында, бұл ақаудың орнын тотырып, заман талабына сай етіп мектептердің санын да, сапасын да жетілдіруіміз керек;

2) қаладағы аралас мектептерді – қазақ тілінің қиянатшысы ретінде – тез арада ажыратпасақ, мемлекеттік тілдің жан төгісіз ауыр күйі жалғаса бермек. Ұрпағымызды қолдан мәңгірттендіру саясатын үзілді-кесілді тоқтату қажет;

3) әлі толық жазылып бітпеген қазақ тіліндегі оқу құралдарын халқ педагогикасымен негіздеп, жеткілікті түрде шығаруды тездету мен қоса, мазмұн сапасына ерекше талап қою міндеті тұр. Оқулық дайындауда, тағы да жалпақшешейлікке басып, Ресеймен бірігіп шығарамыз дейтін жолбикелерді, оқу-құрал саласынан мүлдем аластаған жөн;

4) қазақ мектептерінде «Халық педагогикасының негіздері» атты оқулықты келер жылдан бастап 7,8,9 кластарға пән ретінде енгізу қажет.

5) ауыл мектептерінде сабақ беретін мұғалімдердің білім сапасын көтеру мен жоғары білімді педагогтармен қамтамасыз етіп уақыт талабына сай жетілдіруді мемлекет өз міндетіне алғаны жөн;

б) облыстарда педагогикалық университеттерді қайтадан ашып, білім министрлігі кезінде өздері жауып тастаған бес түрлі мәселені қайыра қалпына келтіру қажет. Олар мыналар:

а) Мектеп күні – бұл қазір мүлдем жоқ.

ә) Тәрбие жұмысының әдістемесі – бұлда жоқ.

б) Педпрактика – бұрынғы 6-7 аптаның орнына, қазіргі 3 апта;

в) Педагогикадан мемлекеттік сынақ – қазір жоқ.

г) Мұғалімдік этика мен шеберліктің арнаулы курстары – жоқ.

Мінеки, осындай тәрбиенің талқаны шыққан жағдайда нағыз ұстаз дайындау мүмкін бе? Әрине – мүмкін емес! Ендеше, осы сорақылықтарды қалпына келтірмей, білім жүйесін реформалауға ауыз бармайды;

7) соншама бай ұлттық тарихымызды жүйелеп оқытпасақ, ұрпағымыздың рухани кемтарлығы жалғаса бермек. Құстың қос қанаты тәрізді Ұлттық тарих пен Халықтық педагогика ұлттық санамызды ашып, ұрпағымыздың азаматтық тұлғасын жетілдірмек.

МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ МЕХАНИЗМДЕРІ МЕН ПЛАТФОРМАЛАРЫ

Ж. Асубай

2-курс магистранты

М.А. Еркінбекова

психология ғылымдарының кандидаты, доцент

Мінез-құлық - әрбір адамның жеке басына тән өзіндік психологиялық қасиеттер мен ерекшеліктердің жиынтығы. Мінездің қасиеттері мен ерекшеліктері әркімде әрқилы жағдайда байқалып, адамның сол жағдайларға қатынасын білдіреді. Мінез ерекшеліктері – адамның даралық өзіндік психикалық қасиеттері. Ал, мінез-құлық тәуелділігі дегеніміз не? Оның механизмдері мен платформалары қандай? Міне, осы мәселелер туралы мақалада толық қарастырылады.

Түйін сөздер: *мінез-құлық, тәуелділік, тәуелділік механизмдері, тәуелділік платформалары, әлеуметтік тәуелділік, медициналық тәуелділік, психологиялық тәуелділік.*

Тұлғаның аддиктивті мінез-құлқының ауқымдылығы барлық психологиялық теорияларда аддиктивті мінез-құлықтың қалыптасуының себептерін түсіндірумен нақтыланады. Бірақта аддиктивті мінез-құлқының қалыптасу үрдісінің теоретикалық түсіндірілуі теорияда көрсетілгендей, тәжірибеде тәуелділікті жоюдың тәсілдері нәтижесіз болды.

Кез-келген адам тәуелділік нысанысыз өзін жақсы сезіне алмайды, себебі оны әрқашан қажет етіп тұрады.

Тәуелділік мінез-құлық мәселесі Қазақстанның өткір әрі күрделі әлеуметтік мәселелерінің біріне айналды. Тәуелділік мінез-құлық деген не? Тәуелділік мінез-құлық - өзінің психикалық жағдайын психобелсенді заттарды қолдана отырып өзгерту жолы арқылы шынайылықтан кетуге ұмтылу [1].

Қазіргі уақытта тәуелділік мінез-құлықтың қалыптасу механизмдері сұрағына қызығушылық тудырған дәрігерлердің, ғалымдардың және т.б. адамдардың көзқарастары бойынша 3 платформа бар: әлеуметтік, медициналық, психологиялық.

Әлеуметтік платформа тәуелділіктің қалыптасуына себеп болған дисгармониялық қоғамдық қарым-қатынастар: мемлекет және азамат, қоғам мүшелері, ата-аналарымен балалар екендігін дәлелдеумен негізделеді.

Медициналық платформа тәуелділіктің қалыптасуына нақты адамның бас миының іс-әрекеті жауапты деген дәлелге негізделеді, демек міндетті түрде осы мәселені шешу үшін медициналық күші бар әр түрлі әдістерді қолдану керек.

Психологиялық платформа тәуелділік мінез-құлқының пайда болу себепін адамның тұлғалық ерекшеліктерінен көреді. Ішкі факторлардың тәуелділік мінез-құлқының қалыптасуында

маңызды рөл атқаратынын мойындаған жөн, бірақ олар тәуелділіктің құрылуына себеп емес жағдай болып табылады [2, 3].

Көптеген зерттеулер негізінде біз тәуелді тұлғаның кейбір психологиялық ерекшеліктерін белгіледік.

Өзінің болашағын болжауға және адекватты жоспарлауға мүмкіндігінің жоқтығы. Тәуелді тұлғалар болашақ іс-әрекет үшін өзінің өткен шақтағы іс-әрекетін есепке алмайды. «Не қажет?» деген сұраққа үнемі «білмеймін» деген жауап аласың. Олардың жетістікке жету мақсаттары мен жолдары біртүрлі. Мақсатқа жету іс-әрекеттері айнымалы сипатта болуы мүмкін: олар басқаша сөйлеп, мүлдем басқа іс-әрекетті жасауы мүмкін.

Эгоцентризм. Эгоцентризм химиялық тәуелділігі бар адамдарды түгелдей жаулап алады. Тәуелді адам өзінің қызығушылықтары, сезімдері, тілектеріне негізделген. Оған басқа адамдардың қызығушылықтары, армандары, сезімдері бәрібір. Ол барлығы жанында таң қалып, үнемі айналып жүретін «жаңа жылдық» шырша сияқты.

Арманшылдық. Тәуелді адамдардың қиялдау мүмкіндіктері жоғары дамыған. Міне сондықтан химиялық тәуелді адам өтірікші бола тұра, шыншыл, адал адам рөліне жылдам әрі еңбексіз ене алады. Ол өз өтірігіне сенеді және оған ненің шындық, ненің өтірік екендігін ажырату қиынға түседі.

Шыдамсыздық және максимализм. Шыдамсыздық – төзімділіктің жоқтығы. Тәуелді адам жан-жақты күшін сала отырып, өзінің проблемаларын тез арада шешкісі келеді. Максимализм түсінігінде кез-келген пікірлерде, эмоцияларда, талаптарда шектен тыс шығу мағынасы жатыр. Тәуелді адам өмірді екі түсті деп қабылдайды – ақ және қара. Олар келісімдерге ынтасыз, бейімсіз.

Іс-әрекетін ойлауының икемсіздігі және баяу қозғалуы. Регидность түсінігі барлық психикалық іс-әрекеттерінің, мінез-құлық стилінің, іс-әрекетін ойлауының икемсіздігі және баяу қозғалуы. Химиялық тәуелділігі бар тұлғаларға кез-келген затқа немесе біреуге қарым-қатынасын өзгерту өте қиын.

Адамға бағытталған (центрированные) ғылыми пәндер оның негізін түсінуге, дамуы мен мінез-құлқын ашып көрсетуге тырысты.

Жеке тұлғаның мінез-құлықтық ерекшеліктерін зерттеу үрдісінде міндетті түрде атап өтетін жайт, ол қазіргі психология ғылымында ғылыми негізделген мектептер мен теориялардың белгілі саны құралғандығы. Әрбір теория өзінше жеке тұлғаның өмірлік іс-әрекеті үрдісінде мінез-құлқынның себебін түсіндіреді, әр мектеп тұлғаның мотивациясы негізінде өзінің құрамын көре алады [4].

Психика – адамды сыртқы әлеммен өзара әрекеттестіретін, адамның ішкі субъективтік әлемі. Ол біріншіден психикалық құбылыстар (ойлау, сезім, бейне, адамның қажеттіліктері), екіншіден психика белгілері -психологиялық фактілер (мінез-құлық, психосоматикалық жағдайлар, іс-әрекет нәтижесі, материалдық жағдай және рухани мәдениеттілік) негізінде айқындалады [5].

Батыс психологтары, дамуды, адамның психикасының, дене бітімінің, мінез-құлқынның құрылу уақытындағы ағзадағы биологиялық процестердің нәтижесінде және қоршаған ортаның әсерінен пайда болған өзгеріс деп қарастырады. Ал отандық психологтар, дамуды мінез-құлықтағы, психикадағы, ой-өрістегі және эмоциядағы сапалы өзгерістерді сипаттайтын үрдіс ретінде қарастырып, психикалық дамуды белгілі бір уақыт аралығындағы сандық, сапалық және құрылымдық түрленуімен айқындалатын психикалық процестердің заңды өзгерісі деп түсіндіреді [6]. Психиканың даму процестерін терең түсіну үшін, оның негізгі маңызды тұстарынан ашып қарастыру керек. Соның ішінде мінез-құлық психологиясын жан-жақты ашып көрсетуге бағытталған мінез-құлықтың теориялық негіздерін, түрлерін, жіктелуін талдап, қарастыруды мақсат етіп қойдық.

Адам психологиясына тиесілі мінез-құлықтың дамуының өзіндік заңдылықтары бар екендігін анықтап көрсетін ғылыми зерттеу жұмыстарының нәтижесінде қазіргі психология ғылымында ғылыми негізделген теориялар мен мектептер қалыптасты деп айтуға болады.

Мінез-құлық—адамның тұрақты психикалық ерекшеліктерінің жиынтығы. Адамның тұрақты психикалық ерекшеліктерінің жиынтығы. Мінез-құлық тірі организмнің барлығына ортақ қасиет [7]. Оның басты белгісі – тіршілік иесінің қимыл-қозғалысының түрлі деңгейдегі көріністері. Адам бойындағы Мінез-құлықтың бастапқы көрінісі – қылық. Мұнда әр адамның өмірлік бет алысы, бағыт-бағдары, талғам-сенімі, көзқарасы, мақсат-мұраты көрініс береді. Адам өзін-өзі бақылау жасау арқылы мінезіндегі мінін түзеуге, жағымсыз әрекет пен қылықтардан өзін

тыйып ұстауға мүмкіндік алады. Мінез-құлық адамның өзіне, айналасындағы басқа адамдарға қарым-қатынасынан, жүктелген істі қалай орындайтынынан көрінеді. Бұл оның бүкіл тыныс-тіршілігіне әсер етіп, сыртқы ортамен байланыс жасауын қамтамасыз етеді. Өз қажеттілігін қанағаттандыруда түзілген психикалық және физиологиялық үдерістер жиынтығын мінез-құлық деп атаймыз. Адамның мінез-құлығын және жануарлардың мінез-құлығын зерттейтін ғылымды этология дейді. Жалпы мінез-құлық психологиясының негізін қалаушылар деп, Зигмунд Фрейд (1856-1939) пен психологиялық бихевиоризм мектебінің негізін салушы Джон Уотсон (1873-1958) тәрізді белгілі психологтарды атай аламыз. З.Фрейд тек ауру адамдардың ғана емес, дені сау адамдардың көңіл-күйі мен мінез-құлықты түсіндіретін теорияны негіздеді. Бихевиоризм «behaviour» - ағылшын сөзінен аударғанда, мінез-құлық мағынасында қолданылады. Д.Уотсонның пайымдауынша, бихевиоризмнің түпкі мақсаты – адам мінез-құлықты түсіндіру. Ол үшін бихевиористер үш жағдай жеткілікті деп есептеген [8]:

- 1) мінез-құлықтың өзін суреттеу;
- 2) ағзаға әсер ететін ішкі, сыртқы дене стимулдары;
- 3) ішкі, сыртқы дене стимулдарына жауап беретін мінез-құлық реакциясын байланыстыратын заңдарды тану;

Қ. Сейталиев: «Бихевиористердің мақсаты – психологияны мінез-құлықты басқаруға қабілетті білім саласына айналдыру еді», - деп дәйектейді «Жалпы психология» атты еңбегінде [9].

Джон Уотсон дәстүрлі психологияның пәнін, жан құбылыстарын жаңа мінез-құлық психологиясымен өзгерту қажеттілігін ұсынған. Ғалым өз алдына бақылау және эксперимент арқылы мінез-құлық заңдылықтарын ашуды басты мақсат етіп қойды. «Адамның мінез-құлықты толығымен сыртқы ортамен басқарылады» - деген ой айтылды [10].

Адамның неден қашқақтайтынын, неге талпынатынын - сыртқы орта белгілейді. Адам мінез-құлығының құрылымы белгілі мөлшерде сыртқы орта құрылымының көшірмесі болып табылады. Мінез-құлықты адам санасынан бөліп қарастыруға болмайды. Мінез-құлық - адам баласы болмысты және өзін саналылықпен қалыптастыруға, өзгертуге, түрлендіруге қабілетті болатын басты ойдың негізінде пайда болатындығын С.Л.Рубинштейн өз уақытында атап көрсеткен. Психиканың дамуының дінгегі, әрекет формалары адамның танымының нақтылығынан көрінеді. Қандай болмасын адамның қоршаған ортада өзіндік орны бар, сонымен бірге ол сол қоршаған ортаға тәуелді. Әрбір психикалық функция және оның белгілері индивидті ортадан ерекшелетін, қоршаған ортамен байланыстыратын іштей бірлескен әрекеттер жиынтығы болып табылады. Егер әрекет нәтижесі адам үшін маңызды болса, ол адамның мінез-құлықты басқарады. Адам іс-әрекетінде және мінез-құлықта мотивтер, мақсаттар, субъективті - тұлғалық қарым - қатынастар, эмоциялық күйлер т.б. жүйе құраушы фактор ретінде көрініс табады [11].

Мінез-құлық бұл адамды қоршаған ортамен байланыстыратын ағзаның ұйымдасқан іс - әрекеті. Индивидтің дамуының әр сатысында негізінен өзінің психологиялық табиғатына қатысты мінез-құлықтың басты үш түрі бөлініп көрсетілген. Олар: инстинкті мінез-құлық; дағды; саналы мінез-құлық;

Соның ішінде инстинкті мінез-құлық іс-әрекеттерді іске асыру барысы негізгі механизмдер - рефлексстердің (шартсыз) көмегімен жүзеге асырылады. Инстинкті іс-әрекеттер автоматты түрде болады.

Жануарлардың инстинкті мінез-құлық формаларының көрінуі қоршаған ортаға бейімделу, филогенетикалық даму (тұқым қуалаушылық) факторларымен байланысты. Адам жануарлардан тек мінез-құлық реакцияларының күрделілігімен, оларға жауап беретін стимулдардың әртүрлілігімен ерекшеленеді.

Инстинкті мінез-құлық сипаттамасы:

- спецификалық мотивация жолдары;
- орындаудың спецификалық механизмдері;

Сонымен, инстинкті іс-әрекеттер биологиялық қажеттіліктерден, органикалық мотивациядан туындайтын, автоматты түрде реакциялардың көмегімен орындалатын күрделі әрекет.

Ғалымдар мінез-құлықтың осы үш түрінің өзіндік ерекшеленетіндіктерін және оларды бөліп, шекаралауға тырысса, кейінгі кезде олардың бірінің-бірімен тығыз байланысын қарастыру сұрақтары басты назарда.

Осы орайда адам өзін өзгерту арқылы өз өмірін, тағдырын жасайтындығы айқын. Яғни адамның теріс әрекеттеріне толығымен қоғам кінәлі деп айту қате пікір, бұл орайда адамның жеке өз тандауы маңызды роль атқарады деп айтуға толық негіз бар. Егер адамның мінез-құлығында

әлеуметтік ортаның әсерінен жағымсыз қылықтар пайда болатын болса, онда әлеуметтік ортаны өзгерте отырып, адамға әсер етуге болатындығын ескеруіміз қажет. Өмір сүруге қажет жағдайлардан өзге адамда бір нәрсеге деген қызығушылық пайда болады. Қажеттілік және қызығушылықтар дамиды, өзгереді, бейімделеді. Әртүрлі іс-әрекеттерді туындататын түрткілер жаңа мазмұнға ие болады.

Психологияда іс-әрекет бағыты негізгі концепция екендігі белгілі. Бұл бағыт шеңберінде тұлға теориялары ұсынылды, ондағы негізгі идея - сана және іс-әрекет бірлігі болды. Іс-әрекет бағытының барысынданциптері кеңес ғалымдары С.Л.Рубинштейн және А.Н.Леонтьев еңбектерінде қарастырылып, терең зерттелді.

С.Л.Рубинштейн іс-әрекет бағытының келесі идеяларын дамытты [12]:

1. Адамның кез-келген әрекеті мотивтерден туындайтындығы және оның белгілі бір мақсатқа бағытталатындығы;

2. Іс-әрекет пен сананың бірлікті құрайтындығы, іс-әрекетті саналау фактісінің өзі оның жүзеге асуын реттейтіндігі, сол себепті сыртқы тітіркендіргішке (рецепторларға) жауап реакцияларының қарапайым жиынтығының болуы;

3. Әрекеттің саналануы іс-әрекет барысында құрылатын, яғни пайда болатын қатынасқа тәуелді болуы;

4. Адам мінез-құлқы қарапайым реакциялардың жиынтығы еместігі, ол объектіге деген қатынастың өзгешелігімен ерекшеленетін саналы әрекеттер жүйесінен тұратындығы;

5. Әрекет бұл іс-әрекеттің саналы түрде болуы;

6. Іс-әрекеттің субъектінің қоршаған дүниемен өзара әрекеттестігі ретінде түсіндірілуі. Оның адамның қоршаған дүниеге қатынасы арқылы жүзеге асатын және адам психикасын басқалар үшін тануға мүмкіндік жасайтын процесс болып табылатындығы;

Мінез-құлықтың түрлеріне, формаларына қарай топтастыруға қатысты сұрақтар мінез-құлық психологиясында әлі де толықтыруды қажет етеді, себебі бұл мәселеге байланысты мәліметтер аз және көптеген концепцияларда мүлдем қарастырылмаған.

Дегенменен, бұл мәселе тек теориялық жағынан ғана емес, практикалық тұрғыдан өте маңызды. Оны жетілдіру мінез-құлық түрлерінің жалпы және спецификалық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді, ол өз кезегінде мінез-құлықты қалыптастыру және оны басқару жолдарын анықтап, белгілеу үшін тиімді әдіс - тәсілдерді айқындайды.

Мінез-құлықтың екі негізгі белгісін бөліп көрсетуге болады. Олар мінез-құлықты бөліну түрлеріне қарай, біріншіден топтастыруға, екіншіден, ажырату және салыстырмалы түрде қарастыруға жағдай туғызады:

- мінез-құлық тақырыбы (мәселесі), оның ерекшеліктері;
- психологиялық реттеу (жөнге келтіру) деңгейі, тәсілдері, жолдары.

Д.Н.Узнадзе мінез-құлық сипаттамасының маңыздылығын терең түсіне отырып, оларды топтастыруға қатысты әртүрлі тәсілдердің негізін қалады [13].

Соның ішінде интенционалды критерийлер негізінде құрылған адам мінез-құлқының түрлерін (формаларын) топтастыру көпшілікке таныс. Бұл жағдайда мінез-құлық ерекшеліктеріне түрткі болатын (қозғаушы) күш –қажеттілік. Ол екі топқа бөлініп қарастырылды: функциялық, оны қанағаттандыру белсенділік арқылы жүзеге асады және субстанциялық ол шынайы қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстардың көмегімен қанағаттандырылады.

Сондай-ақ мінез-құлықтың интрогенді және экстерогенді түрлері белгілі. Интрогенді – белсенділікке, ал экстерогенді түрі қарым-қатынасқа бағытталған. Бірінші түріне: эстетикалық рақаттану, көркемдік шығармашылық, ойын, спорт, ермек, көңіл көтеру жатады. Екінші түріне: тұтыну, қолдану, қызмет көрсету, күтім, білімге деген құмарлық, кәсіп, еңбек жатады. Екеуіне де бірдей қатысты ол – білім.

Адамның белсенділік деңгейлері:

1. индивидтік деңгей (импульсивті – тәжірибелік мінез-құлық);
2. субъектік деңгей (танымдық -тәжірибелік мінез-құлық);
3. тұлғалық деңгей (әлеуметтік мінез-құлық);

Мінез-құлық біртұтас жүйе ретінде бір - бірімен байланысты компоненттер жиынтығын құрайды. Адам мінез-құлқының басты реттеушісі сана екендігі белгілі. Шынайы мінез құлықты реттейтін, жүйелейтін, оның алғышарттарын анықтайтын фактор – жедел (белсенді) түрде бағыт сілтеу. Сонымен қатар мінез-құлықты ішкі құрылымына байланысты бөліп қарастыруға болады. Оған себеп болатын ішкі қажеттілік пен түрткі. Мотивация процесінде нақты бағытталған мінез-құлықтың психологиялық негіздері қалыптасады және түзетіледі. Мінез-құлықтың қандай түрі

немесе деңгейі болмасын, түрткі міндетті түрде болады, бірақ ол жеке адамға қатысты даралықпен ерекшеленеді. Ол іштей органикалық түрде мінез-құлықтың нақты бір түрімен байланысты. Осыған байланысты мінез-құлықтың политұтынушылық түрін, яғни бірқалыпты мінез-құлық және бір мезгілде бірнеше мінез-құлықтың іске асырылатын түрін ажыратуға болады. Бұлардың әрқайсысына өзіндік міндеттер, субъективтік құндылықтар (мотив), мақсатты түрде орындалатын тағайындау механизмі тән.

Кейбір рефлексдерді есепке алғанда, адам дүниеге мінез-құлықтың тума таптаурын тауқыметінсіз келеді. Оның оқуы әлі алда. Мінез-құлықтың жаңа формалары адамның тікелей жеке тәжірибесінің, сондай-ақ оның айналасындағылардың мінез-құлқын бақылаудың негізінде туындайды. Мінез-құлықты меңгеру процесінде биологиялық факторлардың маңызды рөл атқаратыны сөзсіз. Гендер мен гормондар өз есебінде мінез-құлыққа ықпал етуге қабілетті, дене дамуына да әсерін тигізеді. Негұрлым адамдардың бихевиориоралды процестер жайлы білімдері тереңдеген сайын, мінез-құлыққа қатысты-не ерекше жаттанды, немесе ерекше тума-дихотомиялық қатынас төмендей түсуде [14].

Әлі күнге дейін мінез-құлықтың тек тұқымқуалаушылықпен және сыртқы ортамен анықталатынын жариялайтын теорияның сенімді жақтары болып отырса да, қазіргі кезде жеке тәжірибе мен физиологиялық факторлардың да мінез-құлықтың қалыптасуына қомақты үлес қосатыны кеңінен мойындалуда. Алайда олар қалайда көзге түспейтін түрде өзара әрекеттеседі-сондықтан да оларды бөлу соншалықты оңай емес.

Жауап ретінде реакциялар толықтай үйрету тәжірибесінің негізінде қалыптасатындай көрінгенімен, физиологиялық факторлардың ықпалы қайткен күнде де байқалады. Осылайша, мінез-құлықтың нақты моделі көбінесе өмірлік тәжірибенің негізінде меңгерілген компоненттерден құралады, алайда онда табиғи мұраның бөлшегі ретінде рудиментті элементтер де кездеседі. Балалардың біраз уақыттан кейін сөздер мен сөйлемдердің көптеген нұсқаларын құрауға үйренетін қарапайым дыбыстардың біршама шектеулі жиынтығын айта алу іскерлігімен дүниеге келетінін мысал ретінде нұсқауға болады. Бастапқы фонетикалық элементтер кешірек меңгерілетін күрделі вербальды конструкциялармен салыстырғанда ешқандай жаңалығы жоқ болып көрінеді-дегенмен де олардың рөлі маңызды. Алайда мінез-құлықтың кейбір тума элементтерден тұруына байланысты оны инстингтілігі деп есептеу анық жаңылысу болар еді. Инстингтілігі деп аталатын мінез-құлықтың көптеген түрлері, тіпті төменгі түрлерін де, үйрету тәжірибесінің қомақты үлесін қамтиды.

Мінез-құлық қайсы бір біркелкі үлгі ретінде пайда болмайды, ол іс-әрекеттің өзінің сан алуан шығу тегі бойынша әр қилы түрлерінің жиынтығы-көптеген құрамда интеграциялар арқылы қалыптасады. Сол себептен мінез-құлықты зерттеудің ең өнімді түрі: иеленілген немесе тума факторлардың әрқайсысының салыстырмалы мәнін анықтау үшін оны сондай категорияларға бөлу емес, сол бихевиоралды процестердің детерминанттарын талдау болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Шмелев А.Г. Психодиагностика и новые информационные технологии.// Компьютер и познание.М.:Наука,1990
2. Шпаков А.С. Иллюзия рая. Семейный словарь-справочник (наркотики, психоделики, яды, аллергены). – СПб.: «Гатъяна», «Зенит», 1999. С. 199.
3. Яковлев А.Г. Виртуальная реальность новая информационная технология человеко-машинного взаимодействия. М. 1999. 173 с.
4. Янг К.С. Диагноз: интернет – зависимость // Мир Internet, №2, 2000.
5. Тертель А.Л. Психология. Курс лекций. Учебное пособие. -М., «Прспект», 2009.
6. Определение компьютерной зависимости Электронный ресурс. / Электронный словарь Википедия // Режим доступа: <http://www.Wikipedia.ru> -18.11.2008.
7. Сейталиев Қ. «Жалпы психология». –А., «Білім» 2007.
8. Короленко, Ц.П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития Текст. / Ц.П.Короленко // Обозрение психиатрии и медицинской психологии. — 1991. № 1.-8 — 15 с Плюс Д.В. Девиантное поведение молодежных групп в современной России, дисс. ... канд. соц. наук., С. 57, 40
9. Галина Калинина. Возраст принятия решений, Сайт Факультета Психолого-Педагогического Менеджмента ВШК, 26 января 2005, http://centercep.ru/content/view/45/mir_podroстка.htm.
- 10.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. –М., «Педагогика» 1989.

11. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования -М., 1966.
12. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психологического развития в детском возрасте // вопросы психологии. 1971-№4 – с. 39-51
13. Адамзат ақыл ойының қазынасы. Психология, 6 том.444 б.
14. Веселова Н.В. Особенности психологических конфликтов и копинг-поведения у лиц, обращающихся за психологической консультативной помощью, и больных неврозами: Автореф. дисс. .канд. психол. наук / Н.В .Веселова. СПб. 1994. - 24с.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕ ҚОЛДАНЫЛУЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Б.М. Кауазбекова

Академия Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

Қазіргі таңда отандық білім беру жүйесін белсенді түрде инновациялық технологиялардың енуімен сипатталады. Сондықтан мектеп қабырғасындағы психологиялық қызметі бұл өзгерістердің енуі барысында шет қалмауы тиіс. Білім беру мекемесінде инновациялық қызмет аймағында психологиялық қызметтің міндеті тек оқушы зерттеу, түзету ғана емес, оқушыны тәрбиелейтін педагогқа психологиялық тұрғыда көмек көрсету болып табылады. Бұл жерде мектеп психологінің атқаратын жұмысына баса назар аударылғаны жөн.

***Түйін сөздер:** инновация, технология, психологиялық қызмет, зерттеу-анықтау, тұлға, критерийлер, динамика, диагностикалық зерттеу объекті.*

Инновациялық білім беру технологияларын дұрыс таңдап алып, тиімді пайдалануы оқытудың сапасын арттыруға септігін тигізетінін көптеген зерттеу нәтижелері дәлелдеп отырғаны анық. Педагогикалық-психологиялық ой-пікірдің даму қарқынына орай адамзатқа қажетті білім деңгейінің бүгінде де артқаны анық. Тұлғалық сапаларының қалыптасуы шығармашылық деңгейінің артуы барысында, ең маңыздысы оқушылардың өздігінен дамуын, қамтамасыз ету қажет.

Инновациялық білім беру технологияларын сұрыптап, таңдап алу және оның мәнін түсінбеу оқу процесін жетілдіруге кедергілер жасайды. Инновациялық білім беру технологияларын дұрыс таңдап алу, ең алдымен қажетті өлшемдері айқындауды талап етеді

Психологиялық қызмет жұмысының тиімділігі – оқушының психикалық және психологиялық тұрғыда толыққанды жеке адам болып қалыптасуына, олардың қабілеттік деңгейлерін, бейімділігін, шығармашылығын, таным үрдістерінің даму деңгейін, жас ерекшеліктеріне байланысты даму кезеңдеріндегі кездесетін қиындықтардың алдын алуға мүмкіндік беріп, қоршаған ортадағы адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасауға бағыттап, баланың мүмкіндіктеріне жол аша алады және мұғалім қолына жеке тұлғаның мүмкіндігі туралы құнды деректер береді. Яғни, психолог маман ретінде білім мекемесіндегі ендігі енгізілген жаңалықтардың тиімділігі мен өзектілігінің деңгейін сараптап, зерттеу жобасына қатысып, өзгерістерді іске асыру үшін қолайлы, әрі қауіпсіз жағдай жасайды.

Психолог – жеке бастың үлгісі. Өз бойына тән қасиеттердің ішінен, оның өз еркіне ие болып, ұстамды келуі ерекше орын алады. Зерттеу барысында психологтың адамгершілік қасиеті мен біліктілігі арқылы мұғалім мен оқушының жүрегіне жол тауып, сеніміне кіру аса маңызды. Осы тұста психологтың қарым-қатынас жасау әрекетіндегі тағы бір жағдай – шығармашылық тұрғыда өзінің психологиялық күйін меңгере білуі, әр алуан психологиялық кедергілерді жеңуі, өзінің шығармашылық сезімін шабыттандыру, әрқашан шат көңілді, әрі оптимист бола білуі шарт. Бір сөзбен айтқанда, психолог өзінің қызметін бүге-шүгесіне дейін жетік білуімен бірге, жаңашыл болуы қажет. Себебі, бұл тәжірибелік зерттеу жан-жақтылықты талап етеді. Өзінің рухани әлемін күнделікті толықтырып отырмаған психолог шәкірттерінің алдында қипықтағаны жараспас. Психологиялық тұрғыдан ұстаздардың жұмысқа деген көз қарасын, ерік-жігерін, ынтасын, оқушымен қарым-қатынасын бақылап, зерттеу психолог маманына жүктеледі.

Білім беру мекемесінде инновациялық қызметті жүргізудегі психологтің рөлі:
1. Мамандардың инновациялық жұмысты жүргізу мүмкіндігіне психологиялық тұрғыда сараптама жасау. (психологиялық талдау жасау әрекеттерін критерийлерін дайындау, кәсіби құзырлығын бағалау инновациялық қызметке дайындығы, қалыптасу мүмкіндігі)

2. Білім беру үрдісіндегі субъектілердің (педагогтар, балалар) ерекшеліктерін ескере отырып, инновациялық қызметтің мазмұнының орындылығына психологиялық баға беру.

3. Бастапқы кезеңде инновациялық қызметке қатысушылардың қызығушылығын анықтау.

4. Педагог мамандардың кәсібін жетілдіру бағдарламасын жоспарлауға қатысу.

5. Нәтижелерді психологиялық көзқарас тұрғысынан болжау.

Психолог психологиялық қызметті қамтамасыз ету үшін инновациялық бағдарламаларды іске асыруды психологиялық қызметтің сүйемелдеуі барысында:

1. психологиялық білім алу және адекватті әдіс тәсілдерін меңгереді,

2. педагогтің психологиялық қабілеттерін қалыптастырады,

3. кәсіби педагогикалық рефлексиялық көзқарасын қалыптастырады

4. Балаға көмек көрсету (баланың даму динамикасының мониторингі жүргізеді)

5. Жетістіктер мен кемшіліктерінің себептеріне психологиялық талдау жасайды.

6. Талдаудың негізінде инновациялық қызметті түзету бойынша ұсыныстар енгізеді

7. Психологиялық зерттеу (тұлғаның дамуына дұрыс баға беру, эмоциялық күйінің қанағаттануы, ұжымдағы психологиялық ахуалы, педагогтардың өз қызметіне рефлексиялық талдау жасайды)

8. Психолог білім мекемесіндегі зерттеу жобасына қатысып, ағарту іс-шараларын өткізіп, өзгерістерді іске асыру үшін қолайлы, әрі қауіпсіз жағдай жасау мақсатында ұсыныстар айтады.

Дәстүрлі бағыттар аясында мектеп психологының педагогикалық ұжыммен ынтымақтастығын іске асыру жұмыстары:

1. Мектеп психологының өзекті тақырыптарға байланысты педагогикалық кеңестер және әдістемелік бірлестік отырыстарында өзекті тақырыптарды талдау.

2. Педагогтармен психологиялық тренингтер және бейнетренингтер өткізу.

3. Педагогтардың психологиялық мәдениетін дамытуға педагогикалық технологияның әсерін мұғалім мен бірге отырып, талдау және сабақты видеотаспаға түсіру.

4. Оқушылардың даму динамикасын және оқыту тәрбиелеудегі тиімді әдістерді талқылау мақсатында психологиялық педагогикалық консилиумдер өткізу.

5. Мұғалімдерге оқушылармен тұлғалық ерекшеліктеріне және жеке қабілеттеріне байланысты жұмыс істеудің әдіс-тәсілдерін іздеуге бағытталған жеке кеңестер өткізу.

6. Педагогикалық технологияларды қолданудың тиімділігіне психологиялық талдау жасау мақсатында сабақтарға қатысу.

7. Педагогтармен психотерапиялық жұмыстар өткізу

8. Оқушы мен мұғалімнің мектептегі шығармашылық дамуына, яғни психологиялық қарым-қатынастарының дұрыс өрбуіне, қызығушылықтары мен қабілеттерінің дұрыс бағытта қалыптасуына әсер ету.

Мектеп психологының инновациялық технологияны енгізу барысында зерттеу-анықтау жұмыстарына қатысуындағы міндеті:

1. Әлеуметтік-психологиялық тәуекелді басқару (инновациялық кедергілерді жеңу, педагогикалық ұжымның инновациялық мүмкіндігін дамыту, білім беру мекемелерінің басшыларына басқару жайында кеңес беру)

2. Инновациялық жобаның, бағдарламаның, технологиялардың дидактикалық құралдардың, психологиялық қауіпсіздігі мен орындылығының психологиялық сараптамасын талдау.

3. Тәжірибелік зерттеу барысында психологиялық тұрғыдан ұстаздардың жұмысқа деген көз қарасын, ерік-жігерін, ынтасын, оқушымен қарым-қатынасын зерттеу.

4. Мұғалімдердің кәсіби ізденіске ынтасын немесе кәсіби шеберлігінің дамуында кездесетін психологиялық кедергілерін анықтау.

5. Педагогтық психологиялық қабілеттері мен эмоциялық тұрақтылығы яғни, психикалық жүйке жүйесінің тұрақтылығын зерттеу.

6. Мұғалімдермен бірлесе отырып, әрбір оқушының жас ерекшеліктеріне байланысты жүйелі түрде дұрыс дамуына жұмыс жоспарын құруға көмектеседі және сыныптың психологиялық ахуалын анықтап, оқушылардың жаңа сабақ беру үрдісіне көзқарасын, қызығушылығын анықтайды.

7. Оқушының интеллектуалдық өзіндік және эмоционалды ерікті өзгешеліктерімен диагностикалық коррекциялық жұмыстарды жүргізеді.

8. Танымдық процестерін дамыта отырып, оқудағы және тәрбиедегі кездесетін психологиялық қиыншылықтар жөнінде ата-аналарға, мұғалімдерге, мектеп әкімшілігіне кеңес

береді.

9. Оқушылардың жетістіктер мен кемшіліктерінің себептеріне байланысты психологиялық талдау жасап, ұсыныстар енгізеді.

10. Тәжірибеге байланысты ата-аналармен пікір алмасып, оқушылар бойындағы өзгерістерге назар аударту.

Мектептің оқу үрдісі психологиялық қызмет арқылы талдау жасау барысында инновациялық іс-әрекет әрекеттердің күрделі жүйесі болып табылады. Әрекет саналы, мақсатқа бағытталған, үнемі нақты міндетті шешумен байланысты болатын, нәтижелі түрде аяқталған фактіні түсінеміз. Ол инновациялық іс-әрекеттің құрылымдық бірлігі болып табылады. Өйткені, оның мынадай маңызды қасиеттеріне ие: мақсаты, оның танылуы мен нәтижелі аяқталуы.

Аристотель кезінде былай деп жазды: «Әрқашан күрделіні оның құрамдас бөлімдеріне, бүтінді ұсақ бөлшектеріне ажырату керек». Осы идеяны пайдалана отырып, Л.С.Выготский «бірлік бүтінге қатысты қасиеттерді сақтауы тиіс» деп көрсетеді. Сол себептен, іс-әрекет біртұтас бүтін инновациялық іс-әрекеттен ерекшеленіп тұрады: жеке іс-әрекеттен бүкіл бір бүтін іс-әрекет көрініс таба алмайды. Оның сапасы жеке әрекеттердің сапасы мен олардың арасындағы өзара тығыз байланысқа тәуелді болады.

Инновациялық іс-әрекет дегеніміз - жаңалық жасау, меңгеру, пайдалану мен тарату.

Инновациялық іс-әрекеттің мәнін зерттеу үшін А.Н.Леонтьевтің, С.Л.Рубинштейннің адамның, қоғамның және бүкіл адамзат мәдениетінің өзін-өзі дамыту көзі ретінде іс-әрекет туралы анықтамалары ерекше маңызды. Адам іс-әрекетін репродуктивтік және өнімді деп бөлу арнайы мағынаға ие. Бастапқысы белгілі нәтижені белгілі құралдармен алуға бағытталған, әзірленіп қойылған схемаларды - іс-әрекеттерді қайталауға негізделген. Жаңа мақсат пен соған сәйкес құралдарды жасаумен байланысты немесе жаңа құралдар көмегімен белгілі мақсатқа қол жеткізуді қарастырады және шығармашылық оның қажетті компоненті болып табылады.

Жалпы теориялық деңгейде іс-әрекеттің репродуктивтік түрлерінің компоненттерін өзгертетін мета іс-әрекет ретіндегі инновациялық іс-әрекет ұғымы негізгі ұғым болып саналады. Басқаша айтсақ, осы іс-әрекет бастапқы кезеңде қалыптасып, осы кезеңде репродуктивтік іс-әрекет сипатына ие болған басқа іс-әрекет түрлерін де өзіне объект етіп алады. Оның құралдары мен тәсілдері адамдардың нақты бір қауымы үшін ескі болып қалады да, инновациялық іс-әрекет, бірінші кезекте, олардың өзгерісіне бағытталады, мұндай өзгерістерге сәйкес келмейді. Бірақ олар оның ерекше мазмұнын құрайды. Сөйтіп, білім беру жүйесіндегі біздің қарастырып жатқан іс-әрекеттің басты функциясы тәсілдердің, механизмдердің және олардың іс-әрекетінің өзгерісі, жетілуі, дамуы болып табылады.

Кез келген іс-әрекет оны қайта жасау механизмі арқылы тұрақты, қатысымдық біртұтас бүтінге ие болады: пайда болған соң, қайта жасала бастайды. Яғни, бұрыннан бар және өзі жасалған жаңа репродуктивтілеу механизмдері жұмыс істей бастайды. Инновациялық іс-әрекет қажеттіліктің жоғалуына байланысты ертерек тоқтамаса, онда ол ескіре түседі. Мектеп практикасына жасаған талдауымыз көрсеткеніндей, инновациялық іс-әрекетті ұйымдастырудың саналы формасы ретіндегі жаңа енгізілімдердің жеткілікті дәрежеде көп болуы ескіру сатысына ғана емес, сондай-ақ содан да ілгергі меңгеру және пайдалану сатыларына қол жеткізбейді. Мұның өзі мектепте инновациялық іс-әрекеттегі іске асырудағы ішкі қайшылық болып табылады. Сондықтан инновациялық іс-әрекетті іске асыру механизмдерінің өзіне жаңа енгізілімдер қажет болып отыр.

Жалпы алғанда, инновациялық іс-әрекет ішкі өзара бір-бірімен байланысты іс-әрекеттерден жинақталады. Олардың логикалық бірізділігі оның құрылымын келесі компоненттер: мотивациялық, креативтілік, технологиялық, рефлексиялық. Инновациялық іс-әрекет құрылымында келесі әрекеттерді бөліп көрсеттік:

а) ұстаздың өзіндік кәсіби іс-әрекетін өзгерту керектігі мен пайда болу қажеттілігін пайымдауға әкелетін әрекет: үрдіс пен іс-әрекет нәтижелеріне өз бетінше талдау жасау, олардың арасындағы келіспеушілікті және қоғам, мектеп, отбасы, оқушы қажеттіліктерін айқындау, мәселе туындату, тиісті жаңалықты іздеу, дайындау, әзірлеу.

б) жаңалықты түбегейлі түрде жобалаумен байланысты әрекеттер шешілуіне инновациялар бағытталған мәселені туындату, оның негізін құрайтын сапалы жаңа нәтижені бағалау көрсеткішін дайындау, қажет болған жағдайда сараптау бағдарламасын әзірлеу, болуы мүмкін кемшіліктерді болдырмау, алдын ала болжау және оларды болдырмау жолдарын анықтау, жаңалықты меңгеру кезінде пайда болатын кейбір мүмкін болған мәселелерді

бағдарлау.

в) толықтай меңгерумен тікелей байланысты болған әрекеттер, ол:(жеке түрде, жергілікті тұрғыда) инновацияны меңгеру, педагогикалық үрдістің басқа қатысушыларымен бірге инновацияларды сынақтан өткізу, тәжірибелік- эксперименттік жұмыстың өзгерістерін қадағалау (мониторинг жүргізу).

г)тәжірибені қорытындылаумен байланысты әрекеттер жаңа сапалық нәтижені қамтамасыз еткен немесе етпеген себеп факторларына талдау жасау және айқындау.д) инновацияларды тарату мен пайдалануға байланысты әрекеттерді педагогикалық тәжірибеде жеке түрде іске асыру: өз жеке мәселелері мен мүмкіндіктерін түсіну, осы мәселелердің шешілу тәсілдерін негіздеу, өз мүмкіндігіне қарай инновацияларды тандап алу, инновацияларды іске асыруға қажетті жағдайларды анықтау, нақты педагогикалық жағдайға арналған инновацияларды жобалау, мәселелерді, мақсаттарды анықтау, инновация негізін құраған ғылыми идеяны белгілеу, өз тәжірибесіне қатысты түрде оның мазмұнын нақтылау, нәтиженің бағалану көрсеткіштерін анықтау, өз тәжірибесінде іске асыру, инновацияларды пайдалану бойынша өз қызметі нәтижелерін экспериментте алынған нәтижелермен салыстыру, рефлексия, жаңа технологияны біртұтас білім беру үрдісіне енгізу ұсыныстар беру.Келтірілген әрекеттер түрлері олардың барлық мүмкін болған типтерін, пайда болу формаларын жоққа шығармайды.

Қазіргі психологияда айқындалған психиканың басты функциясы - адам қызметінің нақты үрдістерін тікелей басқару функциясы кез келген іс-әрекеттің, оның ішінде инновациялық іс-әрекеттің құрылымын түзе алады. Субъект тарапынан инновациялық іс-әрекетті тікелей басқару механизмін айқындау, қарастырылушы іс-әрекеттің мынадай компоненттерін бөліп көрсетеді: құндылық-мотивациялық (оған құндылықтар, қызығушылықтар, мотивтер, яғни мұғалімнің инновациялық іс-әрекетке енгізілуін қамтамасыз ететін, осы белсенділікті қолдайтын нәрсенің барлығы енеді), мазмұндық-операциялық (инновациялық іс-әрекеттің тәсілдері мен білімдер жүйесі), инновациялық-рефлексиялық (үрдіс пен іс-әрекет нәтижесін қайта ой екшеуінен өткізу). Соңғысының болуы мен олардың барлығының бір-бірімен өзара байланысы инновациялық іс-әрекеттің өз бетінше басқарылуына қамтамасыз етеді. Іс-әрекет үрдісін білу педагогтың инновацияны іске асыру дайындығын бағалауға немесе қаншалықты қалыптасқандығын бағалауға негіз бола алады.

Философиялық және психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде бұл ұғымдар өзара тығыз байланыста қаралады. Ақпараттар ағыны есебінен болған жаңарту қабілеті осы жүйенің негізгі белгісі болып көрінеді. Ал мұндағы пайда болған қарама-қайшылық жүйенің тұрақсыздығы болып табылады. Белсенділік дегеніміз - оның ортаға деген қатынасы. Ол өзімен өзара әрекет ету бағдарламасын береді, инновациялық -өз бетінше өзгере алу қабілеті, рефлексиялық - қайта ой екшеуінен өткізу қабілеті, автономдылық - өз жеке тәжірибесі негізінде жүйенің дамуы, әлеуметтік-инженерлік - дамушы жүйенің қоршаған ортаны жаңалыққа үйлестіру, бейімдеу қабілеті.

Тәжірибенің көрсетуінше, мұғалімдердің өзін-өзі ұйымдастыруы өздігінен басқарылатын үрдіс болып табылады психологтың суреттелген үрдістерді сәтті іске асыруы оларды жүзеге асыруға деген талпынысына байланысты болады да, соңғысы үшін сырттан басқарылатын әсер ету қажет болады.

Қорыта келгенде, теория мен тәжірибеде оқытушының оқыту іс-әрекетінен оқушының танымдық іс-әрекетіне назар аударылады. Оқушылардың оқу жұмысын белсендіру, олардың оқып үйренуге деген талпынысы, өзін-өзі кәсіби белсенділік қағидасын іске асыру талаптары туындайды. Білім беру жүйесінің барлық буындарындағы белсенді оқыту тәжірибесі көрсеткеніндей, оның формалары, әдістері мен құралдары көмегімен дәстүрлі оқыту жүйесінде қол жеткізілуі қиын болған бірқатар міндеттерді нәтижелі түрде шешуге болады. Мәселен, тек танымдық қана емес, сондай-ақ кәсіби мотивтер мен мүдделерді қалыптастыру, маманды жүйелі ойлауға тәрбиелеу: оған табиғат пен қоғамды ғана емес, сондай-ақ өзін, дүниедегі өз орнын тұтас ретте түсіну енеді, кәсіби іс-әрекет пен оның ірі үзінділері туралы тұтас түсінік беру, ұжымдық ойлау мен тәжірибеге үйрету, өзара әрекет ету мен қарым-қатынас жасаудың, жеке және біріге отырып шешім қабылдаудың біліктері мен дағдыларын қалыптастыру, жұмысқа әлеуметтік құндылықтар мен кәсіби ұжым, қоғам қондырғыларына деген жауапкершілік сезімін тәрбиелеу, модельдеу әдістерін меңгеру.

Контекстік оқытуды ұйымдастырудың төмендегідей қағидалары болады: мамандардың кәсіби іс-әрекетінің тұтас мазмұны мен шарттарын - оқу іс-әрекеті формасында бірізділік

ретпен модельдеу, теория мен практиканың байланысы, біріккен іс-әрекет, тұлғаның белсенділігі, мәселе екендігі біздің зерттеуімізде инновациялық білім беру технологияларын іске асыру бойынша мұғалімнің тұтас кәсіби іс-әрекетін құруға мүмкіндік беріп, осы технологиялар контекстінде іс-әрекеттің тиісті түрін модельдеуге болады.

Ұғымдар негізінде мектепте инновациялық білім беру технологияларын іске асыру мәселесін қарастыруға мақсатты, жүйелі, тұлғалық, бағдарланған, қызметтік, синергетикалық, контекстік қатынастар әдіснамалық қағидалар, сондай-ақ психологтың іс-әрекетінің құрылымын анықтауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында // Егемен Қазақстан. - 2005, 19 ақпан. - №32-33. - Б.1-3.
2. Айтмамбетова Б.Р. Жаңашыл педагогтер идеялары мен тәжірибелері. - Алматы: Абай атындағы Қаз.МПУ, 1991. - 32 б.
3. Исаева З.А. Формирование исследовательской культуры выпускника университета как педагогическая проблема // Формирование личности учителя Межвузовский сборник научных трудов. - М.: Прометей, 1994, с.85-
4. Сабыров Т.С. Оқушы жастардың танымдық әрекетін арттырудағы оқытудың әдістері мен формаларының дидактикалық жүйесін тиімді қолдануға мұғалімдерді даярлаудың теориялық негіздері: пед.ғыл.докт. ...авторед. - Алматы, 1996.
5. Кариева Қ.Ө. Оқу үрдісін жобалауда педагогикалық технологияны іске асырудың дидактикалық шарттары. Пед.ғыл.канд....авторед.: 23.05.03. - Астана: ЕАГИ, 2003. - 28 б
2. Давыденко Т.М. Рефлексивное управление школой. М.: Белгород. -1983. - 251 с.
6. Қожахметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. - Алматы: Ғылым, 1998. - 317 с.
7. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. - М.: Педагогика, 1976. - 280 с.
8. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. - Л.: ЛГУ. 1967. -182с.
9. Көшімбетова С.А. Оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін пайдаланудың педагогикалық шарттары. Пед.ғыл.канд....авторед.: 02.07.04. - Алматы: Абай атындағы ҚҰПУ, 2004. - 30 б.
10. Қабдықайырулы Қ., Монахов В.М., Оразбекова Л.Н., Әлдібаева Т.Ә. Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы. - Алматы: РБК, 1999. -149 б.
11. Саипов А., Инновационные технологии учения. Спецкурс. Институт «Тараз». гТараз, 2001, 11 с.

ПРОЦЕСС АДАПТАЦИИ, ЕГО СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ

Ж. Бектасова

магистрант Академии Кайнар, г.Алматы

Проблема адаптации первокурсников в системе среднего профессионального образования является одной из ключевых в современных исследованиях. В настоящее время накоплено большое количество данных, свидетельствующих о деструктивном воздействии особых факторов на деятельность и функциональное состояние первокурсников, вследствие возникающего в этих условиях несоответствия между их возможностями и объективными требованиями новых видов деятельности.

Ключевые слова: адаптация, проблемы адаптации, студенты, первокурсники, профессиональное образование.

Образовательная сфера системы среднего профессионального образования имеет свою специфику. С одной стороны, продолжается стадия обучения, но происходит соединение обучения с трудовой деятельностью; студент получает знания по различным вопросам, касающимся будущей профессиональной сферы, привлекается к профессиональной практической деятельности в периоды производственных практик, формирует ответственность за профессиональную

деятельность. Вхождение молодых людей в систему профессионального обучения, приобретение ими нового социального статуса студента требуют от них выработки новых способов поведения, позволяющих им в наибольшей степени соответствовать своему новому статусу. Такой процесс приспособления может проходить достаточно длительное время, что может вызвать у человека перенапряжение, как на психологическом, так и на физиологическом уровнях, вследствие чего у студента снижается активность, и он не может не только выработать новые способы поведения, но и выполнить привычные для него виды деятельности. Проблема адаптации студентов к учебному процессу в целом разрабатывается в различных ее аспектах: социологическом, психологическом, физиологическом, педагогическом. Несмотря на важность каждого из этих аспектов, основным является педагогический, объединяющий в себе данные, полученные специалистами других направлений.

Термин “адаптация” впервые был введен физиологом Г. Аубертом (XVII) [1] и получил широкое распространение как в естественных, технических, так и общественных науках. Он происходит от позднелатинского “*adaptatio*” - прилаживание, приспособление. В науке данный термин трактуется неоднозначно, в зависимости от акцента на определенную сторону процесса.

Согласно определению из Большой Советской энциклопедии: «Адаптация-совокупность физиологических реакций, лежащих в основе приспособления организма к изменению определенных условий и направленная на сохранение относительного постоянства его гомеостаза (внутренней среды)» [2, 624с.]. Под адаптацией понимают все виды врожденной и приспособительной деятельности человека к общеприродным, производственным, социальным условиям.

Мы разделяем точку зрения Л.С. Выготского, Н.Н. Леонтьева, П.А. Гальперина, и др., что необходим комплексный подход к рассмотрению вопросов адаптации, реализация которого предполагает интеграцию подходов и наук.

В отечественной литературе адаптация чаще всего рассматривается как часть социализации. Понятие социализации также имеет комплексный характер. Она рассматривается в философии, психологии, социологии, других видах научных знаний. В философии эту тему разрабатывали М.С. Каган; В.С. Кон. В социологии и социальной психологии Э. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс, П.Сорокин. В психологии Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Б.Г. Ананьев. В педагогике В.А. Сухомлинский, А.В. Мудрик.

И.С. Кон считает социализацию совокупностью социальных и психологических процессов, посредством которых индивид усваивает сумму знаний, норм, ценностей, позволяющих ему функционировать в качестве полноценного члена общества [3, 24с.]. Сущность процесса заключается в том, что человек постепенно усваивает социальный опыт и использует его для адаптации к социуму. Такое усвоение происходит стихийно и целенаправленно. Целенаправленность определяется условиями семьи, школы, учебных заведений; стихийность - многообразными аспектами жизни, свидетелем которых становится человек. Социализация - и процесс и результат взаимодействия личности и общества, вхождения, «внедрения» индивида в общественные структуры посредством выработки социально необходимых качеств. Социализация- процесс усвоения человеком опыта той общественной жизни и тех отношений, в которые он попал при рождении, в которых растет и становится личностью. Исследователи социальных явлений (И.С. Кон, И.А. Милославова, А.В. Петровский) отмечают, что проблема социальной адаптации приобретает исключительную актуальность в переломные периоды жизнедеятельности человека. Вхождение в студенческую жизнь является одним из таких переломных моментов.

С нашей точки зрения, представляется оправданной позиция П.С. Кузнецова, который под социальной адаптацией понимает целостный, непрерывный, динамичный, относительно устойчивый социальный процесс установления соответствия между совокупным уровнем активности на данный момент (перспективу) конкретной личности и наличным (перспективным) уровнем удовлетворения потребностей, определяющих ее непрерывное развитие [4, с. 22-25].

Он рассматривает социальную адаптацию как процесс установления соответствия. Во-первых, социальная адаптация - процесс социальный, так как адаптация человека всегда социальна, она и субъект, и объект процесса. Во-вторых, количество способов соответствия велико: взаимодействие, вживание, усвоение, включение, приспособление, формирование. Чаще всего социальная адаптация - результат взаимодействия личности и среды. В-третьих, социальная адаптация определена как соответствие между уровнем приспособления и уровнем

удовлетворения. Здесь понятийное ядро определения составляют имеющиеся потребности, которые удовлетворяются и затем формируют новые потребности более высокого уровня.

Е.В. Андриенко и А.В. Петровский также рассматривают адаптацию как одну из стадий социализации (наряду с индивидуализацией и интеграцией) [5, с.64-72]. Индивидуализация - обособление, вызванное потребностью в персонализации. Интеграция - достижение баланса между человеком и обществом.

Социализация представляет собой процесс становления личности, постепенное усвоение ею требований общества, приобретение социально значимых характеристик сознания и поведения, которые регулируют её взаимоотношения с обществом. Выделяются сферы, в которых она осуществляется: это становление личности в деятельности, общении, самореализации.

В основном, в научной литературе представлены психологические механизмы социализации [5, с.175].

.идентификация - отождествление с отдельными людьми (группами), позволяющие усваивать свойственные им разнообразные нормы, отношения и формы поведения.

.подражание - сознательное или бессознательное воспроизведение людьми модели поведения и опыта других людей.

.внушение- процесс неосознанного воспроизведения индивидом внутреннего опыта, мыслей чувств и психических состояний людей, с которыми он взаимодействует.

.социальная фасилитация - стимулирующее влияние поведения одних людей на деятельность других, в результате которого их деятельность протекает интенсивнее.

.конформность - податливость влиянию группы, проявляющаяся в изменении поведения и установок индивида в соответствии с первоначально не разделявшейся им позиций большинства.

Байкова С.В. выделяет следующий механизм социализации - принятие индивидом социальной роли, как стремление к установлению гармонии личности и среды, способность к преодолению проблемных ситуаций [6, с.198].

Выделяют две основные формы социализации - первичную и вторичную. Решающее значение для личности (и общества в целом) имеет первичная социализация, происходящая в семье и ближайшем кругу родственников. Вторичную социализацию обеспечивают многочисленные социальные институты, в том числе и учебные заведения. На этом этапе происходит вхождение в мир людей: овладение некоторыми знаковыми системами, нормами, правилами поведения, социальными ролями; происходит усвоение простых форм деятельности- человек учится быть личностью [5, с.264].

Внутри образования существует разделение на общее и профессиональное. Эти два уровня и вида образования направлены и реализуют разные цели социализации.

Среднее общее или основное образование призвано обеспечить социальную адаптацию нового поколения, т.е. сформировать индивида и поколение как часть данного социума. Это значит развить у его представителей индивидуальное и групповое мышление, природные творческие задатки, наделить их элементарными представлениями и навыками жизнедеятельности в данном обществе, знанием основных институтов, норм и правил поведения, сформировать основные ценностные установки (трудолюбие, любознательность, лояльность, толерантность, законопослушание и др.).

Профессиональное образование реализует иную цель и форму социализации. То есть, с одной стороны, это адаптация на более высоком уровне к новой вещно-производственной и информационной среде, где требуются специальные знания и навыки, приобретаемые в процессе профессионального образования. С другой стороны, это также развитие творческих способностей, подготовка к управленческой и инновационной деятельности в производственной и в социальной сфере [6, с.158 - 162].

Педагогика рассматривает адаптацию в связи с анализом поведения человека, предполагая возможность изучения человеком общественной среды, ориентации в ней, овладение техникой и методами работы для того, чтобы активно включиться в общественную жизнь. При этом адаптацию нужно рассматривать и как приспособление человека к среде и приспособление им среды, к собственным потребностям. Синявский В.В. считает: «Адаптация - адекватное реагирование личности на изменение индивида или среды» [7, с 86].

Л.В. Корель выделяет черты адаптации:

1. адаптация как процесс, при котором субъект приспособливается к новой среде;
2. адаптация как результат приспособительного процесса;
3. адаптация связывается с какой-то целью (благополучие, статус...);

4. адаптация предполагает соответствие между целями и достигаемыми в процессе результатами;

5. адаптация используется для обозначения равновесия между субъектом и средой (гомеостатический подход);

6. адаптация процесс не только подчиняющийся гомеостатическим законам, но и обеспечивающий возможность развития субъекта адаптации [8, с. 40].

Рунова С.А рассматривает адаптацию в трех аспектах:

как результат приспособления организма индивида и его психики к условиям профессиональной деятельности и общения;

как процесс социализации индивида в труде и результат этого процесса;

как особый этап жизненного пути молодого человека, совпадающий по времени с окончанием обучения в системе народного образования и началом профессиональной трудовой деятельности.

Сущность адаптации раскрывается через выделение этапов адаптации. М.Ю. Шейнис выделяет этапы адаптации:

1. человек заранее извещен о будущих изменениях. Основная деятельность на этом этапе - познавательная;

2. этап стартового психического напряжения - пусковой момент приведения в действие механизма адаптации (мобилизация психических ресурсов для дальнейшего использования);

3. человек начинает испытывать изменения социальных условий. В это время на фоне невозможности удовлетворения потребности в чем-то прежним способом происходит активация адаптационных механизмов. Если человек готов к адаптации, адаптационные механизмы действуют, он успешно пройдет этот этап. При этом человек либо меняет способы удовлетворения ранее существующих потребностей, либо формирует новые потребности. Если процесс проходит неуспешно, человек не может найти способы взаимодействия с окружающей средой, нарастает нервное напряжение, агрессия, аутоагрессия...

4. завершение процесса адаптации, переход психики в нормальный режим работы, когда человек оценивает ситуацию как вернувшуюся в норму.

Интересна позиция Е.С. Волкова, который выделяет три этапа, последовательность которых научно обоснованна.

I. Этап эмоциональной адаптации - обоснован внутриличностным конфликтом, сопровождается неуверенностью, неадекватностью реакций на раздражители, стрессом, агрессией или депрессией, неустойчивым состоянием фрустрации. Со стороны администрации и преподавателей в образовательном учреждении на этом этапе должна преобладать доброжелательность, эмпатия, умение вселить надежду.

II. Этап динамичной адаптации - заключается в поведенческой установке, рациональном овладении новым стереотипом деятельности, включением в новую социальную роль. Большое значение при этом имеет развитие самосознания студентов, открытие собственного «Я» в новом качестве, что должно повлиять на реформирование негативных эмоций. Феноменальное проявление самосознания в этом возрасте заключается в стремлении к рефлексии, моральным конфликтам, нравственной самооценке, интимизации внутренней жизни. Существенную роль может сыграть включение студентов в реальную жизнь учебного заведения.

III. Этап профессиональной адаптации - включает укрепление профессиональной направленности и мобилизацию интеллектуального потенциала для профессиональной сферы деятельности. Для управления процессом профессионального самоопределения необходимо постоянное, углублённое изучение структуры профессиональных намерений, основанных на выборе профессии; факторов, влияющих на интересы учащихся. Процесс профессионального самоопределения длителен, он охватывает значительный период жизни человека, и важнейшими в нём являются годы профессионального обучения. Завершённым его можно считать тогда, когда сформирован собственный образ субъекта профессиональной деятельности [9, с.10-21].

Необходимо отметить, что успешность адаптации зависит от уровня сформированности целей и ценностных ориентаций индивида, возможности их достижения в определенной сфере (социальной, профессиональной). Результат социальной адаптации - формирование системы качеств, обеспечивающих успешность последующей жизнедеятельности.

Индикатором успешной социальной адаптации является высокий статус индивида в данной среде. По мнению В.В. Синявского, социальная адаптация рассматривается как «процесс приспособления личности к некоей целостной системе социальных отношений и связей» [7, с.43].

Социальная адаптация подростка-студента - процесс активного приспособления его к изменившейся образовательной среде с помощью мероприятий по установлению соответствия своего поведения принятым в обществе правилам, нормам и ценностям или корректировки несоответствия такого поведения. Основным способом его социальной адаптации является принятие норм и ценностей новой социальной среды (группы, коллектива, организации), сложившихся здесь форм социального взаимодействия (формальных и неформальных связей, других отношений и т.д.), а также форм предметной деятельности (например, способов профессионального выполнения обязанностей).

Выделяют две стороны социальной адаптации студентов: профессиональную и социально-психологическую адаптацию.

Образовательные учреждения среднего профессионального образования готовят специалистов среднего звена, чьи профессиональные обязанности требуют повышения уровня профессионализма, а значит, успешность профессиональной адаптации будет обеспечиваться решением следующих задач в ходе профессиональной подготовки:

1. формированием и развитием личностного потенциала будущего специалиста, как основы достижения им необходимого уровня овладения профессией.

2. развитием профессиональной направленности, увлеченности профессией.

Итак, адаптация - часть социализации, предполагающая взаимодействие между «общественным субъектом» (личность, группа) и «социальным объектом» - условиями его общественного существования.

Список используемой литературы

1. Aubert H Physiologie der Netzhaut. - Breslau, 1865
2. Большая Советская энциклопедия 3 изд. т.1 М.624с.
3. Кон И.С. Социология личности М.1967
4. Кузнецов П.С. «Адаптация как функция развития личности» /П.С. Кузнецов- Саратов Изд-во Саратов. университета 1991г., с. 22-25
5. Андриенко Е.В. «Социальная психология» М.Аcadema 2000 с.264
6. Байкова С.В. «Педагогическая поддержка дезадаптированных подростков в современной школе» диссер. Омск 2002 с.198
7. Синявский В.В. «Психолого-педагогические основы профессиональной адаптации учащихся ПТУ» Киев Вища школа 1985
8. Корель Л.В. «Социология адаптаций: этюды апологии /Л.В. Корель Новосибирск ИЗиОПП СО РАН 1997, с. 40-42
9. Волков Е.С. Ценностные ориентации студентов. - Майкоп, 1997

МОДЕЛИ И СИМПТОМЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ

Г. Молдахметова

Магистрант Академии Кайнар, г.Алматы

Синдром выгорания представляет собой процесс постепенной утраты эмоциональной, когнитивной и физической энергии, проявляющийся в симптомах эмоционального, умственного истощения, физического утомления, личностной отстраненности и снижения удовлетворения исполнением работы. Он рассматривается как результат неудачно разрешенного стресса на рабочем месте.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, профессиональное выгорание, модели выгорания, симптомы, факторные модели, стадии выгорания.

В настоящее время существует несколько моделей выгорания, описывающих данный феномен.

Факторные модели

1) Однофакторная модель (Pines, Aronson, 1988). Согласно ей, выгорание - это состояние физического, эмоционального и когнитивного истощения, вызванного длительным пребыванием в эмоционально перегруженных ситуациях. Авторы одномерного подхода рассматривают истощение в качестве главной причины (компонента), а остальные проявления дисгармонии

переживаний и поведения считают следствием. Риск выгорания угрожает не только представителям социальных профессий.

2) Двухфакторная модель. Ее авторы - Д. Дирендонк, В. Шауфели, Х. Сиксма (Dierendonck, Schaufeli, Sixma 1994) - голландские исследователи, которые проводили исследования среди медсестер. Синдром выгорания сводится к двухмерной конструкции, состоящей из эмоционального истощения и деперсонализации. Первый компонент, получивший название «аффективного», относится к сфере жалоб на свое здоровье, физическое самочувствие, нервное напряжение, эмоциональное истощение. Второй - деперсонализация - проявляется в изменении отношений либо к пациентам, либо к себе. Он получил название «установочного».

3) Трехфакторная модель (К. Маслач и С. Джексон). Синдром психического выгорания представляет собой трехмерный конструкт, включающий в себя эмоциональное истощение, деперсонализацию и редукцию личных достижений. Эмоциональное истощение рассматривается как основная составляющая выгорания и проявляется в сниженном эмоциональном фоне, равнодушии или эмоциональном перенасыщении. Вторая составляющая (деперсонализация) сказывается в деформации отношений с другими людьми. В одних случаях это может быть повышение зависимости от окружающих. В других - усиление негативизма, циничность установок и чувств по отношению к реципиентам: пациентам, клиентам и т. п. Третья составляющая выгорания - редукция личностных достижений - может проявляться либо в тенденции негативно оценивать себя, занижать свои профессиональные достижения и успехи, негативизме по отношению к служебным достоинствам и возможностям либо в преуменьшении собственного достоинства, ограничении своих возможностей, обязанностей по отношению к другим. Предложенные три компонента выгорания в какой-то степени отражают специфику той профессиональной сферы, в которой впервые был обнаружен данный феномен. Особенно это касается второго компонента выгорания - деперсонализации, показывающей нередко состояние сферы социального обслуживания людей и оказания им помощи.

4) Четырехфакторная модель (Firth, Mims, 1985; Iwanicki, Schwab, 1981). В четырехкомпонентной модели выгорания один из его элементов (эмоциональное истощение, деперсонализация или редуцированные персональные достижения) разделяется на два отдельных фактора. Например, деперсонализация, связанная с работой и с реципиентами соответственно.

Процессуальные модели выгорания

Они рассматривают динамику развития выгорания как процесс возрастания эмоционального истощения, вследствие которого возникают негативные установки по отношению к реципиентам (субъектам профессиональной деятельности). Специалисты пытаются создать эмоциональную дистанцию в отношениях с ними как способ преодолеть истощение. Параллельно развивается негативная установка по отношению к собственным профессиональным достижениям (редукция профессиональных достижений) [1].

5) Выгорание как динамический процесс, развивающийся во времени, характеризуется нарастающей степенью выраженности его проявлений. Дж. Гринберг (2002) предлагает рассматривать выгорание как пятиступенчатый прогрессирующий процесс.

1. Первая стадия («медовый месяц»). Работник обычно доволен работой и заданиями, относится к ним с энтузиазмом. Однако по мере продолжения рабочих стрессов профессиональная деятельность начинает приносить все меньше удовольствия и работник становится менее энергичным.

2. Вторая стадия («недостаток топлива»). Появляются усталость, апатия, могут возникнуть проблемы со сном. При отсутствии дополнительной мотивации и стимулирования у работника быстро теряется интерес к своему труду или исчезают привлекательность работы в данной организации и продуктивность его деятельности. Возможны нарушения трудовой дисциплины и отстраненность (дистанцирование) от профессиональных обязанностей. В случае высокой мотивации работник может продолжать гореть, подпитываясь внутренними ресурсами, но в ущерб своему здоровью.

3. Третья стадия (хронические симптомы). Чрезмерная работа без отдыха, особенно «трудоголиков», приводит к таким физическим явлениям, как измождение и подверженность заболеваниям, а также к психологическим переживаниям - хронической раздражительности, обостренной злобе или чувству подавленности, «загнанности в угол». Постоянное переживание нехватки времени (синдром менеджера).

4. Четвертая стадия (кризис). Как правило, развиваются хронические заболевания, в результате чего человек частично или полностью теряет работоспособность. Усиливаются переживания неудовлетворенности собственной эффективностью и качеством жизни.

5. Пятая стадия («пробивание стены»). Физические и психологические проблемы переходят в острую форму и могут спровоцировать развитие опасных заболеваний, угрожающих жизни человека. У работника появляется столько проблем, что его карьера находится под угрозой.

1) Динамическая модель Б. Перлман и Е.А. Хартман описывает развитие процесса выгорания как проявление трех основных классов реакции на организационные стрессы. Это: физиологические реакции, проявляющиеся в физических симптомах (физическое истощение); аффективно-когнитивные реакции в виде асоциальных или иррациональных установок, неконструктивных переживаний и чувств (эмоциональное и мотивационное истощение, деморализация - деперсонализация); поведенческие реакции, выражающиеся в симптоматических типах преодолевающего поведения (дезадаптация, дистанцирование от профессиональных обязанностей, сниженная рабочая мотивация и продуктивность).

Симптомы выгорания указывают на характерные черты длительного стресса и психической нагрузки, которые приводят или могут приводить к полной дезинтеграции различных психических сфер, и прежде всего - эмоциональной.

2) Согласно концепции М. Буриша (Burisch, 1994), развитие синдрома происходит по стадиям. Сначала возникают значительные энергетические затраты - следствие экстремально высокой положительной установки на выполнение профессиональной деятельности. По мере развития синдрома появляется чувство усталости, которое постепенно сменяется снижением интереса к своей работе. Следует, однако, отметить, что генезис выгорания индивидуален и определяется различиями в эмоционально-мотивационной сфере, а также условиями, в которых протекает профессиональная деятельность человека.

В развитии синдрома профессионального выгорания М. Буриш выделяет следующие главные фазы.

1. Предупреждающая фаза
2. Снижение уровня собственного участия
3. Эмоциональные реакции
4. Фаза деструктивного поведения
5. Психосоматические реакции
6. Разочарование

Анализируя фазы развития синдрома, можно заметить определенную тенденцию: сильная зависимость от работы приводит к полному отчаянию и экзистенциальной пустоте.

На первом этапе профессиональная деятельность составляет главную ценность и смысл всей жизни человека. Как говорит Буриш, «...тот, кто «выгорает», когда-то должен был «загореться». Этот «запал» не несет никаких отрицательных последствий при условии соответствующей сатисфакции. В случае несоответствия между собственным вкладом и полученным или ожидаемым вознаграждением появляются первые симптомы выгорания. Изменение отношения к профессиональной деятельности от положительного до безразличного или отрицательного можно проследить на примере «выгоревшего» врача, который начинает воспринимать пациента исключительно как медицинский случай («почки» из пятой палаты, «инфаркт» из восьмой). Происходит обезличивание отношений между участниками этого процесса, которое подавляет проявление гуманных форм поведения между людьми и создает угрозу для личностного развития представителей социальных профессий [2-5].

Таким образом, эмоциональное выгорание инициируется комплексом факторов, включающих индивидуально-психологические особенности и специфические особенности профессиональной деятельности эмоционального характера. Проведя обзор факторов, влияющих на развитие выгорания, мы можем прийти к выводу, что многочисленные исследования данных факторов не дали ответа на вопрос о том, что же является главным в возникновении этого явления. Какова его основная причина - личностные черты или характеристики деятельности, особенности взаимодействия с клиентами или факторы рабочей среды? Решение данных проблем особенно важно, прежде всего, для разработки мер по предупреждению выгорания.

Профессиональное выгорание - динамический процесс и возникает поэтапно, в полном соответствии с механизмом развития стресса. Ганс Селье, основоположник учения о стрессе, рассматривал его как неспецифическую (то есть всеобщего действия) защитную реакцию организма в ответ на психотравмирующие факторы разного свойства [6].

Профессиональное выгорание проходит три фазы формирования:

- нервное (тревожное) напряжение - его создают хроническая психоэмоциональная атмосфера, дестабилизирующая обстановка, повышенная отстраненность, трудность контингента;

- резистенция (сопротивление) - более или менее успешное ограждение себя от неприятных впечатлений;

- истощение - оскудение психических ресурсов, снижение эмоционального тонуса, которое наступает вследствие того, что проявленное сопротивление оказалось неэффективным.

Соответственно каждому этапу, возникают отдельные признаки, или симптомы, нарастающего профессионального выгорания.

Фаза напряжения. Нервное (тревожное) напряжение служит предвестником и "запускающим" механизмом в формировании профессионального выгорания. Напряжение имеет динамический характер, что обуславливается изматывающим постоянством или усилением психотравмирующих факторов. Тревожное напряжение включает несколько симптомов:

1. Симптом "переживания психотравмирующих обстоятельств". Проявляется усиливающимся осознанием психотравмирующих факторов профессиональной деятельности, которые трудно или вовсе неустранимы. Если человек не ригиден, то раздражение ими постоянно растет, накапливается отчаяние и негодование. Неразрешимость ситуации приводит к развитию прочих явлений "выгорания".

2. Симптом "неудовлетворенности собой". В результате неудач или неспособности повлиять на психотравмирующие обстоятельства, человек обычно испытывает недовольство собой, избранной профессией, занимаемой должностью, конкретными обязанностями. Здесь особое значение имеют известные нам внутренние факторы, способствующие появлению профессионального выгорания: интенсивная интериоризация обязанностей, роли, обстоятельства деятельности, повышенная совестливость и чувство ответственности.

3. Симптом "загнанности в клетку". Возникает не во всех случаях, хотя выступает логическим продолжением развивающегося стресса. При сильном давлении психотравмирующих обстоятельств и невозможности их устранения, часто приходит чувство безысходности. Человек пытается что-то изменить, еще и еще раз обдумывает неудовлетворительные аспекты своей работы. Это приводит к усилению психической энергии за счет индукции идеального: работает мышление, действуют планы, установки, смыслы, подключаются образы должного и желаемого. Сосредоточение психической энергии достигает внушительных объемов. И если она не находит выхода, то человек переживает ощущение "загнанности в клетку". Это состояние интеллектуально-эмоционального затора, тупика.

4. Симптом "тревоги и депрессии". Обнаруживается в связи с профессиональной деятельностью в особо осложненных обстоятельствах, побуждающих к профессиональному выгоранию как средству психологической защиты. Чувство неудовлетворенности работой и собой порождают мощные энергетические напряжения в форме переживания ситуативной или личностной тревоги, разочарования в себе, в избранной профессии, в конкретной должности или месте службы.

Фаза резистенции. Вычленение этой фазы в самостоятельную весьма условно. Фактически сопротивление нарастающему стрессу начинается с момента появления тревожного напряжения. Это естественно: человек осознанно или бессознательно стремится к психологическому комфорту, снизить давление внешних обстоятельств с помощью имеющихся в его распоряжении средств. Фаза резистенции включает следующие симптомы:

1. Симптом "неадекватного избирательного эмоционального реагирования". Человек ограничивает эмоциональную отдачу за счет выборочного реагирования в ходе рабочих контактов. Действует принцип "хочу - не хочу". При этом человеку чаще всего кажется, что он поступает допустимым образом. Однако субъект общения или сторонний наблюдатель фиксирует иное - эмоциональную черствость, неучтивость, равнодушие. Неадекватное ограничение диапазона и интенсивности включения эмоций в профессиональное общение интерпретируется партнерами как неуважение к их личности, то есть переходит в плоскость нравственных оценок.

2. Симптом "эмоционально-нравственной дезориентации". Он как бы углубляет неадекватную реакцию в отношениях с деловым партнером. Нередко у профессионала возникает потребность в самооправдании. Не проявляя должного эмоционального отношения к субъекту, он защищает свою стратегию. При этом звучат суждения: "такие люди не заслуживают доброго отношения", "почему я должен за всех волноваться" и т.п.

3. Симптом "расширения сферы экономии эмоций". Этот симптом имеет место тогда, когда человек начинает "экономить эмоции" вне сферы профессиональной деятельности - в общении с родными, приятелями и знакомыми. На службе человек мобилизуется и держится соответственно нормам и моральям, а дома или в общении с друзьями замыкается или проявляет агрессию, выплескивает негативные эмоции. Можно сказать, что профессионал пресыщен человеческими контактами.

4. Симптом "редукции профессиональных обязанностей". Термин редукция означает упрощение. В профессиональной деятельности редукция проявляется в попытках облегчить или сократить обязанности.

Фаза истощения. Характеризуется более или менее выраженным падением общего энергетического тонуса и ослаблением нервной системы.

1. Симптом "эмоционального дефицита". К профессионалу приходит ощущение, что эмоционально он уже не может помогать субъектам своей деятельности. Постепенно симптом усиливается и приобретает более сложную форму: все реже проявляются положительные эмоции и все чаще отрицательные. Резкость, грубость, раздражительность, обиды, капризы - дополняют симптом "эмоционального дефицита".

2. Симптом "эмоциональной отстраненности". Личность почти полностью исключает эмоции из сферы профессиональной деятельности. Ее почти ничто не волнует, почти ничто не вызывает эмоционального отклика - ни позитивные обстоятельства, ни отрицательные. Человек постепенно научается работать как робот, как бездушный автомат. В других сферах он живет полнокровными эмоциями. Реагирование без чувств и эмоций наиболее яркий симптом "выгорания". Особенно опасна демонстративная форма эмоциональной отстраненности, когда профессионал всем своим видом показывает равнодушие.

3. Симптом "личностной отстраненности, или деперсонализации". Проявляется в широком диапазоне умонастроений и поступков профессионала в процессе общения. Прежде всего отмечается полная или частичная утрата интереса к человеку - субъекту профессионального действия. Он воспринимается как неодушевленный предмет, как объект манипуляций - с ним приходится что-то делать. Объект тяготит своими проблемами, потребностями, неприятно его присутствие, сам факт его существования. Метастазы "выгорания" проникают в установки, принципы и систему ценностей личности. Возникает деперсонализированный защитный эмоционально-волевой антигуманистический настрой. Личность утверждает, что работа не интересна, не доставляет удовлетворения, не представляет социальной значимости. В наиболее тяжелых формах "выгорания" личность рьяно защищает свою антигуманистическую философию.

4. Симптом "психосоматических и психовегетативных нарушений". Как следует из названия, симптом проявляется на уровне физического и психического самочувствия. Обычно он образуется по условно-рефлекторной связи негативного свойства. Многие из того, что касается субъектов профессиональной деятельности, провоцирует отклонения в соматических или психических состояниях. Порой даже мысль о таких субъектах или контакт с ними вызывает плохое настроение, дурные ассоциации, чувство страха, неприятные ощущения в области сердца, сосудистые реакции, обострение хронических заболеваний.

Список использованных источников

1. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия: Учебное пособие /Под ред. П.В. Шеметова. - М.: Инфра-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1999
2. Форманюк, Т. В. Синдром «эмоционального сгорания» учителя: учебное пособие / Т. В. Форманюк. – М.: Просвещение, 2004. – 356 с.
3. Реан, А. А. Факторы стрессоустойчивости учителей [Текст] : учебное пособие / А. А. Реан. – СПб.: Мирт, 2006. – 249 с.
4. Орел, В. Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии. Эмпирические исследования: учебное пособие / В. Е. Орел. - СПб.: прайм–ЕВРОЗНАК, 2006. – 221 с.
5. Леонова, А. Б. Основные подходы к изучению профессионального стресса: учебное пособие / А. Б. Леонова. - Харьков, 2004. – 316 с.
6. Селье Г. Стресс без дистресса. М., 1979

Б.М. Кауазбекова

Академия Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан

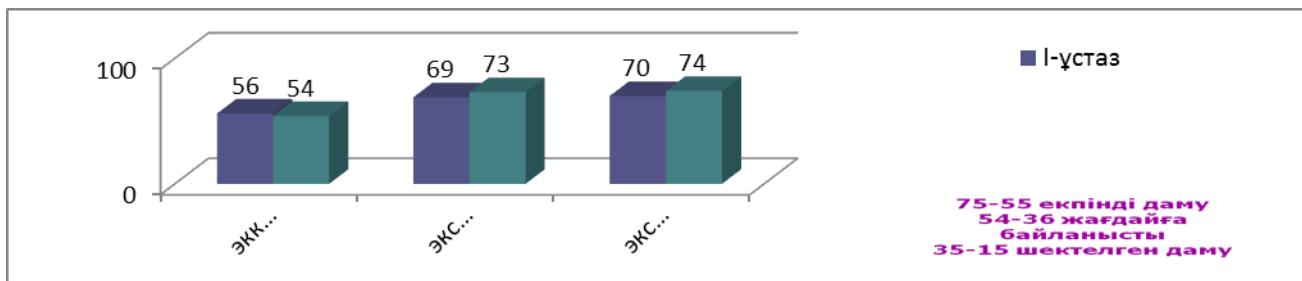
Жаңашыл педагогикалық технологиялардың келіп енуі – болашақ демократиялық педагогиканың орнығуына жол ашады. Демек, мұғалім өз педагогикалық қызметіне деген көзқарасын түбегейлі өзгертіп, өзінің күнделікті қалыптасқан әдеттерін, бұрынғы жұмысқа деген қарым-қатынасын, тіпті өз мінез-құлқын өзгертуге мәжбүр. Олар жоғары адами және кәсіби сапаға ие, жаңа білімді алуға ашық болулары керек. Одан бөлек, шығармашылық тұрғыда жұмыс істейтін, сыни тұрғыда ойлайтын және өзінің кәсіби өсуін үнемі қадағалауы керек.

Түйін сөздер: *мотивация, ынтымақтастық, педагогикалық технология, инновация, критерий, сауалнама-тест, факторлар, жүйке-жүйесінің тұрақтылығы*

Ұстаз бойында кездесетін адал әрі шыншыл, кәсіби шеберлік, ізденімпаз, шығармашыл тұлға, эрудитті, сыпайы, еңбекшіл және т.б қасиеттерінің болуын пайыздық көрсеткіштері арқылы нақтылы түрде анықталды. Зерттеу барысында психологиялық тұрғыдан ұстаздар мен оқушылардың бойындағы өзгерістерді бақылау, ұстаздардың жұмысқа деген көзқарасын, ерік жігерін, ынтасын, оқушымен қарым қатынасын, сауалнама, тест сұрақтары арқылы зерттелініп отырды.

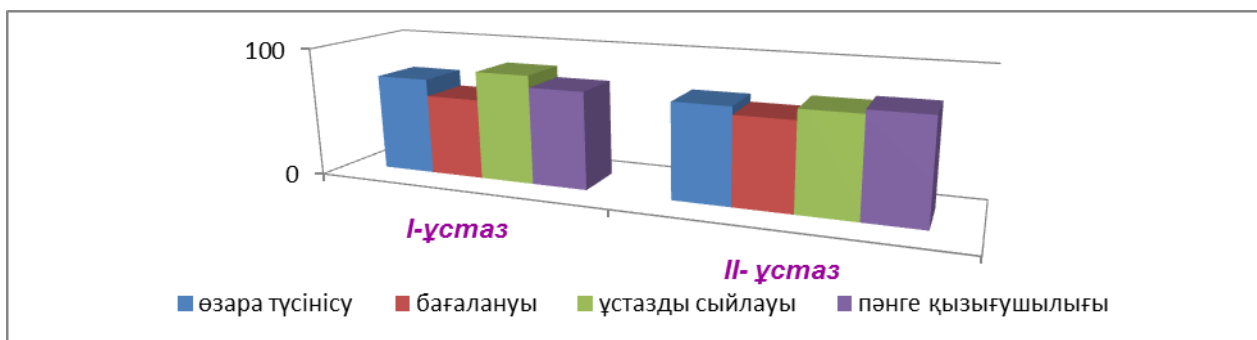
Жалпы алғанда, сауалнамаларға жауап беруге қатысқан мұғалімдер өздерінің күшті және берік мотивтерімен ерекшеленді. Мұның өзі инновациялық білім беру технологияларын ендіру мен қолдану үрдісінде туындайтын қиындықтар мен кедергілерді жеңуге кепілдік береді.

Ұстаздардың кәсіби шеберлігінің дамуында кездесетін психологиялық кедергілердің болуы, демек, осы тұрғысынан мұғалім санатынан өзінің ерік-жігерін, қызығушылығын, ынтасының артуына қандай ықпал ететіндігі басты мәселе ретінде зерттелінгені жөн. Бұл көрсетілген қызметтер педагог үшін "менің қолымнан келмейді" деген ұғымнан "мен өзім кәсіби қиындықтарымды жеңемін" деген нақты тұжырымға бейімдеп, тұлғалық қасиеттерін жетілдіруіне психолог маманы сүйемелдеу керек.

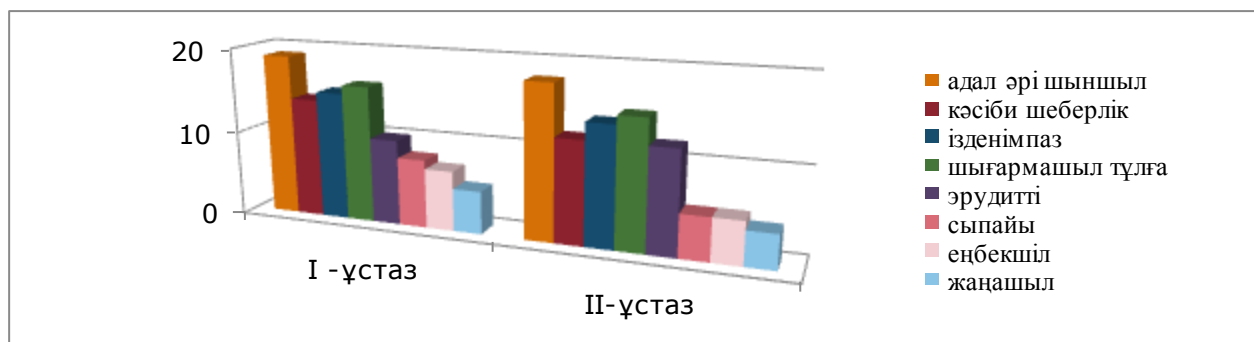

Тест көрсеткіштері бойынша ұстаздардың жауаптары жоғары деңгейді көрсетті, эксперимент барысында өздерінің ерік жігерін, ынтасын, дағдылары мен білімдерін үнемі жетілдіруге дағдыланды жаңа кәсіби білім қалыптастыру мақсатында әріптестерімен бірлесіп жұмыс істеу әрекеттерін дамыта түсті.

Сауалнама «Мұғалім - Оқушы» Оқыту мен оқуда болып жатқан өзгерістермен бірге мұғалім мен оқушы арасындағы өзара қарым-қатынас пен әрекеттер де өзгеріп тұрады. Ұсынылған сауалнама мұғалімге оқушылардың күнделікті қарым-қатынасын, ол қарым-қатынасты оқушы өзіне қалай елестететінін және оларды қалай өзгертуге болатынын анықтауға мүмкіндік береді. Оқушы көз қарасымен алынған ақпаратына байланысты, ұстаздардың оқушымен қарым-қатынас әрекеті зерттелінді. Әр мұғалімнің экспериментке қатысқан оқушылары аталған сауалнамаға 4 түрлі бағытта 1.өзара түсінісу; 2.бағалануы; 3.ұстазды сыйлауы; 4.пәнге қызығушылығы арқылы, өзінің ұстазға деген қарым - қатынасын сыни тұрғыда бағалап жауап берді.

Сауалнама «Сіз қандай ұстассыз?» Бұл сауалнама барысында ұстаз бойында кездесетін мынадай қасиеттерінің болуын пайыздық көрсеткіштері арқылы нақтылы түрде зерттелінді

Қазіргі таңда ұстаздар өз еңбегінің төмен көрсеткіштеріне наразы, олар оқу тәрбиесінің түбегейлі өзгеруін қалайды. Осы себептен неге сыни көзқарастармен қызу ұсыныстар іске аспайды деген сұрақ туындайды.

Мұғалімнің кәсіби тұрғыда өсуінің қажеттілігі ұжымда өз орнын табу ғана емес, оның тұлғалық ерекшеліктеріне қасиеттері мен психогенетикалық түп-тамырына дейін ұласады. Сонымен педагогикалық кәсіби тұрғыда өсуге ынталануы оның педагогикалық ұжымдағы қарым-қатынасының қолайлы түзілуіне байланысты. Алғашында жас маман қоғамның қабылдауына байланысты бойын түзеген болса, кейіннен олар өз бетінше өзін-өзі бағалауының артуы арқылы тұлға болып қалыптасады. Соның өзінде де адам өзінің жетістіктері мен жетіспеушіліктерінен ұялып та, мақтанып та ойша өзгелердің айтқан ескертулері мен ұсыныстарына "мойынсұнып", оларға құрмет тұтып, сол адамдардың көңілінен шығуы үшін талпынады. Жалпы алғанда өнегелі сезімдер әрдайым жақсы қарым-қатынасқа жалғасады. Сол себепті педагогтің өзін-өзі дамыту барысында психологтың ұтымды сүйемелдеумен бірегей міндетті шешу керек: 1. Педагогикалық ұжымның мүшесінің өзін-өзі дамытуына, сонымен қатар инновациялық қызметке педагогтардың дайындығын қалыптастыруға, күнделікті кәсіби қызметінде қызығушылығын артыруға жағдай жасау. 2. Педагогикалық ұжымның келісетін қажеттілік желісін қалыптастыру. Қазіргі білім беру жүйесінде табысты педагогтарды қажетсінеді. Тек қана табысты тұлға ғана кез келген жағдайда жан-жақты тұлғаны тәрбиелей алады.

Психолог педагогті инновациялық тұрғыда сүйемелдеуі арқылы мұғалімнің көмекшісі, фасилитатор бола алады. Оның өзінің күніне сенім ұялтатын кеңесші, психологиялық ерекшеліктеріне байланысты біліміне тіреу болатын тілдесуші, педагогтың жағдаятты мұғалім көзімен ғана емес, жан-жақты әрі түсінетін, әрі шешім қабылдай алатын рефлексиялық тұрғыдан сараптайтын өз ісінің тәжірибесінің педагогті сабақтың немесе белгілі бір бағдарламаның жобасын құрастырудағы әрі серіктес, әрі әдіскер бола алуы керек.

Педагогикалық қызметте инновацияға көмегі тиюіне кәсіби құзырлығымен психологиялық сауаттылығы қалыпты болуы маңызды. Мектеп ұжымындағы өткізген сауалнамаға ден қойсақ педагогтар бір ауыздан ұжымдағы жақсы қарым-қатынасты, қол жеткізген жетістіктерімен сәттіліктерін атап жазған. Педагог үшін кәсіби ізденіске ынталандыратын факторлар: жиналыс барысында қолдау 53,1% көрсетеді, әріптестердің қолпаштауы 51,9%, оқушылар жетістіктері

немесе олардың ризашылығы 49,8%, ата-аналар ризашылығы 42,7%, марапаттаулар немесе алғыс хат жүзінде 12,4%.

Бұл көрсеткіштер мұғалімнің уәждемелі түрде ынталануына талпындырады. Демек, әріптестері мен басшыларының қолдауы, әр жұмысын мектеп әкімшілігі жақсы бағалауы, шығармашылық ізденістерінің жақсы қырынан көрінуі мұғалімді педагогикалық мәдениетін жетілдіре түсуіне жігерлендіреді.

Алайда, жазалау жайында ұстаздар кәсіби өсуіне әсер ететін факторлар ол: әріптестерінің немесе тәлімгерінің жеке өзіне айтылған ескертулері 77%, әкімшіліктен ескертулер 63%, педагогикалық кеңесте немесе жиналыстарда айтылған сын 37,7 %, аттестациядан өту үшін айтылған кемшіліктер 14,8%, сөгіс жариялаудан 12,3% жұмыстан шығып қалудан 11,2% болып тұр.

Бұл көрсеткіштерге көз салсақ мұғалімдерге сынға төтеп беріп, өз кәсіби дәрежесін көтеруге бірден-бір әсер ететін фактор өзіне жеке айтылған ескерту болып тұр. Әрине, ұстаз кәсіби өсуіне айтылған сынның күдіретін ұмытуға болмайды. Оның әсерін 70% ұстаздар нақты белгілеген – заңдылық. Адамның психологиялық тұрғыда өзгеруіне айтылған сын ең басты амал. Оның маңызы әлеуметтік тәжірибеде расталған. Ең алдымен адам намысына тимей, ашуландырып алмай тыңдау, дау тудырмай қалай сын айтудың жолдарын білу керек. Осы тараптан мектеп әкімшілігіне және әдістемелі бірлестік басшысын сын айтудың да өзіндік технологиясына қатысты ұсыныстар берілді.

Педагогқа сын мен ескертулерді (егерде жеке сөйлесулерден барлық түрлерін қолданып болғанда) тек мәжбүр болған жағдайда айту. Сын адамның намысына тимейтіндей болуы керек. Сынды адамның жақсы қырларын айта отырып орынды қолдану қажет. Сын айтарда мұғаліммен эмоциялық тұрғыда түсінісуге дайын болғанда яғни, ол сіздің біліктілігіңізбен парасаттылығыңызды мойындағанда, оған жанашырлықпен айтып тұрғанын түсінгенде ғана ескертулер жасауға болады. Бастысысын айтқанда артық кетпеуге тырысу қажет. Өкінішке орай, адам жай айтқан сынға тез мойынсұнып үйреніп кетеді. Жай ескертулер мұғалімге әсер етпеуі мүмкін. Еркінсіп кетуден өткір айтылған ескертулермен қысымды өршіткенде ғана өз кемшіліктерін түзеуді қарастырады. Бірақ, бұл әрекеттерге мұғалім бейімделмеген болса, қатты сыннан ол уайымға түсіп кетуі мүмкін. Тек, өз көзіңмен көрген, дәлелдеуге оңай болатын жетіспеушіліктерді талқылау орынды. Себебі, мұғалім біреудің сөзінен айтқан ескертулер мен

сынды мойындамай қою немесе жақтырмауы мүмкін. Ескертулер мен сын айтқанда мұғалімді өзгелермен салыстыру қателік болып есептеледі. Жұртшылықтың алдында мінеп, даттау үшін де алдымен ойыңыз бір жерден шығатын үзеңгілестеріңіз бен одақтастарыңыз болғаны жөн. Айтылған мін мұғалімнің көңілі үшін жай жағымпаздық ретінде қабылданса – бұл мұғалімге жасаған қастандыққа тең. Сын ортақ іске асуы үшін айтылуы қажет. Егер де мұғалімдердің қателіктері бірдей болса, барлығына бөліп жармай бірдей ескертулер айтылғаны жөн. Ешкім шетте қалмау керек. Мектеп – аса психогенді фактор. Мектептегі психологиялық қызметінің басты бағыттарының бірі педагогтердегі эмоционалды шиеліністің алдын алу шараларының психопрофилактикасын ұйымдастыра отырып, мектеп әкімшілігіне педагогтермен жұмыс істеу барысында психологиялық көмек көрсету болып табылады.

Бүгінде эмоциялық тұрақтылықтың өзекті мәселесін зерттеуші ғалымдар педагогикалық қызмет барысында әр түрлі шиеленісті жағдайларға толы себептер ұстаз бойында аса жоғары эмоциялық серпіліс тудырады деп есептейді.

Сезімтал ұстаз тұлғасының ерекшеліктеріне байланысты жүйке жүйесінің жұқаруына әкеліп соғатын факторлар: отбасылық жағдайларға байланысты келеңсіздік күнделікті жұмыс күнінің қауырттылығы үнемі зияткерлік жүктемелер қысымы әрдайым жалғасып отыратын кездейсоқ қақтығыстар, белгілі бір кәсіби қиыншылықтар, оқушылардың сабақ үстіндегі тәртіп ережелерін бұзуы, тыңдамаушылық, оқушыны бағалауда мұғалім мен ата-аналардың келіспеушілігі, ата-аналар тарапынан баланың тәрбиесіне көңіл бөлінбеуі, т.б.

Жас еңбек жолын жаңа бастаған педагогтерге оқушымен болған жанжалды конструктивті тәсілмен шешу дағдыланғаны жөн. Жанжал – педагогтің эмоциялық тұрақтылығы төмендігі, менмендік жағы басымдығы, өзін-өзі бағалауының жоғарылығы, басқа адамдардың жағымсыз жақтарын көбірек көргіштігіне байланысты болатыны анықталған. Көптеген жанжал- педагогтің өз тәрбиесіне сыйламаушылығынан, жас әрі түсіне қоймады деп олардың пікірімен санаспайды және серіктес дәрежесінде сөйлесе алмауынан туындайды.

Қазіргі заманғы көптеген педагогтердің мінез-құлқы шиеленісті арттыра түсуге бейім, осы себеппен олар дөрекі, сабырсыз, айғайға, оқушыларды тілдеуге даяр тұрады. Мұғалімнің бұл агрессивті мінезі педагогикалық этикаға қайшы және оқушылардың ашушандығын арттыра түсуге әкеліп соғады. Эмоциялық серпілістер педагогтің денсаулығы үшін ізсіз қалмайды. Педагогтың кәсіби міндеті салмақты шешім қабылдауға, ашулану, ренжу, қобалжу уайымдау жағдайында өзін-өзі жеңе білуге дағдыландырады. Алайда, ішкі дүниесі алай-дүлей болып жатқанда сыртқы эмоцияларын білдірмегену адамда тыныштандырмайды, керісінше, эмоциялық шиеленісті арттырып, денсаулығына кері әсерін тигізеді.

Педагог мамандығы стресс тудырушы қатарына жататыны, одан өзін-өзі тежеп ұстай білуінің жоғары болуын талап ететіндігі белгілі. Педагогтердің психикалық денсаулығының көрсеткіштері барынша төмен болатындығы түсінікті нәрсе және бұл көрсеткіштері олардың білім беру саласындағы жұмыс стажы артқан сайын ұлғая түседі. Мысалы: тексерілген педагогтердің тек 26% ғана психологиялық жағынан жақсы психологиялық деңгейдегі өмірдің кері әсерлеріне қарсы күресуге қабілетті болып келеді. Олардың 74% -ға жуығы орташа жүйке жүйелерінің бұзылуына шалдыққан, арнайы психологиялық көмекті қажетсінеді. 14-28 бал алған ұстаздар экстремалды жағдай психологиялық жүйке-жүйесі сыр беру мүмкін, бұл мәліметті кәсіби жарамдылығын қарастырғанда есепке алуға болады. 28 балдан жоғары алған педагогтарға медициналық тексеруден өтуге ұсыныстар берілді.

Бұл көрсеткіштерге таңқалудың қажеті жоқ, себебі, педагогтар психофизиологиялық денсаулығы өте төмен және мектеп қабырғасында еңбек өтілі жоғарылаған сайын төмендей түседі. Психофизиологиялық шалдығып шаршау, психосоматикалық ауруларға алып келеді, ол біртіндеп психологиялық және тән депрессиясына ұласады.

Мұғалім құзырлығы – оқушының күтілетін нәтижеге қол жеткізуіне мүмкіндік жасайды. Күтілетін нәтижелер күзіреттер түрінде айқындалады. Демек, құзырлы мұғалім қоғам талаптарына сай жұмыс істей отырып, оқу үрдісін шығармашылықпен құра алады. Яғни, бұл нәтижеге қол жеткізу үшін, әрине ұстаздың басты психологиялық денсаулығының қалыпты жағдайда болуы маңызды.

Инновациялық білім беру технологияларын оқу үрдісінде пайдаланудың педагогикалық шарттар мен оны іске асырудың әдістемесін психологиялық тұрғыда эксперименттік түрде тексеру оның барлық кезеңдерінде нәтижелі екендігін дәлелдеп берді.

1. Қазақстан Республикасы Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары. Жалпы бастауыш білім, Жалпы орта білім - Алматы: РОНД, 2003. -136 б.
2. Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология. - Алматы: Абай атындағы ҚазПИ, 1982. - 182 б.
3. Лук А.Н. Мышление и творчество. - М.: Политиздат, 1976. - 144 с.
4. .Гузеев В.В. Системные основания образовательной технологии: Автореф.... докт. пед. Наук:13.00.01. М., 1999. 38 с.
5. Жарықбаев Қ.Б. Психология. Арнаулы орта оқу орындары оқушылары мен пединституттардың педагогика және бастауыш мектеп әдістемесі факультеті студенттеріне арналған оқулық. Алматы: Білім, 1993. - 272 б.